Monografia județului

Bihor

volumul I

Coordonatori
Mircea Bradu   Aurel Chiriac   Gheorghe Măhăra

Autori
Alexandru Ilieş   CRISTIAN PUŞCAŞ   Cristian Apati
Augustin Țărău   Blaga Mihoc   Emődi András
Pálfi József   Mátyás Attila   Buzogány-Csoma István
Andrei Seidler   Dumitru Noane   Radu Milian
Radu ROMÎNAŞU   Gabriel MOISA   Petru Aurel Babeş
Maria Zintz   Victor Mihalcea

Monografia județului

BIHOR

VOLUMUL I

Oradea, 2010

Acest volum a apărut cu sprijinul financiar al Consiliului Judeţean Bihor
şi al Asociaţiei Culturale "Ion Bradu"
Mulţumiri speciale Universităţii Oradea şi Muzeului Ţării Crişurilor
pentru ajutorul dat la realizarea cărţii de faţă.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Monografia judeţului Bihor. - Oradea : Arca : Editura
Universităţii din Oradea, 2010-
5 vol.
ISBN 978-973-1881-40-9
Vol. 1 / coord.: Mircea Bradu, Aurel Chiriac, Gheorghe
Măhăra. - 2010. - Bibliogr. - Index. - ISBN 978-973-1881-41-6 ;
ISBN 978-606-10-0579-6

I. Bradu, Mircea (coord.)
II. Chiriac, Aurel (coord.)
III. Măhăra, Gheorghe (coord.)

908(498-35 Bihor)

Prezentarea grafică: *Adrian Buzaş*

Fotografiile aparţin colecţiilor Universităţii Oradea, Muzeului Ţării Crişurilor, Asociaţiei Culturale "Ion Bradu", autorilor şi artistului fotograf Vasile Gheorghe. Ele pot fi reproduse cu menţionarea sursei.

Culegere text: *Ileana Negru, Augustin Ţărău*

Traduceri: *Simona Cornelia Nicoară*

Cuprins

Bihorul este un ţinut aparte. Dumnezeu l-a binecuvântat cu frumuseţe şi belşug, cu munţi, ape şi câmpii, cu ierni blânde şi veri moderate. Nici vremurile nu au fost din cale afară de vitrege cu oamenii Bihorului. Istoria ţinutului a fost mai puţin zbuciumată faţă de alte spaţii româneşti, dar suficient de interesantă pentru a fi reţinută de cronicari. Prin aşezările sale, Bihorul a fost un nod cultural, un avanpost al civilizaţiei occidentale, un spaţiu al toleranţei etnice şi religioase. Locul şi istoria sa şi-au lăsat amprenta durabilă pe caracterul oamenilor, prin particularităţi care ne fac uşor de recunoscut şi de numit – bihoreni. O astfel de monografie reprezintă o punte necesară cu strădaniile cronicarilor de a transmite posterităţii înţelesurile existenţei noastre contemporane, ne va ajuta copiii şi nepoţii să înţeleagă cum şi de ce sunt ceea ce sunt.

RADU ŢÎRLE
Preşedintele Consiliului judeţean Bihor

Apariţia acestei *Monografii* este, fără nici o îndoială, un eveniment cultural, un gest cu valoare reparatorie, dar şi un instrument de lucru aflat acum la dispoziţia tuturor celor care doresc să cunoască Bihorul de astăzi. Dincolo de informaţiile preţioase aflate între copertele acestei lucrări remarcabile, *Monografia* se constituie într-un **certificat de existenţă**. Trăim aici, în acest fermecător colţ de ţară şi încercăm după puterile fiecăruia, să sfinţim cu faptele noastre timpul în care ne-a fost hărăzit să vieţuim. Cartea de faţă este un raport despre proiectele noastre cele mai bune şi mai frumoase, care s-au transformat în gesturi culturale, în instituţii, în repere ale dezvoltării economice, în semne ale civilizaţiei. Această *Monografie* este aşteptată de mai bine de 70 de ani. Iată că i-a venit sorocul! Salut iniţiativa editării unei astfel de cărţi şi îi felicit pe cei care au contribuit, cu inteligenţă şi trudă, la apariţia acestor volume.

GAVRILĂ GHILEA
Prefect al judeţului Bihor

Alcătuirea unei noi Monografii a Județului Bihor a fost o preocupare constantă a istoricilor şi oamenilor de cultură bihoreni, mai ales după cel de al doilea Război Mondial. Primul imbold a fost aşezarea în istoria scrisă a faptelor și evenimentelor petrecute după anul 1936, până când Aurel Tripon a coordonat cuprinzătoarea „Monografie Almanah a Crişanei”. Dar în perioada comunistă, continua presiune a politicului asupra specialiştilor în alcătuirea şi mai ales în redactarea monografiilor la comandă, a studiilor ştiinţifice de istorie şi cultură, care mergea până la excluderea adevărului istoric, i-a indepărtat pe cei mai importanți dintre specialişti să se angajeze la o astfel de intreprindere riscantă. După Revoluția din 1989 lucrurile s-au schimbat, dorinţa de a aşeza istoria în adevărul ei a generat studii temeinice şi opțiuni ştiinţifice remarcabile. Aşadar, prezenta Monografie a Județului Bihor se vrea o continuare a Monografiei Almanah a Crişanei, a Istoriei Oraşului Oradea, a studiilor publicate în anuare de către universitarii bihoreni, în cărți și reviste de către cercetătorii de la Muzeul Țării Crişurilor și, spre bucuria noastră, a multor intelectuali de valoare cu diferite profesii. Ea este concepută în 6 volume la care colabrează, unii dintre cei mai importanți oameni de specialitate din toate domeniile: istorici, geografi, scriitori, jurnalişti, critici de artă, economişti, artişti fotografi. Desigur, ca orice lucru făcut de oameni, nu toate cele aşezate de noi în pagini sunt perfecte. Dar de aici se poate continua oricând, de către oricine, cu noi argumente şi contribuţii ştiinţifice valoroase. Drept care subscriem cu convingere, ca într-un mesaj al unei ştafete sentimentale, sub primele cuvinte ale Monografiei din 1936: „O enciclopedie regională e tot atât de necesară ca una generală.”

MIRCEA BRADU
editor coordonator

Caracterizarea fizico-geografică

Gheorghe Măhăra

Elementele spațiale ale județului

Bihorul – piatră de hotar la fruntariile vestice ale țării, se desfășoară sub forma unui vast amfiteatru natural ce urcă din Câmpia Crișurilor și a Barcăului peste Dealurile Vestice până pe crestele înalte ale Munților Apuseni, ocupând bazinele hidrografice ale Barcăului, Crișului Repede și Crișului Negru.

Relieful și tectonica complicată prin care a trecut acest colț de țară, precum și activitatea străveche a omului pe aceste meleaguri i-au conferit atribute de atractivitate de un farmec deosebit.

Elementele matematice care marchează punctele extreme ale județului sunt $47^{0}35' 21''$ și $46^{0}23'48''$ latitudine nordică și $21^{0}26'6''$ – și respectiv $22^{0}48'39''$ longitudine estică. De la nord la sud se întinde pe o distanță medie de circa 130 km, iar de la vest la est pe circa 110 km.

Marginea apuseană a județului coincide cu frontiera de stat dintre România și Ungaria, cuprinsă între extremitatea nordică a localității Curtuișeni și cea sudică a Comunei Avram Iancu, intersectând o zonă de câmpie și separând județul nostru de județele Haidu Bihar și Békéș din Ungaria.

Limita nordică a județului, prin care acesta se separă de județul Satu Mare, străbate Câmpia Carei – Valea lui Mihai, Câmpia Ierului și Platforma Marghitei până în extremitatea estică a comunei Boianu Mare.

Limita de est este ancorată pe o zonă deluroasă și montană, este sinuoasă și foarte complexă întrucât străbate forme de relief diferite. Astfel, din dreptul localității Boianu Mare limita se îndreaptă spre sud străbătând Dealurile Dumbrăviței pe la est de Almașu Mare, apoi Valea Barcăului, Dealurile Bistrei, după care urmează culmea Munților Plopiș, cumpăna de ape dintre Valea Drăganului și Valea Iadului, apoi culmea Munților Bihor trecând peste vârfurile Bătrâna (1579 m), Glăvoaia (1425 m), înșeuarea Vârtop(1160 m), vârful Bihor (1849 m) până în vârful Piatra Aradului (1428 m), care este un triplu punct de graniță între județele Bihor, Alba și Arad. Această linie întortocheată separă Bihorul de județele Sălaj, Cluj și Alba. În continuare se desfășoară *limita sudică* care ne separă de județul Arad și care urmărește înșeuarea Criștiorului, culmea Munților Codru – Moma, pentru a coborî apoi în Câmpia Crișurilor, cursul inferior al Crișului Negru până în dreptul localității Ant, unde intersectează granița cu Ungaria.

Aceste limite încadrează o unitate administrativ teritorială bine definită, ce însumează o suprafață de 7535 km^2 (3,2% din teritoriul țării), ocupând locul al șaselea ca mărime printre județele României.

Așezarea geografică față de principalele căi de comunicații ne conectează cu celelalte județe sau cu alte țări. Astfel, teritoriul său este străbătut de o rețea densă de șosele (E 60, DN 79, DN 76, DN 19) și căi ferate, iar prin intermediul punctelor de frontieră rutiere (Borș, Valea lui Mihai, Salonta) sau feroviare (Episcopia Bihorului) se leagă de Europa Central – Vestică. Pe cale aeriană are legătură directă cu Bucureștiul, prin intermediul aeroportului Oradea.

În ansamblul său, Bihorul este un județ cu o structură fizico-geografică eterogenă (munți, dealuri, depresiuni cu aspect de șes și câmpii întinse) cu un potențial economic și industrial mixt, o agricultură complexă, cu un potențial turistic remarcabil, dar și cu indicatori scăzuți ai natalității. Teritoriul său grupează 3 municipii, 6 orașe și o rețea rurală din 100 de comune cu 435 de sate.

Cadrul natural al județului

Alcătuirea Geologică

Teritoriul județului Bihor, format în decursul timpurilor, aparține la trei unități structurale distincte: Munții Apuseni, bazinele neogene marginale și Depresiunea Panonică.

Munții Apuseni au o poziție aparte față de catena alpină, rămânând în afara arealului alpino-carpatic, ca unitate internă a acestuia. Ei aparțin mai multor cicluri tectonice din care ultimul, ciclul alpin, este bine conturat.

Cuvertura sedimentară alpină a Munților Apuseni s-a format în două bazine distincte ca procese de sedimentare, ca timp de formare și ca funcție tectono-magmatică, generând două unități geologice diferite: Apusenii de Nord și Apusenii de Sud.

Apusenii de Nord includ pe teritoriul județului o parte a Munților Bihor, Codru – Moma, Vlădeasa, Pădurea Craiului și Plopiș. Aici întâlnim un mozaic petrografic alcătuit din roci cristaline, sedimentare și magmatice, care din punct de vedere structural – tectonic alcătuiesc două domenii: autohtonul de Bihor – Pădurea Craiului și cel al Pânzelor de Codru.

Autohtonul de Bihor – Pădurea Craiului este alcătuit dintr-un fundament cristalin, o cuvertură sedimentară și pe alocuri din roci magmatice.

Fundamentul cristalin este rigid, compartimentat de falii, denivelat și acoperit cu petice sedimentare epicontinentale prinse într-o tectonică de șariaj în care este antrenat parțial și fundamentul cristalin, generând astfel sistemul pânzelor de Codru.

Cuvertura sedimentară cuprinde o suită permo – mezozoică la care se adaugă un eruptiv reprezentat prin riolite și diabaze permiene.

Formațiunile permiene au un caracter continental (brecii, conglomerate, cuarțite roșii, gresii cu stratificație torențială) și o colorație roșcată ceea ce indică un climat semideșertic. Se dispun peste cristalin și suportă discordant triasicul inferior. Aceste formațiuni apar în Munții Bihor, Pădurea Craiului și în special în Codru – Moma, unde au grosimi mari și sunt puternic metamorfozate.

Depozitele mezozoice sunt bine reprezentate prin trei cicluri de sedimentare: triasic (până în ladinian), jurasic (neocomian - cenomanian) și cretacic.

Depozitele triasice au o mare dezvoltare în Padiș, Munții Bihor – Pădurea Craiului (autohton) și în Codru – Moma (pânzele de Codru).

Triasicul și jurasicul sunt reprezentate prin faciesuri calcaroase, iar cretacicul prin faciesuri calcaroase și de fliș. Cuvertura sedimentară mezozoică din Apuseni are o structură de tip jurasian, iar elementele structurale majore din Pădurea Craiului conturează mai multe compartimente, care în județul Bihor sunt: Grabenul Remeți, zona treptelor antitetice Damiș – Roșia, horstul Cărmăzana, compartimentul Zece Hotare cu brahianticlinalele Butan și Dealul Crucii la est și un sector vestic coborât caracterizat printr-o grosime mare a depozitelor cretacice (harta Geologică, sc. 1/ 200000, foaia Șimleul Silvaniei, 1968).

Menționăm că bauxitele constituie umplutura depresiunilor carstice formate pe suprafața calcarelor neojurasice. Aceste depresiuni au formă neregulată, sunt adânci de câtiva metri, cu pungi, firide crevase, stâlpi verticali, accidentând fundul și pereții depresiunilor.

Sistemul pânzelor de Codru. În timpul cutărilor neocretacice autohtonul de Bihor a fost încălecat sub forma unor pânze, de formațiunile domeniului de Codru. Pânzele poartă nume locale, în cadrul cărora distingem următoarele unități: pânza de Vălani, pânza de Finiș – Gârda, de Dieva, Moma, Vașcău, Biharia, etc. Pânzele de Codru apar în Munții Codru – Moma, pe care îi alcătuiește în întregime și în sudul autohtonului de Bihor.

În paleogen Apusenii de pe teritoriul Județului constituiau un masiv exondat, supus eroziunii. Vulcanismul laramic determină mineralizări la Băița – Budureasa, în Plopiș (Borod, Cornițel) și în Vlădeasa.

Neogenul, începând cu badenianul, duce la fragmentarea Apusenilor, iar dinspre bazinul Panonic marea a pătruns în regiunile scufundate formând o serie de golfuri.

Rocile magmatice își datorează prezența vulcanismului subhercinic și celui laramic. *Vulcanismul subhercinic,* numit și magmatism subsecvent precoce (T.P. Ghițulescu, M. Borcoș, 1966), este reprezentat prin andezite, dacite, riolite, piroclastite prezente în depozitele senoniene din Vlădeasa sau în Bazinele cretacice de la Remeți, Roșia (Pădurea Craiului) și în sudul Munților Plopiș.

Magmatismul laramic (banatitic) s-a produs în timpul paleocenului pe sisteme de fracturi laramice și îl întâlnim în Vlădeasa prin dyke-uri și filoane de microgranite, porfire, porfire dioritice, granodiorite (D. Giușcă și colab., 1969). Mai apar la Roșia, Borod și Cornițel, apoi la Budureasa și Pietroasa (granodiorite). Mai la sud, la Băița, un corp important banatitic este străbătut de filoane de roci porfirice cum sunt cele de la Valea Seacă.

Activitatea intruzivă a banatitelor a generat fenomene de contact asupra rocilor din fundament.

Astfel, în Munții Bihor la contactul banatitelor cu calcarele mezozoice au luat naștere diferite tipuri de skarne de care se leagă zăcămintele de substanțe minerale utile de la Băița-Bihor.

Cuaternarul în zona montană apare sub formă restrânsă, fiind reprezentat de depozite periglaciare, depozite eluviale carstice și cele de turbă de la Padiș – Cetățile Ponorului și de la Remeți (Coada Lacului).

Bazinele externe neogene. Transgresiunea badeniană duce la formarea bazinelor de sedimentare neogene din vestul Apusenilor reprezentate prin depresiunile Beiușului, Vad-Borod și Barcăului. Depozitele din aceste bazine s-au depus în badenian, sarmațian, panonian și cuaternar. Se constată că în zonele centrale ale bazinelor apar formațiuni mai fine, iar la periferia lor mai grosiere.

Depozitele de bază sunt alcătuite dintr-un orizont conglomeratic sau grezos peste care se dezvoltă un facies marno-grezos. Uneori apar și calcare oolitice peste care sunt dispuse marne. Extensiunea maximă a apelor este în ponțian, când se depun formațiuni argilo – marnoase – nisipoase și psefito – psamitice cu intercalații de marne și calcare, după care se produce colmatarea acestor golfuri până la finele dacianului când se depun nisipuri. Insular, formațiunile amintite sunt acoperite de pietrișuri piemontane rezultate din acțiunea rețelei hidrografice, care urmărea retragerea treptată înspre vest a Lacului Panonic.

Depresiunea Panonică. Este o unitate structurală ce pătrunde prin intermediul depresiunilor golf în vestul Munților Apuseni. Are un fundament cristalin de vârstă triasică și cretacică, puternic fragmentat de falii și compartimentat în blocuri denivelate situate la diferite adâncimi (câteva sute de metri la Tinca, 1500 m la Inand și peste 5000 m la Biharia).

Peste soclul cristalin urmează pătura sedimentară care, la nord de Barcău este formată din depozite în facies de fliș paleogen, între Barcău și ridicarea cristalinului de la Inand – Salonta se dispun formațiuni cretacice, miocene și pliocene, iar la sud de Inand – Salonta numai formațiuni miocene și pliocene.

În miocen condițiile de sedimentare devin aproape uniforme. Acum se depun marne, argile cenușii și nisipuri, iar în pliocen, și anume în ponțian, dacian și levantin apare o monotonie litologică datorită predominării argilelor, marnelor și nisipurilor.

Depozitele cuaternare acoperă întreaga suprafață a depresiunii. *Pleistocenul* formează depozite proluviale ale unor largi conuri de dejecție situate la ieșirea râurilor din munte. În pleistocenul superior s-au acumulat argile roșii în alternanță, pe alocuri, cu depozite loessoide.

În holocen se formează depozitele de terasă, pe râurile din depresiunile golf și în estul Câmpiei de Vest, alcătuite din pietrișuri, nisipuri grosiere acoperite cu prafuri nisipoase și argile prăfoase. Tot acum se depun nisipurile zburătoare din regiunea Valea lui Mihai și depozitele de mlaștină din Valea Ierului.

Unitățile de relief

Teritoriul județului Bihor se suprapune peste o mare varietate a formelor de relief, clădite sub forma unui vast amfiteatru cu deschidere spre nord – vest. Aici se disting trei unități principale: munții, cu bogăția și farmecul peisajului lor, dealurile domoale ce tivesc marginea vestică a munților, despărțite de depresiuni largi, și o întinsă câmpie aluvionară cu soluri fertile.

Unitatea montană. Munții ocupă partea sud – estică a județului și reprezintă 24% din suprafața sa. Se prezintă ca o masă muntoasă lobată de depresiuni golfuri periferice.

Subsolul edificiului montan este un adevărat mozaic de formațiuni geologice de tipuri și vârste diferite. Varietatea petrografică combinată cu tectonica pronunțată și eroziunea diferențiată au generat o gamă variată de forme de relief de la culmi muntoase impozante cu platouri subalpine întrerupte de versanți abrupți, la plaiuri domoale și depresiuni golf. Acestora li se alătură o multitudine de forme carstice ce dau o notă de originalitate morfografiei.

În unitatea montană a județului se înscriu munții Bihor – Vlădeasa ce reprezintă un nod orografic din care se desprind spre vest Munții Crișurilor (Codru – Moma și Pădurea Craiului) și Munții Plopișului, adevărate horsturi despărțite de depresiuni de tip graben (Beiuș, Oradea – Vad-Borod, Barcăului).

2.2.1.1. Munții Bihor – Vlădeasa. Constituie axul cel mai înalt al zonei montane. Au o dispunere meridiană și pătrund pe teritoriul județului cu latura lor vestică.

În funcţie de structură, vechimea rocilor şi morfologie îi putem împărţi transversal în trei compartimente diferite: Bihorul sudic, Bihorul nordic şi Munţii Vlădeasa.

Bihorul sudic numit şi *masivul Biharia* reprezintă sectorul sudic al axului central din care în cadrul judeţului se cuprinde partea sa vestică începând din vârful Piatra Aradului (1429 m), peste vârful Bihor şi Piatra Grăitoare până în pasul Vârtop (1160 m), respectiv înşeuarea de la izvoarele Crişului Băiţei şi a Arieşului Mare.

Culminează în vârful Bihor (1849 m) numit de localnici şi Cucurbăta Mare, ce constituie un splendid punct de belvedere pentru zonele înconjurătoare. Aici, ca de altfel în întreaga zonă a Munţilor Apuseni, s-au conservat bine suprafeţele de nivelare, policiclice, şi în special ciclul superior Fărcaşa – Cârligatele şi cel mediu Măguri – Mărişel.

Bihorul nordic reprezintă spaţiul cuprins între Biharia şi Muntele Vlădeasa. În literatura geografică i se mai spune Muntele Bătrâna (Geografia României, 1987), după vârful omonim, care are o poziţie centrală în acest sector a cărui parte estică este inclusă judeţului Alba.

Limita nordică este pusă acolo unde rocile vulcanice ale Vlădesei încep să acopere calcarele şi gresiile mezozoice, respectiv în zona izvoarelor văilor Boga, Bulz, Aleu (afluenţi nordici ai Crişului Pietros) şi șeaua Cuciulata din care pornesc spre est izvoarele Someşului Cald. Această limită este justificată prin aspectul diferit al morfologiei reliefului şi printr-o desfăşurarea aparte a suprafeţelor de nivelare.

O caracteristică a acestui sector montan o reprezintă diversitatea petrografică, ce se succede de la nord la sud sub forma unor fâşii din ce în ce mai noi. Astfel, în nord, în Măgura Vânătă apar conglomerate şi gresii urmate spre sud, în zona Padişului de calcare masive şi dolomite după care se ivesc peticele de gresii şi şisturi prezente în Groapa de la Barsa – Cetăţile Ponorului, pentru ca apoi să apară din nou calcarele în zona Cetăţile Ponorului – Valea galbenei – valea Sighiştelului. Această structură geologică generează un relief petrografic divers în care nota caracteristică o dă relieful carstic şi care-i conferă zonei un mare potențial turistic. Aici se detașează Cetăţile Ponorului, unul dintre cele mai grandioase fenomene carstice din Europa. Sunt alcătuite din trei doline – avene uriaşe de 180 – 200 m adâncime, legate subteran de un curs de apă activ.

În zona rocilor necarstificabile se dezvoltă o reţea hidrografică de suprafaţă, care atunci când ajunge în regiunea platourilor carstice se pierde în subteran prin sorburi sau ponoare, pentru a reapărea la suprafaţă în văi adânci, sub formă de izvoare cu debite mari, numite izbucuri (Izbucul Ponor, Izbucul Galbenei).

În Masivul Ţapu (1475 m) pe gresii roşii – violacee şi galbene s-a dezvoltat un imens complex de eroziune torenţială dând *Groapa Ruginoasa* cu un diametru de circa 500 m şi o adâncime de peste 100 m. Pereţii acesteia sunt sculptaţi de o ravinaţie activă a cărei canale se unesc la baza gropii, constituind obârşia Văii Seci.

Aici este bine păstrată suprafaţa de nivelare Măguri – Mărişel care prezintă două trepte: una superioară situată la 1200 – 1300 m şi alta inferioară la 800 – 1100 m.

Prima treaptă, numită carstoplenă (M. Bleahu, 1974), sau suprafaţa Padiş- Scărişoara (A. Indrieş, 1999), se întâlneşte în platourile carstice din Padiş – Cetăţile Ponorului. Ea este dominată de un relief ruiniform cu numeroase văi oarbe a căror apă se pierde în subteran sau văi seci cu fundul plat şi înierbat pe care moţii le numesc hoance. Endocarstul abundă în avene renumite (Borţig, Geamăna, Avenul Negru) şi în numeroase peşteri dintre care unele adăpostesc gheţari, cum sunt: Gheţarul Focul Viu, Gheţarul de la Barsa, Gheţarul Borţig, etc.

Celei de-a doua trepte a suprafeţei Mărişel îi corespund culmile muntoase şi măgurile de la periferia Depresiunii Beiuşului ca: Măgura Fericii (1104 m), Măgura Văratecului, Măgura Gurani (948 m), Măguriţa (1038 m) şi Măgura Băiţii (889 m).

Carstoplena Padişului este dominată de o serie de culmi (Măgura Vânătă, 1641 m) şi de abrupturi calcaroase din care amintim: Piatra Boghii (1436 m), Piatra Arsă (1488 m), Bisericuţa Moţului (1466 m), Vărăşoaia (1441 m), Glăvoiu (1462 m), Ţapu (1476 m), etc.

Munţii Vlădeasa. Reprezintă compartimentul muntos situat la nordul Munţilor Bihor, până în Valea Crişului Repede.

Pe teritoriul judeţului se cuprinde o parte a interfluviului situat între Cornu Muntelui – Cârligatele şi Crişul Repede, la vestul cumpenei de apă dintre Valea Drăganului şi cea a Iadului.

Munții Bihorului - în ultimul plan vârful Cucurbăta Mare

În Grabenul Remeţilor calcarele şi dolomitele au ocazionat dezvoltarea unui relief carstic cu numeroase peşteri, iar Valea Iadului este o succesiune de sectoare înguste de chei şi defilee, cu abrupturi pitoreşti despărţite de bazinete mai largi, ocupate de aşezări omeneşti.

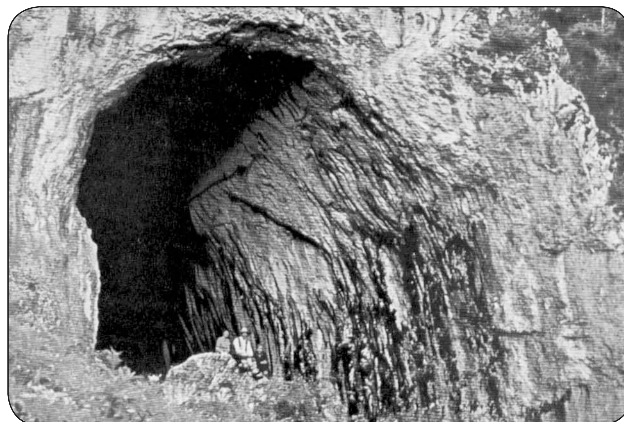
Munţii Codru – Moma. Se desprind din blocul central al Bihorului prin curmătura Criştiorului, pe direcţie sud-est spre nord-vest. Aceşti munţi constituie cumpăna apelor între Crişul Negru şi Crişul Alb, care împarte acest masiv între judeţele Arad şi Bihor căruia îi revine partea de est și nord.

Luat în ansamblu Masivul Codru – Moma prezintă o asimetrie evidentă cu versantul vestic de pe teritoriul judeţului Arad mai abrupt, iar cel estic,

Peisaj de iarnă în Munții Apuseni

bihorean, mai domol. Sub raport altimetric se menţine la altitudini medii moderate de 600 – 900 m, atingând altitudinea maximă în vârful Pleşu la 1109 m, iar în alte patru vârfuri depăşeşte de asemenea 1000 m (Izoi, 1098, Dealul Vârfului, 1064

Intrarea în peștera Meziad

Petrografic sunt constituiţi din formaţiuni vulcanice banatitice larg răspândite în culmile Buteasa – Cârligatele – Poieni, iar în vest, în culmea Iadului, apar şisturile cristaline şi calcarele.

În relief se remarcă interfluvii înalte de circa 1600 m, largi şi cu povârnişuri domoale, care constituie „goluri subalpine” cu întinse domenii de păşunat. Deasupra acestora se profilează vârfurile: Buteasa (1792 m), Briţei (1750 m), Cârligatele (1694 m) şi Poieni (1627 m). De sub vârful Poieni coboară o culme prelungă ce se menţine la 1400 m şi care uneşte Culmea Muncelului (1380 m) cu vârful Munceilor (1411 m), Muncelaşul (1415 m) şi Aria Vulturilor (1345 m), toponime ce denotă netezimea lor. Din Aria Vulturilor suprafaţa Muncelu trece în Piatra Calului (1461 m) sub forma unui mic platou şi apoi în Poiana Drăgoteanului (1444 m), Gruiul Ursului (1412 m), Poiana Stâna de Runc (1359 m), Măgura Roşianului (1456 m), etc.

În Vlădeasa relieful este masiv, greoi, cu văi puternic adâncite, iar duritatea rocilor generează abrupturi şi rupturi de pantă în albia râurilor, care dau cascade renumite (Iadolina, Vălul Miresei, Săritoarea Ieduţului).

m, Osoiu Mare 1063 m şi Vârful Dievii, 1047 m).

Morfologia acestor munţi se caracterizează prin prezenţa a trei culmi principale orientate nord – vest spre sud – est: *Culmea Codrului* care este axa principală a masivului ce se înalţă ca un zid unitar cu altitudini medii de 900 m; *Culmea Văratec*(827 m) – vf. Dievii (1047 m) – Runcoi (998 m) situată la est de Valea Finişului şi fragmentată de văile Tărcăiţa şi Crişul Pietros; *Culmea Munţilor Moma,* care reprezintă sectorul sudic al acestui edificiu muntos, situată la sud de Valea Brihenilor şi care culminează în vârful Momuţa (929 m).

Rocile carbonatice prezente în părţile extreme ale masivului, în Platoul Carstic Dumbrăviţa de Codru şi Platoul Vaşcăului prezintă întreaga gama de a reliefufului carstic. Astfel, platoul calcaros al Vaşcăului (600 – 700 m), este ciuruit de doline, văi seci şi depresiuni închise prin care se pierd apele în subteran pentru a reapărea la zi prin izbucuri, cum este Izvorul din Boiu de lângă Vaşcău sau renumitul izbuc intermitent de la Călugări.

Capătul nord – vestic al Munţilor Codru – Moma, se termină spre Depresiunea Holodului în Măgura Forăului (Răbăganilor) care este un pinten montan alcătuit din gresii în care Crişul Negru şi-a tăiat pitorescul defileu de la Borz – Şoimi.

Munţii Pădurea Craiului. Sunt cuprinşi între depresiunile Vad – Borod la nord şi Beiuşului la sud. De Munţii Bihor – Vlădeasa sunt separaţi prin Văile Iadului şi a Meziadului, iar spre vest sunt limitaţi de Dealurile Tăşadului.

Relieful se prezintă sub forma unor platforme fragmentate într-o serie de culmi şi masive izolate sub formă de măguri. La vest de Valea Iadului se profilează o culme mai înaltă şi îngustă situată la circa 1000 m, din care se individualizează vârfurile: Piatra Tisei (1057 m), Măgura Beiuşele (1004 m), Hodrânguşa (1027 m), Dealul Boţii (968 m).

În zona centrală a masivului s-a dezvoltat o suprafaţă extinsă puternic fragmentată păstrându-se azi ca măguri sau culmi puţin alungite: (Culmea Ponoraşului, 858 – 825 m, Dealurile Rujet, 844 m., Cămârzan, 851 m., Roşiorului, 750 m., Crucii, 722 m., etc).

Sub aceasta apare suprafaţa Zece Hotare la o altitudine de 600 – 700 m, sub formă de interfluvii prelungi ce scad spre Bucuroaia, Vârciorog, Crişul Repede şi Crişul Negru până la circa 500–400 m.

Pe rocile carbonatice din platourile carstice Damiş, Zece Hotare, Vărciorog s-a dezvoltat un amplu relief carstic haotic şi confuz cu doline, uvale, gropi şi depresiuni carstice, ponoare şi izbucuri, peşteri şi avene. În acest masiv s-au identificat 680 de cavităţi ce însumează peste 105 km lungime (C. Goran, 1982), dintre care amintim peşterile Şuncuiuş, Vântului, Vadu Crişului, Meziad.

Munţii Pădurea Craiului deţin câteva superlative carstice: cea mai lungă peşteră din ţară – Peştera Vântului (32 km); cel mai adânc aven – Avenul din Stanu Foncii(325 m); cel mai lung curs de apă subteran (Valea Topei cu izbucul Aştileu, de 11,35 km).

Peisaj de toamnă în Munţii Bihorului

La intrarea în depresiunile periferice râurile permanente s-au adâncit în calcare formând sectoare de chei şi defilee sălbatice (Cheile Videi, Cuţilor, Albioarei, Lazurilor, Mişidului şi Brătcuţei). Cel mai impresionant este defileul Crişului Repede de la Bălnaca – Vadu Crişului cu cheile Bălnaca – Şuncuiuş şi Şuncuiuş – Vadu Crişului. În defileul de la Vadu Crişului foarte cunoscută este peştera cu acelaşi nume, activă, din care iese un pârâu ce drenează apele subterane din Platoul Zece Hotare.

Munţii Plopişului (Muntele Şes sau Munţii Rez). Sunt munţi joşi cu aspect de muncei şi constituie

peninsula nord-vestică a Munţilor Apuseni, în lungime de 35 km, între depresiunea Barcăului în nord şi Vad – Borod în sud. Faţă de Dealurile Oradiei în vest sunt separaţi de aliniamentul Lugaşu de Jos – Brusturi – Derna, iar în est sud – est se întind până în şeaua Osteana. Partea sud-estică a lor, la est de înşeuarea de la Piatra Craiului, se cuprinde hotarului judeţului Cluj.

Au aspect de interfluvii largi pe care s-au dezvoltat o serie de aşezări rurale ca Şinteu, Pădurea Neagră.

Culmea principală, orientată pe direcţia nord-vest – sud-est, se menţine la altitudini de 700-800 m, având câteva proeminenţe mai importante: Poiana Florilor (705 m), Arsura (706 m), Văratecul (757 m), Dealul Calului (713 m), Osoiul (776 m), Secătura (771 m), Merişorul (882 m), Măgura Beznea (898 m), Cornului (890 m).

Din culmea principală coboară un nivel mai jos (650 – 500 m), sub forma unor plaiuri prelungi, adevărate contraforturi ale muntelui, orientate atât spre Valea Barcăului cât şi spre Crişul Repede.

Gaudeamus - bază de cercetare a Universității Oradea, de la Stâna de Vale

Periferia munţilor este tivită de o trenă de piemonturi şi glacisuri în jur de 300 m, dar care poate urca uneori la 450 - 500 m, prezentă, în general, în Dealurile Tăşadului – Bistrei, Oradiei, Lugaşului, platoul Beznei.

Valea Bistrei, adâncită epigenetic în „Podişul Şinteului", împarte Munţii Plopişului în două compartimente: nord – vestic, mai puţin extins şi cu altitudini mai mici cum este Dealul Lupului (614 m), Arsura (705 m), şi compartimentul sud – estic, mai extins şi mai înalt (Măgura Mare, 918 m).

Unitatea dealurilor piemontane crişene. Această unitate formează o zonă de tranziţie între Munţii Apuseni şi Câmpia Crişurilor, având o extensiune maximă pe rama dinspre munte a Depresiunilor Barcăului, Vadului şi Beiuşului. Are lăţimi variabile de circa 5 – 30 km şi înălţimi ce scad de la circa 600–500 m la 200 – 160 m.

Sub raport genetic provin dintr-un piemont de acumulare existent la baza munţilor supus unui intens proces de eroziune. Structural, în alcătuirea lor, există un fundament cristalin reprezentat de blocuri de dimensiuni diferite, situate la adâncimi ce cresc dinspre munte spre câmpie. Peste acesta apar depozite sedimentare grosiere, mai ales neogene, cu structură uşor monoclinală.

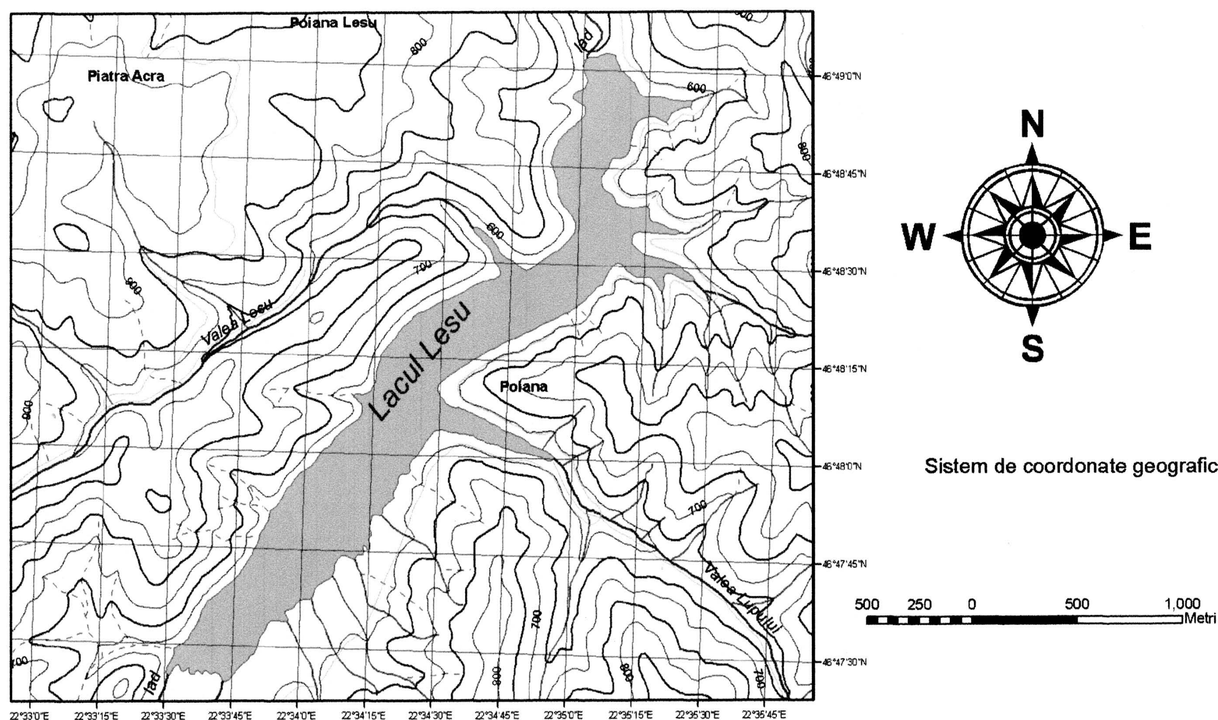
Relieful este alcătuit din culmi prelungi monoclinale cu o cădere de 2,6 – 6% şi cu spinări largi, netede ori slab ondulate. Culmile sunt separate de văi principale însoţite de lunci largi şi de 4-7 nivele de terase sau de depresiuni de câţiva kilometri lărgime. Pe povârnişuri apar deplasări în masă şi procese de ravinare cu manifestări şi intensităţi variate.

În funcţie de masivele muntoase în jurul cărora s-au dezvoltat şi de anumite particularităţi petrografice şi morfologice pot fi deosebite mai multe subunităţi: Dealurile Crasnei, Plopişului, Pădurii Craiului, Bihorului şi Dealurile Codru-Moma. Acestora li se alătură culoarele depresionare ale Barcăului, Crişului Repede şi Crişului Negru.

Dealurile Crasnei (Toglaciului) sunt situate la nord de Valea Barcăului şi pătrund pe teritoriul judeţului prin extremitatea lor vestică numită Dealurile Dumbrăviţei, cuprinse între Barcău şi valea Inot (I.O.Berindei, 1973, Gr. Posea, 1982).

Dealurile Plopişului tivesc marginile nordice, vestice şi sudice ale Munţilor Plopiş, între valea Barcăului, Câmpia Crişurilor şi valea Crişului Repede. Spre bazinul Barcăului ele cuprind Dealurile Bistrei, Depresiunea Popeşti şi Dealurile Dernei, după care urmează spre Vest şi sud Dealurile Oradiei, Aleşdului şi Dealurile Beznei.

Dealurile Pădurii Craiului însoţesc munţii cu acelaşi nume din dreptul defileului Vadu Crişului

Lacul Leşu - harta generală

şi până în Valea Meziadului. Au o dispoziţie divergentă spre culoarul Oradea – Borod, Câmpia Miersigului şi Culoarul Crişului Negru. În cadrul lor se cuprind: Dealurile Dobricioneşti, Vârciorog, Tăşadului, Căprioarei, Cărandului, Drăgeştilor, Ceişoarei, Dobreştilor, Vălanilor şi Sălătrucului.

Dealurile Bihorului însoţesc marginea vestică a Munţilor Bihor – Vlădeasa între Văile Meziadului, Roşiei, Crişului Negru şi Curmătura Criştiorului.

Văile principale care le drenează le-au fragmentat în mai multe subunităţi cum sunt: Dealurile Beiuşele, Buduresei, Gorunilor şi Lazurilor. Acestora li se alătură Dealurile Curmăturii Criştiorului situate în extremitatea sudică a judeţului, între Munţii Bihor şi Codru-Moma, alcătuind o şa largă prin care se face legătura între Depresiunea Beiuş şi Brad – Hălmagiu.

Dealurile Munţilor Codru – Moma limitează pe teritoriul judeţului marginea estică şi nordică a Munţilor Codru – Moma şi cuprind trei subunităţi: Dealurile Vaşcăului, numite şi Dealurile Momei (I. O. Berindei, 1977) cuprinse între Valea Criştiorului şi Măgura Osoiu, sculptate în calcare mezozoice şi având un relief carstic, apoi Dealurile Tărcăiţei continuate spre vest cu Dealurile Dumbrăviţei, numite de I. O. Berindei (1977) Dealurile Codrului. Acestea se desprind din Munţii Codrului spre culoarul Crişului Negru, Valea Brihenilor, Culoarul Drăgotenilor şi Câmpia Călacei.

Culoarele depresionare au aspect de golfuri în care pătrunde, pe sub rama muntoasă, şirul Dealurilor Vestice, iar în lungul râurilor, la nivelul luncii şi a teraselor joase, pătrunde Câmpia Banato – Crişană.

Culoarul Barcăului se dezvoltă de-a lungul râului omonim între Dealurile Crasnei şi ale Plopişului. Versanţii sunt asimetrici, afectaţi de ravene, torenţi şi alunecări de teren, iar lunca este largă şi însoţită de 3 – 4 nivele de terasă.

Culoarul Crişului Repede este cuprins între Munţii Plopişului şi Munţii Pădurea Craiului şi este drenat de Crişul Repede şi Borod. În cadrul său s-a dezvoltat Depresiunea Vad – Borod divizată de defileul de la Vadu Crişului în două compartimente: Borodul în est şi Vadul în vest, care, începând de la localitatea Subpiatră, se lărgeşte şi formează *Depresiunea Intracolinară a Oradiei*.

Culoarul Crişului Negru este modelat în depozitele neogene ale Depresiunii Beiuş – Holod, cuprins între Munţii Pădurea Craiului, Bihorului şi Codru-Moma. Măgura Forăului şi Şeaua deluroasă a Drăgotenilor separă două compartimente: cel al Depresiunii Beiuşului în est de cel la Holodului în vest.

Depresiunea Beiuşului este modelată de Crişul Negru şi afluenţii săi: Roşia, Nimăieşti, Crişul Pietros,

Crişul Băiţei, care şi-au creat un sistem ramificat de văi cu terase şi lunci.

Depresiunea intercolinară Holod are aspectul unui golf de câmpie ramificat între dealuri printr-o luncă largă şi şase nivele de terasă. Constituie o arie de confluenţă a Crişului Negru cu Holodul şi afluenţii săi ce vin din Pădurea Craiului.

Unitatea de câmpie. Ocupă partea vestică a judeţului cuprinsă între unitatea dealurilor şi graniţa cu Ungaria. Această unitate de relief este reprezentată prin Câmpia Crişurilor şi prin compartimentul sudic al Câmpiei Someşului, subunitaţi ale Câmpiei Banato – Crişane.

Câmpia Crişurilor reprezintă partea centrală a Câmpiei Banato – Crişane, având o altitudine de 90 – 100 m, în extremitatea vestică şi 160 – 180 m în est, sub unitatea Dealurilor Vestice. Condiţiile de geneză şi particularităţile reliefului permit distingerea a două subunităţi: câmpia înaltă subcolinară şi câmpia joasă de divagare, însă pe alocuri mai apare şi o câmpie intermediară.

*Câmpia Înaltă numi*tă şi *câmpie subcolinară* se desfăşoară ca o fâşie la baza dealurilor între Barcău şi Teuz, la altitudini ce scad de la est spre vest de la 185 m la circa 120 m. Ea corespunde celor patru trepte de glacisuri şi de terase pleistocene (t1,t2, t3, t4) motiv pentru care se mai numeşte Câmpia glacisurilor. Altimetric se ridica cu 5-15 m peste talveguri.

Câmpia înaltă este fragmentată transversal de Barcău, Crişul Repede şi Crişul Negru, care individualizează următoarele compartimente:

- *Câmpia Barcăului*, formată dintr-un glacis complex extins între lunca Barcăului, Dealurile Dernei şi Bistrei;

- *Câmpia Bihariei* care continuă glacisul Barcăului la vest de valea Fâneaţa Mare, extinzându-se în vestul Dealurilor Oradiei până în lunca Crişului Repede. De la baza sa se drenează Crişul Mic (Crişul Mort);

- *Câmpia Miersigului* este cea mai extinsă fiind cuprinsă între luncile Crişului Repede şi a Crişului Negru, pe de o parte, şi între Dealurile Tăşadului şi Canalul Colector pe de altă parte. În vest prezintă o treaptă intermediară numită Câmpia Veljurilor (Gh. Măhăra, 1977) sau a Gepiului (Gr. Posea, 1977);

- *Câmpia Cermeiului* mărgineşte spre vest Dealurile Codrului, la sud de Crişul Negru. Are şi ea două trepte, una înaltă, numită Câmpia Călacei (Gh. Măhăra, 1977) sau a Susagului (V. Mihăilescu, 1966) şi alta intermediară, Câmpia Cermeiului.

Câmpia joasă se desfăşoară între Canalul Colector şi graniţa cu Ungaria la o altitudine de 89 – 100 m. Ea se prelungeşte tentacular în câmpia glacisurilor de-a lungul principalelor râuri. Se mai numeşte *câmpie de divagare* sau *câmpie aluvială*. Suprafaţa câmpiei este plană şi se ridică cu doar 3-5 m peste talvegul râurilor care aici sunt îndiguite. Prezintă numeroase albii şi meandre părăsite, lacuri, mlaştini şi lăcovişti cu fragmente de râu fără izvor şi fără vărsare. Toate acestea dovedesc tinereţea geomorfologică a câmpiei (holocenă). Aici nu se poate vorbi de o cumpănă de ape între râuri, deoarece acestea curg aproape de suprafaţa câmpiei, iar la ape mari chiar mai sus.

În câmpia joasă a Crişurilor, sectorul nordic, situat la nord de Crişul Repede până în lunca Barcăului şi limitat de Câmpia Bihariei la est şi graniţă la vest, poartă numele de *Câmpia Santăului* (Gh. Măhăra, 1977) sau a Borşului şi Parhidei (Gr. Posea, 1997), iar V. Mihăilescu o numeşte Câmpul Nyoşlagului. Între Crişul Repede – Crişul Negru, Canalul Colector şi graniţă se numeşte *Câmpia Salontei* ce se continuă spre sud, în judeţul Arad cu Câmpia Socodorului şi a Teuzului.

Individualizată recent câmpia joasă a rămas cu un exces de umiditate a solului şi cu o predispoziţie accentuată la înmlăştinire şi inundabilitate, datorită pantelor reduse, drenajului intern şi extern defectuos şi prezenţei materialului fin aluvionar şi argilos cu permeabilitate scăzută.

Câmpia intermediară se plasează la altitudinea de 100 – 120 m, între celelalte două tipuri. Corespunde cu poala câmpiei de glacisuri şi aici, râurile mici, au un anume grad de divagare.

Câmpia Someşului. Pătrunde pe teritoriul judeţului Bihor prin subunităţile sale sudice: Câmpia Buduslăului, Ierului şi Câmpia Carei – Valea lui Mihai.

Câmpia Buduslăului se situează la nord de lunca largă a Barcăului, fiind cuprinsă între Dealurile Crasnei şi Câmpia Ierului. Se mai numeşte Câmpia Marghitei (N. Josan, 1992) şi reprezintă partea sudică a câmpiei subcolinare Diosig – Tăşnad.

Câmpia Ierului are aspectul unui culoar jos, de 104 – 125 m, situat între Câmpia Valea lui Mihai şi cea a Buduslăului. Reprezintă un vechi curs al Văii Barcăului, Crasnei, Someş, Tisa care până-n holocen

se îndreptau spre subsidența Crișurilor. În holocenul mijlociu scufundările mai accentuate din Câmpia Someșului (Bodrog) au determinat întoarcerea apelor spre nord, lăsând Valea Ierului suspendată sub formă de culoar.

Câmpia Valea lui Mihai numită și Câmpia Nirului este situată între graniță și Câmpia Ierului, ocupând sectorul sudic al Câmpiei Carei – Valea lui Mihai. Partea vestică are altitudini de 140 -150 m, rar ajunge la 160 m, și este alcătuită din șiruri de dune de nisip, azi nivelate și folosite în scop pomi – viticol sau plantate cu păduri de salcâm.

Partea de est (Câmpia Pișcoltului, Gr. Posea, 1997) are altitudini de 120 – 130 m, este formată din loessuri și soluri fosile și se termină abrupt deasupra Câmpiei Ierului.

Clima

Caracteristicile climatului din județul Bihor sunt condiționate de circulația atmosferică a maselor de aer, de poziția geografică a județului și de modificările pe care le impun particularitățile suprafeței subiacente. Astfel, masele de aer dominante sunt cele polar – maritime, transportate de circulația vestică. Sunt umede și moderate termic și au frecvența cea mai mare la sfârșitul primăverii și în lunile de vară. Urmează apoi masele de aer polar – continentale, reci și uscate iarna, calde și secetoase vara, apoi cele arctic – maritime ce pătrund dinspre Atlanticul de Nord, determinând iarna vreme geroasă și relativ umedă, iar primăvara și toamna înghețuri. Frecvent pătrund și masele de aer tropical – maritime ce vin dinspre sud și sud – vest, transportate de ciclonii mediteraneeni și de dorsala anticiclonului Azoric, generând vara o vreme instabilă, iar iarna o vreme cețoasă și cu zăpezi abundente. O frecvență mai mică o au masele de aer tropical – continentale ce vin din sud și sud – est, și dau acele veri fierbinți și uscate cu zile tropicale. Suprafața activă care este eterogenă (relief, vegetație, ape, așezări umane, etc.) introduce o mulțime de topoclimate.

În cadrul procesului de interacțiune dintre factorii meteorologici (radiativi și dinamici) cu cei geografici locali un rol deosebit îl are ascensiunea forțată a maselor de aer vestice pe versanții Munților Apuseni, fapt ce provoacă importante nuanțări în valoarea și regimul temperaturii aerului, umezelii atmosferice, precipitațiilor și presiunii aerului.

Caracteristicile elementelor climatice sunt prezentate în hărțile climatice din care rezultă următoarele valori:

- temperatura medie a aerului scade odată cu altitudinea de la 10,5^{0}C în zona de câmpie, la 8 – 10^{0}C în dealurile piemontane, 6-8^{0}C în Munții Plopiș, Pădurea Craiului și Codru-Moma, pentru a ajunge în Bihor – Vlădeasa la 7^0 – 2^{0}C și chiar sub 2^{0}C;
- temperatura medie a lunii ianuarie variază în același sens (-1^{0}C și – 2^{0}C în câmpie, -1^{0}C și -3^{0}C în dealuri, - 2^{0}C până la -4^{0}C în munții scunzi, -4^{0}C și -8^{0}C în Munții Bihorului și chiar -8^{0}C și până la -10^{0}C pe vârfurile cele mai înalte ale Bihariei;
- în iulie valorile termice sunt cuprinse între 21^0 – 22^{0}C în Câmpia Crișurilor, 16 – 18^{0}C în zona piemontană, 14 – 16^{0}C în Munții Plopiș, Pădurea Craiului și Codru-Moma, iar în Bihor – Vlădeasa scad la 8 – 14^{0}C;
- maximele absolute s-au înregistrat la Oradea în 28.08.2000, fiind de 40^{0}C, iar în zona montană, la Stâna de Vale, s-au atins 31,4^{0}C în 20.08.1946;
- minimele termice absolute au fost cuprinse între -29^{0}C la Oradea în 24.01.1942 și -30,4^{0}C la Stâna de Vale în 24.01.1942;
- data medie a primului îngheț apare în prima decadă a lunii octombrie, pe culmile Bihorului, și în prima decadă a lunii noiembrie în Câmpia Salontei. Ultima zi cu îngheț apare în Câmpia Crișurilor în ultima decadă a lunii aprilie, iar în regiunile de munte în prima decadă a lunii mai;
- precipitațiile atmosferice cresc de la vest la est, odată cu altitudinea, având valori de 500 – 650mm în câmpie; 700 – 800mm în dealuri, apoi în jur de 1000mm în munții joși, pentru ca în cele din urmă să ajungă la 1200mm la Stâna de Vale și chiar 1400mm pe Biharia. Gradientul pluviometric vertical este de 1mm/100m;
- numărul mediu al zilelor cu ninsoare este de 19 -21 la Oradea și 80 la Stâna de Vale, iar cel cu start de zăpadă la sol variază între 40 – 41 zile la Oradea și 150 și chiar 180 la munte, pe versanții nordici;
- grosimea medie a stratului de zăpadă este de 20 – 30cm în câmpie și de peste 51cm în zona montană;
- roza vânturilor indică o mare frecvență anuală a vântului din sectoarele sudic, nordic și estic și o circulație redusă din vest;

- în sectoarele de câmpie vântul are frecvenţa cea mai mică pe toate direcţiile şi situaţiile de timp calm cele mai numeroase;

- în altitudine creşte frecvenţa vântului pe toate direcţiile şi se intensifică vânturile din vest, care la peste 1000m devin dominante;

- în apropierea regiunilor piemontane, a depresiunilor golfuri şi pe văile montane se pune în evidenţă o circulaţie de tip briză.

În funcţie de caracteristicile elementelor climatice, în judeţul Bihor distingem un climat de câmpie, un climat de dealuri şi unul montan.

Apele Judeţului Bihor

Particularităţile cadrului natural, alături de activitatea antropică, impun caracteristicile apelor judeţului, care pot fi ape subterane, râuri şi lacuri.

Apele subterane prezintă o mare varietate în cadrul judeţului putându-se distinge două categorii: ape cu caracter freatic fără presiune hidrostatică şi ape de adâncime cu presiune hidrostatică.

Apele cu caracter freatic au trei categorii de manifestare: ape suprafreatice, ape freatice propriu-zise şi ape de stratificaţie fără presiune hidrostatică.

Apele suprafreatice apar pe întregul teritoriu al judeţului, însă dinamica lor este strâns legată de cantitatea de precipitaţii. Astfel, în Câmpia Crişurilor şi Dealurile de Vest, apar mai ales primăvara, când precipitaţiile se suprapun topirii zăpezilor, apoi dispar, începând din luna aprilie, pentru a reapare odată cu precipitaţiile de toamnă. În zona montană, unde umiditatea este permanentă, se menţin tot anul.

Apele freatice propriu-zise sunt cantonate deasupra celui mai superficial strat impermeabil, iar regimul lor depinde de condiţiile climatice.

Apele de stratificaţie fără presiune hidrostatică apar în spaţiul muntos şi cel al dealurilor,acolo unde râurile s-au adâncit mult intersectând stratele acvifere şi determinând un drenaj adânc. Sunt alimentate cu precădere din pânze freatice superioare.

Apele de adâncime sunt cantonate în strate acvifere cu presiune hidrostatică şi au un caracter ascensional sau artezian. Sunt legate de formaţiunile neogene şi cuaternare din zona de câmpie şi dealuri, lipsind din spaţiul muntos. Au mineralizare redusă şi sunt folosite în alimentarea cu apă potabilă (Salonta, Beliu, Beiuş, Diosig).

Un caz aparte îl reprezintă apele de adâncime legate de sistemul de falii care afectează subasmentul din vestul Apusenilor. Sunt cantonate în formaţiuni mezozoice, la adâncimi de peste 2000m şi apar la zi prin izvoare sau prin foraje (arteziene) cu ape mineralizate (carbogazoase) precum cele de la Tinca sau ape termale (temperaturi până la 87^{0}C), cum este cazul la Oradea, Băile Felix, Băile 1 Mai, Borş, Marghita, Tăşad şi Răbăgani.

Defileul Crişului Repede la Lorău

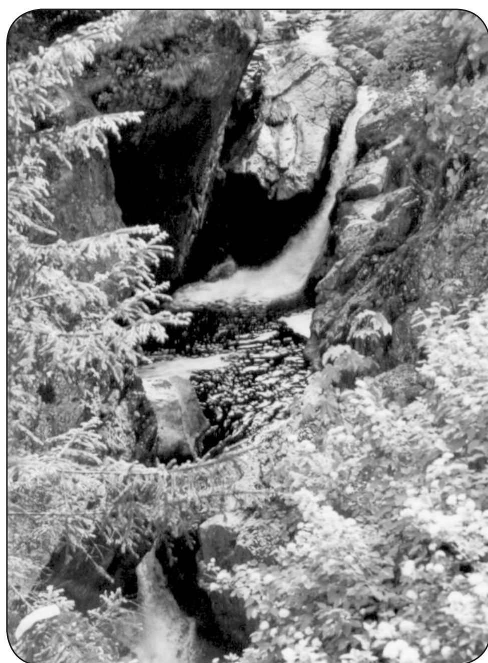
Pe teritoriul judeţului se găsesc şi câteva izvoare renumite prin calitatea apelor. Astfel, pe Valea Plopii, afluent al Văii Iadului, se află *Izvorul Minunilor* de la Stâna de Vale, situat la 1170m altitudine. Astăzi este captat printr-o aducţiune subterană ce ajunge la Rieni, unde apa este îmbuteliată şi redată consumului. *La Tămăşeu* din anul 1890 se exploatează apă minerală, care este

Cascada "Săritoarea Iedului"

cunoscută sub numele de *Lithinia* şi care are calităţi curative datorită conţinutului în litiu. În platoul calcaros al Vaşcăului se află renumitul izvor intermitent numit *„Izbucul Călugări"*, punct de atracţie turistică.

Râurile. Râurile care udă teritoriul judeţului Bihor aparţin sistemului hidrografic al Crişurilor: Ier, Barcău, Crişul Repede şi Crişul Negru.

Cascada Iadolina

Ierul pătrunde pe teritoriul Bihorului în amonte de Sălacea şi drenează câmpia cu acelaşi nume din direcţia Careiului spre sud – est. Suprafaţa bazinului este de 1437 km², din care judeţului Bihor îi aparţin 44%. Ierul are o vale largă, până nu demult înmlăştinită şi inundată până înspre Diosig. Azi aceasta este drenată şi îndiguită în sectorul Diosig – graniţă, iar pentru atenuarea viiturilor s-au construit o serie de lacuri de acumulare (Văşad, Galoşpetreu, Valea lui Mihai, Şimian, Cadea, etc.). Are un debit la intrarea şi ieşirea din judeţ de 1,75 m³/s (Andrid), respectiv 2,9m³/s (Ianca).

Barcăul are 88% din suprafaţa totală a bazinului pe teritoriul judeţului Bihor, unde pătrunde prin Depresiunea Suplacu de Barcău şi se desfăşoară pe o lungime de 62 km. Panta medie de scurgere este de doar 1‰ şi în sectorul inferior este îndiguit pe 37,5 km. Are ca afluenţi pe dreapta pe *Ier*, iar pe stânga pe *Bistra* şi *Valea Fâneţelor*. Debitele medii anuale sunt de 2,40m³/s la intrarea în judeţ şi de 7,0m³/s la ieşire. Debitul maxim cu probabilitate de 1% (o dată la 100 de ani) este de 350 m³/s, iar cel minim cu probabilitate de 80% de 0,22m³/s. Volumul maxim scurs pe anotimpuri se înregistrează, în medie, în februarie – aprilie (40 – 45%), iar cel minim în august – octombrie (7 – 9 %). Fenomenele de îngheţ (curgeri de sloiuri, gheaţă la mal, pod de gheaţă) se înregistrează în fiecare iarnă şi au o durată medie de 50 – 55 zile, iar podul de gheaţă are o frecvenţă medie de producere de 60 – 80% din totalul iernilor şi durează 25 – 30 zile.

Crişul Repede intră în judeţ în amonte de confluenţa cu Valea Iadului şi are pe teritoriul judeţului o lungime de 97 km şi 63% din suprafaţa bazinului. În cursul inferior este îndiguit pe 23 km, pe malul drept şi 11,8 km pe cel stâng. Panta medie pe teritoriul judeţului este de 2,7‰. Afluenţii mai importanţi sunt : *Valea Iadului (Iada)*, *Brătcuţa, Mişidul, Izbândişul,* apoi *Cropanda, Medeşul, Chijic (Baba), Tăşadul şi Peţa* pe partea stângă, iar pe dreapta *Borodul.*

Crişul Negru izvorăşte de sub vârful Bihor, de la 1460 m, străbate Depresiunea Beiuş, Depresiunea Holod şi Câmpia Crişurilor, unde este îndiguit pe 52,5 km pe malul drept şi 37,5 km pe cel stâng. Pe teritoriul judeţului se cuprinde 71% din suprafaţa bazinului de recepţie, restul de 29% fiind pe teritoriul judeţului Arad. Lungimea totală este de 139 km, iar panta medie de scurgere este de 9,5 ‰. Afluenţii mai importanţi pe partea dreaptă sunt: *Crişul Băiţei, Sighiştel, Crăiasa, Crişul Pietros, Nimăieşti, Roşia, Holod, Râpa şi Gepişul (Valea Nouă)*, iar pe partea stângă văile: *Briheni, Tărcăiţa, Finiş, Valea Mare, Şoimi.*

Debitul mediu anual este cuprins între 2,31m^3/s, în cursul superior (postul hidro Şuşti) şi 30,1m^3/s în apropierea graniței, la Zerind.

Volumul maxim anotimpual de scurgere este la sfârşitul iernii şi începutul primăverii (februarie - aprilie), iar cel minim în august – octombrie, reprezentând 40 – 45%, respectiv 7 – 9% din volumul anual. Volumul maxim lunar este în februarie (14 – 17%), iar cel minim în septembrie (1,5 – 3%). Debitul maxim cu probabilitate de depăşire de 1% variază de la 280m^3/s la Şuşti şi 730m^3/s la Zerind. Debitele minime medii zilnice, cu probabilitate de 80% (odată la 5 ani) variază între 0,18 m^3/s la Şuşti şi 1,50m^3/s la Zerind.

Fenomene de îngheţ se produc în 70 – 90 % din ierni şi au o durată medie de 25 – 35 zile. Podul de gheaţă apare rar (o dată la 2-3 ani) şi durează 20-30 de zile.

În afara acestei rețele naturale de râuri mai amintim existenţa unor canale mari, executate pentru combaterea inundaţiilor, şi altele mici pentru desecări. Mai important este *Canalul Colector (Crişurilor)* cu direcţie nord – sud, care leagă Crişul Repede de Crişul Negru, lung de 61 km şi care interceptează apele ce vin din Câmpia Miersigului. Un altul este *Canalul Culişer* ce porneşte din Crişul Negru spre vest, din care se desprinde canalul *Barmod*, pentru a trece apoi în Ungaria. Tot din Crişul Negru se desprinde spre sud *Canalul Cermei-Tăut*.

Lacurile sunt răspândite începând din zona de câmpie până în cea montană constituind un element important în peisajul regiunii. Au o geneză atât antropică cât şi naturală.

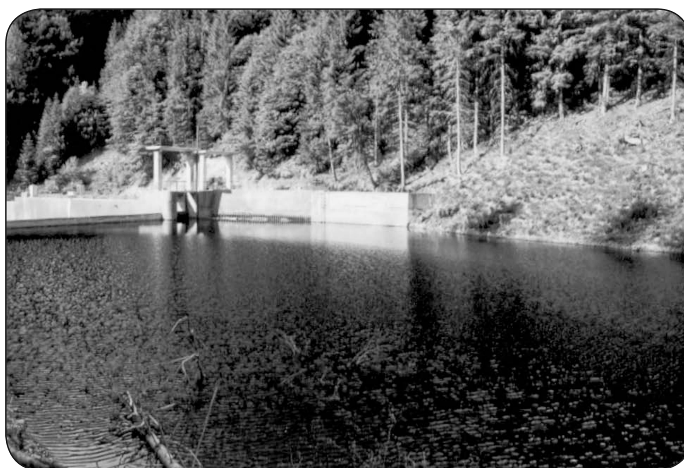
Acumulările din câmpie au dimensiuni relativ mici şi au fost create pentru alimentare cu apă, irigaţii, în scop piscicol şi unele pentru atenuarea undei de viitură, iar cele din regiunea de munte pentru hidroenergie, alimentarea cu apă, atenuarea viiturilor.

În bazinul hidrografic *Ier – Barcău* pe aproape toţi afluenţii întâlnim lacuri de acumulare antropice ca Lacul Şimian, Galoşpetreu, Văşad. Altele sunt pe cale de colmatare, situate între dunele de nisip la Valea lui Mihai şi Curtuişeni. Pe afluenţii Barcăului amintim acumulările: Egher, Sălacea, Făncică, Crestur, Sânicolau, Cadea, Ianca, Viţeilor, etc.

În bazinul hidrografic al Crişului Repede mai important este *Lacul de acumulare Leşu* (suprafaţa 1,48 mil. m^2, volumul apei 28 mil. m^3), situat pe Valea Iadului, apoi *Lacul compensator Bulz*, situat în aval de Leşu, pentru uniformizarea debitelor defluente în Crişul Repede, după exploatarea lor în hidrocentralele Remeţi, Leşu, Munteni.

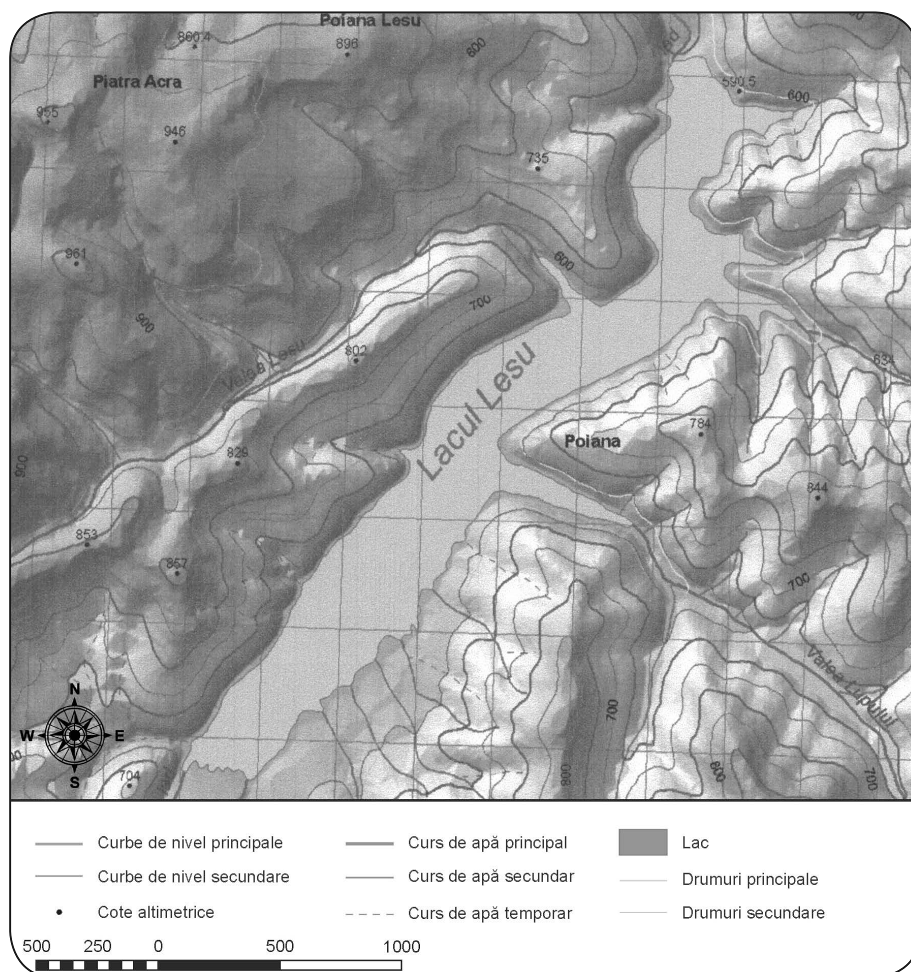
Barajul Leşu de pe Valea Iadului

Lacul și barajul Cârligate de pe Valea Iadului

Pe Crişul Repede sunt *Lacul de acumulare Tileagd* (S = 503 ha, vol. 52,2 mil m^3), acumularea *Lugaş* (S = 538 ha, vol. 63,5 mil. m^3, volumul de protecţie pentru viituri este de 11 mil. m^3), iar în construcţie este acumularea Săcădat.

De-a lungul Canalului Colector s-au amenajat câteva heleştee piscicole precum cea de la *Cefa* (s = 410 ha, cu 12 bazine), *Marțihaz, Mădăraș, Inand (*9 bazine*), Homorog, Tămașda* (7 bazine). Alte acumulări lacustre în zona de câmpie sunt: Apateu, Gepiu, Miersig, Bicaci, Ianoşda.

Hartă a lacului de acumulare Leşu

Din categoria lacurilor naturale amintim *Lacul Peţa* de la 1 Mai, cu apă termală, apoi lacurile din bazinul hidrografic al Crişului Negru: *Tăul Mare,* din Masivul Biharia, cantonat într-o excavaţie nivală, lacurile carstice *Vărăşoaia* şi *Râtul Ponor* din Padiş, sau *Lacul Şerpilor* şi *Lacul Stuf* de lângă Salonta, de mici dimensiuni, 10 – 12 ha.

Vegetaţia

Etajarea climatului şi a solurilor în funcţie de relief impune şi o etajare a vegetaţiei care se succede din câmpie până pe crestele Carpaţilor, de la silvostepă la cea a domeniului forestier şi apoi la vegetaţia subalpină.

Vegetaţia de silvostepă este prezentă în Câmpia Crişurilor dominată de culturi agricole ce alternează cu rare pajişti secundare cu *Festuca sulcata, F. valesiaca, F. pseudovina, Agrostis alba, Agrostis tenuis, Poa pratensis* şi pâlcuri de păduri în care predomină speciile de stejar, şi anume: cer, gârniţă, gorun, apoi carpen, arţar, frasin, ulm, etc., prezente în pădurile Rădvani, Cighid, Nojorid.

În partea sudică şi sud – estică a Câmpiei Salontei apar pajişti halofile cu specii de sărătură: sărăţica, alături de *Eleocharis palustris, Puccinela distans,* etc.

Etajul pădurilor de foioase ocupă terenurile situate între 300 – 1000 m, în Munţii Plopiş, Pădurea Craiului, Codru-Moma şi Dealurile Vestice. Altimetric, până la circa 500 m, întâlnim *etajul stejarului* în care vegetează stejarul (*Quercus robur*), cerul (*Q. ceris*), gorunul(*Q. petraea*) în amestec cu carpen (*Carpinus betulus*), ulm (*Ulmus campestris*), frasin (*Fraxinus excelsior*), etc. Stratul arbustiv îl dă cornul (*Cornus mas*), sângerul (*Cornus sanguinea*), păducelul (*Crategus monogyna*), alunul (*Corilus avelana*). În Câmpia Valea lui Mihai, pentru fixarea nisipurilor, au fost plantate păduri de salcâm (*Robinia pseudoacacia*). Deasupra acestor păduri se dezvoltă *etajul fagului* situat între 500 – 1000 m şi chiar 1200 m. Aici predomină fagul (*Fagus silvatica*), care alcătuieşte păduri pure numite făgete, sau fagul în amestec cu carpen. La partea superioară a acestui etaj fagul se amestecă cu coniferele, dând pădurile mixte din Piatra Aradului, Chicera, Ciripa, Piatra calului, Stâna de Runc, Ponorel, etc.

Pajiştile secundare din cadrul acestor păduri cu poieniţe verzi sunt compuse din păiuş roşu (*Festuca ruba*), iarba vântului (*Agrostis tenuis*), păiuşul de livezi (*Festuca pratensis*), ovăsciorul de munte (*Arrhenatherum elatinus*), clopoţei (*Campanula patula*), specii de trifoi, etc, ce dau păşuni şi fâneţe de bună calitate. Sunt răspândite pe versanţii vestici ai Munţilor Bihor, în Pădurea Craiului, Munţii Plopiş şi dealurile înalte piemontane.

Valea Iadului și satul de vacanță de la Coada Lacului Leșu

La peste 1000 m apar *păduri-le de conifere* ce urcă până spre 1700 m, ocupând masivele Cucurbăta Mare – Piatra Grăitoare, Măgura Vânătă, zona Padișului, versanții vestici ai Masivului Cârligați și văile umbrite ale munților. Aici predomină păduri falnice de molid (*Picea excelsa*), cărora pe alocuri li se alătură bradul (*Abies alba*), paltinul de munte (*Acer pseudoplatanus*), etc. Acestea sunt păduri umbroase și întunecoase motiv pentru care vegetația ierboasă de pe parterul pădurii este sărăcăcioasă și reprezentată prin mușchi, măcrișul iepurelui (*Vaccinum acetosela*), afin, diferite specii de ciuperci.

Vegetația subalpină acoperă culmile înalte din Cucurbăta – Piatra Grăitoare, la altitudini de 1700 – 1848 m, unde există un important domeniu de păstorit. Pajiștile sunt alcătuite din graminee mici ca: păiușul pestriț (*Festuca violacea*), firuța (*Poa media*), țepoșica (*Nardus stricta*), apoi iarba stâncilor (*Agrostis rupestris*), părușca (*Festuca supina*), pătlagina (*Plantago gentianoides*), etc. Astfel de pajiști se găsesc și în zona Pasului Vârtop, apoi pe Cârligate și vârful Poieni. La periferia acestor pajiști apar tufișuri târâtoare de jnepeniș, formate din jneapăn (*Pinus montana*), și ienupăr (*Juniperus communis*).

Vegetația azonală și intrazonală o întâlnim de-a lungul luncilor și este formată din pajiști higrofile, din vegetație palustră – stuful din zona Cefa – sau specii arboricole de esență moale ca: plopul, salcia, aninul, răchita.

Solurile

Marea varietate a condițiilor geografice (litologia, relieful, clima, apele subterane și vegetația) determină o diversitate genetică de soluri și o succesiune a lor atât pe orizontală cât și pe verticală.

În Câmpia Crișurilor este prezentă clasa molisolurilor cu cernoziomuri ca: cernoziomuri cambice levigate, cernoziomuri argiloiluviale, frecvent freatic umede și soluri cernoziomice gleizate. În Câmpia Carei – Valea lui Mihai apar cernoziomuri cambice (levigate) adânc spălate de carbonați, parțial freatic umede.

În regiunile înalte subcolinare s-au dezvoltat solurile argiloiluviale, brune de pădure și brune de pădure podzolite, apoi soluri podzolice argiloiluviale, pseudogleizate, iar la sud de Crișul Repede, pe terase și în depresiuni, soluri pseudogleice podzolite și planasoluri.

În Dealurile Crișene o arie mare de răspândire o au solurile cambice brune podzolite și solurile podzolice argiloiluviale, iar în zona montană solurile brune acide, podzoluri și pe alocuri, pe calcare, apar rendzine și terra rosa.

Solurile zonale sunt deranjate din loc în loc de petice, mai mari sau mai mici, de soluri azonale și intrazonale, care imprimă hărții solurilor un caracter mozaicat (fig.). Acestea sunt soluri aluviale (cca. 87000 ha) dezvoltate de-a lungul luncilor, apoi solurile halomorfe (sărături), răspândite în Câmpia Salontei, lăcoviștile și solurile gleice, întâlnite frecvent în câmpia joasă a Crișurilor și în microdepresiuni, iar pe dunele de nisip din Câmpia Nirului apar soluri nisipoase.

Fauna

În regiunile deluroase și montane întâlnim elemente faunistice central – europene, iar în Câmpia Crișurilor elemente panonice. În general animalele sunt legate de zonele de vegetație amintite.

Fauna alpină, prezentă în cele câteva goluri alpine, (Biharia – Piatra Grăitoare, Padiș, Cârligatele)

este slab reprezentată. Apar rozătoare – *Microtus nivalis uepius;* păsări ca: fâsa de munte (*Anthus spinoletta spinoletta*), brumărița (*Prunella collaris collaris*); fluturaşul de piatră (*Tichodroma muraria muraria*); reptile – vipera comună (*Vipera berus*), şopârla de munte (*Lacerta vivipara*) şi diferite gasteropode (*Mastus venerabilis*) şi numeroase insecte.

Fauna pădurilor este însemnată, mai ales prin prezența elementelor de importanță cinegetică precum: cerbul (*Cervus elaphus carpaticus*), ursul (*Ursus arctos*), mistrețul (*Sus scrofa*), căpriorul (*Capreolus capreolus*), lupul (*Canis lupus*), vulpea (*Vulpes vulpes*). Mai rar întâlnim râsul (*Lynx lynx*), jderul de pădure (*Martes martes*), jderul de piatră (*Martes foina*) şi o lume diversă de păsări cântătoare: corbul, mierla, privighetoarea, buha, ciocănitoarea, cinteza, etc.

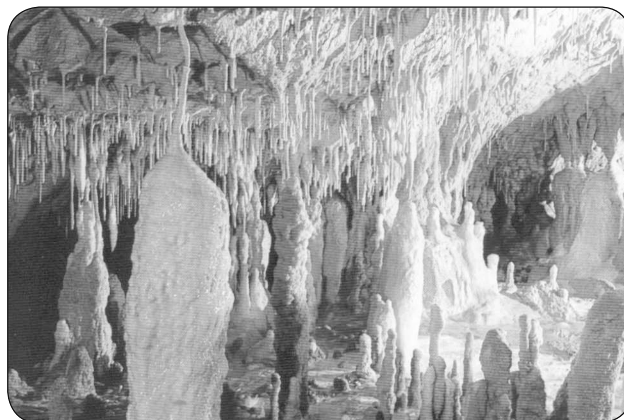
Fauna silvostepei şi-a restrâns mult arealele ca urmare a mecanizării şi chimizării câmpiei. Mai răspândite sunt mamiferele rozătoare ca popândăul (*Citelus citelus)*, hârciogul (*Cricetus cricetus),* orbetele (*Spalax leucodon hungaricus*), iepurele (*Lepus europeus*), şoarecele de câmp (*Apodemus agrarius*). Lumea păsărilor este reprezentată de: prepeliță (*Coturnix coturnix*), graurul (*Sturnus vulgaris*), potârnichea, fazanul, cioara de semănătură (*Corvus frugilegus*), etc., alături de care se găsesc diferite reptile şi insecte.

Fauna acvatică din râurile de munte se impune prin prezența păstrăvului indigen (*Salmo trutta fario*), păstrăvului curcubeu (*Salmo irideus*), mreana de munte (*Barbus meridionalis petenyi*), zglăvoaca (*Cattus gobio*), lipanul (*Thymallus thymallus*). În râurile din zona Dealurilor Crişene apare cleanul (*Leuciscus cephalus*), mreana (*Barbus barbus*), scobarul (*Chondrostoma nasus*), iar în apele de câmpie dominant este crapul (*Cyprinus caprio*), bibanul (*Lepomis gibbosus*) şi ştiuca (*Esox lucius*).

Protecția Mediului

Presiunea umană exercitată asupra mediului înconjurător a condus la degradarea unor elemente ale mediului şi la apariția unor stări de dezechilibru. De aceea se impune monitorizarea intervenției umane asupra mediului geografic, inventarierea în continuare a surselor de poluare şi a poluanților şi luarea unor măsuri eficiente de protecție a sa.

Numeroasele frumuseți şi rarități naturale prezente pe teritoriul județului, pentru a putea fi ocrotite au fost puse sub protecția legii fiind declarate rezervații naturale sau monumente ale naturii. Astfel, amintim *rezervațiile naturale: Cetățile Ponorului,* unul dintre cele mai grandioase fenomene carstice din Europa, apoi *Cetatea Rădesei și Izvorul Someșului Cald*, unde este o peșteră luminată prin perforarea tavanului său de către numeroase avene; *Valea Galbena cu Izbucul Galbenei*, înserată de numeroase chei, cascade şi marmite de eroziune; abrupturile calcaroase de la *Pietrele Boghii*; *cascada Săritoarea Bohodeiului; Valea Sigiștelului,* cu un complex de peşteri şi alte fenomene carstice; *Defileul Crișului Repede*, în care sunt protejate relieful carstic, vegetația şi cascada Vadu Crişului; *Lacul Peța* de]]] la 1 Mai, cu apă termală, în care vegetează nufărul termal (*Nymphaea lotus var. termalis*), numit popular „drețe”, gasteropodul *Melanopsis parreysii* şi un peştişor endemic – roşioara lui Racoviță (*Scardinius racovitzii*); *Poiana cu narcise* de la Goronişte.

Lumea mirifică a Peșterii Urșilor de la Chișcău

Rezervații fosilifere: Punctul fosilifer de pe *Dealul Șomleu*, cu resturi de vertebrate fosile termofile din prima perioadă interglaciară; depozitul triasic cu reptile fosile *Valea Lionii*; *Calcarele cu hipuriți din Valea Crișului* de vârstă cretacică; *Calcarele tortoniene de la Tășad* – depozit miocen cu resturi de rinocer; *Calcarele tortoniene de la Miheleu*, cu fosile de gasteropode şi echinoderme.

Fenomene carstice: Izbucul intermitent de la Călugări; Peștera cu apă din Valea Leșului; Peștera Vântului; Peștera Meziad; Peștera Ciur.

Arborete: parcurile dendrologice de la *Sâmbăta, Batăr, Cadea, Valea lui Mihai, Balc,* sau cel din incinta *Universității din Oradea.*

Arbori seculari: stejarii de la Băile 1 Mai, Meziad, Cetariu, Otomani, Pădurea Mare (Marghita), iedera

arborescentă de la Drăgeşti (*Hedera helix*), molidul columnar de la Stâna de Vale, arborii mamut (*Seqvoia gigantea*) de la Oradea, *Gingo biloba* – Universitatea din Oradea.

Plante ocrotite declarate monumente ale naturii: liliacul sălbatic de pe Valea Iadului (*Syringa josikaea*); bujorul sălbatic (*Peonia officinalis*) de pe dealul Păcău-Borz; ghimpele (*Ruscus aculeatus*)- subarbust termofil de la Câmpani de Pomezău, Cordău, Dragoteni, Hidişelul de Jos, Sâmbăta, Valea lui Mihai; alunul turcesc (*Corilus colurna*) din parcul Muzeului Ţării Crişurilor; tisa (*Taxus baccata*) din Oradea; bulbucii de munte (*Trollius europaeus*) de la Sudrigiu, Săldăbagiu de Munte.

Animale ocrotite prezente pe teritoriul judeţului: specii de acvile, ulii şi şoimii, cocoşul de munte, ciocănitoarea, toate speciile de păsări cântătoare, corbul, păsările de baltă: stârcul alb, stârcul alb mic, barza albă şi neagră, apoi râsul, cerbul, cerbul lopătar, liliecii, cârtiţele şi aricii.

În anul 1990 se înfiinţează Parcul Naţional Apuseni care cuprinde partea central-estică a Munţilor Apuseni pe teritoriul judeţelor Bihor, Alba, Cluj, în suprafaţă de 75784 ha. În cadrul său se cuprind: Rezervaţii ştiinţifice, zone de protecţie a peisajului, zone de conservare specială şi zone de dezvoltare socio-economică.

Bibliografie

Berindei, I.O., 1977, *Ţara Beiuşului,* în vol. *Câmpia Crişurilor*, *Crişul Repede, Ţara Beiuşului*, în colecţia *Cercetări în geografia României*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti;

Bleahu, M., Bordea, S., 1981, *Munţii Bihor-Vlădeasa,* Ed. Sport-Turism, Bucureşti;

Chiriac, A., Rodica, Petrea et al., 2006, *Judeţul Bihor*, Ed. Duran's, Oradea, 2006;

Cocean, Pompei, 1988, *Chei şi defile din Munţii Apuseni,* Ed. Academiei, Bucureşti;

Cucu, V., 1978, *Atlasul judeţelor din Republica Socialistă România,* Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti;

Ene, M., 2007, *Atlas geografic: regiuni geografice şi judeţele României,* Ed. CD PRESS Bucureşti;

Florea, N. et al., 1968, *Geografia solurilor Romaniei*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti;

Ianovici, V., Borcoş, M., Bleahu, M., Patrulius, D., Lupu, M., Dimitrescu,R., Savu, H., 1976, *Geologia Munţior Apuseni,* Ed. Academiei R.S.R., Bucureşti;

Măhăra Gh., 1977, *Câmpia Crişurilor*, studiu fizico-geografic, în vol. *Câmpia Crişurilor*, *Crişul Repede, Ţara Beiuşului*, în colecţia *Cercetări în geografia României*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti;

Măhăra, Gh., I.O. Berindei, 1979, *Judeţul Bihor* - Monografie, Ed. Sport-Turism, Bucuresti;

Măhăra, Gh. et al., 1999, *Potenţialul turistic al bazinului hidrografic al Crişului Repede*, Ed. Universităţii din Oradea;

Măhăra, Gh., 1996, *Dealurile Banatului si Crişanei - aspecte geografice,* Analele Univ. din

Oradea, Tom VI, pp. 5-12;

Măhăra, Gh., 2001, *Quelques problèmes concernant la qualité des eaux de surface dans le departement de Bihor,* în *Restauration Ecology*, Ed. Orizonturi Univ., Timişoara, pp. 227-233;

Măhăra Gh., 2003, *Unităţile şi subunităţile geografice ale Dealurilor Banatului şi Crişanei*, Analele Univ. din Oradea, Geografie, Tom XIII, pp. 5-18;

Mutihac, V., Ionesi, L., 1974, *Geologia României,* Ed. Tehnică, Bucureşti;

Paucă, M., 1954, *Neogenul din bazinele externe ale Munţilor Apuseni,* An. Com. Geol., XXVII;

Posea Gr., 1982, *Enciclopedia Geografică a României,* Ed. Stiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti;

Ujvari, I., 1972, *Geografia apelor României,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti;

* * * 1972-1979, *Atlas. Republica Socialistă România,* Editura Academiei, Bucureşti;

* * * 1983, *Geografia României*, vol. I, *Geografia Fizică,* Ed. Academiei, Bucureşti;

* * * 1983, *Geografia României*, vol. IV, *Regiunile pericarpatice*, Ed. Academiei, Bucureşti.

Aspecte de geografie umană

Alexandru Ilieş

Cadrul administrativ-politic

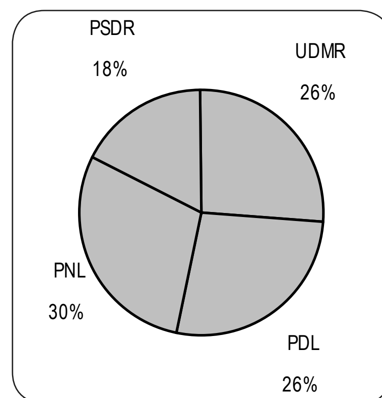
Ca structură de organizare administrativ-teritorială, arealul judeţului Bihor se identifică cu limitele sistemului creat la nivelul României în anul 1968, faţă de care, schimbările până în prezent au fost minore, rezumându-se doar la trecerea unor localităţi din rural în categoria aşezărilor urbane. Ultimele modificări au avut ca rezultat trecerea în categoria oraşelor a localităţii Săcuieni şi ridicarea la statut de comună (prin desprinderea administrativă de sub tutela altei comune a mai multor sate) a localităţilor Gepiu, Paleu, Sânnicolau Român, Roşiori şi Tămăşeu. În prezent, la nivelul anului 2005, pe o suprafaţă de 7.544 km², ceea ce reprezintă 3,16 % din teritoriul României (poziţia 6), există un număr total de 10 aşezări urbane (din care 4 municipii) şi 90 de comune care include 445 de sate (tabelul 2). Între acestea sunt 18 sate aflate în componenţa a 6 centre urbane (tabelul 2). Municipiul Oradea, cea mai importantă aşezare urbană a judeţului, cu 206.463 locuitori, îndeplineşte funcţia de reşedinţă a acestuia.

Regiunea de Nord-Vest. Structura administrativ-teritorială (2002)

NR	JUDEŢUL	SUPRAFAŢA	%	POPULAŢIA	%
1	**Bihor**	**7.544**	**24,90**	**600.246**	**21,90**
2	Bistriţa-Năsăud	5.355	*17,67*	311.657	*11,37*
3	Cluj	6.674	*22,03*	702.755	*25,64*
4	Maramureş	6.304	*20,80*	510.110	*18,61*
5	Satu Mare	4.418	*14,58*	367.281	*13,40*
6	Sălaj	3.864	*12,75*	248.015	*9,05*
	Regiune	**30.295**	*100*	**2.740.064**	**100**

Ca urmare a implementării la nivelul României la Nomenclatorul Unităţilor Teritorial Statistice (NUTS), propus şi aplicat la nivelul ţărilor membre ale Uniunii Europene, judeţul Bihor se încadrează la nivelul III, având ca structură de rang inferior nivelul NUTS V – localitatea (municipiile, oraşele şi comunele). La nivel superior, respectiv NUTS II, judeţul Bihor este încadrat în Regiunea de Nord-Vest alături de judeţele Bistriţa-Năsăud, Cluj, Maramureş, Satu Mare şi Sălaj, iar sediul administrativ este la Cluj-Napoca (tabelul 1). La nivelul acestei structuri regionale judeţul Bihor ocupă prima poziţie ca suprafaţă (24,90 %) şi cea secundă în ceea ce priveşte aportul populaţiei (21,90 %).

Administraţia judeţului, respectiv conducerea Consiliului Judeţean a fost asigurată în perioada de după 1990, succesiv de formaţiuni politice ca: FSN, PD, PUNR, CDR, PDSR, UDMR şi PNL. În legislatura 2008-2012 la conducerea Consiliului Judeţean se află PNL (preşedinte) în persoana D-ului Ţîrle Radu, PNL (vicepreşedinte) – D-ul Voloşeniuc Dumitru şi UDMR (vicepreşedinte) – D-ul Kiss Alexandru. Alăturat acestora există un număr de 35 consilieri judeţeni repartizaţi după voturile cetăţenilor şi apartenenţa politică astfel: PNL 10 (30 %), PDL 9 (26 %), UDMR 9 (26 %) şi PSDR 6 (18 %).

Structura CJ Bihor în legislatura 2008-2012 (sursa: www.cjb.ro)

De asemenea, în teritoriu, administraţia locală (primari şi consilieri), se identifică cu întreg spectrul politic înregistrat la nivel parlamentar.

Organizarea administrativ-teritorială a județului Bihor (2005)

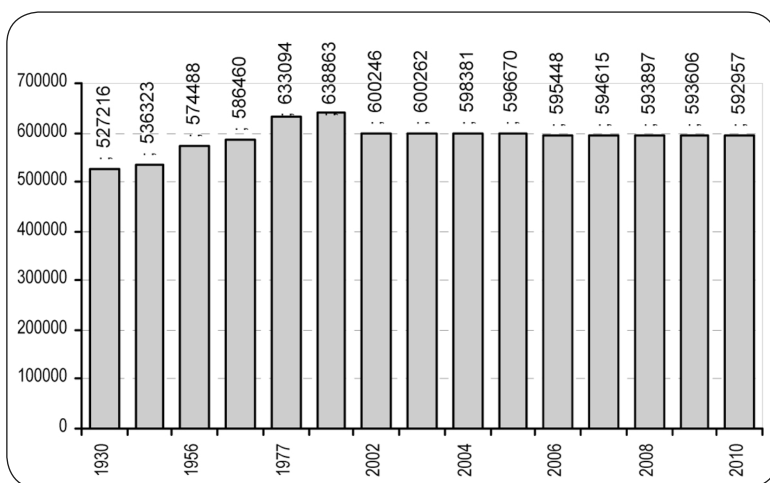
Unitatea administrativă	Nr. Locu-itori (2005)	Suprafaţa km²	Den-sitatea loc/ km² (2005)	Satele componente	Nr. sate
Aşezări urbane					
Municipiul Oradea	206.463	115,56	1.786,63		
Municipiul Beiuş	11.321	24,46	462,83	Delani	1
Municipiul Marghita	17.409	83,73	207,92	Cheţ, Ghenetea	2
Municipiul Salonta	18.501	170,04	108,80		
Aleşd	10.685	71,95	148,50	Pădurea Neagră, Peştiş, Tinăud	3
Nucet	2.566	41,11	62,42	Băiţa, Băiţa-Plai	2
Săcuieni	11.688	151,4	77,20	Cadea, Ciocaia, Cubulcut, Olosig, Sînnicolau de Munte	5
Ştei	8.798	6,57	1.339,12		
Valea lui Mihai	10.583	73,45	144,08		
Vaşcău	2.863	65,04	44,02	Cîmp, Cîmp Moţi, Coleşti, Vărzarii de Jos, Vărzarii de Sus	5
TOTAL URBAN	**300.877**	**803,31**	**374,54**		**18**
Abram	3.304	67,67	48,82	**Abram**, Cohani, Dijir, Iteu, Iteu Nou, Margine, Satu Barbă, Suiug	8
Abramuţ	1.108	45,67	24,26	**Abramuţ**, Cresur, Fănăcica, Petreu	4
Aştileu	3.845	58,82	65.36	**Aştileu**, Călăţea, Chistag, Peştere	4
Auşeu	3.072	72,58	42,34	**Auşeu,** Cacuciu Vechi, Codrişoru, Gheghi, Groşi, Luncşoara	6
Avram Iancu	3.346	82,17	40,72	**Avram Iancu**, Ant, Tămaşda	3
Balc	3.630	79,08	45,90	**Balc**, Almaşu Mare, Almaşu Mic, Ghida, Săldăbagiu de Barcău	5
Batăr	5.116	126,49	40,44	**Batăr**, Arpăşel, Talpoş, Tăut	4
Biharia	3.795	63,37	59,88	**Biharia**, Cauaceu	2
Boianu Mare	1.149	126,49	9,08	**Boianu Mare**, Corboaia, Huta, Păgaia, Reghea, Rugea	6
Borod	4.138	105, 62	39,17	**Borod**, Borozel, Cetea, Corniţel, Şerani, Valea Mare de Criş	6
Borş	3.365	43,41	77,51	**Borş**, Santăul Mare, Santăul Mic, Sântion	4
Bratca	5.361	136,48	39,28	**Bratca,** Delureni, Damiş, Lorău, Ponoară, Valea Crişului	6
Brusturi	4.205	103,43	40,65	**Brusturi**, Cuieşd, Loranta, Orvişele, Păuleşti, Picleu, Ţigăneştii de Criş, Varasău	8
Budureasa	2.659	346,46	7,67	**Budureasa**, Burda, Saca, Sălişte de Beiuş, Teleac	5
Buduslău	1.939	43,82	45,28	**Buduslău**, Albiş	2
Bulz	2.239	99,39	22,52	**Bulz**, Munteni, Remeţi	3
Bunteşti	4.723	73,86	63,94	**Bunteşti**, Brădet, Dumbravani, Ferice, Leleşti, Poieni de Jos, Poieni de Sus, Săud	8
Căbeşti	2.016	71,18	28,32	**Căbeşti,** Goila, Gurbeşti, Josani, Sohodol	5
Căpâlna	1.875	54,89	34,15	**Căpâlna**, Ginta, Rohani, Săldăbagiu Mic, Suplacu de Tinca	5
Cărpinet	2.169	69,19	31,34	**Cărpinet,** Ponoare, Izbuc, Leheceni	4
Cefa	2.350	58,61	40,09	**Cefa,** Ateaş, Inand	3
Ceica	3.999	81,83	48,86	**Ceica**, Bucium, Ceişoara, Corbeşti, Cotiglet, Duşeşti, Inceşti	7
Cetariu	2.155	65,34	32,98	**Cetariu**, Şişterea, Şuşturogi, Tăutelec	4
Cherechiu	2.452	53,85	45,53	**Cherechiu**, Cheşereu, Tirguşor	3
Chişlaz	3.304	72,05	45,85	Chişlaz, Chiraleu, Hăuceşti, Mişca, Pocluşa de Barcău, Sărsig, Sinlazăr	7
Ciuhoi	2.176	58,31	37,31	**Ciuhoi,** Cenaloş, Sâniob, Sfimaş	4
Ciumeghiu	4.497	110,28	40,77	**Ciumeghiu**, Boiu, Ghiorac	3
Cimpani	2.595	44,49	58,32	**Cimpani**, Finaţe, Hirşeşti, Sighiştel, Valea de Sus	5
Cociuba Mare	3.134	74,38	42,13	**Cociuba Mare**, Cărăsău, Cheşa, Petid,	4
Copăcel	2.273	74,76	30,40	**Copăcel,** Bucuroaia, Chijic, Poiana Tăşad, Sărand, Surduc	6
Criştioru de Jos	1.545	101,71	15,19	**Criştioru de Jos**, Bâlc, Crişţioru de Sus, Poiana, Săliştea de Vaşcău	5
Curăţele	2.694	91,10	29,57	**Curăţele**, Beiuşele, Cresuia, Nimăieşti, Pociovelişte	5
Curtuiuşeni	3.787	69,37	54,59	**Curtuiuşeni**, Văşad	2
Derna	2.889	49,21	58,70	**Derna,** Dernişoara, Sacalasău, Sacalasău Nou, Tria	5
Diosig	6.693	89,44	74,83	**Diosig**, Ianca	2
Dobreşti	5.698	134, 39	42,39	**Dobreşti,** Cornişeşti, Crînceşti, Hidişel, Luncasprie, Răcaş, Topa de Jos, Topa de Sus	8
Drăgăneşti	2.898	36,67	79,02	**Drăgăneşti**, Belejeni, Livada Beiuşului, Mizieş, Păntăşeşti, Sebiş, Talpe	7

Drăgeşti	2.507	52,68	47,58	**Drăgeşti,** Dicăneşti, Stratoş, Tăşad, Topeşti	5
Finiş	3.683	104,71	36,21	**Finiş**, Ioaniş, Şuncuiuş	3
Gepiu	1.671	41,03	40,72	**Gepiu**, Bicaci	2
Girişu de Criş	5.426	87, 95	61,69	**Girişu de Criş**, Cheresig, Tărian, Toboliu	4
Hidişelu de Sus	3.146	89,97	34,96	**Hidişelu de Sus**, Hidişelu de Jos, Mierlău, Sintelec, Şumugiu	5
Holod	3.384	66,07	51,21	**Holod,** Dumbrava, Dumbrăviţa, Forsig, Lupoaia, Valea Mare de Codru, Vintere	7
Husasău de Tinca	2.251	115,99	19,40	**Husasău de Tinca**, Fonău, Miersig, Oşand, Sititelec	5
Ineu	4.073	49,51	82,26	**Ineu**, Botean, Husasău de Criş	3
Lazuri de Beiuş	1.793	58,92	30,43	**Lazuri de Beiuş**, Băleni, Cusuiuş, Hinchiriş	4
Lăzăreni	2.956	49,51	59,70	**Lăzăreni**, Calea Mare, Cărăndeni, Cărănzel, Gepiş, Gruilung, Miheleu	7
Lugaşu de Jos	1.793	58,92	30,43	**Lugaşu de Jos**, Lugaşu de Sus, Urvind	3
Lunca	3.047	69,61	43,68	**Lunca,** Briheni, Hotărel, Sirbeşti, Seghişte, Şuştiu,	6
Mădăras	2.857	92,75	30,80	**Mădăras**, Homorog, Ianoşda, Mărţihaz	4
Măgeşti	2.840	51,30	55,36	**Măgeşti**, Butani, Cacuciu Nou, Dobricioneşti, Gălăşeni, Josani, Ortiteag	7
Nojorid	4.385	125,57	34,92	**Nojorid**, Apateu, Chişirid, Leş, Livada de Bihor, Păuşa, Şauaieu	7
Olcea	2.751	86,09	31,95	**Olcea,** Călacea, Hodişel, Ucuriş	4
Oşorhei	5.939	64,92	91,48	**Oşorhei,** Alparea, Cheriu, Felcheriu, Fughiu	5
Paleu	1.597	47,86	33,36	**Paleu,** Săldăbagiu de Munte, Uileacu de Munte	3
Pietroasa	3.376	205,35	16,44	**Pietroasa**, Chişcău, Cociuba Mică, Giuleşti, Gurani, Măgura, Moţeşti	7
Pocola	1.590	24,35	65,29	**Pocola,** Feneriş, Petrani, Poienari, Sînmartin de Beiuş	5
Pomezeu	3.315	55,10	60,16	**Pomezeu**, Cimpani de Pomezeu, Coşdeni, Hidiş, Lacu Sărat, Spinuş de Pomezeu, Vălani de Pomezeu	7
Popeşti	8.404	108,76	77,27	**Popeşti**, Bistra, Budoi, Cuzap, Varviz, Vărzari, Voivozi	7
Răbăgani	2.198	35,40	62,09	**Răbăgani**, Albeşti, Brăteşti, Sălişte de Pomezeu, Săucani, Vărăşeşti	6
Remetea	3.056	66.70	45,81	**Remetea**, Drăgoteni, Meziad, Petreasa, Şoimuş	5
Rieni	3.192	67,11	47,56	**Rieni**, Cucuceni, Ghighişeni, Petrileni, Sudrigiu, Valea de Jos	6
Roşia	2.619	72,52	36,11	**Roşia**, Lazuri	2
Roşiori	3.094	50,31	61,49	**Roşiori**, Mihai Bravu, Vaida	3
Săcădat	1.792	45,98	38,97	**Săcădat**, Borşa, Săbolciu	3
Sălacea	3,126	64,23	48,66	**Sălacea,** Otomani	2
Sălard	4.172	71, 46	58,38	**Sălard**, Hodoş, Sîntimreu	3
Sânnicolau Român	2.085	95,72	21,78	**Sânnicolau Român**, Berechiu, Roit	3
Sîmbata	1.595	29,95	53,25	**Sîmbata,** Copăceni, Ogeşti, Rogoz, Rotăreşti, Zăvoiu	6
Sînmartin	7.998	61,75	129,52	**Sînmartin** (Băile Felix), Betfia, Cihei, Cordău, Haieu (+Băile 1 Mai), Rontău	6
Sîntandrei	3.815	28,01	136,20	**Sîntandrei,** Palota	2
Sîrbi	2.836	62,67	45,25	**Sîrbi**, Almaşu Mic, Burzuc, Chioag, Fegernic, Sarcău	6
Spinuş	1.245	30,26	41,14	**Spinuş**, Ciuleşti, Gurbeşti, Nădar, Sălişte	5
Suplacu de Barcău	4.534	44,47	101,95	**Suplacu de Barcău**, Borumlaca, Dolea, Foglaş, Valea Cerului, Vîlcelele	6
Şimian	3.863	91,74	42,10	**Şimian**, Şilindru, Voivozi	3
Şinteu	1,280	49,33	25,94	**Şinteu**, Huta Voivozi, Socet, Valea Tîrnei	4
Şoimi	2.957	102,01	28,98	**Şoimi,** Borz, Codru, Dumbrăviţa de Codru, Pocluşa de Beiuş, Sînnicolau de Beiuş, Urviş de Beiuş	7
Şuncuiuş	3.434	72,04	47,66	**Şuncuiuş**, Bălnaca, Bălnaca-Groşi, Zece Hotare	4
Tarcea	2.608	64,40	40,49	**Tarcea,** Adoni, Galoşpetreu	3
Tămăşeu	1.894	45,89	41,27	**Tămăşeu**, Niuved, Parhida, Satu Nou	4
Tărcaia	2.107	76,70	27,47	**Tărcaia,** Mierag, Tărcăiţa, Totoreni	4
Tăuteu	4.474	69,76	64,13	**Tăuteu,** Bogei, Chiribiş, Ciutelec, Poiana	5
Tilegd	7.075	64,96	108,91	**Tileagd,** Bălaia, Călătani, Poşoloaca, Tilecuş, Uileacu de Criş	6
Tinca	7.541	141,99	53,10	**Tinca**, Belfir, Girişu Negru, Gurbediu, Rîpa	5
Tulca	2.871	58,62	48,97	**Tulca,** Căuaşd	2
Ţeţchea	3.074	51.14	60,10	**Ţeţchea**, Hotar, Subpiatră, Telechiu	4
Uileacu de Beiuş	2.423	43,82	55,29	**Uileacu de Beiuş**, Forău, Prisaca, Vălenii de Beiuş	4
Vadu Crişului	4.362	74,70	58,39	**Vadu Crişului**, Birtin, Tomnatic, Topa de Criş	4
Viişoara	1.392	43,07	32,31	**Viişoara,** Izvoarele, Pădureni, Reghea	4
Vîrciorog	2.318	80,81	28,68	**Vîrciorog,** Fîşca, Surducel, Şerghiş	4
TOTAL RURAL	**299.369**	**6.740,69**	**44,41**		**422**

Populaţia şi aşezările

Populaţia

Teritoriul judeţului Bihor a fost intens locuit din timpuri străvechi, fapt dovedit de cercetările arheologice întreprinse în arealul său precum şi din relatările unor documente mai vechi. Succesiunea reliefului în trepte, de la sub 100 m altitudine în câmpia joasă, la peste 1800 m în zona montană înaltă, a oferit o varietate morfologică evidenţiată printr-o diversitate de peisaje cu particularităţi distincte pentru locuire.

Evoluţia numerică a populaţiei judeţului Bihor în perioada 1930-2010 (sursa: www.insse.ro)

Condiţiile naturale, favorabile pentru locuire, s-au refelectat într-o creştere continuă a numărului de locuitori, de la 527217 locuitori în 1930 la o valoare maximă atinsă la recensământul din 1992 de 638863 de locuitori. După această dată, judeţul Bihor s-a înscris în trendul regresiv existent la nivelul întregii ţări prin pierderea în 10 ani a peste 38.000 de locuitori prin înregistrarea la recensământul din 2002 a doar 600223 persoane.

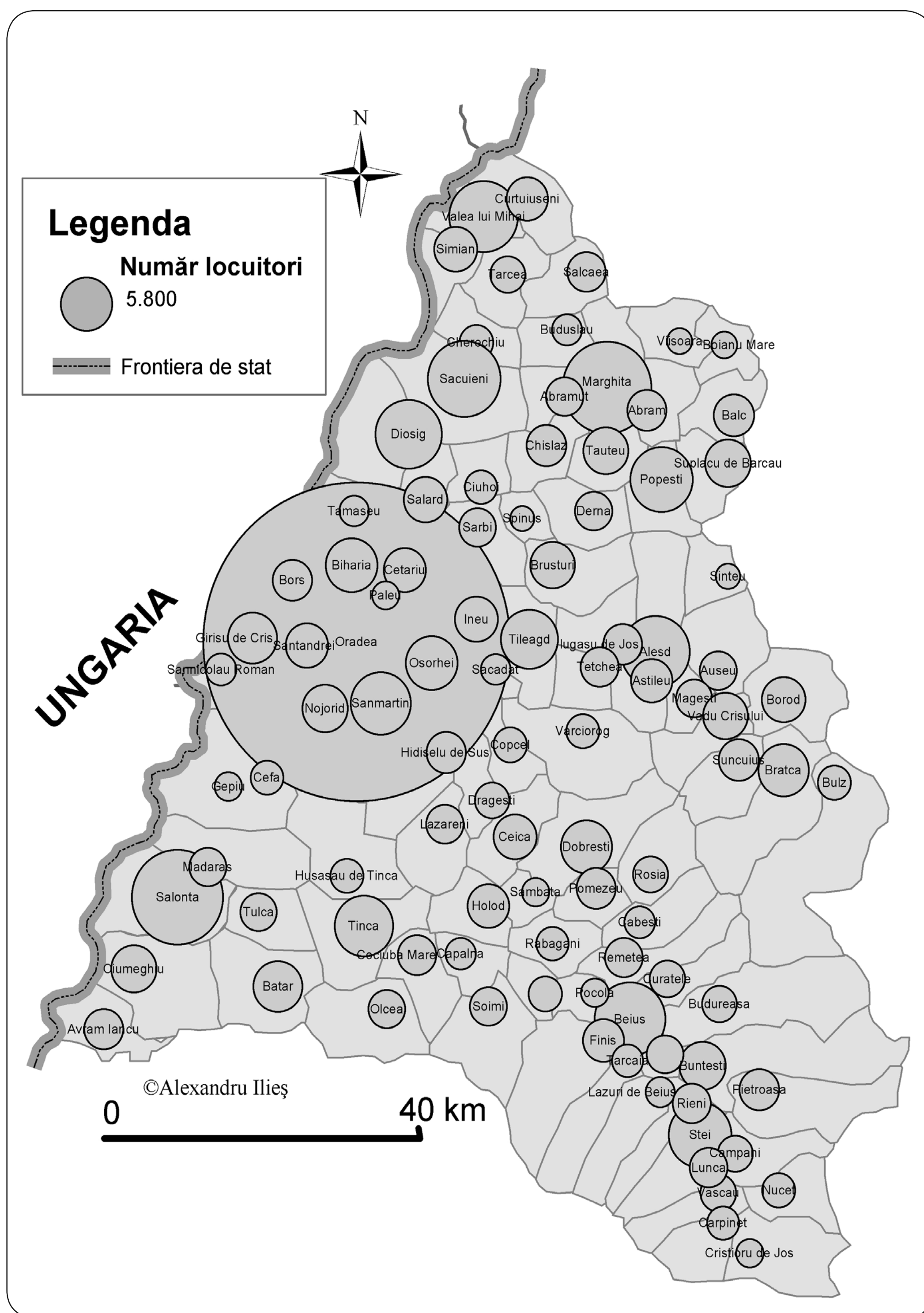
Număr de locuitori	Număr comune	% din populaţie totală rurală
sub 3000 locuitori	41	29,0
3001-5000	39	46,1
5001-7000	6	11,1
7001-9000	4	10,0
peste 9000 locuitori	1	3,8

Gruparea celor 90 de comune ale judeţului existente la 1 iulie 2005, în funcţie de populaţia stabilă (sursa datelor: www.insse.ro)

Astfel, dacă în perioada 1977-1992, populaţia judeţului Bihor înregistra un ritm de creştere de 0,2 % pe întreaga perioadă, între ultimele două recensăminte (1992-2002), aceasta înregistra un deficit de –5,34 %. În consecinţă participarea judeţului la populaţia totală a României a scăzut în aceeaşi perioadă de la 2,78 % la 2,75 % (poziţia 13). Acesată scădere a fost determinată pe de o parte de deficitul demografic natural aflat în continuă creştere la care se adaugă, în special pentru ultima perioadă, un bilanţ migrator de asemenea cu valenţe negative şi cu caracter internaţional. Cu toatea acestea, judeţul Bihor se încadrează la nivel naţional în categoria judeţelor mari situându-se pe poziţia 13 după numărul de locuitori. Desigur, valoarea potenţialului uman a unui teritoriu constă nu doar în aspectul cantitativ al acesteia, ci mai ales în dinamica, densitatea şi structurile sale, fiecare dintre acestea cunoscând modificări substanţiale în anii ce au urmat perioadei de după 1990.

Diminuări mai accentuate a numărului de locuitori faţă de recensământul din anul 1992 s-au înregistrat în municipiile Oradea, Marghita, Salonta, oraşul Ştei şi în comunele Aştileu, Borod, Bratca, Bulz, Bunteşti, Câmpani, Cărpinet, Criştioru de Jos, Derna, Holod, Lunca, Pocola, Pomezeu, Popeşti, Răbăgani, Şoimi, Şuncuiuş, Tinca şi Uileacu de Beiuş. Continuarea tendinţei de depopulare din mediul rural se poate semnala la localităţile fără infrastructură economică cum sunt: Boianu Mare, Buduslău, Căbeşti, Căpâlna, Copăcel, Husasău de Tinca, Lazuri de Beiuş, Pocola, Sâmbătă, Şinteu, Spinuş, Tărcaia, Tarcea, Tulca, Viişoara etc.

În privinţa repartiţiei populaţiei (densitatea) în teritoriu, aceasta este influenţată atât de factorii de ordin natural, cât şi de evoluţia condiţiilor social economice. Dispunerea în trepte ale formelor de relief, cu altitudini ce cresc de la vest la est, precum şi prezenţa arealelor montane din vestul Munţilor Apuseni, intercalate de suprafeţe depresionare, au determinat anumite diferenţieri în ceea ce priveşte repartiţia acesteia,

Repartiția populației județului Bihor la nivel de municipii, orașe și comune (2002; sursa datelor: www.insse.ro).

rezultând fie concentrări însemnate în cadrul unor așezări, fie dimpotrivă o dispersie a acestora. Densitatea medie a populației județului Bihor era în anul 2002 de 79,6 loc/km², în scădere față de valoarea înregistrată în 1992 (84,70 loc/km²), valoare cu care județul Bihor rămâne în continuare între județele cu densitate sub media pe țară (91,42 loc/km² în 2002). La nivel de medii, în urban valoarea medie a densității este de 372,54 loc/km² pentru ca în mediul rural indicele să fie mult mai redus, doar 44,41 loc/km², cu diferențieri însemnate determinate de altitudinea și morfologia reliefului.

Unitatea joasă de câmpie, chiar dacă ocupă o suprafață mai restrânsă în cadrul județului, concentrează cca. 60 % din populație. Spre exemplu, numai cele trei centre urbane din acest areal (Oradea, Salonta și Valea lui Mihai) cu cei aproape 240000 locuitori, concentrează aproape 40 % din populația județului.

În consecință, cele mai mari densități ale populației se înregistrează la nivelul centrelor urbane: Oradea cu 1786,63 loc/km², Ștei (1339,12 loc/km²)-datorită suprafeței mici, Beiuș (462,83 loc/km²). În mediul rural, densități ridicate apar la contactul câmpiei cu dealurile, pe văile Barcăului, Crișului Repede și Crișului Negru. Între localitățile cu valori mari ale indicelui de densitate sunt cele aflate fie în arealul metropolitan Oradea, ca: Sântandrei (136,2 loc/km²), Sânmartin (129,5 loc/

km^2), fie pe axe de comunicaţie principale: Tileagd (108,91 loc/km^2); sau o economie dezvoltată - Suplacu de Barcău (101,95 loc/km^2).

Valori reduse ale densităţii populaţiei caracterizează compartimentul deluros şi montan al judeţului, chiar dacă pe văile ce străbat aceste ţinuturi distanţa între aşezări este relativ redusă. Amintim în acest sens localităţile Budureasa cu 7,67 loc/km^2 şi Husasău de Tinca cu 19,4 loc/km^2, de altfel la nivelul spaţiului rural au avut loc în ultimul deceniu un important proces de depopulare.

Dinamica populaţiei. Diminuarea an de an a populaţiei judeţului se datorează în principal bilanţului natural negativ, a scăderii numărului de femei în vârstă fertilă, iar ca urmare, rata de fertilitate este destul de redusă (39,9 născuţi vii la 1000 femei în vârstă fertilă), toate acestea determinând accentuarea tendinţelor de îmbătrânire a populaţiei.

Indicele de natalitate, adică numărul de născuţi vii la 1000 locuitori a ajuns în anul 2003 la valoarea de 10,23 ‰, faţă de 10,90 ‰ în anul 1995, iar *indicele de mortalitate*, adică numărul de decese înregistrate la 1000 locuitori a crescut de la 13,10 ‰ în anul 1995 la 13,61 ‰ în 2003. De aici rezultă un *bilanţ natural* negativ pe întreaga perioadă, însă cu tendinţă de accentuare a valorilor scăzute ale acestuia. Astfel, dacă în anul 1995 bilanţul natural înregistra valoarea de –2,2 ‰, în cursul anului 2003, acesta a ajuns la valoarea de –3,38 ‰.

Rata de fertilitate feminină a fost în anul 2003 de numai 39,9 copii născuţi la 1000 femei situate între vârsta de 15-49 ani, faţă de 43,4 născuţi vii la 1000 femei în anul 1995. În schimb, *mortalitatea infantilă* s-a diminuat în această perioadă, de la 25,8 copii decedaţi până la vârsta de un an raportat la 1000 născuţi vii in 1995, la 18,2 ‰ in anul 2001 şi 16,4 ‰ în anul 2003.

Rata de reproducţie, reprezentată prin raportarea populaţiei între 0–14 ani la populaţia de 60 ani şi peste a fost de numai 0,9 %, nefiind asigurată în perspectivă nici reproducţia simplă a populaţiei judeţului.

Rata nupţialităţii este scăzută, fiind înregistrate doar 5,9 căsătorii la 1000 locuitori faţă de 6,7 căsătorii în 1995. Creşte constant vârsta soţilor la încheierea primului mariaj. În plan opus, creşte instabilitatea familială: în anul 2003 revenind 21 de divorţuri la 100 căsătorii, faţă de 18 în anul anterior şi de numai 14 în anul 1995.

Speranţa medie de viaţă a fost în perioada 2000 – 2002 de 69,5 ani pe total, cu diferenţe accentuate pe medii: 70,8 ani pentru populaţia din mediul urban şi 68,4 ani în mediul rural. Pe sexe, aceasta a fost de 65,9 ani pentru bărbaţi (67,1 ani urban şi 64,7 ani rural) şi de 73,3 ani pentru femei (74,4 ani în urban şi 72,5 ani în mediul rural).

Soldul negativ al mişcarii migratorii externe de 2815 persoane a contribuit la descreşterea populaţiei judeţului pe perioada 1995-2001, înregistrându-se în această perioadă 3.979 persoane emigrate, iar la imigrări doar 1164 persoane.

Privind mişcarea migratorie internă, anul 2001 a fost primul din ultimii 12 ani când judeţul Bihor înregistrează un sold negativ al schimbărilor de domiciliu de 396 persoane, cu 5541 persoane stabilite şi 5937 persoane plecate. Pe medii este de remarcat faptul că începând cu anul 1997 se semnalează un sold migratoriu negativ la nivelul spaţiului urban şi unul pozitiv la nivelul spaţiului rural. În anul 2001, din soldul total de -396 persoane, mediul urban înregistrează un sold negativ de 440 persoane, iar mediul rural un sold pozitiv de 44 persoane. Aceste creşteri fiind consemnate în localităţile limitrofe municipiului Oradea (Zona metropolitană): Biharea, Nojorid, Borş, Sântandrei, Sânmartin, Oşorhei, Cetariu.

Structurile populaţiei. *Structura populaţiei pe cele două sexe* nu a suferit fluctuaţii semnificative în judeţul Bihor, în ultimul sfert de secol, diferenţa dintre populaţia de sex masculin şi cea de sex feminin nu a depăşit 2 %. În acest sens populaţia masculină reprezenta 49,2 % la recensământul din 1977, 48,2 % la recensământul din 1992 şi 48,6 % la recensământul din 2002. Populaţia de sex feminin depăşeşte 50 % din totalul populaţiei în marea majoritate a localităţilor judeţului. Acest fapt este legat atât de cauze de ordin natural, cât şi de cele de ordin socio-economic. Spre exemplu, în acele localităţi a căror economii sunt orientate spre ramuri ale industriei extractive, respective minieră sau petrolieră (Derna, Popeşti, Suplacu de Barcău) sau spre industria de prelucrare (Ştei, Aştileu, etc), înregistrează un uşor avantaj al populaţiei masculine, comparativ cu cea feminină.

Tendinţa de îmbătrânire demografică constă în diminuarea an de an a ponderii *structurii populaţiei pe grupe de vârstă* şi în special a grupelor tinere – de până

la 14 ani din populaţia totală, în timp ce proporţia persoanelor în vârstă de 60 ani şi peste, cunoaşte o creştere continuă. Comparativ cu recensamantul precedent (1992), ponderea populaţiei tinere a scăzut de la 21,8 % la 18 % in 2002, iar cea a persoanelor în vârstă de 60 de ani şi peste a crescut de la 17,8 % la 19,0% în acelaşi interval.

Structura populaţiei pe medii de viaţă evidenţiază gradul de dezvoltare social-economică a judeţului. În ultimul sfert de secol populaţia urbană a judeţului Bihor a crescut destul de lent. Dacă în 1977 trăiau la oraşe un număr de 238 014 locuitori, adică 37,5 %, în următorul deceniu şi jumătate adică în anul 1992, populaţia urbană a crescut la 309.878 locuitori, respectiv 48,8 %. În continuare, după un alt deceniu, efectivul populaţiei urbane a început să înregistreze o uşoară diminuare la 287 398 persoane înregistrate la recensământul din 2002, ceea ce înseamnă o pondere de 47,9 %. Începând cu anul 2004, prin trecerea în categoria urbanului a comunei Săcuieni, ponedrea dintre cele două medii a devenit pentru prima dată favorabilă urbanului, de 50,02 %.

În continuare ponderea populaţiei rurale rămâne ridicată la nivelul judeţului Bihor, chiar dacă aceasta a înregistrat o anumită diminuare în perioada 1977-2002-2005 (62,5 %; 52,1 %; 49,8 %).

Populaţia activă la 1 ianuarie 2003 a fost estimată la 269.800 persoane, din care 260700 persoane reprezintau populaţia ocupată, iar 9100 sunt şomeri. Comparativ cu anul anterior, scăderea cu 1700 persoane a populaţiei active este cauzată atât de diminuarea resurselor de muncă, a populaţiei în vârstă aptă de muncă, cât şi de scăderea populaţiei ocupate, îndeosebi în agricultură şi comerţ.

Rata de activitate a populaţiei, definită de raportul populaţiei active civile faţă de populaţia totală a fost de 43,5 %, în scădere uşoară faţă de anul anterior, iar *rata de ocupare*, adică raportul dintre populaţia ocupată şi resursele de muncă, de 75,0 %. Din populaţia ocupată totală, 100100 persoane lucrează în agricultură, silvicultură şi exploatări forestiere, 75200 persoane în industrie (4000 în industria extractivă, 66600 persoane în industria prelucrătoare şi 4600 persoane în industria energiei electrice, termice, gaze şi apă), 8800 în construcţii, 28400 în comerţ şi 53800 în servicii.

Comparativ cu începutul anului 1996, la nivelul anului 2003 populaţia activă civilă a scăzut cu 33000 persoane, din care cu 24800 populaţia ocupată şi cu 8200 persoane numarul şomerilor. Diminuarea ratei de ocupare de la 83,8 % la 75,9 % a fost cauzată în principal de scăderea numărului de salariaţi (indeosebi din industrie) si a populaţiei ocupate in agricultură. De asemenea, au scăzut şi resursele de muncă prin diminuarea populaţiei în vârstă de muncă, a persoanelor salariale sub şi peste vârsta de muncă dar şi prin creşterea numărului de persoane în vârstă de muncă cu incapacitate permanentă de muncă.

Este de semnalat evoluţia diferită pe sexe a gradului de ocupare a forţei de muncă din ultimii ani. Astfel, la bărbaţi, rata de activitate a scăzut mult datorită diminuării accentuate a necesarului de forţă de muncă din ramurile în care aceasta este preponderent bărbătească ca: industria de maşini şi utilaje, construcţii metalice, consţructii, metalurgie si altele. În schimb creşterea vertiginoasă a numărului de unităţi din industria uşoară a determinat sporirea necesarului şi îmbunătăţirea gradului de ocupare a forţei de muncă feminine, mai ales în industria confecţiilor, industria textilă şi îndeosebi cea de pielărie şi încălţăminte.

Numărul mediu al salariaţilor din judeţ pe anul 2002 a fost de 155300 persoane, din care 3700 în agricultură şi silvicultură, 78900 în industrie, construcţii şi 72700 persoane în domeniul serviciilor, inclusiv comerţ.

Comparativ cu anul precedent a crescut numărul salariaţilor în unele ramuri ale industriei: alimentară, pielărie, şi încălţăminte, chimie, echipamente electrice şi optice şi în unele activităţi prestatoare de servicii, cum ar fi cele prestate în special întreprinderilor. Diminuări ale numărului mediu de salariaţi s-au înregistrat în agricultură, industria extractivă, metalurgie, industria de maşini şi echipamente şi la servicii colective şi personale.

Numărul şomerilor din judeţ era la sfârşitul anului 2002 de 9127 persoane, din care 2032 beneficiari de ajutor de şomaj, 327 persoane beneficiare de ajutor de integrare profesională, 1030 beneficiari de alocaţie de sprijin şi 5738 şomeri neîndemnizaţi. Din numărul total al şomerilor 3508 (38,4 %) erau personae de sex feminin. Comparativ cu finele anului precedent, numărul total al şomerilor a crescut cu 197 persoane, din care numărul şomerilor de sex masculin a crescut cu 932 persoane, iar numărul

Anul	Judeţul (NUTS 3)	Populaţia totală	Români	Maghiari	Rromi	Germani	Slovaci	Ucraini-eni	Alţii
1992	**Bihor**	638.863	425.097	181.703	21.796	1.593	7.793	107	774
	%	100,0	66,53	28,44	3,41	0,24	1,22	0,01	0,12
2002	BIHOR	600.223	404.468	155.829	30.089	1.163	7.370	198	1.304
	%	100,0	67,38	25,96	5,01	0,19	1,22	0,03	0,21
% din România 2002		2,76	2,08	10,88	5,62	1,94	42,78	0,31	
% în 2002 faţă de 1992		93,92	95,15	85,76	138,04	73,00	94,57	185,0	168,5

Judeţul Bihor. Structura etnică la nivelul anilor 1992 şi 2002 (sursa: www.insee.ro, 2003)

şomerilor de sex feminin a scăzut cu 735 persoane. Şomajul în anul 2002 a afectat în principal ramurile industriale ce ocupă preponderent forţă de muncă bărbătească cum sunt industria extractivă, metalurgică sau industria de maşini şi echipamente.

Rata şomajului de 3,1 %, raportat la populaţia activă este una din cele mai scăzute pe ţară (după Bucureşti).

Structura etnică scoate în evidenţă faptul că populaţia judeţului Bihor este formată în majoritate din români, a căror pondere a crescut treptat în ultimul sfert de veac, de la 64,7 % în anul 1977, la 66,0 % în 1992 şi 67,4 % în anul 2002. Cele mai compacte arealele cu populaţie românească sunt cele din zona de deal şi montană, mai ales în Depresiunea Beiuşului şi Dealurile de la Vest, unde românii alcătuiesc 75-90 % din totalul populaţiei.

O altă naţionalitate bine reprezentată în judeţul Bihor este cea maghiară a căror pondere s-a redus de la 28,4 % în 1992, la 25,9 % în 2002. Cea mai mare parte a maghiarilor trăiesc în mediul urban şi în partea de nord-vest a judeţului, în special în localităţile de pe Valea Ierului. Rromii reprezintă singura etnie care înregistrează creşteri semnificative, poderea lor crescând de la 3,6 % în 1992, la 5,0 % în 2002. Cu unele excepţii ei sunt răspândiţi în tot judeţul, ponderea cea mai mare având-o totuşi în mediul urban. Etnia slovacă se află într-o continuă restrângere, ponderea lor fiind de doar 1,3 % în 1992 şi 1,2 % în 2002. Arealul de răspândire a lor fiind cel al Munţilor Plopişului şi regiunea înconjurătoare. Germanii reprezintă o altă etnie a căror pondere s-a redus simţitor în judeţul Bihor, reprezentând doar 0,2 %. Cei mai numeroşi se află în municipiul Oradea, cca 50 % din total şi aproape un sfert în localitatea Palota (comuna Sântandrei). Alături de naţionalităţile menţionate, în judeţul Bihor mai trăiesc şi cehi, greci, evrei, ucraineni, italieni şi alte naţionalităţi însă a căror pondere însumează abia 0,3 %.

Potrivit recensământului din 18 martie 2002, *structura pe religii* se prezenta astfel: 59,64 % ortodocşi, 17,96 % reformaţi, 9,26 % romano-catolici, 5,74 % penticostali, 3,74 % baptişti, 2,35 % greco-catolici, 0,3 % adventişti, 0,12 % evanghelici şi 1,05 % alte naţionalităţi. Faţă de anul 1992, doar religiile neoprotestante au înregistrat creşteri însemnate, între care penticostalii (de la 3,81 % în 1992 la 5,74 % în 2002), baptiştii (de la 3,03 % la 3,72 %), în timp ce populaţia de religie ortodoxă, dominantă la nivelul judeţului a cunoscut o reducere a ponderii de la 60,25 % în 1992, la 59.64 % în 2002. Următoarele confesiuni ca pondere pe teritoriul judeţului sunt reformată şi romano-catolică a căror evoluţie, în decursul ultimului deceniu a înregistrat un regres numeric (de la 19,5 % în 1992, la 18,0 % în 2002, respectiv de la 10,1 %, la 9,25 %).

Aşezările

Populaţia judeţului Bihor se află grupată într-un număr însemnat de aşezări dacă se are în vedere suprafaţa, morfologia reliefului şi numărul de locuitori existenţi la nivelul judeţului. Locuitorii judeţului Bihor trăiesc într-un număr de 455 de aşezări, organizate din punct de vedere administrativ, astfel (tabelul 2): *4 municipii* (Oradea, Salonta, Marghita şi

Beiuş), *6 orașe* (Aleşd, Nucet, Săcuieni, Ştei, Vaşcău şi Valea lui Mihai) la care se adaugă 18 sate componente, toate acestea concentrând 47,88 % din populația județului. Mediul rural este organizat la nivelul a *90 de comune* ce au în subordinea lor *427 de sate,* revenind astfel, cu o medie de *4,74 sate* pentru o comună şi concentrând 49,8 % din populația județului.

Așezările urbane, cu excepția municipiului Oradea care concentrează cca 30,0 % din populația județului şi 72,0 % din cea urbană, sunt în general de dimensiuni mici, sub 20000 locuitori, unele chiar cu o populaţie mult mai mică decât a unor aşezări rurale (Vaşcău şi Nucet), sub 3000 de locuitori. Municipiul Oradea cu cei 206463 locuitori în anul 2005 este al 12-lea oraş ca mărime din România. Celelate 9 oraşe au un număr redus de locuitori şi cu diferenţieri însemnate pe categorii: două între 17000 şi 18000 locuitori; 5 între 8000 şi 11000 şi două sub 2500 locuitori. Ca vechime, după data primei atestări documentare cele mai vechi aşezări din categoria urbanului sunt Oradea (1113), Săcuieni (1214), Marghita (1216), Beiuş (1263) iar cel mai recent este oraşul Nucet din 1956.

Așezările rurale, respectiv cele 445 de sate prezintă o mare varietate în ceea ce priveşte repartiția, mărimea, forma, structura, textura şi funcţia lor, datorită atât condițiilor naturale şi economice, cât şi celor social-politice. Ca atestare documentră, cele mai vechi aparţin secolelor XIII-XV.

În jur de 100 de aşezări care concentrau cca 59,0 % din populația județului (352744 locuitori la recensământul din 2002) sunt cantonate în arealul de câmpie, ceea ce înseamnă doar 25,0 % din totalul aşezărilor. În schimb, în ținuturile deluroase şi montane, cu toate că înglobează un număr ceva mai redus de locuitori (247479, respective 41,0 % din totalul populației), aşezările au ponderea cea mai însemnată, reprezentând 75,0 % din total. Această diferență se reflectă în mărimea aşezărilor, cele din zona de câmpie fiind mai mari, cu o medie de 3500 locuitori, cu o densitate mai redusă comparativ cu cele din zona deluroasă şi montană, de dimensiuni mai mici şi cu o medie de 700 locuitori, cantonate de regulă în ariile depresionare, determinând astfel o densitate ridicată.

Exceptând centrele urbane, care în general au o funcţie mixtă, aşezările rurale au funcția condiționată de modul de evoluţie a factorilor social-istorici, dar şi de posibilitatea de utilizare a resurselor naturale de care dispun.

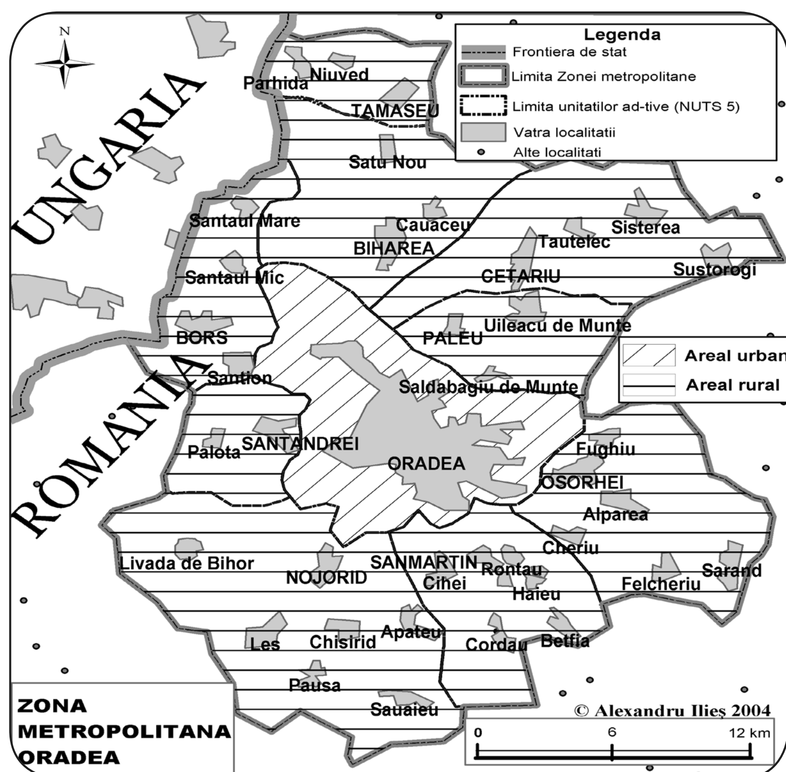
În acest sens, funcția specifică a satelor din zona de câmpie a județului Bihor este legată de cultura cerealelor şi a plantelor tehnice, combinată de cele mai multe ori cu cea de creştere a animalelor. În această categorie pot fi cuprinse aproape toate aşezările rurale din zona de câmpie, în cadrul cărora cultura cerealelor şi creşterea animalelor prezintă un grad ridicat de intensivitate.

În afara funcţiei principale, apar la anumite aşezări rurale unele tendințe de specializare, care duc la o mai bună valorificare a potențialului uman şi natural. Astfel, în jurul centrelor urbane şi mai ales în apropierea municipiului Oradea, putem vorbi de o zonă legumicolă (Sânmartin, Sântion, Sântandrei, Borş, Biharia, Nojorid), de unde se aprovizionează nu numai acest centru urban, ci şi alte zone, chiar mai îndepărtate.

În cazul localităţilor Cefa, Mărţihaz, Inand, Homorog şi Tămaşda apare ca o ocupaţie secundară, piscicultura, practicată în crescătoriile din zona acestol localități, pe când localităţile Diosig, Săcuieni, Cherechiu, Buduslău, Sălacea, Sântimreu şi Sâniob au ca specializare secundară viticultura şi pomicultura.

Aşezările rurale cu funcţii de servicii apar în zona studiată la contactul dealurilor piemontane Crişene cu Câmpia Crişurilor, acolo unde apar izvoare cu ape termale. Aici s-au dezvoltat unele aşezări cu funcţie turistică predominantă (Băile Felix şi Băile 1 Mai) sau cu funcţii agro-turistică, cum este cazul localității Tinca.

În spațiile deluroase şi montane, ponderea majoritară o au aşezările specializate în creşterea animalelor, de cultură a plantelor, dar şi cu unele tendinţe de specializare pomicolă sau viticolă. Prezenţa unor bogății ale subsolului a permis preluarea de către unele aşezări a funcţiei miniere, cum ar fi: Derna Brusturi, Varviz, Voivozi, Vărzari, Borumlaca etc. Alte aşezări rurale se caracterizează printr-o funcţie agro-industrială, condiționată de existența unor mici industrii sau de o serie de preocupări meşteşugăreşti (Criştior, Leheceni, Ioaniş). Din păcate interesul spre această ultimă preocupare scade tot mai mult în prezent.

Zona metropolitană Oradea

Din punct de vedere al poziției așezărilor față de formele de relief se poate constata o anumită grupare a acestora. Astfel, în partea de est a județului, adică spre munte, satele coboară de la înălțimi spre zonele depresionare, într-o dispunere radiară față de Munții Bihorului, remarcându-se acele sate cu casele izolate, de tipul crângurilor. O așezare pitorească în acest sens este Criștioru de Sus.

Pe versantul nord-vestic al Munților Pădurea Craiului apar sate cu casele dispersate pe dealuri și văi, cum ar fi spre exemplu: Călățea, Zece Hotare, Tomnatic, Damiș etc.

Satele cu structură adunată apar de-a lungul unor drumuri sau a unor văi (Pietroasa, Gurani, etc). Satele mari cu structură adunată și cu varianta compactă sunt specifice arealului de câmpie, o bună parte dintre acestea având o textură geometrică, ceea ce le apropie foarte mult de fizionomia unor așezări urbane.

Foarte multe dintre aceste așezări rurale, prin posibilitățile de care dispun cunosc un grad de dezvoltare foarte rapid, tinzând spre așezări de tip urban (Tinca, Sălard, Voivozi, Diosig etc).

Zona metropolitană Oradea, funcțională din 2004, se suprapune din punct de vedere administrativ-teritorial peste teritoriul municipiului Oradea și al celor 6 comune învecinate ce formează „centura periurbană”: Biharia, Borș, Cetariu, Nojorid, Oșorhei, Sânmartin și Sântandrei, toate acestea însumând 38 de localități (un oraș și 37 de sate). Are o suprafață de cca 619,40 km^2 și o populație totală de cca 250000 locuitori din care 85,0 % populație urbană și 15,0 % populație rurală specifică comunelor integrate.

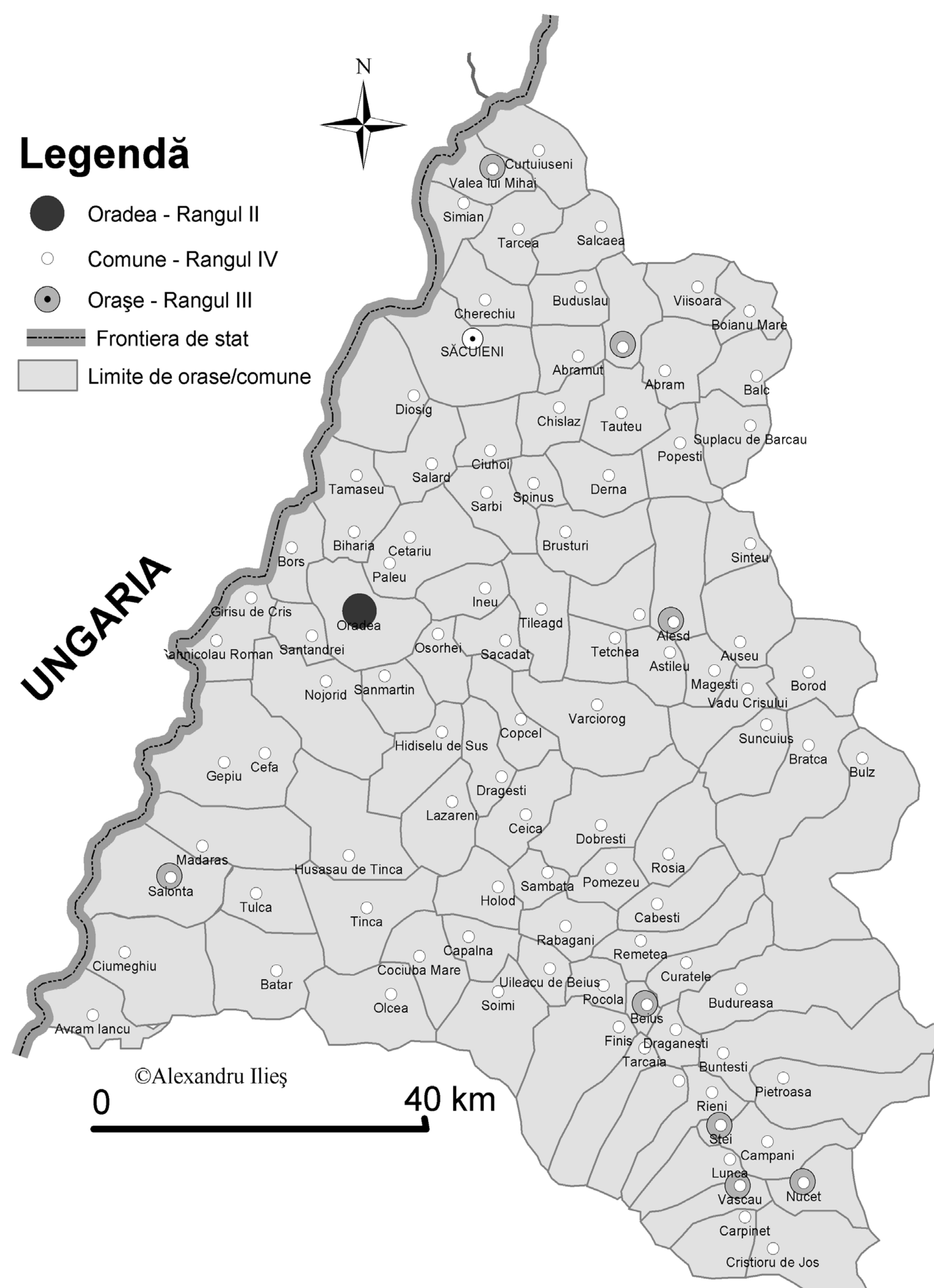
Poziția localităților bihorene în ansamblui Planului Național de amenajare a teritoriului. Comparativ cu alte structuri administrativ-teritoriale județul Bihor are o rețea de localități formată din 4 municipii (2,8 % din România), 6 orașe (3,8 %), 90 de comune (3,3 %) cu 445 de sate (3,3 %) (tabelul 2). Poziția frontalieră a județului Bihor îi aduce acestuia o serie de atribute în plus față de un județ de interior iar ierarhizarea localităților pe ranguri[1] reprezintă un demers important pentru a identifica și realiza conexiuni între strategiile de dezvoltare orientate spre teritoriul național și cele determinate de conexiuni internaționale.

Astfel, în arealul românesc în baza „*Planului de amenajare a teritoriului național, secțiunea IV. Rețeaua de localități*” la nivelul județului Bihor ierarhizarea pe ranguri a localităților se prezintă astfel:

-nu există nici o localitate de rangul I;

-o localitate de rangul II, incluzând municipii de importanță interjudețeană, județeană sau cu rol de echilibru în rețeaua de localități incluzând reședința de județ municipiul Oradea (206463 locuitori). În general au o rază de deservire de cca 60-80 km și acces la cel puțin două sisteme mojore de căi de comunicație; funcțiile economice dispun de „*capacități de producție din sectorul secundar și al serviciilor, socio-culturale și informative cu rază de deservire prioritar județeană*”, iar nivelul de dotare-echipare este unul complex.

1 Trecerea localităților de la un rang la altul se face prin lege, la propunerea consiliilor locale, cu consultarea populației și a tuturor instituțiilor implicite și cu respectarea principalilor indicatori cantitativi și calitativi minimali și a elementelor și nivelului de dotare prevăzute pentru localitățile urbane și rurale (sursa: *Planului de amenajare a teritoriului național, secțiunea IV. Rețeaua de localități, 2001)*

Judeţul Bihor. Reţeaua de localităţi şi rangul la nivel naţional în cazul judeţului Bihor (*sursa datelor: Recensământul populaţiei şi locuinţelor din România, 2002; Planul de amenajare a teritoriului naţional, secţiunea IV. Reţeaua de localităţi, 2001*)

-9 localităţi de rangul III ce include oraşe de importanţă locală, cu populaţie cuprinsă între 5000 şi 30000 locuitori şi rază de deservire de cca 10-20 km, acces direct la drumuri naţionale sau judeţene, iar funcţiunile economice includ capacităţi de producţie din toate cele trei sectoare. În această categorie sunt incluse oraşele (2005): Aleşd (10685), Beiuş (11321), Marghita (17409), Nucet (2566), Salonta (18501), Săcuieni (11688) Ştei (8798), Valea lui Mihai (10583) şi Vaşcău (2863)

-rangul IV cuprinde 90 de sate reşedinţe de comună:

-rangul V include satele componente ale comunelor caracterizate printr-o mare varietate tipologică, structurală şi dimensională. Sunt incluse în această categorie 445 sate distribuite pe întreg anasamblul judeţului, cu potenţial demografic variat, de la zeci de locuitori la câteva mii şi cu un potenţial de poziţie determinat în mare măsură de amplasamentul acestora faţă de principalele căi de comunicaţie sau de accesul prin căi secundare la acestea. Prin poziţia lor în arealul frontalier sau la intersecţii de căi de comunicaţie aceste unităţi de rang inferior prin potenţialul poziţional pot dobândi funcţii determinante pentru evoluţia lor. Putem include aici satele puncte de trecere a frontierei sau cele cu statut de „staţiuni turistice”

sau „sat turistic”. Exemple în acest sens sunt satele Borş, Săcuieni sau Cheresig etc cu poziţie frontalieră pe o axă transfrontalieră.

Activitatea economică

La baza dezvoltării economice stau în cele mai multe cazuri *resursele solului* şi *subsolului*. La nivelul judeţului Bihor sunt de amintit cele de: cărbuni (bazinul Voivozi-Bistra şi Borod), bauxită (în Munţii Pădurea Craiului), nisipuri bituminoase (zona Derna), petrol şi gaze naturale (zona Suplacu de Barcău-Marghita), argilă refractară (Şuncuiuş), marmură (Vaşcău), minereuri neferoase (zona Băiţa-Nucet), numeroase izvoare geotermale (Oradea-Felix-1 Mai, Tămăşeu, Marghita, Mădăras etc), ape minerale (Tinca şi Stâna de Vale) etc. La acestea se adugă suprafeţe întinse de păduri de foioase şi conifere, dar şi păşuni şi fâneţe naturale de mare productivitate.

Industria

Industria bihoreană, prin paleta largă a ramurilor de care dispune, produce începând cu ramura extractivă (cărbune, ţiţei, marmură, argilă refractară, calcar, metale rare), şi continuând cu industria de prelucrare (energie electrică şi termică, mobilier din lemn, lacuri şi vopsele, maşini-unelte, încălţăminte, confecţii, textile, tricotaje, ulei, zahăr etc), acoperind astfel, aproape întreaga gamă de produse.

Odată cu adoptarea Legii nr. 31 din anul 1990, privind societăţile comerciale şi în judeţul Bihor au apărut într-un ritm alert noi agenţi economici, majoritatea acestora orientându-se mai ales spre activităţi comerciale şi prestatoare de servicii, sectoare care presupun investiţii mai mici şi oferă posibilitatea recuperării mai rapide a capitalului investit.

Numărul societăţilor active în anul 2003 se estimează la 12365, din care 62 cu capital majoritar de stat şi 12303 cu capital integral sau majoritar privat; 99,2% dintre unităţi fiind întreprinderi mici şi mijlocii. Din totalul unităţilor active, 315 au activitate preponderentă de agricultură, silvicultură şi exploatări forestiere, 1795 unităţi industriale, 454 de construcţii, 6940 de comerţ şi 2861 societăţi de transport şi prestatoare de servicii. De asemenea, în judeţ sunt înregistrate 2868 societăţi cu participare străină de capital, cu o valoare a capitalului străin subscris de 92,7 milioane dolari. În paralel, se desfăşoară o activitate economică autorizată a unui număr de 14457 persoane fizice şi asociaţii familiale, preponderant cu activitate în comerţ şi în domeniul serviciilor prestate populaţiei.

Producţia industrială realizată în Bihor în anul 2003 - exprimată în termeni comparabili - a reprezentat 104,9 % faţă de nivelul anului anterior. În industria prelucrătoare realizările curente au fost superioare anului precedent cu 5,6 %, fiind însă inferioare în industria extractivă cu 1,1% şi cu 0,4% în sectorul de producere şi distribuţie a energiei electrice, termice şi apă.

Creşteri semnificative s-au înregistrat în industria de pielărie şi încălţăminte, prelucrarea lemnului, ambalajelor din carton, prelucrarea ţiţeiului, industria altor produse din minerale nemetalice, maşini şi aparate electrice, industria mijloacelor de transport. Diminuări ale producţiei s-au înregistrat în industria alimentară, edituri şi poligrafie, metalurgie, prelucrarea cauciucului şi maselor plastice, maşini şi echipamente şi producţia de mobilier.

Comparativ cu nivelul anului 1995, realizările anului 2003 au fost superioare cu 33,2%, creşteri localizate în industria alimentară şi la unele subramuri ale industriei uşoare: confecţii respectiv pielărie şi încălţăminte.

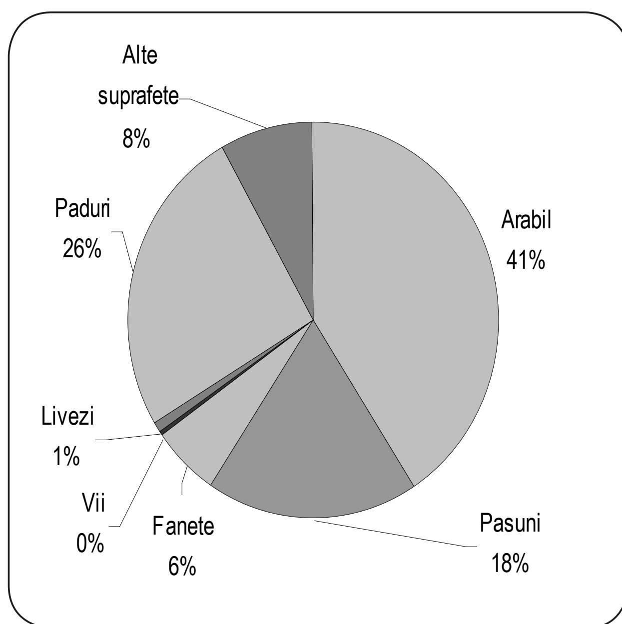
Principalele ramuri, cu aport mare în producţia industrială a judeţului, au fost: industria uşoară cu 43,1% şi industria alimentară cu 23%.

În anul 2003 aproximativ 88,0 % din producţia industrială a judeţului a fost realizată de sectorul privat, iar cea mai mare parte a acesteia este concentrată în zona metropolitană Oradea.

Cifra de afaceri realizată în anul 2003 de întreprinderile cu activitate industrială a fost superioară celei din anul precedent cu 1,4%, cu creşteri mai mari în industria de pielărie şi încălţăminte, industria altor produse din minerale nemetalice, maşini şi aparate electrice, industria textilă şi industria mijloacelor de transport.

Agricultura

Din suprafaţa totală de 754427 ha, terenul agricol reprezintă 66,2 %, respectiv 499300 ha, din care 308000 ha teren arabil (61,7 %), 138400 ha păşuni (27,7 %), 44700 ha fâneţe (8,95 %), 2100 ha

Județul Bihor. Structura terenurilor după modul de utilizare

vii şi pepiniere viticole (0,42 %) şi 6100 ha livezi şi pepiniere pomicole (1,22 %). Suprafaţa totală agricolă, amenajată pentru irigat este de cca 10000 ha.

O suprafaţă de 194900 ha este acoperită de păduri şi alte terenuri cu vegetaţie forestieră.

Agricultura judeţului dispune de un nivel de dotare cu tractoare şi maşini agricole relativ corespunzător, revenind 41 ha teren arabil pe un tractor fizic.

În sectorul vegetal, cele mai importante culture sunt cele de: cereale boabe (grâu şi secară, orz şi orzoaică şi porumb), floarea soarelui, soia, sfeclă de zahăr, cartofi, legume, struguri şi alte fructe. Producţiile totale realizate sunt mai mari decât cele din anul anterior (2004 faţă de 2003) la porumb, floarea soarelui, soia şi fructe şi mai reduse la celelalte culturi.

Efectivele de animale la principalele specii, la finele anului 2004-conform datelor comunicate de DADR Bihor- au fost de 109,1 mii capete bovine din care 58,9 mii capete vaci şi bivoliţe, 298,8 mii capete porcine, 139,0 mii ovine şi caprine, 25,6 mii capete cabaline, 2410,7 mii păsări şi 25,6 mii familii de albine.

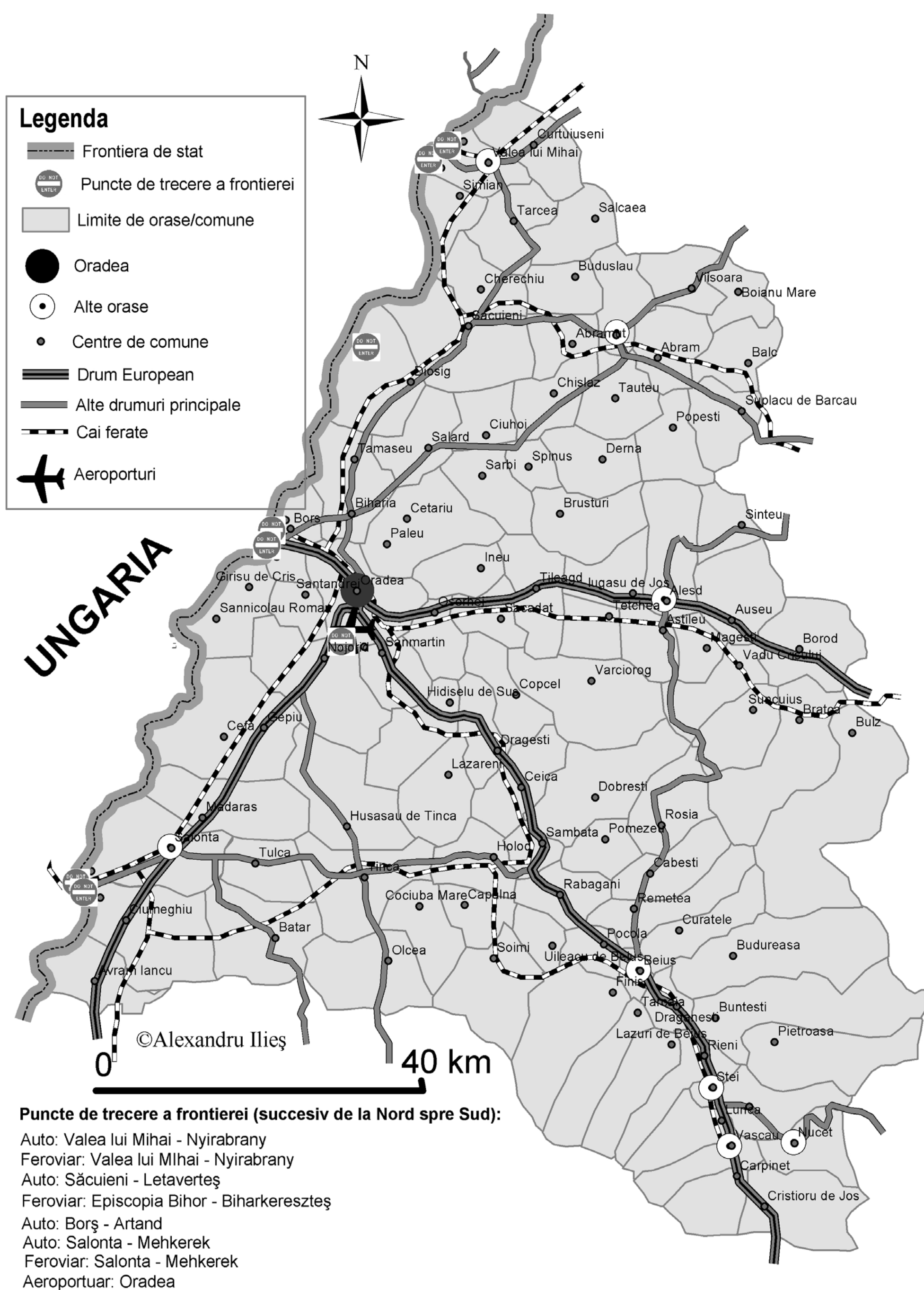
Comparativ cu sfârşitul anului precedent, au crescut efectivele de bovine şi păsări şi au scăzut efectivele de porcine, ovine, cabaline şi al familiilor de albine. Este totuşi important de semnalat faptul că efectivele matcă au crescut la toate speciile principale. Astfel, în sectorul zootehnic, faţă de anul 1995, efectivele de animale au fost în general mult mai reduse astfel: cu 23,5% la bovine, cu 28,2% la ovine şi caprine, cu aproape 12 % la păsări şi cu 15,5% la cabaline, efectivele fiind însă mai mari la porcine cu 15%.

Transporturile

Căile de comunicaţii de pe teritoriul judeţului Bihor reprezintă elementele de legătură între regiunile montane şi cele de câmpie pe de o parte şi între acestea şi judeţele învecinate pe de altă parte. Astfel, legăturile între localităţile judeţului şi mai departe cu cele din ţară sau din afara graniţelor se realizează prin reţeaua de drumuri rutiere, căi ferate, precum şi serviciile de transport ale aviaţiei, deservite de aeroportul din Oradea.

Prima *cale ferată* de pe teritoriul judeţului a fost construită în anul 1859 pe traseul Borş-Oradea şi continuată în 1870 până la Cluj-Napoca (Pop Gr., 1972). Mai târziu, în 1923 în partea de sud a judeţului sunt conectate pe calea ferată localităţile Salonta şi Chişinău-Criş. În prezent (2005), reţeaua feroviară de pe teritoriul judeţului Bihor însumează 474 km, ceea ce înseamnă o densitate de 62,8 km la 1000 km^2, fiind dispusă într-un sistem rectangular şi dublând în numeroase cazuri pe cea rutieră. O axă, a câmpiei, orientată pe direcţie nord-sud şi care leagă oraşele din vestul României (Timişoara-Arad-Oradea-Satu Mare) este intersectată de trei trasee orientate est-vest, dispuse la distanţe relativ egale şi continui spre vest prin tot atâtea puncte de trecere a frontierei spre Ungaria. La nord, pe cea mai mare parte a văii Barcăului traseul Suplacu de Barcău-Săcuieni-Valea lui Mihai –spre Ungaria; la sud pe valea Crişului Negru calea ferată Vaşcău-Ciumeghiu-Salonta-Kotegyan (Ungaria) iar în partea centrală, pe valea Crişului Repede magistrala Bucureşti-Oradea-Episcopia Bihorului-Beretyoujfalu (Ungaria). Prin scoaterea din circuit a traseului Oradea-Holod datorită frecventelor alunecări de teren lungimea totală utilizată s-a redus cu peste 60 km de cale ferată.

Din nefericire, deşi se află la poarta de intrare spre UE, nici un sector la nivelul judeţului Bihor nu beneficiază de linie electrificată sau dublă. Cel mai

Judeţul Bihor. Reţeaua de căi ferate, aeroportul, principalele drumuri şi punctele de trecere a frontierei de stat (2005)

important nod feroviar este Oradea care asigură conexiuni pe 5 direcţii: spre nord pe Valea Ierului (Oradea-Valea lui Mihai-Satu-Mare), spre est pe Valea Crişului Repede (Oradea-Cluj Napoca), spre vest Oradea-Episcopia Bihor cu punct de trecere spre Ungaria, spre sud-Vest (Oradea-Ciumeghiu (49 km) şi spre sud (Oradea-Salonta-Timişoara).

Reţeaua de drumuri, fie că a reactivat trasee mai vechi-cu legături dense spre Transilvania (Pop G., 1972, p.148), fie că a creat altele noi, se constituie într-o reţea densă şi cu trasee influenţate în mare măsură de dispunerea reţelei hidrografice şi de orientarea şi morfologia reliefului. La nivelul anului 2005 lungimea totală a reţelei de drumuri publice însuma 2664 km, din care 610 km (22,9 %) modernizate. Dintre acestea, 436 km (16,3 %) sunt drumuri naţionale (DN 1, DN 19, DN 76 şi DN 79) şi 2228 km (83,7 %) drumuri judeţene şi comunale. Ca artere principale sunt drumurile europene: E 60 dinspre Cluj spre Oradea –Borş-Artand (Ungaria), una dintre cele mai circulate artere de legătură cu UE; E 671, cu traseu nord-sud dinspre Arad spre Satu Mare prin Oradea şi E76 de la Oradea, prin Depresiunea Beiuşului spre Deva. Din E 671 se desprind 4 artere spre vest ce traversează frontiera cu Ungaria după cum urmează: Valea lui Mihai-Nyrabrany; Săcuieni-Letaverteş; Oradea-Borş şi Salonta-Mehkerek la care se mai adaugă cu punct de trecere temporar ruta Cheresig-Korosnagyharsany. În acelaşi timp,

spre est, un număr însemnat de drumuri urmează trasee de-a lungul principalelor artere hidrografice, continuate prin pasuri de culme (Şinteu, Bucea, Vârtop, Vârfurile) peste Munţii Apuseni spre Transilvania. Densitatea reţelei de drumuri este de 35,3 km la 100 km^2 de teritoriu. La toate acestea se adaugă o reţea densă de drumuri agricole în zona de câmpie şi de deal şi forestiere în arealul deluros şi montan.

Problemele care se impun a fi dezvoltate în perspectivă în acest domeniu vizează: ridicarea calităţii infrastructurii existente situată în prezent sub media europeană (calitativ şi cantitativ) cu un principal inconvenient că drumurile europene nu asigură un trafic sigur şi rapid deoarece tranzitează, în special partea centrală a localităţilor care de regulă impune restricţii de viteză. De asemenea, se impune eliminarea discrepanţelor dintre infrastructura din mediul rural şi cea urbană în special în ceea ce priveşte accesul la structura majoră etc.

În anul 2004 au fost demarate lucrările la autostrada Transilvania care va lega Bucurştiul prin Braşov, Cluj şi Oradea cu joncţiune la Debrecen în Ungaria cu autostrada dinspre Budapesta. Traseul acesteia străbate partea central-nordică a judeţului, intrând în ţară în dreptul localităţii Satu Nou şi ieşind de pe traseul judeţului la Suplacu de Barcău, urmând în cea mai mare parte Valea Barcăului.

În ultimii ani, aeroportul Oradea pe lângă conexiunile cu aeroporturi interne a intrat şi în circuitul internaţional cu legături spre Italia, Ungaria, Austria, Republica Moldova şi Germania (direct sau via Timişoara). Cea mai activă companie aeriană, atât pe ruta internă cât și externă, la nivelul anului 2005, este CarpatAir cu capital majoritar românesc.

În categoria reţelelor de transport speciale amintim că la nivelul judeţului Bihor există 11 localităţi şi 191 km de conducte de distribuţie a gazelor naturale, 25 localităţi cu reţea de canalizare cu 549 km, în timp ce reţeaua de alimentare cu apă potabilă în lungime de cca 1500 km este prezentă în 159 de localităţi, cu mult sub valoarea necesară.

Transportul urban de pasageri este asigurat de un număr de 188 de autobuze şi în cadrul municipiului Oradea de un număr de 116 vagoane de tramvai.

Comerţul

Un salt spectaculos a cunoscut în ultimii ani, creşterea numărului de unităţi comerciale. Din acest punct de vedere, unităţile economice din judeţ au realizat în anul 2003 **exporturi** de 646.279 mii euro, acestea fiind mai mari faţă de anul anterior cu 2,2% (+13.824 mii euro), cu dinamici superioare la exporturile de încălţăminte, mijloace şi materiale de transport, piei crude şi tăbăcite, blănuri, lemn şi produse din lemn şi mobilier.

Ca structură, 74,8 % din exporturile judeţului au reprezentat produse ale industriei uşoare (48,8 % încălţăminte şi 26,0 % confecţii, tricotaje şi textile), 8,5 % mobilă şi produse recreative, 3,4 % maşini, aparate şi articole electrice, 2,4% produse din lemn şi 2,3 % produse de origine vegetală.

Importurile pe anul 2003 s-au cifrat la 764017 mii euro, acestea fiind mai mari cu 4,1% faţă de anul precedent (+30.437 mii euro). Creşteri mai mari de importuri fiind înregistrate la produse minerale, produse vegetale (produse din industria de morărit), produse din lemn, grăsimi şi uleiuri alimentare, maşini, aparate şi articole electrice, produse alimentare, băuturi şi tutun.

Ca structură, ponderi importante în total importuri s-au înregistrat la produsele textile 19,1 %, maşini, utilaje, aparate şi articole electrice 16,0 %, piei crude şi tăbăcite 14,4 %, materiale plastice 9,3 %, încălţăminte 8,3 %, produse alimentare, băuturi, tutun 5,4 %, metale 5,1 %, mobilier, jucării şi produse recreative 3,6 %, produse vegetale hârtie şi carton 3,2 %. Faţă de anul 1995, exporturile judeţului au crescut de 3 ori iar importurile de 2,6 ori.

Turismul

Cadrul natural de un pitoresc deosebit generat de complemetaritatea reliefului, apele termale, monumentele istorice şi de arhitectură, repartizate omogen pe teritoriul judeţului îi conferă atractivitatea de care se bucură din partea turiştilor români şi străini.

Oradea, reşedinţa judeţului Bihor, trezeşte interesul turiştilor prin arhitectura deosebită, cetatea medievală sau complexul muzeal al Ţării Crişurilor, Biserica cu Lună, Şirul Canonicilor, Catedrala Romano-Catolică etc. În judeţ, alte puncte de atracţie

turistică reprezintă: Cetatea de pământ de la Biharia, Castelul de la Balc, clădirea Muzeului de Istorie şi Etnografie Beiuş, bisericile ortodoxe din lemn construite în secolele XVII-XVIII, muzee, case memoriale, etc.

Efectele curative ale apelor geotermale au înscris în circuitul turistic internațional stațiunile balneoclimaterice de la Băile Felix şi Băile 1 Mai din apropierea municipiului Oradea. Mai mult în scop de agreement dar şi cu efect curativ sunt apele geotermale de la Marghita, Tămaşda, Mădăras, Chişlaz. Intens căutate pentru climatul şi calitățile terapeutice ale apelor minerale sunt şi Băile Tinca, iar condițiile naturale deosebite fac din stațiunea Stâna de Vale, situată la 1100 m altitudine în inima Munților Bihor, un loc din ce în ce mai căutat.

Interes deosebit din punct de vedere turistic prezintă şi masivele muntoase reprezentate de: Munții Bihorului, Masivul Vlădeasa, Munții Codru-Moma, Munții Pădurea Craiului, apoi Defileul Crişului Repede cu numeroase monumente naturale, în special forme carstice, multe de importanță europeană. Între acestea pot fi menționate: Cetățile Ponorului, Cetățile Rădesei, Valea Galbenă cu Izbucul Galbenei, Pietrele Boghii, Peştera Urşilor de la Chişcău, amenajată pentru flux turistic, Peştera Meziad şi altele.

În anul 2003, în judeţ, existau 68 unităţi de cazare turistică**,** din care 24 hoteluri, 5 moteluri şi hanuri, 15 vile turistice, 6 cabane şi campinguri, 6 popasuri, 5 tabere de elevi şi preşcolari precum şi 7 pensiuni turistice, acestea dispunând în total de 10467 paturi, din care 7613 în unităţi hoteliere.

Capacitatea de cazare turistică în funcţiune în anul 2003 se cifrează la 2945,3 mii locuri, din care 2734,7 mii în unităţi de cazare de tip hotel. Privind repartizarea capacităţilor de cazare în funcţiune pe zone turistice, 83,4 % din acestea se localizează în staţiuni balneare, 3,4 % în staţiunile din zona montană, 7,3 % în municipiul Oradea şi 5,9 % în alte localităţi şi trasee turistice. În cursul anului 2003 au fost cazaţi în judeţul Bihor 194 mii turişti, din care 23,2 mii turişti străini.

Gradul de utilizare a locurilor de cazare a fost în anul 2003 de 40,8 % faţă de 37,8 % în anul anterior şi de 40,2 % înregistrat în anul 1995.

Situaţia actuală, la cumpăna dintre milenii impune ca direcţii prioritare, bazate în principal pe resursele locale dezvoltarea următoarelor tipuri şi forme de turism, generate în mare măsură de complementaritatea urban-rural, câmpie/deal/munte a judeţului: *Turismul curativ* destinat refacerii psihicofizice este favorabil cu precădere în staţiunile Băile Felix şi 1 Mai; *Turismul pentru afaceri* câştigă teren şi prin faptul că municipiul Oradea a devenit un punct de conexiune pentru investitorii străini în această parte de vest a ţării; *Turism cultural şi de patrimoniu* se bazează pe valorile existente în zonă, şi care se regăseşte prin resurse pe întreg ansamblul judeţului; *Turismul rural* prin formele sale pune în evidenţă atracţiile turistice din zona rurală şi care se remarcă prin cea mai însemnată creştere dintre toate tipurile de turism specifice zonei. Sunt valorificate astfel resursele naturale, tradiţiile, arhitectura populară, instalaţiile tehnice ţărăneşti, ocupaţiile, sărbătorile şi evenimentele specifice şi nu în ultimul rând peisajele (în opoziţie) variate ale judeţului: urban/rural; câmpie/deal/munte; luncă/versant etc; *Turismul sportiv*, în special cel destinat refacerii şi pregătirii sportivilor în intrasezon şi care se reflectă prin asigurarea unor baze specifice refacerii şi practicării unei game variate de sporturi.

Asistența medicală

Asistenţa medicală este asigurată de un număr de 1 818 medici, 340 stomatologi şi 5500 de persoane, reprezentând personalul mediu şi auxiliar. Baza materială este cuantificată la 17 spitale cu 5556 locuri, 223 dispensare şi cabinete medicale, 5 dispensare policlinici şi un număr de 15 creşe cu 497 paturi şi 205 farmacii. Dintre unităţile spitaliceşti, cele mai importante sunt noile spitale din Oradea, Spitalul Judeţean şi Spitalul de copii.

Rezultate deosebite se obţin şi în noul spital de recuperare din Băile Felix în tratarea şi recuperarea bolnavilor cu deficienţe locomotorii, inclusive în recuperarea sportivilor de performanţă.

Învățământul

Învăţământul, respectiv procesul educaţional se realizează în 460 grădiniţe, 487 şcoli din învăţământul primar şi gimnazial, 45 licee, 4 şcoli din învăţământul profesional şi postliceal şi 5 instituţii de învăţământ superior (două de stat şi 3 private) cu 30 facultăţi:

Universitatea din Oradea şi Facultatea de Teologie Greco-Catolică a Universităţii "*Babeş-Bolyai*" din Cluj-Napoca (de stat); Universitatea "*Agora*", Universitatea *Emanuel* şi Universitatea Creştină "*Partium*" (private).

În anul şcolar 2003-2004, în învăţământul bihorean de toate gradele au fost cuprinşi 130179 copii şi tineri, din care 18751 copii în grădiniţe, 58991 elevi în învăţământul primar şi gimnazial, 24088 elevi din licee, 5150 în învăţământul profesional şi tehnic, 2002 în învăţământul postliceal şi tehnic de maiştri şi 21197 studenţi (18697 în învăţământul public şi 2500 în învăţământul superior privat).

Pregătirea copiilor şi a elevilor din învăţământul preuniversitar s-a asigurat de un număr de 7830 cadre didactice, iar în învăţământul superior de 1423 cadre didactice universitare.

Cultura şi arta

Activitatea cultural-artistică din judeţ se desfăşoară în cadrul a 7 teatre şi instituţii muzicale la care s-au înregistrat peste 126 mii de spectatori şi auditori, 21 case de cultură, 356 cămine culturale, 39 cinematografe. În judeţ funcţionează de asemenea 16 muzee şi 421 biblioteci (din care 93 publice) cu un fond de carte de aproape 4,2 milioane volume.

Din cele 21 case de cultură, 9 funcţionează în municipiul Oradea, unde se desfăşoară şi cele mai multe activităţi specifice.

Manifestările culturale desfăşurate în cadrul Teatrului de Stat din Oradea, depăşesc de câţiva ani cadrul de inters local, cele precum "*Toamna Orădeană*" sau "*Săptămâna teatrului scurt*", devenind o tradiţie.

Pentru bucuria celor mici în Oradea funcţionează Teatrul de Păpuşi, unde, asemeni celui de stat, au loc interesante manifestări atât în limba română, cât şi în limba maghiară.

Filarmonica din Oradea prin ţinuta manifestărilor, alături de formaţia "*Nuntaşii Bihorului*" şi "*Camerata Felix*" sunt representative în ceea ce priveşte viaţa muzicală a judeţului.

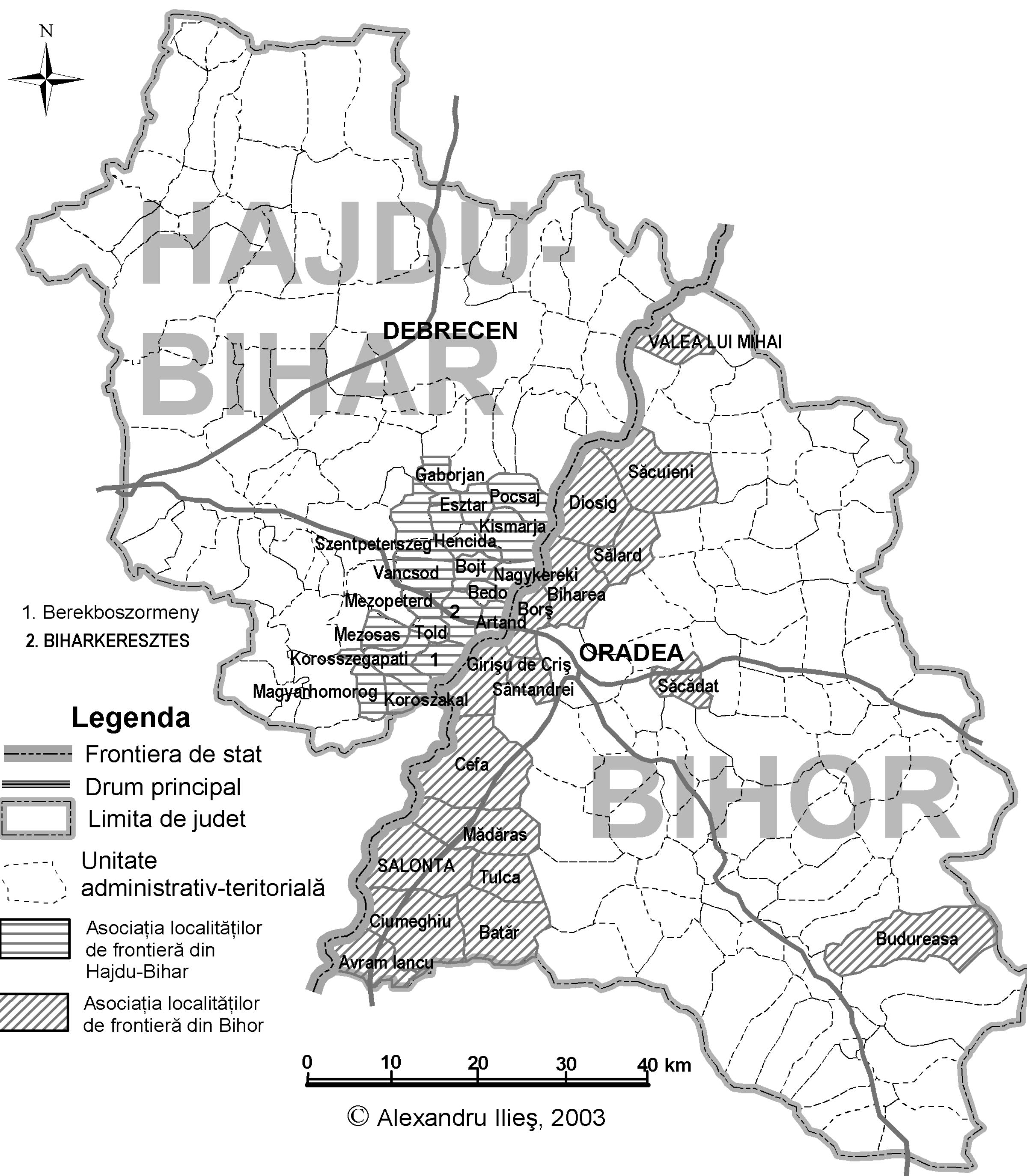
Principalele muzee din judeţ: Muzeul Ţării Crişurilor, Muzeul "*Iosif Vulcan*", din Oradea, Muzeul Orăşenesc din Beiuş, Muzeul memorial "*Arany Janos*" din Salonta, prin diversitatea secţiilor (istorie, artă populară, ştiinţe naturale), dar şi prin valoarea deosebită a exponatelor fac din aceste instituţii importante locuri de atracţie pentru locuitorii judeţului, dar şi pentru cei din afara lui.

Cooperare transfrontalieră şi integrare euroepeană

Poziţia geografică a judeţului Bihor în partea de vest a României determină din acest punct de vedere suprapunerea acestuia unui areal frontalier. Limita vestică a judeţului coincide cu sectorul de frontieră româno-maghiar pe 166 km din care: 160 km cu traseu pe uscat şi 6 km cu traseu pe suport hidrografic constituit din mijlocul albiei Crişului Negru (5,3 km) şi un canal (cca 0,5 km), aceasta însemnând cca 37,0 % din lungimea totală a sectorului de frontieră româno-maghiară (după Gr. Stamate, 1997). Datorită suportului frontierei de stat dominant terestru, între sistemul teritorial Bihor şi cele învecinate situate de partea maghiară există un potenţial de comunicaţii latent şi activ ridicat şi care poate asigura un flux transfrontalier asemnănător celui din alte state europene cum este spre exemplu în prezent, situaţia din arealul transfrontalier germano-polonez sau ceho-german. Astfel, sectorul de frontieră este secţionat de infrastructura a 16 drumuri transfrontaliere „potenţiale" dintre care sunt operative doar 4 în regim internaţional şi unul pentru trafic ocazional. La acestea se adaugă 4 sisteme de căi ferate dintre care 3 active în regim de trafic internaţional (*sursa: Gr. Stamate, 1997; Poliţia de frontieră, 2003*). La acestea se adaugă punctul de trecere aeroportuar din incinta aeroportului Oradea.

Structuri de cooperare transfrontalieră. Cooperarea transfrontalieră de tip euroregional s-a materializat pentru prima dată, într-un cadru oficial, doar la nivelul anului 1997 prin includerea judeţului Bihor în *Euroregiunea Carpatica*, una dintre cele mai mari din Europa, incluzând unităţi administrativ-teritoriale din cinci ţări: Slovacia, Polonia, România, Ucraina şi Ungaria.

În acelaşi an, a luat naştere *Asociaţia de localităţi cu obiective comune,* la nivelul judeţelor Bihor şi Hajdu-Bihor au luat naştere două asociaţii a localităţilor din zona de frontieră: *Asociaţia localităţilor de frontieră Bihor, de dezvoltare a teritoriilor din România* şi *Asociaţia localităţilor de frontieră de dezvoltare a teritoriilor din judeţul Hajdu-Bihar*. Cele două asociaţii au încheiat o

Asociaţiile de localităţi frontaliere din Bihor şi Hajdu-Bihar, în faza premergătoare constituirii Euroregiunii "Bihor – Hajdu-Bihar".

convenţie de colaborare la nivelul anului 1997. Structura asociativă de pe teritoriul judeţului Bihor cuprinde 17 comune distribuite liniar de-a lungul frontierei incluzând aproape întreg aliniamentul de structuri teritorial-administrative de rang inferior cu caracter frontalier. În succesiune de la nord la sud sunt oraşele Valea lui Mihai şi Salonta şi comunele: Săcuieni, Diosig, Sălard, Biharea, Borş, Sântandrei, Girişu de Criş, Cefa, Mădăras, Tulca, Ciumeghiu, Batăr, Avram Iancu, Săcădat şi Budureasa din extremitatea estică, montană a judeţului. În structura asociativă maghiară sunt prezente 19 localităţi care au o dispunere total

Nr	Punctele de trecere	Regimul traficului	Mijlocul de transport
1	Valea lui Mihai / Nyirabrany	Internaţional,	Auto
2	Valea lui Mihai / Nyirabrany	Internaţional,	Cale ferată
3	Episcopia Bihor / Biharkereszteş	Internaţional	Cale ferată
4	Borş / Artand	Internaţional	Auto
5	Cheresig- Koroszakal	Temporar	
6	Săcuieni - Letaverteş	Internaţional	Auto
7	Salonta / Mehkerek	Internaţional	Auto
8	Salonta / Mehkerek	Internaţional	Cale ferată
9	Oradea	Intenaţional	Aeroportuar

Județul Bihor. Punctele de trecere a frontierei de stat (*sursa: poliția de frontiera, 2005*);

diferită de cea a părţii româneşti fiind dispuse în sistem "fagure", în jurul unui nucleului urban Biharkeresztes şi poziţionate pe axa rutieră europeană E 60 şi cu deschidere transfrontalieră prin relaţia Artand-Borş. Cele 18 localităţi rurale sunt: Artand, Bedo, Berekboszormeny, Bojt, Esztar, Gaborjan, Hencida, Kismarja, Koroszakal, Koroszegapati, Magyarhomorog, Mezopeterd, Mezosas, Nagykereki, Pocsaj, Szentpeterszeg, Told şi Vancsod.

Cea mai nouă structură euroregională de cooperare transfrontalieră se află situată în partea de nord-vest a României, în arealul transfrontalier româno-maghiar şi instituită sub denumirea oficială de *Euroregiunea „Bihor - Hajdú-Bihar”*. Actul de înfiinţare al Euroregiunii „*Bihor – Hajdu-Bihar*” a fost semnat la data de 11 octombrie 2002 la Oradea de către preşedinţii Consiliului Judeţean Bihor din România şi al Autoguvernării Locale a Judeţului Hajdu-Bihar din Ungaria. Este o structură euroregională de cooperare tranfrontalieră constituită din asocierea de unităţi administrativ-teritoriale de ranguri diferite, cum sunt judeţele şi structurile inferioare ca municipii, oraşe, comune şi localităţi, existând astfel un cadru de cooperare extins atât pe orizontală cât şi pe verticală. Sub aspect demografic 52,0 % din populaţie se află în Bihor şi 48 % în Hajdu-Bihar, o densitate a populaţiei cu valori apropiate şi desigur existenţa a două centre urbane cu rol polarizator, Debrecen (211034 locuitori) şi Oradea (206527 locuitori), de acelaşi rang şi sub aspect demografic.

Traficul transfrontalier este deservit la nivelul judeţului Bihor de 6 puncte auto de trecere a frontierei (5 permanente şi unul ocazional); 3 puncte feroviare şi unul aeroportuar. Spre exemplu, la nivelul anilor 2004-2005 dintre toate punctele de trecere a frontierei existente pe teritoriul României cel mai tranzitat a fost cel pe relaţia Borş-Artand, în timp ce Salonta (poziţia 4) şi Valea lui Mihai (poziţia 11) s-au situat şi ele în aceaşi categorie.

Bibliografie

Bențe, Fl., *Probleme geografice privind populația județului Bihor*, Analele Universităţii din Oradea, Seria Geografie, Tom. III, Oradea 1993;

Berindei, I., Dumitraşcu, S., Faur, V., Godea, I., *BIHOR – Ghid turistic al județului,* Editura Sport-Turism, Bucureşti 1979;

Ilieş, Al., *România între milenii. Frontiere, areale frontaliere şi cooperare transfrontalieră*, Editura Universităţii din Oradea 2003;

Ilieş, Al., *România. Euroregiuni.* Editura Universităţii din Oradea 2004;

Ilieş Al. (Coord.), Ilieş Dorina, Gaceu O., Josan Ioana, Grama V., Herman G., Staşac M., Stupariu M, Gozner Maria, *Sistemul teritorial transfrontalier româno-maghiar: structură, dinamică, funcționalitate,* Editura Universităţii din Oradea 2009;

Pop, P. Gr., *Județele Patriei. Bihor*, Editura Academiei RSR, Bucureşti 1972;

Pop, P. Gr., *Dealurile și Câmpia de Vest*, Editura Universităţii din Oradea 2005;

Stamate, Gr., *Frontiera de Stat a României,* Editura Militară, Bucureşti 1997;

* * * Recensământul populaţiei şi locuinţelor din 5 ianuarie 1977, vol. I-II, Direcţia Centrală de Statistică, Bucureşti 1980;

* * * *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992, vol. IV, Populație - Structura etnică și confesională,* Comisia Naţională pentru Statistică, Bucureşti 1994;

* * * *Județele și orașele României în cifre și fapte,* vol. I, Judeţele României, Departamentul pentru administraţie publică locală, Bucureşti 1994;

* * * *Recensământul populației și al locuințelor, 18 Martie 2002, vol. IV, Populație - Structura etnică și confesională,* Institutul Naţional de Statistică, Bucureşti 2004

Site web:

* * * www.insse.bh

ISTORIE, SOCIETATE, CIVILIZAȚIE

Aurel Chiriac

Evoluţia societăţii umane pe teritoriul judeţului Bihor a fost condiţionată de situarea acestuia într-un areal geografic al Europei care, de-a lungul timpului, s-a aflat pe traseul sau în imediata apropiere a unor importante drumuri comerciale şi culturale, ce făceau legătura între zone din interiorul continentului şi din afara lui; la confluenţa dintre două mari civilizaţii, ale Apusului şi Răsăritului; la hotare de provincii medievale sau state moderne, în anumite perioade ale istoriei regiunii. Firesc, această realitate a influenţat modul de a fi şi exprima al oamenilor locului într-o durată lungă a existenţei lor şi şi-a pus amprenta asupra dinamicii vieţii politice, economice, religioase şi cultural-artistice până astăzi.

Piese de aur din tezaurul descoperit la Hodiș (sec. XIV-XII î. Hr.). Muzeul Național de Istorie al României

1. Pe vatra actuală a judeţului Bihor, în paleoliticul superior (35.000/30.000 - 15.000 î.Hr.) îşi face apariţia *Homo sapiens fosilis*. Pe parcursul perioadei istorice în discuţie comunitatea umană trăind în acest spaţiu s-a îndeletnicit cu vânătoarea, pescuitul şi culesul din natură. Pentru această perioadă, cea mai reprezentativă şi cea mai recentă descoperire este galeria desenelor din Peştera Coliboaia, situată pe valea Sighiştelului, unde există 13 reprezentări animaliere (rinocer, cal, bizon, urs) datate în aurignacian sau gravettian (paleoliticul superior). De-a lungul neo-eneoliticului (6.500-2700/2500 î.Hr.) se pun bazele vieţii sedentare, fenomen ce aduce cu sine permanentizarea preocupărilor pentru cultivarea pământului şi creşterea animalelor. Şansa stabilităţii de la un an la altul a avut drept consecinţă apariţia unei populaţii autohtone şi dezvoltarea unor relaţii cu vecinii mai apropiaţi sau mai îndepărtaţi, cum au fost cu aceia din sudul Peninsulei Balcanice, de origine meridională[1]. Aceste contacte au stat şi la temelia şirului de progrese declanşate în „...domeniul culturii materiale şi spirituale: producerea hranei, noutăţi majore în meşteşuguri (olăritul, şlefuirea pietrei, prelucrarea textilelor, începuturile metalurgiei aurului şi cuprului), conturarea mai limpede a unor

Descoperiri neolitice din Bihor (mileniile VI-IV î. Hr.). Colecția Muzeului Țării Crișurilor

[1] Călin Ghemiş, Jean Clottes, Bernard Gely, Francoise Prud'homme - *O descoperiere arheologică de excepție – „Galeria desenelor" din peștera Coliboaia, munții Apuseni, Romania*, în, *Crisia,* XLl, (sub tipar); M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ş. Papacostea, D. Teodor, *Istoria României*, Bucureşti, 1998, p.14-15

norme de organizare a societăţii, o viaţă spirituală bogată, deplin constituită”[2]. De altfel, descoperirile arheologice de la Suplacu de Barcău, Oradea-Salca, Sântandrei, Vadu Crişului etc. confirmă veridicitatea afirmaţiilor de mai sus şi, totodată, nivelul de viaţă atins de către grupurile neolitice ale locului[3].

În epoca bronzului (cca. 2700/2500-1100 î.Hr.) se produce „indoeuropenizarea” în Bihor şi România deopotrivă, consecinţa fiind desprinderea triburilor de traci nord-dunăreni din masa tracilor balcanici, acestea devenind „...creatoare ale culturii epocilor bronzului pe teritoriul României...”[4]. Pentru vestul României, cultura Otomani, unde săpăturile arheologice au adus la lumina zilei un sanctuar de tip megaron ca şi martor al răspândirii cultului solar şi în această parte a continentului european, este argumentul major în acest sens[5]. Dar, în acelaşi timp, alte numeroase descoperiri de arme din bronz în Bihor dovedesc, pe de o parte, că metalurgia bronzului s-a generalizat, iar, pe de altă parte, că era produsă deja stratificarea socială şi, implicit, recunoaşterea poziţiei speciale a şefului militar în interiorul fiecărui trib, deci şi în interiorul comunităţii trăind în aşezarea de la Otomani[6]. De altfel, tezaurul de aur de la Hodiş, şi el descoperit în Bihor, nu face decât să confirme consacrarea unei ierarhii sociale fireşti pentru răstimpul respectiv.

Treptat, în epoca fierului (cca. 1100 – secolul I î.Hr.), triburile daco-geţilor, aparţinând familiei tracilor nord-dunăreni, îşi impun dominaţia într-un teritoriu geografic ce depăşeşte graniţele României de astăzi, atât ca putere militară, cât şi ca realizatori ai unei civilizaţii materiale şi spirituale de referinţă. În prima parte a Hallstattului (cca. 1100-450 î.Hr.), după ce metalurgia bronzului îşi atinsese deja apogeul, are loc pătrunderea tehnologiei de producere a fierului dinspre lumea grecească, tehnologie care, în scurt timp, este adoptată de autohtoni; se răspândesc aşezările întărite, cu valuri de pământ şi bârne de lemn; societatea daco-getă rămâne, pe de o parte, fidelă cultului solar, iar, pe de altă parte, va consacra o religie în fruntea căreia va sta un preot zeificat după moarte, Zalmoxis[7]. Acest proces de consolidare a identităţii etnice a geto-dacilor în spaţiul carpato-danubiano-pontic se produce într-un context istoric în care o serie de popoare alogene trec prin teritoriul respectiv şi care au lăsat, la rândul lor, interesante mărturii. Sciţii, cimmerienii, illyrii şi celţii sunt aceia care au contribuit, într-o măsură mai mare sau mai mică, la consolidarea civilizaţiei din spaţiul intra şi extracarpatic şi la consacrarea originalităţii ei.

Tezaur din argint descoperit la Sacalasău (I î. Hr.-I). Colecția Muzeului Țării Crișurilor

Cea de-a doua vârstă a fierului, La Tène (450-sec.I î.Hr.), reprezintă acel segment de timp când triburile geto-dacilor ajung la apogeul puterii politice şi nu numai, în plan militar dominând chiar Europa Centrală de şi Sud-Est, şi când vor uimi contemporanii, dar şi pe cei de astăzi prin realizări arhitecturale de excepţie. Dacia va deveni un stat antic puternic şi întins care, în anii de domnie ai lui Burebista (82-44 î.Hr.) şi Decebal (86-106 d.Hr.), se va amesteca inclusiv în disputele politice din interiorul Imperiului Roman. Acum, în perioada clasică din existenţa dacilor, şi-au câştigat o poziţie privilegiată meşteşugarii specializaţi în prelucrarea fierului şi lutului, în cazul celor din urmă produsul lucrat la roata rapidă fiind deja o obişnuinţă, cum şi prelucrarea argintului

[2] *Ibidem*, p.15

[3] Doina Ignat, *Grupul cultural neolitic Suplacu de Barcău*, Editura Mioton, Timişoara, 1998, p.9

[4] M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ş. Papacostea, D. Teodor, *op.cit.*, p.23

[5] *Ibidem*, p.22; N. Chidioşan, I. Ordentlich, *Un templu megaron din epoca bronzului, cultura Otomani de la Sălacea*, în *Crisia*, V, Oradea, 1975, p.15-16

[6] M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ş. Papacostea, D. Teodor, *op.cit.*, p.22

[7] *Ibidem*, p.25, 37

(podoabe, monedă dacică) a cunoscut un apogeu de neegalat într-o durată lungă de timp. Cetăţile dacice din Munţii Orăştiei, incluse unui sistem de fortificaţii ce aveau drept scop apărarea capitalei Sarmisegetusa Regia şi care au consacrat o tehnică de construcţie specifică, materializată în apariţia lui *murus dacicus*, au provocat respectul cuceritorilor romani şi, în epoca noastră, al specialiştilor în domeniu. Ele aveau funcţia de sedii ale „regilor" sau şefilor aristocraţiei tribale şi de centre de cult[8].

Şi în Bihor, la cumpăna dintre mileniile I î.Hr. şi I, au existat cetăţi dacice la Tăşad, Oradea-Dealul Viilor, Sacalasăul Nou, Şuşturogi unde, după săpăturile arheologice sau perieghezele intreprinse acolo, s-au descoperit tezaure monetare şi podoabe din argint lucrate în ateliere de argintari ale locului[9]. Toate acestea, precum şi încă multe alte exemple de cultură materială aparţinând epocii, nu fac decât să mărturisească asupra continuităţii de locuire a dacilor şi în vestul României. De altfel, în cei 165 de ani cât a rezistat Dacia romană, „dacii liberi" vor întreţine relaţii cu dacii cuceriţi şi cu populaţia romană stabilită în statul antic nou creat. Un argument în acest sens este circulaţia, deosebit de activă în răstimpul menţionat, a monedelor dacilor, alături de monedele romane republicane sau denarii romani imperiali aici, după cum ne-o confirmă piesele numismatice provenind din săpăturile de la Aştileu şi Biharea[10]. Nu este mai puţin adevărat că interesul sporit faţă de teritoriul Bihorului este şi rezultatul traversării, prin nordul acestuia, respectiv pe la Sălacea, a „drumului sării", ce pornea din centrul Transilvaniei şi se termina în Europa Centrală.

Retragerea celor ce au făcut parte din administraţia şi armatele Daciei romane (271) nu a avut drept consecinţă dispariţia „dacilor liberi" din Bihor. Situaţi într-o zonă de hotar cu Imperiul roman şi în relaţii directe cu daco-romanii din fosta provincie romană, aceştia se vor afla în continuare sub influenţele „...civilizaţiei romane şi (...) – dar şi a aceleia (n.n.) – exercitată de alte neamuri, cu care au venit în contact (sarmaţii şi populaţii germanice)"[11].

[8] *Ibidem*, p.34

[9] A. Chiriac, *Bihorul şi Oradea de-a lungul veacurilor. Istorie, Societate, Civilizaţie*, în A. Chiriac (coordonator), *Un veac de lumină*, Editura Muzeului Ţării Crişurilor, Oradea, 2003, p.48

[10] *Ibidem*

[11] M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ş. Papacostea, D. Teodor, *op.cit.*, p.95

Perioada dintre sfârşitul secolului al III-lea şi anul 1000 a stat sub semnul popoarelor migratoare aflate în căutare de posibile ţări unde să se stabilească. Acestea au întâlnit o organizare administrativ-teritorială cu numele de *romanii* (*Romaniae*) care, într-o bună perioadă de timp, au fost răspândite în Europa[12], inclusiv în Europa Centrală şi de Sud-Est. Cu toate că pentru Bihor această formă de organizare este doar presupusă, nu putem să nu remarcăm că la finele mileniului I Biharea dobândeşte statutul de centru politic şi administrativ al zonei, într-o realitate unde aşezările rurale sunt foarte numeroase şi că daco-romanii, ce s-au menţinut în continuare aici, chiar şi în condiţiile în care grupurile de alogeni (hunii, gepizii, avarii, slavii) încercau să se insinueze definitiv în regiune, au fost beneficiari direcţi ai procesului de romanizare care se afla în curs de maturizare în spaţiul carpato-danubiano-pontic. Chiar

Tezaurul de templu, din argint, descoperit la Tăuteu (sec. IV-V). Colecţia Muzeului Ţării Crişurilor

[12] *Ibidem*, p.96

dacă acestea nu s-au stabilit în Bihor, au lăsat în urma lor mărturii care sunt apreciate de arheologii zilelor noastre şi nu numai, ca şi remarcabile valori de artă. Este cazul tezaurului de templu de la Tăuteu (secolele IV-V), datorat neamurilor germanice, care l-au comandat unuia din celebrele ateliere romano-bizantine ale vremii.

În acelaşi timp, o parte dintre romanii creştinaţi au rămas definitiv legaţi de meleagurile unde şi-au creat familii şi gospodării şi unde convieţuiau în continuare cu autohtonii daci în curs de romanizare. Este însă, tot atât de adevărat că fenomenul creştinării s-a desăvârşit într-o formă „populară”[13], şi după emiterea *Edictului de la Milano*, din 313, de către Constantin cel Mare, când religia creştină s-a oficializat. De atunci începând, pe măsura consolidării bisericii creştine la nord de Dunăre şi pe măsura venirii de misionari – un posibil exemplu este pentru secolul al IV-lea Niceta, episcop al Remesianei –, s-a impus treptat o ierarhie bisericească în arealul aflat pe teritoriul României de astăzi. Aşa a fost posibil să pătrundă în vocabularul limbii române, în curs de formare, termeni de origine latină: biserică (*basilica*), a boteza (*baptisare*), creştin (*christianus*), cruce (*crux*), a cumineca (*communicare*), Dumnezeu (*domine deo*), Florii (*Florilia*), Paşti (*Paschae*), Rusalii (*Rosalia*), sfânt (*sanctus*)[14].

Romanizarea dacilor, un proces care a început încă din anii de dinaintea cuceririi Daciei de către Traian, dacă avem în vedere relaţiile politice, comerciale şi culturale întreţinute cu Imperiul roman, ajunge la desăvârşire în veacurile V - XI.

La trecerea din mileniul I spre al II-lea, se produc însă transformări ce vor prefigura destinul viitor al societăţii locului. Între secolele VIII-IX slavii au jucat un rol fundamental în consolidarea creştinismului promovat pe filiera răsăriteană şi în Bihor, cu efecte de lungă durată asupra orientării spirituale a populaţiei româneşti, care trăiau în cea mai mare parte a ei în aşezări rurale organizate în respectul unui model de relaţii sociale de veche tradiţie – dacică şi daco-romană –, unde obştile săteşti aveau în frunte un jude, jupan sau cneaz.

Voievodatul sau ducatul lui Menumorut, ce şi-a avut reşedinţa la Biharea, a luat naştere prin unirea mai multor obşti ţărăneşti, astfel că în secolele IX/X acesta ajunge la o întindere apreciabilă, respectiv de la nord la sud, între Someş şi Mureş, iar de la est la vest, între Munţii Apuseni şi Porţile Meseşului, până la Tisa. La fel ca şi ducatele lui Gelu şi Glad, se afla în raport de vasalitate cu împăraţii Bizanţului şi, implicit, în relaţie cu ierarhia bisericească a Răsăritului. O dovadă a legăturilor pe planul cultului, cu Constantinopolul, este chiar funcţionarea unei episcopii la Biharea, pe care Ştefan I - ce a cochetat la un moment dat şi cu afilierea la biserica Răsăritului -, o va aronda, în cele din urmă, cultului romano-catolic.

Datorită ducatului lui Menumorut, care ca şi unitate politică debutează undeva în secolul al VIII-lea, s-au dirijat energiile românilor înspre apărarea identităţii etnice şi a supremaţiei politice, până în secolul al X-lea. Este, însă, şi răstimpul în care, pe de o parte, slavii introduc liturghia slavă şi termeni legaţi de biserică, vizînd chiar şi grade bisericeşti (*utrenie*, *vecernie*, *bobotează*, *vlădică* etc.), iar, pe de altă parte, când, spre sfârşitul mileniului I, ungurii, după stabilirea în Câmpia Pannoniei, îşi vor face cunoscut interesul pentru cucerirea teritoriului aflat în vestul României de astăzi şi, în continuare, a Transilvaniei. Nici unii, nici ceilalţi nu au putut să facă abstracţie de populaţia autohtonă majoritară, care a rămas legată în continuare de sat şi de forma de organizare, având în frunte un jude şi sfatul bătrânilor.

Una dintre recentele cercetări de teren şi arhivă a ajuns la concluzia că între veacurile VIII-XIII, aşezările rurale au fost numeroase. S-au identificat, pe teren, 165 de vetre de sate, iar în documente 307[15], numeroase aparţinând românilor, iar, pe măsura cuceririi Bihorului, şi maghiarilor. Biharea (secolele VIII-XIII; circa 1067), Şilindru (secolele IX-XII; 1163), Cheşereu (secolele IX-XII; 1215), Girişu de Criş (secolele VIII-XIII; 1221) Abram (secolele VIII-XIII;), Sânnicolaul Român (secolele VIII-XIII; 1332), Curtuiuşeni (secolele IX-XII; 1342), Voivozi (secolul VIII/IX; 1391), Cociuba Mare (secolele VIII/IX; 1445) sunt câteva dintre localităţile identificate în teren,

[13] *Ibidem*, p.92

[14] *Ibidem*, p.108

[15] I. Crişan, *Aşezări rurale medievale din Crişana (secolele X-XIII)*, Editura Muzeului Ţării Crişurilor, 2006, p.46

precum şi pomenite în documente[16]. Amintite în acte oficiale sunt şi Sâniob (1169), Ianoşda (1203), Cheriu (1202-1203), Felcheriu (1202-1203), Vărşand (1214), Tărcaia (1332), Tărian (1341)[17] etc.

Rezultă din cele de mai sus că teritoriul stăpânit de Menumorut a fost cucerit treptat de reprezentanţii statului feudal maghiar. O cauză a succesului a fost, fără putinţă de tăgadă, chiar „Adoptarea de către regalitatea maghiară după anul 1000 – să nu uităm totuşi faptul că unele căpetenii ale maghiarilor au oscilat spre Bizanţ un timp (n.n.) – a formelor de organizare politică şi ecleziastică a lumii apusene...”[18], ce a adus cu sine susţinerea din partea papalităţii, atât pe plan militar, cât şi spiritual, cu scopul implementării catolicismului în această zonă a Europei. O modalitate de consacrare a noului cult, pe măsura înaintării înspre Transilvania - un rol în acest sens l-au avut, alături de maghiari, secuii şi saşii -, a fost constituirea reţelei de instituţii ecleziastice (biserici, mănăstiri, episcopii etc.) şi înzestrarea acestora cu proprietăţi în cadrul comitatelor regale, ce au substituit treptat vechile „ţări” ale românilor[19].

O altă cale de stabilizare a catolicismului a fost aceea a luării de măsuri care să limiteze, în Regatul Ungariei, menţinerea în continuare a subordonării mănăstirilor şi episcopiilor acestora faţă de ierarhia Răsăritului, cum a fost cazul deja amintitei episcopii a Bihariei[20] sau, în secolul al XIII-lea, a celor aparţinătoare organizaţiei monahale Sf. Theodosie Cenobianul din Berrhol (Palestina), socotită de istoricii problemei ca şi continuatoare ale mănăstirilor, schiturilor şi bisericilor închinate mănăstirilor greceşti încă de pe vremea lui Gelu şi Ahtum[21]. De altfel, în 1204 şi 1205, papa Inocenţiu III, în două scrisori adresate arhiepiscopului de Calocea solicita, după căderea Constantinopolului în mâinile latinilor, la 1204, desfiinţarea episcopiei ortodoxe care, se pare, deţinea supremaţia şi asupra Bihorului[22]. Insista, în acest sens, în numele unei unităţii creştine proclamate unilateral de reprezentanţii papalităţii, în anul menţionat mai sus.

Sfârşitul veacului al XI-lea şi începutul celui de al XII-lea este perioada când Capitlul şi Episcopia romano-catolică de Oradea, ambele datorate lui Ladislau I (1077-1095), aflate sub jurisdicţia arhiepiscopiei de Calocea, au preluat definitiv controlul asupra vieţii social-economice, religioase şi politice în comitatul Bihor, unitate administrativă care, atunci, era mult mai extinsă ca suprafaţă decât judeţul actual.

Regatul Ungariei, între secolul al XI-lea şi 1557 a stăpânit continuu comitatul. Apoi, din 1557 şi până în 1660 acesta a fost inclus Principatului Transilvaniei, cu excepţia intervalului de timp dintre 1598 şi 1606, când s-a aflat sub suzeranitate habsburgică. După 32 de ani de dominaţie turcească (1660-1692), respectiv de existenţă a Paşalâcului de Oradea, Imperiul Habsburgic, din 1692, şi Imperiul Austro-Ungar, acesta format la 1867, şi-au exercitat dominaţia în Europa Centrală, inclusiv în Bihor, până la 1 decembrie 1918, când a fost proclamată România Mare. Din punctul de vedere al compoziţiei etnice, în cele zece veacuri, românii şi maghiarii au fost majoritari, cei dintâi dominând prin proporţie atât în Partium, cât şi în Transilvania. Li s-au alăturat, pentru perioade mai lungi sau mai scurte, germanii, italienii, turcii, evreii, slovacii, rutenii, sârbii, polonezii şi, nu în ultimul rând, macedoromânii, fiecare cu contribuţii la afirmarea civilizaţiei locului. Spre exemplu, în primele secole ale evului mediu din comitatul Bihor, italienii au avut rol esenţial, prin promovarea valorilor cultural-artistice şi economice ale Apusului. Episcopii italieni şi negustorii originari din nordul Italiei, puşi în fruntea Episcopiei romano-catolice de Oradea, au contribuit la dezvoltarea urbanistico-arhitecturală şi culturală a urbei de pe malurile Crişului Repede, precum şi la promovarea schimburilor comerciale cu Occidentul, în principal. În acest context, românii şi maghiarii şi-au menţinut, pe de o parte, credinţa în ortodoxie sau catolicism, şi, implicit, respectul faţă de moştenirea spirituală proprie acestora, iar, pe de altă parte, interesul

---

[16] *Ibidem*, p.21
[17] *Ibidem*, p.52
[18] M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ş. Papacostea, D. Teodor, *op.cit.*, p.147
[19] I. Crişan, *op.cit.*, p.52
[20] *Ibidem*, p.47
[21] *Ibidem*, p.46, 48-49
[22] M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ş. Papacostea, P. Teodor, *op.cit.*, p.149; L. Borcea, *Bihorul medieval*, Editura Arca, Oradea, 2005, p.61

Donjonul romanic de la Cheresig (sec. XIII). Fototeca Muzeului Țării Crișurilor

pentru prosperitatea economică a arealului geopolitic în care au viețuit.

Referindu-ne la cult, românii, cu toate că noul stăpân politic acționa în direcția restrângerii drepturilor politice şi nu numai, au continuat să fie alături de biserica răsăriteană şi să promoveze relații cu mitropoliile Moldovei şi Ţării Româneşti, constituite în secolul al XIV-lea. De altfel, domnii români au declanşat inițiative ctitoriceşti în Transilvania, ce s-au materializat în edificarea de lăcaşuri de cult de plan triconc, devenite caracteristice pentru spaţiul românesc extracarpatic, în picturi murale ce au reluat modelul iconografic de inspirație bizantină, în danii de odoare şi cărți vechi româneşti, în înființarea de episcopii şi arhiepiscopii în Transilvania, toate cu scopul de a le asigura românilor din Regatul Ungariei menținerea conştiinței apartenenței la neamul românesc.

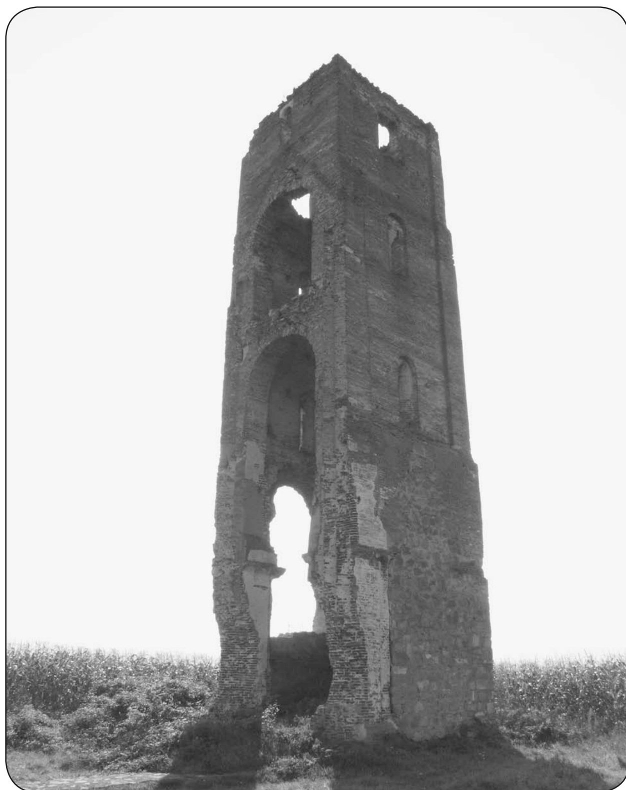
Maghiarii din comitatul Bihor, cu ajutorul Capitlului şi Episcopiei romano-catolice de Oradea al mănăstirilor şi bisericilor parohiale apărute între secolele XI-XIII (Tămaşda, Sâniob – 1169, Cheresig, Sânnicolaul de Beiuş, Sântimreu – secolul XII, Abram – 1291 etc.), dar şi al cetăților Oradea, Finiş, Şoimi, Adrian etc.[23], au reuşit să îşi consolideze controlul politico-administrativ şi aici. De un mare ajutor, în acest sens, le-a fost faptul că s-a acordat Capitlului calitatea de „*loc de adeverire*" şi de judecată -să nu uităm că aici se practica proba fierului înroşit-, rang ce i-a oferit acestuia o mai mare autoritate şi a făcut posibilă implementarea regulilor de drept notarial ale Apusului.

Reforma religioasă – varianta calvină şi unitariană – la care au aderat şi maghiarii transilvani şi nu numai, a menținut relația cu lumea Occidentului, care le-a acordat laicilor şansa promovării progresului pe toate planurile vieții cotidiene şi în ceea ce priveşte susținerea intreselor comunităților etnice cărora le aparțin, prin promovarea limbii materne în liturghie, dar şi în domeniul culturii etc. La rândul lor, principii re-

Bazilica romanică de la Tămașda (sec. XIII). Fototeca Muzeului Țării Crișurilor

[23] L. Borcea, *Bihorul medieval*, Editura Arca, Oradea, 2005, p.80-89, 310-319 (în continuare: L.Borcea, *Bihorul...*); A. Avram, *Arhitectură romanică din nord-vestul României,* Sibiu, 2006, p. 56-70; Bunytay, V, *A Váradi püspökség története, I*, Oradea, 1884, p. 186, 265, 284, 298, 380, 411, 430, 474

Turnul romanic de la Sânnicolaul de Beiuş (sec. XIII). Fototeca Muzeului Țării Crişurilor

formaţi aflaţi în fruntea Transilvaniei, au plănuit edificarea noii Cetăţi a Oradiei (1569-1618)[24], un obiectiv militar fundamental în sistemul de apărare al Principatului Transilvaniei, din care a făcut parte şi Bihorul timp de peste un secol. Căpitanii Cetăţii, dintre care îi amintim pe Ştefan Bocskai şi Gheorghe Rákóczi II, deveniţi mai apoi principi, au fost printre aceia care au sprijinit finalizarea acestei grandioase întreprinderi[25].

După anul 1000, multietnicitatea şi multiconfesionalismul se transformă în coordonate definitorii ale societăţii omeneşti ce va trăi în Bihor până în prezent, datorită cărora se va afirma o diversitate cultural-artistică de o unică originalitate în zonă. În oraşele, târgurile şi satele comitatului Bihor s-au păstrat, dintre secolele XI-XVII, mărturii arhitectonice şi de pictură reprezentative pentru stilurile bizantin, romanic, gotic şi renaştere. Bizanţul, îşi va fi făcut simţită prezenţa în arhitectură şi pictură datorită românilor, care vor menţine legăturile cu acesta. Dintre complexele monastice şi lăcaşurile de cult, de zid sau lemn, reprezentative, mănăstirea de la Voivozi, care în secolul al XIV-lea este pomenită ca aparţinând exharhatului din Perii Maramureşului (Ucraina de astăzi), subordonat Constantinopolului[26], este de semnalat, chiar dacă planul micii bisericuţe de zid existente încă aminteşte de un model de largă circulaţie în Europa, bizantino-romanic. La Biharea, lăcaşul de cult cu hramul atât de răspândit la ortodocşi Sf. Nicolae, a adăpostit în secolul al XII-lea, aduse fiind din Bizanţ, moaştele Sf. Gheorghe şi Sf. Nicolae[27] şi tot în aceeaşi aşezare, care la anul 1075 deţinea încă rangul de *civitas* (oraş), s-au descoperit produse ceramice de factură bizantină, aparţinând secolelor XI-XII[28], aspecte care demonstrează că în acel răstimp de răscruce pentru creştinism, când schisma religioasă (1054) a consacrat ortodoxia şi catolicismul, biserica şi civilizaţia răsăriteană îşi menţineau forţa de atracţie. Nu este exclus ca şi Sânnicolaul de Beiuş, dacă avem în vedere numele localităţii, a avut la începuturile evului mediu din regiune un lăcaş de cult cu acelaşi binecunoscut hram. Remetea, unde în veacurile XII-XIV exista un cnezat românesc, conservă o biserică de zid care, deşi, din secolul al XIV-lea, prin acceptarea voievodului Nicolae al locului, s-a subordonat cultului romano-catolic şi, în continuare, pe parcursul istoriei, celui reformat (secolul al XVII-lea), păstrează încă, probabil datorită majorităţii ortodoxe existente la un moment dat în localitate şi depresiunea Beiuşului, o pictură murală de factură bizantină – la baza turnului – ce s-a finalizat, presupunem noi, în veacul al XIV-lea şi un decor pictat în navă, din acelaşi secol, însă de factură apuseană[29].

Fosta biserică de zid de la Seghişte, din care se conservă astăzi doar planul, ridicată în secolul al XV-lea, având o absidă a altarului de tip bizantin -ca

[24] L. Borcea, Gh. Gorun (coordonatori), *Istoria oraşului Oradea*, Editura Cogito, Oradea, 1995, p.123, 125

[25] *Ibidem*, p.131

[26] *Ibidem*, p.64-65

[27] L. Borcea, *Moaşte ale unor sfinţi bizantini la Biharea în secolul al XII-lea*, în *Istoria – ca experienţă intelectuală*, Oradea, 2001, p.84-90

[28] S. Dumitraşcu, *Biharea I. Săpături arheologice (1973-1980)*, Oradea, 1994, p.200-202

[29] G. Crişan, *Un monument de artă medievală biserica din Remetea*, în *Biharea*, Oradea, 1973, p.227

Biserica reformată de la Remetea (sec. XIII). Fototeca Muzeului Țării Crișurilor

așezare rurală românească din comitatul Bihor, datorită și accesibilității acestei materii prime, bisericile de lemn. Documentele din secolele de început ale Regalității Ungare în Europa Centrală pomenesc despre acestea[31]. Asemenea celor care au supraviețuit până acum, se distingeau printr-un plan ce respectă împărțirea interioară proprie lăcașurilor de cult ortodoxe – pronaos, naos și absida altarului –, prin pereții ridicați în tehnica bârnelor orizontale încheiate în cheotori drepte sau coadă de rândunică, din secolul al XVIII-lea, prin învelitoarea acoperișului din șindrilă. Întotdeauna își aveau locul în centrul așezărilor rurale răsfirate, devenite caracteristice habitatului tradițional al românilor, al gospodăriilor cu profil agro-pastoral în cazul Bihorului, unde casele și anexele erau tot din lemn realizate, însă atunci acoperite de preferință cu paie.

Bisericile romano-catolice și reformate, la rândul lor, au avut numeroase inițiative materializate în ridicarea unor monumente romanice, gotice și renascentiste. Bunăoară, dintre fortificațiile în stil romanic menționăm cetățile Biharea (secolul XIII), Cheresig (secolul XIII), de la care se păstrează încă donjonul, Adrian (1278), Finiș (secolul XIII), Piatra Șoimușu-

și la Remetea-, este o mărturie importantă cu privire la persistența modelului de arhitectură bizantină și în ceea ce privește viața religioasă a românilor din evul mediu, știut fiind că a îndeplinit multă vreme, pentru zona Beiușului, funcția de arhidiaconat.

Ctitoria fostului domn al Țării Românești, Constantin Șerban – stabilit pe domeniul cetății Șinteu –, de la Tinăud, terminată la 1660[30], este un alt exemplu edificator în ceea ce privește contactele între români. Datorită acestuia și în Bihorul evului mediu târziu s-a construit o biserică de zid de plan triconc, dotată inclusiv cu carte veche românească și icoane pe lemn specifice tradiției ortodoxe, realizate în secolul al XVII-lea.

Numărul mic de biserici de zid românești ridicate și păstrate până la sfârșitul secolului al XVII-lea în regiunea noastră se datorează, cu prioritate, menținerii unei legislații cu funcție restrictivă pe acest plan, promovată de regii maghiari încă din veacul al XIV-lea. În schimb, foarte multe au fost, practic în aproape fiecare

Biserica ortodoxă de plan triconc de la Tinăud (1659). Fototeca Muzeului Țării Crișurilor

[30] L. Borcea, *Bihorul…*, p.277

[31] V. Drăguț, *O vatră de străveche cultură românească*, în I. Godea, I. C. Panait (coordonatori), *Bisericile de lemn*, Oradea, 1978, p.20-23

lui (secolul XIII) etc. De asemenea, biserica din Parhida (secolul XII), bazilicile din Tămaşda şi Abram (secolul XIII), lăcaşurile de cult din Sânnicolaul de Beiuş – turnul (secolul XIII), Albiş (secolul XIII)[32], aceasta din urmă reluând un model saxon, cu turnul deasupra altarului etc., aparţin aceluiaşi curent. Bisericile reformate de la Sălard (secolele XIII-XIV), Şişterea (sec. XIII-XIV), Mişca (secolul XIV), Tileagd (1507) etc., în schimb, mărturisesc despre pătrunderea goticului în regiune[33], nu numai în arhitectură ci şi în pictură, iar Cetatea Oradiei despre renaşterea transilvană (secolele XVI-XVII), aceasta după refacerea ultimă, când s-a edificat aici una din cele mai moderne fortificaţii militare din Europa Centrală, în stil nou italian, cu cinci bastioane şi un palat renascentist în interior, tot de plan pentagonal, de către arhitecţii italieni. Este de semnalat că în vatra actualei fortificaţii şi-au găsit locul, înainte vreme şi catedralele romano-catolice, una romanică (secolul XII) şi a doua gotică (secolul XIV), ambele dispărute[34], unde şi-au avut morminte regi ai Ungariei (Ladislau I, Andrei II, Sigismund de Luxemburg).

Satele maghiare, concentrate cu prioritate în nordul comitatului Bihor, mai cu seamă în zona Văii Ierului, şi-au construit case din lemn şi pământ bătut ce erau acoperite cu papură, de preferinţă. În zona de centru şi sud a Comitatului, unde lumea românească predomină, aceştia şi-au realizat construcţiile din lemn, utilizând la pereţi tehnica bârnelor orizontale. În funcţie de formele de relief, aglomerările rurale circumscrise în principal formelor joase de relief (câmpie, lunci), s-au constituit de la început ca şi aşezări compacte, pe când cele de deal şi munte s-au păstrat, până în veacul al XVIII-lea, răsfirate.

Faima comitatului Bihor în evul mediu s-a datorat şi târgurilor anuale ce s-au ţinut cu ocazia sărbătorilor creştine de peste an în oraşul de pe malurile Crişului Repede. Ele se întindeau pe durată de câte două săptămâni şi se ţineau la Bobotează, Paşti, Rusalii şi Sf. Egidiu (8 septembrie)[35]. Aveau loc, fără îndoială, şi târguri săptămânale, dintre care atractive erau, pe lângă acelea ale Oradiei, şi cele ale Beiuşului, Beliului, Salontei, Tincăi, Diosigului, Săcuieniului, Tileagdului, Aleşdului, Marghitei, Cefei, Cheresigului, Valea lui Mihai, Vadu Crişului etc.

Casă din bârne de lemn din Zece Hotare
Fototeca Muzeului Ţării Crişurilor

Casă din pământ bătut din Viişoara
Fototeca Muzeului Ţării Crişurilor

[32] A. Avram, I. Godea, *Monumente istorice din Ţara Crişurilor*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1975, p.7-11

[33] *Ibidem*, p.15-22; A. Chiriac, *Planimetria bisericilor de zid din Bihor între secolele XII-XV*, în *Artă românească. Artă Europeană*, Editura Muzeului Ţării Crişurilor, Oradea, 2002, p.36

[34] A. A. Rusu (sub redacţia), *Cetatea Oradea. Monografie arheologică*, I, Editura Muzeului Ţării Crişurilor, Oradea, 2002, p.8-9; Balog J. Varadinum, Várád vár, II, Budapesta, 1982, p. 32

[35] A. Chiriac, *Oradea – centru economic şi comercial. Incursiune istorică*, în A. Chiriac (coordonator), *Camera de Comerţ şi Industrie a Judeţului Bihor. Repere istorice*, Editura Muzeului Ţării Crişurilor, Oradea, 2005, p.12

La Oradea, cu ocazia târgurilor anuale, erau comercializate inclusiv produse originare din Asia, Orientul Mijlociu, Europa de Răsărit şi Apus deopotrivă, dar şi ale breslelor orădene care funcţionau aici încă din secolul al XVI-lea sau ale meşteşugarilor rurali din zonă. Breslele fierarilor, lăcătuşilor, orfevrarilor, samsarilor, şelarilor, blănarilor, măcelarilor, cizmarilor, sumănarilor, cojocarilor, funarilor, olarilor, ceasornicarilor, armurierilor etc.[36], erau renumite pentru calitatea produselor oferite pe piaţă. Pe lângă acestea, erau valorificate unelte sau arme lucrate în manufacturile de la Vaşcău, Chişcău şi Măgura (1600), unde funcţionau şi cuptoare de redus minereul de fier[37], ceramica produsă la Oradea, Beiuş, Tileagd, Salonta, Aleşd, precum şi în satele româneşti din zona Beiuşului (Criştioru de Jos, Leheceni, Cărpinet, Leleşti), obiectele din lemn de la Budureasa (hambare, lăzi de zestre), împletituri de papură de la Otomani, Sălacea etc.

RITVS EXPLORANDAE VERITATIS, QVO HVNGARICA NATIO in dirimendis controuersijs ante annos trecentos & quadraginta vsa est, & eius testimonia plurima, in Sacrario sũmi tẽpli Varadien. reperta.

Colosuarij 1550.

Viaţa cultural-artistică şi ştiinţifică a atins o înflorire remarcabilă în evul mediu. Episcopii romano-catolici au fost aceia care au solicitat sculptorilor Martin şi Gheorghe din Cluj să realizeze statuile din bronz ale regilor sanctificaţi Ştefan I, Emeric I şi Ladislau I, iar, ulterior, pe aceea ecvestră a celui de al treilea, toate în partea ultimă a veacului al XIV-lea[38]; au creat o bibliotecă, născută în anii episcopului Andrea Scolari (1409-1426), al cărei fond de carte s-a îmbogăţit mereu, astfel că sub episcopatul lui Ioan Vitez de Zredna (1445-1465) a devenit una dintre cele mai însemnate ale Europei Centrale; au construit, în vremea ultimului episcop amintit, un celebru observator astronomic, sub îndrumarea fizicianului vienez Georg Peuerbach[39], fizician care a întocmit şi celebrele "Tabulae Varadiensis", conform cărora, timp de peste 200 de ani, la Oradea, în Cetate, trecea meridianul 0 al lumii (1464-1667); au susţinut funcţionarea renumitei şcoli capitulare, unde a studiat Ianus Pannonius, marele umanist şi poet maghiaro-croat, în secolul al XV-lea şi, de asemenea,

Biblia de la Oradea - Cluj (1660-1661) Colecția Muzeului Țării Crișurilor

SZENT BIBLIA AZ AZ: ISTENNEK O ES UJ TESTAMENTOMABAN FOGLALTATOTT egész Szent IRAS. MAGYAR nyelvre fordittatott CAROLI GASPAR által. MOSTAN PEDIG UJOBBAN EZ ÖREG formában némely nehezeb, és homályossab fordítálu Sz. Irásbéli Locusoknak értelmes magyarázatival, az Istennek a' Magyar nemzetben lévő Anyaszentegyházának hathatós épülésére kibocsattatott.

VARADON, Kezdettetett nyomtatása a' veszedelem előtt: és el-végeztetett COLOSVARAT, SZENCI K. ABRAHAM által. M. DC. LXI.

---

[36] *Ibidem*, p.15-16
[37] Idem, *Feronerie populară din Bihor*, Oradea, 1978, p.18, 32
[38] L. Borcea, Gh. Gorun, *op.cit.*, p.98-99
[39] *Ibidem*, p.99, 102

КАРТЕ РОМѪНѢСКѪ
ДЕ ӤВѪЦѪТѸРѪ ДѸМЕНЕЧЕ
ПРЕСТЕ АН ШИ ЛА ПРАЗНИЧЕ ӤПЪРЪТЕ-
ШИ. ШИ ЛА СВЕНЦИ МАРИ.
КѸ ЗИСА ШИ КѸ ТОАТѪ КЕЛТѸИАЛА
ЛѸИ ВАСИЛИЕ ВОИВОДѸЛ
ШИ ДОМНѸЛ ЦѪРЪ МО. ДИН МѸЛТЕ
СКРИПТѸРИ ТЪЛМЪЧИТЪ. ДИН ЛИМБА
СЛОВЕНѢСКЪ ПРЕ ЛИМБА РОМѪНѢСКЪ.
ДЕ ВАРЛААМ МИТРОПОЛИТѸЛ
ЦЪРЫ МОЛДОВИИ

Cazania lui Varlaam (Carte românească de învățătură), Iași 1643. Colecția Muzeului Țării Crișurilor

unde umanistul de origine română Nicolae Olahus, cu legături de rudenie cu domni ai Țării Românești, ajuns mai apoi arhiepiscop primat de Strigoniu și regent al Ungariei, a studiat în prima parte a veacului al XVI-lea[40].

Principii reformați ai Transilvaniei au înființat la Oradea o tipografie, în 1565[41], unde s-au tipărit cărți de cult protestante, mai cu seamă în limba maghiară, cum a fost cazul *Bibliei de la Oradea* (1657-1661)[42] și au inițiat unul din cele mai importante monumente ale renașterii transilvane, Cetatea Oradiei.

Românii, la rândul lor, își vor conserva tradițiile de viață socială și spirituală specifice, vor trăi în respectul obiceiurilor de peste an ce țin de viața omului și de muncă, dar și își vor menține relațiile cu țările române, cu spațiul cultural-artistic românesc. Stabilirea pe domeniul Șinteului a unor foști domnitori, cum au fost Gavrilaș Movilă și Constantin Șerban, din Țara Românească, și Gheorghe Ștefan, din Moldova (secolul XVII), este un exemplu ce trebuie perceput și în spiritul ideii mai sus exprimate[43].

Pentru românii transilvani și din Partium, accesul la cartea veche tipărită la București, Iași, Brașov, Bălgrad, Orăștie, Râmnic etc. și la cărțile manuscrise datorate unor copiști ce s-au învrednicit a scrie românește, a fost o realitate de necontestat. Concentrate în biserică, ele au făcut posibilă devenirea lăcașului de cult într-o instituție promotoare a învățăturii, culturii și artei proprii[44]. Au circulat în vestul României tipărituri precum: *Evangheliarul românesc*, Brașov, 1561, *Palia de la Orăștie*, Orăștie, 1581-1582, *Pravila*, Govora, 1640, *Cartea românească de învățătură*, Iași, 1643, *Noul Testament*, Bălgrad, 1648, *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652, *Biblia*, București, 1688 și cărți manuscrise semnate de copiști originari din cele două țări române sau localnici: Popa Vasile din Moldova, Mihai Românul, Popa Ioan din Luncasprie, Popa Pătru din Tinăud, Alexandru Dumitrașcu Bălgrădeanul, Popa Ursu din Cotiglet, Popa Petru din Stâncești, Popa Gheorghe din Zărand (secolul al XVII-lea) [45].

Până la ocupația turcească, cultele ortodox și catolic au fost interzise în Principatul Transilvaniei. În schimb, în cei 32 de ani de dominație a otomanilor ele au coexistat alături de mahomedanism, într-un ecumenism ce demonstrează diplomația de care au dat dovadă aceștia în multe dintre teritoriile cucerite.

Nu este exclus ca această îngăduință să fie și efectul admirației manifestate față de prosperitatea Bihorului. Argumente în acest sens sunt cuprinse și în *Cartea de călătorii* pe care Evlia Celebi a întocmit-o cu ocazia expediției de cucerire ce a ajuns până aici. Astfel, aflăm că: „Eialetul Oradiei cuprinde în total patru sangeacuri: sangeacul Sâniob, cetatea Pomezeu, sangeacul cetății Beiuș, sangeacul cetății Șinteu (...). Districtul Bihorului este un loc ales din Țara Ardealului și cuprinde șapte sute de sate (...).

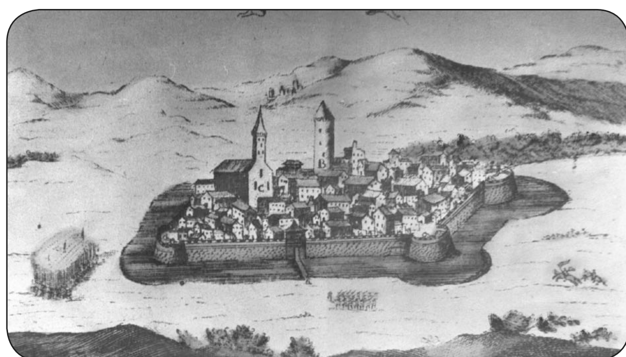
[40] *Ibidem*, p.104
[41] *Ibidem*, p.140
[42] *Ibidem*, p.141-142
[43] L. Borcea, *op.cit.*, p.243-244, 257, 263
[44] Fl. Dudaș, *Cărturari și artiști din Muntenia și Moldova peregrini în Crișana*, Timișoara, 2003, p.V-XIV
[45] Idem, *Carte veche românească în Bihor*, Oradea, 1977, p.183-187; Idem, *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*, Oradea, 1986, p.342-344

Cetatea bastionară a Oradiei, în formă pentagonală (1569-1650). Fototeca Muzeului Țării Crișurilor

De asemenea, în eialetul Oradiei se mai află peste cincizeci de cetăți care se supun la două săbii, adică plătesc haraci și către ghiauri"[46]. Și mai descoperim precizări potrivit cărora aflăm: „Că mierea, untul, pastrama și alimentele de aici – din Țara Românească (n.n.) – se află doar în districtul Bihor din eialetul Ardeal."[47].

Pagini întregi dedică Evlia Celebi fortificației orădene și celor din imediata apropiere. „Cetatea Oradea – afirmă acesta (n.n.) – constituie cea mai puternică stavilă a țării Ardealului (...). Este o construcție solidă, zidită din cărămizi, având cinci bastioane, încât este o cetate foarte întărită, ca și cum ar fi cetatea Famagusta"[48]. Odată ieșit din interiorul fortificației, prin „...cele patru porți ale cetății – călătorul menționează că (n.n.) – se găsesc șapte suburbii mai frumoase decât grădinile raiului, iar în fiecare dintre ele, adunându-se mulțimi mari de oameni, ca marea – unde (n.n.) – se făceau târguri (...)"[49]. Ele se remarcau – la vremea respectivă – prin numeroase case, biserici, moschei și palate, majoritatea concentrate în „orașul cel mare", din care se va dezvolta „cartierul" Orașul Nou, începând cu secolul al XVIII-lea, ce va prelua funcția de centru al orașului modern sau, în cazul Olosigului, din grădini și vii renăscute după cucerirea Cetății[50]. La fel de entuziaste sunt aprecierile cu privire la cetățile Ineu, Sâniob, Săcuieni, Pomezeu, Beiuș, Holod, Cehu Silvaniei, Șimleul Silvaniei, Adrianul Mare și Mic, Cherechiu[51], ce se constituiseră într-o centură de apărare a fortificației orădene, atât împotriva turcilor, cât și a austriecilor care au încercat pe rând să cucerească Oradea și Bihorul[52].

Cetatea bastionară de la Sâniob - gravură secolul XVI. Fototeca Muzeului Țării Crișurilor

În cele din urmă, la 1692, austriecii reușesc să înfrângă rezistența turcilor și să desființeze Pașalâcul de Oradea, ce funcționau aici din 1660. După integrarea noilor teritorii în Imperiul Habsburgic și după episodul luptei antihabsburgice conduse de Francisc Rakóczi I (1703-1711), în care orădenii au fost alături de imperiali, împărații vor promova o politică economică, socială și religioasă și în folosul naționalităților componente, cu scopul de a relaxa tensiunile dintre acestea, moștenite din vremea Principatului, dar și de a impune principiile unei vieți de tip modern, în varii domenii de activitate. Mai cu seamă reformele împăraților luminați – Maria Tereza (1740-1780) și Iosif al II-lea (1780-1790) – vor sta la baza declanșării unui lung proces de schimbare a mentalităților și de renunțare la multe dintre restricțiile discriminatorii, cu caracter social, politic, economic și național, legiferate în evul mediu.

[46] *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p.658-659
[47] *Ibidem*, p.714
[48] *Ibidem*
[49] *Ibidem*, p.659
[50] *Ibidem*, p.662
[51] *Ibidem*, p.663
[52] L. Borcea, Gh. Gorun, *op.cit.*, p.126

Desigur, reformele vizând sectorul social şi instituţional, cele economice sau care au avut în vedere instrucţia şi relaţiile dintre biserici, au servit şi românilor cărora, Curtea de la Viena, în dorinţa de a limita privilegiile şi puterea maghiarilor în Transilvania, le-a acordat drepturi speciale. Legile promulgate în secolul al XVIII-lea, mai ales *Edictul de toleranţă* (1781) şi *Ratio Educationis* (1777), aceasta completată de *Norma Regia*, nu au făcut decât să contureze cadrul necesar exprimării şi naţionalităţilor în domeniul învăţământului şi nu numai.

Apariţia Episcopiei greco-catolice româneşti (1777), în contextul promovării de către habsburgi a Contrareformei religioase, a avut consecinţe importante asupra destinului naţiunii române din Transilvania, în general. Aceasta, împreună cu reprezentanţii ierarhiei bisericii ortodoxe de la Oradea, respectiv a Consistorului ortodox (1792), au declanşat o mişcare de idei cu scopul de a impune recunoaşterea românilor ca şi naţiune, acordării de drepturi politice şi sociale, precum şi pentru a avea şcoli în limba maternă. Decretele date de împăraţii luminaţi au venit în întâmpinarea pretenţiilor naţionalităţilor din Imperiul Habsburgic, asigurând dezvoltarea în Bihor a unei reţele de şcoli primare, confesionale şi de stat, unde predarea s-a făcut în limba maternă a fiecăruia, dar şi şcoli de grad mai înalt, cum ar fi liceele „regeşti", *Academia de drept* (1780, 1788), cu cele două facultăţi, de filozofie şi drept, *Academia teologică romano-catolică*, şcolile normale ale tuturor bisericilor, în cazul românilor bihoreni *Gimnaziul românesc unit de la Beiuş* (1828). Astfel, ortodocşii, greco-catolicii, alături de romano-catolici, protestanţi şi alte confesiuni religioase, au valorificat din plin facilităţile pe acest plan acordate de Curtea de la Viena[53].

Modernizarea cadrului de viaţă a stat în atenţia reprezentanţilor noii puteri. S-a avut în vedere, începând cu secolul al XVIII-lea, sistematizarea aşezărilor în general, atât pentru a obţine controlul asupra veniturilor către stat din impozite, cât şi pentru a rezolva probleme de confort existenţial. Oraşele, dar mai ales târgurile şi satele comitatului Bihor au fost beneficiare ale politicii de modernizare urbanistică. „Tragerea la linie", aplicată între 1772-1774, va aduce cu sine modificarea tipologiei satelor bihorene, a celor româneşti în mod special. După ce veacuri de-a rândul au existat ca aşezări rurale răsfirate, de acum înainte ele se vor regăsi de-a lungul căilor de comunicaţie, compuse din gospodării ce vor avea dimensiunile stabilite în funcţie de statutul social al fiecărui membru al comunităţii. Cum, la rândul lor, satele maghiare vor fi şi ele marcate de această iniţiativă.

La nivelul oraşelor, Oradea secolului al XVIII-lea este exemplul de referinţă în ceea ce priveşte procesul de sistematizare urbanistică. O contribuţie decisivă în provocarea modernizării a avut-o societatea civilă, formată din maghiari, români, macedoromâni, germani, evrei, greci, sârbi, ruteni, polonezi etc., aceştia reprezentaţi în consiliul local pe baza puterii financiare. Într-o vreme, macedoromânii, care au fost sprijiniţi de imperiali şi localnicii maghiari să rămână aici, au deţinut jumătate din locurile existente în forul amintit, care a militat şi pentru unificare administrativă, în cele din urmă realizată la 1860. În acest context, Oradea Mare şi-a accelerat programul de dezvoltare urbanistică generală, prin sistematizare zonei centrale – azi Piaţa Unirii – şi edificarea de clădiri cu funcţii sociale, economice, culturale sau de locuit, reprezentative pentru stilurile în vogă după 1800 (romantic, eclectic).

Orgoliul societăţii orădene şi bihorene de a fi în pas cu vremurile a contribuit la speciala dezvoltare a vieţii muzicale. Prezenţa lui Michael Haydn (1760-1762) şi Ditters von Dittersdorff (1765-1769) în fruntea corului Episcopiei romano-catolice de Oradea, reprezintă un argument de necontestat în acest sens. De semnalat este şi contribuţia orădeană şi bihoreană la istoria teatrului românesc şi maghiar. Argumentele în acest sens sunt: cel mai vechi text de teatru în limba română, cu titlul *Occisio Gregorii in Moldavia Vodae Tragedice Expressa* /1778-1781), descoperit în biblioteca lui Samuil Vulcan, primul spectacol de teatru în limba maghiară (1798), vodevilurile datorate lui Szigligeti Ede, aparţinătoare secolului al XIX-lea sau piesele în limba română ale lui Iosif Vulcan (sfârşitul sec. XIX).

Nu mai puţin important a fost interesul special, ca ecou al spiritului iluminist, pentru constituirea de biblioteci. Adam Patachich, episcopul romano-catolic de Oradea, va reuşi ca în jurul anului 1800

---

[53] Fl. Dudaş, *Românii din Oradea în epoca luminilor*, Oradea, 1996, p.20-21

să tezaurizeze circa 17.000 volume[54] şi să sprijine funcţionarea unei tipografii, unde se vor tipări cărţile orădenilor şi nu numai. Între iluminiştii maghiari care au fost legaţi de Oradea şi au acţionat în interesul naţiunii maghiare, cei mai semnificativi sunt Pray György, Katona István şi Granóczy Antal, canonici şi istorici.

Episcopia greco-catolică, datorită iniţiativei vlădicilor Ignatie Darabant şi Samuil Vulcan, va edita cărţi româneşti, prin tipografia de la Buda în mod special unde, numai între 1797-1830, s-au imprimat 200 de volume semnate de corifeii Şcolii Ardelene sau alţi intelectuali români, printre care Petru Maior, Gheorghe Şincai, Samuil Micu, Simion Maghiar, Ioan Corneli, Moise Şora Noac şi, nu în ultimul rând, Samuil Vulcan[55], căruia i se datorează şi formarea unei importante biblioteci conţinând carte românească şi străină. Efortul iluminiştilor români activând şi în Oradea era îndreptat, pe de o parte, spre apariţia unor lucrări de popularizare a cunoştinţelor moderne, mai cu seamă în domeniul agricol[56], iar, pe de altă parte, spre punerea în discuţie a vechimii şi rolului românilor în istoria acestor locuri. *Supplex Libellus Valachorum*, redactat de ilustre personalităţi ale Şcolii Ardelene, s-a născut într-o primă variantă la Oradea, în reşedinţa episcopului greco-catolic Ignatie Darabant, la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi a avansat argumente irefutabile cu privire la originea latină a poporului român şi la străvechea existenţă a dacilor pe teritoriul Transilvaniei[57].

În completarea acestor apariţii de temelie, cu rol în consolidarea unor mentalităţi deschise spre înnoire, s-au dovedit a fi cărţile româneşti de cult care, în cazul ortodocşilor, proveneau de la tipografiile Ţării Româneşti şi Moldovei. Evaluările făcute de istorici ai culturii au demonstrat că numărul acestora era foarte mare, cu toate că ortodoxia din Bihor se afla într-o situaţie delicată din punctul de vedere al menţinerii intacte a numărului credincioşilor, şi din acela al neîmpăcării cu subordonarea faţă de Episcopia Aradului, ce avea în frunte episcopi sârbi, şi, implicit, faţă de Mitropolia Karlowitz-ului[58].

De-a lungul secolului al XVIII-lea se înmulţesc, pe domeniul Episcopiei greco-catolice nou înfiinţate (1777) şi pe proprietăţile Episcopiei romano-catolice şi Capitlului de Oradea, satele specializate pe meşteşuguri, a căror produse ajung la căutare într-un areal geografic mult mai larg decât al Bihorului. Din acest punct de vedere zona Beiuşului a avut un rol de seamă. Ceramica roşie românească, smălţuită şi nesmălţuită, provenind din Criştiorul de Jos, Sălişte de Vaşcău, Leheceni, Cărpinet, Leleşti, aceea angobată şi smălţuită de la Valea Neagră de Jos sau albă de la Vadu Crişului, un centru de olari mixt, româno-maghiar, precum şi creaţia de acelaşi fel realizată de olari maghiari în aşezări precum Tileagd, Salonta, Oradea; lăzile de zestre şi hambarele originare din aşezările româneşti Budureasa, Călăţea, Vârciorog, Şerghiş sau scările din lemn lucrate la Cresuia; împletiturile din papură confecţionate în localităţi maghiare ca: Borş, Otomani, Sălacea; spetele destinate războaielor de ţesut din satul românesc Valea Neagră de Jos; bituşile, cojoacele, cizmele din piele lucrate atât în comunităţi româneşti cât şi maghiare de la Rieni, Delani, Cărpinet, Finiş, Salonta, Marghita, Tileagd, Vadu Crişului, Oradea; sumanele de Sârbeşti, capodopere ale artei populare româneşti tradiţionale, sunt suficiente exemple în a susţine amploarea atinsă de acest fenomen care a acordat şanse consacrării, alături de ocupaţiile principale, agricultura şi creşterea animalelor, unor economii complementare, asigurătoare de venituri în bani sau în natură[59]. Până în prima parte a veacului al XX-lea evoluţia acestora a fost mereu ascendentă, dar în anii regimului comunist ele au intrat într-o criză profundă, ce va declanşa procesul de dispariţie al multora dintre meşteşuguri.

Perioada dintre 1692-1918 este relevantă şi din perspectiva numeroaselor iniţiative ctitoriceşti finalizate în oraşele, târgurile şi satele Bihorului. Datorită acestora îşi fac apariţia clădiri ce vor deveni emblematice pentru Oradea, cum sunt, de pildă: *Catedrala romano-catolică* (1757-1780), *Palatul Episco-*

[54] L. Borcea, Gh. Gorun, *op.cit.*, p.157
[55] Fl. Dudaş, *op.cit.*, p.40-41
[56] Gh. Şincai, *Povăţuire către economia de camp*, Buda, 1806; B. Ştefănescu, *Tehnică agricolă şi ritm de muncă în gospodăria ţărănească din Crişana (sec. al XVIII-lea şi începutul sec.al XIX-lea)*, Oradea, 1995, p.100-113
[57] M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, S. Papacostea, P. Teodor, *op.cit.*, p.326
[58] Fl. Dudaş, *op.cit.*, p.17
[59] I. Godea, *Caracteristici ale culturii populare din Bihor*, Bucureşti, 1977, p.108-136; A. Chiriac, *Consideraţii istorice privind apariţia satelor cu meşteşugari specializaţi din Bihor*, în *Biharea*, X, 1982, p.119-125

Complexul baroc romano-catolic Oradea (1750-1875). Arhitect F. A. Hillebrand

piei romano-catolice (1762-1777) și *Șirul Canonicilor* (1750-1875), important complex baroc al Europei Centrale și cel mai mare al României; *Catedrala ortodoxă „Adormirea Maicii Domnului" – Biserica cu Lună* (1784-1790), *Biserica "Sf. Arhangheli Mihail și Gavril"* Oradea-Velența, *Catedrala greco-catolică „Sf. Nicolae"* (1800-1810), ambele reprezentative pentru barocul târziu; *Catedrala reformată* (1835-1853), *Sinagoga izraelită neologă* (1878) și *Biserica baptistă maghiară* (1912-1913), aparținând toate stilului eclectic; *Hotelul Transilvania* (1904), *Palatul Vulturul Negru* (1907-1909), *Palatul Ullman*

Clădirea Primăriei Municipiului Oradea (1902-1903) Fototeca Muzeului Țării Crișurilor

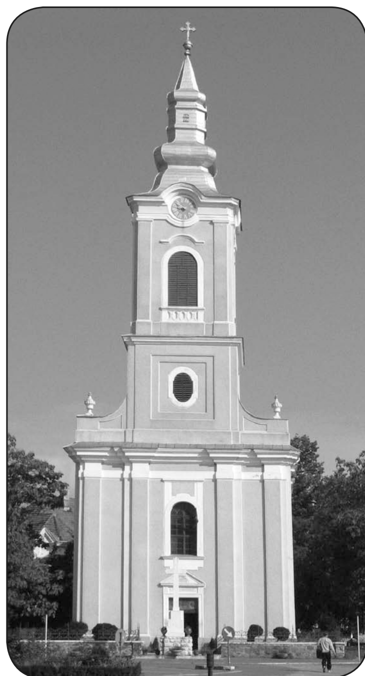
(1913), *Palatul Apollo* (1914) etc., definitorii pentru secession, un curent al artei 1900 ce a dat personalitate distinctă Oradiei; *Primăria municipiului Oradea* (1902-1903), *Teatrul de Stat* (1899-1900), în stil eclectic și neoclasic etc. Ele și multe altele sunt ilustrative pentru efortul depus de societatea orădeană în a edifica clădiri publice de dimensiuni monumentale care, peste timp, au devenit individualizante pentru urbe și orientarea oamenilor de aici spre valorile artistice la modă ale civilizației europene. De altfel, prezența unor arhitecți de renume, precum austriacul F. A. Hillebrandt (secolul XVIII) sau Komor Marcel, Jakab Dezsö, Rimanóczy Kálmán senior și junior Vagó

Palatul Poynar (1910-1911) Fototeca Muzeului Țării Crișurilor

Laszló și József, Mende Valér, Starill Ferenc (secolul XX) etc., este un alt argument în favoarea pretențiilor oamenilor locului de a fi în pas cu vremurile. Dacă, însă, urmărim destinul societății civile a Oradiei Mari moderne în evoluția și rolul ei în desăvârșirea urbanistică a acesteia între secolele XVIII - XX, putem concluziona că maghiarii, macedoromânii și germanii au fost susținători ai barocului și eclectismului în arhitectură, iar evreii, în mod special, ai secessionului. Desigur, sistematizarea urbei este efectul unui fenomen ce a vizat lumea orașelor din Europa, nevoite a se adapta la o nouă dinamică de viață.

Târgul Beiușului începe, după 1700, să își sporească zestrea arhitectonică în zona centrală. Astfel își fac apariția bisericile romano-catolică (1752) și reformată (1782), apoi aceea ortodoxă din deal (1784) și, la scurt timp, biserica greco-catolică (1800),

Biserica ortodoxă din Beiuș (1800), fostă greco-catolică

aceasta din urmă în centrul localității. Lor li se alătură clădirile Seminarului unit român (1828 – început de secol XX), care completează peisajul arhitectural, cu edificii în stil baroc și eclectic deopotrivă. O a doua perioadă cu urmări asupra conturării personalității centrului actual și a împrejurimilor acestuia a fost cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Atunci și-au făcut apariția edificii destinate a adăposti *Casina română, maghiară și evreiască* (sfârşitul secolului XIX), *Școala civilă de fete* (1896), *Tipografia și Librăria „Doina"* (1911) etc.

Salonta își îmbogățește zestrea edilitară până la 1918 urmărind, ca și în alte cazuri similare, să le implanteze pe cele mai importante în partea centrală a târgului. Pe lângă „Turnul ciunt", ce este o mărturie a vechii cetăți (secolul XVII), care însă își păstrează forma actuală din 1890, și biserica reformată (1750), își fac apariția, după incendiul din 1847, construcții reprezentative secessionului (Primăria – 1906, Casa Roth Armin – 1910, Hotelul orășenesc – 1910 etc.). La fel se întâmplă și în alte localități ale comitatului, unde se edifică clădiri publice sau private în stil baroc târziu, neoclasic, eclectic sau secession (Aleşd, Marghita, Săcuieni, Tileagd, Tinca, Valea lui Mihai).

Muzeul Arany Janos din Salonta în Turnul Ciunt (sec. XVII, 1890)

Biserica de lemn a fost pentru români monumentul care i-a însoțit într-o durată lungă din existența acestora. În veacul al XVIII-lea, mai cu seamă, pe lângă refacerea multora mai vechi sau înlocuirea lor cu altele noi, se trece și la realizarea de noi biserici, acolo unde nu existau până atunci. Ca urmare, numărul lor a crescut simțitor, fiecare așezare ajungând să dețină lăcașuri de cult admirabile prin armonia proporțiilor întregului, știința tehnicii constructive, eleganța decorurilor și calitatea picturilor murale interioare. Dintre bisericile de lemn ale răstimpului la care facem referire, înșirăm doar câteva: Copăceni (sfârșitul secolului XVII), Borșa (1692), Margine (1700), Boianu Mare (1710), Hotar (1714), Botean (1721), Brădet (1733), Stâncești (1752), Rieni (1754), Josani (1769), Hidişelu de Jos, Sebiş și Vârciorog (secolul XVIII)[60].

Biserica de lemn din Hotar (1714). Fototeca Muzeului Țării Crișurilor

[60] I. Godea, *Biserici de lemn din România (nord-vestul Transilvaniei)*, Editura Meridiane, 1996, p.169-176

Unele dintre ele au fost pictate de David Zugravu de la Curtea de Argeş, în contextul accentuării relaţiilor cu românii din spaţiul extracarpatic. Tot acum îşi fac apariţia şi biserici de zid în satele româneşti, acestea datorate mai cu seamă comunităţilor de greco-catolici, ce au beneficiat de sprijinul Episcopiei proprii în acest sens (Uileacul de Beiuş, Pocola, Sâmbăta, Ceica etc.).

Biserica de lemn din Rieni (1754). Fototeca Muzeului Țării Crișurilor

Se intensifică şi dotarea lăcaşurilor de cult româneşti cu odoare de cult, cărţi şi cărţi manuscrise având tematică religioasă. Ortodocşii îşi procurau în continuare cărţile de la tipografiile ţărilor române, iar cărţile manuscrise erau comandate unor copişti stabiliţi în comitatul Bihor sau născuţi aici: Diacul Ioan din Moldova, Popa Constantin din Ţara Românească, Alexandru Râmniceanul, Popa Luca din Muncaci, Popa Ioan Puşcău din Aştileu, Popa Flore din Bihor, Popa Flore din Nimăieşti, Popa Iosif din Beiuş, Popa Vasile din Brădet, Popa Jurc din Leheceni, Popa Ioan din Hidişelu de Sus, Gheorghe Popovici Cucuianu din Păuşa etc.[61].

[61] Fl. Dudaş, *op.cit.*, p.344-350

O serie de localităţi din Bihor vor introduce industria de fabrică. La Oradea iau fiinţă: *Fabrica de maşini agricole* (1879/1880), *Fabrica de spirt rafinat şi drojdie*, *Fabrica de spirt aerian Campbells&Sands*, *Fabrica de bere Dreher-Hagenmasder* (1870), *Fabrica de pantofi şi cizme Moskovits* (1887) etc.[62]. Îşi fac apariţia instituţii bancare şi de credit cu capital maghiar, german şi românesc (*Casa de păstrare şi economie a comitatului Bihor* – 1872, *Institutul de credit şi economii „Bihoreana"* – 1898, *Banca de scont şi ipotecă* – 1899 etc.)[63] şi, mai ales, se promovează tehnicile de comunicaţii moderne (căi ferate: Oradea-Cluj, în 1879, Oradea-Beiuş-Vaşcău în 1884, Oradea-Băile Felix în 1885; poşta – 1887; telegraful şi telefonul – 1888), serviciile de siguranţă publică (poliţia – 1851, pompierii 1872/1890)[64] etc., transportul în comun şi iluminatul stradal cu spirt aerian iar, din 1904, electric, un sistem medical tot mai bine pus la punct, cu spital municipal funcţionând din 1798 şi dezvoltat până în 1873. A existat şi un spital evreiesc, începând cu secolul al XIX-lea, evreii contribuind astfel la dezvoltarea vieţii medicale şi a asistenţei medicale[65]. Chiar dacă nu la amploarea reşedinţei comitatului Bihor, Beiuşul, Salonta, Aleşdul, Marghita, Tinca, Tileagd, Valea lui Mihai etc. se disting ca localităţi unde pătrunde industria de fabrică, precum şi băncile, dar se dezvoltă şi serviciile publice. De fapt, toată această modernizare se întâmplă în contextul consolidării şi a instituţiilor statului de atunci, inclusiv prin crearea de sedii proprii acestora.

Banca Națională a României (Clădirea fostei bănci austro-ungare) (1913?????). Fototeca Muzeului Țării Crișurilor

[62] L. Borcea, Gh. Gorun, *op. cit.*, p.211
[63] *Ibidem*, p.236-243
[64] *Ibidem*, p.244-250
[65] *Ibidem*, p.304-314

După revoluţiile română şi maghiară de la 1848-1849 din Transilvania, ce s-au dovedit a avea scopuri distincte în planul luptei naţionale, inclusiv în Bihor, fiecare grup etnic şi-a îndreptat interesul spre afirmarea propriilor valori umane şi culturale, singurele în măsură să le asigure conservarea identităţii etnice. Ioan Munteanu, Alexandru Cmeciu, Nicolae Oncu, Alexandru Roman, Emanuil Gojdu, Nicolae Jiga, Iosif Vulcan sau Arany János, Márki Sándor, Rómer Flóris, Bunyitay Vincze, Ady Endre sunt doar câţiva reprezentanţi ai românilor şi maghiarilor care au activat în folosul poporului cărora le aparţineau, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul celui de al XX-lea. *Familia* lui Iosif Vulcan, apărută între 1865-1906, unde au semnat M. Eminescu, V. Alecsandri, E. Isac, I. Slavici, D. Bolinteanu, T. Maiorescu, Alex. Macedonski etc., a promovat limba şi cultura română în general, cum *Nagyváradi Napló* (1898-1934), în paginile căreia au publicat Ady Endre, Fehér Dezsõ, Nagy Béla, Tabéry Géza etc., a îndeplinit aceeaşi funcţie pentru lumea maghiară, alături de multe alte ziare şi reviste tipărite în epocă[66]. Iau naştere, în aceeaşi perioadă de timp, cercuri, societăţi şi asociaţii ce serveau dorinţei oamenilor de a îşi impune punctele de vedere şi valorifica talentele. *Societate de lectură a tinerimii române din Oradea Mare* (1852), *Societatea de arheologie şi istorie a comitatului Bihor* (1871), *Reuniunea de cântări Hilaria din Oradea* (1875), *Asociaţia prietenilor muzicii din Oradea Mare* (1890), *Societatea „Szigligeti”* (1891), *Asociaţiunea Transilvană pentru Literatura Române şi Cultura Poporului Român* (*ASTRA*) – *Despărţămintele Beiuş* (1898) şi *Oradea* (1900), *Holnap* (1908) etc. sunt doar câteva dintre realizările de acest fel deschise spre susţinerea iniţiativelor culturale şi nu numai în Bihor. În paralel, au funcţionat şi asociaţii profesionale, societăţi publice de binefacere, fundaţii în sprijinul tinerilor studioşi, români sau maghiari, atât în Oradea, cât şi în Beiuş, Salonta, Aleşd, Marghita etc. Dintre fundaţii, în mod special sunt de remarcat cele datorate lui Nicolae Jiga, Emanuil Gojdu, Sztarovesky Károly etc.[67]. La rândul lor, evreii s-au integrat în societatea locului şi au sprijinit societăţile culturale în funcţionarea lor, ori şi-au creat câteva proprii. Reţinem numele lui Berger Daniel jr şi Berger Samuel jr., Adorjan Ármin, între fondatorii Societăţii *“Szigligeti”* sau pe acelea ale lui Berger Samuel jr., Mihellfy Adolf, Lederer Kalman, Weislovits Adolf etc, între membrii *Asociaţiei prietenilor muzicii*. Foarte mulţi au devenit ziarişti de renume (Radl Ödön, Feher Dezsö, Laszky Armin, Biro Lajos, Nagy Endre etc.).

Această efervescenţă generală s-a suprapus şi cu un segment de timp când s-a creat Imperiul Austro-Ungar (1867), rezultat ca urmare a unei înţelegeri politico-administrative între cele două părţi. În acest context, s-a ajuns ca în primul sfert al veacului al XX-lea să se pună tot mai insistent problema rezolvării situaţiei din Europa Centrală, prin crearea de state naţionale ce trebuiau să fie o rezultantă şi a principiului autodeterminării naţiunilor, introdus în practica internaţională de preşedintele de atunci al S.U.A., W. Wilson. Cu toate încercările lui Károly Mihály de a salva situaţia, prin proclamarea Republicii ungare, sau ale lui Béla Kun, ce era pentru menţinerea unităţii teritoriale în interiorul Republicii ungare a sovietelor, sfârşitul celui dintâi război mondial aduce pentru români proclamarea Unirii, prin citirea la Alba Iulia (1 decembrie 1918) a unui document programatic ce a avut la bază şi *Declaraţia de la Oradea* (12 octombrie 1918), redactată în casa dr. Aurel Lazăr[68]. Din acel moment nord-vestul României, Transilvania, Bucovina şi Basarabia, se regăsesc împreună în interiorul României Mari, în urma deciziei Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia, unde delegaţia bihoreană, având 131 de membri, a fost cea mai numeroasă (Aurel Lazăr, Ioan Ciordaş, Nicolae Bolcaş, Teodor Neş, Demetriu Radu etc.).

Doar în luna aprilie 1919 se împlineşte *de facto* trecerea Bihorului în România Mare (Beiuş – 19 aprilie, Oradea – 20 aprilie), când armata română, având ca şi comandatnt pe generalul Traian Moşoiu, eliberează Bihorul de sub ocupaţia străină. Se instalează imediat o conducere românească, care susţine procesul de integrare administrativă şi instituţională a regiunii în noul stat, în respectul drepturilor naţionalităţilor trăind în judeţul Bihor. Ca urmare, românii, maghiarii, evreii, germanii, slovacii, sârbii, rutenii, polonezii, rromii etc. şi-au derulat multe

[66] *Ibidem*, p.274-290

[67] *Ibidem*

[68] I. Zaina, *Aurel Lazăr (1872-1930)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999, p.88-89; V. Faur, *Generaţia Marii Uniri. Evenimentele din Bihor între decembrie 1918-aprilie 1919*, Oradea, Editura Fundaţiei Culturale “Cele Trei Crişuri”, Oradea, 1993, p.1-13

dintre activităţi, unele chiar cu rădăcini înainte de 1918, fără mari probleme şi în consens cu interesele avute de fiecare, în ţară sau străinătate.

Pentru români, epoca interbelică a fost un timp al recuperărilor, mai cu seamă în realitatea oraşului, motiv pentru care băncile, fabricile şi ziarele româneşti, edificiile de cult şi civile, în stilul neoromânesc sau neobizantin se înmulţesc la Oradea, Beiuş, Salonta, Aleşd, Marghita, dar şi în târguri sau sate (Tilecuş, Tinca, Holod etc.). Este de relevat reînfiinţarea, după veacuri, a Episcopiei Ortodoxe a Bihorului, având în frunte pe Roman Ciorogariu.

Anii dintre cele două războaie mondiale ale veacului al XX-lea s-au dovedit a fi prosperi pentru populaţia judeţului Bihor, ce se concentra într-un municipiu (Oradea), două comune urbane (Beiuş şi Salonta) şi 430 comune rurale şi unde trăiau 508.828 de locuitori la 1930, dintre care erau români 314.109, maghiari 152.942, evrei 21.828, slovaci 11.162, ţigani 6006, germani 2288, ruteni 493[69]. Împreună au asigurat dezvoltarea în continuare a sectoarelor economic, social, religios şi cultural, precum şi au sprijinit buna funcţionare a administraţiei. Trebuie, însă, să subliniem că în domeniul financiar capitalul românesc se impune tot mai mult, alături de cel maghiar, adevăr dovedit şi prin creşterea numărului instituţiilor bancare autohtone în Oradea, Beiuş, Tinca, Aleşd, Salonta, Marghita, Sălard, Săcuieni şi Tileagd[70]. Demn de remarcat este faptul că o bună parte a acestora au susţinut, prin sponsorizări anuale, ridicarea de biserici, şcoli şi studiile unor studenţi, cărora le-au acordat burse.

Industria de fabrică a continuat să se dezvolte în judeţ, pe baza celei apărute înainte de 1918. În perioada respectivă, datorită maghiarilor, evreilor şi românilor din Oradea, Beiuş, Salonta, Aleşd, Tinca, Vaşcău, Tileagd, Băiţa, Săcuieni, Diosig, Derna, industria minieră, cimentului, chimică, textilă, spirtului, ceramicii, morăritului, exploatării lemnului, încălţămintei, sticlei etc. se afirmă constant[71].

După ce timp de peste un mileniu pământurile au fost deţinute de un număr limitat de proprietari, odată cu aplicarea reformei agrare din 1921 lucrurile se schimbă radical în România, în general, în Bihor, în special. Bisericile romano-catolice şi greco-catolice şi marii deţinători de terenuri, au fost în Bihor principalii „furnizori” de suprafeţe destinate împroprietăririi ţăranilor. S-au luat în discuţie destinul a 320.200 iugăre 734 stânjeni, din care 106.436 iugăre 14 stânjeni terenuri de pădure, 102.018 iugăre 1.124 stânjeni păşuni comunale, 80.769 iugăre 1511 stânjeni loturi de cultură (35.130 au avut dreptul să beneficieze de loturi, din care cca. 9.341 erau destinate minorităţilor), 11.083 iugăre 2.038 stânjeni (pământ arabil şi loc de casă) coloniştilor ce s-au stabilit în Diosig, Roşiori, Sălard, Livada de Bihor, Gepiu, Salonta, Ghiorac, Boiu, Avram Iancu şi Tămaşda[72], pământuri care după împărţire au contribuit, treptat, la atenuarea diferenţelor sociale şi la o ameliorare vizibilă a traiului cotidian al sătenilor.

Viaţa culturală este în continuare expresia profilului complex al societăţii bihorene. Sunt asociaţii şi societăţi culturale, cum ar fi *ASTRA* sau *Szigligeti Társaság, Casinele Române, Maghiare, Evreieşti*, ce au continuat să existe, dar au apărut şi altele noi, ce se vor remarca prin activitatea lor, ca şi *Reuniunea Culturală Cele Trei Crişuri*. Cert este că: „În anul 1936, la Tribunalul Judeţean Bihor, erau înregistrate 120 de asociaţii culturale, caritative şi religioase”[73], ale românilor şi maghiarilor, evreilor, germanilor etc., respectiv ale bisericilor ortodoxe, greco-catolice, romano-catolice, reformate, baptiste, penticostale, fiecare interesate să îşi slujească credincioşii şi spiritualitatea proprie.

Iniţiativele în domeniile teatral, muzical şi editorial, al tezaurizării şi valorificării patrimoniului etnografic, al promovării obiceiurilor, al înfiinţării de biblioteci publice etc., precum şi funcţionarea în continuare a Muzeului Bihorului, la Oradea, şi Muzeului Memorial „Arany János”, la Salonta, acesta cu sprijinul *Reuniunii „Cultul lui Arany*”[74], ne conduc la concluzia că elitele intelectuale nu au făcut decât să susţină activităţile respective. Teodor Neş, George Bacaloglu, Nicolae Firu, Francisc Hubic, M. Cr. Samarineanu, George A. Petre, Petru E. Pop, Constantin

69 Alex. Ilieş, *Etnie, Confesiune şi Comportament electoral în Crişana şi Maramureş*, Cluj-Napoca, 1998, p.37, 57, 85, 98, 122, 139

70 A. Tripon (sub redacţie), *Monografia-Almanah a Crişanei, Judeţul Bihor*, Oradea, 1936, p.309-311

71 *Ibidem*, p.313-315

71 *Ibidem*, p.313-315

72 M. Blaga, *Reforma agrară din 1921*, Oradea, 1994, p. 6, 37, 155

73 L. Cornea, *Consideraţii privind asociaţionismul cultural interbelic*, în *Crisia*, XXV, Oradea, 1955, p.143

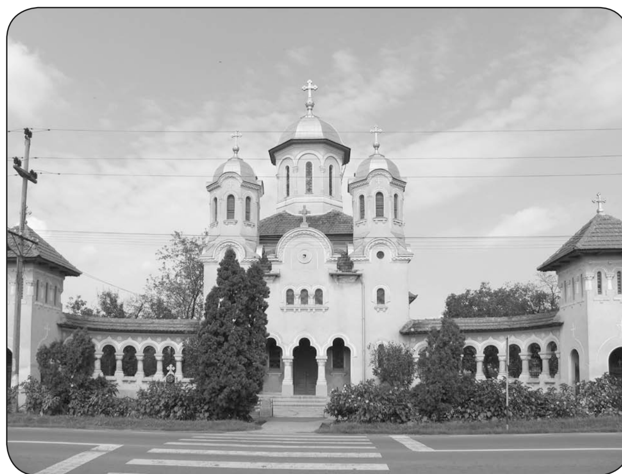
74 L. Cornea, *Contribuţii la o ctitorie a oraşului Salonta în perioada interbelică 1919-1945*, Oradea, 2005, p.128 (în continuare: L. Cornea, *Consideraţii*…)

Pavel, Angela Sălăjan-Butean, Vioara Igna Ciordaş, Cornel Safta sau Fehér Dezsõ, Tabéry Géza, Andrássy Ede, Alexandru Réti, Debreczeni István, Király József, Török Gyula, Székely Ármin, Faragó Rezsõ Pasztór Bertalan, Hegedüs Nándor, Kunda Ándor etc., sunt doar o parte din pleiada de oameni de valoare ai Bihorului care se cuvin a fi amintiţi. Un sprijin consistent a venit în epocă şi din partea asociaţiilor şi societăţilor feminine: *Societatea Femeilor Române Ortodoxe*, *Sfânta Maria (greco-catolică)*, *Societatea Femeilor Catolice*, *Societatea Femeilor Reformate*, *Reuniunile Femeilor Române* din Oradea, Beiuş, *AGRU*, *Oastea Domnului*[75] etc., foarte active şi doritoare să acopere goluri, cum a fost cazul *Reuniunii Femeilor Române* din Beiuş, în tezaurizarea valorilor etnografice româneşti, mai puţin prezente în muzeul Bihorului.

Liceul Teologic greco-catolic și sediul Episcopiei greco-catolice de Oradea (1925). Fototeca Muzeului Țării Crișurilor

Biserica ortodoxă (fostă greco-catolică) din Salonta (perioda interbelică) Fototeca Muzeului Țării Crișurilor

Nu mai puţin fascinantă a fost dinamica cotidienelor şi revistelor de cultură. Aşa cum este normal, cele româneşti ajung să domine. Se reia publicarea revistei *Familia*, iniţiată de Iosif Vulcan, din care apar seriile a II-a şi a III-a, dar şi se înfiinţează *Noua Gazetă de Vest*, *Cele Trei Crişuri*, *Beiușul*, *Românul* (Salonta), *Marghita* (bilingv) etc. Apariţiile în limba maghiară au fost şi ele bogate, cele mai importante fiind: *Nagyváradi Napló*, *Nagyvárad*, *Szabadság*, *Erdélyi Lapok*, *Szalontai Lapok*, *Az Újság* (Salonta) etc.[76]. Se încheagă acum o viaţă artistică intensă, datorită activităţii unor plasticieni ai vremii: Ioan Buşiţa, Nicolae Irimie, Niculiţă Papp, Macalik Alfred, Balogh István, Tibor Ernö, Leon Alex, Balogh István, Mihai Kara etc., la Oradea, Beiuş, Salonta etc. Teatrul a funcţionat în Oradea în continuare, prin trupa maghiară, iar din 1928 şi prin cea română, cînd s-a creat *Teatrul de vest*.

Centrele municipiului Oradea, ale comunelor urbane (Beiuş, Salonta) şi târgurilor importante, îşi conturează forma ce va rămâne valabilă peste timp, mai cu seamă prin amenajarea parcurilor în mijlocul lor. Mai mult decât atât, se ridică noi edificii în zonele principale ale localităţilor menţionate, de interes public şi nu numai, care vor împlini un efort urbanistic cu începuturi încă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. La stilurile arhitecturale existente în Bihor şi Oradea, se adaugă acum cel neoromânesc, care este inspirat din cel naţional, născut în jurul anului 1900 în România. Tot acum apar construcţii de cult neobizantine şi pictură de aceeaşi factură (Corneliu Baba - Capela Haşaş).

Anii din preajma celui de al doilea război au fost tot mai agitaţi, ştiut fiind că pe lângă mişcările de orientare fascistă, ce au acaparat o mare parte a Europei, pe lângă criza economică ce a afectat şi aceste părţi, revendicările teritoriale ale statului maghiar s-au dovedit a fi tot mai insistente. Cu toată opoziţia majorităţii politicienilor români de la Bucureşti şi ai Bihorului, începutul celui de al doilea război mondial a corespuns cu oficializarea Diktatului de la Viena (30 august 1940). Timp de peste patru ani o parte a Transilvaniei – de la Oradea în sud şi Maramureş în nord, la care se adaugă şi Clujul şi teritoriile aflate de-a lungul pantelor vestice ale Carpaţilor, până în apropierea Braşovului, respectiv o suprafaţă de 42.243 km^2, cu o populaţie de circa 2.600.000, din care aproximativ

[75] Idem, *Consideraţii*…, p.143
[76] L. Borcea, Gh. Gorun, *op.cit.*, p.384-385

50% români şi 37% maghiari şi secui – a revenit în Regatul Ungariei[77].

Bihorul din România, şi-a stabilit reşedinţa de judeţ la Beiuş. De aici, autorităţile au menţinut contactele cu românii rămaşi în afara graniţelor, greu încercaţi, şi au susţinut interesele statului român. Evenimentele militare şi politice de la 23 august 1944 au fost urmate de declanşarea, alături de noii aliaţi (Anglia, Franţa, URSS etc.), a luptelor de eliberare a vestului României. În septembrie-octombrie 1944 au avut loc operaţiuni militare încununate de succes, dar care au antrenat, ca şi în alte părţi ale Europei, inclusiv populaţia civilă, română şi maghiară, din unele aşezări ale Bihorului, cu urmări tragice pentru fiecare dintre acestea. În partea ocupată din Bihor, de Regatul Ungariei, pe lângă măsurile ce au vizat anularea realizărilor româneşti interbelice, din anul 1944 autorităţile maghiare au început deportările evreilor, cu consecinţe dramatice în ceea ce priveşte numărul dispăruţilor. Din cei circa peste 30.000 luaţi cu forţa sau reîntos acasă , alături de alţii care s-au stabilit în judeţul reîntregit, din 1945, în jur de 2.000 de evrei[78].

Perioada de tranziţie, dintre 9 mai 1945–30 decembrie 1947 -când reprezentanţii Partidului Comunist Român, în colaborare cu liderii comunişti de la Moscova, prin metode mai puţin ortodoxe, au eliminat, treptat, partidele istorice din viaţa politică românească (P.N.Ţ, P.N.L. etc.) şi au obligat pe regele Mihai I să abdice-, a marcat major viaţa politică, economică, socială, religioasă şi culturală deopotrivă. La sfârşitul acesteia se instaurează un regim caracterizat prin concentrarea puterii în mâna statului şi a partidului unic, promovând măsuri extreme, cum au fost, mai întâi, naţionalizarea întreprinderilor industriale şi atelierele micilor meseriaşi, uzinelor, băncilor, societăţilor de asigurare şi regiilor de transport. Pasul următor a vizat spiritul şi s-a concretizat în promulgarea *Legii cultelor* (1948), ce a generat desfiinţarea bisericii greco-catolice şi restrângerea drepturilor de liberă exprimare, inclusiv ale altor culte istorice (romano-catolice, reformate, neoprotestante), chiar şi ale celor "agreate" (ortodoxă), şi *Legii învăţământului* (1948), prin care s-a instituit un control exclusiv al statului şi partidului asupra procesului de educaţie. La rândul ei, *Legea agrară* (1945), pe măsura aplicării acesteia, a definitivat procesul de expropriere fără nici o compensare a pământurilor deţinute de particulari şi includerea lor, în cele din urmă, în C.A.P.-urile înfiinţate în toate cele 10 raioane (Oradea, Aleşd, Beiuş, Marghita, Salonta, Săcuieni, Şimleul Silvaniei, Chişineu Criş, Ineu, Gurahonţ), care au luat locul plăşilor interbelice.

După ce o vreme a existat regiunea Crişana (1950-1968), ce includea şi părţi din Satu Mare, Sălaj şi Arad, odată cu reorganizarea administrativă a României (1968), reapare judeţul Bihor, dar fără împărţirea pe raioane. Este o rezolvare consacrată de epoca Nicolae Ceauşescu (1965), care asumându-şi condiţia de conducător „iubit", a emis un şir de legi ce au urmărit, în consens cu viziunea "înnoitoare" a acestuia, să refacă înfăţişarea oraşelor şi satelor, de foarte multe ori prin agresarea monumentelor istorice şi de arhitectură, prin „înfrumuseţarea" cu construcţii tipizate – case cu un etaj la sate, care însă nu erau racordate la reţea de canalizare şi apă, de altfel, inexistente, blocuri concentrate în cartiere de locuinţe (Oradea, Beiuş, Salonta, Aleşd, Marghita, Dr. Petru Groza Ştei, Vaşcău, Nucet) -, ce mizau pe o organizare interioară stas; să edifice platforme industriale mamut, inclusiv la Oradea, toate acestea prin arderea etapelor fireşti de evoluţie a unei societăţi ce încă era preponderent legată, în mentalitate şi prin activităţi, de sat. Forţarea urbanizării României, cu scopul de a echilibra raportul între oamenii asimilaţi de industrie şi cei legaţi de agricultură, a adus cu sine probleme de adaptabilitatea la noua formă de viaţă. Prin transferul masiv de populaţie la oraş – în 1948 la Oradea, de pildă, existau 87.774 de locuitori, iar în 1989, 229.823, în Beiuş şi Salonta, la 1930, trăiau 4293, respectiv 15.237 locuitori, pentru ca la 1971, în cazul celui dintâi, numărul acestora să se ridice la 9192 şi, în cel de al doilea, la 18.570, iar în Marghita, la 1936, erau circa 6000 şi în 1971 12.887[79] - şi, în paralel, prin înmulţirea blocurilor de locuinţe, s-au promovat rezolvări ce aveau drept scop nivelarea condiţiilor de trai. O altă consecinţă a acestei masive migrări spre urban a fost şi dezvoltarea cultelor neoprotestante (baptişti, adventişti, penticostali etc.).

---

[77] M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ş. Papacostea, D. Teodor, *op.cit.*, p.451

[78] T. Mózes, *Evreii din Oradea*, Editura Hasefer, Bucureşti, 1997, p.229

[79] L. Borcea, Gh. Gorun, *op. cit.*, p.412-413; *Enciclopedia României*, Bucureşti, vol. II, 1938, p.60; A. Tripon (sub redacţie),*op.cit.*, p.246

În epoca Ceauşescu s-a marşat mult pe ideea edificării de clădiri emblematice în fiecare localitate a ţării, inclusiv în judeţul Bihor. *Casa de Cultură a Sindicatelor*, *Magazinul „Crișul”*, *Sălile de sport* din Oradea şi Ştei, magazinele universale implantate în toate oraşele şi comunele Bihorului etc., sunt martore ale unui timp ce a stat mereu sub semnul întrecerii socialiste.

Interesul special arătat faţă de industrializarea Bihorului s-a concretizat fie în modernizarea tehnologică a unor ramuri de mai veche tradiţie în Bihor: chimică, textilă, încălţămintei, alimentară, cărămidei, maşini unelte, fie în dezvoltarea industriei prelucrării lemnului în fabrici de mobilă importante ca dimensiuni (Oradea, Beiuş, Marghita, Aleşd, dr. Petru Groza, Tileagd etc.), fie în crearea unor mastodonţi industriali, cum a fost cazul *Întreprinderii de alumină* Oradea. Toate oraşele judeţului Bihor (Beiuş, Dr.Petru Groza, Aleşd, Salonta, Nucet, Vaşcău, Marghita, Tinca) au fost dotate cu câte o întreprindere industrială pilot, ce trebuia să asigure consolidarea numerică a clasei muncitoare în localităţile respective. Mutaţiile demografice provocate în interiorul oraşelor şi satelor, prin multiplicarea exponenţială a numărului locuitorilor şi scăderea vârstei medii a populaţiei urbane, iar, în aşezările rurale, de îmbătrânire a forţei de muncă, şi, implicit, de reducere a numărului celor rămaşi acasă, nu au făcut decât să conducă la o stare de incertitudine existenţială generată de lipsa eficienţei în muncă. De asemenea, fenomenul navetismului, care a luat o amploare specială, a afectat potenţialul de exprimare al oamenilor.

Profesionalismul majorităţii celor ce şi-au legat destinele de instituţiile culturale ale Bihorului (*Teatrul de Stat*, cu secţiile română şi maghiară, *Teatrul pentru copii și tineret* “*Arcadia”, Teatrul de păpuși, Filarmonica de Stat*, *Muzeul Țării Crișurilor*, *Biblioteca Județeană*, *Centrul Județean de Îndrumare a Creației Artistice de Masă Bihor*, *Revista „Familia”*, *Institutul Pedagogic de 3 ani* etc.) a adus cu sine realizări notabile în domeniile lor de activitate, chiar dacă ingerinţa politicului a fost o realitate. Nu pot fi omise din această înşirare nici casele de cultură şi bibliotecile oraşelor ca Oradea, Beiuş, Aleşd, Marghita, Salonta, Ştei, Marghita, Vaşcău etc., dar şi ale lumii satelor, ce au depus un efort special în a servi comunitatea locului.

Stând, în anii ultimi de existenţă, pe un eşafodaj ce s-a dovedit a fi de o şubrezenie maximă, regimul comunist s-a prăbuşit uşor la 22 decembrie 1989. Şi în Bihor s-a demonstrat că oamenilor li s-a făcut lehamite de măsurile cu „faţă umană” decretate aproape zilnic şi care erau tot mai apăsătoare, de controlul vieţii prin intermediul unor instituţii cu exclusive funcţii coercitive. Imediat după instaurarea noii puteri s-a trecut, la începutul anilor ’90, la anularea legilor ce au provocat, la sfârşitul anilor ’40 şi începutul anilor ’50, atâtea drame, în România şi Bihor deopotrivă. Românii, maghiarii, germanii, evreii, slovacii, sârbii şi rromii din Bihor, la care se adaugă acum un nucleu consistent de italieni, au beneficiat de noua situaţie creată, declanşând o competiţie în ceea ce priveşte iniţiativele private.

Decizia cetăţenilor României de a elimina un dictator a dat naştere şi unei lungi tranziţii, marcată nu o dată de sincope în decizii politice şi nesiguranţă în trai. Dincolo, însă, de situaţia creată s-a obţinut libertatea de exprimare, regim parlamentar, ca şi garant al funcţionării mecanismului democraţiei şi al respectării drepturilor omului, recunoaşterea rolului valorilor în societatea românească, inclusiv ale celor aparţinând bisericilor, promovarea, prin instituţiile profesioniste, a faptului de cultură reprezentativ şi, în egală măsură, declanşarea reformei învăţământului preuniversitar şi universitar, cu menţiunea că Oradea şi Bihorul ocup un loc privilegiat datorită consolidării Universităţii.

Din 1990 încoace s-au petrecut transformări şi la nivel administrativ-teritorial al judeţului Bihor. Au apărut noi municipii – Beiuş, Salonta, Marghita, Aleşd –, alături de Oradea, oraşe (Valea lui Mihai, Săcuieni etc.) şi comune. Fiind un judeţ la graniţa de vest a României, interesul investitorilor străini faţă de acesta a fost şi este mare, fapt care a contribuit şi la menţinerea aici a celei mai mici rate a şomajului din ţară.

Alături de efortul societăţii civile din Bihor de a impune respectarea principiilor democraţiei, la rândul lor, bisericile româneşti, ortodoxă şi greco-catolică, alături de cele romano-catolice, reformate (calvine, luterane, unitariene, evanghelice), mozaice, baptiste, penticostale, adventiste etc., au ajuns la concluzia că nevoia de înţelegere şi ecumenism este primordială într-un judeţ personalizat de veacuri prin diversitate etnică, confesională şi culturală, printr-o civilizaţie ce s-a dovedit a fi suma contribuţiei fiecărei naţionalităţi a locului şi care, în datele ei esenţiale de exprimare, este oglinda unei societăţi umane ce a ştiut întotdeauna să se respecte pe sine.

EVOLUȚIE ARHITECTURALĂ ŞI DEZVOLTARE URBANISTICĂ

CRISTIAN PUŞCAŞ

CETATEA – NUCLEUL VIITORULUI ORAŞ

Devenirea oraşului Oradea se datorează unui proces evolutiv continuu, în care multitudinea de factori implicaţi au construit şi condus de multe ori imprevizibil destinele aşezării. Situat geografic într-o poziţie strategică, Oradea a fost în permanenţă atât o aşezare aflată pe traseul marilor migraţii comunitare, cât şi un loc ideal de strabilizare şi impământenire a civilizaţiilor. De aceea evoluţia arhitecturală a oraşului Oradea poate şi trebuie să fie în permanenţă raportată la evoluţia economică, culturală, politică şi religioasă a acestuia.

Bogăţia şi diversitatea patrimoniului arhitectural orădean, complexitatea fenomenului precum şi implicaţiile sale sociale, politice, culturale, etc. s-au transmis din generaţie în generaţie, devenind astfel martori tăcuţi ai devenirii noastre prezente.

Primele dovezi ale locuirii pe aceste teritorii sunt aduse de mărturiile arheologice. Multiple dovezi ale unor forme de organizare socială au fost descrise în zone ale oraşului care astăzi sunt înscrise în Lista monumentelor şi siturilor arheologice. Dintre acestea: Salca, Sere, 1 Mai şi arealul cetăţii Oradea sunt cele mai importante.

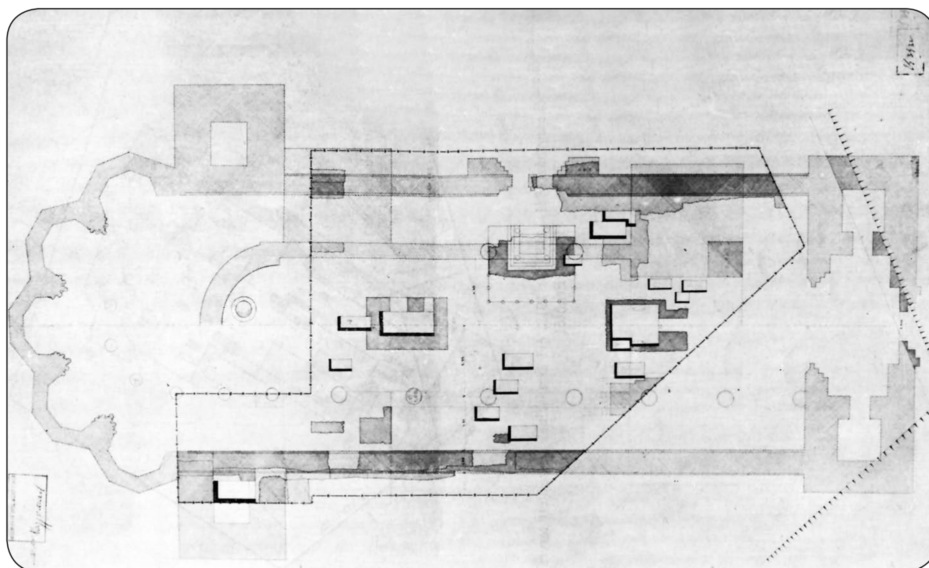
Dovezile arheologice scoase la lumină în diversele situri confirmă prezenţa continuă în acest areal geografic a comunităţilor umane şi implicit, existenţa unor forme de locuire specifice perioadelor respective.

Aşezările de la Oradea-Salca, Oradea-Sere dar în mod special Oradea–Dealul Viilor dovedesc prezenţa în aceste locuri ale unor forme de locuire continuă şi sedentară, urmele unor fortificaţii dacice fiind descoperite şi relevate de cercetători.

Luând aşadar act de certitudinea faptului că întotdeauna eforturile şi energiile investite în procesul de edificare se concentrează în mod special în domeniul eclesiastic şi militar, unele dintre primele urme concrete ale unei arhitecturi trainice se regăsesc sub forma unor palisade ale Cetăţii Oradea.

Ornament romanic

Planul catedralei gotice

În acest sens putem deci enunţa câteva date istorice privitoare la evoluţia şi dezvoltarea oraşului, în aşa fel încât să conturăm cadrul necesar prezentei expuneri. Primele atestări documentare ale oraşului Oradea au fost diplomele emise de regele Coloman Cărturarul mănăstirii din Zobor. În diploma de la 1111, printre cosemnatari s-a numărat *Syxtus Bichariensis*, iar doi ani mai târziu, într-o confirmare a primei diplome, acelaşi personaj semnează *Syxtus Vvaradiensis*.. Anul 1113 marchează astfel prima menţiune documentară a toponimicului *varad*, de probabilă filieră slavă sau germană dar care în limba maghiară însemna cetăţuie. Posibila confuzie ce s-ar putea crea în jurul localităţii de provenienţă a semnatarului este uşor de elucidat dacă ţinem cont de faptul că repetatele atacuri ale pecenegilor şi cumanilor din anii 1068, 1077 şi 1091 au pricinuit cetăţii de la Biharea devastări cumplite, marcând astfel începutul decadenţei acestui important centru.

Ceea ce probabil a decis irevocabil soarta cetăţii de la Biharea a fost însă atacul din anul 1091, atunci când Ladislau I stabileşte la Oradea reşedinţa unei mănăstiri. Dincolo de nararea romantică a descoperirii locului de pe Criş, în urma unei vânători, în fapt una din expediţiile militare ale regelui, amplasamentul ales pentru întemeierea mănăstirii a fost unul strategic. Vechea istoriografie maghiară, prin persoana lui Gyalokáy Jenö de exemplu, a susţinut că tocmai în urma acestui atac regele a luat hotărârea de a muta Episcopia de la Biharea la Oradea, unde exista deja amintita mănăstire cu hramul Sf. Fecioare Maria, ridicată după anul 1077 pe un loc pustiu. Documentele şi cronicile confirmă însă întemeierea făcută de regele maghiar. Astfel, Cronica Pictată de la Viena şi Cronica müncheneză relevă rolul lui Ladislau I, ultima afirmând că însuşi regele a denumit locul Warad. Pornind deci de la aceste premise, dar beneficiind şi de mărturiile arheologice apărute de-a lungul timpului suntem obligaţi să facem câteva referiri la începuturile fortificaţiei orădene. În urma săpăturilor arheologice întreprinse între 1881 şi 1883, Henszelmann Imre publică informaţii cu privire la ipotetica planimetrie a bisericii. Chiar dacă aceste ipoteze s-au dovedit eronate, cele peste 100 de fragmente romanice găsite în timpul săpăturilor confirmă existenţa în incinta cetăţii a unui edificiu eclesiastic încă din perioada romanică.

Ornament gotic

Cel mai important eveniment politic din prima jumătate a secolului al XIII-lea a fost, fără îndoială, marele atac tătaro-mongol din anul 1241. În acest an un important corp de oaste condus de căpeteniile Kadan, Büri şi Bucek a intrat în Transilvania şi regiunile extracarpatice cucerind inclusiv cetatea Oradiei. Sursa cea mai autorizată în descrierea acestui eveniment a fost, fără îndoială, lucrarea *Carmen miserabile (Epistola magistrului Rogerius sub forma unui cântec de jale cu privire la distrugerile de către tătari a regatului Ungariei – titlul complet)* întocmită de prelatul italian Ruggero din Puglia, faimos sub numele latinizat de Rogerius. Acesta, analizând starea precară a cetăţii, a relevat participarea locuitorilor regiunii la efortul disperat de consolidare al cetăţii. El descrie sumar cetatea orădeană, denumind-o *castrum*, şi o menţionează ca având „ziduri şi turnuri", care protejau catedrala cu hramul Sf. Fecioare Maria şi un palat episcopal. Piesele de arhitectură romanică descoperite în timpul săpăturilor arheologice de la sfârşitul secolului al XIX-lea au confirmat existenţa acestui ansamblu. De asemenea, cercetările arheologice întreprinse în ultimii ani au dovedit existenţa fortificaţiei, având val de pământ cu palisadă, ziduri din piatră doar pe anumite porţiuni şi probabil

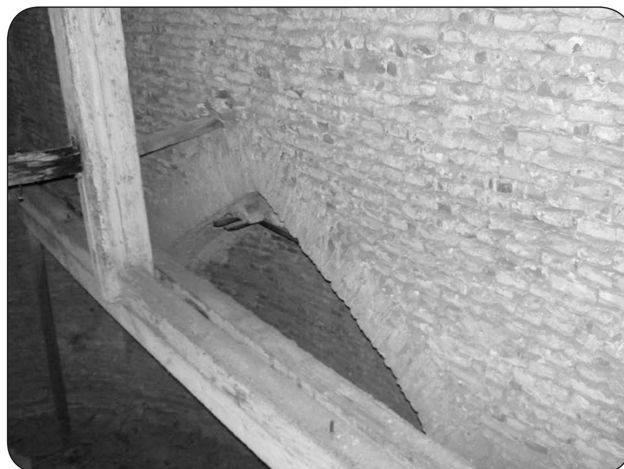
turnuri din lemn care flancau poarta şi eventualele unghiuri existente la colţurile incintei.

În continuare cele mai importante evenimente ale sfârşitului secolului al XIII-lea şi ale începutului secolului următor au fost legate de ridicarea noii cetăţi medievale. Perimetrul acesteia a fost apreciat la 550-600 m, având o formă heptagonală; spre sud a fost ridicat un palat episcopal de factură gotică al cărui zid exterior a funcţionat o perioadă ca incintă. Poarta cetăţii era protejată de asemenea de două turnuri masive. Incinta era înzestrată cu creneluri şi merloane în partea superioară, iar în colţul de sud-vest, într-o aripă a palatului episcopal, mai exista o intrare.

Sub auspiciile episcopului Andrei Bathory, în anul 1342, au început lucrările de extindere a catedralei şantierul fiind terminat sub îndelungata păstorire a episcopului Demetrius (1345-1372). Catedrala, a cărei lungime era undeva în jurul valorii de 72 de metri, avea trei nave şi o faţadă cu două turnuri, corul avea deambulatoriu, iar altarul acesteia era octogonal. În *Cronica Pictată*, unde în două miniaturi apare şi catedrala orădeană, atât în construcţie, cât şi cu defunctul rege Ladislau I alături, se observă încă două turnuri care flancau altarul. Pe acelaşi miniaturi de disting şi doi contraforţi masivi, precum şi două ferestre „oarbe", dar care sugerează stilul gotic. Stilul gotic în care au fost clădite catedrala şi palatul episcopal a fost confirmat de cele 100 de ancadramente, lucrate în maniera amintită, datate toate după anul 1330, descoperite în timpul vechilor săpături arheologice din cetate.

Ornament al porţii de vest, datat 1606

Arcul frânt de deasupra altarului bisericii baroce

Marele şantier orădean, în urma căruia vechea cetate medievală a fost demolată şi înlocuită cu o nouă fortificaţie cu cinci bastioane, a debutat spre sfârşitul domniei principelui Ioan Sigismund. Tipul de cetate construit la Oradea, în stil „italian nou" s-a încadrat în curentul general european de construcţie al fortificaţiilor. Cauza principală a imensului efort financiar a fost tentativa de contracarare a artileriei de asediu, care a făcut progrese remarcabile în secolul al XVI-lea. Relatările despre noua cetate i-au subliniat îndeosebi capacitatea defensivă sporită.

Potrivit lui Ştefan Miskolczy, deşi în anul 1609 vechea fortificaţie medievală era încă în picioare, catedrala din cetate avea o lungime de 82 de paşi, lăţimea probabilă a frontonului împreună cu turnurile măsurând 56 de paşi. Padimentul catedralei era din cărămidă smălţuită, iar unul dintre turnuri avea ceas. Cetatea nouă avea cinci bastioane: primul, bastionul Roşu, avea dimensiunile de 139 şi 120 de paşi, următoarele amintite fiind cel Aurit, Ciunt, al Porţii şi Crăişorul, ultimul fiind ruinat şi avariat de asediul din 1598.

Sub domnia principelui Gabriel Bethlen au început lucrările la noul palat interior, după ce, tot prin grija sa, în vara anului 1625 au fost realizate amenajări pentru aducţiunea apei în şanţul de protecţie. Palatul interior, având forma pentagonală a cetăţii exterioare, a fost terminat de principele Gheorghe Rakoczy I.

Perioada de relativă linişte de după anul 1606, întinsă pe un inter-

val de mai bine de o jumătate de secol, a fost brusc tulburată de conflictul din anii 1658-1660. Oştile turceşti aflate sub comanda serdarului Köse Ali paşa, au început pe 13 iulie asediul asupra cetăţii. Descrierea asediului şi a cetăţii de către călătorul turc Evlia Celebi constituie preţioase surse de informaţie. Printre multele consemnări ale acestuia, una descrie strălucitor oraşul şi cetatea: „am vizitat cetatea Oradiei, oraşul ei, viile şi grădinile ei frumoase. Când o cucerisem, ea fusese ruinată de oştile islamice. Dar, acum devenise atât de înfloritoare şi avea atâţia locuitori, încât cetatea ei, drumurile, mahalalele, geamiile, precum şi grădinile şi viile arătau frumoase ca raiul (...) Această cetate are o singură poartă, în partea de apus, dar este formată din trei rânduri de porţi noi şi trainice. Deasupra porţii se văd capete de vaci lucrate de meşteri mari în marmură, încât par însufleţite".

Într-o altă consemnare, acelaşi Evlia Celebi, descrie palatul princiar şi geamia sultanului. Aparent neînsemnată, astăzi, această referire pare să îşi regăsească conotaţii concrete între zidurile cetăţii.

O scurtă incursiune în podul bisericii baroce construite de austrieci după asediul din 1692, relevă existenţa unei structuri remarcabile deasupra altarului. Este vorba despre un arc frânt, specific arhitecturii islamice, care tăcut şi retras pare hotărât să îşi ţină ascunse tainele existenţei lui. Cu toate acestea, configuraţia lui geometrică, modul de punere în operă, trădează aplicarea unei tehnici mai vechi de execuţie decât a zidurilor şi a bolţilor bisericii propriu-zise.

Aprofundând izvoarele documentare lăsate de stampa de la 1692 a lui Mathias Kaiserfeld, prezenţa în acest loc a unei geamii devine credibilă şi deci posibilitatea ca acest arc să fie cu adevărat o reminiscenţă a stăpânirii otomane pare din ce în ce mai atrăgătoare.

A doua jumătate a secolului al XVII-lea este marcată de luptele prin care armatele austriece recâştigă teritoriile din jurul oraşului Oradea. În aceste conjuncturi, primele conflicte din jurul cetăţii Oradiei au avut loc la Olosig în toamna anului 1691. În final, lipsită de sprijin, garnizoana turcească a capitulat la 28 mai 1692, Abdulatiff paşa devenind astfel ultimul guvernator al Oradiei. Intrarea armatelor austriece în vara anului 1692 în cetatea orădeană marchează, în fapt, un nou început pentru fortificaţia orădeană şi împrejurimile ei. Amplele lucrări de refacere a pagubelor pricinuite de luptele din anii 1691-1692 au readus în scurt timp cetatea la standardele strategice ale timpului.

PRIMELE GESTURI URBANISTICE – PRIMELE IMOBILE REPREZENTATIVE

Cosmopolit din toate punctele de vedere, oraşul Oradea şi-a afirmat identitatea urbană de-abia la sfârşitul secolului al XVIII-lea, atunci când realităţile vremii au consfinţit unitatea administrativă, politică, culturală, socială şi economică a comunităţilor din jurul fortificaţiei pentagonale.

Odată cu instaurarea dominaţiei habsburgice în Oradea, secolul al XVIII-lea reprezintă un important reper în evoluţia arhitecturală dar mai ales urbanistică a oraşului. Acest lucru se datorează în primul rând măsurilor reformiste întreprinse de statul austriac. Pătrunse de un profund caracter iluminist aceste măsuri promovează în mod deosebit atragerea etniilor defavorizate de până atunci, şi răsplătirea lor cu diverse facilităţi sociale şi economice. Aşa se explică de ce Biserica Romano-Catolică, beneficiind şi de influenţele artistice şi moral – sociale ale habsburgilor, beneficiază în decursul secolului al XVIII-lea de un puternic sprijin social, politic şi administrativ.

În oraşul de pe Criş, doi au fost factorii decisivi care au determinat dezvoltarea urbanistică şi şi arhitecturală. Este vorba în primul rând de interdicţia de construire pe o rază de 500 de metri în jurul fortificaţiilor impusă de curtea de la Viena, fapt ce determină în cazul Oradiei mutarea înspre vest a centrului de interes politic şi administrativ, în zona Cartierului Nou (azi Parcul 1 Decembrie şi Piaţa Unirii).

În cele din urmă filiera artistică a casei de Habsburg a facilitat pătrunderea stilului baroc şi în spaţiul geografic al Oradiei. Coroborat cu caracteristicile stilului amintit, contribuţia Bisericii Romano–Catolice la conturarea urbanistică a oraşului este cu atât mai uşor de apreciat.

Biserica Sf. Brigitta, azi Biserica Sfânta Treime

Consecinţa directă a acestor realităţi este aceea că în oraşul de pe Criş barocul îşi arată cele mai puternice expresii artistice şi semantice în domeniul arhitecturii eclesiastice.

Biserica Sf. Ladislau, Biserica din Cetate, Capela Mizericordienilor, Basilica romano-catolică, sau Biserica cu Lună (Adormirea Maicii Domnului) sunt doar câteva dintre numeroasele exemple semnificative. Alături de acestea, o serie de alte biserici, precum Sf. Brigitta, fostul edificiu al bisericii franciscanilor (azi Biserica Pogorârea Sfântului Duh reconstruită după planurile lui Rimanoczy Kalman jr.) sau Biserica Maica Îndurerată a ordinului premonstrantens dau adevărata amploare a barocului orădean.

Nu mai puţin grăitor, patrimoniul laic baroc îşi găseşte totuşi repere în cele câteva imobile încă rămase în picioare în Oradea. Palatul Episcopiei Romano–Catolice, Şirul Canonicilor, fosta casă a Comitatului (Prefectura judeţului - refaţadizată în 1855 de către arhitectul Imre Janos), fosta Cazarmă a husarilor, şi nu în cele din urmă fostul palat Rhedey (azi sediul CIAC) sunt cele câteva mărturii ale prezenţei barocului în arhitectura laică orădeană.

Capela Mizericordienilor

Fără a intra foarte mult în probleme de stilistică arhitecturală trebuiesc totuşi făcute referiri la evoluţia şi formele de exprimare ale barocului orădean. Deşi lipsită de valenţe artistice deosebite, biserica Sf. Brigitta (azi Sf. Treime) are meritul de a fi cel mai vechi edificiu construit în Oradea după alungarea dominaţiei otomane. Izvoarele documentare atestă fără echivoc anul 1693 ca fiind anul construcţiei bisericii din lemn Sf. Brigitta, pentru ca în 1722 aceasta să fie refacută din zidărie de cărămidă. Lipsit de elemente artistice specifice şi semnificative baroce, lăcaşul suferă o serie de transformări ulterioare, cea mai vizibilă schimbare fiind cea a timpanului din faţada nordică, transformat în cele din urmă într-un timpan cu autentică expresie barocă.

Mai puţin cunoscută publicului, dar excepţională şi unică prin rezolvarea spaţial – volumetrică în zona Transilvaniei, Capela ordinului Mizericordienilor reia prin analogie modelul bisericii San Carlo ale Quattro Fontane din Roma. Chiar dacă tratarea generală este una specifică barocului austriac, mult mai auster şi sobru, soluţia cupolei eliptice face referire directă la remarcabilul exemplu amintit anterior. Comparabile ca dimensiuni, biserica orădeană se

remarcă prin abilitatea rezolvării intersecţiei dintre spaţiul elipsoidal al naosului şi rectangularitatea altarului ce îl succedă.

Aşa cum arătam în paragrafele anterioare, biserica Sf. Brigitta a fost primul edificiu dintr-o serie de imobile reprezentative baroce orădene. Concomitent însă cu lucrările de edificare ale acesteia, în Cetate au început imediat lucrările de refacere a fortificaţiei şi a unora dintre imobilele din incintă.

Analizând cronologic evoluţia stilului baroc pe teritoriul oraşului Oradea trebuie sa notăm în primul rând debutul lucrărilor la biserica Sf. Ladislau (1717 - 1733), lucrări ce vor fi însă complet finalizate de abia la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

Fosta Casă a Comitatului

Biserica Paulinilor, azi premonstratensă

Construcţia bisericii paulinilor (azi biserica Premonstrantensă – str. R. Ciorogariu) debutează la 1741 şi se încheie în 1772. Anterior acesteia, în anul 1731, ordinul franciscanilor porneşte şantierul viitoarei mănăstiri şi a bisericii ordinului – azi spitalul militar şi Biserica Pogorârea Sfântului Duh.

Jumătatea secolului al XVIII-lea consemnează de asemenea debutul lucrărilor de execuţie la complexul monastic al ordinului mizericordienilor. Capela, cu particularităţile sale descrise anterior, spitalul şi farmacia sunt toate construite într-un interval de 16 ani începând cu 1754. În afara acestui complex, cel mai reprezentativ complex baroc din arealul orădean debutează cu doar doi ani mai devreme. Este vorba despre complexul basilicii şi a palatului romano–catolic.

Deşi parte a aceluiaşi complex, cele două şantiere au început cu un decalaj de circa 10 ani. Prima construcţie începută a fost cea a basilicii, arhitectul şef al curţii imperiale austrice, Franz Anton Hillebrandt fiind cel desemnat să întocmească proiectul catedralei. În ciuda numeroaselor variante propuse de acesta, italianul Giovanni Battista Ricca va fi cel care va elabora proiectul pentru execuţia catedralei. Totuşi, până la finalul şantierului, Hillebrandt va produce destule modificări proiectului iniţial, lăsându-şi astfel şi el amprenta asupra edificiului. Materializări ale preferinţelor sale artistice le regăsim în mod special la modul de tratare a interiorului şi a faţadei principale. Definitoriu pentru surprinderea caracteristicilor edificiului este însă un paragraf al Agatei Chifor în lucrarea sa „Oradea barocă": „aflată sub semnul sintezei stilistice [basilica] îmbină planul de inspiraţie italiană cu o articulare decorativă tipică barocului târziu austriac."

Spre deosebie de situaţia creată în jurul basilicii, şantierul palatului episcopal s-a încheiat în 1777, fără mari modificări aduse planurilor elaborate de Franz Anton Hillebrandt.

Putem concluziona deci că barocul în Oradea se manifestă aproape în exclusivitate în formele lui germanice, austere şi sobre. Puţinele influenţe italiene se regăsesc doar la nivelul planimetriilor sau ale unor rezolvări spaţiale parti-

Basilica Romano-Catolică

culare şi/sau izolate. Din acest motiv, în Oradea, graniţa dintre baroc şi cele câteva exemple clasiciste este mult mai subtilă, fiind de multe ori aproape imperceptibilă.

Palatul episcopal romano-catolic

Există totuşi câteva exemple care se detaşează în peisajul cultural orădean nu atât prin calităţile arhitecturale pe care le-ar avea, cât prin subtilitatea cu care dâfac trecerea de la monumentalitatea şi sobrietatea barocului către exuberanţa şi dinamismul stilurilor ce aveau să domine sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea.

Biserica Seminarului Greco–Catolic (Parcul Traian colţ cu Bulevardul Magheru) construită în forma actuală în 1858, casa Kovats (Piaţa Unirii, nr. 5) care primeşte actuala înfăţişare în anul 1836, Institutul Sf. Iosif (azi Inspectoratul Şcolar Judeţean – str. M. Eminescu nr. 11) ridicat din 1866 până în 1868 ori Institutul Sf. Vincenţiu (azi Liceul Partenie Cosma) construit în acelaşi an 1868, dar care a suferit câteva modificări esenţiale la sfârşitul secolului (supraetajare propusă de arh. Rimanoczy Kalman jr.), sunt câteva dintre exemplele perioadei de tranziţie de care aminteam.

ORADEA – REPER ART NOUVEAU PE HARTA CULTURALĂ A EUROPEI

Odată depăşite etapele barocă şi romantic/clasicistă, beneficiind şi de contextul geopolitic extrem de favorabil, Oradea se regăseşte în faţa fenomenului social, cultural, economic şi artistic ce îi va marca definitiv imaginea edilitară atât de specifică.

Sfârşitul de secol XIX şi începutul secolului al XX-lea înseamnă pentru Oradea o perioadă de glorie din toate punctele de vedere. Revoluţia industrială, deschiderile culturale, boom-ul economic de care Oradea beneficiază din plin, conturează imaginea edilitară a oraşului pe care îl ştim noi astăzi.

Domeniile în care se răsfrâng consecinţele acestor realităţi economice europene sunt practic nenumărate, întreaga comunitate resimţind puternic schimbările sociale şi economice prin care oraşul trecea.

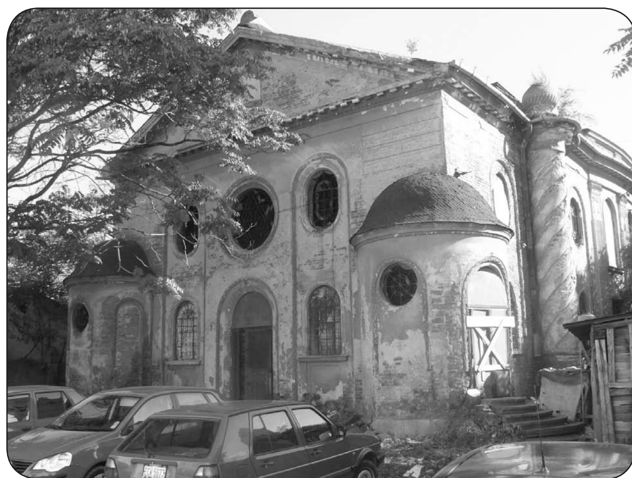
Apariţia iluminatului public, a transportului feroviar, dezvoltarea infrastructurii oraşului, apariţia unor mari industriaşi şi antreprenori locali, vor fi forţe care în decursul a două decenii şi jumătate vor propulsa Oradea pe harta oraşelor puternice şi înfloritoare ale Europei.

În ceea ce priveşte domeniul edilitar nu există program de arhitectură care să nu fi fost afectat în mod pozitiv de acest context nou creat. Clădiri eclesiastice ale diferitelor culte, clădiri administrative, instituţii de cultură, spaţii pentru

loisir, locuinţe particulare sau sociale, spitale şi şcoli, toate vor căpăta forme şi expresii artistice nebănuite prin proiectele câtorva arhitecţi remarcabili ai vremii.

Sinagoga neologă Sion– str. Independenţei, nr. 22

Sinagoga ortodoxă Hinech Neorim – str. Primăriei, nr. 25

Primele manifestări concrete ale noului curent se vor produce ca urmare a influenţelor tot mai puternice a comunităţilor religioase în general, a celei evreieşti în mod particular. Pe fondul eliberării de prejudecăţi şi restricţii impuse comunităţii evreieşti, aceasta devine din ce în ce mai activă şi implicit mai puternică din punct de vedere financiar, social şi în cele din urmă politic. Astfel Sinagoga neologă din strada Independenţei este un prim manifest al forţei şi tendinţelor adoptate de comunitatea evreilor orădeni. Alături de aceasta, cele două sinagogi din strada Clujului (pe amplasamentul noii aripi a Spitalului de Obstretică şi Ginecologie) exprimau deja forţa şi puterea economică a comunităţii iudaice orădene. Ulterior, pe măsură ce evreii orădeni devin o prezenţă tot mai activă în viaţa socială, economică, politică şi culturală a oraşului, aceştia îşi vor ridica noi şi noi spaţii de închinare. Fie că vorbim despre sinagogi sau case de rugăciune, numărul lor este impresionant: 3 sinagogi şi nu mai puţin de 15 case de rugăciune. Dintre acestea, la ora actuală au rămas doar şase lăcaşe de cult (Str. Independenţei nr.22 – Sinagoga neologă, Str. Primăriei nr.25 – Sinagoga Hinech Neorim, Str. Mihai Viteazul nr.4 – Sinagoga mare ortodoxă, Sinagoga mică ortodoxă/Hevra Sas, str. T. Vladimirescu nr.18 – Sinagoga Poalei Tzedek, str. Crinului nr.2 – Sinagoga Wisnitzer Sil). Construite într-o perioadă scurtă de timp, aceste lăcaşe de cult nu sunt doar expresia potenţei financiare a comunităţii ci şi dovada afinităţilor artistice ale membrilor ei. Picturi de inspiraţie maură, elemente decorative de mare rafinament, planimetrii şi organizări funcţionale interioare remarcabile, sunt argumente convingătoare în sprijinul ideii enunţate.

Dar arhitecţii şi constructorii orădeni sau bihoreni nu s-au manifestat exclusiv în sfera lăcaşurilor de cult evreieşti din Oradea. Fraţii Vago, care împreună au realizat proiectele pentru Casa Darvas-La Roche, casa Vago, palatul Moskovits II, ori fosta Şcoală de jandarmi (azi Universitatea din Oradea), sunt doar doi dintre actorii reprezentativi pentru această perioadă. Lista continuă cu Komor Marcell şi Jakab Dezsö care au proiectat celebrul complex Vulturul Negru (1907 - 1908), sediul Camerei de Comerţ şi Industrie (azi sediul Apaterm), palatul Stern (str. Republicii nr 10, 10/A), casele Adorjan I şi II (str. Patrioţilor nr. 6 şi Moscovei nr. 4).

Palatul Moskovits II

Primul sediu al Camerei de Comerț și Industrie, azi sediul Apaterm

Alături de aceştia, arhitecţi precum Jozsef Markus Geza, Rendes Vilmos, Guttman Jozsef, Lobl Ferenc au contribuit şi ei decisiv la conturarea imaginii Oradiei. Ultimul, dar cu siguraţă nu cel mai neînsemnat dintre arhitecţii evrei orădeni a fost şi Spiegel Frigyes, cel care a proiectat o serie de imobile de raport. Enumerăm doar Palatul Sonnenfeld, Casa Markovits-Matheser, sau imobilul din strada Roman Ciorogariu nr. 28. Având o formă de exprimare artistică bine conturată, Spiegel Frigyes reuşeşte să se facă remarcat prin proiectele sale funcţionaliste valorificând foarte bine posibilităţile de iluminare naturală a spaţiilor. Pentru aceasta, amintirea imobilelor Konrad, cel din strada R. Ciorogariu, şi a palatului Sonnenfeld este suficientă pentru a susţine cele afirmate anterior.

Analizând paleta de programe de arhitectură explorate în această perioadă în Oradea, unul în mod special atrage atenţia. Este vorba despre locuirea colectivă, aşa numitele imobile de raport. Reiterând contextul economic deosebit de favorabil al perioadei 1900 în Oradea, reuşim să explicăm de ce un program de arhitectură care până la acea dată nu a existat în cultura comunităţii orădene, capătă acum valenţe nebănuite şi forme dintre cele mai variate. Aproape că nu a existat arhitect în Oradea care în această perioadă să nu fi avut măcar o aplicaţie de această factură. Aminteam numele arhitecţilor Komor Marcell şi Jacob Dezso cu al lor palat Stern, fraţii Vago cu Palatul Markovits–Matheser, dar alături de aceştia au avut încercări similare şi alte nume celebre din domeniul proiectării de arhitectură. Dintre cei mai renumiţi sunt fără îndoială Rimanoczy Kalman jr. cu palatele Moskovits I, Apollo, Darvasy, Sztarill Ferencz cu casele Poynar, Sztarill, imobile din str. V. Alecsandri, sau Mende Valer cu casa Roth (str. V. Alecsandri nr. 3) şi casa Ertler din strada Episcop Mihai Pavel nr. 8.

Alături de aceste clădiri având ca funcţiune principală cea de locuire, Oradea cunoaşte o dezvoltare fără precedent şi în sfera altor programe de arhitectură. Instituţii de cultură, şi loisir, şcoli, sedii ale unor instituţii publice administrative, sedii de bănci îşi găsesc locul în peisajul urban din ce în ce mai bine conturat al Oradiei începutului de secol XX. Este suficient să amintim clădirea Teatrului de Stat proiectată de renumitul birou de arhitectură al lui Fellner Ferdinand şi Helmer Hermann pentru ca să înţelegem proporţiile fenomenului imobiliar din Oradea.

Alături de acesta, clădirile Cercului catolic (azi Filarmonica de Stat) proiectat de Sztarill Ferenc şi sediul Muzeului oraşului proiectat de Rimanoczy

Casa Roth – str. V. Alecsandri, nr.3

Kalman sr. şi apoi extins de Rimanoczy Kalmann jr. se înscriu şi ele în rândul instituţiilor de cultură edificate în această perioadă.

Casa de Economii – Str. Independenţei, nr. 3

Palatul Casei Centrale de Economii (azi sediul BRD din Piaţa Ferdinand, arhitect Rimanoczy Kalman jr.), clădirea Casei de Păstrare şi Economii (str. Primăriei nr. 2), clădirea Băncii de Credit Comercial, Industrial şi Agricol (str. Primăriei nr. 3 – fosta cantină socială a Primăriei, arhitect Rimanoczy Kalman sr.), sediul Băncii Austro-Ungare (azi BNR, arhitect Alpar Ignac), Palatul Finanţelor Publice (azi Policlinica nr. 1 – str. Republicii nr. 35), sunt toate imobile importante care îşi etalează cu dezinvoltură funcţiunea de bază. Alături de acestea, o serie de alte imobile având funcţiuni similare au fost proiectate într-un stil puternic personalizat de arhitectul Mende Valer. Este vorba despre clădirea Băncii de Economii a Comitatului Bihor (str. Independenţei nr. 3) şi despre sediul Băncii Agricole din strada Iosif Vulcan nr. 7.

Suita de clădiri reprezentative ale oraşului (Primăria Municipiului 1903 – Arhitect Rimanoczy Kalman jr., Teatrul de Stat 1908 – Fellner şi Helmer, Muzeul oraşului 1896 – Rimanoczy Kalmann sr., Şcoala de Jandarmi 1910 – arhitect Vago Jozsef, Vago Laszlo, Palatul Stern 1908-1909 – Komor şi Jakab, Palat Moskovits I 1905 - Rimanoczy Kalmann jr., Palat Fuchsl – 1904, Palatul Ulman – 1913) este completată de o serie de alte clădiri care, chiar dacă lipsite de măiestria, monumentalitatea şi emfaza acestora, întregesc imaginea edilitară a oraşului. Este vorba despre o pleiadă întreagă de locuinţe personale, vile, spaţii comerciale care împânzesc oraşul, conferindu-i astfel o imagine unitară şi nu de puţine ori exuberantă.

PERIOADA INTERBELICĂ – ÎNTRE TRADIŢIE ŞI INOVAŢIE

Perioada fastă a cumpănii dintre secole se încheie brusc pentru Oradea ca şi pentru alte oraşe europene odată cu izbucnirea primului război mondial. În plan european, perioada postbelică este un bun prilej pentru elaborarea şi experimentarea unor noi tendinţe în domeniul arhitecturii. În mod special, Europa de Vest este invadată de personalităţi care proclamă, pe lângă renunţarea la ornament, şi aplicarea unor tehnologii moderne de construire. Aceste tehnici vor fi în egală măsură determinanţi şi determinate de elaborarea unor noi concepte, teorii şi doctrine în arhitectura occidentală.

Primele aplicaţii în Oradea Mare ale fundamentelor teoretice elaborate de Le Corbusier se vor lovi de opoziţia tradiţiei şi mai ales de produsele şcolii de arhitectură locale (Austro-Ungaria) ce până

Casa Popa, arh. Anton Sallerbeck – Str. Brașovului, nr. 18

nu demult avusese rezultate atât de remarcabile.

De aceea, exemple ca Şcoala Normală Greco-Catolică (str. Iuliu Maniu, nr. 5), Seminarul Greco-Catolic (Parcul Traian, nr. 20), Biserica ortodoxă Bunavestire (piaţa Rahovei, nr. 2), Casa Şuhaida (str. Braşovului, nr. 39), Casa Găldău (str. Braşovului, nr. 37), Casa Popa (fig.18) (str. Braşovului, nr .18) toate realizări ale arhitectului Anton Sallerbeck trebuiesc privite mai degrabă ca expresii ale stilului neoromânesc decât ca exemple ale stilului Internaţional ce se manifesta în Europa anilor 1920 – 1930.

Piața Unirii - ansamblul Duiliu Marcu, 1924

Și din punct de vedere urbanistic are loc o acţiune programatică notabilă. Al doilea deceniu a secolului al XX-lea debutează din punct de vedere urbanistic cu dorința autorităților locale de a reinterpreta spaţiul public central al oraşului, cunoscut nouă ca Piaţa Unirii. Surprins în primii ani ai maturităţii profesionale, arhitectul Duiliu Marcu propune şi implementează amenajarea Pieţei Unirii, valorificând amplasamentul ales pentru statuia regelui Ferdinand (în prezent statuia ecvestră a lui Mihai Viteazul). Reuşita proiectului este certificată chiar de regina Maria, soţia regelui Ferdinand. Venită la dezvelirea statuii, aceasta apreciază noua imagine a pieţei drept cea mai reuşită dintre toate cele existente la ora respectivă în ţară.

Încet încet însă, pe măsură ce momentul izbucnirii celui de-al doilea război mondial se apropia,

clădirile moderniste încep să apară şi în Oradea. Una dintre acestea este şi Şcoala de Ucenici Industriali (azi Facultatea de Protecţia Mediului, str. Gen. Magheru, nr. 26), ea remarcându-se prin masivitatea şi neutralitatea tratării faţadelor.

De o eleganţă desăvârşită, şi aparţinând aceleiaşi tendinţe internaţionale este şi clădirea Romtelecom din strada Aurel Lazăr nr.15. Aceasta se remarcă printr-o exprimare curată şi simetrică a faţadei dominate de nervurile verticale ce conferă verticalitate şi eleganţă tabloului.

Bloc de locuințe, str. Republicii, nr. 23-27 – arh. Vagi Laszlo

ANII POSTBELICI – ARHITECTURĂ PENTRU MASE

Survenită foarte rapid după prima, pauza datorată celui de-al doilea război mondial a adus o schimbare profundă în tipicul fondului construit din Oradea.

După cea de-a doua conflagraţie mondială comenzile de proiectare ca şi metodica de lucru încep să îşi arate noile faţete. Se lucrează în colective organizate instituţional, comenzile vizează solicitări sociale dictate de conducerea centrală şi locală a statului. Şi toate acestea în timp ce beneficiarul major al acestor comenzi este tot statul român. În acest nou cadru încep să apară blocuri de locuinţe precum cele din Piaţa Bucureşti, B-dul Decebal, Parcul 1 Decembrie, Piaţa Ferdinand, complexul locativ din centrul civic reuşit volumetric şi spaţial dar nefericit amplasat în vecinătatea Cetăţii (arhitecţi Mate Laszlo, Szabo Arnold, Zisu Valentin), blocul de pe strada Republicii nr. 23-27 proiectat de arhitect Vagi Laszlo, blocurile de pe Calea Aradului (arhitect Vladimir Ionescu), Bulevardul Decebal (arhitect Terdik Magdalena, Tivadar Iuliu) etc.

Pe lângă aceste proiecte din sfera locuirii, însă tot la comanda statului, sunt executate lucrări ale diverşilor arhitecţi orădeni în domenii diverse precum cel hotelier, sanitar, comercial, de loisir, etc. Exemplele sunt elocvente, iar lista este deshisă de Hotelul Dacia – Continental ale cărui planuri au fost elaborate de Vladimir

Casa de cultură a Sindicatelor – arh. Regman Ioan, 1972

Ionescu în 1970 şi Casa de Cultură a Sindicatelor proiectată de Ioan Regman în 1972. Urmează Sala Sporturilor executată în 1973 după planurile arhitectului Vladimir Ionescu, Casa Tineretului, proiect realizat de Vagi Laszlo în 1975, magazinul Crişul de Ioan Ardelean în 1978, etc.

O NOUĂ ŞANSĂ – CE URMEAZĂ DUPĂ REVOLUȚIE?

Schimbările politice produse în Decembrie 1989, impun o serie de modificări în abordarea activităţii de proiectare din România. Din acest punct de vedere Oradea nu face excepţie. Pornite mai degrabă ca tatonări stângace, o serie de birouri individuale de arhitectură ale celor care până nu demult aparţineau aceluiaşi colectiv, devin peste noapte forţe independente, actori principali ai unei pieţe libere complet neconturate şi neexplorate.

După o perioadă de tranziţie în care păturile sociale ale comunităţii se separă tot mai clar, arhitecţii din Oradea încep să redescopere comenzile individuale şi în totalitate private ale noului tip de beneficiar. Au apărut aşadar comenzi dedicate funcţiunii de locuire individuale, izolate, urmărindu-se atingerea unui standard de viaţă necunoscut până atunci multora dintre proaspeţii beneficiari şi uneori chiar proiectanţilor.

Arhitecţi precum Nemethy Laszlo, Tivadar Iuliu, Daniela Marian, Lepădatu Dan, Mircea Călin Lungu, Alexandru Maxim, Horia Goga, Alexandru Moisi, Szasz Paul etc. sunt cei care deschid drumul spre noile proiecte de locuinţe individuale. Din nefericire, de multe ori acestea se raportau mai mult la bugetul beneficiarilor şi mai puţin la condiţiile de construire impuse de regulamentele de urbanism care în perioada imediat postdecembristă şi mai ales în zonele limitrofe oraşului nici nu existau. Mai mult, spiritul proaspăt eliberat din corzile regimului comunist al noilor beneficiari, coroborat cu reflexul necondiţionat al acestora de adaptare şi optimizare a vieţii cotidiene au condus în foarte multe cazuri la mutilări grosolane ale proiectelor elaborate şi avizate.

Complexul bisericesc baptist „Emanuel" – arh. Pafka Ernest, 1992

Odată spiritul noilor vremuri evocat trebuie adusă în discuţie şi atitudinea reprezentanţilor religioşi din teritoriu. Pe acest fond, domeniul eclesiastic a cunoscut şi el un puternic reviriment după evenimentele din Decembrie 1989. Pe de o parte cultele asuprite în perioada comunistă au început să îşi deschidă tot mai larg porţile către noii adepţi, arhitecţii Pafka Ernest şi Daniela Marian fiind autorii unora dintre cele mai reprezentative lucrări. Dacă în cazul arhitectei Marian avem de-a face cu un obiect de arhitectură izolat şi atent izolat în contextul construit existent (Biserica Penticostală Betania – strada Doinei), în ceea ce priveşte lucrările realizate de arhitectul Pafka avem în faţă exemplul unui amplu complex aparţinând acestui program - Biserica Baptistă Emanuel – Bulevardul Decebal.

Hotel Ramada – arh. Tivadar Daniel, 2009

Episcopia Greco-Catolica – Proiect de reabilitare, arh. Muth Octavian

Odată cu cristalizarea cererii şi ofertei de pe piaţa imobiliară, s-a constatat o ordonare inclusiv a tipului de proiecte elaborate de arhitecţii orădeni. Dincolo de apariţia unor noi tipuri de programe, de genul spaţiilor comerciale gigant, în care de obicei se implementează prin adaptare proiectele tip ale marilor concerne, şi-au făcut din ce în ce mai puternic apariţia pe piaţă proiectele de locuinţe colective, bazate şi dezvoltate pe baza unei cereri din ce în ce mai asidue dinspre această direcţie. Sunt aici de amintit proiectele implementate de arhitectul orădean Pafka Ernest şi Lajos Fekete (Ungaria) în noul cartier Luceafărul de pe Calea Aradului.

Imobil str. Libertății, nr. 14 – Proiect de reabilitare, arh. Puşcaş Cristian

Ultimii ani au arătat noi tendinţe în activitatea de proiectare locală. Una dintre acestea demonstrează apariţia unor investitori puternici, care prin anvergura proiectelor lor au indus o selectare drastică a ofertei de proiectare. Exemplul cel mai apropiat este cel al lanţului hotelier Ramada, care pentru obiectivul din Oradea a apelat la serviciile arhitectului Tivadar Daniel.

Pe de altă parte se constată evidentă întoarcere a conştiinţei publice către clădirile emblematice ale oraşului. Dintre arhitecţii orădeni Szabo Anemari, Emodi Tamas, Ernest şi Carmen Pafka, Muth Octavian şi Puşcaş Cristian fiind cei mai activi în domeniul reabilitării patrimoniului construit. Lor li se datorează lucrările de reabilitare de la Palatul Vulturul Negru, Cetatea Oradea, Teatrul de Stat, Sediul BNR, Sediul Episcopiei Greco-Catolice, Liceul Ady Endre, Palatul Astoria, Hotel Transilvania, Imobilul din strada Libertăţii nr. 14, etc.

ARHITECTURA JUDEȚULUI BIHOR

Pentru zona judeţului Bihor, patrimoniul arhitectural constituit din biserici de lemn, chiar dacă nu este la fel de cunoscut ca şi cele din zona Sălajului sau Maramureşului, este impresionant. Alcătuit din apropae 60 de biserici de lemn, acest patrimoniu este expresia supremă a identitaţii şi conştiinţei de sine a populaţiei româneşti din acest spaţiu geografic.

De o varietate impresionantă, fie că ne referim la configuraţia planimetrică sau la compoziţia volumetrică, aceste creaţii populare sunt expresia unitară a tradiţiei populare româneşti regăsite în bagajul decorativ, pictural şi conceptual al acestora. Indiferent de lăcaşul pus în discuţie, aceleaşi reguli generale de compoziţie, de cele mai multe ori nescrise, guvernează şi configurează opera arhitecturală în cauză. Dar unitatea şi coerenţa acestor creaţii nu se regăseşte doar la nivel decorativ sau pictural. Abordarea conceptuală în raport cu funcţiunea lăcaşului, tehnicile constructive şi nu în ultimul rând scara şi proporţiile după care s-au clădit aceste biserici sunt toate expresia unitară a populaţiei rurale româneşti care a generat fără urmă de îndoială, o arhitectură valoroasă şi unică prin fiecare dintre cele 57 de biserici dar cu toate acestea unitară prin forţa credinţei şi a tradiţiilor populare româneşti.

Biserica de lemn şi turnul clopotniță de la Sebiş

Detaliu portal biserica de lemn din Sebiş

Am ales din lista bisericilor de lemn declarate monument de arhitectură din judeţul Bihor, doar acele exemple, care prin complexitatea lor volumetrică, prin bogăția elementelor decorative sau prin valoarea inestimabilă a picturii murale interioare au capacitatea de a reda cât mai exhaustiv perfecţiunea creației populare.

Cele mai semnificative exemple sunt fără îndoială cele din zona Beiuşului, dar alături de acestea îşi fac loc cu uşurinţă şi câteva din bisericile de lemn de pe valea Crişului.

Amintim în primul rând bisericile din Sebiş, Totoreni, Stâncești sau Brădet, fiecare dintre ele remarcându-se prin unicitatea lor spaţial compoziţională. Pentru aceasta, aducem întâi în discuţie cazul bisericii de la Sebiş, acolo unde, caz unic în zona de vest a ţării, avem de-a face cu compoziţia arhitecturală a două volume. Este vorba despre alăturarea corpului bisericii propriu-zise şi a turnului clopotniţă, amplasat în sud-vestul acesteia. Dincolo de această configuraţie unică, proporţiile bisericii din Sebiş sunt copleşitoare. Şarpanta înaltă şi suplă domină volumul bisericii, dar cu toate acestea senzaţia pe care o resimte privitorul este departe de a fi una de apăsare. Dimpotrivă, supleţea şi zvelteţea şarpantei profilate pe albastrul cerului transmit o stare de linişte şi calm pe care doar proporţiile perfecte ale volumetriei o pot genera.

Biserica de lemn din Stâncești

înălțimea turnului dar mai ales a fleșei acestuia. Şi în acest caz, deşi total diferite față de Sebiş, raporturile stabilite între corpul bisericii, turnul şi fleşa acestuia ating o perfecțiune a compoziției nemaiîntâlnită. Firescul şi naturalețea cu care fiecare volum în parte preia, continuă şi apoi transmite mai departe forma, sunt fără îndoială rodul unei experienţe îndelungate a meşterilor, sunt, în ultimă instanţă, eminamente rodul unui simţ al proporţiilor moştenit genetic şi transmis apoi din generaţie în generaţie celor ce au continuat să desăvârşească astfel de capodopere arhitecturale.

Deşi alterată din cauza intervenţiilor improprii, imaginea bisericii din Totoreni este probabil cea mai reprezentativă pentru spiritualitatea şi moralitatea populaţiei româneşti din acest spaţiu geografic. Element spaţial–funcţional rămas unic, perindelele bisericii din Totoreni sunt firesc integrate în corpul bisericii. Funcţionând ca loc de judecată şi osândă fizică a răufăcătorilor din sat, prin alipirea la spaţiul sacru al bisericii perindelele sunt mai degrabă o modalitate de a pedepsi moral persoana judecată.

Biserica din Totoreni, detaliu al perindelelor

Biserica de lemn din Hotar

În aceeaşi notă, dar cu o accentuare mai puternică a zvelteţei volumului regăsim la biserica de lemn de la Stânceşti (fig.3). De dimensiuni mai mici decât precedenta, aceasta impresionează prin

Alături de aceste exemple din zona Beiuşului, putem exemplifica şi câteva biserici de lemn de pe valea Crişului. Dintre acestea bisericile din Hotar, Luncşoara şi Gheghie, sunt exemplele care se remarcă fie prin volumetria lor fie prin bogăţia elementelor decorative.

Detaliu portal biserica de lemn din Hotar

În acest context este de subliniat în primul rând caracterul excepţional al picturii murale al bisericii din Hotar, acolo unde, la 1881 Dionisiu Juga picta întreaga suprafaţă parietală a bisericii. Dar pe lângă pictura interioară de inspiraţie folclorică, exemplul bisericii din Hotar se mai remarcă şi prin cazul particular al amplasamentului acesteia. Se ştie că, de-a lungul istoriei, aşezările omeneşti suferă diverse transformări. Fie că vorbim despre transformări ale suprafeţelor ocupate, fie că vorbim despre transformări demografice sau etnice, în marea majoritate a cazurilor comunităţile de oameni se grupează în jurul instituţiilor reprezentative ale acestora, generând apoi în aceeaşi zonă alte şi alte instituţii importante (administrative, politice, economice, culturale, etc.). Deşi aceasta este una dintre regulile generale nescrise ale aşezărilor umane, în cazul aşezării de la Hotar situaţia este radical diferită, aici comunitatea locală preferând să mute vatra satului şi să abandoneze biserica de lemn pe vechiul amplasament.

Impresionantă prin dimensiuni dar mai ales prin conceptia structurală adoptată, biserica de lemn Sf. Gheorghe din Luncşoara transpune în tehnici constructive populare, o inovaţie de inspiraţie gotică. Bazată pe un simţ structural şi al proporţiilor deosebit de bine prefecţionat, meşterul a rezolvat descărcarea şarpantei sprijinind-o pe un soi de contraforţi detaşati de peretele bisericii şi care în acelaşi timp joacă şi rolul unor arce butante gotice.

Biserica de lemn din Luncşoara

Detaliu al pridvorului bisericii de lemn din Gheghie

Ultima biserică de lemn pe care o supunem atenţiei nu se remarcă nici prin vreo rezolvare structurală deosebită nici prin dimensiunile ei impresionante, ci prin bogăţia, varietatea şi mai

Biserica din Marțihaz, proiect arh. Sztarill Ferencz

ales ingeniozitatea rezolvării subansamblurilor structurale, care astfel capătă şi un rol decorativ. Mica biserică de lemn din Gheghie, purtând hramul Sf. Apostoli Petru şi Pavel se remarcă deci prin abilitatea meşterului de a transpune subansamblurilor structurale (cleşti, cuie de lemn, bârne, chertări, etc.) caracteristici artistice deosebite. Este suficient să amintim aici capetele cuielor de lemn, cleştii de la stâlpii pridvorului, ori capetele grinzilor cornişei pentru a ne face o impresie despre desăvârşirea acestei bijuterii arhitecturale. Alături de acestea, motivele ornamentale tradiţionale, brâul torsadat ce înconjoară biserica, ancadramentul portalului de acces, pictura interioară sau piesele de mobilier din interior sunt tot atâtea elemente ce completează armonios lăcaşul de cult.

Rămânând în sfera patrimoniului arhitectural eclesiastic este oportun să amintim câteva dintre bisericile de zid de pe teritoriul judeţului. Inventariindu-le în funcţie de amplasament, este necesar să aducem în discuţie bisericile reformate din Salonta şi Marghita, cea ortodoxă purtând hramul Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril din Beiuş, bisericile romano–catolice din Valea lui Mihai şi Marghita, dar şi sinagoga din aceeaşi localitate.

Biserica din Alparea, proiect arh. Sztarill Ferencz

Alături de aceste cunoscute monumente de arhitectură eclesiastică se pot aminti bisericile ortodoxe tip ale arhitectului Sztarill Ferencz amplasate în Martihaz, Alparea, Cheşa şi Petid, care prin profilul artistic al arhitectului aduc o notă inedită în legile compoziţionale ale bisericilor ortodoxe.

Cu totul remarcabilă este însă biserica grecocatolică, azi ortodoxă din satul Rogoz. Ridicat între 1866–1869, lăcaşul respectă planimetria de inspiraţie italică în formă de cruce latină cu transept, cor, altar şi turn amplasat pe una dintre laturile lungi ale acestuia.

De amintit în acelaşi context, deosebită prin vechimea şi tipologia planimetrică, este biserica reformată din Fughiu, comuna Oşorhei. Având o planimetrie derivată din specificul bisericilor din lemn, aşa cum observa şi V. Vătăşianu în „Istoria artei feudale în Ţările Române", acest lăcaş de cult suportă de-a lungul timpului unele intervenţii volumetrice, cea mai importantă dintre acestea înregistrându-se la sfârşitul secolului al XVIII-lea, atunci când a fost adăugat turnul baroc din faţada vestică.

Patrimoniul bihorean cuprinde însă şi alte obiective importante ce aparţin altor programe arhitecturale, diferite de cel eclesiastic. Dintre acestea cele mai spectaculoase exemple se regăsesc în domeniul rezidenţial. Este cazul nenumăratelor reşedinţe nobiliare de pe teritoriul judeţului, începând cu castelul Bujanovics din Valea lui Mihai şi înregistrându-le apoi pe cele din Săcueni (Castelul Stubenberg), Diosig (Castelul Zichy), Gheghie (Castelul de vânătoare Zichy), Tileagd (Castelul Telegdi), Balc (Castelul Degenfeld-Schomburg), Arpăşel (Castelul Moskovits).

Biserica din Rogoz, 1866-1896

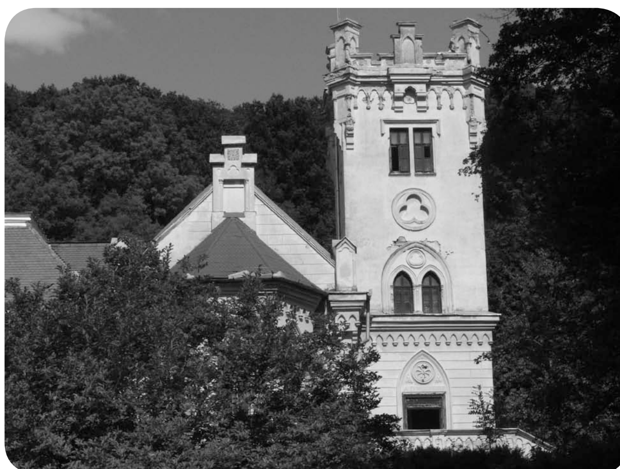

Biserica din Fughiu

Remarcabile realizări arhitecturale aceste reşedinţe au fost construite în marea lor majoritate în forma actuală în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În acest tipar se încadrează şi castelul Degenfeld-Schomburg din Balc, edificat în forma actuală în 1896 la comanda familiei Degenfeld. Construit într-un spirit romantic, castelul se ridică pe amplasamentul iniţial al unui alt castel ridicat de Pruisz Janos la 1484.

Oarecum similar este cazul castelului Zichy din Gheghie. Amplasat într-un peisaj pitoresc, în mijlocul unui parc cu vegetaţie înaltă, imobilul este retras de la limita de proprietate dezvăluind astfel o perspectivă amplă şi pitorească. Dezvoltat pe două nivele, castelul adoptă o estetică romantică apelând la principii compoziţionale baroce şi motive decorative renascentiste şi neogotice.

Castelul Zichy de la Gheghie, detaliu turn

Un alt exemplu de arhitectură rezidenţială nobiliară este şi castelul Stubenberg din Săcueni. Acesta a fost început în stil baroc de către J. Dietrichstein jr. între anii 1750–1760, fiind apoi finalizat după aproape un secol în stil neoclasic de către grofii Stubenberg. Organizat în jurul unei curţi interioare, având în plan forma literei U, castelul abordează pe latura sudică un stil baroc matur dar provincial, dominat de o decoraţie abundentă, specifică stilului şi a cărei dominantă este

Castelul Degenfeld-Schomburg din Balc

Castelul Stubenberg din Săcueni

fără îndoială blazonul familiei Dietrichstein amplasat central, deasupra accesului.

Diversitatea factorilor sociali, politici, religioşi, culturali etc. implică şi pe teritoriul judeţului Bihor o mare varietate de programe arhitecturale şi implicit un mare număr de imobile reprezentative pentru diverse programe arhitecturale. Dacă în ceea ce priveşte arhitectura eclesiastică exemplele sunt numeroase şi aparţin unor tipologii diverse, funcţie de perioadă, religie sau materiale de construcţie, în ceea ce priveşte arhitectura laică aceasta este mult mai greu de inventariat şi clasificat. În acest caz, programele funcţionale sunt diverse, aparţin unor culturi diferite, unor perioade diferite, şi desigur unor contexte locale diferite care până la urmă au şi detereminat apariţia obiectelor de arhitectură într-o anumită formă, într-un anumit loc şi cu o anumită funcţiune.

Desigur, dintre toate, locuirea este programul funcţional cu cea mai vastă ofertă tipologică şi cu cele mai multe posibilităţi de ierarhizare valorică, funcţie de componenta socială pe care obiectele studiate o reclamă. Aşa cum arătam în exemplele anterioare, pe teritoriul judeţului Bihor, expresia supremă a programului de locuire sunt castelele reşedinţe nobiliare, care, în funcţie de comanditari, perioadă de construire şi specificul culturale al locului şi al comanditarilor au îmbrăcat diverse forme şi expresii stilistice şi arhitecturale. Alături de acestea însă, locuirea furnizează numeroase alte exemple de mai mică anvergură, dar care prin particularităţile contextuale specifice, devin puncte de referinţă ale acestui program. Un exemplu emblematic este cu siguranţă şi cartierul de case din zona centrală a oraşului Ştei. După 23 august 1944, odată cu dezvoltarea industrială a oraşului, are loc şi dezvoltarea sa urbanistică. Alături de clădirile administrative construite în centrul localităţii, cartierul de locuinţe izolate şi organizate după o tramă stradală rectangulară devine un model urbanistic reprezentativ până în zilele noastre. Construit, ca de altfel întreaga zonă centrală, după principii urbanistice elaborate de şcoala sovietică de arhitectură, acest cartier de locuinţe individuale devine reprezentativ tocmai datorită unicităţii şi fiabilităţii modelului dovedite în timp. Amplasate pe cvartale delimitate de străzi perpendiculare, locuinţele reproduc o tipologie planimetrică şi plastică unică şi tipizată, fiind înconjurate perimetral de vegetaţie protectoare.

Locuinţe individuale după proiecte tip în oraşul Ştei

Primăria orașului Salonta

Dezvoltarea în timp a localităților a condus, pe lângă diversificarea formală şi de fond a celor două mari programe amintite şi la apariția şi ulterior dezvoltarea unora noi. Dintre acestea cel mai relevant pentru dezvoltarea şi statutul unei localități este programul funcțional al unităților administrative şi economice. Pentru această categorie de clădiri, oraşul Salonta oferă un bun exemplu prin clădirea primăriei (fig.18) amplasată în centrul localității. Construită între 1906-1907 de către arhitectul Székely Lázló, clădirea este un reuşit exemplu de arhitectură art-nouveau în această zonă geografică. Alături de aceasta, chiar dacă aparține unui alt program de arhitectură decât cele invocate anterior, clădirea gimnaziului superior de stat, azi Colegiul National Arany Janos, a fost ridicată după planurile aceluiaşi arhitect, în aceeaşi perioadă şi în acelaşi stil, apelând însă la mai puține elemente decorative.

Iată aşadar cum un scurt şi succint perpiplu prin inventarul patrimoniului imobiliar bihorean, dezvăluie excepționale particularități şi unicități ale acestuia. Fie că aducem în discuție cazurile unor obiecte de arhitectură academică, fie că invocăm geniul creator al meşterilor populari autohtoni, arhitectura bihoreană oferă repere artistice valoroase, relevante şi în mod sigur autentice pentru cei ce doresc să se aplece măcar pentru câteva clipe asupra lor. Dincolo de granițele religioase, etnice sau culturale, acest patrimoniu construit unifică în trup şi spirit comunitățile care conviețuiesc în acest spațiu, oferind totodată celor străini de aceste meleaguri un exemplu de armonioasă şi binecuvântată conviețuire.

BIBLIOGRAFIE

*** Arhivele Statului – Fond. Primăria Municipiului Oradea;

*** *L`Arte nel Seicento e Settecento* – Touring Club Italiano, Milano 1966;

*** *Istoria oraşului Oradea*, Edit. Arca, Oradea 2007;

*** *Ghid turistic al bisericilor de lemn din zona Beiuş*, Editura Duran's, Oradea, 2010;

Avram, Alexandru, *Arhitectura romanică din Crişana*, Tipografia Crişana, Oradea 1969;

Borcea, Liviu, *Memoria caselor,* Edit. Arca, Oradea 2003;

Borcea, Liviu, Apan Mihai, Moisa Gabriel, *De la o stație la alta,* Edit. Arca, Oradea 2006

Chifor, Agata, *Oradea barocă,* Edit. Arca, Oradea 2006;

Chiriac, Aurel, *Oradea*, Edit. Muzeului Țării Crişurilor, Oradea 2002;

Coman, Vasile (îndrumător), *Trepte vechi și noi în istoria eparhiei Oradea; Mărturii – evocări*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, Oradea, 1980;

Csiki, Tamas, *A Magyarorszagi Holokauszt Foldrajzi Enciklopediaja*, traducere după Braham Randolph;

Droj, Gabriela, Mancia Aurora, Droj Laurențiu (coordonatori), Biserici de lemn în bazinul Crişul Repede", Editura Duran's, Oradea, 2010;

Fleisz, Janos, *Nagyvarad Tortenete Evszamokban*, Edit. Literator, Oradea 2000;

Godea, Ioan, *Biserici de lemn din România*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1966;

Godea, Ioan, Cristache-Panait Ioana, *Monumente istorice bisericeşti din eparhia Oradiei – Bisericile de lemn*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, Oradea, 1978;

Hârcă, Rodica, *Oradea, decorații Art Nouveau,* Edit. Muzeului Țării Crişurilor, Oradea 2007;

Hârcă, Rodica, *Palatul Vulturul Negru,* Edit. Muzeului Țării Crişurilor, Oradea 2009;

Marta, Doru, *Cetatea Oradea în secolele XI-XVII – monorafie arheologică –* Teza de doctorat, Cluj-Napoca, 2000

Moldovan, Mircea Sergiu, *Sinagoga–arhitectură a monoteismului,* Edit. Palidea, Bucureşti 1993

Mihali, Ciprian, *Artă, tehnologie și spațiu public*, Edit. Paidea, Bucureşti 2005

Mozes, Tereza, *Evreii din Oradea,* Edit. Hasefer, Bucureşti 1997

Paşca, Mircea, *Arhitectul Frigyes Spiegel la Oradea,* Edit. Arca, Oradea 2010

Peter, I. Zoltan, *3 secole de arhitectură orădeană,* Edit. Muzeului Ţării Crişurilor, Oradea 2003

Rogerius, *Carmen Mizerabile,* Edit. Arca, Oradea 2006

Rusu, Adrian Andrei, coordonator, *Cetatea Oradea – Monografie arheologică,* Edit. Muzeului Ţării Crişurilor, Oradea 2003

Tripon, Aurel, *Monografia, almanah a Crișanei, județul Bihor,* Tipografia Diecezană, Oradea 1936

Vătăşianu, Virgil, *Istoria Artei Feudale în Țările Române*, Imprimeria „Ardealul" – Cluj Napoca, 2001

ISTORIA BISERICII ORTODOXE. SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

Cristian Apati, Augustin Țărău

Perioada de început a vieţii creştine pe meleagurile bihorene nu este încă pe deplin cunoscută. Din păcate, informaţiile deţinute până acum au ajutat prea puţin scrierea acestui fragment de istorie crişană, deducţia logică fiind principala metodă la care au apelat istoricii mai vechi sau mai noi[1]. La baza acesteia stau însă câteva realităţi incontestabile.

De-a lungul anilor, cercetările arheologice au pus în evidenţă, în zona Câmpiei Dunării de mijloc, în Câmpia Mureşului, în bazinele Crişurilor, până la Tisa, influenţe ale culturii materiale bizantine. Mănăstirile de rit grecesc au facilitat legătura cu Bizanţul încă înainte de secolul al IX-lea, afirmându-se în această regiune o intensă viaţă creştină de rit răsăritean[2]. Ducatul bihorean, aflându-se în raport de vasalitate cu Imperiul Bizantin, nu încape îndoială că preoţii şi bisericile de aici erau integraţi într-o structură ierarhică[3]; M. Păcurariu presupune că la Biharia, alături de Menumorut, a avut reşedinţa şi un episcop[4].

Instaurată treptat, stăpânirea maghiară aducea cu sine o ocârmuire spirituală aflată în conflict cu Biserica răsăriteană. Întemeierea Episcopiei romano-catolice de Oradea de către regele Ladislau I, la sfârşitul secolului al XI-lea, a marcat debutul acţiunilor prozelite ale Bisericii latine faţă de vechii locuitori ai acestor meleaguri care practicau ritul şi mărturiseau credinţa răsăritenă. Operaţiunile de atragere la catolicism au îngemănat puterea spirituală cu cea laică, episcopul latin ocupând şi funcţia de comite suprem al Bihorului. Mai mult, Episcopia, Capitlul şi mănăstirile romano-catolice au fost înzestrate, în secolele XI-XII, cu vaste domenii funciare, devenind mari stăpâni feudali. Proprietăţile acestora se grupau în jurul Oradiei şi în bazinul Crişului Negru[5].

Debutul secolului al XIII-lea aduce mărturii documentare de netăgăduit privind existenţa unor biserici şi a unor slujitori ai altarului care practicau ritul răsăritean în aceste părţi. La 16 aprilie 1204, papa Inocenţiu al III-lea, neliniştit de activitatea unor „biserici ale monahilor greci" aflate pe teritoriile diecezelor Oradea şi Veszprém, trimitea o scrisoare celor doi episcopi, cerându-le să ia măsuri în sensul de a „înfiinţa un episcopat în frunte cu unul din aceia... care să ne fie supus nemijlocit"[6]. Acelaşi papă, într-o epistolă către arhiepiscopul de Calocea, menţionează o episcopie nesupusă nici unei mitropolii aflată pe pământurile cneazului Bâlea. Având în vedere că începând cu anul 1197 Episcopia catolică de Oradea făcea parte din Arhiepiscopia de Calocea, nu este exclus ca ambele documente să se refere la una şi aceeaşi situaţie[7]. Biserici de rit grec, precum cele pomenite de papă, sunt atestate în secolele XI-XII la Sânicolau de Beiuş şi la Voivozi.

Existenţa unei mănăstiri de rit răsăritean la Voivozi este confirmată atât documentar cât şi arheologic. Documentele ne spun că în anul 1391, nobilii români maramureşeni Balc şi Drag, călătorind la Constantinopol, au reuşit să obţină pentru centrul monahal Peri statutul de stravopighie patriarhală, cu drept de a hirotoni preoţi în arealul subordonat. Mănăstirea de la Voivozi, în documentele de epocă *Al-*

---

[1] Lupşa, Şt., *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, Oradea, 1935 (în continuare: Lupşa, Şt., *Istoria bisericească...*), p. 6; Păcurariu, M., *Viaţa bisericească a românilor din părţile nord-vestice ale ţării până la începutul secolului al XVIII-lea*, în *Trepte vechi şi noi de istorie, cultură şi viaţă bisericească în Eparhia Oradiei. Mărturii. Evocări*, Oradea, 1980 (în continuare: Păcurariu, M., *Viaţa bisericească...*), p. 154-155; Borcea, L., *Bihorul medieval. Oameni, aşezări, instituţii*, Oradea, 2005 (în continuare: Borcea, L., *Bihorul medieval...*), p. 59.

[2] Borcea, L., *op. cit.*, p. 55.

[3] Idem, *Moaşte ale unor sfinţi bizantini la Biharea în secolul al XII-lea*, în *Istoria ca experinţă intelectuală*, Oradea, 2001 (în continuare: Borcea, L., *Moaşte ale unor sfinţi bizantini...*), p. 91.

[4] Păcurariu, M., *op. cit.*, p. 155-156.

[5] Borcea, L., *op. cit.*, p. 42, 91.

[6] Borcea, L., *Bihorul medieval...*, p. 61; Păcurariu, M., *op. cit.*, p. 157.

[7] Borcea, L., *op. cit.*, p. 61.

masigy sau *Almaszeg*[8], a fost integrată acestei structuri ecleziastice de factură răsăriteană alături de teritorii care astăzi s-ar suprapune peste Maramureş, Sălaj, Medieş, Ugocea, Bârjava, Ciceu şi Bolovăneţ[9].

Cercetătorii care au efectuat săpăturile la Voivozi plasează temporal începutul complexului monahal în secolul al XII-lea. O primă fază a existenţei sale este legată de edificiile de lemn care au funcţionat aici, fază încheiată în deceniile de început ale secolului al XIII-lea, când biserica de lemn este înlocuită cu una de piatră. Construirea a două clădiri importante şi potenţarea întregului ansamblu, în deceniile 7-8 ale secolului al XIV-lea, constituie pragul dintre faza a doua şi cea de a treia. Dispariţia mănăstirii este legată de extinderea şi ecourile pe care le-a avut în Bihor răscoala de la Bobâlna, la mijlocul secolului al XV-lea[10]. Rezultatele obţinute în urma şantierului arheologic creionează un tablou pe care sursele scrise nu îl descriu. Biserica de zid avea o navă aproape pătrată şi un altar semicircular uşor alungit, posibil boltit. Planul acesta poate fi pus fără rezerve alături de cel al capelei de curte a cnezilor din Densuş[11]. Deasupra navei, în mijlocul bolţii de cărămidă era poziţionat turnul clopotniţă din material lemnos. Imediata apropiere a bisericii a fost alocată mormintelor, circa 300-400, orientate creştineşte[12]. De jur împrejur se aflau clădiri care pot fi caracterizate ca aparţinând unui lăcaş mănăstiresc[13].

Comunitatea spirituală de la Voivozi nu a fost mare, numărul călugărilor trebuie să fi fost de 4-5, pentru ca în timp să ajungă la 10-12 persoane[14], ea permite însă observarea unor aspecte din viaţa schiturilor şi a micilor aşezăminte monastice care au fost centrele spirituale ale societăţii româneşti în primele secolele ale mileniului al II-lea.

O biserică de zid ridicată în secolul al XIII-lea în care s-a practica ritul răsăritean a existat şi în Borod[15].

Biserica din Remetea, vechi centru voivodal românesc pe valea Roşiei, aparţine sfârşitului secolului al XIII-lea sau începutului secolului al XIV-lea[16]. Documentar, într-o scrisoare a papei Clement al VI-lea adresată regelui Ludovic I, la 17 octombrie 1345, se vorbeşte de trecerea unor români la catolicism, între ei numărându-se şi „Nicoale mai marele de Remecha", un cneaz român. G. Crişan şi C. Pavel sunt de părere că *Remecha* este Remetea de lângă Beiuş[17].

În acest caz, istoria artei vine să lămurească lucrurile. Amprenta stilului bizantin se face simţită aici atât în arhitectură, la absidă, cât şi în pictura interioară, păstrată pe alocuri până astăzi. Absida este de aceeaşi lărgime cu nava, de formă semicirculară la interior şi poligonală, cu cinci laturi, la exterior[18]. V. Vătăşianu spune că un asemenea plan de altar nu se întâlneşte în nici o perioadă a arhitecturii catolice, pe când în biserica răsăriteană este ceva normal[19]. Cu certitudine, este o influenţă a arhitecturii bizantine din sudul Carpaţilor[20]. Fresca bisericii din Remetea în partea de NV a absidei şi în partea inferioară a turnului, pe pereţi şi pe boltă. Sunt două picturi total distincte. Cea din absidă aparţine şcolii occidentale, zona Italia de nord-Tirol, pe când cea din turn a fost realizată de zugravi români, după cum o dovedeşte stilul bizantin şi inscripţiile chirilice[21], zugravi crescuţi în mediul artistic al cnezatelor transilvănene din

---

[8] În documentul redactat la Constantinopol în anul 1391 este menţionat *ţinutul Pistram*, dovedit mai târziu a fi Voivozi, cf. Popa, R., *Voivozi. Un centru spiritual al românilor din nordul Bihoruluiîn secolule XII-XIV*, în *Trepte vechi şi noi de istorie, cultură şi viaţă bisericească în Eparhia Oradiei. Mărturii. Evocări*, Oradea, 1980, p. 39.

[9] Borcea, L., *op. cit.*, p. 64-65.

[10] Popa, R., *op. cit.*, p. 42; Popa, R., Căpăţână, D., Lukács, A., *Cercetările arheologice de la Voivozi. Contribuţii la istoria Bihorului în secolele XII-XV*, în *Crisia*, XVII (1987), p. 99-101; Borcea, L., *op. cit.*, p. 65; Drăguţ, V., *Lăcaşurile româneşti de zid din nord-vestul ţării şi însemnătatea lor istorică*, în *Trepte vechi şi noi de istorie, cultură şi viaţă bisericească în Eparhia Oradiei. Mărturii şi Evocări*, Oradea, 1980, p. 231; Păcurariu, M., *op.cit.*, p. 157.

[11] Popa, R., *op. cit.*, p. 41; Idem, Căpăţână, D., Lukács, A., *op. cit.*, p. 103.

[12] *Ibidem*, p. 70-73.

[13] Popa, R., *op. cit.*, p. 42; Idem, Căpăţână, D., Lukács, A., p. 73-78.

[14] *Ibidem*,s p. 101.

[15] Drăguţ, V., *op. cit.*, p. 231.

[16] Crişan, G., *Un monument de artă medievală: biserica din Remetea*, în *Biharea*, I (1973), p. 236; Vătăşianu, V., *Istoria artei feudale în ţările române*, Cluj-Napoca, 2001, p. 124.

[17] Crişan, G., *op. cit.*, p. 236, 239; Pavel, C., *Şcoalele din Beiuş, 1828-1928. Cu o privire asupra trecutului românilor din Bihor*, Beiuş, 1928, p. 41-42.

[18] Crişan, G., *op. cit.*, p. 229.

[19] Vătăşianu, V., *op. cit.*, p. 124.

[20] Crişan, G., *op. cit.*, p. 236.

[21] Vătăşianu, V., *op. cit.*, p. 761.

primul sfert al secolului al XVI-lea[22]. Având la îndemână toate aceste elemente, V. Vătăşianu conchide: biserica din Remetea a aparţinut cel mai probabil încă de la început cultului ortodox [23].

Biserica din Seghişte aparţine aceloraşi veacuri precum cele de la Voivozi şi Remetea[24]. Formele sale arhitectonice trădează o tipologie străveche, absida este şi aici de plan poligonal la exterior şi semicircular în interior, aşa numita absidă de tip bizantin[25]. După V. Vătăşianu, poate fi datată la mijlocul secolului al XV-lea, iar după V. Drăguţ ea a fost construită mai devreme, cel mai târziu în secolul al XIV-lea[26]. Încă de la început a avut parte de pictură[27]. Iconografia din altar îi prezenta pe 12 apostoli în suită, o concepţie care trebuie pusă în legătură cu picturile păstrate la bisericile ortodoxe din Strei şi Sântă-Mărie-Orlea[28].

De secolul al XIV-lea sau de cel următor ţine şi biserica de zid din Tărcăiţa. Prin dispoziţia planimetrică şi prin pictură, biserica din Tărcăiţa aparţine marii familii a vechilor monumente româneşti. Figura Maicii Domnului cu Pruncul şi Cei doisprezece Apostoli se mai putea vedea încă la sfârşitul secolului al XIX-lea pe ruinele altarului, temă iconografică prezentă şi în pictura de secol XIV a bisericilor din Strei şi Hălmagiu[29].

Răspândirea creştinismului de factură răsăriteană pe întinsul Câmpiei de Vest poate fi argumentată şi pe alte dovezi, să le spunem, neconvenţionale. Bunăoară, sfinţi cu deosebită cinstire în biserica bizantină, cum sunt Sf. Gheorghe, Sf. Nicolae, Sf. Pantelimon, Sf. Dumitru, Sf. Cosma şi Sf. Damian, au fost aleşi a fi hram pentru numeroase biserici. Spre exemplu, biserica din Biharea avea hramul Sf. Nicolae şi deţinea, de pe la mijlocul secolului al XI-lea şi până în prima jumătatea a celui următor, moaştele Sf. Gheorghe şi Sf. Nicolae[30]. Importanţa prezenţei lor la Biharea este deosebită, dovedind circulaţia valorilor spirituale bizantine până în centrul Europei[31].

Credincioşii răsăriteni au avut multe de pătimit în răstimpul veacurilor amintite. Liderilor lor nu le-a fost permisă accederea la titluri nobiliare decât în schimbul mărturisirii credinţei catolice. Un asemenea caz este cel al lui Gheorghe din Gepiş care către sfârşitul secolului al XIV-lea primea de la episcopul latin satul Ilie (Ciumeghiu) cu condiţia de a-i fi credincios lui şi bisericii sale[32]. În schimb, printr-o bulă papală din anul 1374, mănăstirile ortodoxe şi-au pierdut dreptul de notariat[33]. Dacă liderii au fost supuşi unei presiuni enorme, românii de rând nu au avut de suferit la fel de mult. Încercarea clerului catolic de a impune românilor plata dijmei a fost o piedică majoră în receptarea catolicismului de către aceştia, lucru măsturisit într-o scrisoare papală din anul 1328[34].

Cât priveşte organizarea Bisericii ortodoxe bihorene, o diplomă emisă de către episcopul romano-catolic de Oradea, la 26 iunie 1349, în favoarea cneazului Petru, fiul lui Stanislav, din Vintere, enunţa exceptarea de la sarcinile şi dările iobăgeşti a câte unui preot român din satele aflate sub jurisdicţia acestuia[35]. La episcopul orădean mergeau pentru a solicita recunoaşterea scutirilor şi a drepturilor lor şi protopopii din zona Beiuşului ce-şi aveau reşedinţa în Seghişte. Parcurgeau acest drum după fiecare alegere de episcop. În anul 1503 este amintit protopopul Dan, în 1538 Ioan, iar în 1554 Petru[36]. Nicolae Iorga opiniază că aceştia erau de fapt episcopi, şi nu *arhidiaconi* (protopopi) cum îi regăsim în actele elaborate în mediul catolic. După cum am văzut, biserica din Seghişte a fost edificată în secolul al XIV-lea sau în secolul al XV-lea. Secolului XV îi aparţine şi biserica din Leheceni-Cărpinet. De la

[22] Crişan, G., *op. cit.*, p. 233-234.

[23] Vătăşianu, V., *op. cit.*, p. 761.

[24] Păcurariu, M., *op. cit*, p. 157.

[25] Vătăşianu, V., *op. cit.*, p. 260.

[26] Drăguţ, V., *op. cit.*, p. 231.

[27] Vătăşianu, V., *op. cit.*, p. 405.

[28] Drăguţ, V., *op. cit*, p. 232.

[29] *Ibidem*, p. 233.

[30] Borcea, L., *Moaşte ale unor sfinţi bizantini...*, p. 89-90.

[31] *Ibidem*, p. 92. În acest context, trebuie amintit şi faptul că Patriarhul de la Constantinopol a numit în anul 956 un episcop grec pentru Ungaria, pe Hieroteos.

[32] Lupşa, Şt., *op. cit*, p. 10. Multe familii româneşti care pentru a-şi păstra sau a primi titluri nobiliare au făcut mărturisirea de credinţă catolică s-au maghiarizat peste ani: Nikola, Gyeröfy, Rado, Vitéz, Kemény, Kabos, Bornemisa, Teleki, Csaki, Tisza, cf. *Ibidem*, p. 10-11.

[33] *Ibidem*, p. 10.

[34] *Ibidem*, p. 11.

[35] *Ibidem*, p. 12; Păcurariu, M., *op.cit.*, p. 157.

[36] Lupşa, Şt., *op. cit.*, p. 12; Drăguţ, V., *op. cit*, p. 232; Păcurariu, M., *op.cit.*, p. 158; Borcea, L., *Bihorul medieval...*, p. 164-166.

Cărpinet ni s-a păstrat o listă a slujitorilor altarului anteriori anului 1612. Sunt consemnați Pascu, Marcu, Achim, Basca şi Stan[37]. Hirotonirea acestor parohi era săvârşită cu siguranță de către arhiepiscopii sau mitropoliții ortodocşi români ai Transilvaniei, afirmă M. Păcurariu[38].

Presiunile catolicizante au încetat o dată cu impunea reformei în aceste părți. Dieta Transilvaniei din anul 1556 lua hotărârea de a-l izgoni din țară pe episcopul romano-catolic de Alba-Iulia, împreună cu toate structurile subordonate, precum şi toate ordinele călugăreşti catolice, averile acestora erau secularizate[39]. A reuşit să supraviețuiască pentru scurt timp doar Capitlul Sf. Ştefan Protomartirul din Dealul Oradiei. După luna iunie 1557, reforma s-a generalizat şi la Oradea[40].

În privința românilor, acțiunea prozelită calvină a adoptat mai multe forme de manifestare: acordarea de drepturi materiale şi politice preoților care se converteau, trimiterea de predicatori români calvini în parohii, crearea de protopopiate româneşti calvine, convocarea unor preoți români la sinoadele calvine etc. Un impact puternic l-au avut şi cărțile de cult tipărite în limba română[41]. Prin urmare, s-au tipărit şi la Oradea, între 1570 şi 1573, cărți româneşti de cântări religioase cu un conținut calvin, recte opera lui Szegedi Gerghely. Tipărită cu litere latine şi ortografie maghiară de către Sztripszky şi Alexics, ea nu a uşurat lectura, în consecință, nu a dus la rezultatele aşteptate[42]. Totuşi, un oarecare succes a fost înregistrat în partea nordică a Bihorului. Bunăoară, la Chişlaz era scris unui miscelaneu[43] în care istoricii au identificat influențe calvine, în „iertăciuni" şi în cântece „la om mort"[44]. F. Dudaş spune că este cel mai vechi manuscris românesc din Bihor. De asemenea, micromonografiile parohiilor reformate din protopopiatul Marghita, întocmite în 1837, ne arată, pe baza vestigiilor, că vechile biserici din Abramul de Sus, Sulpacul de Barcău, Târguşor, Petreul şi altele au aparținut, anterior reformei religioase, ritului răsăritean, ceea ce a dus la concluzia convertirii locuitorilor ortodocşi la calvinism, chiar dacă şi-au păstrat unele obiceiuri ca cel al înmormântării. Deşi par suficient de plauzibile aceste aserțiuni, există o mare probabilitate ca aceste comunități de ortodocşi să-şi fi construit alte biserici ori să fi plecat din localitate, căci se cunoaşte deja suficient faptul că reformații nu aveau pretenții asupra aspectului lăcaşurilor de cult, intrând cu conştiința curată în posesia lăcaşurilor tradiționale[45].

Participarea unor preoți români în dezbaterile sinodale ale bisericii calvine din comitatul Bihor încă de la începuturile existenței acesteia, ilustrează faptul că s-a reuşit atragerea lor în sfera de interes a acesteia. Cu toate acestea, simpla prezență a preoților Achim din Căbeşti şi Ştefan Buci din Tulca între semnatarii deciziei de condamnare a unitarianismului, luată la sinodul calvin de la Oradea din 10 octombrie 1569[46], nu presupune neapărat apartenența acestora la calvinism, ci mai degrabă cooptarea unor reprezentanți ai altor confesiuni, alături de calvini, la o dezbatere doctrinară pentru a susține o anumită dogmă. Fiind vorba de discuția despre dogma Sfintei Treimi, neacceptată de unitarieni, considerată încă o grupare radicală, Şt. Lupşa crede că aceste decizii le putea iscăli şi un preot ortodox, căci ele se mărgineau la a apăra dogma trinitară, o dogmă a bisericii tradiționale însuşită şi de calvini[47].

Până la instaurarea administrației otomane, în anul 1660, ofensiva protestantă s-a accentuat. Bunăoară, la 15 ianuarie 1608, Sigismund Rákóczi emitea o diplomă privilegială în favoarea preotului Mihai din *Vajdafalva*[48], precum şi în favoarea tuturor

37 Păcurariu, M., *op.cit.*, p. 158.

38 *Ibidem.*

39 Lupşa, Şt., *op. cit.*, p. 13; Păcurariu, M., *op.cit.*, p. 159.

40 Lupşa, Şt., *op. cit.*, p. 13; Borcea, L., *Bihorul medieval...*, p. 177.

41 Georgiță, M., *Biserica românească din comitatul Bihor și calvinismul în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în *Crisia*, XL (2010), în curs de apariție.

42 Lupşa, Şt., *op. cit*, p. 14.

43 Dudaş, F., *Manuscrise românești medievale din Crișana*, Timișoara, 1986 (în continuare: Dudaş, F., *Manuscrise românești...*), p. 18-20.

44 Dumitran, A., *Religie ortodoxă – Religie reformată. Ipostaze ale identității confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*, Cluj-Napoca, 2004, p. 301.

45 Georgiță, M., *op. cit.*

46 Lupşa, Şt., *op. cit.*, p. 15; Păcurariu, M., *op.cit.*, p. 160; Borcea, L., *op. cit.*, p. 188.

47 Lupşa, Şt., *op. cit*, p. 15.

48 În legătură cu localitatea Vajdafalva, de unde venea preotul Mihai, s-a afirmat pe urmele lui F. Lampe, că este Nimăieşti, localitate situată în apropierea Beiuşului. Afirmație care se justifică doar prin simpla proximitate a locului unde domicilia

preoţilor români care au îmbrăţişat sau vor îmbrăţişa calvinismul. Faţă de aceştia, Sava de Lipova, „episcopul oare căror biserici sârbeşti şi româneşti din stăpânirea noastră ardeleană”, şi ceilalţi ierarhi ortodocşi prezenţi şi viitori, să aibă o atitudine tolerantă, să nu-i tulbure şi să nu pretindă de la ei nici o taxă[49].

Încurajat, probabil, de anumite succese ale predicatorilor români în părţile de vest ale principatului, în comitatele Bihor, Crasna şi Solnocul interior, Gabriel Bethlen a promovat o politică prozelită încă de la începutul domniei sale. La 17 februarie 1614, luând act de această realitate favorabilă bisericii calvine, care-şi atrăgea noi adepţi, principele emitea un document prin care se adresa tuturor oficialităţilor din aceste comitate şi stăpânilor domeniali din localităţile româneşti, aducându-le la cunoştinţă că „acei pastori români pentru prima dată convertiţi şi cei care urmează să fie convertiţi să fie în măsură şi să poată să se folosească, să aibă parte şi să se bucure de toate şi de fiecare în parte onoruri, favoruri, privilegii, prerogative, îngăduinţe, libertăţi şi scutiri, de care s-au folosit ceilalţi pastori şi diaconi ai bisericilor ungureşti de credinţă ortodoxă (calvină n.a.), aflate sub jurisdicţia”. În virtutea celor enunţate, le cerea imperativ autorităţilor şi nobililor să nu îndrăznească să-i constrângă pe preoţii români calvini şi pe cei „care se vor întoarce mai târziu la o învăţătură mai sănătoasă” la munci ţărăneşti, la plata dijmelor şi a nonelor, ci să-i protejeze în persoană, lucrurile şi bunurile lor, precum şi în veniturile bisericeşti, pentru a-şi putea exercita în mod liber slujba lor preoţească . Cât priveşte Bihorul, cei câţiva preoţi calvini români erau sub ascultarea predicatorului calvin din Săcuieni, Martin Dioseghi[50].

Consolidarea bisericii ortodoxe din Bihor s-a făcut, cu certitudine, după ce în anul 1622 la Aleşd şi Şinteu avea să se stabilească pribeagul domnitor al Ţării Româneşti, Gavril Movilă, căsătorit cu Elisabeta Zolyomi. Fireşte, domnul şi-a adus la curtea sa nobiliară, pe lângă curtenii credincioşi, preoţi şi dieci de strană ori scribi de cancelarie, fiindcă ţinea legătura cu familia sa şi cu alte cunoştinţe din principatele extracarpatice. De la sine înţeles că avea şi o biserică domnească. Se presupune că ar fi fost cea de la Tinăud, a cărei construcţie ar fi început pe vremea sa. Era în strânse relaţii cu ierarhii ortodocşi din zonă şi cu fratele său Petru Movilă, ajuns mitropolit de Kiev, străduindu-se să întărească credinţa sa strămoşească. În iulie 1635, dăruieşte episcopului ortodox mai multe veşminte preoţeşti, urmând poate sfaturile fratelui său, Petru, care în prefaţa Triodului, tipărit la Kiev în 1631, şi dedicată fratelui mai mic Moise, îi cerea „să te sileşti ca adevărata credinţă să se mărească şi să se întărească”[51].

Între timp măsurile de atragere la calvinism în aceste zone dăduseră roade. Astfel, într-o lucrarea din 1622, se vorbeşte despre sfinţirea a 60 sau 70 de predicatori români, în urmă cu doar trei ani, la Oradea. Actul a avut loc, se pare, în faţa principelui Bethlen. Era o dovadă solidă a acceptării noii învăţături[52].

Sinodul calvin întrunit la Debrecen în luna iunie 1630 hotăra ca preoţii români din regiune să fie convocaţi de protopopul Ştefan Decsi la Oradea pentru a vedea în cea măsură şi-au consolidat noua credinţă[53]. Aşadar, predicatorii calvini ţi-au dat seama că mulţi dintre preoţii români, prin acceptarea confesiunii calvine au urmărit doar îmbunătăţirea situaţiei materiale şi sociale, fără să fie atraşi în mod special de învăţăturile lui Calvin[54].

În aceiaşi ani, lui Ghenadie al II-lea (1627-1640), „arhiepiscop chir Ghenadie al scaunului Bălgradului şi Vadului şi Orăzii şi Sătmarului şi al întregii Ţări a Ardealului şi celelalte”, i s-a impus supravegherea din partea superintendentului calvin[55]. Ulterior, la

preotul și târgul Beiuș, de unde principele a emis actul. Constantin Pavel este primul care atrage atenţia asupra confuziei făcute de F. Lampe, arătând că este vorba de localitatea Voievodeni din Ţara Zarandului, zonă unde calvinismul era mai puternic infiltrat decât în sudul Bihorului. Recent Liviu Borcea a afirmat că ar fi vorba de cătunul Voievodeşti din Arad, ajungând practic la aceleaşi părere formulată de Constantin Pavel, vezi Georgiță, M., *op. cit.*.

49 Lupşa, Şt., *op. cit.*, p. 15-16; Păcurariu, M., *op. cit.*, p. 160; Borcea, L., *op. cit.*, p. 188.

50 Georgiță, M., *op. cit.*

51 Dudaş, F., *Curtea voievodală a domnitorilor români peregrini, în secolul al XVII-lea, în Crişana*, Oradea, 2001, p. 9-11; Păcurariu, M., *op. cit.*, p. 162; Drăguţ, V., *op. cit.*, p. 243.

52 Georgiță, M., *op. cit.*

53 Lupşa, Şt., *op. cit.*, p. 18; Borcea, L., *op. cit.*, p. 188-189.

54 Georgiță, M., *op. cit.*

55 Păcurariu, M., *op. cit.*, p. 159; Idem., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Bucureşti, 1992, vol. 2 (în continuare: Păcurariu, M., *Istoria Bisericii...*), p. 64. Menţinăm aici că pentru prima dată ţinutul Oradie apare în titulatura lui Ghenadie I: „luminatul

30 septembrie 1641, principele Gheorghe Rákóczi I, după ce a confirmat scutirile acordate preoţilor români bihoreni de către antecesorii săi Sigismund şi Gabriel Báthori, îl numea pe preotul Avram din Burda ca episcop al românilor. Era mai degrabă un preot-inspector, spune Şt. Lupşa, dependent de superintendentul calvin şi de protopopii săi din Bihor[56]. Lipsind alte informaţii referitoare la acest episcop, L. Borcea opiniază că nu putem şti dacă a fost un ierarh protestant sau doar unul supus din punct de vedere administrativ superintendentului calvin[57]. În contul anului 1641 mai reţinem şi copiile manuscrise realizate de diacul Ioan din Pocioveliște după *Tâlcul Evangheliilor* şi *Molitvelniul românesc*, tipărituri coresiene care cuprind precepte calvine. Texte necesare oficierii cultului cu elemente de natură calvină au reprodus, în acelaşi an, şi preoţii Jurju şi Ioan din Luncasprie[58].

Preoţi calvini sunt menţionaţi şi la Brusturi, Popeşti, Ţigăneşti, Deda, Ciutelec, Petreu[59]. Dintre preoţii români calvinizaţi unii au fost ridicaţi la rang nobiliar, precum Ioan Siat din Ucuriş, în anul 1650[60]. Pentru perioada cuprinsă între anii 1631-1696, o condică a sinoadelor reformate de dincoace de Tisa, enumeră 22 de preoţi români hirotoniţi de calvini[61].

La 28 decembrie 1656, românii din Bihor erau aşezaţi sub ascultarea mitropolitului Sava Brancovic. Se revenea în vechiul făgaş al credinţe. Mitropolitului Sava nu i-au fost impuse punctele calvine şi nici nu a fost pus sub atârnarea superintendentului calvin[62]. Sfârşitul secolului al XVII-lea consemnează preoţi bihoreni hirotoniţi de mitropoliţii ortodocşi Varlaam şi Teofil la Alba-Iulia[63].

Apariţia Paşalâcului de Oradea în anul 1660 şi instaurarea administraţiei otomane în Bihor a însemnat pentru Biserica ortodoxă un reviriment. Ofensiva calvină era frânată tocmai într-un moment în care atinsese proporţii îngrijorătoare[64]. Preoţi români calvini au fost numiţi şi în această perioadă, însă dogmele răsăritene aveau acum apărători susţinuţi de noua putere[65]. Documentele calvine vorbesc despre episcopi ortodocşi veniţi în Bihor cu scrisori de la Patriarhul Constantinopolului[66]. Este vorba probabil despre episcopi itineranţi, instituţie care a funcţionat o bună perioadă în Imperiul Bizantin[67]. Aşadar, aceşti episcopi aveau autoritate spirituală pentru a întreprinde vizite canonice, a examina şi a pedepsi preoţi, pe cei bigami, pe cei căsătoriţi a doua oară şi pe cei călcători ai conduitei creştine. Asemenea vizite sunt pomenite în zona Aleşd, Pomezeu şi Beiuş. Liderii calvini se plângeau că la Chişlaz „după războiul cu turcii" a venit un episcop român care a pedepsit şi bătut pe preoţii care au trecut la calvinism[68].

Odată cu otomanii şi-au făcut apariţia tot mai mulţi ortodocşi, în special comercianţi şi funcţionari ce lucrau şi trăiau, ca pretutindeni la sudul Dunării, în folosul şi proximitatea turcilor. De altfel, cronicarul Evlia Celebi a specificat acest fapt, arătând că Oradea, recent cucerită, a fost populată la început de locuitori veniţi din Rumelia (Balcani). Între aceştia vor fi fost probabil şi dintre cei care au format odinioară garnizoana cetăţii. Numai aşa se poate explica apariţia unui cartier al ortodocşilor în suburbia oraşului Oradea. Aceştia au deţinut şi o biserică, ridicată cu aprobarea turcilor, desigur, în schimbul unor foloase materiale, în viitorul cartier ortodox Velenţa. Ea este înregistrată în şematismul episcopiei de Carloviţ pentru anul 1667. Se pare că aici a fost şi sediul unei episcopii. O ladă arhierească din 1674, care servea la transportul odăjdiilor episcopeşti, îmbrăcată în piele de căprioară şi antimisul din mătase galbenă, stau drept mărturie.

mitropolit marele Ghenadie din tot ţinutul Ardealului şi al Orăzei".

56 Lupşa, Şt, *op. cit.*, p. 16; Păcurariu, M., *Viața bisericească...*, p. 160.

57 Borcea, L., *Bihorul medieval...*, p. 189.

58 Dudaș. F., *Manuscrise românești...*, p. 26.

59 Borcea, L., *op. cit.*, p. 189.

60 Lupşa, Şt, *op. cit.*, p. 16; Păcurariu, M., *op. cit.*, p. 161.

61 Lupşa, Şt, *op. cit.*, p. 19-20.

62 Păcurariu, M., *Istoria Bisericii...*, p. 80; Idem, *Viața bisericească...* p. 159.

63 *Ibidem*, p. 159.

64 Borcea, L., *op. cit.*, p. 190.

65 Georgiță, M., *Aspecte ale raportului dintre Biserica calvină și cea ortodoxă din Ardeal în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în *Analele Universității din Oradea, seria Istorie-Arheologie*, tom XVI (2006), p. 17-18.

66 Este vorba de o scrisoare a sinodului calvin ținut la Cetariu, la 6 noiembrie 1664, către superintendentul de la Debrecen, vezi: Lupşa, Şt., *op. cit.*, p. 16-18.

67 Borcea, L., *Bihorul medieval...*, p. 190.

68 Firu, N., *Biserica ortodoxă din Bihor în luptă cu Unirea (1700-1750)*, Caransebeș, 1913 (în continuare: Firu, N., *Biserica ortodoxă...*), 1913, p. 33.

E posibil ca acesta să fie un episcop ce se perinda în timpul vizitelor canonice în mai multe locații, unde-şi stabilea reşedinţa. Mult mai clar vorbeşte despre acest sediu episcopesc chiar un aşa-numit Registru de casă (de socoteli), în care sunt înscrise veniturile şi cheltuielile parohiei din Velenţa. Pentru anul 1691 sunt înregistrate următoarele cheltuieli la casa eparhială: 18 crăiţari pentru retezul de la poarta „ residenției episcopești"; 6 crăiţari pentru un car cu spini necesari la gardul „residenției"; 3 florini „pentru froşpontul Măriei Sale" (n.a. episcopului)[69]. Fl. Dudaş crede că episcopul rezident din preajma anului 1690, deci încă din timpul stăpânirii otomane, ar fi Efrem Veniamin (Beniamin), un grec, care în ianuarie 1691 a primit de la teologul grec Nichifor Ieromonahul, mitropolit de Suceava, un Tipicon, imprimat în 1647 la Veneţia[70].

Formarea unui Paşalâc la Oradea a însemnat dispariţia puternicului centru protestant şi ascensiunea treptată a românilor şi a bisericii lor, devenind astfel o comunitate foarte greu de ignorat în comitatul Bihor[71].

Izgonirea turcilor din jurul Vienei, în toamna anului 1683, aducea în centrul Europei o nouă configuraţie a graniţelor. Ofensiva habsburgică a înregistrat însă un recul în anul 1690, determinându-l pe împăratul Leopold I să acorde anumite privilegii celor de credinţă răsăriteană care îl vor sprijini împotriva turcilor şi se vor aşeza la graniţa imperiului său. Astfel, în luna august 1690 a emis prima diplomă privilegială acordată „naţiunii ilirice"[72].

Datorită fluctuaţiilor războiului, actul a fost reînnoit în 1695. De această dată diploma enumera eparhiile care intrau sub juristicţia arhiepiscopului Arsenie al III-lea. Între ele se regăsea Oradea, condusă de Efrem Beniamin[73]. După acesta nu mai este amintit al episcop al Oradiei decât, pasager, în timpul mişcării curuţilor, Petru Hristofor[74]. Cert este că episcopia de Arad s-a extins la începutul secolului al XVIII-lea şi asupra comitatului Bihor, titulatura episcopilor de pe Mureş integrând şi Oradea-Mare[75]. Astfel, până la reînfiinţarea episcopiei, în anul 1920, ortodocşii bihoreni au fost vegheaţi doar de un vicar al episcopului arădean. Până la inaugurarea Consistoriului din Velenţa, între vicari s-au numărat: la 1724, „Arsenie, exarha de la Oradea Mare", apoi protopopul Ioan, care între 1720-1721 a ridicat biserica de lemn din Velenţa, Ignatie, ieromonahul Metodie, ce semna ca „episcopesc namesnic" şi protopopul Ioan Miatovici[76].

Hărţuită în permanenţă, comunitatea simţea lipsa unui episcop. Adunaţi la Oradea în anul 1727, protopopii bihoreni, de Lunca, de Criş, de Cefa, de Pomezeu şi Oradea, alături de ei mulţi preoţi, cereau autorităţilor instalarea unui episcop ortodox în Oradea: „După ce noi din graţia Maiestăţii Sale Imperiale şi a Încoronatului Crai al Ungariei, neam câştigat episcop fiind noi la o turmă ce nu are mamă dulce batjocorindu-ne pe noi un timp şi unii şi alţii, streini de sfânta noastră biserică şi de legea noastră, văzând noi şi ştiind că fieştecare naţiune are episcop de legea ei, numai noi românii din Bihor suntem fără păstor sufletesc, drept aceea… ştiind că în timpurile fericite şi noi am avut episcopi de legea noastră … am căzut înaintea Maiestăţii Voastre şi O-am rugat să ne deie şi nouă un episcop de legea noastră …"[77]. Însuşi episcopii de Arad vorbeau de *eparhia* Oradiei: „întru păzita alui Dumnezeu eparhia noastră a Orăzii cei Mari", scria Isaia Antonovici în anul 1732[78]; sau: „din Oradea Mare în pravoslavnica

69 Georgiţă, M., *Confesiune, religie şi societate în Paşalâcul de Oradea*, în vol. *Politici imperiale în estul şi vestul spaţiului românesc*, în curs de apariţie; Butişcă, C., Dudaş, F., Pintea, C., *Vechea catedrală ortodoxă a Bihorului – Biserica din Velenţa Orăzii*, Oradea, 2004, p. 33,59, 159, 263.

70 *Ibidem*, p. 61.

71 Georgiţă, M., *op.cit.*

72 Suciu, I. D., Constantinescu, R., *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului,* vol. I, Timişoara, 1980, p. 151-152; Cihandu, Gh., *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, p. 53; Jivi, A., *Relaţiile Mitropoliei din Carloviţ cu Biserica Ortodoxă Română din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în Biserica Ortodoxă Română, LXXXVIII (1970), nr. 5-6, p. 587.

73 Lupşa, Şt., *Efrem Banianin, episcop titular al Orăzii 1695-98*, în Biserica Ortodoxă Română, LIV (1936), nr. 5-6, p.756.; Firu, N., *op, cit.*, p. 15; Cuc, I. S., *Episcopia Ortodoxă de Oradea (1920-1940)*, Oradea, 2005, p. 32.

74 Liţiu, Gh, *Biserica Ortodoxă Română din Eparhia Oradiei din veacul al XVIII-lea până în zilele noastre*, în *Trepte vechi şi noi de istorie, cultură şi viaţă bisericească în Eparhia Oradiei. Mărturii. Evocări*, Oradea, 1980, p. 166.

75 Vesa, P., *Episcopii de Arad 1706-2006*, Arad, 2007, p. 23, 28, 31.

76 Lupşa, Şt., *Istoria bisericească...*, p. 51-58.

77 *Ibidem*, p.50; Firu, N., *op. cit.*, p. 19-21.

78 Iorga, N., *Studii...*, p.84 (doc.79).

episcopească rezidenţie"[79].

Lăsată fără păstor, Biserica ortodoxă din Bihor a avut de suferit datorită nenumăratelor atacuri prozelite ale catolicismul angajat într-o adevărată bătălie de recuperare a numărului de credincioşi pierduţi în favoarea Reformei. În Crişana, la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea, până la punerea pe baze mai solide a reînfiinţatei Episcopii romano-catolice de Oradea, Episcopia unită de Muncaci a avut un rol important în propagarea greco-catolicismului. Între 1690 şi 1703, propaganda unirii era purtată în părţile Bihorului de către episcopul Iosif de Camillis şi Isaia, fost călugăr la Athos, ajuns vicar al cel dintâi la Carei. Activitatea lui Iosif de Camillis s-a concretizat cu deosebire în sfinţiri de preoţi şi înlăturarea unor lipsuri şi atingeri ale cultului cauzate de calvinism, toate acestea având loc în partea nordică a comitatului[80]. Un rol important în propagarea unirii în zona Beiuşului l-a avut Paul Laszlo[81]. Mijloacele cele mai elegante de atragere la unire au fost beneficiile materiale.

Datorită tensiunilor apărute între cei care propagau unirea cu biserica Romei şi adepţii lor, pe de o parte, şi credincioşii care nu doreau să abandoneze legea strămoşilor, pe de altă parte, în prima parte a secolului al XVIII-lea, în Bihor au fost instituite trei comisii de anchetă.

Prima comisie s-a întrunit în anul 1727, când episcopul de Arad, Vichentie Ioanovici, ales cu un an înainte, se afla în vizită canonică[82]. Comisia şi-a început activitatea ca urmare a mai multor memorii adresate autorităţilor, ultimul fiind trimis comitatului de reprezentanţii adunării ortodoxe întrunite la Oradea în prezenţa episcopului şi a tuturor protopopilor bihoreni: Ioan protopopul Oradiei, Mihai de Lunca, Gavra de Beiuş, Ioan de Cefa, Gavrilă de Pomezeu, Giurge de Crişul Repede[83]. Reproducem câteva rânduri din cel din urmă memoriu: „…toate le dăm după puterile noastre, pe domnii de pământ îi servim, şi vedem că în lumea aceasta toate trebuie să le dăm, numai sufletul nostru nu voim să-l dăm, drept aceea: după ce pe noi ne-a oprit de la episcopul nostru, după care am umblat şi l-am cerut de la Maestatea Sa, şi care numai cu confirmarea Maestăţii Sale a venit între noi, în contra acestei oprelişte protestăm… numai între noi sărmanii locuitori români ai comitatului Bihor fac confuziuni şi nu ne lasă în credinţa şi legea noastră, căci noi afară de episcopul nostru, pe nime altul nu-l cunoaştem şi nu-l cerem…"[84].

Comisia şi-a desfăşurat activitatea între 14 iulie şi 24 august. Au fost investigaţi 28 de oameni, din care doar doi-trei laici, cărora li s-au pus câte 14 întrebări, şase dintre ele în legătură cu episcopul de Arad, una privind adunările secrete ţinute pe sate, alta pe preoţii foşti calvini, trei pe preoţii uniţi, ultimele fiind intercalate printre celelalte şi având acelaşi subiect - molestarea preoţilor uniţi. Concluziile anchetei: majoritate preoţilor bihoreni erau sfinţiţi de episcopul arădean, iar majoritatea credincioşilor şi clericilor erau supuşi episcopatului de la Arad[85]. Cu ocazia prezenţei lui Vichentie Ioanovici în Bihor şi a comisiei din 1727, aproximativ 178 de preoţi au fost „frânaţi" de la unire[86].

Frământările religioase nu au încetat. Datorită numeroaselor plângeri, împăratul Carol VI a ordonat în anul 1735 o nouă comisie de anchetă cu scopul de a lămuri „care dintre locuitorii comitatului Bihor şi dintre preoţii de ritul grec se mărturisesc a fi uniţi cu biserica catolică, şi cari dintre ei persistă în schismă? Maestatea sa a decis, ca fără amânare să să facă arătare, şi faţă de cei din urmă vlădicului dela Arad, iară faţă de ceialalte să să conceapă competenta jurisdicţiune în cele spirituale episcopului catolic"[87]. Comisia numită a fost alcătuită din funcţionari ai comitatului. Episcopul latin de Oradea ocupând şi funcţia laică de comite, comisia nu avea cum să fie imparţială. Rezultatul: toţi cei interogaţi s-au declarat uniţi, iar comisia a raportat Cancelariei aulice că toţi românii din Bihor sunt uniţi şi nu recunosc pe episcopul de Arad ca superior al lor. Ortodocşii protestând, peste doi ani, în 1737 a fost trimisă în teren o altă comisie. Aceasta a declarat unite peste

[79] Liţiu, Gh., *op.cit.*, p.168

[80] Lupşa, Şt., *op.cit.*, p. 31

[81] *Ibidem*, p. 32-33.

[82] Vesa, P., *op. cit.*, p. 31-35.

[83] Frenţiu, V., *Situaţia bisericii ortodoxe române din Crişana în secolele XII-XVIII*, în Mitropolia Banatului, XXVIII (1978), nr. 1-3, p. 65.

[84] Firu, N., *op. cit.,* p. 20-21.

[85] *Ibidem*, p. 23-47.

[86] Anuichi, S., *Relaţiile bisericeşti româno-sârbe din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea*, în Biserica Ortodoxă Română, XCVII (1979), nr. 7-8, p. 936.

[87] Firu, N., *op.cit,* p. 51.

140 de sate şi aproape 180 de preoţi[88]. Episcopului Isaia Antonovici i s-a interzis să viziteze Bihorul.

Cum liniştea comitatului era în continuare tulburată datorită religiei, Curtea de la Viena a decis, în anul 1754, să trimită în Bihor o comisie condusă în final de un militar, generalul De Ville. Investigaţia a durat 4 ani, din 1754 până în 1758, desfăşurându-se în mai multe etape.

Prima sesiune a avut loc în perioada decembrie 1754 – martie 1755, satele fiind chemate la Oradea. Întrebările puse aveau caracter dogmatic şi istoric. Cum credincioşi nu aveau cunoştinţe dogmatice, chiar şi o parte dintre preoţi fiind depăşiţi de întrebări, reprezentantul mitropolitului de Karlowitz în comisie, arhimandritul Moise Putnik, a cerut anchetatorilor să întrebe poporul direct, dacă vor să fie uniţi sau nu, ceea ce comisia a respins. În acest interval au fost ascultate satele din ţinutul Crişului Repede, al Luncii, parohia Oradea şi perimetrul Tămaşda-Petid-Tărian, în total 183 de sate, din care 3395 de familii cu 6618 copii au fost declarate ortodoxe, 250 de familii cu 485 copii au fost declarate unite, iar 204 familii cu 230 copii ridicau dubii.

În sesiunea a doua, mai – iulie 1756, comisia s-a deplasat în teren, investigând altă parte a ţinutului Luncii, ţinutul Eriului, iar în Oradea au fost anchetate ţinuturile Beiuş şi Vaşcău. Rezultatul total a fost: din 8667 familii cu 14420 copii, doar 225 familii cu 431 copii s-au declarat unite[89]. Anul următor era formată o nouă comisie, care declara ca unite şi satele care nu s-au exprimat hotărât. Cu toate acestea numărul uniţilor nu a suferit modificări importante.

Biserica ortodoxă a reuşit o consistentă recuperare a numărului de credincioşi ca urmare a Edictului de toleranţă. Acesta a reprezentat un moment de cotitură în politica statului habsburg faţă de Biserica ortodoxă din Imperiul. Pentru Ungaria, Edictul a fost emis la 25 octombrie 1781[90]. Dacă actul în sine a avut însemnătate mai mult politică decât religioasă, după cum afirma David Prodan[91], deschizând naţiunii române drumuri spre o altă etapă istorică, pentru marea masă a societăţii româneşti Edictul a reprezentat oportunitatea de a se întoarce la vechea lor confesiune. Intervalul cuprins între luna mai 1782 şi luna octombrie 1784 a reprezentat perioada de abandon masiv al Unirii cu Roma în Bihor, Arad şi Sătmar[92]. Datorită amplorii pe care o căpătase fenomenul, conducerea statului a intervenit de nenumărate ori pentru a-l stopa. În pofida acestor eforturi, la nivelul credincioşilor a rămas impregnată ideea dreptului de a-şi alege fiecare credinţa.

Apelul la însemnările epocii ne permite să vizualizăm episodul revenirii la credinţa răsăriteană a unor comunităţi întregi. Prezentăm aici fragmente dintr-o scurtă istorie a parohiei Coroi, protopopitul Beliu, rânduri marcate pe filele unui registru de socoteli: „Ştiut lucru iast[e] că sub Maria Th[e]rezia sau rădicat Unaţia cu care aceşti poporeni până întru atâta au fost siliţi ao primi, cât şi din locurile lor întră hotară la [Ş]umuştemiu în Varmegea Aradului au fost scoşi, până ce sau plecat sub unaţie; cu care apoi luând slobăzănie de aşi dobândi locurile şi casăle spre lăcuinţă loruşi. Deci redicânduse de Dumnezeu însufleţitul Iosiv al II-lea, prin Decretul Toleranţiei, sau dat aceia slobozenii ca fieşte care supus de sub schiptrul Austriicesc, după cum îl va trage inima ori sub care credinţă a rămânea să fie slobod. Întru acest chip şi ei, din zi în zi de acest nome al unaţiei a scăpa sau silit, cu care mainainte al primi părinţi lor au fost siliţi. Încă fiind sub aceia credinţă 32 ani şi după aceia slobozănii a mai sus lăudatului Craiu din zi în zi de amerge la bisearică au încetat, aşa cât 28 de ani au fost beseareca pustie. Deci acum vrând norodul acesta aşi face beseareca neunită, însă neavând bun prilej ca să o facă noă au cumpărat aceasta unită, în anul 1808 cu 270 fl. şi chiltuia 70 fl. şi bani aceştea au mers în mâna *Preosfinţitului Episcop Samuil Vulcan* [peste acesta este tras şi scrie deasupra *Domniei locului*]. Însă neavând bani gata ca săi dea pentru beseareca: Stanca Onuţ şi Vesa Tomă, pă interes ai lua au fost siliţi, că întralt chip au fost rămânând făr de bisearică”[93].

---

[88] Idem, *Date şi documente cu privire istoricul bisericei greco- ortodoxe din Oradea Mare*, Arad, 1909 (în continuare: Firu, N., *Date şi documente*...), p. 7.

[89] Firu, N., *Biserica ortodoxă* ..., p. 64; Idem, *Date şi documente*..., p. 10; Lupşa, Şt., *Istoria bisericească…,* p. 39.

[90] Horga, I., *Contribuţii la cunoaşterea jozefinismului provincial*, Oradea, 2000, p. 158.

[91] Prodan, D., *Supllex Libellus Valachorum*, Bucureşti, 1967, p. 247.

[92] Horga, I., *op. cit.*, p. 54.

[93] Apati, C., *Importanţa Edictului de Toleranţă pentru lumea rurală ortodoxă din Crişana. Cazul comunităţii din Coroiu*, în *Analele*

Biserica ortodoxă "Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril" Velența (interior)

Încercând să pună stavilă părăsirii Bisericii greco-catolice, în anul 1783, statul a impus catehizaţia de 6 săptămâni la preotul catolic[94], fapt consemnat şi pe un protocol matricol al parohiei Oradea: „În anul 1783 au ieşit poruncă de la împăratul Romii, Iosif al doile, fiul Marii Therezii, cum că oricine ar vrea să se întoarcă de la unaţie sau de la rumlani, acela să fie slobod, numai să aibă catihizie în 6 săptămâni. Aşa dară, în zioa de astăzi, cu acea rânduială au ieşit de la unaţie anume Vida Samoil şi Popovici Pavel lăcuitoriu în Oradea Mare şi au adus cătră noi de la unieţi [in]stanţie de slobozenie şi aşa i-am împreunat în oile n[oas]tre în Varad Velenţe, 9 ianuarie 1784, Ioan Clintoc"[95]. Pe acelaşi protocol, în legătură cu catehizaţia s-au scris şi următoarele rânduri: „1785 ian. 4 ... tatăl pruncului Rucaş Ieremie care au fost la catihizaţie ţi aşe s-au născut gemine, un prunc şi o fată, şi fata oau botezat uniţi că muma ei încă n-au fost plinit catehiza, 2 gemeni, 2 bisearici a se boteza"[96].

Următorul episod de importanţă deosebită în istoria Bisericii ortodoxe bihorene în secolul al XVIII-lea a fost cel referitor la aprobarea construirii unei biserici în Oradea-Mare. Urmare a mai multor cereri adresate puterii politice centrale şi locale, la 27 septembrie 1784, din graţie împărătescă, s-a acordat ortodocşilor orădeni dreptul de exerciţiu religios liber şi construirea unei biserici. Piatra de temelie a aşezat-o episcopul Petru Petrovici al Aradului, la 9 noiembrie 1784: „zidirea bisericei acesteia temeiul cel din început s-a pus în anul 1784 în 9 zi noemvrie cu voea şi slobozenia a Prea înălţatului Împărat al Romanilor Iosif al II-lea căruia fie pomenire vecinică, stăpânind cu eparhia Aradului Petru Petrovici, fiind protoprezviter Orăzii-mari George Ranisavlevici, iară Mihai Püspöki şi Mihai Kristoff titori"[97]. Dorinţa de a dota biserica cu turn, prevăzut cu clopote şi orologiu, a atras protestul comunităţii catolice din oraş. La plângerea acestora, autorităţile laice centrale au răspuns negativ, permiţând ridicarea turnului şi dotarea acestuia cu clopote şi orologiu. În timpul şantierului a avut loc o întâmplare nefericită, bolta s-a prăbuşit, ucigând un lucrător şi rănindu-i pe alţii. Comisia de investigaţie a concluzionat că vinovat de cele petrecute se face arhitectul Iacob Eder. Biserica a fost finalizată în anul 1790. Din 17 noiembrie acel an, parohul Ioan Clintoc a început să slujească în noul lăcaş[98]. Peste trei ani, în 1793, turnul era dotat cu ceas şi un mecanism care arată fazele lunii[99]. Datorită lipsei fondurilor, lucrările de pictură, sculptură şi aurit au început abia în 1815. Meşteri au fost fraţii Alexandru şi Arseniu Teodorovici din Neoplata (Ujvidék). Icoanele de pe strane, scaunul arhiereului, predicatorul şi alte icoane mai mici le-a făcut Paul Murgu din Timişoara, iar pereţii şi corul Iacob Gölsz[100]. Sfinţirea a avut loc în ziua de 30 mai/11 iunie 1832 şi a fost săvârşită de episcopul Maxim Manuilovici, asistat de protopopii de Caransebeş şi Oraviţa: „... s-au sfinţit biserica aceasta întru pomenire Adormirei Născătoarei de Dumnezeu, prin sfinţita lucrare a Înalt Preasfinţitului Domnului Maxim Manuilovici pravoslavnicului episcop al Vârşeţului, Lugojului, Caransebeşului şi Orşova-Mehadiei, precum şi a văduvitei de Dumnezeu scutitei Eparhii al Aradului, actualnicului administrator, în zilele fericitei împărăţii a Prealuminatului şi atot stăpânitorului Împăratului şi craiului Francisc I şi a

Universităţii din Oradea, *seria Istorie-Arheologie*, tom XIII (2003), p. 59.

94 Horga, I., *op. cit.*, p. 165.

95 Apati, C., Ciorba, I., *Însemnări de pe registrele de stare civilă ale parohiilor ortodoxe din Bihor*, în *Cele Trei Crişuri*, seria a III-a, 2006, nr. 7-8, p. 15.

96 *Ibidem*, p. 16.

97 Firu, N., *Date şi documente*..., p. 12-14.

98 *Ibidem*, p. 17-18.

99 *Ibidem*, p. 33.

100 *Ibidem*, p. 20-22.

încoronatului mai tinărului Crai Fredinand al V-lea, fiind Arhiepiscop şi Metropolit sârbesc şi românesc Escelenţa Sa Domnul Stefan Stratimirovici. În Oraşul Oradea-mare în anul dela Cristos 1832 luna lui maiu 30 zile"[101]. Dintre ctitori şi fondatori amintim: familiile Püspöki şi Kristoff, Dimitrie Driva, soţia lui Andrei Papp, Gavril Gavra, Ioan Püspöki senior, Vreta Popovici, Mihai Radovici şi Ioan Pudera. Mari merite a avut şi Nicoale Jiga, care în anul 1870 a donat banii necesari vopsirii şi auririi turnului şi a crucii[102]. Din comitetul parohial au făcut parte următoarele personalităţi: Mihai Kristoff, Emanuil Gojdu, Nicoale Jiga, Emanuil Beöthy, Ioan Dragoş, Nicolae Cosperda, Gavril Faur, Ignatie Stupa, Nicolae Zigre şi alţii[103].

După Edictul de toleranţă, dar mai cu seamă după înfiinţarea Consistoriului de Oradea-Velenţa, în afară de Biserica cu lună, în Bihor au fost ridicate sau renovate multe alte biserici. Spre exemplu, într-o scrisoare către Consistoriu, Ioan Clintoc afirma că în cei 10 ani cât a servit ca protopop al Peştişului, începând cu anul 1798, s-au zidit 17 biserici „din iznov, cu multă trudă"[104]. Informaţii în acest sens se regăsesc şi în însemnările de pe protocoalele matricole: „în 10 zile noemvrie 1835 s-au sfinţit bisearica Rezbane, puind patron Pogorârea Duhului Sfânt, slujind Domnul protoprezviter Theodor Balint, Ioan Coroiu, paroh în Bărăşti şi Nicolae Cojogneanu, parohu Rezbaniei, Ioan Creţ, diacon şi învăţător în [...] S. Liturghie mai întâiu. Iar Domni au fost Ludvig Feer bergmaister, Ştefan [...], [...] Antoni [Braun], paroh Romano Rezbani"[105]; peste trei ani, „în 23 de zile oct. la anul 1838 s-ta biserică de Parhidă s-au sfinţit prin săborniceească adunare! 1) Domnul administratorul Luncii, Georgie Haioş, în oraşul Diosig paroh; 2) D. Constantin Bălaţ, la greci în Diosig paroh; 3) D. Ioan Drimbo consistorialnic asesor şi în Brusturi de L.G.N.U. paroh. Deci la numita mai sus sfinţire hramul Sfinţilor Mai Mari Voivozi, paroh Dimitrie Tonţ, cântăreţ [Forcaşi] Gavril, curatori Fineş Gaboru, Nagy Todier, [...] Demeter. Craiu Ferdinandu V, cu binecuvântarea arhiereu Gherasim Raţ, prezeş cinstitului Consistorium Athanasie Boţco"[106].

Catedrala ortodoxă "Adormirea Maicii Domnului" - Biserica cu Lună din Oradea

Primul pas major înspre restaurarea Episcopiei ortodoxe de Oradea l-a constituit înfiinţarea Consistoriului de Oradea-Velenţa. La Congresul naţional bisericesc de la Timişoara, din anul 1790, reprezentanţii credincioşilor ortodocşi bihoreni au cerut activarea la Oradea a unui consistoriu dependent de Episcopia ortodoxă de Arad[107]. Răspunsul favorabil a venit după doi ani „cu puteare porunci curteşti prin fostă înainte Cancelarie Ilirico-cortească supt 28 de zile lunii fevruarie anului 1792 nr. 736 dată"[108]. Cu toate acestea, Consistoriul nu a fost inaugurat în acel an. În cele din urmă, prin intimatul nr. 2151, din 25 ianuarie 1793, Curtea şi-a dat acordul[109].

Eparhia Aradului se afla într-o postură inedită, cuprindea două consistorii. Cu toate că era împotriva canoanelor[110], noul oficiu era însă în rezonanţă cu

101 *Ibidem*, p. 24-25.
102 *Ibidem*, p. 27.
103 *Ibidem*, p. 29-32.
104 *Ibidem*, p. 73.
105 Apati, C., Ciorba, I., *op. cit.*, p. 19.
106 *Ibidem*.
107 LupşaŞt., *Istoria bisericească...*, p. 67; Liţiu, Gh., *op. cit.*, p. 171.
108 *Biserica şi Şcoala*, XXV (1901), nr. 12, p. 116.
109 *Ibidem*.
110 I. Mateiu, *Cercetări privitoare la constituţia bisericii ortodoxe din Ardeal*, Cluj, 1922, p. 59.

politica statului habsburg care, în spiritul luminat al timpului şi sub zodia toleranţei religioase, dorea o administrare mai eficientă a mediului ortodox bihorean, astfel încât modernizarea societăţii româneşti din această regiune să-i fie mai facilă.

Modul de organizare şi atribuţiile noului organ administrativ au avut la bază „constituţia ecleziastică" a naţiunii ilire, *Rescriptul declarator*, publicat în anul 1779, şi *Sistemul consistorial şi regulamentul lui de funcţionare în eparhiile ortodoxe ale Imperiului Romano-German*[111], apărut în anul 1782. Pentru punerea pe picioare a Consistoriului trebuia avut în vedere şi Rescriptul prea înalt din 28 februarie 1792. Funcţiile consistoriale erau următoarele: un preşedinte, trei asesori (numărul lor a crescut ulterior, fiind incluşi toţi protopopii), un notar şi un tălmaci. Toate persoanele care urmau a ocupa aceste slujbe trebuiau să corespundă din punct de vedere profesional şi moral: „să împlinească locul de asesori cu o consideraţie bine chibzuită a capacităţii acelora şi în altor bune calităţi morale... în considerarea paragrafului 2 al Sistemului consistorial, să se aducă numai decât dovezile necesare în această privinţă"[112]. La instalarea în funcţie asesorii depuneau un jurământ prin care se legau să judece imparţial toate cauzele, să păstreze confidenţialitatea, iar împăratului şi Bisericii le jurau credinţă. Redăm un asemenea jurământ din anul 1814: „Acest jurământ puind noi aceşti mai jos iscăliţi [când] am primit slujba asesoriei consistorialnice, în Varod-Velenţe, în 19 mai 1814, Simeon Popovici, paroh de Varod-Velenţe, Thodor Drimbo, administratorul protoprezviteratului Luncii, Theodor Balint, administratorul protoprezviteratului Beiuş, Thoma Popovici, paroh în Bicaci şi Melentie Stancovici, paroh Orăzii Mari... Eu n.n. mă jor cu Dumnezeul cel atot puternic, precum eu tuturor şi fieşte căruia înaintea acestui conzistorium pârâtoarelor părţi, fie în ce pâră adecă Proţes, sau încredinţare mie ca unui ales asesor, acestui consistorium vor căde înainte fără de toată deschilinirea feţelor, fie bogat sau sărac, necăutând spre rugăminte sau oarece cinste, sau bunăvoinţă, dragoste, urăciune sau milă, precum eu înaintea lui Dumnezeu acelui viu şi aceluiaş dreptate a judeca datoriu sănt, dreaptă şi adevărată sentenţie, adecă judecată voiu spune şi întru împlinire voiu aduce şi fără de lene lucru datorinţei mele voiu împlini, ne având osăbită pricină în toată sesia de faţă a fi şi a veni mă voi nevoi, nici tainele cele din lăuntru şi sfătuirile a consistoriului nimănui nu le voiu vesti, nici descoperi şi pre lăngă aceste precum la atot prealuminatul şi mult biruitoriu Împărat şi Craiul nostru Franţisc credincios voiu fi, aşa şi în toate spre hasna şi binele lui a lucra nevoindu-mă mă voiu sili, bisearеci mele şi eparhialnicului episcop credincios voi fi, nu într-alt chip, nici într-un feliu de ascunse şi tainice soţietăţi sau înfrăţietăţi, precum în lontro în ţară, aşa şi din afară cu aceiaş nu mă voi însoţi. Aşa Dumnezeu să-mi ajute, Amin"[113]. Din anul 1843, reproducem jurământul depus de traducătorul consistorial Ioan Popp, „tălmăciutoriul cinstitului consistorium de leagea g.n. unită a Orăzii Mari". Acest text este adaptat funcţiei semnatarului: „eu dregătoria tălmăcii, care mă învrednicesc astăzi de la cinstitul consistorium, întru acest chip a o primi, cu cea mai mare sârguinţă şi curăţenie [a] cugetului o voi duce, acealea ce mi-s-or încredinţa mie spre tâlcuire, sau cuvântul sau în scris fără părtinire sau apăsarea înţelesului, drept numai după starea lor cea adevărată le voi tălmăci"[114].

Competenţa Consistoriului era limitată la cauze pur spirituale şi bisericeşti, conform secţiunii I, articolul 4, din Sistemul Consistorial. Un consistoriu ortodox putea judeca cauzele matrimoniale şi cele ce priveau ritul şi disciplina bisericească. Cauzele matrimoniale reprezintă cea mai mare parte dintre pricinile judecate. Toate conflictele maritale care nu puteau fi aplanate pe plan local, de paroh sau protopop, ajungeau a fi judecate la sediul Consistoriului, în Oradea-Velenţa. Persoanele în cauză erau citate pe filiera Consistoriu-protopop-paroh-credincios: „cucernicia ta pre numitul Moţoc Vasile pă mâne dimineaţa la 9 ceasuri aici de faţa cinstitului Consistorium să-l trimiţi nezmintit... M. Manuilovici [protoprezviterul Orăzii Mari]"[115]. Abaterile preoţilor, reclamate în „instanţiile" credincioşilor, erau investigate de către comisii numite în sesiile consistoriale: „fiindcă întru aceste inştanţii grele

[111] Suciu, I. D., Constantinescu, R., *Documente privitoare...*, p. 437-444.

[112] *Biserica şi Şcoala*, XXV (1901), nr. 12, p. 117.

[113] A.N.-D.J.Bh, *fond Episcopia Ortodoxă Oradea*, dos. 7, f. 181.

[114] A.E.O.R.O., pachetul anului 1843 (nr. consistoriului 107/1843).

[115] A.N.-D.J.Bh, *fond cit.*, dos. 8, f. 97.

hibe ale preotului se dau înainte, pentru aceia să încredinţează binecucerniciile lor chir Ioan Clintoc administratorul protoprezviteratului Peşteşului şi Ilie Popovici parohul M. Tileagdului şi namesnicul aceluiaş protoprezviterat, ca mergând amăndoi în satul Peştere, despre aceste ponosluri din pont în pont să facă învestigaţie cu amăruntul şi în ce chip să va mărturisi arătare în scris sau investigaţie scrisă să să facă şi pe sesia consistorialnică în 22 de zile lunii aceştia ianuarie să să trimită şi preotul în lontru să să ştatuolească. Dat din sesia consistorialnică ... 1814"[116]. O altă îndatorire a Consitoriului era aceea de a examina candidaţii la treapta preoţiei, având reglementată această chestiune în Rescriptul Declarator: „cel ce vrea să se facă preot ori diacon, sau cere o parohie, trebuie să aducă nu numai atestat de studii de la dascălul său, ci şi voia consistoriului, care-l va cerceta în privinţa învăţăturii trebuincioase pentru dobândirea cinului, cu mare băgare de seamă"[117]. Punerea în practică a acestei sarcini este dovedidă de o sumă de documente: „parohul din Chişlaca, protopopiatul Beliului, anume Mihail Popovici, încă înainte praznicului Învierii lui Hristos au răposat, cărue mulţi prunci fără de toată mângâere rămăindu-i, cel mai mare de vârstă, anume Ioan Popovici, viind la Curte Episcopească de Velenţe până în ceasul acesta întru învăţătura ce cuvincioasă către preoţie s-au deprins şi eczamen înainte me şi rânduitul spre aceia Ioan Irimovici, capelanul de Velenţe, au dat"[118]. De pregătirea de la consistoriu, care se finaliza cu un examen, ştiau şi credincioşii din Lazuri de Beiuş. În cererea lor, semnată de namesnicul Beiuşului şi al Meziadului, Gherlan Mihail, se precizează că parohia „iaste vacantă, adecă fără preot", din care cauză ei se roagă „păntru un diac al lor din neamul preoţilor lor… Cinstitul consistorium să-l primească la examen şi să-l rânduiască către sfinţirea diaconiei, de-ar fi cu putinţă nu în târzie vreme şi preot desăvârşit"[119]. De asemenea, Consistoriul avea datoria de a elabora situaţii statistice privind clerul, credincioşii, bisericile şi averile acestora, pe care le prezinta periodic forurilor superioare, atât celor bisericeşti cât şi celor laice. De-alungul anilor, au fost realizate multe centralizatoare[120]. În acelaşi timp, Consistoriul primea diferite intimate şi rezoluţii imperiale, precum şi hotărâri ale structurilor ecleziastice superioare. Toate acestea erau dezbătute în „sesiile" consistoriale, traduse dacă era necesar, copiate, iar apoi distribuite protoprezviterilor sau administratorilor pentru a fi aduse la cunoştinţa parohilor şi a credincioşilor, prin citirea în biserică şi „icuirea" lor pe uşile bisericilor. Consistoriul avea obligaţia nu doar de a distribui în teritoriu dorinţele statului şi a ale superiorilor ierarhici, ci şi de a veghea la respectarea acestora.

Aria de competenţă a Consistoriului din Oradea-Velenţa se întindea asupra comunităţilor ortodoxe de pe cuprinsul comitatului Bihor. De multe ori în documente acest areal este numit „Districtul Orăzii Mari"[121], iar reşedinţa consistorială apare drept „Curtea Episcopească de Velenţe"[122]. Dintre cei care au condus acest oficiu administrativ-bisericesc amintim pe Teodor Arsici, primul preşedinte, Maxim Manuilovici, ajuns episcop al Vârşeţului, Atanasie Boţco, Miron Romanu, Ioan Meţianu, Iosif Goldiş, Vasile Mangra şi Roman Ciorogariu. Cel puţin până la 1848, acest teritoriu imens a fost împărţit în şapte protopopiate: Oradea-Mare, Peştiş, Lunca, Pomezeu, Beiuş, Meziad şi Beliu.

---

116 *Ibidem*, dos. 7, f. 151v.

117 Suciu, I. D., Constantinescu, R., *op. cit.*, p. 423.

118 A.N.-D.J.Bh., *fond cit.*, dos. 3 i, f. 91.

119 *Ibidem*, f. 169.

120 Cristian Apati, *Reformarea numerică a clerului ortodox din Bihor. Conscrierile realizate în 1786 şi 1791*, în *Analele Universităţii din Oradea, seria Istorie-Arheologie*, tom XV (2005), p. 55-93; Idem, *Reformarea numerică a clerului ortodox între normă şi realitate. Consemnarea districtului ortodox Oradea din anul 1811*, în *Revista Bihoreană de istorie*, anul IV (2006), nr. 6-7, p. 67-95; Idem, *Conscrierea din anul 1819 a parohiilor ortodoxe din Bihor*, în *Cele Trei Crişuri*, seria a III-a, 2007, nr. 5-6, p. 33-59; Idem, *Date privind clerul ortodox bihorean. Conscrierea realizată în anul 1815*, în *Cele Trei Crişuri*, seria a III-a, 2007, nr. 7-8, p. 1-28; Idem, *Date privind Biserica ortodoxă din Bihor. Conscrierea anului 1825*, în *Cele Trei Crişuri*, seria a III-a, 2007, nr. 9-10, p. 23-47; Idem, *Conscrierea parohiilor ortodoxe din Bihor realizată în anul 1769*, în *Cele Trei Crişuri*, seria a III-a, 2007, nr. 11-12, p. 21-33; Idem, *Un fragment de conscriere privind Biserica ortodoxă din Bihor din anul 1811*, în *Revista Bihoreană de istorie*, anul V (2007), nr. 8-9, p. 23-32; Idem, *Contribuţii documentare referitoare la istoria Bisericii Ortodoxe din Bihor (anii 1773, 1800 şi 1841)*, în *Societate, Istorie şi Filologie. Omagiu conferenţiarului universitar Corneliu Crăciun, la împlinirea vârstei de 65 de ani*, Oradea, 2009, p. 35-65.

121 A.N.-D.J.Bh., *fond cit.*, dos. 3, f. 3.

122 *Ibidem.*, dos. 3 i, f. 91.

Sub aspect numeric tabloul de mai jos surprinde imaginea Bisericii ortodoxe bihorene înainte de înfiinţarea Consistoriului şi la câţiva ani după.

Pe parcursul secolului al XVIII-lea şi până la Dualism, printr-o sesie de acte normative, statul habsburg a încercat să asigure subzistenţa clerului

Protopopiatul	Anul	Parohii matcă	Filii	Case	Credincioşi	Biserici	Preoţi parohi	Posturi vacante pe lângă cele anterioare	Supranumerari	Capelani	Diaconi	Pământ parohial (lanţuri)	Pământ urbarial (lanţuri)
Oradea Mare	1769	82	9	3469	-	82	106	-	-	-	3	-	-
	1786	79	9	5937	-	77	83	(+1)	-	-	-	-	-
	1791	80	7	-	-	-	83	2(+2)	11	8	6	-	-
	1811	82	13	8238	49792	-	85	2	-	14	8	-	-
	1819	83	7	8126	49111	-	89	-	-	-	-	617 lanţ. + 3 sesii întregi	135
Lunca	1769	43	3	2243	-	43	44	-	-	-	2	-	-
	1786	43	9	2836	-	42	43	(+1)	-	-	-	-	-
	1791	45	0	-	-	-	42	2(+1)	0	1	1	-	-
	1811	43	3	3543	18624	-	41	2	-	3	1	-	-
	1819	43	-	3454	18137	-	43	-	-	-	-	136,5	3
Peştiş	1769	45	11	2584	-	45	50	-	-	-	3	-	-
	1786	47	8	3535	-	46	51	-	-	-	-	-	-
	1791	47	7	-	-	-	55	0	0	2	0	-	-
	1811	55	4	4684	34410	-	56	1	-	14	2	-	-
	1819	55	-	4595	34024	-	57	-	-	-	-	120	30
Beliu	1769	18	6	800	-	18	26	-	-	-	1	-	-
	1786	20	7	1298	-	20	20	-	-	-	-	-	-
	1791	18	7	-	-	-	17	0(+1)	3	1	3	-	-
	1811	24	8	1783	10791	-	23	1	-	5	3	-	-
	1819	26	4	1738	10423	-	25	-	-	-	-	51	113
Meziad	1769	24	14	1069	-	24	36	-	-	-	1	-	-
	1786	25	12	2163	-	24	29	(+1)	-	-	-	-	-
	1791	25	10	-	-	-	30	1	3	2	0	-	-
	1811	27	7	2893	17473	-	27	1	-	10	2	-	-
	1819	27	7	2895	17469	-	29	-	-	-	-	108	65
Beiuş	1769	48	24	1975	-	51	69	-	-	-	3	-	-
	1786	45	15	3355	-	45	53	-	-	-	-	-	-
	1791	46	13	-	-	-	49	4	4	3	2	-	-
	1811	46	11	4171	25358	-	51	4	-	10	4	-	-
	1819	50	7	4151	25600	-	51	-	-	-	-	82	127
Pomezeu	1769	22	11	975	-	25	39	-	-	-	4	-	-
	1786	23	9	1763	-	23	25	-	-	-	-	-	-
	1791	28	5	-	-	-	28	1	3	5	2	-	-
	1811	33	0	2368	15482	-	33	0	-	5	2	-	-
	1819	33	-	2368	15654	-	33	-	-	-	-	102	32

ortodox, intrând uneori în conflict cu nobilimea maghiară. Chiar dacă nu se prevedea o finanțare din partea statului, cel puțin s-a dorit reglementarea relațiilor dintre stăpânii de pământ și preoți ortodocși, precum și dintre preoți și credincioșii pe care îi păstoreau.

O importantă rezoluție imperială a fost emisă la 18 martie 1788, pentru „mai bun grecești neunite legii parohiilor traiului [sorguire]". Aceasta prevedea ca averile preoților „nicăirea să nu se lase, ca acele de la cler să să tragă și împuțineze", permițând totodată încheierea de contracte între parohi și comunități: „slobod parohialnice așăzământuri, slobod și contracturi cu oamenii a face pot". Istoria acestor contracte este mai veche în Bihor. Amintim doar legătura dintre episcopul Aradului, Vichentie Ioanovici, și preoțimea bihoreană, act încheiat în anul 1728[123]. Ca exemplu oferim un contract din anul 1794 încheiat între comunitatea din Căbești și preotul locului: „Contractă! Adecă carte de tocmeală între satul Căbești cu popa care în adecă ce plată or da popii: 1) birul toată casa o vică acar ce fel de sămănătură; 2) eclejie toată să fie în mâna popii; 3) pentru slujba [prohodului] de o[m] mare 2 fl.; 4) pentru slujba prohodului de prunc 30 hr.; 5) de cununie 1, 2, a 3 oară 1 fl.; 6) de botez cu [?] 17 hr.; 7) de o feștanie 7 hr.; 8) de m[o]l[i]tvea toată casa 3 hr.; 9) clacă toată casa până la amiază, au 6 hr.; 10) un stâlp de Evanghelie 51 hr.; 11) de maslu la tot popa 17 hr.". Nerespectarea celor consemnate, de către oricare dintre părți, atrăgea după sine o amendă de 40 de florini, pe care o încasa consistoriul: „pe această tocmeală dăm acest contract de la mâna noastră cu iscălitura numelor și obicinuitul pecet. Iară care n-ar sta pă acest contract să deae gloabă la Cinstitul Consistoriumul de V. Velențe 40 de zloți, au popa, au satul". Documentul, datat 21 martie 1794, este semnat de 18 persoane din Căbești, în frunte cu Drula Ursan „fio biro", care și întărește cu sigiliul satului, după el iscălește Blajă On, „perțeptor", și alții. La urmă, semnează și protoprezviterul Beiușului, Ianoș Ștef, care ne spune că el este autorul acestui act: „dat prin mine"[124].

Altă reglementare, din anul 1812, avea și ea ca scop „mai buna dotație sau traiul vieții a clerului nostru de lege grecească neunită..., mai vârtos ce să atinge de sfetac, adecă de plata preoților și birul, adecă de bucate, care parohialnic la parohialnici săi să îndatorează a da". Cea mai importantă problemă la care face referire este aceea a sesiilor parohiale, a eclejiilor. Cel puțin teoretic, bisericile fără pământ urmau să primească porții scutite, iar parohii care lucrau pământ supus urbariului, pentru echivalentul unei sesii, nu mai trebuiau să achite dările; parohii care nu aveau deloc pământ urmau să primească[125]. Practic însă, situația nu s-a îmbunătățit nici peste 7 ani. O conscriere realizată în anul 1819 surprinde realitatea din teren. La nivel de sate, conscrierea consemnează variații de la un loc la altul. În satul Tulca, aflat în protoprezviteratul Oradea Mare, comunitatea era împărțită în două parohii, în total erau 280 de case și 1315 suflete, proprietarul fiind Episcopia latină de Oradea, biserica avea pământ parohial „împreună 4 lanțuri", iar urbarial „18 lanțuri de pe care dau dări și dijmă", parohul locului era cinstit de credincioși cu „o vică de grâu sau cucuruz de la o casă". Într-o situație aparte se afla localitatea Apateu Român, unde biserica nu avea în posesie pământ și nici familia parohului nu muncea pământ urbarial, cu observația că „cumpără pământ la puste, unde ară și samănă". La fel se întâmpla și cu preotul din Sârbi: „cumpără pământ de la oameni și ară și samănă, dar foarte puțin". Erau multe localități în care parohii beneficiau doar de „darul" credincioșilor, o vică de grău sau porumb. La nivel protoprezviteresc situația era la fel de diversă. Protoprezviteratul Oradea Mare însuma 75 de localități în care bisericile posedau pământ parohial și 8 fără astfel de pământ; pământ urbarial dețineau 12 preoți, iar fără nici un fel de pământ au fost înregistrate 4 localități. În protoprezviteratul Beiuș sunt amintite 24 de localități care aveau pământ parohial și 28 fără; urbarial aveau 31 de parohi, iar 10 preoți nu au beneficiat de nici un fel de pământ. În cazul protopopiatul Beliu, aflat în totalitate pe domeniul Episcopiei romano-catolice de Oradea, dintr-un total de 27 de localități enumerate, 16 nu aveau pământ parohial, din care una nu avea nici urbarial, este vorba de Bodiu, filială

---

123 Lupșa, Șt., *Istoria bisericească...*, p. 33.

124 Apati, C., *Aspecte privind sursele de venit ale clerului parohial ortodox din Partium (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – primele decenii ale secolului al XIX-lea)*, în *Analele Universității din Oradea, seria Istorie-Arheologie*, tom XIV (2004), p. 90-91.

125 *Ibidem*, p. 92-93.

a Șiadului; parohul de acolo lucra doar trei lanțuri de pământ urbarial[126].

Unul dintre cele mai importante privilegii de care au beneficiat ortodocșii bihoreni în urma acordării privilegiilor ilirice la sfârșitul secolului al XVIII-lea a fost Congresul național bisericesc. Congresele întrunite până în anul 1790 au vizat, în cea mai mare parte, apărarea libertăților religioase ale „națiunii ilirice”, o *națiune polietnică* al cărui numitor comun era religia și nu etnia. Ortodoxia îi reunea la un loc, în cadrul acesteia, pe sârbi, români, greci etc. O dată cu Congresul național bisericesc de la Timișoara, din anul 1790, în acest bloc ortodox apar fisuri cauzate de aspirațiile naționale ale grupurilor etnice componente. David Prodan, făcând o analiză asupra naționalității deputaților participanți, constata că nu se poate afirma că acest congres era doar al națiunii sârbe[127]. Pentru românii ortodocși din Banat și Crișana, acest eveniment a deschis drumul spre națiunea română modernă, iar pentru cei din Ardeal, ortodocși și greco-catolici, a oferit un model. Bunăoară, prin *Supllex Libellus Valachorum*, actul fundamental al mișcării naționale românești din transilvane, s-a cerut un Congres național precum cel al ortodocșilor supuși Mitropoliei de la Karlowitz[128]. Începând cu această întrunire, ideea de biserică națională devine preponderentă în gândirea românilor ortodocși în defavoarea solidarității ortodoxe a popoarelor din teritoriile care au beneficiat de efectele privilegiilor ilirice[129]. La lucrările acestui Congres au participat din partea ortodoxiei bihorene Mihai Kristoff, reprezentantul laicilor, și Ioan Clintoc, reprezentantul clerului.

Primul pas înspre biserica națională a fost lupta pentru episcop român la Arad. Reprezentantul românilor la Viena în această chestiune a fost Moise Nicoară. Acesta a întreținut o relație strânsă cu bihorenii. Până la un punct, însuși episcopul greco-catolic de Oradea, Samuil Vulcan, l-a susținut. Opiniile divergente au făcut ca legătura dintre cei doi să se întrerupă[130]. În delegația care l-a însoțit la Viena s-a aflat inițial și Ioan Püspoki, directorul școlilor ortodoxe din Districtul Oradea Mare. Memoriul deputatului român către împărat a fost susținut de adeziunile preoților din Câmpani, Hidiș, Vălani, Vărășeni, Copăceni, Albești, Dobrești, Hidișel etc. Melentie Stancovici, paroh în Oradea Mare și asesor consistorial, printr-o scrisoare își exprima sprijinul slujitorilor din Oradea în ducerea acestei acțiuni: „fiind cu totul încredințat despre cugetele cele pline de bunătate... mai vârtos de înainte mergerea a neamului rumânesc cel de tot ajutoriu lipsit... Iară pentru folosul cel de comun al neamului rumânesc, noi trei, eu Clintoc, și cu învățătorul Iosif, cu toată supunerea lucrăm” – februarie 1816. Peste câteva luni, la numirea lui Iosif Putnic în scaunul episcopal de Arad, preoții din protopopiatul Beliu și-au exprimat în scris protestul: „Cu mare cu mic, cu tânăr, cu bătrân, cerem din adâncul inimii noastre poftim ca să ni se dea episcop limpede născut și adevărat crescut de neam român... pre domnul Putnic, episcopul eparhiei Pacrațului nici odinioară nu-l voim, nici îl primim”[131].

Șederea lui Nicoară la Viena a dus la acumularea unei datorii uriașe, care nu a putut fi plătită nici în 1833, când printr-o circulară credincioșii ortodocși din Bihor erau chemați să ajute la stingerea acesteia. Răspunsurile din teritoriu exprimă recunoștința românilor simpli față de eforturile depuse de Moise Nicoară pentru dobădirea unui episcop român la Arad: „... Moisie Nicoară în numele a toată nația rumânească mult s-au străduit de au lucrat, ca cu învingerea proțesului ca la toată religia și nația noastră și spre fericirea neamului său la acel scop s-au ostănit ca să dobândim în eparhia Aradului moștenitoriu episcop de rumân, la care noi și urmașii noștri, cu așa feliu de stăpân și bărbat strălucit, după Dumnezeu, pre toată nația a o veseli”, scria Pavel Popovici din Beliu[132]. La Viena însă insistențele sale au provocat iritare. Într-un final Moise Nicoară a fost obligat să se refugieze în Țara Românească.

---

126 Apati, C., *Conscrierea din anul 1819...*, p. 33-59.

127 Prodan, D., *op. cit.*, p. 56-57.

128 Bocșan, N., *Modelul ilir în mișcarea națională românească din Transilvania în epoca Supllexului*, în *Studia Univ. Babeș-Bolyai, Historia*, XXXVI (1991), 1-2, p. 41.

129 Idem, *Națiune și confesiune în Transilvania în secolul al XIX-lea: cazul mitropoliei române*, în vol. *Etnie, națiune și confesiune*, Oradea, 1994, p. 105.

130 I. Radu, *Samuil Vulcan, episcopul român-unit al Orăzii-Mari și Biserica ortodoxă-română*, Orade-Mare, 1925, p. 99.

131 Bodea, C., *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emancipare național-religioasă a românilor din Banat și Crișana*, vol. I, Arad, f.a., *passim*.

132 A.E.O.R.O., pachet 1833.

Nestor Ioanovici, primul episcop român de Arad a fost înscăunat abia în anul 1829. Din păcate, peste un an a murit[133]. Speranțele românilor ortodocși se năruiau pentru a renaște șase ani mai târziu. Următorul episcop de Arad a fost tot un român, Gherasim Raț, numit în anul 1835[134]. Aceste succese ale luptei naționale nu au rămas fără ecou în parohiile bihorene: „Anul 1829 au fost anul acel așteptat întru care Neamul Rumânesc, după multă trudă, după multă cheltuială, goană de la neamul sârbesc, ură, pizmă, zavistie, după văduvire de patrusprăzece ani ai Eparhiei Ardului fu ales, din sânge Rumânesc Episcop Nestor Ioanovici, din mila împăratului către supușii săi prin recomandația Mitropolitului, cu voie de frică. Această bucurie a Neamului Rumânesc nu fu îndelungată, cu începutul anului 1830 fevruarie 9 zile, iarăși bucurie întru scârbă, zilele cele seninoase întru nor greu sau întors. Răpousând în Domnul mai sus pomenitul Episcop. Acum altă nădejde nu-i numai să rugăm pre Atotputearnicul Dumnezeu ca să sloboadă mila sa preste noi și prin [...] vrednici să dobândim de la voitoriul de fericire și a Nației al Episcop din sângele și Neamul Rumânesc, prin care tinerime Rumânească din întunericul neștiinței la lumina adevărului a ajunge, cu tot deadânsul s-ar sili întru acest veac preluminat. Anul 1835 în luna fevruarie fu ales de preînălțatul împăratul nostru Franțisc I-iul Episcop Aradului Gherasim Raț, născut în satul Roit, de neam Rumân" – însemna parohul din Tășad pe protocolul celor botezați[135].

Cu trecerea anilor, dorința de separare față de ierarhia sârbă creștea în intensitate. O altă împrejurare favorabilă exprimării în public a acestui deziderat s-a ivit la Karlowitz, în anul 1837, cu prilejul unui nou Congres național bisericesc. Cu toată cu subiectul principal a fost alegerea unui nou mitroplit, delegații români au solicitat schimbarea denumirii de „națiune ilirică" în aceea de „popor ilir sârb și român" sau „ilirico-românească nație". Desfășurarea lucrărilor ne este mijlocită de raportul redactat de președintele Consistoriului de Oradea-Velența, Atanasie Boțco, delegatul clerului din Bihor. Dintre mireni a participat Dimitrie Kristoff. Alegerea lor s-a făcut în ședință consistorială, pe baza voturilor reprezentaților din protopopiate. Cei doi bihoreni s-au numărat între cei 20 de delegați români. Suma totală a deputaților s-a ridicat la 75 de persoane. Limba română o vorbeau însă și sârbii: „câți Deputați or fost din partea Românilor cu numărul 20 de or fost între ei și sârbi, nu sor fiit între sine a vorbi românește, ba și Arhimandriți și Episcopi încă nu numai în Sala Congresului, ci și în cea Mitropolicească, întratâta, ca dintri desfătare curgea limba românească între aceia încă carii numai câtva o știau, fie lui Dumnezeu mulțămită", scria profund impresionat protopopul Oradiei[136].

După ce propunerea românilor a fost respinsă, justețea ei fiind însă recunoscută neoficial, „ce sârbii încă cea mai mare parte și însuși or recunoscut"[137], într-o atmosferă mai destinsă, la masa festivă, mitropolitul ales a toastat pentru „Nația Sârbească și Românească", iar comisarul imperial pentru „Nația Illiricească, sub care au zis a să cuprinde Sârbu și Românu". Fragmentul din discursul de mulțumire adresat de mitropolit deputaților este reprodus astfel în raport: „tot însul întorcându-să la ai săi, să-i încredințeze cum că tot ce va putea pentru binele Bisericii și a Neamului va face, zicând: de te voi uita eu Sârbe și Români uitat să fie sufletul și trupul meu, Amin"[138].

Mândria de a fi român răzbate din fiecare pagină a raportului, dar mai ales din descrierea „luminației" făcută în cinstea mitropolitului și a împăratului: „a cincea au fost la sălașul Deputatului Temișorei, Nicoale Doctorovici, aceasta au fost din partea rumânească cu inscripției românească pentru Arhiepiscopul și cu nemțească pentru Comisari, în mijlocul ei luminat fiind chipul împăratului. Mai că această Illuminație au cuprins locul dintâiu, care și în seara Inștallației încă au strălucit"[139].

Dacă la Congresul din anul 1837 contextul nu a fost prielnic doleanțelor ortodocșilor români, ideea era readusă în prim plan cu ocazia Revoluției de la 1848. Planul de acțiune al românilor din comitatele vestice a fost diferit față de cel din Transilvania. Cel

133 Vesa, P., *op. cit.*, p. 83-89.

134 Idem., *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, Arad, 2008, *passim*.

135 Apati, C., Ciorba, I., *op. cit.*, p. 17.

136 Apati, C., *Națiunea confesională ca etapă spre națiunea modernă. Raportul protopopului de Oradea despre Congresul Bisericesc de la Carloviț din anul 1837*, în *Cele Trei Crișuri*, seria a III-a, 2005, nr. 1-3, p. 8.

137 *Ibidem*.

138 *Ibidem*, p. 9.

139 *Ibidem*.

mai fierbinte deziderat în aceste părți era acela de separare a episcopiilor majoritar românești integrate sistemul mitropolitan de la Karlowitz și unirea lor cu episcopia din Sibiu, sub un mitropolit român[140]. În luna mai 1848, la Pesta, românii dezbăteau, separat de sârbii adunați la Novi-Sad, problemele viitorului congres bisericesc al lor. Întrunită sub președinția lui Emanuil Gojdu, adunarea a redactat „Petiția neamului românesc din Ungaria și Banat", unde se cerea „ocârmuire bisericească cu totul neatârnată de la mitropolia Carlovițului"[141]. Din Bihor au participat Ioan Dragoș, George Formai și Nicoale Jiga. Ulterior, ultimul scria că „ministrul maghiar independent a primit cu bucurie vestea despre aderarea națiunii române la maghiari, ruperea de sârbi și exoperarea acestui fapt pe cale legală"[142]. Dorința separării de sârbi era atât de mare încât sprijinul guvernului revoluționar maghiar pentru acest scop era binevenit. Consistoriul întrunit în 4 iunie 1848, prezenți fiind Atanasie Boțco și Nicoale Jiga, a subliniat că „noi în fața guvernului național ne-am legat să-l sprijinim și să rămânem alături de el, în speranța că prin legi și reforme vom dobândi drepturile și cerințele noastre legitime"[143]. La scurt timp, Atanasie Boțco era suspendat, fiind numit interimar protopopul Beiușului, Ioan Papp.

Se pare că poziția clerului ortodox s-a schimbat după ce episcopul ardelean, Andrei Șaguna, a obținut de la împărat promisiunea unei legi menită a „liniști pe români cu privire la naționalitatea lor și școlile lor naționale". În parohii au fost trimise circulare prin care preoților li se cerea să nu sprijine revoluționarii maghiari, ci să-și dovedească loialitatea față de împărat. Documentele vremii confirmă noua orientare: „după cuprinsul curentului episcopesc, ca să nu ascultăm de tulburătorii de pace cari voiesc a ne amăji poporenilor mei, același sfat și îndemn le-am dat, să nu se supuie poruncii stăpânitorilor de atunci, adică, să nu se răscoale în contra preabunului nostru împărat, ci să fie cătră el cu credință și inimă adevărată, așteptând porunca lui"[144]. Orientarea pro habsburgică a preoților și credincioșilor din plasele Beiuș și Vașcău a dus la arestarea parohilor din Câmp, Fânațe și Vașcău, chiar și la uciderea preotului Popa Petru, din Nimăiești, „pentru că a îndemnat poporul să nu țină cu răsculații unguri"[145].

În anul 1849, guvernul revoluționar maghiar a permis ortodocșilor organizarea unui Sinod diecezan. Convocat de episcopul Gherasim Raț, acesta s-a desfășurat la Chișineu-Criș. Prezidiul l-au format Iosif Popoviciu, protopop al Peștișului, și Dumitru Haica, primarul Aradului, notarul ședinței a fost Ioan Papp, protopop al Beiușului[146]. Adunarea a acordat încredere guvernului revoluționar. Drept răsplată, clerul ortodox urma să fie remunerat de stat.

După înfrângerea revoluției maghiare, Atanasie Boțco a fost repus în funcția de președinte al Consistoriului și protopop al Oradiei. Nici de această dată separația de ierahia sârbă nu s-a realizat.

În pofida unor strădanii uriașe depuse în anii care au urmat, ruptura nu a fost posibilă decât la 24 decembrie 1864[147]. Printr-o circulară, credincioșii erau anunțați că s-a aprobat înființarea mitropoliei, în cuprinsul ei regăsindu-se din părțile vestice doar episcopiile de Caransebeș și de Arad, fără Timișoara și Vârșeț. Andrei Șaguna a fost numit mitropolit. Organizarea definitivă a mitropoliei s-a realizat doar în Congresul întrunit la 16 septembrie 1868. Baza organizării a fost *Statutul organic al Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria și Transilvania*, act votat cu această ocazie[148]. În cadrul discuțiilor care au avut loc s-a propus și înființarea unei episcopii la Oradea[149]. În final totul s-a limitat la recunoașterea consistoriului orădean, alături de cel din Arad.

De acum ortodocșii bihoreni, cler și mireni, și-au canalizat eforturile spre reînființarea Episcopiei de Oradea.

Congresul național bisericesc întrunit în anul 1900 la Sibiu a hotărât reînființarea Episcopiei

---

140 Bocșan, N., *op. cit.*, p. 145

141 *Ibidem*, p. 146.

142 Cuc, I. S., *op. cit.*, p. 47.

143 *Ibidem*, 48.

144 Faur, V., *Documente referitoare la evenimentele din anii 1848-1849. Mărturia preotului Ioan Horjia din Forău*, în *Crișana Plus*, 1996, nr. 10, p. 7. Vezi și Idem, *Românii din Crișana în evenimentele revoluționare din anii 1848-1849*, vol. I-II, Oradea, 2005-2006, *passim*.

145 Cuc, I. S., *op. cit.*, p. 52.

146 Faur, V., *Documente inedite care se referă la participarea bihorenilor la lucrările sinodului ortodox de la Chișinău-Criș (1849)*, în *O viață printre documente: Ioan Aurel Popovici*, Oradea, 2005, p. 59-72.

147 Bocșan, N., *op. cit.*, p. 180.

148 *Ibidem*, p. 186.

149 *Ibidem*.

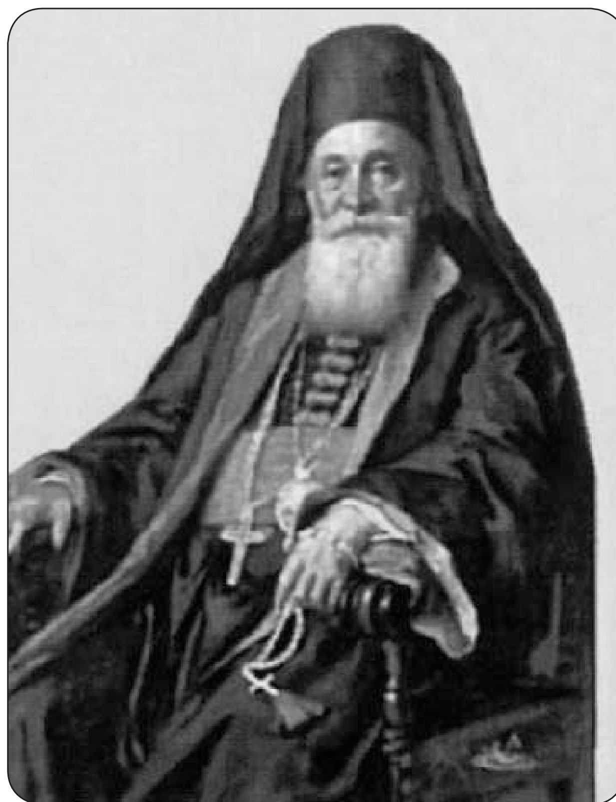
Oradiei în vechile sale hotare. Ca urmare a acestei hotărâri, Consistoriul orădean, în frunte cu Vasile Mangra, decidea a se institui colecte permanente astfel încât să se adune fondurile necesare[150]. După unificarea României, o dată cu vizita regelui Ferdinand I la Oradea, 10/23 mai 1919, conducătorii Bisericii ortodoxe au reafirmat această dorință. Cu acest prilej, regele îi promitea episcopului Ioan Papp al Aradului că „Episcopia ortodoxă a Orăzii se va înființa mai curând decât credeți".

Formalitățile pentru reînființarea Episcopiei au început la 30 decembrie 1919/12 ianuarie 1920, dată la care Consistoriul a înaintat Consiliului Dirigent cererea de a lua în calcul la alcătuirea bugetului de stat suma necesară organizării Episcopiei. În data de 15/29 ianuarie 1920 Consistoriul a înaintat un memoriu regelui pentru reînființarea Episcopiei de Oradea, descriind şi starea materială precară a Diecezei şi necesitățile de ordin material. Instituțiile care trebuiau să susțină pe viitor demersurile de refacere a Episcopiei erau Congresul național bisericesc, ca for legislativ principal al Mitropoliei, şi Ministerul Cultelor şi Artelor din Bucureşti. Prin ordinul numărul 72/1920, Congresul a aprobat arondarea teritoriului Consistoriului noii Episcopii şi a împărțit acest teritoriu în 20 de cercuri electorale pentru alegerea deputaților sinodali, care urmau să desemneze episcopul, totodată convocând şi primul Sinod epahial al Oradiei pentru alegerea ierarhului. Sinodul însă nu se putea întruni decât după apariția legii care să stabilească în mod oficial situația Episcopiei de Oradea. Proiectul de lege pentru „Restatornicirea în Ardeal a vechii episcopii din Oradea Mare", a fost depus în Senat în data de 23 iulie 1920 de către ministrul cultelor şi artelor, Octavian Goga. Proiectul avea un singur articol: „Vechea Episcopie ortodoxă română din Oradea Mare, în ținutul Bihorului, se restatorniceşte în drepturile sale de odinioară". După dezbateri, proiectul a fost adoptat cu unanimitate de voturi. În Camera Deputaților proiectul a fost votat în data de 13 august 1920. Prin decretul regal 3655 din 30 august 1920, publicat în Monitorul Oficial nr. 129 din 14 septembrie 1920, a fost sancționată legea reînființării Episcopiei Ortodoxe de Oradea[151].

În baza acestora şi a Statutului Organic, Sinodul s-a reunit la 1/14 octombrie 1920[152]. La 16 octombrie 1920 a fost ales primul episcop după reînființarea episcopiei, în persoana arhimandritului Roman Ciorogariu[153]. Hirotonisirea şi instalarea oficială au fost amânate datorită atentatului din Senat, în urma căruia Roman Ciorogariu a fost rănit la o mână. Ungerea ca episcop s-a petrecut la Bucureşti, în 13/26 martie 1921, în capela mitropolitană. Investitura a avut loc trei zile mai târziu la Palatul Regal[154]. În 19 septembrie/2 octombrie 1921, după liturghia oficiată în Biserica cu Lună, mitropolitul Ardealului, Nicoale Bălan l-a introdus în funcția arhierească pe Roman R. Ciorogariu[155].

Episopul Roman Ciorogariu s-a născut în anul 1852, în ziua Sf. Mare Ierarh Nicoale, în comuna Pecica Română, Arad. De tânăr, ajunge membru activ

Vicarul episcopal Roman Ciorogariu (1852 - 1936)

[150] Cristian Rus, *Reînființarea Episcopiei Oradiei în memoria documentelor vremii*, în *Legea Românească*, XXI, serie nouă, nr. 2/2010, p. 18-21.

[151] Cuc, I. S., *op. cit.*, p. 121-145; Românaşu, R., *Asociații culturale româneşti din Oradea şi Bihor în perioada interbelică*, Oradea, 2008, p. 367-368.

[152] Cuc, I.S., *op. cit.*, p. 146.

[153] Idem, *op. cit.*, p. 158-160; Roşu, E., *Roman R. Ciorogariu (1852-1936). Repere istorice*, Oradea, 2007, *passim*.

[154] Cuc, I.S., *op. cit.*, p. 162-163.

[155] *Ibidem*, p. 166-169.

în toate structurile bisericeşti, în Consistoriul eparhial şi Sinod, iar mai târziu în consistoriul Mitropolitan şi Congresul Naţional Bisericesc. În anul 1900 este tuns călugăr la mănăstirea Hodoş-Bodrog primind numele de Roman. În scurt timp este numit egumen al acestei mănăstiri, păstrându-şi postul de profesor şi director al Institutului pedagogic-teologic din Arad până în anul 1916. Peste un an, în 1917, Adunarea eparhială îl alegea cu unanimitate vicar episcopesc la Oradea. Autorităţile maghiare îl recunosc abia peste câteva luni şi atunci doar ca interimar. Astfel, în 3 octombrie 1917 şi-a început activitatea la Oradea. Din noua sa postură de lider al ortodocşilor bihoreni, adică a celei mai mari părţi a românilor din comitat, Roman Ciorogariu ajunge membru în Comitetul executiv al Consiliului Naţional Român din Oradea şi Bihor, organizat în luna noiembrie 1918. La data respectivă acumulase o experinţă deosebită în politica naţională, reţinem aici doar faptul că a participat la Congresul Naţionalităţilor reunit la Budapesta, în anul 1895, fapt pentru care guvernul maghiar la suspendat din funcţia de profesor. După înfăptuirea României Mari şi-a canalizat eforturi în direcţia reînfiinţării Episcopiei Ortodoxe de Oradea[156].

Cât priveşte politica ecleziastică, Roman Ciorogariu a făcut parte din comitetul desemnat să realizeze proiectul legii de organizare a Bisericii ortodoxe, act normativ necesar după unirea provinciilor româneşti. În anul 1920 s-a numărat printre cei care au redactat proiectul de lege privitor la organizarea Bisericii Autocefale Ortodoxe Române[157]. Cu prilejul dezbaterilor, dar şi de multe alte ori, episcopul s-a exprimat pentru unificarea administrativă a Bisericii, căci „în cele spirituale canonice ea există"[158]. Un alt subiect important în care s-a pronunţat a fost acela al înfiinţării Patriarhiei Române, scriind mitropolitului primat că aceasta este o problemă strict bisericească, în care trebuie să se implice doar forurile bisericeşti[159]. Faţă de Concordatul cu Vaticanul şi de Acordul de la Roma (1927, 1932), a afirmat hotărârea Bisericii ortodoxe de a apăra suveranitatea şi autoritatea statului român şi de a respinge Concordatul[160]. Vis-a-vis de Legea generală a cultelor, episcopul Roman Ciorogariu a luat cuvântul în Senatul României exprimându-şi nemulţumirea. Împotriva acestei legi ierarhii ortodocşi au redactat o Declaraţie, citită în plen de mitropolitul Nicoale Bălan[161].

Instalat la cârma Episcopie de Oradea, începe organizarea acesteia conform Statutului Organic şagunian şi dotarea ei cu instituţiile bisericeşti, culturale, economice şi financiare necesare funcţionării. Opera sa, întreruptă în anul 1936, a fost continuată de către episcopul Nicolae Popovici. Până la 30 august 1940, au căpătat viaţă următoarele structuri ortodoxe: Academia teologică (1923), având rol în pregătirea preoţilor, Internatul Academiei teologice (1924), pentru cazarea studenţilor teologi, Corul Academiei teologice, pentru deservirea catedralei şi pentru misiuni în parohii, Biblioteca Academiei teologice, pentru profesori şi studenţi, Societatea de lectură „Atanasie cel Mare" a studenţilor de la Academia Teologică (1927), Biblioteca episcopiei, pentru clerici şi mireni, Muzeul episcopiei, menirea sa fiind aceea de a aduna şi a păstra toate obiectele de cult vechi, Şcoala de cântăreţi bisericeşti (1928), Internatul şcolii de cântăreţi, Corul şcolii de cântăreţi, Internatul eparhial de fete, inaugurat în anul şcolar 1939-1940, pentru cazarea elevelor ortodoxe de la şcoala greco-catolică din Beiuş, Asociaţia „Andrei Şaguna" a clerului din eparhie (1919), pentru cultivarea clerului şi propagarea culturii religioase în popor. În anul 1928 Sinodul a ratificat hotărârea de întemeiere a Mănăstirii de călugări de la Izbuc, singurul aşezământ monahal de pe întinsul eparhiei. A început să funcţioneze în această perioadă şi o tipografie diecezană. Dintre publicaţiile editate aici amintim: „Legea românească" – revistă de cultură şi viaţă bisericească şi buletin oficial al eparhiei, „Biblioteca bunului păstor" – broşuri periodice pentru popor, „Zile trăite" – autor episcopul Roman Ciorogariu, „Lespezi de altar" – autor episcopul Nicolae Popovici, Calendarul eparhial, diverse cărţi de rugăciuni şi alte lucrări pentru cultivarea clerului şi credincioşilor. Totodată, au fost constituite o seamă

[156] *Ibidem*, p. 379-405 (subcapitolul *Din viața și activitatea Episcopului Roman R. Ciorogariu*).

[157] Cherescu, P., *O succintă expunere a istoriei Episcopie Ortodoxe Române a Oradiei. Episcopia Oradiei în timpul arhipăstoririi episcopilor Roman Ciorogariu și Nicolae Popovici (1925-1948)*, în *Legea Românească*, XXI, serie nouă, nr. 2/2010, p. 22

[158] Cuc, I.S., *op. cit.*, p. 212.

[159] Roşu, E., *op. cit*, p. 186.

[160] Idem, *Poziția episcopului Roman Ciorogariu față de Concordatul cu Vaticanul*, în *Revista bihoreană de istorie*, III, nr. 4/2005, p. 33-41.

[161] Cherescu, P., *op. cit.*, p. 22-23.

de asociații religioase: „Frăția Ortodoxă Română", „Oastea Domnului" (1932), „Societatea Națională a Femeilor Ortodoxe" (1930), „Altarul", „Sfântul Gheorghe" (1924) și „Cuvioasa Paraschiva"[162].

Înființată în anul 1923, Academia Teologică din Oradea a adus un plus de valoare în pregătirea clerului ortodox din regiune. Începând cu anul 1923 şi până în 1940, eparhia orădeană a dat Bisericii ortodoxe române doi episcopi, pe Dr. Vasile Lăzărescu, episcop la Timişoara, şi pe Dr. Andrei Magieru, episcop la Arad, iar învăţământului superior teologic patru profesori: Dr. Lazar Iacob şi Mihai Bulacu, ambii la Facultatea de Teologie din Bucureşti, Dr. Petre Procopoviciu, la Facultatea de Teologie din Cernăuţi, şi Dr. Eugen Speranţa, fost profesor la Academia de Teologie din Oradea, mutat ulterior la catedra de filozofie a Facultăţii de Drept din Cluj-Sibiu[163].

Alături de instituţii se impun a fi pomenite şi unele persoanele care şi-au adus aportul la consolidarea confesiunii ortodoxe în Bihor. Dintre preoţii distinși pentru activitatea lor pastorală, culturală şi literală amintim câteva nume: Zaharia Moga, protoiereu şi iconom stravofor, Ioan Cuieşi, protoiereu, Gheorghe E. Serac, Dr. Sofronie Vlad, rectorul Academiei Teologice, Dr. Ştefan Munteanu, profesor la Academia Teologică, Dr. Ştefan Lupşa, profesor la Academia Teologică şi istoric al Bisericii ortodoxe bihorene, Dr. Ioan Petreuţa, profesor la Academia Teologică, Dr. Dimitrie Belu, profesor la Academia Teologică, Dr. Dimitrie Bodea, profesor la Academia Teologică, Pascu Bolcaş, profesor de religie, protopopul Petre E. Papp, iconom stravofor, Miron Papp, Teodor Ciuhandu, Simion Leucuţa şi alţii[164].

Pentru Episcopia Ortodoxă Română de Oradea, această perioadă s-a dovedit a fi una favorabilă şi din punct de vedere material. S-a reuşit în aceşti ani sporirea patrimoniului imobiliar prin achiziţionare sau prin donaţii făcute de terţi. Prin cumpărare au intrat în posesia Bisericii ortodoxe bihorene următoarele edificii: „Reşedinţa Episcopescă", Oradea, strada Episcop Roman Ciorogariu nr. 3, în anul 1920; „Marmarosch Blank", Oradea, bulevardul Regele Ferdinand nr. 9, în anul 1938; o clădire cumpărată de la Ordinul Ursulinelor, Oradea, strada Episcop Roman Ciorogariu nr. 8, în anul 1938; „Vila Goldiş" cu un intravilan de peste 1 jugher, în Rontău; peste 3 jughere de vie cu o casă în Oradea, în anul 1939; 11 locuri de casă, intravilan, în Oradea Vii; intravilan de peste un jugher în Beiuş pentru construirea Internatului de băieţi; clădirea Tipografiei Diecezane din Oradea. Prin donaţii: clădirea Academiei Teologice din Oradea, bulevardul Regele Ferdinand nr. 40, de la Guvernul României, în anul 1920; „Casa Naţională" împreună cu aproape tot parcul Traian, gândit ca loc al viitoarei catedrale – Biserica cu Soare, Oradea, bulevardul Regele Ferdinand nr. 11, de la Primăria Oradea, în anul 1937[165]; „Cazarma Crişului", un complex format din mai multe clădiri, ocupând o suprafaţă de peste 1 jugher, în Oradea, primit de la Prefectura Bihor; teren arabil cu o suprafaţă de peste 76 jughere situat în hotarul Salonta-Tulca, primit de la Primăria Salonta în anul 1938. S-a acordat apoi drept de uzufruct perpetuu asupra unor păduri şi terenuri arabile, spre exemplu: o suprafaţă împădurită de 600 jughere în hotarul localităţilor Calea-Mare – Mierlău, de la Stat, în baza legii de organizare a Bisericii Ortodoxe Române; o sesie episcopescă, arabil şi păşune, de 350 jughere în hotarul comunei Somoscheş, judeţul Arad; Academia teologică a primit 30 de jughere în hotarul Oradiei. Suma totală a suprafeţelor pe care le-au primit parohiile ortodoxe bihorene, ca sesii bisericeşti, preoţeşti şi cantorale, s-a ridicat la cifra de peste 4690 jughere cadastrale, din acestea, peste 1963 de jughere au rămas după 30 august 1940 în teritoriul cedat Ungariei[166]. Au fost construite: clădirea casei de raport, cu două etaje, în Oradea, strada Episcop Roman Ciorogariu nr. 6, în anul 1934; Internatul diecezn de fete din Beiuş, în anul 1939; Internatul eparhial de băieţi din Beiuş, în anul 1931[167]. De asemenea, au fost construite

162 A.N.-D.J.Bh, *fond Episcopia Ortodoxă Oradea*, dos. 475, f. 36-38; Romănaşu, R., *op. cit*, p. 369-423; Idem, *Manifestări cultural-artistice româneşti din Oradea şi judeţul Bihor în perioada interbelică*, Oradea, 2009, p. 106-110, 122-134; Idem, *Activitatea cultural-religioasă şi filantropică a Asociaţiei "Oastea Domnului"- filiala Oradea în perioada interbelică*, în *Cele Trei Crişuri*, 2005, nr. 4-7, p. 19-30; Idem, *Aspecte din activitatea cultural-religioasă iniţiată de filialele bihorene ale asociaţiilor "Sfântul Gheorghe" şi "Cuvioasa Parascheva" (1924-1940)*, în *Cele Trei Crişuri*, 2007, nr. 5-6, p. 89-92; Idem, *Activitatea filialelor bihorene ale Asociaţiei "Andrei Şaguna" a clerului Mitropoliei Ortodoxe Române din Ardeal, Banat, Crişana şi Maramureş în perioada interbelică*, în *Cele Trei Crişuri*, 2008.

163 A.N.-D.J.Bh, *fond Episcopia Ortodoxă Oradea*, dos. 475, f. 43.

164 *Ibidem*, f. 42.

165 *Ibidem*, f. 38.

166 *Ibidem*, f. 39.

167 *Ibidem*, f. 38.

66 de biserici noi, din care 29 au rămas după 30 august 1940 în teritoriul cedat; au fost renovate 35 de biserici, au rămas sub administrația maghiară 10; s-au construit 25 de case parohiale, 7 au rămas; s-au renovat 17 case parohiale, 4 au rămas[168]; au mai fost renovate: Internatul diecezan din Beiuș, Internatul Academiei Teologice, Școala de cântăreți bisericești din Oradea și Reședința episcopescă. La mănăstirea Izbuc s-au ridicat mai multe clădiri: biserica, stăreția, chilii și dependințe. Mănăstirea a fost împroprietărită cu 150 de jughere de pădure, în hotarul comunei Sohodol-Izbuc, iar prin legea de înzestrare a mănăstirilor, din anul 1938, cu alte 600 de jughere de pădure în hotarul comunei Șoimi, județul Arad[169]. Activitate economică au întreprins și fundațiile: Terentie Moga din Răbăgani, Fundația Jubiliară Episcop Roman Ciorogariu, Fundația Pomelnic Episcop Roman Ciorogariu și Fundația Dr. Petre Teglea.

Episcopul Roman Ciorogariu a trecut la cele veșnice la 21 ianuarie 1936. I-a urmat în scaun Nicoale Popovici. Noul episcop s-a născut în Biertan, județul Sibiu. Studiile clericale le-a început la Academia Teologică din Sibiu, între anii 1923-1927, a continuat apoi la Academia din Cernăuți, unde și obține titlul de doctor, în anul 1934. A audiat cursuri în Grecia și Germania. În perioada 1932-1936 a predat dogmatica și apologetica la Academia din Sibiu. În 28 aprilie 1936 vine la Oradea pentru a urca în fruntea Episcopiei ortodoxe de aici[170].

Păstorirea sa a fost marcată de impunerea cedării Ardealului de Nord în favoarea Ungariei. Dictatul de la Viena din 30 august 1940 a adus mari prejudicii Episcopiei Ortodoxe de Oradea. În urma acestui act nedrept pentru națiunea română, mare parte din teritoriul și din bunurile eprahiei au rămas sub administrația maghiară: 108 parohii și 105512 suflete. Teritoriul rămas României însuma 208 parohii și 175771 suflete. Între 6 septembrie și 4 octombrie 1940, episcopul Nicoale Popovici împreună cu cei mai mulți dintre membrii Consistoriului, precum și un număr mare de credincioși au fost expulzați. Reședința eparhială și-a mutat sediul în Beiuș. Aici au fost transferate birourile, arhiva, biblioteca, tipografia, Academia Teologică, Școala de cântăreți și Tipografia Diecezană. Un număr consistent de parohi din provincie au însoțit conducerea episcopiei la Beiuș[171].

Episcopul Nicolae Popoviciu (1903 - 1960)

În teritoriul cedat, la data de 31 august 1940, a avut loc o ședință plenară a Consistoriului. Cu această ocazie s-a hotărât constituirea unui vicariat pentru administrarea parohiilor integrate Ungariei. Un consistor avea să conducă toate problemele bisericești, culturale, economice și fundaționale. În funcția de vicar și președinte al Consistoriului a fost numit protosinghelul Ioan Dinu, de afacerile bisericești urma să se ocupe protopopul Vasile Popoviciu, de cele școlare și culturale protopopul Ioan Evuțianu, responsabil cu afacerile epitropești și juristconsult eparhial a fost desemnat avocatul Dr. Nicolae Mocanu. Alături de aceștia, mai intrau în componența consistoriului și asesorii consistoriali onorifici și supleanți rămași în teritoriul cedat. Din punct de vedere al dreptului canonic, preoțimea și credincioșii erau așezați sub

168 *Ibidem*, f. 39.

169 *Ibidem*.

170 Cuc, S.I., *op. cit.*, p. 406-424 (subcapitolul *Repere ale vieții și activității Episcopului Nicolae Popoviciu*); Cherescu, P., *op. cit*, p. 23-25.

171 A.N.-D.J.Bh., *fond Episcopia Ortodoxă Oradea*, dos. 475, f. 3.

ocârmuirea episcopului ortodox român din Cluj, Nicoale Colan[172].

După 4 octombrie, cei mai mulţi dintre preoţii rămaşi în parohiile lor au fost urmăriţi, intimidaţi, ameninţaţi cu moartea, închişi şi eliberaţi doar cu condiţia de a pleca în România. Astfel, din cei 87 de preoţi care activau la intrarea armatei ungare în teritoriul cedat, 42 s-au refugiat, iar 12 au fost expulzaţi. Rămâneau aşadar pentru cele 108 parohii doar 41 de preoţi[173]. Aceste parohii au fost repartizate următoarelor protopopiate: 1) Protopopiatul Oradea, cu 29 de parohii şi 17919 suflete, avea sediul în Oradea, iar protopop era iconomul stravofor Vasile Popovici; 2) Protopopiatul Lunca, cu 25 de parohii şi 20165 suflete, avea sediul în Ineu de Criş, iar administrator protopopesc era Ioan Gligor al Tileagdului; 3) Protopopiatul Peşteş, cu 29 de parohii şi 27009 suflete, avea sediu provizoriu în Ineu de Criş, iar administrator era Ioan Gligor al Tileagdului; 4) Protopopiatul Salonta, cu 11 parohii şi 13054 suflete, avea sediu provizoriu în Oradea, administrator fiind iconomul stravofor Vasile Popovici; 5) Protopopiatul Tileagd, cu 14 parohii şi 12735 de suflete, avea sediu provizoriu în Ineu de Criş, iar protopop era Ioan Gligor[174]. Aşadar, practic erau doar doi protopopi.

Dată fiind noua situaţie, se punea întrebarea dacă parohiile ortodoxe aflate încă înainte de 1940 în Ungaria intrau sau nu sub jurisdincţia vicariatului ortodox român de Oradea, având în vedere faptul că între anii 1918-1940 o legătură canonică a existat, episcopul de Oradea hirotonind parohii acestora. Subiectul era în suspensie şi în anul 1941, realitate subliniată de episcopul Nicoale Colan într-o adresă trimisă Consistoriului din Oradea. Cert este însă faptul că preoţii ortodocşi români din aceste parohii s-au declarat rând pe rând ca aparţinând bisericii ortodoxe maghiare[175]. În acest sens, au existat încercări şi în parohiile Mădăras, Sânicolau şi Sârbi[176]. O reuşită s-a înregistrat la Oradea, la biserica din curtea spitalului. După o perioadă în care biserica a stat închisă, sigilată de noile autorităţi, a fost instalat un paroh român, venit din Ungaria, care recunoştea autoritatea bisericii ortodoxe maghiare[177].

Au avut de suferit în anii ocupaţiei maghiare şi unele lăcaşurile sfinte, cu deosebire în localităţile cu populaţie mixtă. Asemenea cazuri s-au consemnat la Oradea, biserica din curtea spitalului, la Sălard biserica a fost demolată din temelie, iar odoarele au fost înstrăinate, la Marghita parohia fiind chemată în judecată pentru terenul pe care era zidită biserica, iar la Brusturi materialul de construcţie pentru biserică a fost sechestrat[178].

O problemă importantă a reprezentat-o plata preoţilor rămaşi. La 1 septembrie 1940 caseria Consistoriului dispunea de o sumă insuficientă pentru plata salariilor. Până în februarie 1941 sumele acordate au foat modeste, provenind doar din încasările din chirii. Abia de la 1 martie 1941 statul maghiar a început să retribuiască clerul ortodox. Din luna august 1941, sumele se încadrau între 57 şi 280 de pengo şi erau trimise prin poştă preoţilor[179]. Nu beneficiau de bani de la stat parohii din Gepiu, Bulz, Spurcani, Chiribiş, Lorău, Bucea, Cefa şi Girişu de Criş. Dintre ceilalţi, primeau salariu întreg, cel puţin teoretic, doar cei care aveau pregătirea completă, restul doar jumătate[180]. În practică însă interveneau multe variabile: unele parohii nu erau recunoscute; veniturile bisericilor, bani care se scădeau din suma pe care statul maghiar s-a angajat să o plătească, erau calculate după o lege din 1896; salariile erau primite prin poştă nu prin intermediul Consistoriului, fapt care leza autoritatea acestuia; consilierii eparhiali primeau doar salariul de bază, fără gradaţii. Nu primeau nici un ban de la statul ungar preoţii noi numiţi, personalul de la centru, preoţii-învăţători, preoţii administratori, preoţii cateheţi[181].

Admistraţia maghiară a adus atingere şi stării economice a eparhiei ortodoxe orădene. Au fost vizate în principal loturile de pământ primite de episcopie şi parohii prin reforma agrară din anii

172 *Ibidem*.

173 Numele preoţilor refugiaţi, expulzaţi, deportaţi, închişi sau insultaţi se pot vedea la: *Ibidem*, f. 4-5.

174 *Ibidem*, f. 6. Lista preoţilor care administrau cele 108 parohii, precum şi repartiţia pe protopopiate poate fi văzută la: *Ibidem*, f. 6-8.

175 *Ibidem*, f. 33.

176 *Ibidem*, f. 27.

177 *Ibidem*, 22-24.

178 *Ibidem*, f. 5.

179 Tabelul reprezentând salarizarea preoţilor ortodocşi români din eparhia orădeană începând cu 1 august 1941 poate fi văzut la: *Ibidem*, f. 9.

180 *Ibidem*.

181 *Ibidem*, f. 10.

`20 [182], precum şi imobilele donate de statul român, chiar şi cele dobândite prin cumpărare. În baza unei ordonanţe, nr. 1440/1941, o serie de imobile ale Episcopiei ori au fost revendicate, ori vânzătorii au cerut sume suplimentare faţă de preţul iniţial. Iată câteva exemple: Palatul Szécsényi din Oradea, primit prin donaţie de la Primăria Oradea; Cazarma Crişului din Oradea, primită prin donaţie de la Prefectura Bihor; Reşedinţa episcopească din Oradea, cumpărată de episcopie de la Dr. Emeric Grosz, în anul 1921; Casa de raport „Mármorosch Blanck" din Oradea, cumpărată în anul 1937 de la Deutsch Aladár; Cazarma „Markovics", fosta Academei Teologică, primită prin donaţie de la Ministerul Armatei; Casa cumpărată de la Mănăstirea călugăriţelor ursuline din Oradea, în anul 1938[183]. Prin aceste acte inechitabile, temelia vieţii bisericeşti şi culturale din parohii s-a zdruncinat puternic.

În pofida acestor greutăţi activitatea culturală şi duhovnicească a continuat să pulseze. Au fost organizate şezători culturale în tinda Bisericii cu Lună şi în sala fostei şcoli confesionale din Oradea, de către profesorii de religie, remarcându-se preotul Andrei Lupşa. Cu aceaste ocazii s-au citit 25 de dizertaţii religioase, s-au recitat poezii religioase, s-au interpretat dialoguri morale şi scurte piese de teatru. În preajma crăciunului din anul 1940, casa lui Nicoale Jiga a găzduit o serbare tradiţională, prilej cu care s-au pus în scenă Viflaimul, Steaua, Pluguşorul şi o piesa morală, intitulată „Dumnezeu veghează". Peste un an, de ziua marelui ierarh Nicolae, au fost aniversaţi cei 80 de ani de la înfiinţarea Internatului „Nicolae Jiga"[184]. Sala festivă a Şcolii Normale Române Unite şi-a deschis şi ea porţile pentru organizarea unor manifestări româneşti ortodoxe. Aici s-a jucat piesa „Anastasia Romana", dramă religioasă, autor părintele Andrei Lupşa, iar Corul bisericii ortodoxe române din Oradea a susţinut un concert.

Pe tărâm duhovnicesc, merită a fi menţionate vizitele canonice ale episcopului Nicoale Colan la Oradea, în a doua zi de Paşti a anilor 1941 şi 1942[185]. De asemenea, episcopul ortodox al Clujului a trimis credincioşilor bihoreni numeroase pastorale, calendare ortodoxe româneşti şi o serie de tipărituri religioase apărute la Tipografia Diecezană a Clujului[186]. Pentru parohiile Gepiu, Cefa, Girişu de Criş şi Bulzi, episcopul Nicoale a hirotonit următorii preoţi: Liviu Becan, Alexandru Domocoş, Ioan Câmpian şi Florian Cucu. Cu aprobarea şi binecuvântarea sa au fost sfinţite bisericile din Aleşd şi Seleuş. În anul 1942, protopopii au susţinut mai multe conferinţe preoţeşti: la Oradea, protopopiatele Oradea şi Salonta, la Ineu de Criş, protopopiatele Tileagd şi Peştiş, la Chiribiş, protopopiatul Lunca[187].

În teritoriul rămas României, la Beiuş, rolul de catedrală episcopală l-a preluat biserica parohială, biserică zidită în anul 1776. Personalul bisericii catedrale consta din 2 preoţi, 2 diaconi şi 2 cântăreţi[188].

După mutarea la Beiuş activitatea s-a încadrat noilor condiţii, fiind mult limitată faţă de perioada anterioară. Cu ajutorul financiar oferit de unele instituţii ale Statului român şi unele firme, cum ar fi Ministerul Cultelor şi Artelor, Ministerul Finanţelor, Banca Naţională Bucureşti, Societatea „Reşiţa" etc.[189], s-a reuşit construirea a 9 biserici, 6 case parohiale, s-au renovat 10 biserici şi 5 case parohiale, s-au achiziţionat imobilul Şcolii Normale de conducătoare din Beiuş cu 3 jughere teren arabil, un intravilan în Beiuş pentru construirea orfelinatului eparhial din Beiuş şi un teren arabil pentru Internatul de fete[190].

Singura mănăstire din eparhie, Mănăstirea Izbuc, a rămas din fericire pe teritoriu românesc. Starea materială a sa era însă slabă. Biserica construită în anul 1930 în mod provizoriu pentru trebuinţele sufleteşti ale călugărilor, fiind din lemn de brad, se afla într-o stare rea impunându-se construirea uneia de zid. Mănăstirea deţinea doar obiectele de cult strict necesare. Exista o mică bibliotecă şi o bucătărie modestă. Mănăstirea a fost împroprietărită cu 70 de hectare[191].

---

[182] O situaţie a parohiilor deposedate de sesii se poate vedea la: *Ibidem*, f. 11.

[183] *Ibidem*, f. 13-17.

[184] *Ibidem*, f. 27.

[185] *Ibidem*, f. 28.

[186] *Ibidem*, f. 28-29.

[187] *Ibidem*, f. 29.

[188] *Ibidem*, f. 45.

[189] *Ibidem*, f. 43-44.

[190] *Ibidem*, f. 43.

[191] *Ibidem*, f. 45.

În plan educaţional, s-a reuşit, la stăruinţele episcopului, ca Şcoala Normală de Conducătoare din Beiuş, prin decretul lege nr. 265 din 11 noiembrie 1940, să devină din şcoală de stat şcoală confesională ortodoxă română.

Pe tărâm misionar cea mai însemnată acţiune fost întreprinsă în Basarabia şi Transnistria de către o delegaţie compusă din episcopul Nicolae Popovici, protopopii Aurel Terebenţ, Constantin Mureşanu, Aurel Muşet şi Miron Popoviciu, şi preoţii Eugen Racolţa, Alexandru Nica, Alexandru Popa, Aurel Briscan, Florian Horgea, Vasile Stanciu şi diaconul Cornel Moga. În anul 1941, aceştia au activat 3 săptămâni în Basarabia şi Transnistria. Anul următor, episcopul împreună cu protopopul Aurel Muşet, preotul Cornel Sava şi diaconul Aurel Dărăban au întreprins misiuni în Transnistria, Ucraina şi Crimeea, până la Kerci, vizitând unităţi militare, spitale de campanie şi cimitire de eroi[192].

Revenirea la Oradea a avut loc în aprilie 1945.

Situaţia Episcopiei ortodoxe de Oradea de la reînfiinţare şi până la revenirea ei la Oradea, poate fi reprezentată şi sub forma unei imagini cifrice precum cea de mai jos.

I. Personalul aflat în funcţie la centru

Personalul la centru	**Anul 1940-1941**	**Anul 1941-1942**	**Anul 1942-1943**
Episcop	1	1	1
Vicar	1	1	1
Consilieri referenţi	3	3	3
Şefi de serviciu	4	1	4
Şefi de secţie	-	3	-
Şefi de birou	1	1	2
Sub-şefi de birou	3	3	3
Impegaţi	4	4	3
Om de serviciu	-	-	1
Catedrele	**Anul 1940-1941**	**Anul 1941-1942**	**Anul 1942-1943**
Preoţi eclesiarhi	1	1	1
Diaconi	2	2	2
Cântăreţi	2	2	2
Canonarhi	2	2	2

Mânăstirea Izbuc	**Anul 1940-1941**	**Anul 1941-1942**	**Anul 1942-1943**
Preot	1	1	1
Diacon	1	1	1
Om se serviciu	1	1	1
Superior	1	1	1
Cântăreţi	2	2	2

II. Numărul parohiilor

Anul 1920	292
Anul 1940, înainte de 30 august	322
Anul 1940, după 30 august	108
Anul 1941, în teritoriul necedat	214
Anul 1942, în teritoriul necedat	221

III. Numărul protopopiatelor

Anul 1920	15
Anul 1940	12
Anul 1941	8
Anul 1942	8

Cu numele, **în 1920** au existat următoarele protopopiate: Oradea, Lunca, Satu-Mare, Tileagd, Aleşd, Bratca, Ceica, Răbăgani, Beiuş, Rieni, Văşcău, Beliu, Ucuriş, Tinca şi Salonta; **în 1940, înainte de cedarea Ardealului de Nord**: Beiuş, Beliu, Ceica, Lunca, Oradea, Răbăgani, Rieni, Peştiş-Aleşd, Salonta, Tileagd, Tinca şi Vaşcău; **în anul 1942**: Beiuş, Beliu, Ceica, Răbăgani, Rieni, Salonta-Ciumeghiu, Tinca şi Vaşcău.

IV. Numărul credincioşilor

Familii	Anul 1920	42945
	Anul 1940, înainte de cedare	66477
	Anul 1941, după cedare	39935
Suflete	Anul 1920	217195
	Anul 1940, înainte de cedare	281957
	Anul 1940, după cedare	86048
	Anul 1941	195909

V. Numărul bisericilor

Anul 1940, înainte de cedare	289
Anul 1942, după cedare	207

[192] *Ibidem*, f. 45.

VI. Numărul şi pregătirea preoţilor

Studii	Anul 1920	Anul 1940	Anul 1942
Cu bacalaureat şi Institut teologic	59	-	-
Cu diplomă de şcoală normală	42	-	-
Cu Institut teologic fără bacalaureat	77	-	-
Cu pregătire extra-ordinară	7	-	-
Doctori în teologie	-	8	7
Licenţiaţi în teologie	-	9	20
Cu bacalaureat şi Academie teologică	-	92	89
Cu diplomă de şcoală normală şi Academie teologică	-	54	17
Cu Academie teologică fără bacalaureat	-	66	51
Cu pegătire de seminar	-	2	1
Cu pregătire extra-ordinară	-	8	7
Total	**185**	**239**	**192**

După întoarcerea la Oradea, grija episcopului Nicoale s-a întreptat spre refacerea structurii teritoriale a fostelor protopopiate din nordul Bihorului. Primul pas a însemnat desfiinţarea Episcopiei Ortodoxe Maghiare de Oradea. Recuperarea proprietăţilor bisericeşti care sub administaţia maghiară au fost luate în baza unor legi injuste a reprezentat o altă preocupare a Episcopiei[193].

Din păcate, la puţin timp după reîntregirea episcopiei, instaurarea regimului comunist în România avea să aducă atingeri majore libertăţilor religioase oferite de sistemul democratic. Noua orientare a puterii comuniste în raporturile sale cu biserica a început să se facă simţită din anul 1948. Pe parcursul lunilor ianuarie-martie membrii clerului ortodox, alături de alţi cetăţeni, au făcut obiectul unor intense operaţiuni de supraveghere. Compartimentul superior al Bisericii ortodoxe a atras atenţia în primul rând. În luna decembrie 1948 se dorea deja înlocuirea unor preoţi care activau în conducerea eparhiei. Era vizat însuşi episcopul Nicoale Popovici, descris în notele informative ca fiind şiret, răutăcios, cu o atitudine potrivnică bolşevismului şi ieşiri antidemocratice, sprijinitor al foştilor ţărănişti. Discursurile şi predicile sale, analizate cuvânt cu cuvânt de organele statului totalitar, aduceau atingere noii politici de stat, fapt pentru care s-a dispus pensionarea sa, impunându-i-se domiciliu forţat la mănăstirea Cheia. Ulterior s-a retras în satul său natal din judeţul Braşov. Nicolae Popovici a trecut la cele veşnice în 20 octombrie 1960[194].

Preasfinţitul Părinte Sofronie Drincec, Episcopul Ortodox Român al Oradiei

Într-un interviu publicat în *Sfaturi Ortodoxe*, profesorul Dimitrie Bejan îl descrie astfel:

A fost episcop la Oradea. Dar a murit repede. Nu știu când a murit. Eram în pușcărie. A fost foarte demn. N-a cedat sub nici o formă. Din tot Sinodul nostru numai episcopul Nicoale Popoviciu n-a cedat. El s-a opus la scoaterea religiei din școli și a icoanelor. A fost depus din scaunul de episcop la Oradea și l-au dat de canon la Mănăstirea Cheia – Prahova. După mai mulți ani s-a retras în familie și a murit acolo.

193 Cuc, S.I., *op. cit.*, p. 147-418.

194 *Ibidem*, p. 420-424; Rusu, D.O., *Episcopul Valerian Zaharia al Oradiei și epoca sa*, în *Legea Românească*, XX, serie nouă, nr. 4/2009, p. 10-11 (subcapitolul *Un ierarh sub aureola martiriului: episcopul Nicoale Popoviciu al Oradiei*).

Era din judeţul Braşov. Era singurul episcop care a suferit pentru Ortodoxie şi pentru Hristos de la comunişti[195].

Următorii episcopi ortodocşi ai Oradiei au fost: Valerian Zaharia (1951-1969), Vasile Coman (1970-1992), Ioan Mihălţan (1992-2006). Astăzi în fruntea Episcopiei Ortodoxe Române de Oradea se află Sofronie Drincec.

Bibliotecile parohiale româneşti din Bihor la pragul secolelor XIX-XX

Dacă preocuparea pentru înfiinţarea unor biblioteci româneşti a fost până către sfârşitul sec. XIX plasată pe un plan secund pe lista priorităţilor, odată cu intrarea în vigoare a legii învăţământului, „Legea Trefort", la 22 mai 1879, clerul românesc superior s-a văzut confruntat cu pericolul deznaţionalizării instituţionalizate a populaţiei pe care o păstorea[196]. Pericolul era cu atât mai mare cu cât actul normativ în cauză se adresa elevilor din şcolile elementare, cu alte cuvinte se încerca înstrăinarea copiilor tocmai în perioada de fundamentare a principalelor elemente definitorii ale identităţii lor. Ca atare, în şedinţa din 22 aprilie 1881, Sinodul Episcopiei Ortodoxe a Aradului a hotărât să cadă în sarcina Consistoriului sarcina de a interveni imediat pentru înfiinţarea „cât mai multor reuniuni de cântări şi biblioteci prin comune şi pre învăţători să-i constrângă a participa numeroşi la reuniuni"[197]. Un an mai târziu s-au şi făcut primii paşi către redactarea unor statute cadre, dar flexibile, în funcţie de particularităţile locale ale fiecărei regiuni. Prin „circulariul eparchial greco-oriental orădan" nr. 471 din 15/27 iulie, era din nou adusă în discuţie problema „reuniunilor de cântări" şi a bibliotecilor[198]. Sinodul eparhial întrunit la Arad hotărâse în cadrul şedinţei a IV-a, desfăşurată în acelaşi an, colaborarea cu Consistoriul din Oradea în vederea elaborării unui regulament referitor la înfiinţarea celor două instituţii „în uniformitate" pentru întreaga dieceză[199]. În acest sens, episcopul diecezan Iosif Goldiş recomanda forului arădean întocmirea proiectului de statut şi supunerea lui „spre apreţuire" forului din Oradea, urmând ca acesta să-l analizeze în termeni comparativi cu propriul proiect[200]. Lucrurile trebuiau urgentate deoarece administraţia maghiară trecuse la aplicarea celei de a doua „Legi Trefort" care se adresa acum învăţământului secundar şi era pornită să întreprindă acţiuni directe pentru aplicarea strictă a legislaţiei şcolare. Aşa de pildă, la 6 mai 1883, Nicolae Zigre, locţiitorul vicarului episcopal, aducea la cunoştinţă protopopiatelor că Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice a retras din circulaţie „nu numai ediţiunea a doua, ci şi ediţiunea prima din «Legendariulu» de I. Papiu" şi că este hotărât să-i pedepsească pe învăţătorii care nu se conformează[201]. Corespondenţa era adresată protopopului din Peştiş, căruia i se subordona Tractul Aleşdului, zonă unde, după cum reiese din documentele administraţiei maghiare, aveau o mare circulaţie cărţile româneşti vizate de cenzură, aduse clandestin din România pe calea ferată. Pas cu pas, cărţile româneşti urmau să fie retrase din uzul şcolar spre a fi înlocuite cu cele oficiale maghiare.

Un prim statut de organizare şi funcţionare a bibliotecilor rurale a fost înserat în conţinutul unui act mai larg de înfiinţare a „Reuniunei Învăţătorilor de la Şcoalele Poporale" în 1883. Conform statutului, scopul „reuniunei" era acela de „promovare a educaţiunei şi instrucţiunei poporale şi cultivarea ştiinţelor referitoare la educaţiunea şi instrucţiunea poporală", printre mijloacele utile atingerii acestui deziderat fiind nominalizate „biblioteca centrală şi bibliotecile din despărţămintele sale protopopeşti"[202]. Discuţiile purtate la Sinodul eparhial ţinut în 1882 nu au rămas fără ecou. Consistoriul a hotărât începerea demersurilor pentru înfiinţarea unor „reuniuni de cantori şi bibliotece", ca organisme de propagare a culturii în mediul rural. În întâmpinarea acestei iniţiative, pe parcursul anului, Protopopiatul Beiuşului a organizat o serie de conferinţe „învăţătoresci" spre

[195] Apud Cuc, S.I., *op. cit.*, p. 406.

[196] Gheorghe Buluţă, *Scurtă istorie a bibliotecilor din România*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2000, p. 78

[197] Apud: Viorel Faur, *Contribuţii la istoricul bibliotecilor româneşti din Crişana. 1830-1940*, *Fundaţia Culturală „Cele Trei Crişuri"*, Oradea, 1995, p. 80

[198] Arhivele Naţionale-Direcţia Judeţeană Bihor (AN-DJBh), fond *Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, dos. 156/1882-1883, f. 5

[199] Idem, dos. 158/1882-1883, f. 1

[200] *Ibidem*, f. 2

[201] Idem, fond *Protopopiatul Ortodox Beiuş*, dos. 27/1882, f. 76

[202] Idem, fond *Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, dos. 162 a/1882-1883, f. 31 – în art. 3 din *„Statutele Reuniunei învăţătorilor de la şcoalele poporale greco-ortodoxe române confesionale de sub jurisdicţiunea Conzistoriului greco-ortodox român din Oradea Mare"*

a-i consulta pe dascălii din satele plasei. Propunerea a fost primită cu entuziasm de întregul corp didactic, care – relatează protopopul – „sau angajatu atâtu ca corporaţiune, câtu şi individualmente înveţietorii, că din partea loru vor nisui şi voru pune în lucrare, cu intervenirea directoriloru locali şi a comiteteloru respective parochiale, ca reuniunile de cantori şi de bibliotece să se înfiinţeze”. Consistoriul a şi transmis, în urma raportului, diferite proiecte de statut, lăsând liberul arbitru comunităţilor locale de a se orienta şi a-şi elabora propriile statute conform „împrejurărilor locale”[203]. După cum aminteam, spre a contracara influenţa asociaţiilor şi societăţilor culturale româneşti, aflate într-o continuă creştere, va fi înfiinţată la 18 august 1885 societatea EMKE[204] pentru promovarea culturii maghiare în Transilvania. Aceasta se voia a fi un rival pe măsură în faţa „Astrei”. Guvernarea spera că în acest fel va obţine o echilibrare a raportului de forţe pe tărâmul cultural din lumea satelor[205]. Iniţiativa nu era lipsită de sprijinul autorităţilor care depuneau diligenţă maximă în direcţia deznaţionalizării prin intermediul şcolii. Concomitent cu derularea procesului de luminare a maselor promovat de Biserica Ortodoxă, s-au înmulţit şi acţiunile administraţiei maghiare de frânare a activităţilor întreprinse de preoţime pentru trezirea sentimentului naţional al românilor. Înaltul Minister Ungar al Cultelor şi Instrucţiunii Publice făcea cunoscut vicarului episcopal al Oradiei, Heroteu Beleşiu, că în urma informaţiilor primite din teritoriu a decis să interzică utilizarea în şcoli a unor manuale, cum ar fi: „1). Istoria universală, [mai] alesu Istoria naţiunei româneşci şi a Regatului Ungaria de Dr. Georgiu Popa, Aradu; 2) Geografia Ungariei şi elemente din geografia generală de Dl Nicolau Pop Brătianu, 1881; 3) Introducerea în geografia de Ioanu Tuducescu, Aradu, 1881; 4) Magyarország, Szervajdaság és Temesibanság, Erdely[206] de A.J.F. Tóth, Aradu, proprietatea Librăriei Bettelheim; 5) Schulwarandkarte von Europa[207] de L. Holle Wolfenkatteln”. Toate aceste cărţi conţineau informaţii care contraveneau doctrinei oficiale cultivate de minister în şcoli. Dacă primele trei puteau fi bănuite de lipsă de obiectivitate în prezentarea temelor abordate, autorii lor fiind români, celelalte erau suspecte tocmai datorită obiectivităţii lor, chiar dacă erau semnate de autori străini. Erau vizate în principal acele manuale care pomeneau despre originea şi continuitatea românilor în Transilvania, cum a fost de pildă istoria scrisă de Georgiu Pop ori cea a lui Tóth, sau geografiile, inclusiv cea nemţească. În schimb, Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice din Ungaria recomanda şcolilor „elementare poporale” româneşti achiziţionarea unor manuale editate de tipografia Universităţii din Budapesta: „Mapa montană şi hidrografică a ţierilor, Cartea manuală a Ungariei şi Cartea Palestinei pentru şcolari”[208]. Decizia ministrului maghiar era însoţită şi de un capitol ce conţinea sancţiuni care urmau să se aplice dascălilor şi preoţilor ce nu se conformau, inclusiv licenţierea din serviciu.

Într-o societate sărăcită, cum era cea a românilor ardeleni în epoca respectivă, pierderea locului de muncă nu era un lucru de neglijat, în cele mai multe cazuri acesta constituind singura sursă de subzistenţă a dascălilor de la sate. Nici perspectiva încasării unor amenzi nu era prea încântătoare, ca să nu mai pomenim de potenţiala pedeapsă a închisorii care sancţiona posibilele abateri de la linia trasată de minister. De aceea, corpul didactic şi cel preoţesc a fost pus în situaţia de a găsi soluţii alternative pentru a nu priva tineretul de contactul cu valorile naţionale româneşti. Dacă manualele citate deveniseră indezirabile pentru uzul şcolar, sentimentul naţional a continuat să fie cultivat prin intermediul literaturii beletristice, în speţă poezii patriotice, doine şi balade populare cu conţinut istoric ce preamăreau faptele eroilor noştri etc. În cele din urmă şi această formă de camuflare a fost sesizată de către serviciile de informaţii maghiare care au contactat ierarhia Bisericii Ortodoxe. O altă decizie, de natura celei dintâi, a fost emisă în iulie 1889. Erau acum interzise şi cărţi beletristice: „1) Dorulu românului, colecţiune de cântece adunate şi coordonate de N.D. Popescu (Bucureşti); 2) Arianu, sau culegere de cântece naţionale alese, arangiate

---

[203] Idem, fond *Protopopiatul Ortodox Beiuş*, dos. 27/1882, f. 72-72V

[204] *Erdelyrészi magyar közmüvelödési egyesület* – n.n. A. Ţărău

[205] Gheorghe Buluţă, *Op.cit.*, p. 712

[206] *Ungaria, Voievodina sârbească şi Bnatul Timişoarei, Ardealul* – n.n. A. Ţărău

[207] *Atlas şcolar despre Europa* – n.n. A. Ţărău

[208] AN-DJBh, fond *Protopopiatul Ortodox Beiuş*, dos. 50/1893, f. 96

de Hanu Dariu (Braşiovu); 3) Cântece de irodi [209] la Nascerea Domnului (Braşiovu); 4) Amoru şi Patrie, poesie de Brutu Catore Horia (Turinu[210], 1889)". De data aceasta, nu numai că era prohibită citirea acestor cărți în şcoli, ci era pedepsită şi păstrarea lor în bibliotecile şcolare. Teodor Filip, protoprezbiterul Peştişului, îi ruga pe dascălii satelor româneşti să adune aceste volume şi să le predea arhivei protopopiatului spre păstrare. O astfel de măsură avea darul de a le salva de la distrugere şi de a înlătura suspiciunile autorităților în privința utilizării lor în şcoli[211]. Ca instrument pentru continuarea activității de promovare a spiritului național era recomandată revista „Biserica şi şcoala", cu scopul de a suplini lipsa lucrărilor interzise. În acelaşi sens, cu toată opoziția autorităților, paginile revistei „Familia" găzduiau la 28 august 1892 o scurtă prezentare a lucrării „Originea limbii române. Formarea națiunii" scrisă de profesorul Dionisiu Păşcuțiu din Făget. Autorul îşi lansase cartea în scopul de a oferi „un răspuns critic" istoricului Réthy László care întocmise la rândul său lucrarea „Formarea limbii şi națiunii valahe", în care afirma că „limba şi naționalitatea română este o amestecătură albaneză, tracică şi ilirică"[212].

Un al doilea inamic al procesului de culturalizare a populației rurale a fost sărăcia. Lipsa fondurilor băneşti a grevat în cel mai înalt grad efortul de dotare a bibliotecilor săteşti cu fondul livresc necesar. În urma Congresului bisericesc, mitropolitul Ioan Mețianu a cerut Consistoriului să înainteze un material cu propuneri formulate de preoții şi învățătorii din subordine, în vederea identificării posibilelor surse de finanțare a bibliotecilor. După consultarea opiniilor formulate de către corpul învățătoresc român, Congresul a formulat un „conclus" referitor la identificarea surselor băneşti utile înființării bibliotecilor. Alături de nominalizarea principalelor mijloace materiale, documentul puncta şi acțiunile ce trebuiau întreprinse pentru buna reuşită a acțiunilor. Se recomanda ca „pentru înființarea, sporirea şi consemnarea bibliotecii şcolare din fiecare şcoală elementară confesională, învețietorul să fie îndatorat de la fiecare elev obligat la şcoală (…) a încasa la înscriere câte 50 de fileri (…) apoi, din sumele încasate, în coînțelegere cu Comitetul parochial, a procura cărți pentru biblioteca şcolară". Fondul de carte trebuia inventariat anual, iar evidențele erau expediate Consistoriului. Inspectorii şcolari erau obligați ca cel puțin o dată pe an să se deplaseze la parohii spre a „censura" biblioteca, exercitând în acest sens un control permanent pe linia râvnei depuse de subalterni[213]. Protopopul Vasiliu Papp a comunicat Consistoriului, în septembrie 1904, că la „conferința învățătorească" din luna august s-a hotărât înființarea unei biblioteci centrale protopopeşti a „tractului Vaşcăului", pentru dotarea căreia să fie folosiți banii rezultați din „pedepsele pentru absenți"[214]. La aceeaşi conferință, prezbiterul Toma Păcală a mai sugerat şi alte surse de finanțare, printre care încasarea unor taxe pentru activitățile extraşcolare desfăşurate de elevi. Astfel, de la şcolarii „îmbrăcați la mort" câte 4 fileri, de la cei ce umblau cu „Steaua la Crăciun" ori cu crucea la „Apăbotează" câte 10 fileri. De asemenea, şcolarii ai căror părinți „sunt în mai bună stare", adică mai bogați, urma să fie încasată lunar suma de 4 fileri. La nivelul fiecărei comune, urmau să fie alocate din bugetul bisericesc câte 10 coroane, destinate să servească achiziției de cărți „folositoare şi corespunzătoare pentru şcolarii de toate zilele, pentru adulți şi pentru poporeni, iar cărțile cărțile procurate să se pună la dispoziție (…) în Dumineci şi sărbători"[215]. Protopopul din Micherechiu a avansat la rândul său propunerea ca fiecare comună să colecteze 50 de coroane anual, din care preotul local să cumpere cărțile recomandate de Consistoriu[216]. Preotul Petru Şerb din Girişu Negru a solicitat la „conferința învățătorească cercuală", ținută la Miersig în iulie, repartizarea periodică a unor sume mai mici, pe întreg cursul anului, provenite din donații[217].

Chiar şi după identificarea posibilelor surse materiale utile înzestrării bibliotecilor, rezultatele nu au fost întotdeauna pe măsura aşteptărilor. Societatea românească se afla încă într-o perioadă a „copilă-

209 Irozi – n.n. A. Țărău

210 Torino – n.n. A. Țărău

211 AN-DJBh, fond *Parohia Ortodoxă Brusturi*, dos. 8/1885, f. 23-32

212 Revista *„Familia"*, anul XXVIII, nr 16 din 28 august 1892, p. 2

213 AN-DJBh, fond *Parohia Ortodoxă Brusturi*, dos. 8/1885, f. 8

214 *Ibidem*, f. 10

215 *Ibidem*, f. 11

216 *Ibidem*, f. 12

217 *Ibidem*, f. 13

riei" în ce priveşte perceperea eforturilor depuse de fruntaşii în direcţia luminării ei prin intermediul cărţii. Aşa după cum aminteam, la această stare de inerţie se adăuga şi mizeria cruntă în care se zbăteau majoritatea satelor noastre, ai căror locuitori erau interesaţi prioritar să-şi asigure traiul familiilor lor. Nu puţine au fost şi cazurile în care cei chemaţi să întreţină şi să cultive instituţia bibliotecii s-au arătat neglijenţi. Din aceste motive, ierarhia bisericească a revenit periodic cu instrucţiuni şi norme menite să combată fenomenele negative înregistrate în teritoriu. Pe ordinea de zi a Congresului bisericesc desfăşurat în 1906 a figurat şi problema redactării unui nou „conclus" privitor la „înfiinţarea, aranjarea, îngrijirea şi conservarea bibliotecilor parochiale"[218]. Odată elaborat, acest normativ urma să fie repartizat gratuit fiecărui oficiu protoprezbiterial şi fiecărui oficiu parohial, fiind investit cu atributul de coordonare uniformă a activităţilor în domeniu. Fiecare „parochie organizată" era abilitată să organizeze câte o bibliotecă „pentru folosul şcolarilor şi a poporenilor din parochie, a adjusta şi a îngriji bine biblioteca (…) cu deosebire a purta grijă ca biblioteca să fie întrebuinţată cu folos din partea poporenilor şi a tinerimei şcolare"[219]. Documentul venea în întâmpinarea proiectului „Legii Appóny", votată în anul următor, pe 19 martie 1907, care prevedea desfiinţarea tuturor şcolilor confesionale ale românilor, sârbilor şi slovacilor din imperiu. Măsurile antiromâneşti dictate de administraţia maghiară s-au materializat şi prin Legea XLVI din 1908, care prevedea sistarea acordării oricărui „didactru pentru şcoalele poporale", alături de sistarea colectării celor 30 de fileri destinaţi pentru „fondul regnicolar de pensie învăţătorească". Încă o dată se încerca blocarea oricăror fonduri băneşti ce puteau fi utilizate pentru înzestrarea bibliotecilor româneşti. Guvernanţii sperau ca prin aceste metode să orienteze şcolărimea românească strict către izvoarele oficiale maghiare[220]. În 8 mai 1908, vicarul episcopal Vasile Mangra s-a interesat, prin intermediul unei circulare înaintate protopopilor T. Păcală, A. Munteanu, V. Papp şi M. Popovici[221], de modul în care a fost dus la îndeplinire ordinul privitor la înfiinţarea bibliotecilor parohiale în protopopiatele pe care le păstoreau. Nicolae Oiescu, protopopul cercului Micherechiu (azi în Ungaria – n.n. A. Ţărău) se plângea de lipsa mijloacelor băneşti necesare achiziţionării cărţilor. Se reuşise dotarea bibliotecilor numai în parohiile Berechiu, Cefa, Homorog şi Mecherechiu, în vreme ce în celelalte sate – după relatarea autorului – „nici începutul nu s-au făcut, din cauza că nu dispunem de mijloace". După părerea sa, principalul vinovat de această stare de lucruri ar fi fost „poporul" din comunele respective, care nu agrea ideea unor contribuţii suplimentare îndreptate în direcţia culturii. Parohul sublinia faptul că „dăruirile benevole le denegă, de reparţiare şi de a augmenta acestu scopu din alte venite bisercesci nici nu voiescu a auzi"[222].

Rezultate frumoase s-au obţinut totuşi într-o serie de parohii din Tractul Beiuşului, care i-au atras protopopului cuvinte de laudă din partea Vicariatului Oradiei. Acesta era felicitat pentru sârguinţa depusă şi în acelaşi timp era încurajat să depună aceeaşi râvnă şi pe mai departe pentru a evita îndepărtarea de carte a absolvenţilor şcolii după terminarea instrucţiei lor. Tocmai sub acest aspect era subliniată importanţa bibliotecii în viaţa culturală a satelor: „Pentru a nu se reîntoarce la ignoranţă acele elemente dintre credincioşii noştri, cari au trecut prin şcoala sătească şi cu scopul de a dezvolta cunoştinţa de carte, s-a dat prilegi desfăşurărei unei acţiuni culturale prin întemeierea bibliotecilor parohiale, ordonată prin circularul nostru cu nr. 400/45-1907, comunicându-se cu acelaşi ordin şi conducerea altor biblioteci. Rezultatele obţinute prin aceste biblioteci, după cum se constată din rapoartele intrate la acest Conzistoriu, sunt foarte neînsemnate, ceea ce însă nu ar justifica lăsarea în părăsire, ci din contră impune căutarea mijloacelor care au să conducă la rezultate mai însemnate, la rezultate reale. În vederea marelui interes şi atât de multei simţitei trebuinţe a luminării poporului nostru, acest Conzistor dispune a se desvolta în cadrele bibliotecilor parohiale, prin prevederea cu cărţi de specialitate pentru învăţător şi cărţi de popularizare a învăţăturii şi cunoştinţelor folositoare pentru elevi, despre ce vei aviza comitetele parohiale şi pe învăţători, ca să se îngrijească

[218] *Ibidem*, f. 3

[219] *Ibidem*, f. 3

[220] Idem, fond *Parohia Ortodoxă Brusturi*, dos. 1/1908-1910, f.n.

[221] Idem, fond *Parohia Ortodoxă Română Oradea*, dos. 287/1882-1883, f. 1 – *„Ordinul circular de sub nr. 400 din 1/14 martie 1907"*

[222] *Ibidem*, f. 2

de prevederea şi desvoltarea bibliotecii parohiale în senzul arătat şi în conziderarea normativului citat; iar despre dele efeptuite vei raporta în cadrele dispozițiunilor aceluiaşi normativ"[223]. Pentru a impulsiona înființarea bibliotecilor parohiale în cât mai multe localități, vicarul episcopal Roman Ciorogariu a redactat la 2 iulie 1908 o circulară adresată tuturor oficiilor parohiale. În nota de fundamentare a actului, acesta ținea să sublinieze că „Manualele singure nu sunt suficiente la instrucțiunea religioasă-morală, fără cărți auxiliare de lectură religioasă-morală, cum sunt biblia şi bibliotecile de popularizare. Catihetul se va îngriji să se procure aceste cărți auxiliare pentru biblioteca şcolară şi să supravegheze lectura religioasă-morală a elevilor. Deolaltă cu lista manualelor vi se recomandă şi cărțile auxiliare. N-ar fi însă complet sistemul de educație religioasă-morală a tinerimei dacă ne-am opri numai la instrucția în şcoala de toate zilele (…) drept aceea se insistă la înființarea bibliotecilor parochiale, în jurul cărora să se formeze cercul de lectură a adulților şi conferințele"[224].

O altă principală piedică apărută în calea dezvoltării bibliotecilor parohiale a fost nivelul ridicat de analfabetism ce afecta întreaga lume a satelor. Aspectul a fost în repetate rânduri subliniat în rapoartele venite de la parohii, în care era reiterată în permanență inutilitatea înființări acestor instituții într-o mare de neştiutori de carte. Aşa se face că în urma analizării observațiilor de această natură, Consistoriul să elaboreze în anul 1911 un program de alfabetizare a populației adulte şi ulterior antrenarea acestei categorii în şezători literare[225]. Pentru atragerea unui număr cât mai mare de participanți s-a propus recompensarea cu premii a celor mai silitori, „de pildă abonament la «Biblioteca poporală» a Asociaţiunii" – se sugerează în regulament[226]. Întrucât rapoartele din parohiile Beiuşului indicau o slabă dezvoltare a bibliotecilor tocmai din acest motiv, Consistoriul a trecut la studierea motivelor care au frânat procesul. O serie de preoți reclamau diverse priorități care susțineau amânarea achiziției de cărți, alții motivau cu sărăcia credincioşilor, iar alții indicau pur şi simplu refuzul credincioşilor de a oferi bani pentru înzestrarea bibliotecilor. Pe un ton cât se poate de ferm, Toma Păcală, protopop-asesor al vicarului cerea în 1912 administratorului protopopesc al Beiuşului, Dr. Victor Fildan, să introducă din oficiu în bugetul fiecărei parohii suma de 10 coroane necesare bibliotecilor, pentru a evita în felul acesta orice fel de deviere în situații penibile[227].

După parcurgerea materialelor ilustrative pentru activitatea desfăşurată de forurile ecleziastice pe parcursul celor trei decenii analizate aici, pot fi conturate o serie de trăsături care au caracterizat implicarea acestora în procesul de emancipare culturală a populației ortodoxe din Bihor. Esențială rămâne consecvența cu care ele s-au bătut pentru cauza națională. Dacă la început acțiunile demarate au fost mai stângace şi nu s-au bucurat întotdeauna de cea mai largă audiență în sânul poporului de la sate, cu timpul acestea s-au perfecționat şi au câştigat în consistență, reuşind ca în pragul secolului al XX-lea să înregistreze şi o serie de rezultate pozitive. Meritul este cu atât mai mare, cu cât, subliniem încă o dată, între nivelul de culturalizare a fruntaşilor români şi oamenii pe care erau chemați să-i instruiască se deschidea o prăpastie marcată în primul rând de înaltul grad de analfabetism atins de societatea rurală, alimentat şi de sărăcia cruntă în care se zbăteau majoritatea românilor. Sugestiv ni s-a părut pentru zugrăvirea epocii şi a efortului clerului nostru, „Apelul Asociațiunii pentru literatura română şi cultura poporului român" lansat în anul 1912[228]. Modul în care a fost percepută prezența bibliotecilor de către populația satelor româneşti, poate fi analizat în funcție de reacțiile acesteia în raport cu inițiativele de înființare şi organizare a lor, promovate de preoții din parohiile ortodoxe cuprinse în zona de studiu. Rapoartele înaintate de către aceştia ierarhiei Vicariatul Oradiei, pentru întreaga perioadă supusă discuției, scot în evidență o gamă largă de reacții manifestate de către credincioşi, mergând de la cele de respingere a ideii de constituire a unor astfel de aşezăminte şi până la atitudini de larg entuziasm. Aşa de pildă, însuşi debutul activității de organizare instituționalizată şi sistematică a organismelor de emancipare culturală a țărănimii a cunoscut dificultăți. Transpunerea în viață a programului de înființare a „reuniunilor de

---

[223] Idem, fond *Protopopiatul Ortodox Beiuş*, dos. 98/1909, f. 9

[224] Idem, fond *Parohia Ortodoxă Sânicolau Român*, dos. 26/1908, f.n.

[225] Idem, fond *Protopopiatul Ortodox Beiuş*, dos. 150/1911-1912, f. 400

[226] *Ibidem*, f. 399

[227] Idem, dos. 130/1912, f. 415

[228] *Ibidem*, f. 394-396

cântări" şi a bibliotecilor a demarat anevoios. Printre piedicile ivite numărându-se, după cum spuneam, şi ignoranța de care au dat dovadă o serie de preoți. Raportul întocmit în iunie 1883 de către inspectorul Cercului Meziad, Elia Moga este edificator în acest sens. Acesta constata că „reuniuni de cântări şi bibliotece, ca să fie înfiinţiatu în cutare parochie din acest inspectoratu, nici vorbă. Apoi cine le-ar fi înființia pe aici, că nici singuri preoții şi învețietorii, cu puține escepțiune, nu şciu cântările, apoi bibliotecele, dacă li s-ar ținea prelegeri mai multe dzile, apoi vomu pricepe că ce suntem"[229]. De vină era în acest caz, nu atât lipsa de cultură a poporului, cât slaba pregătire a celor chemați să-l păstorească. Nu trebuie să omitem însă din calcul faptul că acțiunea se găsea într-o fază de pionierat. Totuşi, raportul este punctat şi de o notă de optimism, enunțată în finalul corespondenței, unde inspectorul își exprima convingerea că printr-o activitate consecventă de lămurire a populației ar putea aduce şi rezultatele scontate.

O primă testare a modului în care au fost aplicate în teritoriu hotărârile Sinodului a fost pusă în mişcare prin Ordinul 539. ea s-a desfăşurat sub forma unei anchete în vederea cunoaşterii dotării bibliotecilor şcolare. În martie 1883, învățătorul Popovici Gaşpar din Tulca raporta că şcoala din localitate nu are bibliotecă, însă nu motiva cauza neînființării ei[230]. Aceeaşi situație era semnalată şi de parohul din Gurbediu. Acesta suplinea şi postul învățătorului, de unde se putea trage concluzia că era depăşit de sarcinile ce-i reveneau prin cumulul de funcții îndeplinit[231]. Nici la şcoala din Tăut nu exista bibliotecă[232]. Şcoala din Căuaşd avea în inventar numai şapte cărți, toate sub forma manualelor, compoziție ce nu argumenta ideea unui început de formare a bibliotecii: „Istorii biblice, unu catichismu, o gramatică română, una istorie naturală, Istoria patriei, Geografia şi drepturile civile"[233]. Şcolile din Berechiu şi Bicaciu erau dotate cu manuale, dar nu aveau bibliotecă, iar cea din Batăr avea 40 de „cărți şcolare" care serveau tot ca manuale[234]. În zonă, numai şcoala din Jaca (azi în Ungaria) avea bibliotecă. Cele mai multe dintre parohii invocau lipsa mijloacelor băneşti necesare înzestrării bibliotecilor. Nu ştim cât de veridică era o asemenea scuză, dacă luăm în calcul plasamentul tuturor acestor localități în câmpie, unde locuitorii beneficiau de surse de venit superioare altor zone ale județului. Comparativ cu Tractul Salontei, o stare de lucruri mai bună era înregistrată în zona Beiuşului, în ciuda faptului că întregul areal se întindea peste o morfologie colinară, săracă în arabil, şi ca atare vitregită de mijloace materiale. Aici existau biblioteci în Beiuşele, Vaşcău, Băreşti[235], Crişţior[236] şi Hidiş[237]. Este posibil ca la succesul înregistrat în Tractul Beiuşului să fi contribuit şi prezența instituțiilor similare gestionate de Biserica Greco-Catolică, atât ca model cât şi din spirit de concurență pozitivă. Chiar dacă în anii care au urmat situația s-a mai ameliorat, numărul bibliotecilor crescând încetul cu încetul, amenințările venite din partea politicii de deznaționalizare dusă de guvernanți au condus la luarea unor măsuri de accelerare a ritmului de proliferare a bibliotecilor în mediul sătesc.

În 8 mai 1908, vicarul episcopal Vasile Mangra s-a interesat, prin intermediul unei circulare înaintate protopopilor T. Păcală, A. Munteanu, V. Papp şi M. Popovici[238], de modul în care a fost dus la îndeplinire ordinul privitor la înființarea unor noi biblioteci parohiale. Nicolae Oiescu, protopopul cercului Micherechiu (azi în Ungaria) se plângea de lipsa mijloacelor băneşti necesare achiziționării cărților. Se reuşise dotarea bibliotecilor numai în parohiile Berechiu, Cefa, Homorog şi Micherechiu, în vreme ce în celelalte sate – după relatarea autorului – „nici începutul nu s-au făcut, din cauza că nu dispunem de mijloace". După părerea sa, principalul vinovat de această stare de lucruri ar fi fost „poporul" din comunele respective, care nu agrea ideea unor contribuții suplimentare îndreptate în direcția culturii. Parohul sublinia faptul că „dăruirile benevole le denegă, de repartiare şi de a augmenta acestu scopu

229 Idem, fond *Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, dos. 158/1882-1883, f. 61V

230 Idem, dos. 162/1882-1883, f. 98

231 *Ibidem*, f. 100

232 *Ibidem*, f. 102

233 *Ibidem*, f. 101

234 *Ibidem*, f. 204

235 *Ibidem*, f. 217

236 *Ibidem*, f. 218

237 *Ibidem*, f. 213

238 Idem, fond *Parohia Ortodoxă Română Oradea*, dos. 287/1882-1883, f. 1 – *„Ordinul circular de sub nr. 400 din 1/14 martie 1907"*

din alte venite bisercesci nici nu voiescu a auzi”[239]. Situaţia pare paradoxală, parohiile din Tractul Micherechiului fiind printre cele mai bogate din judeţ. Aici avem de a face însă cu un alt fenomen, care îşi va face simţită prezenţa şi mai târziu, anume tendinţa de apropiere a românilor din câteva sate de cultura maghiară. Este lesne de observat că s-au constituit biblioteci aproape exclusiv în satele care gravitau în jurul comunei Cefa, important centru economic românesc al protopopiatului, în vreme ce satele din jurul reşedinţei protopopiale, şi am nominaliza aici Jaca, Apateul, Ugra, Săcal etc. (toate astăzi în Ungaria – n.n. A. Ţărău) erau racordate la reţeaua economică ungurească, mai apropiată. Graţie acestui staus-quo, locuitorii lor nu vedeau necesară perpetuarea expresă a identităţii lor prin cultura livrescă. Vom vedea mai târziu că nici întrebuinţarea limbii române nu li se va mai părea utilă. Din aceeaşi zonă, protopopul Andrei Horvath informa Consistoriul în 1912 că întâmpină dificultăţi în acţiunea de înfiinţare a unor biblioteci, întrucât – subliniază acesta – „afacerea bibliotecilor fiind un lucru nou, numai cu greu înaintează”[240]. Mai dificilă era situaţia în comuna Săcal, unde preotul sesiza că tineretul era „copleşit de duhul maghiarizării [şi] n-are voie să citească în româneşte”, după care adăuga că „nici în ungureşte”. Din aceste motive el susţinea ideea extinderii bibliotecii, care până la acel moment servise numai trebuinţelor parohiei[241]. Preotul Georgiu Pintea din parohia Peterd (Mezöpeterd, azi în Ungaria) comunica Consistoriului că în localitate sunt numeroşi ştiutorii de carte, iar tineretul este chiar pasionat de citit. Cu toate că erau români, nu ştiau citi în limba maternă datorită lipsei de interes manifestat de învăţători, care „nu propune nici scriere, nici cetirea română”. Din această pricină n-a fost posibilă constituirea bibliotecii[242]. Nici preotul din comuna Darvaş (azi în Ungaria) nu izbutise înfiinţarea bibliotecii, în ciuda numărului mare de ştiutori de carte, din pricina nivelului ridicat de maghiarizare a populaţiei româneşti. „Tineretul – spunea acesta – ceteşte gazete şi novele ungureşti din biblioteca comunală şi din biblioteca Casinei ţărăneşti”[243]. Din păcate nu se putea prognoza o îndreptare a stării de lucruri, deoarece, se spune în raport, „tineretul, care limba maicei sale n-o pricepe, n-are lipsă de bibliotecă românească, astfel bibliotecă şcolară cu cărţi în româneşte scrise, a se înfiinţa e superfluă”.

Fenomenul maghiarizării nu era prezent însă numai în flancul vestic al judeţului, ci îşi făcuse simţită prezenţa şi spre interior. În comuna Hidişel populaţia se afla foarte aproape de maghiarizarea completă. „Întreg poporul este nesciuitor de carte – relata preotul Florian Hajoleu – afară de o câţiva copii care sciu ceti, dar numai unguresce, pentru că învaţă în şcoala de stat, unde nu le este permis a învăţa limba română, afară de istoria biblică şi cathechism, dar numai [şi acelea] în două ore pe septemână. În ultimii şase ani numai – se plângea preotul - abia am în şcoală 5-7 copii cari cetesc şi în limba română (…) ceea ce merge foarte greu”, după care accentua asupra faptului că „biblioteca şcolară este dar tote [cărţile] sunt unguresci de cetit [dar] nu le ceteşte nimenea”[244]. Ioan Beşan, preotul din comuna Sârbi, pe lângă faptul că „pruncii şciu numai unguresce”, semnala şi atitudinea negativă a epitropului, care refuza să aloce suma de 10 coroane de la buget, chiar dacă aceasta era destinată expres pentru procurarea cărţilor[245]. Cele mai penibile situaţii au fost generate de atitudinile negative afişate tocmai de cei care trebuiau să aducă cultura în casele ţăranilor. În Suiug nu s-a putut înfiinţa biblioteca din cauza nepăsării învăţătorilor care s-au perindat pe la şcoala din sat. Preotul Mihai Caba sublinia faptul că toţi aceştia aveau „închinări spre patima beţiei”, cu toate că „şapte dintre copiii cari sciu ceti mai bine, au mare plăcere de a ceti cărţi românesci”[246]. Preotul din Făncica, Gheorghe Petroviciu, a raportat Consistoriului în ianuarie 1913 că nu a reuşit achiziţionarea cărţilor necesare bibliotecii în ciuda faptului că învăţătorul a încasat câte 50 de fileri de la fiecare elev, acesta neputând justifica scopul în care a cheltuit banii[247]. Protoprezbiterul Tractului Tileagd, Alexandru Munteanu, descoperise că în parohiile păstorite de el banii alocaţi bibliotecilor fuseseră utilizaţi în alte scopuri. „Mă voiu convinge şi pe mai departe – spunea el în raportul transmis Consistoriului – câte şi ce fel de cărţi s-au procurat. Aceasta se

[239] *Ibidem*, f. 2
[240] *Ibidem*, f. 24
[241] *Ibidem*, f. 25
[242] *Ibidem*, f. 70
[243] *Ibidem*, f. 72
[244] *Ibidem*, f. 51
[245] *Ibidem*, f.79
[246] *Ibidem*, f. 80
[247] *Ibidem*, f. 29

va putea urma temeinic cu prilejul vizitărilor şcolare şi a examenului din anul curent"[248]. În Săldăbagiu, preotul Anton Bica era certat cu învăţătorul Cosma în aşa măsură încât nu mai comunicau între dânşii. Situaţia trena negativ asupra iniţiativei de îmbogăţire a bibliotecii locale[249]. Preotul din Criştior a reproşat eşecul învăţătorilor care nu şi-au dat interesul pentru organizarea bibliotecii. Cu sprijinul sătenilor adunase 10 coroane pentru dotarea bibliotecii, însă fără nici un rezultat[250]. În Leleşti au fost adunaţi banii, dar nu exista şcoală[251].

Ştirile din Tractul Beliului scoteau la lumină faptul că bibliotecile figurau într-un plan secund al listelor de priorităţi ale parohiilor, sau reaua-voinţă a mirenilor. Protopopul Petru Sârb din Giriş a întocmit o dare de seamă asupra situaţiei bibliotecilor din jurisdicţia sa, care cuprindea 15 „comune bisericeşti". Se reuşise organizarea bibliotecilor numai în satele Cheşa, Chişlaca, Girişu Negru şi Petid. În celelalte localităţi populaţia nu-şi achita contribuţia, fie din cauza sărăciei, fie din nepăsare şi tot mai des „constrânsă numai de execuţie". Şi aşa, odată colectaţi, banii erau dirijaţi către asigurarea salariilor învăţătorilor[252]. Parohia din Agriş reuşise să cumpere numai trei cărţi în cursul anului[253]. Parohia din Archiş avusese norocul să primească 22 de cărţi de la „asociaţiune"[254]. Preotul Georgiu Molnariu din Beliu motiva neputinţa înfiinţării biblioteci pe seama cheltuielilor mari ocazionate de edificarea şcolii confesionale, lucrare care absorbise toate fondurile băneşti[255]. Satele Botfeiu şi Socaciu nu beneficiaseră de cele 10 coroane destinate bibliotecilor[256]. O situaţie similară raporta şi preotul Ivan Cosman, care alocase toţi banii în reparaţia şcolii din Cărăsău[257] şi cel din Rohani, Zaharie Moga, cu ridicarea bisericii[258]. Eforturile Mitropoliei de a introduce metode noi de organizare a bibliotecilor au început să dea roade în anul 1913. Către sfârşitul anului Consistoriul orădean a cerut întocmirea unor dări de seamă, pentru a analiza modul în care au fost transpuse în viaţă recomandările sale. Parohia din Mizieş, satul natal al episcopului Miron Romanul, nici nu utilizase fondul bănesc alocat, deoarece biblioteca fusese înzestrată prin donaţiile făcute de către „Asociaţiune". Aceasta număra 143 de volume[259]. Trebuie să remarcăm că prezenţa unui mitropolit născut în părţile Beiuşului a influenţat benefic toate comunele vecine cu satul său de baştină, nu numai în privinţa dezvoltării şcolilor şi bibliotecilor de aici, ci şi în mobilizarea populaţiei în vederea edificării unor noi lăcaşuri de cult în satele respective. Majoritatea bisericilor de aici sunt construite în perioada în care mitropolitul a păstorit destinele ortodocşilor transilvăneni.

---

248 *Ibidem*, f. 287

249 *Ibidem*, f. 30

250 *Ibidem*, f. 112

251 *Ibidem*, f. 120

252 *Ibidem*, f. 84

253 *Ibidem*, f. 85 – *„Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul* de Nicolae Bălcescu, *Povestiri din copilărie* de Boureanul şi *Trimful crucii – povestiri creştine* de Caion"

254 *Ibidem*, f. 86

255 *Ibidem*, f. 87

256 *Ibidem*, f. 88

257 *Ibidem*, f. 90

258 *Ibidem*, f. 97

259 *Ibidem,* f. 163

ISTORIA BISERICII GRECO-CATOLICE

Blaga Mihoc

Românii uniţi cu biserica Romei din nord-vestul Transilvaniei au fost, la început, păstoriţi de vicarul Mihai Kebel, apoi de către protopopul român unit Vasile Hatoş. Din 1748 pentru aceştia s-a întemeiat un vicariat aflat în subordinea episcopilor romano-catolici de Oradea şi condus de către episcopul Meletie Kovács (1709-1775).

Meletie Kovács s-a născut în 1707, la Nagusta, în Macedonia, într-o familie de macedo-români, sosiţi acolo în 1690, ca refugiaţi din teritoriile ocupate de turci. Tatăl lui a rămas văduv de tânăr, cu doi fii, Meletie şi Gheorghe. Meletie a absolvit teologia şi a fost hirotonit preot la 29 iunie 1734, de către episcopul sârb ortodox de Arad, Isaia Antonoevici. A funcţionat la Bocsig vreme de doi ani, după care, în 1736 a trecut la *Unire*, mutându-se în Diosig, ca paroh şi apoi protopop al românilor uniţi din Bihor. În preajma numirii sale ca episcop Meletie se afla, după unii dintre istorici, în Fughiu, unde activa ca preot, iar după alţii, la mănăstirea Hodoş-Bodrog, ca arhimandrit. A avut, de la început, o comportare exemplară, apreciată de autorităţile laice şi de către episcopul romano-catolic Forgách Paul, care-l caracteriza ca fiind „om cu râvnă în cele bisericeşti, iubit de ai săi, însă cu puţină învăţătură”. La propunerea acestuia, în 20 aprilie 1748, nunţiul apostolic l-a invitat pe Meletie Kovács la Viena, pentru a-l cunoaşte şi a-i anunţa investitura. Decretul de numire a lui Meletie Kovács a fost dat de papa Benedict al XVI-lea, la 12 iulie 1748. În el se arăta că va fi episcop sufragan sau vicar de ritul grecesc al diecezei romano-catolice orădene, urmând să primească, din veniturile Domeniului acesteia 1500 de florini anual şi să dispună, în oraşul Oradea, de o *catedrală*, în care să oficieze sub supravegherea atentă a *patronului*.

În *bulla* de întărire în funcţie a lui Meletie, emisă la 16 septembrie acelaşi an, se preciza că, după o consfătuire cu cardinalii, Sfântul Părinte l-a numit episcop al Teganiei şi că el va fi subordonat episcopului romano-catolic de Oradea, sub îndrumarea căruia se va îngriji de păstorirea celor 90.000 de *suflete* de uniţi, „care aşteaptă mângâiere şi păstorire”. Subordonarea lui Meletie Kovács faţă de Paul Forgách a fost consfinţită printr-o *bullă* sau diplomă a acestuia din urmă, emisă la 30 noiembrie 1748, prin care i se reduceau competinţele până aproape de cele ale unui preot de mir, întrucât nu avea voie să hirotonisească. Din fericire, însă, dispoziţiile acestei diplome au rămas doar *pe hârtie*, deoarece documentele demonstrează că Meletie a *sfinţit*, în decursul arhipăstoririi sale, care a durat de la 1748 până la 1775, o mulţime de preoţi. De asemenea a depus eforturi să se emancipeze de sub tutela apăsătoare a episcopului romano-catolic de Oradea, şi mai ales s-a îngrijit de întemeierea unor şcoli pentru conaţionalii săi.

Prin bulla „Indefenssorum”, din 17 iunie 1777, papa Pius al VI-lea (1775-1799) a întemeiat *Episcopia greco-catolică română de Oradea*, numind în fruntea ei pe Moise Dragoş (1725-1787), consacrat la 11 noiembrie acelaşi an, de către episcopul blăjean Grigore Maior (1715-1785), în vechea *catedrală* greco-catolică.

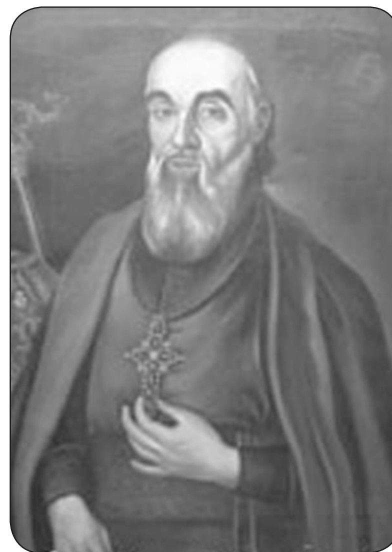
Moise Dragoş s-a bucurat din partea contemporanilor, între care şi de cea a *corifeului* Şcolii Ardelene Samuil Micu Klein ne îndreptăţesc să credem că a avut o pregătire teologică completă şi temeinică. A sosit în Oradea în 1751, împreună cu episcopul de la Munkács, Mihail Olsavszki, ca *interpret* sau *tălmaci* pentru relaţiile cu populaţia românească din nord-vestul Transilvaniei, pe care acesta o *vizitase*. Ştim, apoi, despre el că a fost apreciat pentru ataşamentul faţă de cauza unirii românilor cu biserica Romei, de către membrii Comisiei pentru probleme religioase, prezente în Bihor în perioada 1754-1756. Cu unii dintre aceştia, între care şi Adam Kollar, şeful bibliotecii imperiale din Viena, un iubitor al românilor şi vorbitor al limbii lor, a avut relaţii de prietenie,

întreţinând cu el, în anii arhipăstoririi, o interesantă corespondenţă. Primit de multe ori în audienţă de către împărăteasa Maria Terezia, Adam Kollar i-a vorbit despre Moise Dragoş, recomandându-l spre a fi designat ca urmaş al lui Meletie Kovács, pe scaunul episcopesc.

În 17 iunie 1777, prin *bulla* papală *Indefenssum* s-a întemeiat Episcopia greco-catolică de Oradea, ca sufragană a arhiepiscopiei de Esztergom (Strigoniu), iar la 23 iunie acelaşi an, printr-o nouă bullă, întitulată *Apostolatus officium*, în fruntea acesteia a fost numit Moise Dragoş. Consacrarea sa a avut loc la Oradea, în 11 noiembrie acelaşi an, prin episcopul Grigore Maior de la Blaj. În timpul arhipăstoririi sale *Unirea* s-a extins foarte mult, aşa încât, dacă la începutul ei în comitatul Bihorului, de exemplu, existau 33 de parohii unite, cu 36 de preoţi şi 6381 enoriaşi, către sfârşitul acesteia numărul lor era de 54, cu 103 filii şi un total de 20.465 de *suflete*. Moise Dragoş a depus eforturi pentru edificarea unor biserici noi (în Copăcel, Finiş, Macău, Sântandrei, Şilindru, Tarcea, Vad şi Zăbrani) sau repararea altora mai vechi (Aciad, Auşeu, Bănlaca, Beliu, Cărpeneşti, Cordău, Coruia, Petrani). În 10 august 1780 Papa Pius al VI-lea şi Maria Tereza au hotărât ca Episcopiei greco-catolice de Oradea să i se atribuie *Domeniul de la Beiuş*, respectiv o suprafaţă de pământ de circa 136.000 de iugăre (un iugăr fiind egal cu aproximativ 5756 m^2) constând mai ales din păduri alpine, iar în 16 februarie 1781 împăratul Iosif al II-lea a întărit, printr-o diplomă specială, această hotărâre. Din veniturile obţinute din exploatarea acestuia Moise Dragoş trebuia să-şi întreţină Curtea episcopească, canonicii şi şcolile, orice cheltuială urmând a fi aprobată de Consiliul locumtenenţial de la Buda. La 11 decembrie 1778, episcopul a cerut Consiliului locumtenenţial să-i aprobe construirea unei biserici mai mari. Lucrurile s-au tărăgănat şi edificarea noului locaş de cult îi va reveni urmaşului său în scaunul episcopal, Ignatie Darabant.

În 1780 episcopia a fost dotată cu *Domeniul de la Beiuş*, alcătuit, în majoritate, din vaste păduri şi păşuni alpine, din veniturile căruia episcopii de la Oradea au întemeiat numeroase instituţii şcolare pentru enoriaşii lor, contribuind, astfel, la educaţia poporului român, la păstrarea limbii şi conştiinţei sale naţionale.

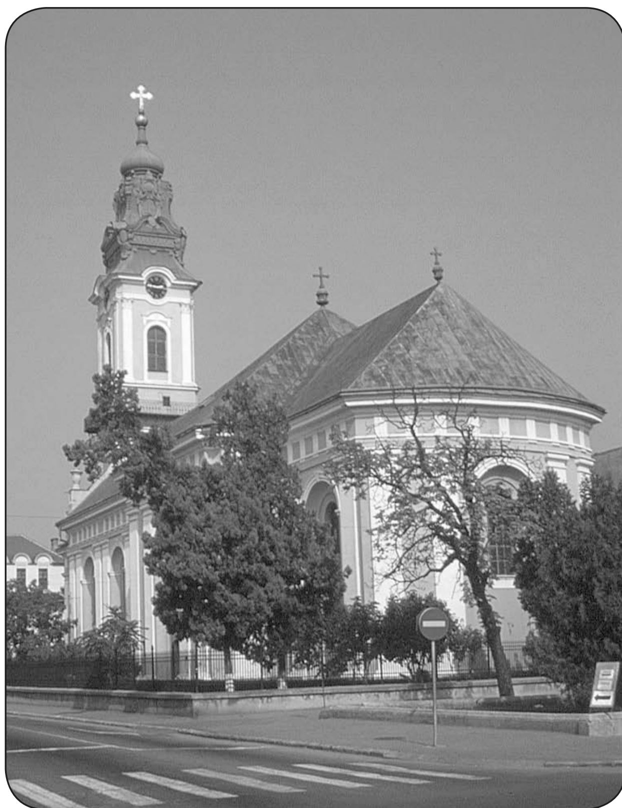
Episcopul Ignatie Darabant (1730-1805)

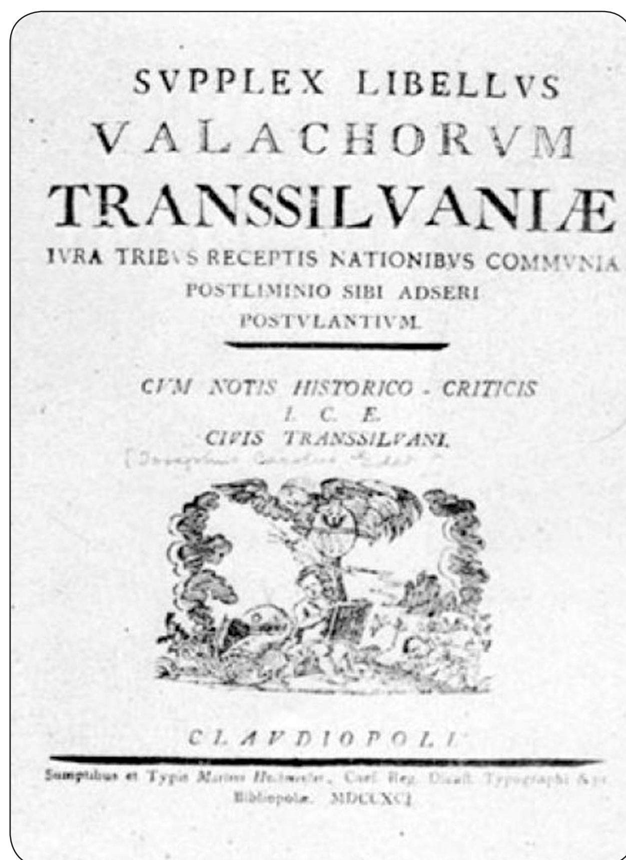
După Moise Dragoş a urmat, în scaunul episcopal **Ignatie Darabant** (1788-1805), născut în anul 1730, la Vicea, în judeţul Sălaj. Între 1765-1768 a ocupat funcţia de vicar general al episcopului Athanasie Rednic, iar în 1772, după moartea acestuia, a candidat pentru ocuparea Scaunului episcopal de la Blaj. Între anii 1773-1776 a fost prepozit al mănăstirii Sfânta Treime din oraşul amintit, iar din 1777 profesor la „şcoala preoţească" de acolo. În 1782, după retragerea din scaunul episcopal a lui Grigorie Maior, a candidat din nou, de astă dată alături de Ioan Bob, pentru funcţia de episcop al Blajului; a obţinut atunci 63 de voturi, dar scaunul episcopal a fost ocupat de Ioan Bob, care avusese numai 37. Între 1782 şi 1787 a îndeplinit iarăşi funcţia de vicar general, de astă dată al lui Ioan Bob. În acea perioadă i-a cunoscut şi sprijinit pe corifeii Şcolii Ardelene, Samuil Micu Klein şi Gheorghe Şincai, bucurându-se de stima şi *dragostea* acestora. De altfel pe cel din urmă, în timpul păstoririi lui Rednic, îl trimisese la studii în Roma, tratându-l mai târziu, cu multă bunăvoinţă. Pe o lucrare a sa, întitulată *Teologia morală*, Samuil Micu Klein i-a făcut o dedicaţie, care a stârnit mânia lui Ioan Bob („Stăpânului şi făcătorului de bine, ocrotitorului oamenilor învăţaţi, iubitorului de oameni şi iubitorului de înţelepciune şi ştiinţă, milostivului patron al celor ce se nevoiesc întru învăţătură") În 1788 a fost numit episcop greco-catolic de Oradea, însă *preconizarea* sa din partea Sfântului Părinte de la Roma a avut loc abia la 3 februarie 1789, iar consacrarea, sau *sfinţirea*, în 13 martie 1790, la Blaj, prin episcopul Ioan Bob. De la începutul arhipăstoririi sale a depus eforturi să se întărească donaţia, cu Domeniul Beiuş, făcută Episcopiei de Oradea şi să se mărească la 6 numărul canonicilor de pe lângă

Scaunul său episcopal, asigurându-se sporirea salariului acestora şi al preoţilor din eparhie, precum şi constituirea aşa-numitului *Fond viduo-orfanal*, din care să fie ajutate văduvele şi orfanii de preoţi.

În toamna anului 1791 a solicitat împăratului Leopold al II-lea întemeierea unui seminar în oraşul de reşedinţă al diecezei sale. La 30 ianuarie 1792 cererea sa a fost aprobată, emiţându-se, în acest sens, o *diplomă de întemeiere*, prin care s-a hotărât ca, în faţa mănăstirii iezuiţilor, care astăzi, modificată şi extinsă, găzduieşte *Institutul teologic greco-catolic din Oradea*, să se înfiinţeze un *seminar* de pregătire a preoţilor şi învăţătorilor (*cantor-docenţilor*), dar şi de selectare a celor mai buni tineri pentru a urma studii înalte la Viena şi Roma. În perioada 1799-1801 a încercat, fără succes, să deschidă „o şcoală naţională preoţească" la Beiuş, şi o mănăstire de călugări bazilitani la Oradea, care să asigure suplinirea preoţilor în parohiile vacante, precum şi profesori bine pregătiţi pentru seminar. A întreprins mai multe vizitaţii canonice în satele de pe Valea Erului, în zona Aradului, Timişoarei şi Lipovei, unde a ţinut predici pe diferite teme religioase şi morale, reuşind să atragă la *Unire* localităţile Abram, Dijir, Gepiş, Fiziş, Mociar, Negru, Poceiu, Rogoz, Vintere şi Vad.

Catedrala greco-catolică "Sfântul Nicolae" din Oradea

SVPPLEX LIBELLVS
VALACHORVM
TRANSSILVANIÆ
IVRA TRIBVS RECEPTIS NATIONIBVS COMMVNIA
POSTLIMINIO SIBI ADSERI
POSTVLANTIVM.

CVM NOTIS HISTORICO - CRITICIS
I. C. E.
CIVIS TRANSSILVANI.

CLAVDIOPOLI

Sumptibus et Typis [illegible] MDCCXCI

Una dintre cele mai de seamă fapte ale sale a fost cea de sprijinire a celebrei petiţii „Supplex Libellus Valachorum", din 1791, un adevărat monument de demonstraţie a conştiinţei naţionale a poporului român din Transilvania, resuscitate de ideile iluminismului, promovate în epocă de marii scriitori şi chiar de anumite capete încoronate. El a mijlocit expedierea *Supplexului* la Curtea împărătească de la Viena, multe dintre documentele privind această mişcare petiţionară rămânând în arhivele Episcopiei greco-catolice de Oradea, de unde o parte au ajuns, în perioada 1948-1952, la Cluj, iar alta s-a risipit sau a fost distrusă. Ignatie Darabant s-a confruntat şi cu diferite anchete, efectuate în dieceză de către *primatul* de Strigoniu (Esztergom), ca urmare a unor reclamaţii împotriva sa, făcute pe de o parte de către prepozitul greco-catolic Gheorghe Fărcaş, iar pe de alta de episcopul sârb ortodox Pavel (Pavle) Avacumovici de la Arad, care l-au acuzat de diferite abuzuri. Bolnav şi în vârstă, în 1804 a călătorit la Viena şi s-a prezentat în audienţă la împărat, după care s-a întors la Oradea, şi la 31 octombrie 1805 a încetat din viaţă.

Samuil Vulcan (1806-1839) l-a urmat pe Ignatie Darabant. El s-a născut la 1 august 1758, în

localitatea Veza, de lângă Blaj. Din 1784 până în 1788, după efectuarea studiilor la Blaj, Oradea şi Viena, a funcţionat ca prefect de studii şi *vicerector* la *Seminarul Sfânta Barbara* în oraşele Agria (Eger) şi Lemberg (Lvov), unde şi-a aprofundat studiile, învăţând mai multe limbi vechi (ebraică, greacă, latină) şi moderne (germană, franceză şi italiană). La 30 aprilie 1788 este numit canonic la Oradea, dar rămâne la Lemberg până în 1792. Din 1795 până la 1805 a îndeplinit, pe lângă Ignatie Darabant, funcţia de vicar general al Episcopiei greco-catolice de Oradea.

La 25 octombrie 1806 a fost numit episcop al diecezei amintite, consacrarea sa făcându-se abia la 7 iulie 1807, în Catedrala de la Blaj, prin episcopul Ioan Bob. În timpul îndelungatei sale arhipăstoriri numărul enoriaşilor greco-catolici din dieceza sa a sporit foarte mult, prin trecerea la *Unire* a 15 *comune* bihorene (Borod, Borozel, Chioag, Cristur, Derna, Drăgoteni, Dumbrăviţa, Fegernic, Feneriş, Pocola, Sărsig, Sarcău, Sânlazăr, Suplac şi Tria), a 16 bănăţene (între care Chizdia, Izvin, Lugoj şi Reşiţa), a 19 arădene, dar şi prin încorporarea, în perioada 1811-1823, a unui număr de 72 de parohii, desprinse din Episcopia Munkács-ului. Astfel, dacă la începutul arhipăstoririi sale, în Episcopia de Oradea intrau un număr de 63 parohii şi 85 filii, cu 26.232 enoriaşi, la sfârşitul ei, numărul lor era de 169, cu 395 filii şi 106.153 de *suflete*.

A finanţat terminarea construirii Catedralei Sfântul Nicolae, care, către sfârşitul arhipăstoririi sale, adică în 1836, a fost distrusă de un mare incendiu. El era conştient că pe atunci cel mai folositor lucru pentru conaţionalii săi era acela de a se instrui, de a avea acces la învăţătură, şi de aceea a întemeiat numeroase şcoli, cea mai însemnată fiind renumitul *Gimnaziu de la Beiuş*, deschis în toamna anului 1828. A sprijinit intelectualii români ortodocşi din Timişoara şi Arad, între care pot fi amintiţi Moise Nicoară şi Dimitrie Ţichindeal, în lupta pentru emanciparea bisericii lor de sub tutela Mitropoliei sârbeşti de la Carlovitz şi alegerea în fruntea ei a unor episcopi români. Între cei ajutaţi de el se numără şi corifeii Şcolii Ardelene, Samuil Micu, Gheorghe Şincai şi Petru Maior.

A murit în 25 decembrie 1839, la vârsta de 82 de ani.

L-a urmat **Vasile Erdelyi (Ardeleanu)** (episcop între anii 1843-1862), născut în localitatea Macău (azi în Ungaria), la 1 august 1794. Acesta a frecventat, vreme de un an, cursurile Academiei de drept din Oradea, iar din 1816 a început să studieze teologia. Primul an, 1816-1817, l-a făcut în Seminarul teologic romano-catolic din Oradea, iar al doilea la cel din Buda, în Ungaria. În 1818 s-a mutat la Viena, unde a urmat teologia încă doi ani, absolvind-o la 1828, cu calificare eminentă. Reîntors la Oradea, la 20 noiembrie 1820 s-a hirotonit ca preot celib, după care a fost numit paroh la Beiuş, unde a rămas până în 1829. Aici s-a dovedit plin de vrednicie, făcând să *sporească* foarte mult numărul enoriaşilor din parohia pe care o păstorea. Din 1829 până în 1835 a funcţionat ca preot în *Olosig* (Oradea), contribuind, totodată, la atragerea românilor din Arad şi Banat la *Unire*, ca delegat misionar al episcopului Samuil Vulcan.

S-a arătat, de la început, a fi un teolog profund şi un ierarh sever, dar nepărtinitor, pretinzând ca preoţii din dieceza sa să fie adevărate modele de profil intelectual şi moral pentru enoriaşii din parohiile lor, ducând o viaţă de familie exemplară şi îmbrăcându-se adecvat profesiunii lor. A dat o mare atenţie învăţământului, aşa cum rezultă dintr-o mulţime de circulare ale sale, preocupându-se în special de gimnaziul de la Beiuş, pe care l-a extins la 8 clase şi unde, în martie 1849, a dispus să se introducă *romåna*, ca limbă de predare în locul latinei, precum şi de administrarea bunurilor materiale ale instituţiei ecclesiale.

A sprijinit încercările intelectualilor români din 1852, de a întemeia, la Universitatea din Budapesta, o facultate de drept, cu limba de predare română, şi pe cele din 1855, de a înfiinţa, tot acolo, o catedră de limba română, fapt realizat, însă, abia în anul academic 1862/1863. În timpul revoluţiei de la 1848-1849, sedus de mirajul unor lozinci frumoase, a salutat cu bucurie, prin circulara din 11 mai 1848, reformele promovate de guvernul maghiar, cum ar fi „ştergerea iobăgiei" şi egalitatea cetăţenilor în faţa legii, declarând că între maghiari şi români trebuie să existe relaţii frăţeşti, bazate pe destinul lor comun. De altfel, se spune că în august 1849 episcopul Vasile Erdelyi l-ar fi primit pe guvernatorul Lajos Kossuth în palatul episcopal de la Oradea, găzduindu-l şi la reşedinţa din Beiuş, în drumul său spre Turcia, după capitularea revoluţionarilor maghiari de la Şiria, din 13 august 1849, gest care era cât pe ce să-i aducă, din partea austriecilor, condamnarea la pedeapsa

capitală, de care a reuşit să scape datorită referinţelor bune, obţinute de la subalternii săi, protecţiei unor demnitari suspuşi (Ioan Scitovsky, primatul Ungariei, Erivan Paşkievici, general rus) şi în fond iscusinţei şi diplomaţiei sale.

Episcopul Vasile Erdeyi a murit la 27 martie 1862, lăsând, prin testament, Episcopiei, suma de 522.182 florini, din care s-a constituit aşa-numitul *Fond al Casei Diecezane*, întrebuinţat pentru întreţinerea instituţiilor culturale şi şcolare ale Episcopiei greco-catolice de Oradea.

De numele episcopului **Iosif Papp-Szilágyi** (Sălăjanul), (aflat pe scaunul episcopal între 1863-1873), născut la 13 aprilie 1813 în comuna Tarcea din judeţul Bihor, se leagă activitatea în parlamentul maghiar kossutist pentru drepturile locuitorilor români din Transilvania.

În perioada 1852-1856 a îndeplinit funcția de *rector* al Seminarului greco-catolic de la Oradea, asigurând buna funcționare a acestuia, prin întemeierea unei *fundațiuni* pentru ajutorarea *învățăceilor* săraci. Din 1848 până în 1861 a ocupat funcţia de inspector şcolar pentru şcolile confesionale greco-catolice din dieceza de Oradea, implicându-se în demersurile pentru transformarea, din 1851, a gimnaziului de la Beiuş, în liceu, cu drept de bacalaureat. A participat activ la Sinodul ecumenic, ţinut la Vatican în decembrie 1869, ca membru în *Comisia pentru misiuni şi rituri orientale*, unde s-a afirmat prin erudiţia şi talentul său oratoric. De la el ne-au rămas mai multe scrieri (inclusiv poezii), cele mai cunoscute fiind: *Scurtă istorie a credinţei Românilor*, *Catehismul unirii tuturor Românilor*, *Codex Canonum Ecclesiae Orientalis* şi celebra lucrare de drept canonic, intitulată *Enchiridion juris Ecclesiae orientalis catolicae*.

A încetat din viaţă la 5 august 1873, lăsând prin testament, pentru nevoile diecezei, suma de 39.494 de florini.

Şirul episcopilor continuă cu **Ioan Olteanu** (1873-1877), născut la 25 decembrie 1839, în localitatea Sânteşti, din judeţul Caraş. Studiile liceale le-a urmat la Lugoj şi Blaj, iar teologia la Viena.

În anul 1875 a reuşit să rezidească Reşedinţa episcopală din Beiuş, care data încă din vremea lui Ignatie Darabant, aflată într-o stare accentuată de ruină datorită unui incendiu devastator, din vara lui 1862. Tot atunci s-a îngrijit de restaurarea Palatului episcopal de la Oradea, căruia i-a adăugat o aripă nouă, impozantă.

Datorită meritelor sale a fost decorat cu *Marea Cruce a Ordinului Francisc Iosif,* fiind numit *Comandor al strălucitului Ordin leopoldin, prelat, conte roman şi asistent la Tronul Pontificiu*.

A murit la reşedinţa sa din Beiuş, la 29 noiembrie 1877.

Mihail Pavel (1879-1902) S-a născut la 6 septembrie 1827, în localitatea Recea, judeţul Satu Mare (azi Maramureş).

A sprijinit intelectualii maramureşeni să întemeieze, încă din 1860, *Asociația pentru literatură și cultura poporului român din Maramureș*, precum şi o *preparandie* sau şcoală normală de învățători, care să pregătească dascăli pentru şcolile româneşti confesionale. Ca vicar al Maramureşului, s-a făcut cunoscut până şi în cele mai înalte cercuri politice, remarcându-se prin stăruinţa de a contribui la ridicarea nivelului cultural şi moral al conaţionalilor săi, agreată, pe atunci, de *Curtea imperială*. Din acest motiv, la 14 martie 1870, împăratul i-a atribuit distincţia de Cavaler *al ordinului Francisc I*, iar în anul următor, 1871, a fost ales deputat în parlamentul maghiar de la Budapesta.

Şcoala de fete din Beiuş

În 29 ianuarie 1879 a fost numit episcop la Oradea, instalarea sa având loc abia la 8 iunie, acelaşi an. Arhipăstorirea lui a durat aici vreme de 23 de ani, adică până în 1902. Ea s-a bazat pe câteva principii, după cum urmează: transformarea preoţilor în modele de conduită morală şi profil intelectual pentru enoriaşii lor, buna administrare a edificiilor de cult şi a insti-

tuțiilor şcolare din subordinea bisericii, concretizată prin întemeierea, la 1899, a *Oficiului administrativ al fondurilor și fundațiunilor diecezane*, colaborarea strânsă cu mitropolitul de la Blaj, prin participarea la două concilii provinciale, din anii 1882 şi 1900.

În anul 1887, sub arhipăstorirea sa s-a deschis internatul de băieți din Beiuş, pentru care a construit o clădire trainică, pe un intravilan situat pe malul Văii Nimăeştilor, iar în anul 1896, în acelaşi oraş, s-a inaugurat o Şcoală civilă de fete, cu internat şi dotări moderne. A sprijinit, prin acordarea unor mari sume de bani, Şcoala normală din oraşul de reşedință şi a finanțat repararea bisericilor catedrale Sfântul Nicolae din Oradea şi Sfântul Dumitru din Beiuş. Un bilanț al activității sale în acest domeniu ne arată că în cei 23 de ani cât s-a aflat în fruntea diecezei, s-au restaurat şi reparat 34 de biserici, 32 de case parohiale şi 41 de şcoli. El este întemeietorul Stațiunii balneo-climaterice Stâna de Vale, devenită locul de recreere al episcopilor greco-catolici de Oradea şi al tuturor celor care doreau să *poposească* acolo. A donat o mare sumă de bani pentru construirea *Uzinei de apă* din Oradea, şi acest gest a fost răsplătit de oficialități prin atribuirea numelui său uneia dintre străzile din oraş, cea care şi astăzi se numeşte Mihail Pavel.

A murit pe neaşteptate, la 1 iunie 1902.

Demetrie Radu (1903-1920) s-a născut la 7 noiembrie 1861, în comuna Uifalăul Săsesc (Rădeşti), județul Alba.

Din 1879 până în 1885 a studiat la Roma, cu rezultate strălucite, şi şi-a luat doctoratul în teologie, primind de la papa Leon al XIII-lea o medalie de aur. S-a hirotonit ca preot celib în Roma, la 26 iulie 1885, după care a revenit la Blaj, de unde în mai 1886 a fost trimis la Bucureşti, ca paroh pentru românii greco-catolici de acolo, şi în acelaşi timp ca profesor la Seminarul catolic de rit latin din Cioplea, pe atunci o comună la marginea Bucureştilor, locuită de bulgari de religie romano-catolică. A oficiat la catedrala Sfântul Iosif, unde obişnuia să predice pe rând în limbile română, franceză, germană şi italiană, câştigându-şi faima unui mare orator. Împreună cu un preot italian misionar, pe nume Basilio Laureri, a publicat un *Catehism pentru școlile primare* în limba română, foarte apreciat pe atunci pentru felul atractiv al prezentării conținutului. Regele Carol I, de comun acord cu Ion. C. Brătianu (vizirul) l-au trimis la Vatican în două rânduri, cu misiuni diplomatice, care urmăreau să *stingă* un diferend între cele două *părți*, Scaunul Papal şi *Curtea Regală* de la Bucureşti.

În 1903 a fost numit episcop de Oradea. Înainte de a pleca din Lugoj a întemeiat o fundație, din care să se acorde burse pentru elevii şi studenții români săraci. Instalat la Oradea, în 16 august 1903, s-a îngrijit de construirea unui palat episcopal nou, încredințând această *lucrare* renumitului arhitect Rimanoczi Kálmán junior. Sfințirea acestui edificiu s-a făcut la 11 iunie 1905 şi la

Episcopul Demetrie Radu (1862 - 1920)

Casa domenială de la Holod

ea a participat mitropolitul Victor Mihali de Apşa, episcopul Vasile Hossu şi Dr. Augustin Bunea. Tot el a refăcut, în perioada 1910-1912, *palatul episcopal de la Beiuş*, distrus în 1910, în urma unui incendiu; a construit o casă domenială nouă la Holod, extinzând vechea vie şi livada episcopească de aici, cu mai multe hectare. A început să construiască, în 1914, o nouă clădire în curtea Seminarului teologic din Oradea, pentru a găzdui, pe lângă teologi, şi câţiva studenţi români săraci de la Academia de drept.

În perioada 1913-1914 s-a remarcat prin conducerea activităţilor de protest faţă de includerea a 46 de parohii greco-catolice româneşti în Episcopia de Hajdudorog, deplasându-se, în prima parte a lui 1912, la Roma, unde a prezentat, pe această temă, Sfântului Scaun un memoriu de 32 de pagini.

După *formarea* României Mari a activat ca membru „de iure" în parlament, unde a depus eforturi pentru începerea tratativelor dintre guvernul român şi Vatican, în vederea încheierii unui concordat, şi a propus un proiect de înfăptuire a reformei agrare, rămas până acum inedit. La 23 mai 1919 a primit, în palatul său de reşedinţă din Oradea, pe regele Ferdinand şi regina Maria, împreună cu suita lor, salutând, la banchetul dat cu acea ocazie, eliberarea Transilvaniei de către armata română, iar în 17-18 octombrie, anul următor, a patronat Adunarea generală a *Astrei*, ţinută tot în aceeaşi *locaţie*.

Regele Ferdinand şi regina Maria la Oradea

A fost distins de papa Pius al X-lea cu titlul de *Conte roman şi asistent la Tronul pontificiu* şi cu *Marea distincţie a paliului arhiepiscopal*. A murit în 8 decembrie 1920, în urma unui atentat cu o *bombă*, care a explodat în clădirea senatului de la Bucureşti, tocmai când ţinea o cuvântare.

Valeriu Traian Frenţiu (1922-1948) s-a născut în Reşiţa, la 25 aprilie 1875. A urmat liceul la Blaj, iar teologia la Budapesta, hirotonindu-se ca preot celib la 20 septembrie 1898. Îndată după hirotonire a obţinut o bursă pentru a studia la Viena, la Institutul Sfântul Augustin, unde a rămas până în 1902, când şi-a susţinut doctoratul în teologie.

Hotelul "Excelsior" de pe Domeniul episcopal de la Stâna de Vale

La 25 februarie 1922 a fost numit episcop de Oradea. Programul său, anunţat cu acea ocazie, urmărea să restaureze profilul moral religios al enoriaşilor din dieceză, zdruncinat de avatariile războiului şi ale urmărilor sale. El era convins că acest lucru se putea face cu ajutorul *Reuniunilor religioase*, dintre care mai însemnate erau cele *Mariane,* alcătuite din femei, şi *Pauliene,* compuse din bărbaţi. Prin grija sa s-a reorganizat aşa-numita *Reuniune de misiuni*, precum şi *Asociaţia de adoratori*, menite a ajuta opera de reformare a clerului, *obligat* periodic să participe la exerciţii spirituale. Sub păstorirea sa, marcată de împuţinarea, până aproape de *desfiinţare,* a proprietăţii funciare a diecezei, s-au construit sau reparat o mulţime de biserici şi case parohiale, s-a modernizat staţiunea climaterică Stâna de Vale (prin construirea, în 1925, a hotelului *Excelsior*, astăzi dispărut, dotat cu încălzire centrală, sală de proiecţie cinematografică şi popicărie, a unor cabane pentru armată, a unei grădini botanice *in nuce*, amenajată de către profesorul Alexandru Borza, a căii ferate înguste pe Valea Iadului, dată în exploatare în 1936, şi în fine, în 1939, a unei frumoase biserici din piatră, demolată în anii 1961-1962 de regimul comunist ateu şi criminal). În 1923 a efectuat o călătorie sau vizită *ad-limina* la Roma - unde i s-a acordat titlul

de *Asistent la Tronul Papal* - pe care o va repeta în luna mai 1925, împreună cu episcopii Iuliu Hossu şi Alexandru Niculescu, de astădată în fruntea unui numeros grup de enoriaşi pelerini.

Biserica greco-catolică "Adormirea Maicii Domnului" Oradea

În 1928 a organizat şi patronat aniversarea centenară a întemeierii Liceului Samuil Vulcan din Beiuş, un adevărat eveniment cultural prin amploarea sa şi prin notorietatea participanţilor, între care s-a numărat şi generalul Berthelot. Cu sprijinul material al lui Valeriu Traian Frenţiu s-au tipărit mai multe periodice (*Vestitorul* care a apărut la Oradea, din 1925 cu nicio întrerupere până în 1948 şi *Observatorul* la Beiuş, între 1928 şi 1934). În vederea unei mai temeinice pregătiri a preoţimii, a mijlocit *ridicarea*, din 1922 a Seminarului greco-catolic din Oradea la rangul de Academie teologică, dotată cu profesori foarte instruiţi, de pe băncile căreia au ieşit, până la desfiinţarea sa în 1948, absolvenţi cu solide cunoştinţe de specialitate. În fruntea corului de la Catedrala Sfântul Nicolae l-a adus pe distinsul profesor şi compozitor Francisc Hubic, care a introdus acolo muzica bisericească cu acompaniament de orchestră. A dispus introducerea iluminatului electric în câteva biserici, precum şi în clădirile domeniului; a comandat şi finanţat *lucrarea* unui iconostas artistic, pentru capela din incinta Palatului episcopal din Oradea, pe care a dispus s-o picteze reputatul artist Pall, a lărgit şi modernizat *corul* bisericii catedrale Sfântul Nicolae, a terminat construcţia aripii noi, începute sub arhipăstorirea episcopului martir Demetrie Radu, a complexului de clădiri ale Seminarului teologic, devenit Academie, şi a dispus ca edificiului de la stradă al acesteia să i se adauge încă un etaj, în stil neobrâncovenesc.

Compozitorul Francisc Hubic

A murit la închisoare, în 11 iulie 1952..

Fiecare dintre episcopi s-au dovedit a fi, în acelaşi timp, fideli cultului religios pe care-l reprezentau, cel catolic, şi intereselor poporului din care proveneau. Aceştia au încurajat dezvoltarea învăţământului, socotind că luminarea poporului, în contextul „raţionalismului post-iosefinist", va contribui, prin efectele sale, la ridicarea nivelului său de viaţă. Ei socoteau că, pentru poporul român, unirea cu biserica Romei a însemnat o revenire la matcă, la origini, şi prin aceasta o modalitate eficientă de racordare la sistemul de valori culturale ale Occidentului. De aceea, au depus eforturi pentru „lăţirea" Unirii, pentru sporirea numărului de parohii, respectiv de enoriaşi, îngrijindu-se de starea lor materială, de chestiuni legate de igienă, de morală, de justiţie etc. Pentru pregătirea preoţilor era necesar să se întemeieze o instituţie proprie de învăţământ teologic. Demersuri în acest scop s-au făcut încă de pe vremea episcopilor Meletie Kovács, Moise Dragoş şi continuată cu grijă şi dragoste de actualul episcop PSS Virgil Bercea.

În 1948 biserica greco-catolică a fost desfiinţată de către regimul comunist, ea continuând, totuşi, să existe în ilegalitate, sub arhipăstorirea episcopului Iuliu Hirţe (1912-1978), iar mai apoi a canonicului

Virgil Bercea, episcopul greco-catolic de Oradea împreună cu Papa Ioan Paul al II-lea și cardinalul Alexandru Todea (1992)

Coriolan Tămâian (1904-1990). După înlăturarea regimului comunist în fruntea Episcopiei române unite cu Roma de Oradea, acum resuscitate, a fost numit episcopul Vasile Hossu (1919-1997), care a păstorit-o până în 1997.

În prezent pe scaunul arhieresc al ei se află Preasfinția Sa episcopul dr. **Virgil Bercea**, un ierarh ferm şi priceput, sub arhipăstorirea căruia s-au reînființat a mulțime de parohii, s-a dezvoltat foarte mult *Institutul de învățământ teologic greco-catolic superior din Oradea*, dotat în prezent cu o bază materială ultramodernă.

După 1948, cea mai mare parte din cărți şi documente au fost duse la Cluj, la Biblioteca Academiei. Nu puține dintre ele au fost, însă, distruse sau sustrase de către diverse persoane particulare.

Bibliografie

Blaga, Mihoc, *Biserică și societate în nord-vestul României*, Editura Logos 94, Oradea 2003

Idem, *Caritate și prigoană*, Editura Logos 94, Oradea 1999

Idem, *Biserica și secularul sau despre oficierea binelui*, Editura Treira, Oradea, 2007

Zenovie, Pâclişanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, Galaxia Gutenberg, 2006

Iacob, Radu, *Șematismul istoric al Diecezei Române Unite a Orăzii Mari tipărit cu prilejul aniversării de 150 de ani de la înființarea aceleia 1777-1927*, Tipografia„Ateneu" Societate Anonimă, Oradea, 1932

ISTORIA BISERICII ROMANO - CATOLICE

Emődi András

Întemeierea episcopiei de Oradea se leagă de activitatea a doi regi ai Ungariei, ambii fiind sfinți ai bisericii catolice. Sfântul Ștefan (I.), regele Ungariei, a înființat în jurul anului 1010 o episcopie în apropierea Orăzii, la Biharea. El a așezat acest teritoriu – care aparținuseră inițial episcopiei de Eger – sub jurisdicția arhiepiscopiei de Kalocsa, unde a și rămas până la al treilea deceniu al secolului al XX-lea. În anul 1091 un atac al cumanilor a distrus cetatea Bihariei și centrul ecleziastic, motiv pentru care regele Sfântul Ladislau (I.) a transferat episcopia într-un loc mai adăpostit, mai bine plasat din punct de vedere strategic și anume pe malul Crișului Repede, la Oradea. Aici a construit o catedrală, care ulterior a devenit unul dintre cele mai cunoscute și faimoase locuri de pelerinaj, datorită faptului că pe lângă trupul Sfântului Ladislau – canonizat în anul 1192 – aici au fost înmormântați mai mulți membrii ai familiei regale maghiare, printre care îl amintim doar pe cel mai cunoscut dintre aceștia, Sigismund de Luxemburg.

Episcopul Vitéz János (1408-1472)

Sediul episcopal și catedrala romano-catolică în evul mediu

Din punct de vedere teritorial, dieceza se compunea din comitatele Bihor și Békés, respectiv din unele părți ale comitatelor Zărand și Cluj. În Oradea și pe teritoriul diecezei s-au așezat începând cu secolul al 12-lea mai multe ordine monastice, benedictinii, premonstratensii, augustinienii, iar începând cu secolul al XIII-lea franciscanii, dominicanii și paulinii. În urma devastatoarei năvăliri a tătarilor din anii 1241/1242 – arhicunoscută din amintirile canonicului orădean Rogerius, întitulate *Carmen Miserabile* – a început o reconstrucție și o perioadă de înflorire a diecezei de Oradea. Orașul a devenit

un important centru meşteşugăresc şi comercial. În cetatea episcopală (cetatea Oradiei de astăzi) a luat fiinţă printre altele şi o şcoală capitulară renumită. Oradea a devenit un centru regional al umanismului, format în anturajul canonicilor cu studii superioare teologice şi umaniste dobândite în Italia. S-au format aici biblioteci personale ale înaltului cler, de importanţă naţională şi este bine cunoscut faptul că începuturile bibliotecii *Bibliotheca Corviniana* – colecţia de renume mondială a lui Matia Corvin – s-au suprapus cu formarea bibliotecii personale a episcopului orădean Vitéz János (1445-1465). Capitlul totodată era cel mai important loc de adeverire – astăzi am spune notariat – din părţile estice ale regatului maghiar. Un produs de excepţie a activităţii acestuia s-a păstrat prin intermediul unei tipărituri din secolul al XVI-lea, intitulat *Regestrum Varadiense,* care reprezintă colecţia protocoalelor proceselor derulate în faţa Capitlului între anii 1208-1235.

Dieceza orădeană a fost compusă de-a lungul evului mediu din şase arhidiaconate (Bihor, Békés, Călata, Homorog, Kölesér şi Szeghalom). La sfârşitul secolului al 15-lea pe teritoriul său funcţionau 300 de parohii în care au slujit 400 de preoţi. Structura vastei arii episcopale şi capitulare este bine cunoscută, nu în ultimul rând prin intermediul Statutelor Capitulare, întocmite în jurul anului 1375. Începând din perioada stăpânirii lui Matia Corvin şi până la sfârşitul secolului al XVIII-lea episcopii de Oradea deţineau şi funcţia de comite suprem al Comitatului Bihor.

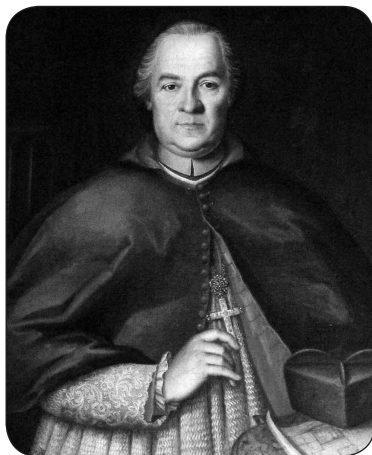
Catedrala romano-catolică din Oradea

Ca urmare a înfrângerii militare de la Mohács (1526), respectiv în urma schimbării radicale a realităţilor politice şi nu în ultimul rând datorită întăririi bisericii protestante, toate instituţiile episcopiei (diecezei) catolice au fost nevoite să părăsească teritoriul. Începând din anul 1566, până la eliberarea de sub stăpânirea otomană din anul 1692, episcopii orădeni nu au avut posibilitatea nici măcar de a păşi pe teritoriul străvechii dieceze. În această perioadă existenţa catolică s-a redus la scurta activitate a iezuiţilor de la sfârşitul secolului al XVI-lea, însă datorită activităţii şcolii din Oradea conduse de acest ordin şi-a început cariera arhiepiscopul Pázmány Péter, cel mai important personaj din istoria contrareformei din Ungaria.

Din perioada dintre întemeierea episcopiei şi 1566 cunoaştem numele – şi în parte activitatea – a 46 de episcopi şi a mai mult de 600 de canonici. În perioada amintită (1566-1692) 13 clerici au posedat titlul formal de episcop al Oradiei, marea lor majoritate dobândind efectiv scaune episcopale sau canonicale (reale) din teritoriile adăpostite – vestice şi nordice – ale regatului maghiar. În sfârşit călugărul paulin Benkovich Ágoston a fost primul care şi-a putut exercita dreptul de episcop cu reşedinţa în Oradea, însă tot ceea ce s-a acumulat de-a lungul secolelor anterioare a dispărut între timp: catedrala monumentală ce adăpostea mormintele regilor, bisericile, parohiile, clădirile, bunurile materiale, domeniile şi în primul rând enoriaşii. În anul 1692 pe teritoriul fostei dieceze practic nu au trăit suflete catolice.

Secolul al 18-lea a fost o perioadă de mare importanţă, una determinantă în viaţa diecezei. Activităţii episcopilor Benkovich Ágoston (1681-1702), Csáky Imre (1702-1732), Csáky Miklós (1737-1747) şi Forgách Pál (1747-1757) se datorează restaurarea, reconstrucţia tuturor instituţiilor existente anterior: a Episcopiei, Capitlului, Seminarului teologic, a şcolilor, mănăstirilor, locurilor de refugiu pentru

Episcopul Forgách Pál (1747-1757)

bolnavi şi cerşetori etc. Totodată s-a reorganizat marele domeniu al Episcopiei şi în paralel al Capitlului, acestea însemnând baza materială sigură pentru susţinerea activităţilor de pastoraţie, educaţie şi de caritate. Episcopul Patachich Ádám (1759-1776) a fost cel care a transformat acest centru ecleziastic într-unul renumit, grandios, baroc. Teritoriul diecezei a suferit câteva transformări, a pierdut zona Huedinului (Călata) însă a anexat Sălajul (comitatele Crasna şi Solnocul de Mijloc). Baza sigură au rămas în continuare comitatele Bihor şi Békés. Numărul arhidiaconatelor s-a redus la patru (cel al Catedralei, Békés, Crasna, Solnocul de Mijloc). Treptat s-au reîntors ordinele monahale, iezuiţii, franciscanii, capucinii, paulinii, premonstratensii, misericordienii şi ursulinele.

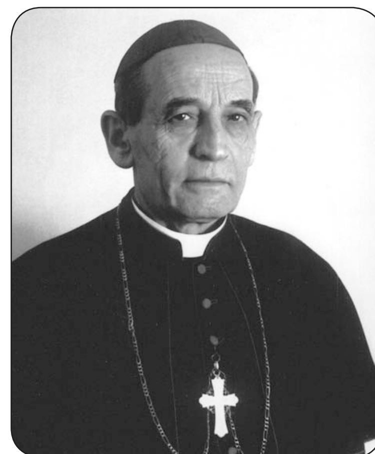
După anul 1692 – timp de jumătate de secol – viitorii clerici au fost instruiţi la seminarul *Kisdianum* din Kassa (astăzi Košice), iar după întemeierea propriului Seminar diecezan (1741) treptat aceştia au fost readuşi la Oradea. În decursul secolului aici au fost întreţinuţi anual de către dieceză 10-12 clerici. Episcopul Csáky Miklós a înfiinţat în cadrul instituţiei seminarului şi o tipografie, acesta având ulterior o mare însemnătate în viaţa eparhiei.

Menţionăm că în organizarea bisericii greco - catolice (parohii, diaconate, vicariat) din Bihor, un rol foarte important l-a avut eparhia latină. Baza instituţională şi nu în ultimul rând materială a reprezentat-o acesta din urmă. La momentul înfiinţării episcopiei orădene de sine stătătoare de rit oriental (1778) domeniul cel mai bogat al episcopiei de rit latin, regiunea Beiuşului, a trecut în proprietatea noii episcopii, formând baza materială pentru devenirea şi funcţionarea ei.

La începutul secolului al XVIII-lea Dieceza a avut foarte puţini enoriaşi, zona fiind locuită predominant de protestanţi şi ortodocşi. Creşterea numărului credincioşilor catolici a luat însă un avânt semnificativ spre mijlocul secolului, cu toate că nu putem vorbi de o colonizare masivă a populaţiei catolice ca şi în cazul Banatului sau a zonei Sătmarului. În timpul episcopului Benkovich pe teritoriul Diecezei au existat doar două parohii, în 1732 numărul acestora a crescut la 11, în 1747 la 25, în 1776 la 35, în 1785 la 43, iar până în anul 1813 la un număr de 52. Pe lângă câteva parohii mai importante din provincie (Belfir, Carastelec, Sâniob, Săcueni) numărul enoriaşilor a crescut semnificativ în primul rând în mediul urban sau în centre rurale cu o concentraţie mare a populaţiei (Oradea, Beiuş, Marghita în Bihor; Békéscsaba, Békésszentandrás, Gyula, Endrőd în comitatul Békés; Şimleul Silvaniei în Sălaj).

Secolul al 19-lea a însemnat o perioadă de creştere, prosperare pentru Dieceza de Oradea. Între anii 1692-1902 au activat 18 episcopi, dintre aceştia 9 în decursul secolului al XIX-lea. Au luat fiinţă numeroase instituţii de învăţământ şi de caritate, majoritatea fiind iniţiate, ulterior şi susţinute, de către biserică. Acestea – în număr de sute – deservesc bunul comun până în zilele noastre, dar majoritatea naţionalizate după anul 1948.

Episcopia de Oradea a avut un rol foarte important şi în viaţa ştiinţifică, în primul rând în domeniul istoriografiei. În cadrul Capitlului au luat fiinţă (în anul 1807) şase stalumuri canonicale în vederea sprijinirii activităţilor de cercetare a membrilor clerului, cu orientări ştiinţifice. Printre aceştia s-au numărat Rómer Flóris, Fraknói Vilmos, Bunyitay Vince şi Karácsonyi János, urmaşi demni ai canonicilor Gánóczy Antal, Pray György şi Schönwisner István, care au activat în diferite domenii ale ştiinţei istoriei. Majoritatea acestora erau

Episcopul Tempfli József

profesori universitari, academicieni. În această ordine de idei amintim şi de episcopul Ipolyi Arnold (1886) care a întemeiat primul muzeu de artă creştină (astăzi această instituţie funcţionează la Esztergom) din regiune.

Böcskei László, episcopul romano-catolic de Oradea împreună cu Papa Benedict al XVI-lea

Pe baza datelor şi statisticilor enumerate de şematismul istoric al diecezei editat în anul 1896, numărul parohiilor era de 66 şi practic şi-a atins punctul culminant. Numărul enoriaşilor era de 121.000. Dintre aceştia 52.000 locuiau în Bihor, 58.000 în Comitatul (judeţul) Békés, iar 11.000 de suflete în zonele Sălajului. Numărul total a crescut foarte puţin până la sfârşitul anilor 1910. Vizând perioada modernă, în mod tradiţional romano - catolicii erau minoritari pe teritoriul Diecezei, deoarece pe lângă cei 121.000 de enoriaşi amintiţi mai trăiau şi 390.000 de protestanţi calvini, 180.000 de ortodocşi, 140.000 de greco - catolici, 90.000 de protestanţi luterani şi 30.000 de israeliţi.

În urma modificărilor teritoriale de după primul război mondial şi în urma concordatului dintre Regatul României şi Sfântul Scaun din anul 1929, s-a modificat semnificativ teritoriul Diecezei. A pierdut părţile ajunse pe teritoriul Ungariei (acestea funcţionând încă un timp ca administraţie apostolică) şi totodată a pierdut aproape jumătate din numărul enoriaşilor săi.

Până în anul 1923, legea agrară a deposedat Episcopia şi Capitlul de majoritatea averilor imobiliare (în primul rând păduri şi arături). În anul 1929 episcopiile din Oradea şi Satu Mare au fost desfiinţate, urmând a fi contopite şi formând o nouă instituţie cu denumirea de *Episcopia de Satu Mare şi Oradea.* Această situaţie a persistat (cu o mică întrerupere dintre anii 1941-1948) până în anul 1982.

În anul 1947 a început o lungă perioadă de descendenţă în viaţa eparhiei, practic putem vorbi de un calvar al fostei Episcopii de Oradea. S-au etatizat aproape toate averile imobiliare, ale Episcopiei, Capitlului, ordinelor monahale şi ale parohiilor. Şi nu numai. S-au preluat de către statul comunist nenumărate obiecte de artă, arhivele aproape în întregime, bibliotecile în bună parte. S-au închis şcolile confesionale, bine dotate şi cu un trecut secular de funcţionare, instituţii de bază în susţinerea moralei creştine. S-au naţionalizat spitalele şi celelalte instituţii de caritate susţinute de episcopie. Efectul distrugător a persistat până în anul 1989, atât sub ordin moral cât şi material.

Episcopia reîntemeiată în anul 1990 se află actualmente într-o perioadă de reînnoire şi reorganizare administrativă. Priorităţile sunt întărirea structurilor, instituţiilor de caritate şi de învăţământ, deschiderea spre generaţiile tinere, asigurarea continuităţii personalului cleric, utilizarea raţională a imobilelor existente, totodată accentuarea eforturilor în vederea redobândirii unor bunuri imobile şi mobile naţionalizate.

Eparhia în momentul de faţă are 60 de parohii şi cca. 64.000 de suflete romano -catolice. Pe lângă enoriaşii majoritari de limbă maghiară, în preajma Munţilor Plopiş (Şes) în cadrul a cinci parohii trăieşte o comunitate însemnată de limbă slovacă. În Oradea, fosta mănăstire a capucinilor găzduieşte o parohie pentru pastoraţia enoriaşilor de limbă română.

ISTORIA BISERICII REFORMATE

Pálfi József

La formularea în scris a istoriei de aproape jumătate de mileniu a Protopopiatului Reformat de Bihor trebuie să accentuăm două aspecte: Protopopiatul de Bihor este doar în parte o formaţiune de sine stătătoare, dat fiind faptul că aceasta este *pe de o parte* „unitatea fraternă a mai multor parohii, organizate în vederea conducerii, administrării şi menţinerii ordinii bisericeşti" (Canonul)[1], fiind astfel autoritatea superioară directă a parohiilor, iar pe de altă parte, este una dintre cele nouă protopopiate aparţinând Eparhiei (Episcopiei) Reformate de pe Lângă Piatra Craiului. Deşi în corespondentul maghiar al cuvântului *protopopiat* figurează denumirea de *judeţ*, unitatea administrativă bisericească nu este identică cu formaţiunea administrativă şi teritorială care poartă această denumire şi care deţine o autonomie relativă din punct de vedere politic, economic şi administrativ.

Unitatea administrativă a statului, care astăzi poartă denumirea de judeţ, este mult mai recentă decât instituţia protopopiatelor. Pe teritoriul Comitatului Bihor de odinioară erau situate mai multe Protopopiate (de Bihor, de Valea Ierului, de Debrecen, sau de Zărand). Protopopiatele, sau pe numele lor de atunci*, tracturile* şi în acest Comitat, la fel ca şi în celelalte în care Reforma a avut loc devreme, au luat fiinţă încă de la mijlocul secolului al 16-lea. La Sinodul ţinut de către predicatorii Superintendenţei de Debrecen - Regiunea Oradiei şi Regiunea Sătmarului, în anul 1557, aceştia s-au declarat aparţinând aripii helvetice a Reformei şi au înfiinţat Superintendenţa de dincolo de Tisa[2], care ţinea din Maramureş până la Orşova şi era constituită din paisprezece Protopopiate, patru dintre acestea, enumerate mai înainte fiind situate pe teritoriul Comitatului Bihor. În decursul secolelor, aceste protopopiate au suferit anumite modificări, minore sau majore, dar şi-au păstrat denumirea dată la înfiinţare. Aici trebuie să accentuăm faptul, că protopopiatele la care facem referire aici au aparţinut secole de-a rândul Eparhiei Reformate de dincolo de Tisa, iar astăzi, o parte dintre acestea sunt situate în Ungaria (cel de Debrecen şi o parte a celui de Bihor) şi cealaltă parte, situată azi în România, aparţine Eparhiei Reformate de pe lângă Piatra Craiului (Protopopiatele de Valea Ierului şi de Bihor, iar cel al Bihorului de Sud sau Zărandului mai târziu s-au afiliat celor de Salonta şi de Arad, azi toate aparţinând Protopopiatului de Bihor. Vom reveni asupra acestora în cursul prezentei lucrări.

Pe teritoriul judeţului Bihor de astăzi sunt situate de fapt două protopopiate: Protopopiatul de Bihor şi cel de Valea Ierului. La prezentarea acestor două protopopiate nu putem să nu trasăm o scurtă schiţă istorică a acestora, cu amintirea punctelor cardinale şi a momentelor istorice majore ale trecutului nostru şi prezentarea personajelor importante. În cele ce urmează, vom discuta istoria protopopiatelor situate pe teritoriul judeţului Bihor, împărţită pe trei perioade. Bineînţeles, cele două protopopiate au fost întotdeauna în aria spirituală de influenţă a Oradiei. Aşa a fost asta şi în perioada dinaintea Reformei, deoarece oraşul era centru episcopal, capitular şi educaţional-ştiinţific.

Perioada de la mijlocul secolului XVI până în anii 1821-1822

Reforma nu a avut loc nici în această zonă de la o zi la alta ci a fost rezultatul unui proces îndelungat. Parohiile, iar mai târziu protopopiatele, nu au apărut din nimic, nu a fost un „creatio ex nihilo", ci au luat fiinţă prin înnoirea pe baze biblice a bisericii romano-catolice a vremii, sprijinindu-se pe moştenirea complexă a acesteia.

---

1 *A Romániai Református Egyház Alkotmánya (Statutuma).* Kolozsvár, 2006, 26.

2 Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* Debrecen, 1945. 332

Biserica reformată “Olosig” din Oradea

Pregătitorii, organizatorii și prevestitorii reformei au fost clasificați de către istoricul bisericesc bihorean Major Huba[3] în trei grupe. În prima grupă îi încadrează pe *husiți*, ca și prereformatori bine cunoscuți .În grupa a doua îi clasifică pe reprezentanții umanismului, care au avut o prezență masivă în Oradea începutului de secol XV (Janus Pannonius, Vitéz János, Farkas Bálint, Kálmáncsehi Domokos) cultivatori activi ai acestui curent cultural european al vremii. În cea de a treia grupă îi numește pe *călugării franciscani*, care cu modul lor de viață apropiat poporului și cu predicile lor au împlinit rolul unei adevărate curele de transmisie între trecutul ce tocmai apunea şi reforma care răsare. Cei mai mulți reformatori sunt de asemenea foşti călugări franciscani. Iar în cele din urmă, îi amintește pe *latifundiari* și *mica burghezie a orașelor-târg*. În urma restructurării vieţii economice s-au strămutat şi accentele acesteia. Micii burghezi care erau meşteşugari sau negustori, desfăşurau un schimb de mărfuri tot mai important şi în paralel cu aceasta, participau activ la transmiterea noilor idei.

[3] Major Huba, dr. : *A Bihari Református Egyházmegye története.* Kézirat, 12 old.

Începând cu sfârşitul primei treimi a secolului al XVI-lea, pe teritoriul Comitatului apar primii reprezentanţi ai Reformei, care asemeni lui Martin Luther, nu aveau de gând înfiinţarea unei noi biserici, ci doar doreau ca vechea biserică să fie înnoită şi asanată pe baze biblice. Printre aceştia îi amintim pe Ozorai Imre, Dévai Bíró Mátyás, Szkhárosi Horváth András. Aceştia doi din urmă au scris în anul 1554 renumitele *23 de Teze Orădene,* care sunt considerate ca fiind unul dintre primele documente importante, act de confesiune reformatorică a Bihorului.

Ca urmare a faptului, că Varkoch Tamás a fost căpitan al cetăţii Oradea, chiar dacă pentru scurtă vreme şi în urma asasinării episcopului Martinuzzi Fráter György în anul 1551, procesul Reformei a devenit pe de o parte ireversibil, iar pe de altă parte, s-a accelerat simţitor. Îşi face apariţia în Bihor Szegedi Kis István, care a fost alungat din Banat şi care a fost unul dintre cei mai importanţi reformatori fundamentatori ai secolului. După moartea episcopului romano-catolic Zabárdy Mátyás în anul 1556, scaunul episcopal nici nu a mai fost ocupat la Oradea şi, în acelaşi an, Kálmáncsehi a înfiinţat Superintendenţa Zonei Oradiei, adeptă a ramurii helvetice a Reformei.[4] Reformatorii bihoreni cei mai influenţi din perioada anilor cincizeci-şaptezeci ai acelui secol au fost Méliusz Juhász Péter, Czeglédi György, Károli Péter, Sásvári Gergely. Ei au fost reprezentanţii ramurii helvetice a Reformei în Oradea şi Bihor, atât în polemicile purtate cu romano-catolicii, cât şi în cele purtate cu antitrinitarienii (unitarieni).

Reformatorii ştiau foarte bine, că în ducerea la îndeplinire a reformei, un rol cheie îl au şcolile. De aceea, în şcoala din Oradea se începe pregătirea preoţilor şi a învăţătorilor, iar această instituţie ajunge să fie în secolul al XVII-lea o şcoală superioară marcantă, renumită în toată ţara. Din păcate, *Schola illustrae* din Oradea a fost nevoită să îşi închidă porţile după ocuparea de către turci a Cetăţii Oradea în 1660, respectiv, s-a mutat împreună cu valorile sale intelectuale la Debrecen. Odată cu împlinirea

[4] Szabadi István: Adalékok a refomátus egyház kezdeteihez a Tiszántúlon és Debrecenben. *In Baráth Béla Levente: A Tiszántúli református centúriák. Adatok és írások a tiszántúli református egyháztörténethez és egyházi művelődéstörténethez.* Debrecen, 2010. 20-21.

Reformei ce se consolida tot mai mult şi era sprijinită de către principii reformaţi ai Transilvaniei, Oradea şi Bihorul ajungeau să fie tot mai mult un centru intelectual şi spiritual al vremii. Puritanismul teologic apărut în secolului al XVII-lea s-a desăvârşit tot aici. În acest fapt, un rol determinant i-a revenit lui Szenczi Kertész Ábrahám, care între anii 1640 şi 1660 şi-a desfăşurat activitatea în Oradea şi care era capabil, cu ajutorul tipografiei sale, să satisfacă cererile calitative şi cantitative deopotrivă. În parte este şi meritul său că „documentul de bază" al creştinismului, Biblia de la Oradea a fost tipărită în parte aici, fiind terminată la Cluj.[5] După căderea Cetăţii Oradiei, viaţa spirituală părea paralizată o vreme, dar până atunci, parohiile reformate din judeţ au ajuns să se consolideze într-o asemenea măsură, încât erau capabile să ducă mai departe, să organizeze şi să conducă viaţa ecleziastică a zonei. După aceasta, centrul spiritual s-a mutat la Debrecen.

Numărul parohiilor reformate din Protopopiatul de Bihor a crescut în secolele următoare în pofida recatolicizării sistematice. În secolul al XVIII-lea, în care convertirile nu se făceau tocmai cu delicateţe[6], iar apoi, la începutul secolului al XIX-lea, protopopiatul număra 60-70 de parohii. În Oradea, după anul 1660 nu a mai rămas nici o biserică reformată ci doar după Edictul iozefin de toleranţă, emis de regele Iosif al II-lea, s-a putut construi din nou prima biserică în anul 1784, pe timpul preoţiei lui Keresztes József. Şcolarizarea reformată a reînceput tot în această perioadă în Oradea.

Protopopiatul de Valea Ierului a rămas cu mici modificări (turcii au exterminat câte un sat, pe alocuri s-au produs recatolicizări) până la Conventul din 1821-22 având în componenţă circa 52 de parohii de limba maghiară, şi 7 parohii de limba română.

Protopopiatele de Zărand sau Bihorul de Sud au dispărut cu timpul, în anul 1702 s-a desfiinţat complet, iar acele parohii care au mai rămas s-au afiliat Protopopiatului de Békés – Banat şi celui de Bihor.

Biserica Reformată Orașul - Nou din Oradea

Protopopiatul de Debrecen, care a rămas tot timpul pe teritoriul Ungariei, nu va fi discutat în prezenta lucrare, deşi aparţinea Comitatului Bihor de odinioară.

În cele ce urmează, ar trebui să prezentăm activitatea protopopilor din aceste protopopiate, însă din cauza lipsei de spaţiu, vom enumera doar numele acestora, statuând şi prin aceasta amintire celor ce au luptat şi au contribuit la construirea sfintei biserici. *Protopopiatul de Bihor:* Czeglédi György până în 1570, Károlyi Péter 1570-1573, Beregszászi L. Péter până în 1587, Derecskei Ambrus până în 1603, Alvinczi Péter 1604-1606, Szilvásújfalvi Anderkó Imre 1607-1610, Decsi N. István 1610-1631, Pathai István 1631-32, Diószegi Végh Mihály până în 1649, Albensis Mihály până în 1652, Debreczeni István până în 1653, Váradi Szikra István până în 1655, Komáromi Szvertán István până în1660, Kissfalvi Tamás până în 1674, Zoványi János până în 1684, Hunyadi András până în 1693, Nadányi István până în 1702, Kerestély Szilágyi Márton până în 1710, Ónodi István până în 1711, Püspöki Saja Péter până în 1715,

[5] Pálfi József: *Református felsőoktatás Erdélyben.* Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2009. 173.

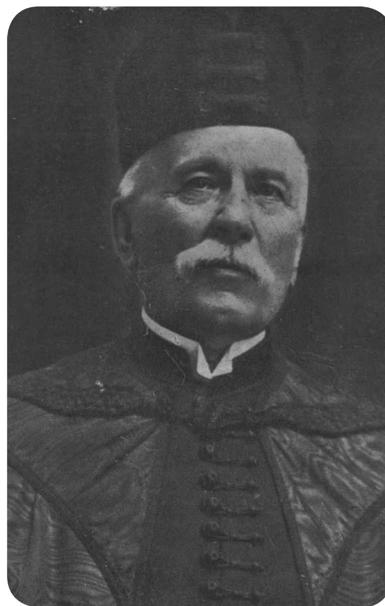
[6] Csernák Béla: *A református egyház Nagyváradon, 1660-1885.* Kiadja a KRE, Nagyvárad, 1997. 9.

Diószegi Sámuel până în 1726, Jenei Péter până în 1737, Solymosi P. György până în 1741, Kápolnási Mihály până în 1768, Lovasi Péter până în 1774, Töltési Ferenc până în 1786, Bartók Sámuel până în 1790, Ercsei Sámuel până în 1793, Mata Sándor până în 1801, Debreceni P. János până în 1802, Szaklányi Zsigmond până în 1807, Fazekas András până în 1821. *Protopopiatul de Valea Ierului:* Csorba István 1598, Börvelyi Mihály 1601, Diószegi Mihály 1605, Diószegi N. Márton 1605-1631, Debreceni Gergely până în 1646, Mislei Mihály până în 1649, Diószegi Kis István 1682-1698, Czeglédi Pál până în 1710, Lévai Ferenc până în 1715, Bessenyei István până în 1728, Gyöngyösi Árva István până în 1732, Némethi Ferenc până în 1738, Oroszi Nagy István până în 1743, Enyedi N. Mihály până în 1754, Marosi Izráel până în 1761, Derecskei András până în 1771, Túri Mihály până în 1788, Hunyadi Sámuel până în 1796, Fazekas István până în 1812, Szántó János până în 1826. *Protopopiatul de Zărand:* Zágrábi Mihály 1606- 1613, Ilovai Gáspár până în 1634, Pécsváradi B. Péter până în 1637, Medgyesi István până în 1639, Debreceni S. István până în 1646, Nagyari Benedek până în 1652, Hercegszőlősi Joó János până în 1657, Tölcéki János până în 1658, Érsekújvári András până în 1664, Sarkadi András 1665, Gulácsi György până în 1680, Kolozsvári István până în 1690, protopop cu nume necunoscut până în 1694.

Bineînţeles, descrierea protopopiatelor ar fi completă numai dacă am enumera pe lângă numele protopopilor şi parohiile ce le constituiau, şcolile ce funcţionau pe lângă biserici în mod firesc, într-o simbioză de la sine înțeleasă în biserica reformată.

De la Conventul General din 1881- 82 până în 1920

Cu ocazia şedinţelor Conventului General convocat în multiple rânduri în perioada 1881-82 s-au luat hotărâri cu privire la faptul că încadrarea parohiilor în protopopiate care a fost făcută în 1818 trebuie reanalizată, efectuându-se mici modificări iar aceste decizii au fost aprobate de către rege. Protopopiatul de Bihor a fost divizat în două: unul rămânând cu denumirea de Bihor, iar celălalt fiind Protopopiatul de Salonta.

Protopopul și episcopul Sulyok István (1859-1944)

Noul *Protopopiat de Salonta* avea 30 de parohii, la care au mai fost anexate 10 parohii din Tractul de Békés.[7] Enumerăm numele protopopilor din acest protopopiat: Bor István 1822-1836, Balogh Péter 1837-1860, Osváth Imre 1861-1879, Nagy Dániel 1880-1884, Széll Kálmán 1884-1907, Balogh Ambrus 1908-1915, Böszörményi Lajos 1915-1926. Protopopiatul de Bihor a rămas cu 41- 42 parohii până în anul 1920, când mâna invizibilă a istoriei a retrasat graniţele. Numele protopopilor: Illyés János 1821, Zilahi József până în 1848, Nagy István până în 1849, Zilahi József 1855, Makó József până în 1860, Nagy István până în 1871, Pap Károly până în 1881, Gaál Imre până în 1884, Szabó Károly până în 1902, Sulyok István până în 1922. Protopopiatul de Valea Ierului a rămas, în baza deciziei Conventului, cu 35 de parohii, care ulterior au crescut la 39. Numele protopopilor: Lengyel József 1819-1822, Récsei János până în 1836, Csécsi Nagy János până în 1849, Kúthy Sándor până în 1851, Ungi Márton până în 1862, Szűcs Károly până în 1869, Simon Benjámin până în 1871, Pap Gábor până în 1880, Szőke János până în 1893, Nagy István până în1906, Marjai Péter până în 1912, Végh József până în 1934.

Din 1920 până în zilele noastre

În ultima lună a anului 1920, unitatea teritorială existentă de secole a fost ruptă şi graniţa nou trasată a fost închisă. După aceasta a apărut

[7] *Emlékkönyv a Nagyszalontai Református Egyházmegye százéves fennállásának emlékére,* szerk. Debreczeni István, 1923. 21

o situaţie nouă nu doar din punct de vedere administrativ, dar şi bisericesc. Protopopiatele rămase în România, ciuntite, printre care cele de Bihor, de Valea Ierului şi de Salonta au ales în locul afilierii la Eparhia Reformată a Ardealului calea autoorganizării şi astfel au început demersurile în vederea înfiinţării Eparhiei Reformate de pe lângă Piatra Craiului. Personajul principal călăuzitor pe acest drum a fost Sulyok István, preot paroh din Oradea - Oraşul Nou, în acelaşi timp protopop de Bihor, care a fost conducătorul protopopiatului timp de 19 ani, prin munca sa conştiincioasă cârmuind cu succes soarta parohiilor ce i-au fost rânduite.

Această perioadă a fost întreruptă pentru câţiva ani (între 1940 şi 1945), când în urma Dictatului de la Viena, lucrurile s-au reorganizat în starea de dinainte de 1920. Protopopiatele tradiţionale au fost reunificate. Apoi, în urma Tratatului de pace de la Paris (1946), protopopiatele au revenit în situaţia juridico-administrativă din perioada interbelică. Protopopiatul de Salonta s-a desfiinţat după 1948, fiind afiliat celui de Bihor. Ultimii doi protopopi ai acestui protopopiat au fost Kassay Béla 1926-1934 şi Arday Aladár 1934-1948.

După afilierea Protopopiatului de Salonta, pe teritoriul administrativ de azi a judeţului Bihor au rămas două protopopiate reformate: cel de Bihor şi cel de Valea Ierului. Acesta din urmă doar pentru o anumită vreme, deoarece cu ocazia reorganizării administrative efectuate în urma presiunilor politice comuniste, la data de 1 martie 1968, Protopopiatul de Valea Ierului a fost integrat în cel de Bihor. Cunoaştem doar cu aproximaţie protopopii de pe Valea Ierului care au slujit în perioada interbelică: Szabó Zoltán din anul 1935, Boruzs Lajos ?- până în 1953, Szablyár Kornél până în 1960, Higyed István până în 1963, Mihályi Zoltán până în 1967?. După aceasta, pe Valea Ierului se înfiinţează din nou protopopiatul independent în anul 1990, protopopi fiind între 1990-1994 Gavrucza Tibor, iar între 1994-2010 Gellért Gyula. Astăzi, acest protopopiat include 37 *parohii mamă*.

Protopopiatul de Bihor, asemeni celui de Valea Ierului, s-a reorganizat în perioada de după cel de al doilea război mondial în starea interbelică. Putem să enumerăm protopopii acestei perioade tot cu aproximaţie: Dr. Szabó Lajos 1951- (?), Molnár Zoltán 1952 – (?), Pap László din 1955, Bárdi Imre (?), Dr. Eszenyei Béla până în 1985, Németi Imre până în 1987, Borsi Zsigmond până în 2004, Mikló Ferenc din 2004 până în zilele noastre. Astăzi, acest protopopiat este cel mai mare din Eparhia Reformată de pe lângă Piatra Craiului, având 59 de *parohii mamă*.

Consider că această scurtă istorie a protopopiatelor situate pe teritoriul judeţului Bihor de astăzi nu ar fi completă, dacă nu am stărui puţin şi asupra epitropilor, respectiv asupra acelor laici, care au slujit biserica cu un angajament şi devotament deosebit, unii dintre ei din rândul nobilimii, care au rămas fideli bisericii şi în cele mai grele perioade istorice. Aceştia au împlinit un rol deosebit de important în parohii, dar şi în forurile de conducere ale bisericii. Pe lângă protopopi, ar trebui să enumerăm şi numele lor. Iar în încheiere ar trebui să amintim cu aceeaşi insistenţă multitudinea şcolilor care funcţionau pe lângă biserici şi dascălii care desfăşurau o activitate educativă responsabilă şi conştientă. Biserica reformată a fost şi este ataşată, trăieşte în simbioză cu învăţământul şi cu educaţia.

Csűry István, actualul episcop reformat al Eparhiei de pe lângă Piatra Craiului

Bibliografie:

1. *A Romániai Református Egyház Alkotmánya (Statutuma)*. Kolozsvár, 2006

2. Csernák Béla: *A református egyház Nagyváradon, 1660-1885*. Kiadja a KRE, Nagyvárad, 1997

3. Emlékkönyv a Nagyszalontai Református Egyházmegye százéves fennállásának emlékére, szerk Debreczeni István*, 1923*

4. Major Huba, dr. : *A Bihari Református Egyházmegye története.(manuscris)*

5. Pálfi József: *Református felsooktatás Erdélyben*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2009

6. Szabadi István: Adalékok a refomátus egyház kezdeteihez a Tiszántúlon és Debrecenben. *In Baráth Béla Levente: A Tiszántúli református centúriák. Adatok és írások a tiszántúli református egyháztörténethez és egyházi művelődéstörténethez*. Debrecen, 2010

7. Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Debrecen, 1945

ISTORIA COMUNITĂȚII EVANGHELICE LUTHERANE

Mátyás Attila

Istoria parohiei evanghelice (lutherane) datează încă din anul 1751, atunci când generalul Draveczky László a chemat în Valea Ierului (Olosig) coloniști germani din zona Renaniei. Aceștia fiind evanghelici-lutherani au înființat comunitatea evanghelică, cu permisiunea comitatului, alegându-și preot în persoana lui Zsolnay András.

Preotul din Olosig venea periodic și la Oradea, pentru a consilia spiritual pe evanghelicii de aici. La început, țineau întruniri la case particulare, iar din anul 1784, la intervenția soției lui Róth György, căpitan al cetății Oradea (baronesa Podmaniczky Johanna), lutheranii se adunau în Pavilionul I. al cetății pentru a-și oficia slujbele religioase. Mai târziu, magistratul orășenesc Hoffmann János și maestrul căldărar Urbányi Sámuel, lutherani devotați și-au pus la dispoziție propria casă pentru întruniri și slujbe lutherane.

Fidy István, moștenitor al ardorii predecesorilor săi, a fost cel care a făcut primele demersuri pentru reînființarea comunității evanghelice în oraș. În anul 1806, din donații provenite de la mai multe persoane, s-a cumpărat un teren corespunzător construirii bisericii. Capitlul însă, în calitatea sa de latifundiar, și-a folosit întreaga influență pentru a obține anularea contractului de vânzare-cumpărare și pentru a împiedica înființarea parohiei evanghelice-lutherane în Oradea. Fidy István însă a luptat cu perseverență și după un șir îndelungat de procese, în decursul cărora a făcut chiar două drumuri la Viena, orașul și Comitatul le-a dat dreptate evanghelicilor. Contractul de vânzare-cumpărare a fost declarat definitiv la data de 29 ianuarie 1811, când cei 340 de enoriași au început construirea bisericii.

Consolidarea comunității - 1812-1920

Autorizația de înființare a parohiei de sine stătătoare a fost emisă de către Comitat la data de 6 august 1812. În același timp cu înființarea parohiei, lutheranii au înființat și o școală primară la Oradea.

Primul preot al comunității a fost Greskovits József (1813-1826), născut la Kassa și care funcționa la Turda, ținându-și cuvântarea de instalare în funcție la data de 13 iunie 1813. Învățătorul ales de comunitate a fost Palánszky György care își desfășura activitatea în oraș. În timpul slujirii lor, sub curatoria lui Fidy István, comunitatea s-a dezvoltat frumos, parohia și congregația începând să ia amploare. Însă după moartea lui Greskovits (1826), în timpul următorilor doi preoți Lányi Sámuel (1826-1836) și dr. Glatz Sámuel (1837-1860) dezvoltarea a stagnat, datorită conflictelor și ostilităților interne.

Schimbarea majoră în viața parohiei s-a petrecut prin venirea tânărului și neobositului Rimler Károly (1861-1898), care a fost chemat din Békéscsaba de către lutheranii orădeni, fiind investit la data de 1 mai 1861. Rimler ținea predici în trei limbi (maghiară, germană și slovacă). A chemat învățător în școala lutherană tocmai din Institutul pedagogic de la Sopron, în persoana tânărului de numai 17 ani, Vinkler Lajos, care era deosebit de înzestrat și perseverent.

Parohia a reușit să se consolideze financiar și numărul enoriașilor creștea. *„La sfârșitul anilor optzeci s-a vândut o parte din terenul deținut, și anume partea care avea ieșire spre strada Nagyteleki, iar din suma astfel obținută s-a construit în anul 1889 clădirea noii parohii, vechea parohie fiind transformată în școală.”*

Preotul Rimler nu a mai avut mult timp să se bucure de noua locuință, deoarece în anul 1900 a fost chemat la Domnul. A trebuit să își ia rămas bun de la enoriași, de la parohia sa, fără ca noua biserică pentru care luptase și muncise atâta timp, să devină realitate. În semn de recunoștință pentru activitatea lui, orașul i-a acordat familiei Rimler un loc de veci. Exemplul hărniciei neobosite, a onestității, a erudiției preotului încetat din viață, loialitatea sa față de Dumnezeu și față de națiunea sa, poate fi un exemplu pentru toți aceia care sunt și vor fi slujitori

ai lui Cristos. Al doilea dintre cei cinci copii ai săi, Rimler Károly, a fost Comandantul de Jandarmi al orașului, între 1897-1903, iar între 1903-1919 apreciat primar al Oradiei.

Biserica comunității evanghelice din Oradea

Gloria construirii noii biserici și a noii școli i-a revenit preotului următor, Materny Imre (1898-1942). Slujirea sa în comunitatea din Oradea, 45 de ani, a împlinit toate speranțele frumoase pe care le trezise Rimler Károly în sufletele enoriașilor.

Planul prezentat de către arhitectul Petz Samu din Budapesta a fost acceptat de către Adunarea Generală la data de 13 aprilie 1902 și lucrarea de construire a noii biserici i-a fost încredințată lui Rimanóczi Kálmán Jr., vestirt antreprenor local de construcții., După demolarea micuței case de rugăciune, lucrările de construcții s-au derulat într-un ritm amețitor. Proiectarea orgii gotice pentru noua biserică i-a fost încredințată lui Jánosházi László, inginer ministerial, iar cu execuția lucrării a fost mandatat orădeanul Országh Antal, fabricant de orgi. Lustrele din fier forjat au fost executate, de asemenea, la Oradea, în atelierul meșterului Tátray Sándor. Pictura de pe altar a fost excutată gratuit de către avocatul romano-catolic, orădean Böszörményi Géza. Celelalte piese de mobilier din biserică au fost executate în fabrica lui Rimanóczy.

Biserica construită în stil neogotic a fost sfințită la data de 5 iulie 1903 de către episcopul Zelenka Pál, în prezența unui mare număr de enoriași și invitați.

În tot acest timp, parohia creștea și în cele spirituale. Acest fapt este confrmat de înființarea Asociației Tutelare a Femeilor Evanghelice (1903-1904), care a funcționat până la data lichidării sale forțate (1943), organizând nenumărate evenimente de binefacere în favoarea nevoiașilor și contribuind la îmbogățirea vieții comunității lutherane. În perioada dintre 1904-1943 nu există nici o realizare a parohiei lutherane în Oradea la care Asociația Tutelară a Femeilor să nu fi participat cu ajutor și donații importante.

Twerdon Istvánné Brezányi Borbála, enoriașă văduvă, decedată la data de 3 februarie 1902 și-a lăsat, prin testament, casa din strada Körös și înreaga avere Bisericii Evanghelice Lutherane din Oradea. Această donație generoasă a făcut posibilă construirea unei noi școli. Planurile au fost elaborate de către cunoscutul arhitect orădean Sztarill Ferenc, tot el fiind angajat și pentru efectuarea lucrărilor. Pe terenul cumpărat de la moștenitorii familiei Brüll, pe locul vechii școli a fost inaugurată noua școală, în anul 1906, la data de 9 septembrie.

Organizarea într-o nouă Episcopie

Ca urmare a Dictatului de pace de la Trianon, care a pus capăt primului război mondial, evanghelicii orădeni s-au rupt din sânul Eparhiei Evanghelice de Tisa, precum și din Protopopiatul Evanghelic de Hegyalja, căruia îi aparțineau și împreună cu celelalte comunități de limbă maghiară din Ardeal, s-au alăturat Superintendenței Sindo-Presbiteriale de Confesiune Augustană înființată în 1921. Din cauza repatrierilor dureroase, parohia a rămas cu un număr redus de mebrii, cu aripile frânte, din punct de vedere material, reușind cu greu să iasă din impasul în care a fost împinsă de istorie.

Nici în perioada interbelică viaţa comunităţii nu s-a oprit, deşi s-a desfăşurat într-un cadru şi condiţii restrânse, cu enoriaşi puţini, dar cu încredere în Dumezeu, încercând să facă faţă multiplelor greutăţi. În anul 1927, au fost strânse fondurile necesare pentru completarea fluierelor de orgă ce lipseau şi pentru reconstrucţia instrumentului. Sfinţirea festivă a avut loc la 17 iulie 1927, în prezenţa superintendentului Frint Lajos. În anii 1933-34 comunitatea, cu sprijinul Asociaţiei Tutelare a Femeilor, în semn de recunoştinţă, construieşte o locuinţă pentru preotul ce ajunsese la vârsta pensionării. Aceasta a fost construită după planurile şi în execuţia lui Pintér István.

În anul 1940 a fost terminată casa cu etaj, care avea să servească comunităţii ca sursă de venit din chirii. În această clădire este situat astăzi oficiul parohial, locul de adunare şi biroul central al asociaţiei Gustav-Adolf România, înfiinţată în anul 2001.

După 45 de ani de slujire dovotată, Materny Imre s-a pensionat la data de 19 iulie 1942. Ştafeta a fost preluată de către Túrmezei Sándor (1942-1948) fratele mai mare al cunoscutei poete Túrmezei Erzsébet, care a sosit la Oradea la 22 noiembrie 1942. Cei şase ani petrecuţi aici au adus multe şi grele încercări atât preotului cât şi comunităţii. Túrmezei s-a străduit să-l urmeze pe Mântuitorul său, într-un spirit de rugăciune, în lumina Evangheliei, îndemnându-şi confraţii să facă acelaşi lucru. Datorită faptului, că era cetăţean maghiar, deşi ceruse autorităţilor comuniste să i se acorde dreptul de şedere, a fost expulzată la data de 1 aprilie 1948.

După plecarea sa, în perioada 1 aprilie 1948 – 1 mai 1949, parohia a fost preluată de către Lányi Pál, în calitate de preot suplinitor.

În anul 1949, după 137 de ani de funcţionare, Şcoala Evanghelică a fost naţionalizată.

Serviciul preoţesc al lui Deák Ödön la Oradea (1949-1988) a putut începe doar cu condiţia renunţării la cele 40 de iugăre de teren agricol pe care parohia le-a primit în anul 1924. În deceniile comunismului, în imobilele bisericii au fost instalaţi chiriaşi din partea oraşului, iar din chiriile încasate, parohia primea o sumă din care nu îşi putea plăti nici măcar obligaţiile anuale de impozit. Astfel, dintr-odată, propriile surse de venituri nu numai că au fost desfiinţate de la o zi la alta, dar au devenit chiar obligaţii de cheltuială. Enoriaşii parohiei au fost opriţi de la participarea la slujbe, prin şantajare şi ameninţări. Cei ce îndrăzneau să îşi asume funcţii în biserică erau ameninţaţi în permanenţă cu pierderea locului de muncă. Viaţa ecleziastică a fost restrânsă între pereţii bisericii, membrii comuniunii s-au împuţinat, doar cei mai fideli şi mai curajoşi aveau forţa necesară pentru a înota contra curentului. Cu trecerea anilor, situaţia s-a înrăutăţit tot mai mult. În anul 1962 am fost deposedaţi de imobilul de pe strada Kossuth (azi Independenţei), care era în proprietatea parohiei din anul 1888-89. După doar câţiva ani, acest imobil a fost demolat. Pe o parte a grădinii noastre s-a construit, în mod abuziv, iar o altă parte a fost dată vecinilor. Puterea s-a străduit să confişte toate sursele de supravieţuire ale parohiei şi ale angajaţilor acesteia, să aducă biserica în imposibilitate de funcţionare. În această perioadă deosebit de dificilă, Deák Ödön a fost cu adevărat un om de suflet, un ajutor, un preot fidel al evanghelicilor orădeni. Îşi vizita deseori enoriaşii, fiind în relaţie personală cu cei care i-au fost încredinţaţi. Slujirea sa nu a putut prezenta rezultate atât de spectaculoase, precum cea a predecesorilor săi, dar el a fost folosit de Domnul pentru a conduce pe malul celălalt şi a salva această comunitate în perioada grea.

Máthé Csaba a fost preotul paroh al comunităţii în perioada 1988-1997. În aceşti ani, mulţi tineri fugeau de tirania comunismului, trecând peste graniţă. Acest fenomen a fost accelerat de lovitura de stat cu aspect de revoluţie din anul 1989. Aproape că nu avem nici o familie în comunitate, din rândul căreia să nu fie tineri plecaţi undeva în străinătate. Biserica evanghelică a început să îşi redobândească imobilele confiscate pe nedrept şi să îşi reconstruiască infrastructura distrusă. Începând din anul 1990, fraţii noştri occidentali ne-au fost de ajutor şi în aceste demersuri.

Începând cu 1 august 1998, parohia primeşte un nou preot în persoana lui Mátyás Attila, care a preluat postul cu un dinamism tineresc, şi cu sprijinul presbiteriului, respectiv a enoriaşilor, lucrează la reînnoirea celor distruse în deceniile comunismului. Cu sprijinul curatorilor noştri devotaţi: Lerchner Oszkár şi Major Jolán, am reuşit să redobândim clădirea vechii şcoli, în anul 1999 şi în 2002, să recâştigăm în instanţă, terenul pe care era construit imobilul ce a fost naţionalizat în anul 1962. Din

anul 2000, în clădirea fostei şcoli naţionalizate în 1949 funcţionează Grădiniţa bisericii, cu 75-80 de copii anual. Csabay Árpád a sosit în parohia noastră în anul 2003, în calitate de preot vicar, pentru a-şi asuma o parte din slujbele tot mai extinse.

Între anii 2002-2005, comunitatea a reuşit să renoveze complet biserica. Avem slujbe în limba maghiară şi germană, pentru cei 650 de enoriaşi ai comunităţii. Copii primesc educaţie religioasă în sistem de şcoală duminicală, avem confirmaţii anual, iar enoriaşii pot participa la evenimente şi manifestări religioase diverse.

Biserica Evanghelică-Lutherană trăieşte şi vrea să trăiască. Dorim să trăim o viaţă creştină demnă, cinstită, aici, unde au trăit şi au muncit strămoşii noştri, păstrându-şi credinţa şi identitatea, slujind prin talentul şi aptitudinile ce le-am primit de la Dumnezeu, în favoarea întregii societăţi, ca ucenici credincioşi, până când solia noastră pe acest pământ se va termina.

Aşa să ne ajute Dumnezeu!

ISTORIA BISERICII UNITARIANE

Buzogány-Csoma István

Dávid Ferenc (1510-1579)

Unitarianismul a luat fiinţă în secolul XVI ca o ideologie radicală a Reformei. Biserica Unitariană este singura confesiune fondată de unguri, în Transilvania. Fondatorul şi reformatorul confesiunii a fost Dávid Ferenc, care a fost primul episcop al unitarienilor.

Dávid Ferenc, care şi-a semnat operele în spiritul umanismului drept Franciscus Davidis[1], s-a născut la Cluj, în jurul anilor 1520. După studiile din Transilvania s-a înscris la universitatea din Wittenberg (1545-1550). Întrerupându-şi studiile de aici, timp de un an a frecventat cursurile universităţii din Frankfurt-Oder. Revenind în ţară, a devenit rectorul şcolii din Bistriţa, după care a lucrat ca predicator la Petriş şi probabil şi la Sibiu. În 1566 a fost invitat ca predicator la Cluj. Aici devine unul din liderii disputaţiilor între diferitele curente ale Reformei: în perioada 1555-1559 predicile şi tezele în limba latină susţin teoremele teologiei luterane faţă de ideile susţinute de Ulrich Zwingli. În 1557 a fost ales superintendent al episcopiei maghiare din Transilvania cu centrul la Cluj[2], la urmă fiind nevoit să renunţe la această funcţie, fiindcă a luat poziţie de partea doctrinei împărtăşaniei de rit helvetic. În 1564 confesiunea reformată a fost recunoscută de Dieta Transilvaniei, iar Dávid Ferenc şi-a recâştigat funcţia de superintendent. Începând din 1562, împreună cu Giorgio Blandrata (sosit din Polonia şi devenit medic privat şi consilier al principelui János Zsigmond - Ioan Sigismund - de Szapolyai) depune eforturi consistente pentru propagarea confesiunii reformate, iar din 1566, în spiritul motoului „sola scriptura" militează împotriva dogmei sfintei treimi.

Activitatea de reformator, critic de teologie şi dogmatică s-a desfăşurat sub semnul principiului „semper reformanda", adică a reforma permanent, condus pentru cauza creştinismului pur iisusian, bazându-se doar pe Sfânta Scriptură. Studiind şi criticând sistemul dogmatic al religiei creştine pe baza Bibliei şi sub semnul raţiunii, a considerat Reforma ca nefiind finalizată. Pentru el au devenit acceptabile doar teoremele care puteau fi dovedite doar pe baza Sfintei Scripturi. Astfel s-a ajuns la problema teoriei sfintei treimi a cărei baze, nefiind prezente în Sfânta Scriptură, pot fi acceptate doar pe baza documentelor emise de teologii şi sinodurile

Biserica și casa parohială Unitariană din Oradea

---

[1] Tatăl lui de origine săsească s-a numit Hertel Dávid, de aici provine numele latinizat: Dávid, fiul lui Ferenc, adică Dávid Ferenc.

[2] În anii 1550 pe teritoriul episcopiei romano-catolice din Alba Iulia au existat două superintendenţii organizate pe criterii etnice şi teritoriale: cea săsească cu centrul în Sibiu şi cea ungurească cu centrul la Cluj.

secolelor IV-VI. Această stare a faptelor a contravenit principiilor sale de reformator. În loc de sfânta treime, Dávid Ferenc susţine teorema biblică a unui Dumnezeu unic: „În întreaga Biblie nu există cunoaştere mai lucidă şi mai evidentă decât cunoaşterea despre un singur Dumnezeu”[3], care este unic atât în esenţa, cât şi în persoana Sa. Această teorie radicală a fost enunţată public prima dată la data de 20 ianuarie 1566, în biserica din Cluj.

Această teorie nouă şi radicală a stârnit o contrareacţie puternică, Dávid fiind acuzat de erezie de toţi cei care, susţinând dogma sfintei treimi, au considerat Reforma ca fiind finalizată; aceştia au făcut totul ca acest nou curent să fie înăbuşit complet. Cu aceasta debutează perioada disputaţiilor teologice publice între trinitarieni pe de o parte şi antitrinitarieni sau unitarieni de cealaltă parte. Astfel de dispute publice[4] au avut loc între anii 1566-1571 cu permisiunea şi susţinerea principelui János Zsigmond de Szapolyai (el însuşi devenit adept al unitarianismului la sfârşitul anilor 1560) la Turda, Alba Iulia, Târgu-Mureş si Oradea.

Disputele, în loc de împăcare, s-au soldat cu agravarea controverselor dintre trinitarieni şi antitrinitarieni. În loc de toleranţă, au avut loc manifestări de intoleranţă şi agresivitate până la edictul de la Turda[5] din 1568, care enunţă legea libertăţii religiilor şi interzice agresarea oricărei persoane din motive religioase. Principele a susţinut până la moartea sa legea libertăţii religiilor, reconfirmat prin decizia Dietei din 1571. Cu ocazia disputei de la Oradea principele declară, în spiritul acestei legi: „*În imperiul nostru, conform deciziei naţiunii, vrem ca să fie libertate. Ştim că, credinţa este darul lui Dumnezeu şi conştiinţa nu ne poate fi luată cu forţa.*” (vezi Kénosi p.190). Cu enunţarea acestei legi ia naştere Biserica Unitariană care ia rapid proporţii în Transilvania: ecclesiile unitariene s-au reprezentat prin 322 preoţi la sinodul din Turda[6] din 1578.

Unitarianismul s-a extins dincolo de hotarele Transilvaniei: s-au format ecclesii pe teritoriul Regatului Ungariei. Unitarianismul din Partium (aproximativ judeţele de astăzi Arad, Bihor, Sălaj, Satu-Mare, Maramureş) a luat fiinţă cu ocazia disputaţiei de la Oradea (20-25 octombrie 1569), a cărei proces-verbal în limba maghiară s-a păstrat până în zilele noastre. Pe lângă textul procesului- verbal, alte informaţii utile sunt furnizate de scrisoarea din 31 octombrie 1569 a lui Biandrata prin care îi anunţă pe unitarienii din Polonia despre marea victorie a confraţilor lor din Transilvania. Din partea unitarienilor procesul- verbal a disputaţiei de la Oradea a fost compilat şi editat de Dávid Ferenc, „sluga bisericii lui Iisos Hristos cel răstignit”[7], iar din partea reformaţilor, au participat preoţii grupaţi în jurul lui Méliusz Péter. Conform procesului- verbal, la disputaţie au fost prezenţi preoţii reformaţi de dincolo de Tisa, în număr de 80 de persoane.Principele a participat personal la discuţii, totuşi prezidiul i l-a încredinţat consilierului său unitarian, Bekes Gáspár. În privinţa condiţiilor, cele două părţi au fost de opinii contrare. Disputa a luat sfârşit după şase zile prin cuvântarea principelui care a detaliat cauzele disputei. După cum era de aşteptat, nu s-a ajuns la înţelegere nici de această dată, dar evenimentul în sine „a stârnit şi mai mult atenţia asupra religiei; oamenii au realizat că religia are forţă şi valoare doar dacă e a noastră şi crezul nu ni-l subordonăm crezului altora, iar religia unitariană şi-a ocupat poziţii mai ferme.”[8] Obligat de circumstanţele disputaţiei, ambele părţi au adoptat câte-un crez din partea lor.

După cum s-a mai amintit, disputaţia de la Oradea a devenit un pas important în propagarea unitarianismului în Partium. Prin Basilius István, Karádi Pál, Óvári Benedek, Jászberényi István, Mezőgyáni Ambrus, Tóth Miklós, din toamna anu-

[3] Vezi lucrarea „Rövid magyarázat” (Scurtă explicaţie)

[4] Aceste dispute au avut loc cu participarea principelui, nobilimii, clerului, dar şi a populaţiei de rând.

[5] Edictul Dietei de la Turda a fost un fenomen unic în Europa secolului XVI: în nici o ţară europeană nu s-a ajuns la o asemenea libertate a religiilor.

[6] Biserica unitariană a preluat structura bisericii protestante transilvănene. Constituţia ei este sinodo-consistorială. Organul principal legislativ şi de conducere este sinodul care, împreună cu episcopul ales, stă la fruntea ierarhiei bisericeşti. Biserica s-a compus din 13 protopopiate, în frunte cu câte un protopop ales. Protopopiatele se compun din ecclesii conduşi de preoţi. Ecclesia orădeană aparţinea de protopopiatul Timişoarei şi funcţiona sub îndrumarea episcopului Karádi Pál.

[7] Astfel semnează invitaţia pentru sinod.

[8] Ferencz, p.50.

lui 1569 se lansează misiunea unitariană în direcţia Câmpiei Panone şi Partium, având drept consecinţe înfiinţarea ecclesiilor la Beiuş, Gyula, Békés, Makó, Hódmezővásárhely, Simánd, Timişoara, Tăşnad, Huszt, Cehu Silvaniei, Baia Mare, Târgu Lăpuş, Satu Mare.

La Oradea, conform tradiţiei, în urma disputaţiei circa 3000 persoane s-au convertit la unitarianism[9], dar obiectivitatea istorică pretinde ca această cifră să fie scăzută la 300. Fehér Dezső scrie: „fapt este că în 1566 s-au convertit la unitarianism guvernatorul oraşului Hagymássy Kristóf, monsiniorul Rhédey Ferenc, moşierul Csáki Mihály, şi mulţi alţi moşieri şi cetăţeni ai oraşului."[10] Totodată consemnează faptul că Ecclesia Orădeană a mai existat în 1598, în acest an ei dispunând şi de o şcoală. Primul pastor al ecclesiei a fost Basilius István care încă în anul disputaţiei a plecat la Beiuş, unde a fondat ecclesia unitariană.[11] În legătură cu istoria Ecclesiei din Oradea, prima dată sigură se datează din 1924. Acesta apare în raportul diasporal din 1924 ca o diasporă a ecclesiei din Cluj.[12]

[9] Această cifră figurează în tratatul de istoria Bisericii Unitariene al lui Kénosi Tőzsér János, probabil prin analogia primei Rusalii.

[10] Fehér, p. 1933-1937

[11] După unele surse bibliografice, pastorul reformat a fost gonit, astfel ecclesia a devenit unitariană in corpore.

[12] Din 1934 ecclesie-filie, din 1940 ecclesie autonomă, din anii 1960 centru diasporal.

Bibliografie

1. Aranyosrákosi Székely Sándor: *Unitária vallás történetei Erdélyben*. (Istoria Bisericii Unitariene din Transilvania) Kolozsvár. 1839.

2. Az Unitárius Egyház története a mai Magyarország területén. (Istoria Bisericii Unitariene de pe teritoriul actual al Ungariei) www.unitarius.hu

3. Boros György, dr.: *Az unitárius vallás Dávid Ferenc korában és azután*. (Religia Unitariană în şi după vremea lui Dávid Ferenc) Kolozsvár. 1910.

4. Erdő János, dr.: *Az Unitárius Egyház történetének rövid áttekintése*. (Scurtă trecere în revistă a istoriei Bisericii Unitariene) http://www.unitarius.com/magyar.html

5. Fehér Dezső: Oradea-Nagyvárad kulturtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve, Nagyvárad. (Istoria culturală a oraşului Oradea) 1933-1937

6. Ferencz József: *Az unitárius egyház története főbb vonásokban*. (Istoria Bisericii Unitariene) Manuscris

7. Kénosi Tőzsér János – Uzoni Fosztó István: *Az Erdélyi Unitárius Egyház története. Kolozsvár*. (Istoria Bisericii Unitariene din Transilvania) 2005.

8. Kovács Sándor, dr.: *Adalékok a partiumi unitárius misszió16. századi történetéhez. Kitekintés Nyugat-Európár*a. (Adendă la istoria misiunii unitariene din Partium în secolul XVI. Panoramic asupra Europei Occidentale) Előadás-tanulmány. 2002.

9. Pap Gy. László-Kerekes Árpád: *Unitárius Örökségünk Biharon és Nagyváradon*. (Testimoniul Unitarian din Oradea şi Biharia) Nagyvárad. 2005.

ISTORIA COMUNITĂȚII EVREIEŞTI

ANDREI SEIDLER

Din cauza distrugerii arhivelor reconstituirea trecutului evreilor din oraşul Oradea în epoca medievală este aproape imposibilă. Prima menţiune privind prezenţa evreilor în oraş datează din anul 1715.

În 1850 în Oradea trăiau 1.438 de evrei. În 1851, când s-a format Asociaţia comercianţilor şi a meseriaşilor din Oradea Mare, din cei 28 membri aleşi, 6 au fost evrei.

În această perioadă au fost construite două sinagogi mari. În 1851 s-a construit încă o sinagogă cu 1.000 de locuri, ambele fiind construcţii impunătoare ca volum şi ca stil arhitectonic, fiind situate pe locul actualei aripi noi a maternităţii.

Prima şcoală publică evreiască din Oradea şi-a deschis porţile în anul 1786. În anul 1867, anul emancipării evreilor, numărul lor în Oradea era de 6.438, reprezentând 22.4% din populaţia oraşului.

Sinagoga ortodoxă din Oradea

Evrei au luat parte, în mare măsură, la realizarea unei reţele comerciale moderne, care a avut legături trainice cu toate oraşele din Transilvania şi cu numeroase case comerciale din Austria, Germania, Anglia şi ţările Orientului Apropiat. Modernizarea vieţii bancare din Oradea se leagă de evreii localnici. În 1910 la Oradea erau 48 de medici, 10 ingineri, 6 farmacişti, 8 jurnalişti şi 29 de învăţători evrei. Dintre intelectualii de seamă ai oraşului menţionăm pe primul medic şef, director al Spitalului de copii, iniţiatorul uzinei de apă din Oradea. precum si fostul comandantul poliţiei din Oradea.

În 1878 Comunitatea neologă a construit o sinagogă monumentală în centrul oraşului (str. Independenţei), cu o capacitate de peste 1.000 de locuri. Impozantă cu o cupolă centrală uriaşă, care domină şi azi imaginea centrului oraşului, este construită în stil neomaoric, fiind proiectată de arhitectul oraşului Busch David şi construită de Rimanóczy Kálmán (tatăl). Fresca contemporană a sinagogii a fost executată de Horovitz Mór, pictor din Kosice.

În anul 1890 s-a construit, după proiectul lui Knapp Ferencz şi sub conducerea arhitectului Bach Sándor, o nouă sinagogă ortodoxă, tot în stil neomaoric în cartierul Oraşul Nou. În anul 1908, în curtea sinagogii s-a construit o a doua sinagogă (Sas Chevra) după proiectul lui Incze Lajos.

Până în anul 1905 spitalul a fost reconstituit şi extins la 80 de paturi. Confreria Sacra, împreună cu cele două comunităţi evreieşti, nu au rămas străine nici de asistenţa medicală destinată locuitorilor de altă credinţă din oraş. Astfel, la construcţia primului spital de copii (pe actuala str. Gen. Magheru), acestea au contribuit cu 2.000 de coroane.

În campaniile militare din primul război mondial evreii din Oradea au

participat în număr proporţional cu numărul lor. Localurile şcolilor, precum şi spitalul evreiesc au fost puse la dispoziţia armatei. Comunităţile evreieşti, împreună cu organele lor caritate au organizat ajutorarea familiilor rămase fără sprijin. Comunitatea neologă a înfiinţat un orfelinat pentru copiii celor căzuţi în lupte, în care, spre sfârşitul războiului au fost plasaţi şi copiii care au supravieţuit pogromurilor sângeroase din Galiţia din anul 1918 şi care au fost aduşi la Oradea. În timpul războiului a funcţionat cantina populară rituală a Comunităţii ortodoxe, unde a fost primit orice nevoiaş fără deosebire de religie sau naţionalitate.

Sinagoga neologă din Oradea

Noul guvern Károlyi Mihály al Republicii ungare a numit, la sfârşitul lui 1918, în fruntea judeţului Bihor pe prof. univ. Ágoston Péter, cunoscut antisemit. În perioada dezmembrării monarhiei austro-ungare şi a constituirii statelor naţionale central-europene, evreimea din fosta monarhie şi-a pus şi ea problema identităţii sale naţionale. În Oradea, evreii ortodocşi – cuprinşi în mai mică măsură în procesul de asimilare din perioada liberală a Ungariei – s-au orientat în special spre organizaţia Mizrachi, constituită la Oradea, imediat după instaurarea administraţiei române. Sub acelaşi nume începând din anul 1921, aceştia au editat un săptămânal care se axa pe apărarea intereselor minorităţilor naţionale evreieşti şi construirea noului cămin pe baze religioase. Ideile propovăduite de această organizaţie s-au extins repede printre credincioşii, care sub numele de Partidul Naţional Evreiesc, un partid comunitar, au obţinut majoritatea absolută în alegerile comunitare din anul 1920 şi a rămas în fruntea comunităţii până în 1932.

Alături de şcolile comunităţii ortodoxe, în anul 1920, la intervenţia Asociaţiei Naţionale a Evreilor din Transilvania, s-a aprobat înfiinţarea Liceului Evreiesc. Şcoala a instruit 24 generaţii de absolvenţi. Absolvenţii acestuia, supravieţuitori ai Holocaustului, se întâlnesc şi azi, din doi în doi ani, în Israel.

Munca creatoare şi strădania evreilor, precum şi caracterul liberal al noii administraţii româneşti, a dus la dispariţia neîncrederilor reciproce, dispariţie care a avut drept urmare înviorarea economică a oraşului, la care au contribuit în bună măsură şi evreii.

Pe măsură ce fascismul câştiga teren în Europa, dar mai ales după apariţia legilor antievreieşti din Ungaria, cele două comunităţi şi-au strâns rândurile, lăsând la o parte diferenţele ideologice. Numărul evreilor în această perioadă era de circa 25.000 de suflete.

În urma Dictatului de la Viena evreii din Oradea au fost loviţi pe neaşteptate de legi Kamaneţ-Podolsk.

Bărbaţii între 18-45 de ani au fost concentraţi pentru muncă forţată. Detaşamentele formate au fost trimise în Ucraina, în zona operaţiunilor militare, fără arme. În detaşamentele de muncă forţată pentru evrei s-a instaurat de la început un regim de o sălbăticie extremă. Mii de oameni îmbrăcaţi în haine civile, slab hrăniţi, au fost supuşi la munci grele, sub un tratament inuman din partea unor ofiţeri, subofiţeri şi soldaţi, special instruiţi pentru torturarea celor din detaşamentele de muncă forţată.

Odată cu ocuparea Ungariei de către armata germană, la 19 martie 1944 încă din prima zi evreilor li s-a interzis să părăsească localitatea de domiciliu. Toţi cei care au fost găsiţi în drum spre casă, în trenuri, în gări, au fost arestaţi şi internaţi

fără să mai poată lua legătura cu familia. Dispozițiile antievreiești au fost înăsprite, urmărind înlăturarea totală a evreilor din viața economică și socială. La 31 martie 1944, Gestapoul a rechiziționat Spitalul Evreiesc, precum și o serie de locuințe evreiești cu tot inventarul lor.

La 5 aprilie 1944 s-a dispus obligativitatea purtării semnului distinctiv al stelei galbene de către evrei. O zi mai târziu au avut loc arestări masive, care au continuat și în zilele următoare sub acuzația că evreii „au sabotat eforturile de război". Printre cei închiși au fost dr. Adorjan Emil, președintele societății anonime Vulturul Negru, Leitner Nándor, fratele președintelui comunității ortodoxe, dr. Váli Péter, erou al primului război mondial, numeroși funcționari, ziariști etc. La 16 aprilie 1944 s-a dispus prin hotărâre guvernamentală sechestrarea tuturor averilor evreiești. Nimeni nu putea reține mai mult de 3.000 de pengö. În ziua de 17 aprilie 1944 au fost închise și sigilate toate magazinele evreiești, mărfurile fiind confiscate. La 21 aprilie Sinagoga veche din Subcetate a fost rechiziționată și transformată în cazarmă pentru trupele germane. Ziarele ațâțau spiritele împotriva evreilor.

În ziua de 26 aprilie 1944, Consiliul de Miniștri al Ungariei a adoptat ordonanța privind rechiziționarea locuințelor evreilor și desemnarea unui nou domiciliu pentru ei. Tot atunci Consiliul de Miniștri a hotărât trimiterea în Germania, la cererea germanilor, a 50.000 de muncitori evrei, împreună cu familiile lor. Aceste ordonanțe prevesteau înființarea Ghetoului și deportarea evreilor, în vederea soluționării finale a „problemei evreiești".

Evenimentele își urmau cursul cu rapiditate. La 3 mai 1944 sute de afișe – semnate de adjunctul primarului – anunța populația evreiască a orașului despre înființarea Ghetoului și limitarea ieșirii pe străzi la o oră pe zi, între orele 9 și 10 a.m. O sută de comisii, repartizate pe cartiere și străzi, au împânzit orașul, au pătruns în casele locuite de evrei și au somat locatarii să-și părăsească căminele, putând să ia cu ei un bagaj de maximum 50 kg de persoană. Banii, ceasurile de mână, stilourile, până și ultima verighetă au fost confiscate pe loc. Ziarul Estilap, din 4 mai 1944 a anunțat că: „Ghetoul din Oradea va avea 30.000 de locuitori..." și „Mutarea evreilor se va face probabil în patru zile."

Ghetoul desemnat evreilor orădeni avea o suprafață de 130 iugăre cadastrale, teritoriu extrem de redus față de numărul populației închise aici, aceasta însemnând concentrarea a 15-16 persoane într-o cameră. Aceasta a inclus străzile din jurul Sinagogii mari ortodoxe, zona cel mai dens locuită de evreii cei mai săraci. Împrejmuit cu un gard de scânduri de doi metri înălțime, Ghetoul a fost închis și păzit cu strictețe. În afară de acesta, la Oradea a mai funcționat încă un ghetou, în Cazarma Crișului, cel al măturătorilor de stradă, precum și în jurul acestuia, unde, sub cerul liber, a fost amplasată populația evreiască din provincie, în jur de 8.000 de oameni.

La data de 10 mai 1944 comanda Ghetoului a fost preluată de jandarmerie. Regulamentul de ordine interioară al Ghetoului, un adevărat regulament de lagăr, a sporit și mai mult suferințele și umilințele obștii evreiești, lovind din plin în demnitatea ei umană. Perioada cea mai dramatică din viața celor închiși în Ghetou a început odată cu înființarea oficiului de anchetă al jandarmilor, numit pe scurt „Dréher" (fiind instalat în birourile fabricii de bere Dréher-Haggenmacher). Anchetarea evreilor în scopul de a stoarce eventuale declarații sau mărturisiri privind numele unor cetățeni creștini la care ar fi lăsat valori pentru păstrare, au fost făcute de către anchetatori care au folosit metode de torturare rafinate și bestiale. Oamenii au fost schiloditi, mulți omorâți și numeroși s-au sinucis în timpul anchetei de teama unor noi torturări. Anchetatorii nu au ținut cont de prestanță socială, vârsta sau sexul victimelor, printre mulți alții fiind „anchetați" și părinții președintelui Comunității ortodoxe, în vârstă de peste 80 de ani.

Înghesuiala din Ghetou, degradarea condițiilor de igienă, și așa minime, întreruperea curentului electric, teama permanentă de a ajunge pe mâna călăilor din camerele de tortură, au dus la o stare de decepție extremă în rândurile evreilor. În aceste condiții, autoritățile au lansat un zvon: evreii din Ghetou vor fi concentrați într-un oraș-ghetou undeva în Ungaria, dincolo de Dunăre, unde vor fi asigurate condiții de lucru și un trai mai acceptabil. Induși în

Rabinul de Vizhnitz - Eliezer Hager (1890 - 1945)

eroare în felul acesta, oamenii au fost liniştiţi, preocupaţi fiind de pregătirile de drum. Înşelaţi în repetate rânduri, ei nu şi-au dat seama că închiderea în Ghetou nu a avut un scop în sine. Aceasta constituia doar un mijloc de a-i concentra fără panică, de a-i linişti, de a limita încercările de evadare şi de a-i ţine, până la deportare sub supravegherea jandarmeriei.

La 25 mai 1944 a început evacuarea Ghetoului. Între 25 mai şi 3 iunie 1944, au fost ridicaţi în mod planificat, zilnic câte 2.500-3.000 de evrei şi deposedaţi de toate bunurile lor. După o călătorie de 4 zile în vagoane ferecate, nemâncaţi, fără apă, lipsiţi de minimele condiţii de igienă evreii au fost predaţi germanilor din Kosice, şi duşi mai departe în lagărele de exterminare de la Auschwitz-Birkenau. Ajunşi aici, doar aproximativ 10% din cei sosiţi au fost selecţionaţi – temporar – pentru muncă, restul au fost imediat gazaţi şi arşi. Evreii din Oradea au fost nimiciţi spre sfârşitul perioadei de funcţionare a Auschwitz-ului. Nu s-a păstrat nici o statistică cu privire la numărul evreilor care au pierit în camerele de gazare şi a celor morţi în diverse lagăre de muncă, dispersate pe teritoriul Europei ocupate de germani. Cert este că din evreimea de altădată, după război s-au întors în Oradea aproximativ 2.000 de supravieţuitori ai lagărelor şi ai detaşamentelor de muncă, trimise încă în anii anteriori în Ucraina.

La data eliberării oraşului, la Oradea s-au găsit foarte puţini evrei. Alături de cele 16 familii exceptate de legile rasiale s-a mai găsit un efectiv de 450 de bărbaţii, care făceau parte din două detaşamente de muncă aduşi la Oradea pentru deservirea unităţilor de apărare antiaeriană, precum şi acei câţiva care s-au ascuns sub diverse forme. Apoi, încetul cu încetul au apărut cei întorşi din refugiu, din nordul Ardealului, precum şi supravieţuitorii lagărelor de exterminare şi ai detaşamentelor de muncă. Evreii, slab îmbrăcaţi erau sleiţi de putere, fără locuinţă, fără mijloace de existenţă lovindu-se de acute griji materiale, spirituale şi morale. Necesitatea rezolvării neîntârziate a problemelor de întrajutorare a dus la crearea unei instituţii denumită Gruparea Democratică Evreiască. Aceasta s-a îngrijit, în afară de primirea şi înzestrarea cu strictul necesar a celor întorşi, şi de reintegrarea lor în viaţa normală, în recâştigarea demnităţii umane. Din această instituţie s-a desprins o organizaţie specială denumită DEFAB (Deportáltak Felkutatására Alakult Bizottság – Comitetul pentru Depistarea Deportaţilor), care şi-a propus depistarea şi aducerea acasă a supravieţuitorilor lagărelor. În condiţiile în care mersul trenurilor nu era încă restabilit, cu sprijinul guvernului, au fost organizate şase curse cu trenul în Polonia. Ruta trenului a fost Oradea – Cracovia, de unde, cu camionul, au fost cercetate lagărele de concentrare din împrejurimi, inclusiv Auschwitz-ul. Pe această cale s-au întors 4.500 de supravieţuitori ai lagărelor, originari din Ardealul de Nord.

Azi, la Oradea, mai funcţionează trei sinagogi şi două cimitire. Comunitatea din Oradea depune eforturi pentru a asigura supravieţuitorilor Holocaustului (bătrâni, bolnavi sau persoane fără familie) o viaţă liniştită, demnă, fără griji.

Comunitatea din Oradea – care cu câteva decenii în urmă reprezenta aproape o treime din populaţia oraşului – azi, nu depăşeşte 700 de suflete, cu multi varstnici, chiar octogenari, dar si de varsta

medie. În ultimul an, in Oradea, s-au nascut 6 copii evrei. Amintirea fostei comunități evreiești – cea mai mare comunitate evreiască din Transilvania – este păstrată de monumentul comemorativ al celor pieriți în Holocaust, realizat în marmură neagră, aflat în apropierea Sinagogii mari ortodoxe.

Din această comunitate provine ANSAMBLUL ARTISTIC compus din corul „GYURI VILAN ", care desfățoară pe scenă trei generații, bunicii cântând alături de nepoți, echipa de dansuri israeliene „OR NEURIM " compusă din tinerii comunității precum formația de muzică klezmer „ HAKESHET KLEZMER BAND", care în anul 2008 a avut deosebita onoare să fie invitată şi să participe la festivalul de muzică klezmer din TSFAT – ISRAEL, in 2009 la festivalul KLEZFIESTA din Buenos Aires – Argentina si JAZZ MEETS KLEZMER din Bucuresti.

Corul, care poartă numele regretatului GYURI VILAN z.l., cel care timp de peste 30 de ani a condus acest cor, şi care a fost şi fondatorul formației de muzică klezmer, precum coordonatorul întregului ansamblu artistic., care dealungul timpurilor a prezentat spectacole în diverse localități din România, precum şi în Ungaria vecină, unde relațiile cu comunitățile de acolo sunt foarte bune.

COMUNITĂȚILOR CREŞTINE NEOPROTESTANTE

Dumitru Noane

Județul Bihor, prin poziția sa geografică de tranziție de la spațiul central-european la cel sud-est şi est-european, de contact între Occident şi Orient, a fost în permanență o zonă de întrepătrundere şi de confluență a ideilor şi curentelor, un loc de interferență şi de efervescență culturală şi religioasă. Deasemenea, mozaicul etnic creat de-a lungul istoriei acestor meleaguri, cu un grad relativ ridicat al toleranței etnico-religioase care s-a manifestat în general, cu mici episoade mai violente, au creat condițiile ca astăzi să se constituie în importante repere de spiritualitate şi cultură, patru episcopii – romano-catolică, ortodoxă, reformată şi greco-catolică – şi Alianța Evanghelică, care grupează câteva din principalele culte neoprotestante care activează în România.

În secolul al XIX-lea s-a resimțit o decădere generală a spiritului religios, şi, atunci, s-a declanşat un nou val de Reformă în Europa şi America de Nord (SUA, Canada). Această mişcare a fost denumită generic ca neoprotestantă, pentru a putea fi deosebită de cea din secolul al XVI-lea, dar deosebirea constă mai mult în terminologie şi mai puțin în problemele legate de cult. În acest context, nici Bihorul nu putea fi ocolit de acest amplu proces de emulație spirituală, fapt ce explică actualul mozaic religios ce caracterizează viața sa spirituală.

În altă ordine de idei, trebuie remarcat faptul că aceste Biserici neoprotestante, în special curentele reprezentative pe plan mondial, şi-au adus un aport considerabil la revigorarea vieții morale şi sociale a comunităților în care îşi desfăşoară existența. De asemenea, de-a lungul existenței lor aceste biserici au creat şi o cultură specifică, o literatură de factură religioasă, o artă muzicală proprie, lucrări în domeniul eticii şi moralei, medicinei naturiste, istoriei şi arheologiei, explicării unor probleme ale ştiinței pornind de la învățăturile Bibliei.

Pornind de la aceste considerente, ne propunem prezentarea câtorva dintre comunitățile creştine neoprotestante, şi anume: baptistă, penticostală, creştină după Evanghelie şi adventistă.

BISERICA CREŞTINĂ BAPTISTĂ

Bihorul a fost poarta prin care au intrat baptiştii în Transilvania. Prima biserică baptistă, de limbă maghiară, a fost înființată în anul 1875 la Salonta, care a fost leagănul credinței baptiste din Transilvania, oferind bisericilor din județ pastori şi predicatori de seamă.

În primul grup de opt persoane (de limbă maghiară) care s-au botezat atunci, se afla şi românul Mihai Cornea (Kornya Mihai). După câțiva ani de instruire în preceptele noii sale credințe, Mihai Cornea a devenit unul dintre cei mai destoinici predicatori ai credinței baptiste pe care a început să o răspândească atât între maghiari, cât mai ales între români, pentru care a înființat 15 biserici.

Biserica Creştină Baptistă maghiară din Oradea

Principalii factori favorizanţi ai răspândirii credinţei baptiste în localităţile din judeţ au fost:

- Mutarea în localitatea respectivă a unui credincios baptist;
- Botezarea unor localnici în biserici baptiste din alte localităţi;
- Botezarea unor localnici în timpul primului război mondial, pe front sau în prizonierat;
- Revenirea unor localnici acasă de la muncă din SUA, unde au fost convertiţi;
- Activitatea misionară a unui predicator sau a unor credincioşi din alte localităţi.

Cele mai vechi biserici baptiste din judeţ sunt întemeiate înainte de 1900 la Alparea, Auşeu, Batăr, Cheşa (1885, prima Biserică Baptistă Română din Transilvania), Ciumeghiu, Fonău, Girişul Negru, Gurbediu, Râpa, Sârbi, Suplacu de Tinca, Stracoş, Talpoş, Tăut, Tulca, Ucuriş, Vintere.

Până la sfârşitul primului război mondial au mai apărut biserici în Cărăsău, Călacea, Codru, Cociuba Mare, Chistag, Bălaia, Bălnaca, Beiuşele, Beznea, Birtin, Bogei, Botean, Borod, Borozel, Bratca, Burzuc, Făncica, Dobreşti, Duşeşti, Gruilung, Homorog, Husasău de Criş, Lugaşu de Jos, Mierlău, Oşand, Ortiteag, Orvişele, Petid, Peştera, Petreu, Săbolciu, Sărsig, Sânnicolau Român, Tinca, Tinăud, Topa de Criş, Ţigăneşti, Vadu Crişului, Valea Crişului.

În perioada interbelică, în ciuda unor oprelişti sau şicane administrative au fost inaugurate biserici în Abrămuţ, Avram Iancu, Bistra, Cacuciu Vechi, Căuaşd, Cefa, Ciuleşti, Cornşeşti, Cusuiş, Cuzap, Gepiu, Ghiorac, Gurani, Gurbeşti, Hinchiriş, Hidişelul de Sus, Hodiş, Iteu, Izbuc, Josani, Lăzăreni, Peştiş, Salonta (biserica română), Sititelec, Sudrigiu, Şauaieu, Şumugiu, Tărcăiţa, Tileagd, Topa de Sus, Ursad.

După instalarea regimului comunist, în ciuda tuturor greutăţilor provocate de către autorităţi, au fost deschise biserici în Aleşd, Beiuş şi Marghita (bisericile româneşti), Meziad, Popeşti, Sânmartin, Şuncuiuş, Totoreni.

În perioada de după decembrie 1989 a continuat lucrarea de plantare de noi biserici în Băile Felix, Fâşca, Leş, Marginea, Pădurea Neagră, Pocola, Sălard(biserica română), Sântandrei, Seliştea de Vaşcău şi Vaşcău.

Giorgiov Adrian şi Simon Jozsef - pastori de la Biserica Baptistă maghiară din Oradea

Înfiinţarea bisericilor baptiste din judeţ s-a realizat prin:

- Punerea la dispoziţie de către credincioşi a unui teren sau a unei case pentru construire/amenajare
- Finanţarea de către credincioşi mai înstăriţi(cazul nobilului Palladi Victor din Topa de Criş)
- Colectă de la membrii noii bisericii şi/sau de la membrii unor biserici din satele vecine, care au tutelat înfiinţarea noii biserici

Biserica Baptistă "Betel" din Petreu

Biserica Baptistă nr. 2 din Oradea

• Sprijin din partea unor credincioşi din alte ţări(în special SUA) sau plecaţi de aici în alte ţări

Trebuie remarcat faptul că, la începuturi, comunităţile baptiste au fost alcătuite împreună, din români şi maghiari, fără deosebire, cu ţinerea serviciului divin alternativ, şi într-o limbă şi într-alta, separarea făcându-se doar pe masură ce comunităţile creşteau şi lăcaşurile de cult deveneau neîncăpătoare. Abia din 1990, odată cu înfiinţarea Convenţiei Bisericilor Baptiste Maghiare din România, s-a produs o separare distinctivă, pe criterii etnice.

De la începuturi comunităţile baptiste au fost, mai ales la sate, în conflict cu preoţii şi enoriaşii bisericilor romano-catolice, ortodoxe sau greco-catolice existente în localitate şi, mai puţin cu cei reformaţi, cu care de cele mai multe ori s-a ajuns la colaborare interconfesională. În perioada comunistă, regimul a căutat să ţină sub control fenomenul religios, în general, şi cel neoprotestant, în special, sub pretextul că legăturile acestor comunităţi cu structuri similare din străinătate ar aduce prejudicii noii democraţii populare şi procesului de făurire a unei noi societăţi multilateral dezvoltate

Dar comunităţile baptiste s-au confruntat şi cu probleme interne, în special de natură doctrinară, care s-au manifestat mai ales după apariţia în România a cultului penticostal(1922) şi, mai exact a mişcării neopenticostale charismatice (după 1956) care s-a „cuibărit" şi în sânul unor comunităţi baptiste din Bihor provocând derută în rândul credincioşilor(de ex. cei din Aleşd).

În peisajul religios al Oradiei baptiştii constituie o prezenţă remarcabilă. Mihai Cornea a înfiinţat prima biserică baptisă din Oradea (de limbă maghiară) prin botezul pe care l-a ţinut în apele Crişului Repede în anul 1885. În municipiul nostru există, în prezent, 10 biserici baptiste – 8 româneşti şi 2 maghiare-, cu un total de circa 6.000 de membri adulţi botezaţi plus copiii lor.

Cea mai mare dintre ele este Biserica Emanuel, care are peste 3.000 de membri botezaţi adulţi plus un număr de 1.500 de copii, fiind cea mai mare biserică baptistă, atât din România cât şi din întreaga Europă. Monumentala clădire a bisericii, situată la intersecţia B-dului Decebal cu Calea Aradului, are o sală de închinăciune cu o capacitate de 2.700 de locuri şi un corp de clădire pentru birouri. Alăturat funcţionează Liceul Baptist Emanuel, iniţial cu un singur corp de clădire, căruia, în scurt timp, i s-a mai adăugat încă unul, deoarece, pe măsura afirmării sale în peisajul şcolar orădean, a devenit o unitate şcolară tot mai căutată de părinţii şi copii orădeni pentru performanţele sale educaţionale şi pentru baza sa instructiv-educativă.

Biserica Baptistă nr.1 îşi are sediul vis-a-vis de hotelul Dacia Continental, într-o clădire ce datează din anul

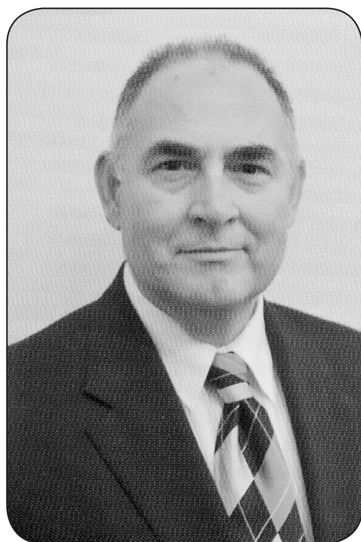
Pastorul Liviu Olah

Pastorul Paul Negruţ, rector al Universităţii "Emanuel" Oradea

1912. Numără peste 1.100 de membrii botezaţi, plus 300 de copii, păstoriţi de către predicatorii Veres Ernö şi Simon Ioszef, primul preşedinte al Convenţiei Bisericilor Baptiste Maghiare din România. În anul 1930, un grup de credincioşi maghiari au întemeiat Biserica Baptistă Bethelem, pe strada Beiuşului nr.12, care este păstorită tot de păstorii Bisericii nr.1. În anul 1990, credincioşii baptişti maghiari s-au desprins din comunitatea baptistă orădeană, care includea credincioşi români şi maghiari la un loc, şi şi-au constituit o comunitate separată pe strada G-ral Henri Berthelot nr.5, lângă Biserica baptistă nr.1, unde este sediul central al Convenției Bisericilor Baptiste Maghiare din România, care numără numără 12.567 membri şi aparţinători, în cele 244 biserici din 16 judeţe ale ţării şi are are centre de misiune în Oradea, Zalău şi Braşov .

Prima biserică baptistă română din Oradea a fost întemeiată în anul 1912 sub numele de Biserica Baptistă nr. 2. În primii ani de existenţă a acesteia, credincioşii s-au adunat la închinăciune în case particulare. În anul 1923 aceştia au cumpărat o casă pe strada Simion Bărnuţiu nr.31 şi au transformat-o în casă de rugăciune şi închinăciune. De-a lungul anilor, casa a fost mărită de mai multe ori, ultima adăugire făcându-se în anul 1979, când s-a ajuns la 900 de locuri, plus 5 săli anexe, folosite pentru şcoala duminicală a copiilor. Pastorul Nicolae Covaci deţine recordul de longevitate în păstorirea unei biserici, îndeplinind această slujbă în Biserica nr.2 timp de 42 de ani. Sub păstorirea sa biserica a ajuns la 500 de membri. La începutul anului 1974, lui Nicolae Covaci i s-a alăturat pastorul Liviu Olah. Prin predicile sale inspirate s-au convertit şi au fost botezaţi în doi ani şi jumătate un număr de 650 de noi credincioşi.

Pastorul Petru Vidu - președintele Comunității Baptiste de Oradea

În perioada 1977-1981, sub păstorirea predicatorului Iosif Ţon biserica a crescut la 1.700 de membri, iar sub păstorirea predicatorilor Nicolae Gheorghiţă şi Paul Negruţ, Biserica nr.2 a continuat să crească în acelaşi ritm, în tot timpul anilor de atunci încoace. În anul 1989 echipei de pastori ai bisericii li s-au adăugat Cornel Iova şi Petre Vidu, iar din 1990 a revenit la păstorirea bisericii şi Iosif Ţon.

Biserica Baptistă "Credința" din Dernișoara

Biserica a ajuns la peste 3.000 de membri în anul 1993, când se intalase în noul lăcaş al Bisericii Baptista Emanuel. Vechiul lăcaş de cult de pe strada Simion Bărnuţiu nr.31 funcţionează în prezent ca Biserica Baptistă Decapole.

În anul 1948 un grup de redincioşi din Biserica nr.2 au decis să întemeieze o nouă biserică pe strada Clujului nr. 8, aceasta devevind Biserica Baptistă nr.3. Sub conducerea pastorului Teodor Vereş, biserica a ajuns la un număr de 400 de membri. În anul 1993, pentru că localul din strada Clujului devenise neîncăpător, credincioşii au decis să construiască

Biserica Baptistă "Emanuel" Oradea - interior

o frumoasă clădire de cult pe strada Olteniei, la nr.12. Cea mai mare parte a credincioşilor din biserica de pe strada Clujului s-au mutat în noua biserică, denumită Biserica Baptistă Golgota. Ceilalţi credincioşi au rămas în biserica din strada Clujului, devenită Biserica Baptistă Elim, în prezent ei lucrând la ridicarea unui nou lăcaş de cult câteva case mai încolo.

În anul 1976, un alt grup de credincioşi de la Biserica nr.2, a întemeiat Biserica Baptistă nr.4, în cartierul Ioşia pe stada Piteştilor nr.18, actualmente Biserica Baptistă Sion. La începutul anilor '90 biserica avea 150 de membri şi era păstorită de către pastorul Gheorghe Pădure.

După 1990 credincioşii din partea de est a oraşului, pentru a avea un lăcaş de cult mai aproape, mai accesibil, au întemeiat Biserica Baptistă Salem pe Calea Clujului nr.213. Tot la începutul anilor '90 în cartierul Rogerius, lângă magazinul Artima a fost ridicat un frumos lăcaş de cult unde funcţionează Biserica Baptistă Harul. De asemenea, credincioşii din zona B-dului Ştefan cel Mare – cartierul Oncea şi-au întemeiat, după 1990, un lăcaş de cult al lor pe strada Lăcrămioarelor nr.7 cu denumirea Biserica Baptistă Sf. Treime.

În data de 19 decembrie 2004, a avut loc consacrarea noii clădiri a Bisericii Baptiste "Providenţa" din Oradea, de pe strada Ciheiului. Biserica s-a înfiinţat în anul 1996 de către un grup de credincioşi din cartierul Nufărul, purtând iniţial numele "Credinta". Din partea oficialităţilor oraşului

Biserica Baptistă din Topa de Criş

Biserica Baptistă din Călacea

au participat viceprimarul Mihai Dan Groza, deputatul Cornel Popa şi senatorul Radu Ţârle.

Bisericile baptiste sunt conduse de pastori care sunt ordinaţi(hirotonisiţi) pe viaţă. Pe lângă aceştia sunt aleşi, pe o perioadă de 2 ani, din rândul membrilor bisericii, presbiteri şi diaconi, care îndeplinesc o serie de atribuţiuni atât pentru bunul mers al activităţii de cult cât şi al celei administrative. Bisericile se unesc în asociaţii zonale, denumite comunităţi de biserici, iar pe plan naţional, toate aceste sunt cuprinse în Uniunea Bisericilor Baptiste din România. Pe aceste trepte organizatorice bisericile îşi aleg, pentru un mandat de 4 ani, conducători, pentru un mandat de 4 ani, care însă nu reprezintă grade ierarhice.

Baptiştii consideră că trebuie să fie cetăţeni corecţi, cinstiţi şi harnici, care să se implice în viaţa politică, socială şi culturală a ţării. Din acest motiv, începând din anul 1923, Biserica Baptistă nr.2 a avut o tipografie proprie care a fost, ulterior, intezisă şi confiscată de regimul comunist. Din anul 1925 până în 1929, baptiştii au avut un azil de bătrâni şi orfelinat pe strada George Enescu. În anul 1929 şi-au construit un azil de bătrâni şi orfelinat pe strada G-ral Henri Berthelot. Aceste aşezăminte de caritate creştină au fost interzise şi închise de către regimul comunist.

După revoluţia din decembrie 1989, baptiştii din Oradea şi-au reluat misiunea de implicare activă în viaţa socială prin construirea orfelinatului din Sânmartin, proprietate a Bisericii Baptiste Emanuel, cunoscut sub numele de Căminul Felix. Reuşita acestui prim proiect a condus, după câţiva ani, la înfiinţarea unui al doilea obiectiv de acest tip în zona Sântandrei.

În anul 1990, Biserica Baptistă nr.2, în paralel cu demararea proiectului viitorului lăcaş de cult, s-a lansat activ şi în domeniul educaţional prin înfiinţarea Liceului Baptist şi a Institutului Biblic Baptist.Liceul Teologic Baptist «Emanuel» a fost înfiinţat pe acelaşi amplasament cu Biserica Baptistă Emanuel.În anul 1992 şcoala a devenit membru al Asociaţiei Internaţionale a Şcolilor Creştine. Din anul 1998 în cadrul şcolii funcţionează învăţământul gimnazial, iar din anul 2002 şi cel primar. Specializări: Teologie baptistă, Matematică-Informatică. Oferta specifică a şcolii: Muzică, Studiul Bibliei, Cor, Capelă, Consiliere spirituală.

Denumit iniţial Institutul Biblic Baptist, acesta a fost înfiinţat prin hotărârea Adunării generale extraordinare din 13 septembrie 1990 şi a fost aprobat prin Hotărârea Guvernului României din 10 ianuarie 1991. Până în ianuarie 1998 s-a numit Institutul Biblic Emanuel din Oradea ca urmare a aprobării Secretariatului de Stat pentru Culte nr. 1008 din 11 octombrie 1993. Universitatea funcţionează în sistem non-profit, fiind proprietate a Bisericii Creştine Baptiste Emanuel din Oradea. După ce înfiinţarea Universităţii Emanuel din Oradea a fost aprobată de către Guvernul României, a fost încheiat „Protocolul între Ministerul Învăţământului şi Ştiinţei, Secretariatul de Stat pentru Culte şi Uniunea Bisericilor Creştine Baptiste, privind cooperarea în probleme de învăţământ...".Prin adeverinţa nr.152 din 1 martie 1995 „Conducerea Uniunii Bisericilor Creştine Baptiste din România adevereşte că Institutul Biblic Emanuel din Oradea (actualmente Universitatea Emanuel din Oradea) funcţionează de la înfiinţare (1990). Înfiinţarea acestei universităţi a fost avizată de conducerea Uniunii Bisericilor Creştine Baptiste din România prin Consiliul Uniunii". Din acelaşi document reiese că Uniunea Bisericilor Creştine Baptiste din România sprijină atât moral cât şi financiar Universitatea Emanuel din Oradea. Actualmente universitatea funcţionează sub autoritatea spirituală a Bisericii Baptiste Emanuel din Oradea şi sub autoritatea academică a Ministerului Educaţiei Naţionale, prin acordarea acreditării instituţionale. Începând cu ianuarie 1998, datorită

proiectelor de dezvoltare a şcolii, prin înfiinţarea unei noi facultăţi, pe lângă facultatea de teologie, facultatea de management, s-a propus schimbarea numelui în Universitatea Emanuel pentru a reflecta mai clar prin denumire, aria de interes a specializărilor care sunt cuprinse în cadrul şcolii. Universitatea dispune de un campus modern la ieşirea din Oradea spre Băile Felix, construit în anii '90.

Societatea Misionară Română a construit la începutul anilor '90 pe strada Cuza Vodă, o ipresionantă Casă de Editură pentru producţia de carte creştină. Alături de aceasta, un grup de baptişti orădeni au construit o mare şi modernă tipografie de carte creştină *Romflair Press*.

Împreună cu alte culte neoprotestante membre ale Alianţei Evanghelice, baptiştii au creat şi postul de radio creştin "Vocea Evangheliei", post ce emite pe unde ultrascurte(FM), dar poate fi în prezent accesat şi prin internet. Studioul de radio era instalat iniţial în clădirea Casei de Editură de pe strada Cuza Vodă şi emitea pentru municipiu şi zona învecinată.În prezent dispune de un frumos sediu pe strada Zlatnei nr.13, unde activează o echipă tânără şi plină de entuziasm condusă de pastoral Daniel Burtic. De asemenea, Radio"Vocea Evangheliei" mai are deschise studiouri la Bucureşti, Timişoara, Cluj-Napoca, Sibiu şi Suceava.

ISTORIA BISERICII LUI DUMNEZEU APOSTOLICĂ PENTICOSTALĂ

Penticostalii reprezintă un cult religios puternic în întregul judeţ şi în municipiul Oradea, potrivit ultimelor statistici numărând circa 30.000 de credicioşi. Bine organizaţi, ei îşi aduc un aport substanţial la dezvoltarea oraşului nostru, alături de ceilalţi credincioşi neoprotestanţi.

În România, prima Biserică penticostală s-a deschis la 10 septembrie 1922 în localitatea Păuliş, judeţul Arad, ca urmare a vindecării miraculoase a unei credincioase baptiste, pe nume Persida Bradin. În urma acestui eveniment, soţii Bradin au îmbrăţişat credinţa penticostală, iar Gheorghe Bradin a devenit unul dintre principalii conducători penticostali din ţară. Până în 1927 erau şase biserici penticostale româneşti în judeţul Arad – Păuliş, Cuvin, Pâncota, Maderat, Micălaca şi Toimoş – patru săseşti în jurul Mediaşului şi una maghiară la Timişoara.

În judeţul Bihor, prima biserică penticostală s-a înfiinţat în anul 1927, în localitatea Picleu. Păstorul acestei biserici a fost Pavel Ciuciu, care în urma evenimentului de la Păuliş se hotăreşte să ia legătura cu Gheorghe Bradin şi să se iniţieze în noua credinţă. În jurul Aleşdului s-au deschis, aproape concomitent cu aceasta, mai multe biserici penticostale – la Peştiş, Lugaşul de Jos, Groşi, Peştera, Bratca şi Vadu Crişului -, păstorite de Mihai Şorhenţ, Mihai Urs, Ioan Urs şi Ilie Platona. Începând cu anul 1936 încep să ia fiinţă biserici penticostale în zona dintre Oradea şi Beiuş, la Orvişele, Tăşad, Inceşti, Ceişoara şi Codru. În prezent, în judeţul Bihor există peste 140 de biserici

Biserica penticostală "Efrata" din Oradea

Biserica Penticostală "Philadelfia" din Oradea

penticostale, practic în toate orașele și în aproape toate satele județului, dovadă a spriritului foarte activ al comunității penticostale bihorene de punere în aplicare a conceptului de trezire spirituală.

În Oradea, prima biserică a fost întemeiată de un grup de credincioși români și maghiari condus de Lerr János, anul probabil al acestui eveniment fiind 1928. La început, credincioșii penti-costali nu au avut un lăcaș de cult propriu, serviciile religioase ținându-se în casele acestora.

În anul 1932 românii s-au separat și au deschis prima *Biserică Penticostală Română* din Oradea – actuala Biserică Penticostală nr.1 – pe strada Fluierașilor, responsabilul acestei biserici fiind, la început, pastorul Balogh Joszef.Între anii 1937-1938 biserica a funcționat în locuința lui Ioan Abrudan. Până în anul 1938, când a fost ordinat ca pastor Petru Tivadar, pastorația și actele de cult în această biserică au fost oficiate de către Pavel Ciuciu.În anul 1939, Biserica Penticostală s-a mutat pe strada Decebal. Perioada 1939-1944 a fost perioada cu cele mai multe persecuții.Aproape pretutindeni în județ, pastorii și conducătorii bisericilor penticostale au fost arestați și aduși la Oradea pentru interogatoriu.Între anii 1946-1954, Biserica Penticostală a funcționat pe strada Iacobinilor nr.28, în cartierul Ioșia.În anul 1954 s-a cumpărat o clădire ce aparținea Întreprinderii PLAFAR Oradea, pe strada Ion Ghica nr.13 și, în vara aceluiași an, clădirea respectivă a fost amenajată, devenind lăcaș de cult al Bisericii Penticostale nr.1 Oradea. În această perioadă au fost ordinați ca și pastori Mihai Chișe și Ioan Abrudan, care au colaborat în pastorația bisericii cu Petru Tivadar până în 1965, când acesta a emigrat în SUA.În perioada 1965-1975 în pastorația bisericii s-au succedat pastorii Florea Iuliu și Constantin Creangă, iar între anii 1975-1990 pastorul bisericii a fost Traian Ștrengaru. În anul 1979 clădirea a fost demolată și s-a început construirea unui lăcaș de cult spațios și corespunzător, finalizat în anul 1981. La acea dată Biserica Penticostală nr.1 din Oradea era una dintre cele mai mari biserici penticostale din țară. În anul 1990 pastorația bisericii a fost preluată de către Florian Mudura, unul din absolvanții primei promoții a Seminarului Teologic Penticostal din București, împreună cu Florian Damian. După plecarea acestuia din urmă în SUA, pastorului Florian Mudura i s-au alăturat, la conducerea bisericii, pastorii: Traian Ștrengaru, Ioan Marinău, Gheorghe Băbălaie și Liviu Apolzan.

Biserica Penticostală nr.2 maghiară, și-a început activitatea în anul 1931 într-o casă pe Dealul Viilor, sub conducerea lui Ler István. În anul 1946 această biserică s-a mutat pe strada Constanței nr.10, avându-i ca pastori pe Kosma István și Káloy Alexandru, până în anul 1976 când pastorația a fost preluată de Boros István. În anul 1980, Nacsadi Mihai a oferit, din proprietatea sa, un teren, pe stada Nistrului nr.43, pentru construirea unei clădiri ca sediu pentru biserică, construcția fiind terminată în anul 1982. De la această dată, pastorația bisericii a fost asigurată și de pastorul Ioan Berar,

Biserica Penticostală "Speranța" din Ștei

Biserica Penticostală din Tileagd

pastorul Bisericii Penticostale nr.3 din cartierul Oncea. În prezent, pastorul Bisericii Penticostale nr.2 este Lucza Imre, absolvent al Seminarului Teologic Penticostal.

Biserica Penticostală nr.3 s-a deschis în anul 1978, datorită faptului că localul Bisericii Penticostale nr.1 devenise neîncăpător pentru numărul mare de credincioşi pe care ajunsese să îl aibă aceasta. În anul respectiv s-a cumpărat, pe strada Bihorului nr.53, o casă mare şi spaţioasă, pe care credincioşii penticostali din Oncea au transformat-o şi reamenajat-o, reuşind să realizeze un frumos lăcaş de cult. De la fondare şi până în martie 1993, pastorul acestei biserici a fost Ioan Berar, de la această dată, pentru circa un an de zile, pastoraţia a fost preluată de Ilie Jolţa, după care la conducerea bisericii revine Ioan Berar, asistat de Ilie Jolţa.

Ca urmare a libertăţii religioase de după 1989, credincioşii penticostali din Oradea folosesc oportunitatea de a pune în aplicaţie o viziune mai veche a Bisericii Penticostale nr.1, şi anume, ca în fiecare cartier să existe o biserică penticostală. Astfel, între anii 1990-1994 în Oradea au fost fondate 7 noi biserici penticostale.

Biserica Penticostală nr.4 a funcţionat iniţial pe strada D.Cantemir nr.36, în casa pastorului Gabor Iancu, fiind alcătuită din credincioşi români şi rromi. Pastoraţia acestei biserici a fost asigurată de pastorul Mudura Florian de la Biserica Penticostală nr.1, asistat de Gabor Iancu. De câţiva ani Biserica Penticostală nr.4, supranumită HOREB, dispune de un lăcaş de cult nou şi frumos pe aceeaşi stradă la nr.38.

Biserica Penticostală nr.5, supranumită TABOR, este amplasată în cartierul Nufărul, pe strada Meiului nr.5, primul pastor al acestei biserici fiind Teodor Ciuciui.Ulterior pastoraţia a fost asigurată de pastorii Ioan Bogdan şi Gheorghe Popa. Credincioşii acestei biserici au construit un lăcaş de rugăciune modern şi impunător, care adăposteşte şi Colegiul Biblic Est-European care pregăteşte tineri pentru lucrare, în cursuri la zi de trei ani, constituit prin transformarea Departamentului de educaţie şi învăţământ al S.P.M.C.R.. Biserica are ca obiective de viitor deschiderea unei grădiniţe creştine şi a unui azil de bătrâni.

Biserica Penticostală nr.6, supranumită MARANATA, funcţionează în cartierul Ioşia, pe strada Greierului nr.17, în clădirea fostului Cinematograf Ioşia, avându-l ca pastor pe Teodor Ivan. Clădirea a fost foarte deteriorată, practic scoasă din uz. La începutul anului 1991 credincioşii penticostali au început lucrările de reparaţii şi reamenajare a clădirii şi, în ultima duminică din luna iulie 1991, s-a oficiat slujba de deschidere (de sfinţire) a bisericii.

Biserica Penticostală nr.7, supranumită PHILADELFIA, este situată în apropiere de Gara centrală Oradea, pe strada Ana Ipătescu nr.11, avându-l ca pastor pe Ilie Jolţa. Această biserică şi-a construit un frumos edificiu, probabil cel mai impunător din zona respectivă. Între obiectivele sale de viitor pot fi menţionate deschiderea, în cooperare cu Primăria şi cu celelalte biserici, a unei cantine pentru săraci şi a unui cabinet medical.

Biserica Penticostală nr.8 a fost deschisă în anul 1992 în cartierul Eminescu, pe strada Recoltei nr.5, şi funcţionează sub pastoraţia lui Ioan Marinău. Şi credincioşii de aici şi-au construit un lăcaş nou de închinăciune.

Biserica Penticostală nr.9, supranumită EFRATA, este situată pe strada Dobrogei nr.1/A. Prin efortul financiar al credincioşilor ce alcătuiesc biserica, s-a cumpărat o casă care a fost transformată în lăcaş de închinăciune. Inaugurarea acestuia a avut loc în data de 11 decembrie 1994, biserica fiind păstorită de pastorii Gheorghe Paşca şi Grigore Bănoiu.

În anul 1994 s-au finalizat lucrările unei frumoase clădiri cu 4 etaje, unde au fost acordate şi 10 săli de clasă pentru a se asigura funcţionarea

Pastorul Ilie Jolța - secretarul Comunității Penticostale de Oradea

Seminarului Liceal Penticostal Oradea, proaspăt înfiinţat. **Liceul Teologic Penticostal ”Betel”** a fost fondat în anul 1994 de către Biserica Penticostală nr.1»BETEL» din Oradea, str. Ion Ghica nr.13, fiind proprietatea acesteia şi funcţionează sub călăuzirea Bisericii şi a Inspectoratului Şcolar al Judeţului Bihor.Liceul Teologic Penticostal ”Betel” este o instituţie şcolară finanţată de către stat, fiind cuprinsă în reţeaua şcolilor subordonate Ministerului Educaţiei şi Cercetării şi Inspectoratului Şcolar Judeţean Bihor. Acesta funcţionează din anul 1994 pe baza Dispoziţiei cu nr.73 din 23.06.1994, iniţial sub denumirea de Seminarul Teologic Penticostal, denumire care a fost schimbată în anul 2001 prin Dispoziţia cu nr. 3093 din 18.05.2001 de către ISJ Bihor, în Liceul Teologic Penticostal Oradea, iar din anul şcolar 2005-2006, cu numele de Liceul Teologic Penticostal ”Betel”, Oradea, prin Decizia 5419/17.10.2005. Din 1994 şi până în anul şcolar 2004-2005 liceul a funcţionat în clădirea din Ion Ghica nr.13, în cele 10 săli puse la dispoziţie de către Biserica Penticostală Betel.Anual şcoala s-a dezvoltat numeric şi prin introducerea ciclului gimnazial începând cu anul şcolar 2000-2001, fapt ce a dus la demararea unui proiect de construcţie a unei noi clădiri. Începând cu anul şcolar 2005-2006, Liceul Teologic Penticostal ”Betel” îşi desfăşoară activitatea într-o clădire nouă în Cartierul Nufărul II, pe strada Nicolae Şova nr.6, clădire inaugurată la începerea anului şcolar din 12 septembrie 2005.

Bisericile penticostale din judeţele Bihor, Satu Mare şi Maramureş funcţionează sub conducerea **Comunităţii Penticostale regionale Oradea.** Sediul acesteia a fost până la începutul anilor 90 pe strada Horea nr.12 şi era condusă de pastorii Florian Mudura-preşedinte şi Teodor Ivan- secretar. Conducerea comunităţii regionale este asigurată de un comitet format din 11 pastori din judeţele respective. În prezent, comunitatea dispune de un nou şi modern sediu pe strada Eftimie Murgu, nr. 2A. Biroul permanent al comunităţii este alcătuit din: Jolta Ilie - preşedinte , Bogdan Ioan - vicepreşedinte, Bodog Ionel – secretar şi membrii Moldovan Ioan, Apolzan Liviu, Băbălaie Gheorghe, Blaga Florian, Haidău Ionel, Pustan Ioan, Jula Vasile, Berce Iosif.

Originile **Centrului Creştin Betania,** situat în cartierul Rogerius, pe strada Doina nr.19, datează din 8 septembrie 1991, când a avut loc deschiderea Bisericii Penticostale BETANIA, într-o baracă-pavilion, de către un grup însemnat de credincioşi penticostali care locuiesc în acest cartier, dar care până la data respectivă făceau parte din alte biserici penticostale din Oradea. În luna martie 1992 aceştia au început construirea clădirii principale a unui viitor complex social, respectiv clădirea care va adăposti Sala de conferinţe, cu 1.000 de locuri capacitate, împreună cu corpul sălilor anexe, cu patru nivele, pentru clasele de Şcoală duminicală şi birourile administrative. În ziua de 22 decembrie 1996 a avut loc dedicarea actualei clădiri a bisericii, care are o capacitate de 1100 de locuri, sală de mese, bucătărie, studio audio, bibliotecă, 6 birouri, 2 săli de consiliere, 5 săli de clasă pentru şcoala duminicală, 2 camere de oaspeţi, spaţii de depozitare. Alături de impunătoarea clădire a Sălii de conferinţe urmau a se construi alte două obiective de interes social: o şcoală şi un dispensar policlinic. În martie 1993, sub conducerea pastorului Teodor Bulzan, credincioşii acestei biserici fondează **Centrul Creştin Betania–Oradea,** denumire sub care sunt înregistraţi ca persoană juridică autonomă. Obiectivele prioritare ale Centrului Creştin Betania sunt:

Pastorul Ion Moldovan - președintele Comunității Penticostale de Oradea

a) părtăşia credincioşilor în închinare, proclamarea Evangheliei şi instruirea biblică a acestora;

b) implicarea socială în activităţi de caritate, învăţământ, asistenţă medicală etc.

În paralel cu activităţile aferente

Biserica Penticostală "Odaia de Sus" din Sârbi

Centrului, pastorul Teodor Bulzan, preşedintele acestuia, în asociere cu dl. Lars Hornberg, pastor suedez stabilit în Oradea, a întemeiat în anul 1993, **Fundaţia Speranţa,** cu sediul pe strada Mehedinţi. Aici, pe un teren atribuit de către Primăria Oradea, în martie 1994, au început lucrările de construcţie la primul obiectiv al fundaţiei: Clinica-centru de zi pentru recuperarea copiilor handicapaţi, instituţie socială cu o capacitate de 75 de locuri, dată în folosinţă la 17 octombrie 1994. Aici beneficiază de asistenţă medicală şi pedagogică competentă şi gratuită copii handicapaţi din Oradea şi din judeţul Bihor, rod al colaborării dintre Fundaţia Speranţa şi organizaţia suedeză a **Lion's Club.** De asemenea, cu sprijinul **Dorcas Aid International**, Centrul Creştin Betania a derulat un alt demers pentru realizarea proiectului social CASA DE TRANZIŢIE PENTRU FETE–ORADEA. Scopul este asigurarea integrării sociale a adolescentelor provenite din centre de plasament prin: oferirea unui spaţiu rezidenţial; asigurarea necesarului alimentar, igienic; integrarea profesională a tinerelor; pregătirea acestora pentru viaţa independentă; asistenţă spirituală pe baza moralei creştine.

Societatea Penticostală de Misiune Creştină din România

În perioada imediat următoare evenimentelor din decembrie 1989, odată cu dobândirea deplinei libertăţi religioase în ţara noastră, independent de Filiala Bihor a Cultului Penticostal, dar nu din dorinţa de separare de aceasta ci din raţiuni practice, s-a constituit **Societatea Penticostală de Misiune Creştină din România** (SPMCR), organizaţie juridică, non profit, cu în sediul Oradea, Piaţa 1 Decembrie 1918 nr.11. Activitatea SPMCR este coordonată de Consiliul de Conducere, format din 13 pastori din toate zonele ţării, conducerea executivă fiind asigurată de Biroul executiv, format din 5 directori de departamente, avându-i în frunte pe pastorii Teodor Bulzan-preşedinte şi Ioan Bogdan-vicepreşedinte. Scopul SPMCR este: de a răspândi Evanghelia în România prin tipărirea de cărţi, reviste, tratate şi alte materiale cu conţinut creştin; pregătirea misionarilor şi evangheliştilor şi trimiterea lor în zonele neevanghelizate ale ţării; asistenţa spirituală pentru problemele specifice tinerilor şi familiilor; ajutorarrea săracilor prin asistenţă materială; înfiinţarea şi susţinerea de orfelinate şi azile de bătrâni. Activitatea societăţii este susţinută prin donaţii benevole din partea membrilor, susţinătorilor şi a simpatizanţilor.

Câteva dintre realizările *Societăţii Penticostale de Misiune Creştină din România*: editarea periodică a revistei **Mesaj evanghelic,** revistă ce se adresează colaboratorilor, tinerilor şi tuturor celor care doresc să se implice în lucrarea de misiune; iniţierea PROIECTULUI 2000, care vizează plantarea de noi biserici în localităţile ţării unde nu există biserici neoprotestante; iniţierea unor programe de instruire, cursuri de studiere a Bibliei prin corespondenţă; tipărirea de literatură creştină. S.P.M.C.R a fost prima organizaţie care a iniţiat conferinţe de pregătire de lideri în cadrul Conferinţelor Naţionale de Tineret de la Oradea - Băile Felix.Unii dintre ei au devenit pastori, alţii evanghelişti, plantatori de biserici, lideri de tineret, lideri muzicali, învăţători de şcoală duminicală, iar alţii s-au implicat în diferite activităţi sociale. La primele conferinţe au participat în jur de 300 de tineri din numeroase localităţi din ţară şi din străinătate, iar la ultimele conferinţe,

Biserica Penticostală din Aleșd

numărul participanţilor a crescut la peste 2.000. Conferinţele au continuat cu un proiect de pregătire intensivă a liderilor, prin conferinţe bianuale şi prin cursuri prin corespondenţă, proiect numit Program de Conducere Activă.

De asemenea, Departamentul de educaţie şi învăţământ al S.P.M.C.R. s-a transformat în ceea ce este astăzi **Colegiul Biblic Est-European**, care pregăteşte tineri pentru lucrare, în cursuri la zi de trei ani. Colegiul Biblic Est European (CBEE) a fost fondat în anul 1994 ca răspuns la nevoia de echipare a sfinţilor pentru lucrarea lui Dumnezeu din România şi Europa de Est. CBEE a fost fondat la iniţiativa a 5 persoane, pastori şi lideri de biserici -Lars Hornberg din Suedia, Ron Robertson din SUA şi Bulzan Teodor, Bogdan Ioan, Florian Ghiurău din Oradea-, ultimii trei făcând parte din bordul de conducere a Societăţii Penticostale de Misiune Creştină din România, având funcţiile de preşedinte, director departament misiune evanghelism, respectiv director de departament educaţie-învăţământ.De la înfiinţare s-a căutat obţinerea autonomiei juridice a Colegiului în limitele legislaţiei în vigoare. În acest sens, CBEE fiinţează începând din februarie 1999 prin Fundaţia E.E.B.C. (Eastern European Bible College). Statutul Fundaţiei a fost reactualizat în octombrie 2000, cand s-a trecut la o structură de organizare şi conducere formată dintr-un Consiliu Reprezentativ şi un Birou Executiv. CBEE a devenit membru al organizaţiei European Pentecostal Theological Association (EPTA) începând din 1996, iar din toamna anului 2004, CBEE a primit acreditarea Europeană, la nivel de Bachelor, prin European Evangelical Acrediting Association (EEAA).

Adunarea Generală Penticostală, care a avut loc la Băile Felix, între 23-25 Mai 1996, a aprobat Statutul de Organizare şi Funcţionare al Uniunii Penticostale - Biserica lui Dumnezeu Apostolică din România, publicat în 1997, act care nu a mai fost înregistrat în mod oficial. În Octombrie 1997, s-a aniversat cel de-al 75-lea an de existenţă a Bisericii Penticostale din România. La acea dată Uniunea Penticostală dispunea de 354 slujitori ordinaţi, (1 la 6 biserici) 800 de diaconi şi 70 de misionari.

ISTORIA BISERICII CREŞTINE DUPĂ EVANGHELIE

Creştinii după Evanghelie se consideră urmaşii primilor creştini din secolul întâi după Hristos, rămânând la învăţătura Apostolilor şi bazându-se pe întreaga Scriptură – Vechiul şi Noul Testament.Cultul evanghelist apare în Elveţia, în sec. XIX, purtând numele de Chrétiens. Neavând un întemeietor, ei susţin că "iniţiatorul" mişcării din care fac parte este Hristos, a cărui învăţătură, cuprinsă în Sfânta Scriptură, constituie "doctrina cultului Creştin după Evanghelie". Au un amestec din doctrina zwingliniană, calvină, baptistă.

Mişcarea Evanghelică a fost semnalată în Oradea şi în cursul secolului al XIX-lea, dar nu dispunem de date şi informaţii exacte despre perioada respectivă.Trezirile spirituale din sec.19, care au avut loc în diferite ţări creştine, au ajuns şi în România, mai exact în Transilvania, atunci parte a Imperiului Austro-Ungar, primele adunări fiind semnalate în oraşele Braşov, Vulcan, Codlea, Cisnădie şi Sibiu. Mişcarea Evanghelică debutează în România în anul 1899, odată cu vizita lui E.H.

Broadbent de la "Free Christians Congregations in England" (Congregaţiunile Creştine Libere din Anglia) la Constanţa şi Bucureşti, şi cu debutul la Bucureşti a activităţii misionarilor elveţieni Francis Berney şi Charles Aubert, profesori la Şcoala Biblică din Tunisia. La începutul secolului 20 Mişcarea Frăţească a început să prindă rădăcini şi în alte regiuni din România: Constanţa, Craiova, Ploieşti, Iaşi. După Primul Război Mondial, a început o reformă în interiorul Bisericii Ortodoxe Române. Tudor Popescu, un preot cu influenţă de la Biserica "Cuibul cu Barză" din Bucureşti şi Dumitru Cornilescu, care a tradus Biblia(traducerea folosită de Bisericile Evanghelice de azi) au promovat această reformă. Datorită unei opoziţii puternice, ei au fost nevoiţi să părăsească Biserica Ortodoxă. Cei care i-au urmat au fost cunoscuţi sub denumirea de "Creştini după Scripturi". Aveau învăţătura Noului Testament şi chiar practicau botezul celor mici.Pentru a consolida statutul lor oficial, "Creştinii după Scripturi" s-au unit cu Bisericile Frăţeşti în anul 1939.Cele două grupări şi-au păstrat automonia, concepţiile şi particularităţile culturale, prin urmare unificarea nu a fost completă.

Aceasta unire s-a menţinut 50 de ani până în 1989, când "Creştinii după Scripturi" s-au retras din uniunea cu "Creştinii după Evanghelie" şi au început să funcţioneze separat, având denumirea de Biserica Evanghelică Română, având 221 de biserici, concentrate pe zona Muntenia, Dobrogea şi jumătatea sudică a Moldovei.

Biserica din România a primit numele de Creştini după Evanghelie în anul 1948, nume ce i-a fost acordat la depunerea Statutului de organizare şi funcţionare a cultului. În anii 1960-1961 Secretariatul de Stat pentru Culte a decis să reducă la jumătate numărul de Biserici. Din 668 de Adunări Frățesti înregistrate în 1958 au rămas doar 360.Această schimbare a creat multe dificultăţi pentru credincioşi. După căderea sângeroasă a regimului comunist din decembrie 1989, evanghelicii au avut parte de un nou început. În 1989, erau 265 de Adunări Frățesti, azi sunt 665, cu o creştere de aproape 400 de Adunări.În alte ţări, bisericile similare se numesc Biserici Frăţeşti sau Biserici Creştine Libere. Bisericile sunt conduse de bătrâni (presbiteri), care sunt şi vestitorii Evangheliei, şi de diaconi, care coordonează problemele administrative, fără a fi plătiţi pentru aceste slujbe. Bisericile locale nu au salariaţi, ci numai Uniunea Cultului din Bucureşti, unde bisericile locale sunt reprezentate de 3 delegaţi aleşi pentru 4 ani.

Cea mai veche Biserică Ceştină după Evanghelie din judeţul Bihor a fost construită în anul 1910 în comuna Tărcaia, localitate situată lângă Beiuş având o populaţie preponderent maghiară.

În Oradea, Biserica Ceştină după Evanghelie a luat fiinţă în anul 1947, cu un număr de opt persoane, având primul local al adunării în casa particulară a lui Horváth David. După anul 1947 biserica a reuşit să amenajeze o sală de adunare pe strada Lukács György care, după 2 ani, a fost închisă de regimul comunist, urmând ca biserica să se mute din loc în loc, în chirie, de la o familie la alta. În anul 1962 a primit localul de pe strada Beiuşului nr.2A, proprietate a Bisericii Baptiste, unde a funcţionat până în anul 1988 când, după multe greutăţi, s-a reuşit să se cumpere şi să se adopte localul de pe strada Eliade Rădulescu nr.5, unde biserica, numărând circa 100 de membri, plus copii, funcţionează şi în prezent.

În anul 2010 se derulează lucrările de înălţare a unui lăcaş de închinare al unei prime Biserici Ceştine după Evanghelie româneşti din Oradea, în zona Piaţa Ţăranilor din cartierul D. Cantemir.

Biserica Creştină după Evanghelie din Oradea

Alianța Evanghelică din România

În anul 1990, odată cu libertatea de manifestare religioasă acordată bisericilor şi cultelor din România, Biserica Creştină Baptistă, Cultul Penticostal, Biserica Creştină după Evanghelie, o ramură a Oastei Domnului şi alte câteva mici comunități, au constituit, la nivel național, *Alianța Evanghelică din România*. Se poate spune că istoria Alianței Evanghelice din România a fost destul de frământată. Precursoarea acesteia a fost Federația Cultelor Evanghelice, care a fost înființată prin 1950, cînd Statul Comunist a legalizat cultele neoprotestante şi din această federație făceau parte şi adventiştii. După revoluție, adventiştii nu au mai intrat în Alianța Evanghelică, în schimb a intrat ramura evanghelică a Oastei Domnului. Primul preşedinte al Alianței, pe perioada 1990-1994, a fost ales pastorul Iosif Țon. În Oradea, Alianța îşi desfăşoară activitatea în clădirea sediului Comunității Creştine Baptiste de pe Aleea Emanoil Gojdu.

Alianța îşi propune coordonarea, într-o mişcare ecumenică, a bisericilor neoprotestante amintite, în lucrarea lor de cult şi în desfăşurarea unor activități misionare şi evanghelice. În mod concret, Alianța se preocupă de activitatea de editare şi tipărire a literaturii de factură neoprotestantă, de cordonarea activității postului de radio creştin, de primirea misionarilor străini aflați în vizită în România. În etapa actuală, Alianța Evanghelică funcționează doar la nivelor comunităților, în vederea coordonării acestora, în aşa fel ca Alianța să nu se interpună cu atribuțiunile cultelor componente ci activitatea ei să se reducă doar la asistență spirituală.

Conform recensământului din 2002, Alianța Evanghelică din România se apropie de 500 de mii de membrii, din care 330.000, cu tot cu aparținători, sunt penticostali. Trebuie însă să ținem seama că mulți creştini evanghelici muncesc acum în Occident. Dacă îi adunăm şi pe ei, Alianța numără până la un milion de membrii, după Noul Dicționar al Mişcării Penticostale şi Harismatice, material documentar care foloseşte această cifră.

Conducerea actuală a Alianței Evanghelice: preşedinte - Moise Ardelean (vicepreşedinte al Cultului Penticostal); vicepreşedinte -Mircea Cioată (preşedintele Cultului Creştin după Evanghelie); secretar general - Paul Negruț (preşedintele Cultului Baptist); secretar general adjunct - Constantin Tudosa (din partea Oastei Domnului); membru - Virgil Achihai (secretar general al Cultului Creştin după Evanghelie); membru - Ioan Gurău (secretar general al Cultului Penticostal); membru - Onisim Mladin (secretar general al Cultului Baptist).

Alianța a avut o implicare foarte importantă în primii ani după 1990, în prezent însă nu mai este atât de activă. Alianța a apărut dintr-o nevoie reală, de unitate a evanghelicilor, dar modelul de conducere prin rotație, între cele trei culte, este unul care mai mult duce la fragmentare decât ajută. Un model mai bun ar putea fi cel din Anglia, unde conducerea e aleasă prin vot pe baza unui proiect. Cum Alianța nu este viabilă în teren, soluția ar putea fi crearea unor structuri alternative care să poată mobiliza resursele locale pentru unitate în ducerea la împlinire a unor inițiative.

ISTORIA BISERICII CREŞTINE ADVENTISTE DE ZIUA A ŞAPTEA

Biserica Adventiştilor de Ziua a Şaptea este definită ca fiind biserica ce aşteaptă revenirea Donului şi Mântuitorului nostru Iisus Hristos. Începând de la apariția lui de la jumătatea secolului al XIX-lea(1844) şi până în zilele noastre, Adventismul de Ziua a Şaptea a rămas cea mai controversată mişcare din sânul Creştinismului evanghelic. Adventismul de Ziua a Saptea nu este un cult anti-crestin, ci doar o mişcare creştină oarecum heterodoxă (adică, ce se depărtează de la doctrinele fundamentale ale Creştinismului). Structura teologică a adventismului este totuşi ortodoxă, adică, acceptă trinitatea, dumnezeirea lui Hristos, naşterea Lui din fecioară, învierea Sa trupească, etc.

În jurul anilor 1869-1870, preotul iezuit Czechowschi Mihail Belina, polonez de origine, trece prin Budapesta spre Cluj şi Bistrița, prin Bihor şi Sălaj. Acest preot misionar a avut contacte cu adventişti de ziua a şaptea, cât şi cu cei de ziua întâia din SUA, fiind sprijinit material şi de unii şi de ceilalți. Czechowschi Mihail Belina a fost printre primii vestitori ai adventismului în Europa, îndeosebi în Ungaria şi Transilvania. Au urmat Conradi şi Hunengard, misionari care au contribuit la organizarea grupelor şi Bisericilor adventiste din Ungaria şi Transilvania,

Biserica creștină adventistă "Maranata" din Oradea

între care și grupa de la Oradea. În acei ani, orădenii aparțineau de Uniunea Dunăreană a Adventiștilor de Ziua a Șaptea. În rapoartele Uniunii Dunărene din 31 decembrie 1912, Conferința Ungaria Centrală, între cele 22 de biserici organizate, cu un număr de 515 membri botezați, cuprindea și Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea din Oradea, cu un număr de 14 membri.

Din cele relatate de cei mai vechi dintre adventiștii din Oradea –familia Nicolae Gui-, reiese că fratele acestuia, Dumitru Gui, fiind rănit în război, a fost internat în spitalul din Budapesta, unde îl vizitează misionarul Hunengard. Este botezat de acesta și revine acasă ca adventist. La revenirea sa în Oradea, familia Nicoale Gui găsește aici o grupă de 7 persoane, care se adunau în locuința Mariei Papp, de pe strada Eftimie Murgu nr.31. Unele persoane au avut contacte cu adventiștii încă din anul 1909. Între anii 1909-1916 grupa se îmnulțește, se organizează și este vizitată de conducerea Bisericii din partea Conferinței.După 1918, odată cu alipirea Transilvaniei la Patria-mamă, Oradea a făcut parte din Conferința Banat-Crișana, cu un număr de aproximativ 70 de membri botezați, fără copii și simpatizanți. Pastorii deservenți ai Bisericii Adventiste din Oradea au fost: între anii 1909-1918 Conradi, Hunengard și alții din Ungaria; între 1918-1940 Kelemen, Pastor I., Rad Z., Gaspar I., Rădulescu R., Hermann Truppel și Manchen; între 1940-1992 Moldovan, Gyeresi, Gálfyi, Cedula, Kelemen, Fodor, Csongvai D., Csongvai K., Soo, Sájtos, Pápp, Rosca D., Kiss, Faluvegi, Rosca B., Dănăiță și Iordache.

Între anii 1920-1922 se închiriază o casă pe strada Cuza Vodă, unde credincioșii se vor aduna o vreme, sala devenind cu timpul neîncăpătoare. La propunerea unor credincioși se achiziționează, cu suma de 250.000 lei, clădirea de pe Calea Clujului nr.32, fostă casă de rugăciune baptistă. Din anul 1926 serviciile de cult ale Bisericii Adventiste se desfășoară în noua clădire, devenită lăcaș de cult. În acea vreme, biserica se compunea din 120 de membri, având deja o orchestră și un cor atât de limbă română, cât și maghiară.

În anii 1946-1948 apare nevoia înființării unei noi case de rugăciune. Astfel, familiile Simoc, Beganyi și alții, organizează Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea *Eden*, Comunitatea „B", pe strada Academiei nr.9, cu un număr de 25-30 de membri, clădirea achiziționată fiind transformată și devenind proprietate a cultului. Pe strada Academiei nr.9, în curte, este situată clădirea casei de rugăciune a Bisericii Adventiste de Ziua a Șaptea, Comunitatea „B", de limbă maghiară, cu aproape 200 de membri botezați și circa 60-70 de copii și simpatizanți.În caz de nevoie serviciile divine sunt traduse și în limba română.Corul, compus din 40 de persoane, învață cântări atât în limba maghiară, cât și în limba română. La începutul anilor 90, biserica, devenită deja neîncăpătoare, era deservită de pastorul asistent Kovacs Arpad și girată, din punct de vedere organizatoric și pastoral, de pastorul Dumitru Roșca.

În prezent, casa de rugăciune a Bisericii Adventiste de Ziua a Șaptea *Maranatha*, Comunitatea „A", de limbă română, este situată pe Calea Clujului nr.32. În ultimii 2 ani, prin efortul membrilor bisericii s-au desfășurat ample lucrări de modernizare și reamenajare a lăcașului de cult. Comunitatea „A" are un număr de circa 150 de membri botezați și circa 60 de copii și simpatizanți. Biserica și-a format un cor propriu, prin strădania membrilor familiei Roșca.

În ambele biserici adventiste din Oradea, sâmbăta, înainte de masă, se organizează Școala de Sabat, pe secțiuni compuse din 10 persoane, începând de la vârsta preșcolară. Starea spirituală a bisericii este în creștere, ponderea membrilor cât și a simpatizanților având-o tinerii. În general, biserica se ocupă de educația morală și intelectuală a credincioșilor. Bătrânii, bolnavii și cei lipsiți de mijloace din biserică sunt ajutați sistematic prin organizația TABITA, subvenționată atât de către credincioși individual, cât și prin colecte lunare ale bisericii.

În judeţ există biserici adventiste în 11 localităţi, şi anume Batăr, Beiuş, Biharia, Diosig, Fughiu, Marghita, Pietroasa, Tinca, Salonta, Valea lui Mihai, Vaşcău, majoritatea ridicate după 1989

Bisericile sunt împărţite pe grupe conduse de diaconi, care îi vizitează periodic pe credincioşi. Serviciile religioase se desfăşoară în zilele de vinerea seara, după asfinţit, şi sâmbătă, înainte şi după masă, iar Şcoala de Sabat se compune din grupe de mai multe naţionalităţi.Biserica este deservită de un pastor, care este angajat al Cultului, *Conferinţa Banat,* cu sediul în Timişoara.

ISTORIA BISERICII CREŞTINE ADVENTISTE DE ZIUA A ŞAPTEA – MIŞCAREA DE REFORMĂ (AZSMR)

Biserica AZSMR a apărut pe scena istoriei la începutul primului război mondial prin desprindere din Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea. În timpul primului război mondial, o mare parte din Adventiștii de Ziua a Șaptea s-au dezis faptic de credința lor, acceptând să participe la război. Desprinderea s-a produs ca reacţie faţă de încălcarea celor 10 porunci (Decalogul Biblic), în special a poruncilor a IV-a (respectarea zilei a şaptea sau a Sabatului) şi a VI-a (Să nu ucizi), adică a poziţiei lor istorice de necombatanţă. Acei credincioşi care au protestat împotriva participării la război au fost în cele din urmă excluşi din biserică în ţările implicate în război şi după mai multe încercări zadarnice de reconciliere au constituit în anul 1925 organizaţia ce avea să se numească Mişcarea de Reformă a Adventiştilor de Ziua a Șaptea. În anul 1922 au fost redactate principiile de credinţă ale Bisericii AZSMR, care a primit forma definitivă în anul 1925, fiind recunoscute ca „*Principiile de la Gotha*".

În Oradea, prima comunitate Adventist-reformistă a fost întemeiată între anii 1922-1925 de către pionerii reformaţi ai acestei mişcări: Ştefan Pop, Petre Vanţ, Vasile Năsui, Alexandru Freiberger, Vasile Fabriczi. În anul 1945, comunitatea este reorganizată de către Mihai Streza din Dridif, jud. Braşov, care a fost şi redactorul revistei Bisericii AZSMR, *Păzitorul Adevărului.*

Comunitatea, care în anul 1946, număra 20-24 de membri, închiriează un local pentru desfăşurarea programelor religioase pe strada Sucevei nr.61 la etajul 1.

În anul 1947, Cultul AZSMR este recunoscut oficial în România, bucurându-se, o scurtă perioadă, de libertate religioasă. În august 1951, Biserica AZSMR din România, neacceptând schimbarea principiilor de credinţă -în special în punctele referitoare la poruncile a IV-a şi a VI-a-, a fost considerată organizaţie ilegală şi tratată ca atare. Comunitatea din Oradea a intrat sub incidenţa aceloraşi rigori ale dictaturii comuniste, fiindu-i confiscat patrimoniul, care a fost preluat de Şcoala Populară de Artă, Secţia de Muzică.

Din 1956, după revoluţia din Ungaria, situaţia Bisericii AZSMR se înrăutăţeşte, asupra membrilor săi exercitându-se, de către autorităţile regimului comunist, abuzuri grosolane: percheziţii; confiscări de bunuri perosnale, de literatură religioasă; amenzi aplicate membrilor pentru faptul că s-au adunat în casele lor pentru a studia Biblia; condamnări la închisoare pe perioade lungi pe motivul participării la adunări cu caracter religios în casele proprii ale membrilor bisericii sau, în cazul tinerilor, pentru refuzul de a depune jurământul militar.

Această situaţie a durat până la revoluţia din decembrie 1989, după care biserica s-a bucurat iarăşi de libertate religioasă, dar nu şi de bunurile pe care le-a avut anterior. Comunitatea, care, în primii ani de după decembrie 1989, îşi desfăşura serviciile religioase în localul Bisericii Baptiste ELIM de pe Calea Clujului nr.8, număra 35 de membri adulţi plus copiii acestora.

Sediul central al Bisericii Adventiste de Ziua a Șaptea–Mişcarea de Reformă din România este în Făgăraş, str. Negoiu nr.24, jud. Braşov. Nu se cunosc alte biserici ale acestui cult în judeţul Bihor pentru că nu sunt înregistrate oficial nici pe site-ul cultului.

Comunitatea din Oradea a sprijinit efectiv activitatea de editare a unor lucrări valoroase în probleme de educaţie sanitară – *Dietă și hrană, Pe urmele marelui Medic, Sfaturi pentru sănătate -,* ca şi în probleme de etică şi morală – *Hristos Lumina Lumii, Sfaturi pentru Tineret, Marea Luptă, Patriarhii și Profeții.*

Istoria învațamântului

Radu Milian

I. ÎNVĂȚĂMÂNTUL DIN BIHOR ÎN EVUL MEDIU

În secolul al XIV-lea, tot mai mulți tineri din Transilvania încep să studieze la universități de prestigiu din Viena, Praga, Roma sau Berlin. Izvoarele istorice menționează 250 de tineri studenți la aceste universități, dintre care 48 sunt din Oradea. Mulți dintre aceştia devin intelectuali de prestigiu, cum ar fi Waradi Peter, care întors acasă a devenit un profesor renumit sau Sylvester Janos (1504-1551), devenit canonic de Oradea[1]. Ei contribuie la dezvoltarea învațamântului orăşenesc. Şcolile orăşeneşti se vor îndrepta treptat spre un proces de laicizare prin studierea unor materii care depăşesc sfera religiei; de asemenea vor fi imboldul spre dezvoltarea şcolilor săteşti prin aportul de cadre calificate. Tot mai mulți tineri, chiar şi de condiție modestă vor avea acces la şcoală, putând vorbi astfel de un proces timid de democratizare a învățământului[2].

Prima şcoală din Bihor este consemnată în anul 1374, când Capitlul Episcopiei Remano-Catolice reglementa activitatea acestei şcoli, unde se preda în limba latină. Conform acestor reglementări, cunoştiințele predate trebuiau să fie adaptate la capacitatea de asimilare şi înțelegere a elevilor[3]. Materiile predate erau: gramatica, logica, declamația, poetica şi filosofia[4]. În timp programa şcolară a fost împărțită pe cele două cicluri tradiționale: *trivium* (gramatica, retorica și dialectica) şi *quadrivium* (aritmetica, geometria, astronomia şi muzica).

Şcoala capitulară din Oradea pregătea cu predilecție tineri pentru cariera ecleziastică sau administrativă. Cu toate acestea, după cum am arătat şi mai sus, ea devenise un important centru de propagare a spiritului şi ideilor umaniste, fiind în strânsă legătură cu importante şcoli din apus. Erau chemați să predea profesori renumiți de la Padova, Leipzig, Viena. La această şcoală îşi desăvârşeşte educația şi umanistul român Nicolae Olahus (1493-1568), descendent al Basarabilor din Țara Remânească, care a ajuns consilier şi secretar al regelui Ludovic al II-lea şi a Reginei Maria, sora lui Carol Quintul împăratul Germaniei şi care a ținut legătura prin corespondență cu marele umanist Erasmus de Rotterdam[5].

Şcoala latină sau şcoala capitulară a funcționat la Oradea până în anul 1566, când clădirea mănăstirii este cedată şcolii protestante de limbă maghiară. Dintre profesorii acestei şcoli îi putem aminti pe Gergely Sasvari şi Peter Karolyi, care au studiat la universitatea din Wittenberg. Primul s-a făcut remarcat prin buna cunoaştere a limbii greceşti şi studiul autorilor antici. El a lăsat prin testament suma de 120 de florini pentru ajutorarea elevilor săraci. Şcoala, susținută material de oraşul Oradea, a dat numeroase valori pentru cultura maghiară din epocă[6].

În anul 1557, odată cu desființarea Episcopiei Romano - Catolice de Oradea, se desființează şi şcoala capitulară. Locul ei este luat de o şcoală reformată. În anul 1560 este amintit profesorul de gramatică elină şi poetică Sasvári Gergely, urmat în 1569 de Károlyi Péter, care a îndeplinit şi funcția de director. Începând cu secolul al XVI-lea, învățământul orădean are o mare deschidere spre ştiință şi recrutează colaboratori de la universitățile protestante din Germania, Olanda sau Anglia. La sfârşitul secolului va preda la Oradea profesorul Kassai Zigmond, care a studiat la Wittenberg. Principele Gheorghe Rákóczi I, a plănuit să ridice la Oradea o instituție de învățământ de rang superior, un *Accademicum Collegium*, motiv pentru care a adus la Oradea în anul 1634 un renumit profesor de

[1] *Istoria învățământului din România, vol. I (de la origini până în anul 1821),* Bucureşti, 1983, p. 96

[2] *Ibidem*, p. 96

[3] *Ibidem*, p. 117

[4] Balogh jalán, *Varadinum Várad Vára*, Budapesta, 1982, vol. II, p. 39

[5] *Istoria învățământului din România, vol. I (de la origini până în anul 1821),* Bucureşti, 1983, p. 126

[6] *Ibidem*, p. 118

teologie, pe Marcus Antonius Venetus. Colegiul de la Oradea îşi încheie ascensiunea în jurul anului 1639, când soția principelui, Susana Lorántffi aduce la şcoala de pe pe domeniul ei de la Sárospatak, pe profesorul Tolnai Dali János şi mai apoi între anii 1650-1654 pe marele pedagog ceh Comenius (Jan Amos Komensky). Astfel, colegiul de la Oradea trece pe locul secund în ierarhia şcolilor principatului[7]. Totuşi, şcoala va fi susținută în continuare de către oraş, dispunând, după cele scrise de cronicarul Szalárdi, de *veniturile unui sat şi a unei mori foarte mari*. Şcoala avea trei clase primare: *vestibulas, ianualis şi atrialis*. Urmau apoi clasele de *filosofică, logică, politică şi teologică*. În primele clase se preda în limba latină, sau combinat latină-maghiară, în timp ce la clasele superioare, studiul se făcea în limba maghiară[8]. După cucerirea Oradiei de către turci, şcoala îşi mai continuă o vreme activitatea cu studenți tot mai puțini, după 1661 ultimi studenți mutându-se la Colegiul de la Debrețin[9]. Pe la jumătatea secolului al XVII-lea, mai precis în anul 1658, avem şi primele informații despre centre ale scrisului românesc în Bihor. Spre sfârşitul secolului ele se înmulțesc. Aceste centre reprezintă dovada indirectă a existenței unor şcoli bisericeşti, unde copiştii amintiți de documente îşi desfăşurau activitatea[10].

În anul 1699, la inițiativa episcopului romano-catolic Benkovich Agoston a fost înființat la Oradea Gimnaziul Premonstratens[11], singura şcoală medie din Oradea, până la înființarea Liceului Arhireal[12].

La începutul secolului al XVIII –lea apar şi primele şcoli româneşti la oraşe. În anul 1713, ca urmare a unei învoieli dintre locuitorii oraşului, încheiată la Viena, românii primesc dreptul de a-ți înființa o şcoală românească. Şcoala va fi înființată abia în anul 1743. Înfiinţarea şcolii a creat disensiuni între comunitatea ortodoxă, din oraş, căreia îi aparținea şcoala pe de o parte şi episcopii unit şi catolic pe de altă parte. Primii trimit în anul 1743 o delegație la primarul şi judele oraşului, cerând *să se accepte pentru totdeauna existența bisericii şi şcolii româneşti*[13]. În anul 1754, preoții uniți se plâng episcopului unit P. Forgach de faptul că „… fără ştirea judelui şi a senatului în piața oraşului numită Peța, nu aşa de mult s-a înfiinţat o şcoală schismatică destinată pentru instrucția copiilor lor, ceea ce s-au ferit s-o facă în public”. Cu toate că politica şcolară a guvernului nu admitea deschiderea de şcoli pentru români, această şcoală s-a menținut, o dovedeşte scrisoarea episcopului unit Meletie Covaci, care cerea închiderea sau mutarea şcolii ortodoxe din Oradea în Velența[14]. În anul 1733 si-a deschis porțile la Oradea şcoala normală unită, pentru pregătirea învățătorilor greco-catolici[15].

II. DEZVOLTAREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI BIHOREAN ÎN CONTEXTUL POLITICII ILUMINISTE A CURȚII DE LA VIENA

Odată cu pătrunderea iluminismului în Imperiul Habsburgic, Curtea de la Viena a preluat de la acesta ideea de dezvoltare a învățământului de masă.

Puterea centrală avea interesul să dezvolte şi să controleze învățământul, pentru ca prin învățământ să creeze un nou tip de cetățean, cu un minim de cultură, capabil să devină bun producător, contribuabil, dar şi supus fidel. Pentru aceasta, a încercat să scoată parțial învățământul de sub controlul exclusiv[16] al bisericii, dându-i o structură unitară, care să poată fi controlată şi administrată mai uşor.

Reformarea învățământului din Imperiul habsburgic începe în anul 1760, prin înființarea unei Comisii aulice de învățământ (Studienhofkommission). Pentru şcolile maghiare propune un proiect de reformă arhiepiscopul Barkóczy[17] iar pentru reorganizarea şcolilor ortodoxe, bănățeanul Daniel Lazzarini[18]. Sârbii din Imperiu, prin intermediul deputăției ilirice,

[7] *Istoria oraşului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 141

[8] *Ibidem*, p. 142

[9] *Ibidem*, p. 143

[10] Radu Milian, *Şcoala ortodoxă şi greco-catolică în Bihor în a doua jumătate a secolului XIX*, *Crisia*, Oradea, nr. XXX/2000, p. 229

[11] *Revai Nagy Lexicona*, Budapest, 1922, p. 685

[12] Liviu Borcea, *Memoria caselor*, ed. Arca, Oradea, 2003, p. 15

[13] Aurel Tripon, *Monografia Almanah a Crişanei*, ed. Diecezană, Oradea, 1936p. 62

[14] *Ibidem*, p. 62

[15] *Ibidem*, p. 62

[16] Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774-1805,* Bucureşti, 1966, p. 24

[17] *Ibidem*

[18] Victor Țârcovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780 - 1918),* Bucureşti, 1970, p. 43

au lansat şi ei un proiect de reformă pentru sârbi şi români, în anul 1773. În urma acestor demersuri, a fost adoptat un regulament şcolar provincial, *Regulile directive*, adoptat de guvernul imperial la data de 14 aprilie 1774[19].

În anul 1774 a fost adus din Prusia un pedagog cu multă experienţă, Johann Ignaz von Felbigel, care a început organizarea învăţământului elementar în Imperiul Habsburgic[20]. Pe baza recomandărilor sale, la 6 decembrie 1774, împărăteasa Maria Tereza a sancţionat legea şcolară *Plan general pentru școlile germane normale,principale și triviale din țările ereditare împărătești și regești.* Prin lege, în fiecare provincie se înfiinţa o comisie şcolară care să rezolve toate problemele pe linie de învăţământ. Şcolile înfiinţate erau de trei feluri: *normale, capitale* sau *principale* şi *triviale* sau *comunale*. Şcolile normale, câte una pentru fiecare provincie aveau menirea de a pregăti învăţătorii, cele capitale erau înfiinţate în oraşele mai mari sau pe lângă mănăstiri, iar cele triviale în oraşele mai mici, târguri sau parohii. Şcolile normale şi capitale erau întreţinute de stat, pe când cele triviale trebuiau să fie construite şi întreţinute de comune. La primele două categorii de şcoli, materiile predate erau: citirea, scrierea, caligrafia, gramatica, religia, istoria, desen, aritmetica, geometrie, geografie, limba latină, arhitectură iar pentru şcolile normale se adăugau şi elemente de pedagogie. În şcolile triviale se preda doar religie, cunoaşterea literelor, silabisirea, citirea, scrierea şi aritmetica (cele patru operaţii şi regula de trei simplă)[21]. Pentru Ungaria şi provinciile anexate acesteia, a fost adoptat un regulament separat în anul 1777, *Ratio Educationis totisque rei litterariae regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*, care cuprindea organizarea învăţământului de toate gradele.

.Ratio Educationes, a devenit pentru prima jumătate a secolului al XIX –lea, baza sistemului şcolar din Ungaria şi Transilvania[22]. Principiile care au stat la baza legii au fost ideile iluministe, potrivit cărora *fericirea cetățeanului* se putea realiza in primul rând prin educaţie. Mergând mai departe pe linia acestui raţionament, autorităţile imperiale doreau să ofere fiecărui segment social educaţia corespunzătoare pentru a corespunde cerinţelor statului.[23] Astfel, şcolile elementare organizate la sate, târguri şi oraşe ofereau o educaţie în limba maternă dar şi în limba ceea mai folosită în regat, cu un conţinut practic. Gimnaziile erau organizate pe două cicluri: Ciclul inferior cu o durată de patru ani, unde se studia religia, limba latină şi germană, aritmetică, ştiinţele naturii, geografie, istorie şi caligrafie; Ciclul superior cu o durată de doi ani, unde se studia retorica, poetica şi limba latină. Fiecare provincie avea câte un gimnaziu superior,care servea ca model pentru celelalte, la fel ca şi şcolile normale. Învăţământul superior era organizat în academii şi universităţi. Academiile o singură facultate (drept sau teologie), plus încă doi ani de filosofie. Universităţile aveau patru facultăţi: filosofie, drept, teologie şi medicină[24].

Legea prevedea înfiinţarea a nouă districte şcolare, puse în subordinea unei Comisii şcolare, înfiinţate în anul 1764 în subordinea Consiliului Locumtenenţial al Ungariei[25].

Şcolile *naționale, elementare și gimnaziale* din comitatele Bihor, Arad, Cenad, Békes şi Csongrad făceau parte din districtul şcolar Oradea. Întruât la Oradea exista Academie regală, districtul Oradea, conform art. 11 din Ratio Educationes[26], urma să ia sub autoritatea sa şi comitatele Satu Mare, Maramureş, Ugocsa, Bereg şi Ungvar. În fruntea Comisiei de studii era numit un *Director suprem de studii* (*director supremus studiorum per regnum Hungariae*). Districtele şcolare erau conduse de un *Director districtual (director regius provincialis* iar din 1806 *director provincialis*). Problemele administrative rămâneau în sarcina comunităţii. Sistemul a rămas în vigoare până la sfârşitul anului 1849, când s-a desfiinţat districtele şcolare. Pentru un control cât mai riguros al activităţii didactice din cadrul unui district, legea din 1777 a prevăzut înfiinţarea pe lângă funcţia de director districtual şi pe aceea de *inspector regal al școlilor naționale.* Inspectorii aveau obligaţia de a verifica fiecare şcoală o dată la trei ani, urmăreau respectarea programelor şcolare, relaţiile dintre şcoli şi susţinătorii lor materiali, dar şi relaţiile dintre învăţători şi directorii şcolilor.

---

19 *Ibidem*, p. 43-45

20 *Istoria învațamantului din România,* ed. Şt. şi Encicl., Bucureşti, 1974, vol. I, p. 236-238

21 *Ibidem*, p. 238

22 Dan Berindei, *Românii și Europa în perioadele premodernă și modernă*, ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1997, p. 73

23 *Istoria învățământului din România, vol. I (de la origini până în anul 1821),* Bucureşti, 1983, p. 235-242

24 *Ibidem*, p. 238

25 *Ibidem*, *op. cit.*, p. 178-179

26 *Ibidem*

În spiritul acestei legislații iluministe, împăratul Iosif al II-lea dă dispoziţii să se înfiinţeze şcoli la sate şi iobagii să-şi dea copii la şcoală. În raportul inspectorului şcolar Iacob Werner se arăta că în aceea perioadă în Bihor au fost înfiinţate 74 de şcoli, după cum urmează: 30 în cercul Oradea, 20 în cercul Salonta şi 14 în cercul Beiuş. Într-un raport redactat câţiva ani mai târziu, acelaşi inspector arăta că s-au mai înfiinţat 19 şcoli în cercul Oradea, 12 în cercul Eriu (Valea lui Mihai) şi 3 în cercul Beiuş[27].

În data de 20 februarie 1792 a fost înfiinţat Consistoriul ortodox de la Oradea. Preşedintele Consistoriului, Manuil Manuilovici (1805-1829), având la bază o pregătire de învățător, acesta a acordat o deosebită atenție înființării de şcoli. La 12 noiembrie 1814 a cerut deschiderea la Oradea a unei şcoli confesionale pentru instruirea viitorilor preoţi. Episcopul arădean Avacumovici a apreciat ideea, dar şcoala a fost deschisă în anul 1822 la Arad[28]. În anul 1793, director superior de studii pentru şcolile româneşti ortodoxe este numit Gh. Tokody. Sub coordonarea sa se înfiinţează un număr de 19 şcoli în 74 de comune în cercul şcolar Oradea; 12 pentru 32 de comune în cercul Eriu; 30 pentru 62 de comune în cercul Salonta şi 3 pentru 13 comune în cercul Beiuş[29]. În anul 1799, sub coordonarea protoinspectorului Teodor Abramovici existau 119 şcoli româneşti ortodoxe cu aproximativ 3720 de elevi. Şcolile româneşti unite s-au dezvoltat sub coordonarea directorilor regionali Ioan Ciontaş (1799), Simion Maghiar (1780-1792) şi Ioan Corneli (1792-1848). În anul 1782 şcoala trivială unită din Oradea devine şcoală capitală naţională cu limba de predare română, iar în anul 1784 este ridicată la rangul de *Schola Vallachorum Preparandorum*, sub conducerea lui Simion Maghiar, un mare pedagog, organizator de şcoli, traducător şi autor de manuale şcolare (ex: *Metodul* sau *Modrul învăţăturii*, Oradea, 1791; o metodică a citirii în limba română, rămasă în manuscris). Sub coordonarea lui Ioan Corneli, în anul 1793 au fost înfiinţate sau reorganizate un număr de 55 de şcoli triviale săteşti[30]. În anul 1811, a fost numit ca inspector al şcolilor naţionale româneşti Ioan Püspőky. Acesta a încercat să mute şcoala normală de la Arad la Oradea sau să deschidă o şcoală normală la Oradea, însă fără succes[31].

În ceea ce priveşte şcolile maghiare, avem următoarea situaţie: În anul 1800 existau 29 de şcoli parohiale romano-catolice , încadrate cu 56 de învăţători (pentru 52 de parohii) şi 112 şcoli reformate încadrate cu 211 învăţători (pentru 119 localităţi)[32]. În anul 1786, comunitatea evreiască din Oradea, ca urmare a politicii liberale a împăratului Iosif al II-lea, a putut să-şi înfiinţeze o şcoală primară evreiască[33]. În anul 1759 se deschide şi prima şcoală ortodoxă din Beiuş, care va funcţiona neîntrerupt până în anul 1920, când va deveni şcoală primară de stat[34]. În anul 1804 a fost înfiinţată prima şcoală evanghelică luterană din Oradea, ca şcoală mixtă având 4 clase. Numărul elevilor a variat între 40-50 de băieţi şi fete. Între anii 1950-1960 şcoala a fost închisă pentru reparaţii. După redeschidere a funcţionat cu două săli de clasă. Şcoala aparţinea se Superintendenţa evanghelică a Episcopiei de Arad, programele şcolare fiind fixate prin legea învăţămîntului particular din anul 1936. Şcoala a fost desfiinţată în anul 1948.

III. DEZVOLTAREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI BIHOREAN DE LA ÎNCEPUTUL SECOLUL AL XIX-LEA PÂNĂ LA MAREA UNIRE

a. Legislația

În anul 1806, guvernul maghiar face o revizuire a legii, numită *Ratio Educationis Publicae*. Se face o reîmpărţire a şcolilor în şcoli vernaculare sau naţionale, şcoli de gramatică, gimnazii, licee, academii şi universităţi. Apar şcoli separate pentru fete şi băieţi. În şcolile vernaculare se preda în limba maternă. Ele erau prevăzute pentru sate, oraşe şi târguri mici. Se studia religia, cunoaşterea literelor, silabisirea, citirea,

[27] Aurel Tripon, op. cit., p. 62

[28] *Istoria oraşului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 189

[29] *Istoria învăţământului din România, vol. I (de la origini până în anul 1821),* Bucureşti, 1983, p. 282

[30] *Ibidem,* p. 281-282

[31] Aurel Tripon, *op. cit.,* p. 63

[32] Sipos Orbán, *Biharvármegye a népesedési nemtetiségi és közoktatási sztatisztika szempontjából,* Nagyvárad, 1903, p. 177-201

[33] *Anuarul şcolii medii civile evreieşti pe anul şcolar 1906-1907*

[34] Gavril Hădăreanu, *Torţe arzând în Ţara Beiuşului,* ed. Buna vestire, Beiuş, 1996, p. 280

caligrafia, aritmetica. Cartea de citrire trebuia să cuprindă noţiuni de fizică, istorie naturală şi economie. Ca manual se recomanda folosirea catehismului şi abecedarului cu o pagină în limba maternă şi una în limba maghiară. În oraşele şi târgurile mai mari se preda şi elemente de geometrie, desen, limba latină iar în oraşele mari geografie, comerţ, limba maghiară şi germană, geometrie, mecanică, istoria Ungariei. Şcolile gramaticale erau considerate ca fiind primul ciclu gimnazial şi durau patru ani. Dacă li se adăugau încă doi ani de studiu (umanioarele), deveneau gimnazii. În şcolile gramaticale, gimnazii şi licee, limba de predare era latina. Liceele şi academiile erau o treaptă superioară de învăţământ. Aici se studia filosofia şi dreptul. Ceea mai înaltă instituţioe de învăţământ era Universitatea, cu patru facultăţi: filosofie, drept, medicină şi teologie. Legea impunea învăţarea limbii maghiare încă din şcolile primare, vernaculare. Ea a mai fost modificată în anul 1828, după care a rămas în vigoare până în anul 1849[35].

Şcolile bihorene vor suferi ca urmare a revoluţiei din anul 1848. Marea lor majoritate vor fi închise iar numeroşi învăţători se vor afla în vâltoarea evenimentelor. Mulţi învăţători români au plătit cu viaţa implicarea în evenimentele revoluţionare[36]. Foarte mulţi au crezut într-o evoluţie favorabilă în ceea ce priveşte învăţământul în limba română. Însă nici dieta Ungariei, nici constituţia imperială din primăvara anului 1949, nu doreau în mod real rezolvarea problemei românilor[37]. În anul 1848, guvernul revoluţionar maghiar a încercat să modifice legislaţia şcolară, dar nu a reuşit. Încercarea de a da autonomie şcolară românilor şi renunţarea la intenţia de maghiarizare forţată a românilor a venit prea târziu, când revoluţia maghiară era deja înfrântă[38].

Modificarea legii a fost făcută de autorităţile imperiale în anul 1949, când au emis un nou regulament de organizare numit *Entwürf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oestereich*. Potrivit acestui regulament, autorităţile administrative civile asigurau organizarea şi controlul şcolilor. În fiecare comitat exista un comisar şcolar, care avea în subordine mai mulţi inspectori şcolari. Regulamentul, care avea 30 de articole, explica în amănunt modul în care puteau fi ocupate posturile la şcolile poporale, şcolile triviale, şcolile fundaţionale şi mănăstireşti[39]. Opoziţia puternică a cadrelor didactice de la arhigimnaziul şi şcoala reală din Oradea, a făcut ca planul să nu poată fi aplicat. Datorită disensiunilor apărute, călugărul premonstratens Kraus László, şi-a dat demisia în anul 1853 din funcţia de director al şcolilor primare din Oradea. În anul 1855 a fost creată funcţia de inspector şcolar neretribuit,pe confesiuni. Astfel, în funcţia de inspector al şcolii romano-catolice din Oraşul Nou a fost numit Czabán József; la şcoala greco-catolică Ioan Farcaş; la şcoala ortodoxă Gheorghe Scutari; la şcoala romano-catolică din Olosig Knorr Mihály; la şcoala rusească (ruteană) Enik Mihály iar la ceea romano-catolică din Velenţa, Somlyai Mihály. Salariul unui profesor urcă ca urmare a cererilor acestora, de la 225 la 400 florini pe an[40].

Totuşi, şcolile bihorene încep să-şi adapteze organizarea conform acestora. Noile reglementări nu vor produce multe efecte pe plan şcolar, deoarece în anul 1860 se instaurează un regim politic liberal în Imperiul Habsburgic. Conform noii constituţii liberale, se revine la vechea organizare administrativă, regiunea cunoscută sub numele de Parţium, revenind din nou Ungariei. Dieta Ungariei, aleasă în anul 1861 ia în discuţie şi problemele şcolare ale naţionalităţilor. Nu s-a putut ajunge însă la un consens iar această dietă a fost dizolvată. Pentru mulţi (români şi moderaţii maghiari) odată cu dizolvarea dietei s-a dus şansa reglementării raporturilor Ungariei cu naţionalităţile[41].

---

[35] *Istoria învăţământului din România, vol. I (de la origini până în anul 1821),* Bucureşti, 1983, p. 241-243

[36] Viorel Faur, *Românii din Crişana în evenimentele revoluţionare din anii 1848-1849, Studii şi documente,vol. I (1848)*, ed. Universităţii din Oradea, Oradea, 2005, passim; mai vezi Augustin Ţărău, *Contribuţii documentare privind revoluţia din anii 1848-1849 în Bihor*, în *Revista bihoreană de istorie*, Oradea, an II, nr. 3, 2004, p. 13-25

[37] Teodor Păcăţian, *Cartea de aur* sau luptele politice-naţionale ale românilor de sub coroana ungară, I, Sibiu, Tipografia „Iosif Marchall", 1904, p.343; mai vezi: Cornelia Bodea, 1848 la români. O istorie în date şi mărturii, Ed. Ştiinţifică şi Pedagogică, Bucureşti, 1982, p.459

[38] Ioan Lupaş, *Din istoria Transilvaniei*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1988, p.258; mai vezi: Nicolae Albu, *Istoria şcolilor româneşti din Transilvania între 1800-1867*, Bucureşti, 1971, p. 67-70; idem, *Istoria şcolilor româneşti din Transilvania între 1800-1857*, Bucureşti, 1971, 83-90; Radu Milian, *Învăţământul confesional în Transilvania dualistă*, în *Crisia*, nr. XXXII-XXXIII/2002-2003, Oradea, p. 179

[39] Radu Milian, *Aspecte privind organizarea procesului didactic în şcolile confesionale greco-catolice din Bihor, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea,* în *Învăţământul românesc pe meleaguri bihorene*, ed. Episcop Vasile Aftenie, Oradea, 2007, p. 170-179

[40] *Istoria oraşului Oradea,* ed. Arca, 2008, p. 277

[41] Radu Milian, *Învăţământul confesional în Transilvania dualistă*,

Legile dualismului (1868) dau o grea lovitură românilor din Ardeal şi „Ţara Ungurească" [Bihor, Satu-Mare, Arad, n.n.]. Prin legea naţionalităţilor din anul 1968 se asigură formal drepturi şi libertăţi egale tuturor naţionalităţilor din Ungaria (art. 2-12). Totuşi, art. 44 menţionează că „toată făptura omenească ce există în Ungaria, fie român, german, slav etc, face parte din naţiunea maghiară". Astfel, printr-un articol sunt anulate toate concesiile făcute naţionalităţilor. Acelaşi traseu îl urmează şi Legea învăţământului adoptată în acelaşi an. Dreptul de a înfiinţa şcoli revine atât statului, cât şi confesiunilor, asociaţiunilor publice sau private. Limba de predare va fi cea preferată de cei care înfiinţează şi susţin şcoala. Confesiunile au nu numai dreptul, dar şi obligaţia de a întreţine şcoli poporale. Într-o oarecare măsură, se remarcă intenţia legiuitorului de a ţine cont de revendicările românilor. Inserarea în lege a articolelor mai sus citate s-au datorat preşedintelui Academiei Ungare – Széchenyi şi baronului Iosif Eötrös – ministrul instrucţiunii. Contra acestor prevederi a luptat Tisza, propunând prin altă lege (art.18) obligativitatea limbii maghiare în şcolile de orice nivel[42].

Legea de organizare a învăţământului din anul 1868, a transferat sarcina organizării şi administrării învăţământului pe seama administraţiilor locale. Se pune astfel bazele învăţământului comunal iar ajutoarele date de stat şcolilor confesionale se sistează. Întreeţinerea acestora din urma cădea în seama parohiilor, a donaţiilor unor bănci sau fundaţiilor de sprijin. Se organizează senatul şcolar cu rol de supraveghere a procesului educaţional şi de numire a învăţătorilor. De asemenea se instituie o taxă de şcolarizare de 2 florini pe an. La şcolile primare salariul învăţătorului este satbilit la 600 florini pe an iar salariul unui profesor de la gimnaziu la 700 florini pe an. Legea introduce o nouă organizare şcolară: învăţământul preşcolar, primar (patru sau şase clase); gimnazial sau civic (patru clase). Ele erau întreţinute de primărie sau stat şi erau numite şcoli populare. În Oradea existau două şcoli medii: şcoala reală şi arhigimnaziul[43].

Eforturile de modernizare a învăţământului românesc din Transilvania au fost împiedicate de politica de maghiarizare forţată prin învăţământ, promovată de toate guvernele Ungariei dualiste. Pentru a rezista în noile condiţii, biserica ortodoxă a trecut la reorganizarea întregului învăţământ confesional. Aşa apare "*Regulamentul Provizariu pentru administrarea învățământului național ortodox în districtul Oradiei,*" elaborat la data de 12 august 1870 de către Consistoriul greco-ortodox de Oradea[44], după ce, în cadrul *"Congresului Național"* desfăşurat în toamna anului 1868, odată cu statutul organic al bisericii ortodoxe a fost votat şi regulamentul cadru de organizare a învăţământului confesional românesc din Transilvania. În ceea ce priveşte biserica greco-catolică, cel mai bine structurat şi cel mai complet regulament de acest fel, a fost cel aprobat de Consistoriul greco-catolic de la Blaj, în şedinţa din 11 noiembrie 1876. Regulamentul intitulat: *Legi pentru școlile poporale elementare și de repetițiune din Arhidiecesa greco-catolică de Alba-Iulia*[45]*,* cuprinde norme privind „comportamentul şcolarilor înainte de prelegere, altele de purtarea lor în şcoală, iar altele de purtarea lor în Sf. Biserică, şi în urmă altele de purtarea şcolarilor afară de şcoală şi de Sf. Biserică"[46].

Potrivit acestor reglementări, parohiile trebuiau să se îngrijească de întreţinerea şcolilor, plata învăţătorilor, frecvenţa elevilor şi respectarea programei didactice. Problemele care tebuiau depăşite erau următoarele: părinţii erau prea săraci să-şi trimită copii la şcoală, preferând să-i trimită cu animalele sau să-i folosească la alte munci casnice; şcolile, acolo unde existau erau într-o stare foarte proastă, construite de regulă din lemn, cu o singură încăpere. Materialele didactice lipseau, dascălii folosind cel mai des cărţile bisericeşti iar copii tăbliţe pe care scriau cu cretă. Pentru a nu pune prea mare presiune financiară pe comunităţile româneşti, învăţătorii deţineau şi funcţia de cantor în biserică. Salariul lor se ridica abia la 90-100 florini anual, jumătate în bani, jumătate în produse[47]. Totuşi, comunităţile româneşti fac eforturi considerabile pentru a - şi menţine şi spori şcolile.

După anul 1868 legislaţia şcolară devine tot mai dură pentru naţionalităţile din Ungaria, datorită *legilor*

în *Crisia*, XXXII-XXXIII/2002-2003, Oradea, p. 181-194

42 *Ibidem*, p. 181

43 *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 277-278

44 Radu Milian, *art. cit.*, p. 183-192.

45 Idem, *Aspecte privind organizarea procesului didactic în școlile confesionale greco-catolice din Bihor, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea,* în *Învățământul românesc pe meleaguri bihorene*, ed. Episcop Vasile Aftenie, Oradea, 2007, p. 179-187

46 *Ibidem*

47 Radu Milian, *Școala ortodoxă și greco-catolică în Bihor în a doua jumătate a secolului XIX*, *Crisia*, Oradea, nr. XXX/2000, p. 229-254

de maghiarizare. La o simplă enumerare, constatăm că numărul legilor restrictive la adresa învățământului românesc este destul de mare: 1876 – autorizarea introducerii şcolilor de stat maghiare în locul celor româneşti considerate necorespunzătoare; 1879 – obligativitatea predării limbii maghiare în şcolile confesionale, 1881 – obligativitatea predării limbii maghiare în grădinițe; 1882 – obligativitatea cunoaşterii limbii maghiare în preparandii. Nici un învățător nu mai putea primii diplomă dacă nu cunoştea limba maghiară; 1886 – introducerea obligativității limbii maghiare în şcolile medii; 1891 – legea azilelor de copii, prin care se introduce obligativitatea înscrierii copiilor la grădinițe, la vârsta de 3 ani, unde instrucția se făcea exclusiv în limba maghiară, însă legea nu s-a mai aplicat datorită neânțelegerilor dintre culte; 1893 – legea salarizării. Potrivit legii, şcolile confesionale şi comunale trebuiau să întregească salariul învățătorilor, ridicându-l la 600 fl. anual pentru un învățător "ordinar" (definitiv) şi la 400 fl. pentru un învățător ajutător. Comunele care nu puteau întregi salariul, puteau face apel la stat. În schimbul ajutorului, şcoala era transformată în şcoală comunală sau de stat, cu limba de predare maghiară; 1904 – crearea noțiunii de "şcoală ilicită"; 1907 legea Apony; 1913 – legea electorală; 1917 – zona culturală. În anul 1876, începe acțiunea de înființare a şcolilor comunale. Statul maghiar înființează astfel de şcoli atât în zonele unde nu existau şcoli confesionale, dar şi unde existau, mai ales în satele mixte, pentru a-i atrage pe copiii români. Toate fondurile disponibile erau dirijate spre acest scop. Prima mare lovitura la adresa românilor este *legea Trefort* (articolul de lege XVIII/1879, elaborate de ministrul cu acelaşi nume. Proiectul prezentat parlamentului maghiar prevedea printre altele ca în termen de 6 ani, limba maghiară trebuie să fie introdusă în toate şcolile elementare urmând ca toți învățătorii să-şi însuşească această limbă. Proiectul a fost votat cu toata opoziția deputaților români şi în ciuda tuturor protestelor. Paralel se încearcă maghiarizarea numelor, trimițându-se circulare prin protopopiate şi şcoli, îndemnând elevii şi profesorii să-şi schimbe numele, pentru a da dovadă de "patriotism, curaj şi fuziune cu patria maghiară". În anul 1904, sub guvernul Tisza, se introduce în discuția camerei *proiectul de lege Berzeviczy*, propus de Ministrul cultelor şi instrucțiunii cu acelaşi nume. Potrivit acestuia, în învățământul primar urmau să se introducă 17 ore de Limba maghiară săptămânal, rămânând doar 15 pentru celelalte obiecte. Conducătorii bisericilor din Ungaria, au fost invitați în mai 1904 la o consfătuire la Budapesta. Episcopii români au respins categoric proiectul. Oricum, guvernul Tisza a căzut şi odată cu el şi proiectul. În schimb, creste exigența la examenele de atestat (în ceea ce priveşte însuşirea limbii maghiare) [48]. Ofensiva împotriva şcolii româneşti este criticată nu numai în adunări populare, ci şi în programele politice naționale, dar şi în manifestații politice de amploare, cum ar fi mişcarea Memorandum-ului.

Apogeul politicii de maghiarizare forțată prin şcoală a fost atins de *legile lui Appony*, ministrul al învățământului în anul 1907. Legile doreau desființarea şcolilor confesionale româneşti, sârbeşti şi slovace; înlocuirea lor cu şcoli de stat în limba maghiară. El aduce în parlament două proiecte de legi. Unul pentru *salarizarea învățătorilor,* iar celălalt stabileşte *raportul de drept şi salariile învățătorilor de la şcolile comunale şi confesionale***.** Potrivit acestora, învățătorul era declarat *oficiant public*, fiind obligat să jure credință statului maghiar. Edificiile şcolare, fundațiile de sprijin, tot venitul şcolii, trebuie predat statului. În schimbul acestora, statul se obliga să pună, *pe cât e cu putință* în posturi, învățători de religia majorității locuitorilor. Salariul unui învățător era fixat la 1000 coroane. Comunitățile puteau cere ajutor de la stat, dar în acest caz pierdeau şcoala, care devenea şcoală de stat, cu limba de predare maghiară. De asemenea, se cerea predarea unor materii în limba maghiară (Maghiara, Istoria, Aritmetica, Geografia şi Constituția), după planul de învățământ şi numărul de ore elaborat de stat. Registrele şcolii trebuiau redactate în ungureşte. Statul putea interveni în numirea învățătorilor şi în cazul abaterilor politice. Românii au făcut eforturi uriaşe pentru a-şi menține şi dezvolta învățământul în limba națională împotriva centralismului şcolar excesiv[49].

b. Şcolile primare şi confesionale

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, învățământul primar se dezvoltă lent, mai ales cel rural şi în mediul românesc, unde situația economică a comunităților nu permitea întreținerea şcolii[50]. Astfel, după mai bine de jumătate de secol de la *Ratio*

[48] Idem, *Învățământul confesional în Transilvania dualistă*, în *Crisia*, nr. XXXII-XXXIII/2002-2003, Oradea, p. 192-196

[49] *Ibidem*

[50] *Ibidem* p. 195-197

Educationes, în anul 1850 romano-catolicii dispuneau de 40 de şcoli şi reformaţii de 114 şcoli parohiale. În acelaşi timp, greco-catolicii dispuneau de 52 de şcoli iar ortodocşii de doar 25[51].

În jurul anului 1850 frecventau regulat şcoala între 3000-5000 de elevi ortodocşi. Ei aveau la dispoziţie aproximativ 40-50 de şcoli dotate modest. Din păcate, statisticile înregistrează situaţia mai exactă a şcolilor de abia către sfârşitul secolului. Frecvenţa la cursuri înregistrează în funcţie de regiune şi sezon cifre situate intre 35 şi 85%. Spre sfârşitul secolului, când putem opera cu date ceva mai exacte, aceasta se situează undeva înspre 60%. Un adversar serios al învăţământului sătesc era sărăcia, şi nu arareori munca câmpului sau păstoritul. Cu toate greutăţile întâmpinate, biserica ortodoxă, prin slujitorii ei, ţinea treaz interesul pentru carte. Preotul şi învăţătorul s-au implicat tot mai mult în viaţa satului românesc, deoarece, statul nu va susţine în toată perioada amintită nici o şcoală românească. Eforturile bisericilor româneşti, ortodoxă şi greco-catolică, au făcut ca, într-o perioadă de jumătate de secol numărul şcolilor confesionale româneşti să crească cu mai bine de 100%[52].

Pe la mijlocul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea, situaţia şcolară a românilor din Bihor nu era deloc una mulţumitoare. De exemplu, între anii 1860-1870, în comunităţile ortodoxe doar în 75,79% dintre parohii aveau şcoli. Doar un sfert dintre aceste şcoli funcţionau în condiţii normale, restul fiind într-o stare materială destul de proastă. Aceste cifre ne arată situaţia gravă în care se afla învăţământul românesc din Bihor în a II-a jumătate a secolului trecut. Copii din satele unde nu exista şcoală, frecventau şcoala din satele vecine. Arondarea la şcoli pentru parohiile unde aceasta ne exista, se făcea în funcţie de distanţă. În cele mai multe cazuri, copii trebuiau să meargă pe jos în jur de jumătate de oră până la şcoala din satul vecin. În cazul satelor mai izolate, distanţa putea fi şi de o oră. Au existat şcoli în care învăţau copii din două sau trei sate. În astfel de situaţii, cele două sau trei parohii care aveau o singură şcoală, erau solidare la plata obligaţiilor faţă de învăţător şi întreţinerea şcolii. În ceea ce priveşte numărul elevilor, acesta varia de la o parohie la alta şi de la o şcoală la alta. Existau şcoli care funcţionau cu un număr de 7-8 elevi, iar altele, în special cele care adunau copii din două-trei sate, cu peste 100 de copii. În comunităţile cu putere economică mai mare şi unde exista un interes mai mare din partea preoţilor şi învăţătorilor, numărul elevilor care frecventau şcoala era mai mare. Pe sexe, doar un sfert din numărul copiilor care frecventează şcoala sunt fete. Şi aici economicul îşi spune cuvântul. Media frecvenţei şcolare era de 28 elevi, dintre care trei sferturi erau băieţi. Situaţia se va menţine aproximativ la fel, cu variaţii de două sau trei procente în plus sau în minus, până la sfârşitul secolului. Situaţia era asemănătoare şi în comunităţile greco-catolice[53].

Efectele măsurilor luate pentru dezvoltarea învăţământului confesional ortodox le putem observa analizând statisticile şcolare ale ultimilor ani ai secolului XIX. La cele 219 şcoli elementare exista un număr de 201 învăţători. Un sfert dintre aceştia erau titulari, iar aproximativ jumătate aveau studii de specialitate. Situaţia era identică şi la şcolile greco-catolice. În anul 1900 existau şcoli în toate cele 72 de parohii Greco-catolice. Numărul învăţătorilor era de 74, dintre care 56 erau calificaţi şi 16 necalificaţi. În total trebuiau să urmeze şcoala 28458 de elevi greco-catolici[54]. Frecvenţa era asemănătoare cu aceea a elevilor ortodocşi. Datorită măsurilor luate de autorităţi, în unele localităţi şcolile confesionale romîneşti au fost înlocuite cu şcoli comunale sau de stat în limba maghiară.

Către sfârşitul secolului, statisticile semnalează o îmbunătăţire a pregătirii profesionale a învăţătorilor. Mediocritatea scade sub 50%, indicând o profesionalizare a corpului didactic. Cu alte cuvinte, dascălii devin şi ei preocupaţi de a dobândi o pregătire cât mai solidă sub presiunea dinamicii societăţii, imprimată de evoluţia fundaţiilor culturale româneşti[55].

Datorită susţinerii de care s-au bucurat din partea statului şi bisericii, şcolile maghiare au avut o evoluţie mai bună decât a celor româneşti. Astfel, în anul 1900 existau şcoli în toate cele 52 de parohii romano-catolice. Numărul învăţătorilor era de 56, din care 48 erau calificaţi. Exista potrivit satisticii întocmite de inspectoratul şcolar 112 posturi de învăţător aferente acestor şcoli. În ceea ce priveşte parohiile reformate, şi aici existau 119 şcoli la 119 parohii. Numărul învăţătorilor era de 263, din care

---

51 Sipos Orban, *op. cit.,* p.177-201

52 Radu Milian, *Şcoala ortodoxă şi greco-catolică ...,* passim

53 *Ibidem*

54 Sipos Orban, *op. cit.*

55 Radu Milian, *Şcoala ortodoxă şi greco-catolică ...,* passim

237 calificaţi. Existau de asemenea 77 de şcoli elementare de stat cu 110 posturi didactice şi 68 de învăţători. La acestea se adăugau 5 şcoli elementare comunale, cu şapte posturi didactice şi un învăţător. De asemenea, au fost înfiinşate şi 11 şcoli evreieţti, cu 115 posturi didactice şi 19 învăţători. În ceea ce priveşte numărul elevilor, în anul 1900 existau în jur de 18523 elevi romano-catolici; 34925 reformaţi; 11637 greco-catolici; 28458 ortodocşi şi 9861 izraeliţi[56].

În anul 1900, în Oradea existau 62 de instituţii şcolare (de la grădiniţe la învăţământul superior), cu un număr total de 10785 de elevi. Dintre acestea 2 sunt şcoli medii, 2 instituţii de învăţământ superior şi 3 şcoli profesionale[57].

În anul 1914 existu un număr de 88 de şcoli confesionale ortodoxe, cu un număr de 114 învăţători. Greco-catolicii dispuneau şi ei de 45 de şcoli cu 65 de învăţători: deci românii aveau un număr de 133 de şcoli, cu 179 de învăţători. Statul maghiar susţinea un număr de 154 de şcoli de stat maghiare, cu 421 de învăţători. La acestea se adăugau 188 de şcoli reformate şi catolice, cu un număr de 572 de învăţători. În total existau 342 de şcoli ungureşti cu un număr total de 999 de învăţători. Discrepanţa este foarte mare atât ca număr de şcoli cât şiu ca posturi didactice, mai ales dacă ne gândim că peste 60% din totalul populaţiei Bihorului erau români. Evreii dispuneau şi ei de 9 şcoli încadrate cu 27 de învăţători[58].

c. Şcolile secundare

Arhigimnaziul (Liceul premonstratens)

A funcţionat ca liceu de băieţi, dezvoltat din gimnaziul înfiinţat în anul 1699. În anul1850 secţia de filosofie de la Academia de Drept a fost contopită cu arhigimnaziul orădean, care a devenmit astfel gimnaziu cu 8 clase, având 12 profesori, şapte dintre ei fiind plătiţi de ordinul premonstratens, restul din fondul de învăţământ. În anul şcolar 1858/1859, la gimnaziul premonstratens erau înscrişi 438 de elevi, dintre care 303 maghiari, 95 români, 28 germani şi 6 slavi[59]. A funcţionat într-o clădire construită pe locul actualei primării, până în anul 1874 s-au mutat pe str. Roman Ciorogariu, împreună cu Academia de Drept, pe locul unde astăzi se află liceul Mihai Eminescu.

Clădirea fostului liceu premonstratens

Gimnaziul din Salonta

Anul precis al înfiinţării nu se cunoaşte, comuna Salonta având atestată o *schola* încă din secolul al XVII-lea. Prima menţiiune scrisă a liceului este o condică din anul 1711, unde apare numele directorului şcolii, *rectores*. În anul 1715, funcţiona cu 5 clase. Între anii 1732-1876 a funcţionat cu 6 clase. Gimnaziul şi-a suspendat cursurile pe timpul revoluţiei de la 1848. Şcoala a suferit mai multe reorganizări pânî ăn anul 1907, când este preluată de stat şi se decide trecerea la 8 clase. Abia din anul 1910 şcoala începe să funcţioneze cu 8 clase. În anul 1909 se mută într-un sediu nou, construit în acest scop. Funcţionează ca liceu maghiar până în anul 1919, când este preluat de statul român şi ia fiinţă o secţie română[60].

Liceul Samuil Vulcan din Beiuş

Cel mai important eveniment pentru românii beiuşeni a fost însă înfiinţarea de către episcopul Samuil Vulcan în anul 1828 a Liceului din Beiuş. Liceul, înfiinţat la 6 oct. 1828, pe cheltuiala sa, ca *Gimnazium minus*, s-a făcut prin transformarea şcolii triviale cu două clase, în şcoala gramaticală, cu patru clase, menţinând însă şi şcoala primară de două clase.

[56] Sipos Orban, *op. cit.*

[57] *Istoria oraşului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 279

[58] Aurel Tripon, *op. cit.,* p. 62

[59] *Istoria oraşului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 278

[60] Aurel Tripon, *op. cit*, 66

Liceul Samuil Vulcan din Beiuș

În anul școlar 1828/1829, liceul avea 25 de elevi[61]. Liceul s-a dezvoltat continuu. În anul 1837 s-au mai adaugă două clase: clasa a V-a *humaniore* şi clasa a VI-a *poetica*. Pe lângă obiectele de studiu amintite mai înainte, se studiau în clasele superioare Retorica şi Poetica Latină, Arheologia elină, Istoria, de la Aritmetică se trece la Matematică, Logică; în total 24 ore săptămânal[62]. Suma totală virată de Vulcan în folosul liceului a fost de 75.000 florini în aur. În anul 1841 autoritățile școlare au dat ordin ca istoria şi geografia să fie predate în limba maghiară. După multe insistențe, s-a păstrat limba de predare, maghiara fiind introdusă doar în actele oficiale și corespondența cu autoritățile. Liceul a fost subordonat Direcției superioare a învăţământului secundar din Oradea, sub coordonarea episcopului maghiar. După înfrângerea revoluției, Curtea de la Viena scoate liceul de sub conducerea maghiară, încredințând-ul bisericii unite. În anul 1853, printr-o nouă lege de organizare a școlilor, s-a desfiinţează învăţământul de cinci ani, liceul fiind nevoit să revină la patru ani sau să se ridice la opt. La 15 septembrie 1853 guvernul a recunoscut noua formă de organizare a liceului, oferind un ajutor de 3.550 florini. În anul 1860 conducerea liceului este obligată să introducă limba germană ca limbă de predare. În anul 1867 liceul a fost încadrat între liceele controlate de Ministerul Instrucțiunii și încep presiunile pentru maghiarizarea liceului. După anul 1870, dificultățile materiale sporesc, guvernul se oferă să ajute liceul, dar conducerea liceului refuză, deoarece nu voiau ca acesta să fie preluat de statul maghiar. În anul 1875 era impusă predarea geografiei şi istoriei în limba maghiară, iar în anul 1877 s-a tăiat ajutorul de 3.550 florini.

Episcopul Samuil Vulcan

Pentru a limita influența maghiară în liceu, lângă acesta s-a construit în anul 1891 un internat pentru elevii români uniți (Internatul Paulean de băieți), mărit în anul 1895 (capacitate 150 de locuri. În anul 1889 s-a deschide şi un internat pentru elevii ortodocşi din liceu, cu o capacitate de 60 de locuri. Clădirea internatului a fost construită între anii 1887-1891 şi avea o capacitate de 100 de locuri. Jumătate din elevii interni erau cazați gratis. În anul 1895 internatul este mărit la 150 de locuri iar în anul 1913, este construită încă o clădire în curtea internatului, astfel încât capacitatea totală de cazare se ridica la 200 de locuri[63].

Şcoala normală unită din Oradea

Episcopul greco-catolic Meletie Covaci (1748-1775), a înființată la Oradea, în anul 1733 o şcoală, pentru românii greco-catolici[64], care pregătea și învățători pentru satele româneşti. Urmaşul său, Moise Dragoş (1775-1787) reușește să obțină acordul de a iniția un curs preparandial, ținut de profesorul Simeon Maghiar, prefect al şcolilor greco-catolice. Şcoala şi-a deschis porțile în noiembrie 1784, când Simion Maghiar începea cursurile avînd un număr de 46 preparanzi, uniți şi neuniți[65]. Acestuia i-au urmat Ioan Corneli, Ioan Molnar, Ioan Benei şi Nicolae Borbola. Între anii 1817-1847, revine în fruntea școlii și ca director interimar al școlilor naționale greco-catolice, canonicul Ioan Corneli[66]. De la înființare până la finele secolului al XIX-lea, această școală a dat națiunii române din Bihor și comitatele învecinate, în jur de 1500 elevi. Între anii 1794-1785,

[61] Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș*, Ed. Buna Vestire, Oradea 1928 p.103

[62] *Ibidem*

[63] Constantin Pavel, *op.cit.*, p.27

[64] Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 66

[65] *Ibidem*

[66] Vasile Bolca, *op. cit.* , p. 42

la cursurile de metod de la preparandie au fost înscrişi 11 elevi. Între anii 1895-1840, au frecventat cursurile şcolii 37 de elevi. Între anii 1848-1870, au frecventat şcoala 403 elevi, dintre care 128 din Bihor, restul din Transilvania şi Ungaria. Între anii 1870-1905 avem un total de 996 elevi din acelaşi areal geografic[67].

Seminarul greco-catolic Oradea

Seminarul greco-catolic

Imediat după numirea în funcţia de episcop, Ignatie Darabant a început demersurile pentru înfiinţarea unui Seminar, care să asigure cadrele necesare (preoţi şi învăţători), pentru dieceza orădeană[68]. În data de 30 Ianuarie 1792a primit aprobarea pentru deschiderea seminarului. Acesta a avut la deschidere 24 de seminarişti[69]. Între anii 1946-1948 este construit localul seminariului, unde se mută în anul 1854. Clădirea s-a dovedit neîncăpătoare, deoarece aici îşi avea sediul şi şcoala normală. Situaţia se menţine până în primii ani ai secolului XX, când s-a construit o clădire pentru Şcoala Normală (1908)[70] şi o aripă nouă a Seminarului (1914)[71]. Seminarul a dat peste 12.000 de absolvenţi, dintre care mulţi au ajuns personalităţi ale culturii, bisericii ardelene, dar şi înflăcăraţi luptători naţionali. Numeroase probleme au pus Seminarului legile de maghiarizare, când, profesorii împreună cu ierarhii bisericii greco-catolice au trebuit să facă o serie de concesii în favoarea limbii maghiare şi a catehizării elevilor care urmau şi Academia de Drept din Oradea, de către preoţii catolici. Problemele au fost depăşite, datorită abilităţii directorilor şi profesorilor seminarului. În anul 1792 episcopia greco-catolică primeşte clădirea internatului, în care funcţionează şi în perioada interbelică. Iniţial putea caza 16 tineri, ajungând în timp la o capacitate e cazare de 300 de locuri. Elevii proveneau de la diferite şcoli din oraş[72].

[67] *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 362

[68] Iacob Radu, *Istoria Diecezei Române – Unite a Orăzii Mari, 1777-1927*, tip. *Ateneul*, Societate Anonimă, Oradea, 1930, p. 80-83

[69] *Ibidem*, p. 100

[70] Vasile Bolca, *Şcoala Normală Română Unită din Oradea, 1784 – 1934*, tip. *Scrisul Românesc*, Oradea, 1934, p. 129-132

[71] *Ibidem*

[72] A. Tripon, *op. cit.,* p. 83

Gimnaziul izraelit ortodox din Oradea

În anul 1786, comunitatea evreiască din Oradea, ca urmare a politicii liberale a împăratului Iosif al II-lea, a putut să-şi înfiinţeze o şcoală primară evreiască. Între anii 1815-1830 îşi întrerupe activitatea din lipsa învăţătorului. A doua întrerupere de activitate o are în timpul revoluţiei de la 1848. În anul 1855, şcoala funcţiona cu 8 clase: patru pentru băieţi şi patru pentru fete. În anul 1870, şcoala a fost transformată în şcoală particulară subvenţionată de comunitatea ortodoxă. Şcoala primară este reînfiinţată în anul 1882. În anul 1888 se mai înfiinţează o şcoală medie civilă de băieţi iar în anul1897 o şcoală medie civilă de fete[73]. Limba de predare în cele două şcoli a fost limba maghiară, până în anul 1922/1923[74], când s-a introdus limba română.

Gimnaziul izraelit ortodox din Oradea

[73] *Anuarul Şcolii medii civile evreieşti pe anul şcolar 1906-1907*

[74] *Ibidem* 1933-1934; 1937-1938

Institutul Imaculata. Şcoala primară romano-catolică de fete Oradea

Institutul Imaculata a fost susţinut de congregaţia surorilor misericordiene ale Sf. Vincenţiu. A luat fiinţă în anul 1855 în parohia Sf. Ladislau din Oradea. Creşa şi grădiniţa au fost înfiinţate în anul 1858; Şcoala primară pentru fete în anul 1860; Şcoala pedagogică pentru educatoare în anul 1851 iar Şcoala civilă pentru fete în anul 1894. Şcoala şi mănăstirea sunt ctitoria episcopului Szanislo Ferenc, pe strada Primăriei, fostă Teleki. Şcoala avea şi un internat de fete întreţinut de călugăriţele mizericordiene. Şcoala civilă de fete a funcţionat cu 4 săli de clasă la fel ca şi Şcoala pedagogică. Şcoala civilă a fost înfiinţată de episcopul Schlauch Lörinc. Institutul a avut aproximativ 200 de eleve.[75] Şcoala a fost naţionalizată în anul 1848. A funcţionat între anii 1872-1948 în actuala clădire a Grupului şcolar sanitar *Vasile Voiculescu*. După naţionalizare clădirea revine Şcolii Medii Sanitare iar gimnaziul se transformă în Şcoala elementară de fete nr. 9, cu 7 clase[76].

Gimnaziul de băieţi

A luat fiinţă în anul 1869 ca şcoală civilă cu două secţii: băieţi şi fete, până în anul 1877, când secţia de fete devine şcoală separată. A fost frecventat de elevi din mica burghezie maghiară, până în anul 1910, când începe să admită şi câte un român. În anul 1928 este transformat în gimnaziu de tip B cu 6 clase, iar în anul 1932 în gimnaziu de tip A, cu 4 clase. Limba de predare era maghiara, până în anul 1921, când se trece la predarea în limba română[77].

Gimnaziul de fete

A fost înfiinţat în anul 1872 ca şcoală civilă comunală. În anul 1920 a fost preluată de stat şi renovată în anul 1933. A fost frecventată anual de un număr de 180-200 de eleve şi avea şase profesoare[78].

Liceul de băieţi Emanuil Gojdu

În anul şcolar 1873/1874 ia fiinţă şcoala reală superioară de stat. În primul an de funcţionare avea sălile de clasă la parterul Curţii de Apel, pentru ca în anul următor să se mute în clădire primăriei, unde mai fuseseră găzduite Academia de Drept şi Liceul Premonstratens; care în 1875 s-au mutat în clădirea construită în acest scop. În anul 1876 este finalizată actuala clădire a liceului. Programa de studiu era

Liceul "Emanoil Gojdu" Oradea

Emanoil Gojdu"

---

[75] *Anuarul Institutului Imaculata din anii* 1940-1941 şi 1941-1942, *Matricolele pe anii* 1925-1930

[76] *Ibidem*

[77] Aurel Tripon, *op. cit.,* p. 66

[78] *Ibidem*

identică cu aceea a liceelor de profil din Ungaria. Începând din anul 1875, liceul va funcționa cu 8 clase. Elevii români beneficiau de un internat ortodox construit de marele mecenat Nicolae Jiga, care oferea 25 de burse anual[79].

Şcoala primară şi civilă confesională romano-catolică *Sf. Vincențiu* **din Oradea.** A fost înființată în anul 1868 de către canonicul Nogall Ioan, care a construit şi localul şcolii între anii 1867-1868. Alături de şcoală s-a deschis o creşă şi o grădiniță pentru îngrijirea copiilor proveniți din familiile sărace. Şcoala a fost condusă şi administrată de călugărițele din Satu Mare. Inițial a funcționat cu o şcoală primară, care avea două săli de clasă. În anul 1872 instituția a fost preluată spre administrare de societatea *Les Filles de Charite* şi a primit denumirea de Institutul *Sf. Vincențiu*. În anul 1882 s-a înființat Şcoala primară de băieți iar în anul următor un internat. În timp se vor adăuga clasele V – VI şi se va construi un internat de fete. În anul 1892 Nogall a deschis şi Şcoala civilă romano-catolică de fete, condusă de călugărița Galatz Edina[80]. Şcoala a funcționat cu creşă, grădiniță şi şcoală primară, având aproximativ 2-300 de elevi până la naționalizare[81].

Şcoala Greco-catolică de fete din Beiuş

A fost inaugurată în data de 21 septembrie 1896, fondator fiind episcopul greco-catolic Mihai Pavel. Şcoala s-a numit *Şcoala civilă greco-catolică de fetițe*. A fost înființat cu limba de predare română. Nu a primit nici un ajutor de la statul maghiar În componența acesteia intra şi un internat cu o capacitate de 100 de locuri, *Internatul de fetițe,* deschis pentru fetele orfane din familiile de preoți de ambele confesiuni româneşti; precum şi şcoala propriu – zisă, pentru care se percepea o taxă de 150 florini anual, plătibilă în rate. Şcoala era administrată de un senat format din 13 fruntaşi beiuşeni, în frunte cu profesorul Ioan Butean. Pentru funcția de director a fost desemnată d-şoara Octavia Stolojanu[82]. Regulamentul de funcționare al şcolii era cel *regnicolar*, aprobat de minister pentru şcolile de acest gen din Ungaria. Materiile de predare erau următoarele: religie, limba română, limba maghiară, limba germană, geografie, istorie, aritmetică, geometrie, istorie naturală, chimie, mineralogie, geologie, economie de casă, muzica vocală şi instrumentală, caligrafie, desen, lucru de mână şi gimnastică. Regulamentul prevedea în mod expres că limba de predare pentru toate materiile, dar şi limba oficială în şcoală este limba română. În primul an, şcoala a început modest, cu doar două clase şi 32 de eleve; din care 23 greco-catolice şi opt ortodoxe, aparținând unor medii sociale diverse. În anul următor, prin apariția clasei a treia numărul elevelor ajunge la 47, iar în anul şcolar 1898/1899, şcoala se întregeşte cu clasa a IV-a, având un număr de 63 de eleve. În anii următori, prin grija bisericii şcoala s-a dezvoltat continuu, ajungându-se ca după Marea Unire să fie transformată în *Liceu de fete*[83].

d. Învățământul profesional

În anul 1888 se dechide prima şcoală profesională în Oradea, Şcoala Medie de Comerț, care în anul 1895 îşi schimbă denumirea în Şcoala Comercială Superioară, având sediul în cadrul Halei Comerciale. Inițial şcoala este susținută de o asociație iar din 1898 este finanțată şi patronată de Hala Comercială. Se vor implica în sprijinirea şcolii şi Comitatul, Camera de Comerț şi Industrie a oraşului precum şi primăria. În anii următori s-au deschis şi alte şcoli profesionale: Şcoala de Ucenici Meseriaşi în anul 1884; Şcoala de Ucenici Comerciali în anul 1887; un Curs comercial pentru femei în anul 1891; Şcoala de Muzică în anul 1896, precum şi Şcoala profesională lemn şi metal, în anul 1913[84].

Şcoala de ucenici

S-a înființat în anul 1796 ca şcoală de duminică, ca un curs de repetiție pentru ucenicii adulți, ținut de învățătorul claselor primare superioare în localul şcolii naționale din Oradea. Frecvența era opțională. La cursuri participau între 20 şi 250 de ucenici, în funcție de sezon. În anul 1884, şcoala

---

[79] *Ibidem,* p. 81-82

[80] Anuarul Institutului *Sf. Vincențiu* din Oradea, an şcolar 1940-1941, *Biografia lui Nogall Ioan și scurtă istorie a instituției sale*

[81] A.N. Sj. Bh., fond *Școala primară și civilă confesională romano-catolică Sf. Vincențiu din Oradea*, dos. 113/1941-1943

[82] Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 73-74

[83] Gavril Hădăreanu, *op. cit.,* p. 300 - 318

[84] *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 280-281

devine obligatorie pentru toţi ucenicii. După anul 1918, numărul elevilor se ridică la 600, şcoala având 12 profesori şi 12 săli de clasă. Numărul maxim de elevi în perioada interbelică a fost de 2280[85]. Şcoala a fost susţinută de primărie, care i-a cumpărat un sediu în strada ep. Demetriu Radu, nr. 7[86]. În anul 1925 din această şcoală s-a desprins o secţie de fete, devenită **Şcoala profesională de fete**, apoi **Şcoala profesională de fete** *Domnița Ileana*[87].

Şcoala Industrială din Beiuş a fost înfiinţată ca urmare a necesităţilor crescânde ale unui centru industrial în devenire. După ce Beiuşul primeşte dreptul de a tine târg săptămânal, viata comercială se intensifică. Exista o paletă de largă de meserii: măcelari, cizmari, cojocari, dulgheri, brutari, croitori, etc. Si era deci nevoie de forţă de muncă calificată. Iniţiativa deschiderii şcolii este luatî în anul 1884, dar Scoala Industrialã din Beiuş şi-a deschis portile în anul 1886. Elevii învătau aici o serie de meserii dintre care: zidarie, pantofărie, cizmărie, cojocărie, croitorie, brutărie, măcelărie, strungărie, lăcătuşerie, etc. Până în anul 1918 au fost şcolarizati 473 *ucenici de stat* în meseria comerţ. Initial şcoala nu a avut un local propriu. Începând cu anul şcolar 1950 şcoala dispune de cãmin, sãli de clasã, cantinã şi ateliere proprii. În anul 1962 se construieşte o clădire având la parter 4 încăperi, iar la etaj 2 săli de clasă. Cu timpul s-au mai construit 3 ateliere, centrala termică, magazii pentru materiale[88].

Şcoala de arte şi meserii:

A fost înfiinţată în anul 1913 la iniţiativa primăriei orădene, care şi-a luat angajamentul de a-i ridica un sediu. Iniţial avea două secţii: Lemnărie şi metalurgie. Până în anul 1919 nu au fost primiţi în şcoală decât doi români[89]. După preluarea de către statul român, şcoala se dezvoltă, apare o nouă secţie, de sculptură[90]. Organizează expoziţii cu produsele realizate de elevi la fiecare sfârşit de an. În anul 1929, cu prilejul expoziţiei camerei de agricultură, ţinută cu ocazia Congresului Internaţional de la Cluj, a obţinut medalia de aur. Şcoala a mai morganizat şi cursuri de mânuitori de cazane şi fochişti pentru motoarele cu explozie, montaj şi dinam[91]. A mai existat de asemenea o şcoală de ucenici comerciali administrată de camera de comerţ şi o şcoală de menaj. Elevii din alte localităţi puteau fi cazaţi la Căminul de Stat pentru Ucenici sau Căminul Evreiesc de Ucenici[92].

e. Învăţământul superior

Academia regală din Oradea

Directorul circumscripţiei şcolare orădene, contele Károly Antal, a propus la 25 decembrie 1776 înfiinţarea unei instituţii şcolare de grad superior la Oradea. Academia de la Oradea şi-a deschis porţile la data de 1 ianuarie 1780, cu o facultate de filosofie la care s-a adăugat în anul 1788 cursul de drept. Numărul studenţilor a crescut treptat, de la 97 în anul 1780, la 299 în anul 1840. Numărul studenţilor greco-catolici şi ortodocşi a ajuns în unele perioade până la 40%. Diploma emisă la Oradea avea o valoare situată undeva între licenţă şi bacalaureat. Ea dădea absolventului dreptul de a se înscrie la orice universitate din Imperiu, dar şi acela de a ocupa o funcţie în administraţia locală sau comitatensă[93] În anul 1850 a fost introdusă limba germană ca limbă de predare, menţinută până în anul 1861, când s-a reintrodus limba maghiară. În anul 1874 dobândeşte acelaşi statut cu celelalte facultăţi de drept. Potrivit noului regulament, cursurile aveau o durată de 4 ani. Se studiau următoarele discipline: drept roman, drept penal şi filosofia dreptului; economie politică, finanţe şi drept financiar maghiar; drept civil austriac şi maghiar; procedură civilă,drept comercial şi cambial; statistica şi dreptul administrativ maghiar; istoria dreptului şi dreptul canonic; politică, drept public maghiar şi introducere în drept şi ştiinţe de stat; filosofie şi medicină legală. Pentru echivalarea cu universitatea, studenţii academiei trebuiau să mai urmeze doi ani, după care primeau certificatul de absolvire. În anul 1874 se mută în noul sediu. Academia avea în jur de 160 de studenţi, dintre care mulţi români. De exemplu, în anul 1900 existau 164 de studenţi, dintre care 124 de maghiari, 38 români, un german şi un slovac.[94]

[85] Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 63

[86] *Istoria oraşului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 359

[87] *Ibidem*

[88] Hădăreanu, *op. cit.*

[89] Aurel Tripon, *op. cit.,* p. 64

[90] *Istoria oraşului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 359

[91] Aurel Tripon, *op. cit.* p. 64

[92] *Istoria oraşului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 359

[93] *Ibidem*, p. 186

[94] *Ibidem*, 2008, p. 282-283

IV. ŞCOALA BIHOREANĂ ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

a. Învăţământul primar şi elementar

După unire, numărul de şcoli româneşti a crescut[95]. Statul român a preluat şcolile primare de stat austro – ungare, pe care le-a transformat în şcoli cu limba de predare română. Au fost înfiinţate şi şcoli noi. Consiliul dirigent l-a numit pe Alexandru Pteancu director regional al şcolilor din *părțile ungureşti,* deci şi al şcolilor din Bihor[96]. Restul şcolilor confesionale romano-catolice au funcţionat în continuare[97]. Statul român susţinea un număr de 426 de şcoli româneşti la care predau 854 de învăţători români şi 27 din rândul minorităţilor naţionale, deci un total de 926 de învăţători. Aceste şcoli sunt frecvenmtate de un număr de 97823 de elevi, dintre care 21,46% de altenaţionalităţi (unguri, evrei ş.a.). Pe lângă şcolile susţinute de statul român mai existau 102 şcoli confesiomnale maghiare, cu nun număr de 208 învăţători unguri şi 2 învăţători români, susţinute de episcopia romano-catolică. Aceste şcoli aveau un număr de aproximativ 32169 de elevi. Învăţământul preşcolar era reprezentat de 51 de grădiniţe (46 de grădiniţe româneşti, frecventate de un număr de 2709 copii şi un număr de 5 grădiniţe ungureşti, cu un număr de 162 copii)[98]. Procentul ştiutorilor de carte era în perioada interbelică de aproximativ 60% din numărul total al populaţiei, la bărbaţi fiind cu 4% mai mare ca la femei. În mediul urban, aproximativ 90% din totalul populaţiei erau ştiutori de carte, diferenţa în favoarea bărbaţilor fiind de doar 1%. În mediul rural însă, doar 52% din totalul populaţiei erau ştiutori de carte. Diferenţa dintre bărbaţi şi femei era de 145 în favoarea primei categorii. Ca urmare a dezvoltării învăţământului, în anul 1930, procentul ştiutorilor de carte creşte cu 10%. Se generalizează în special instrucţia primară, de ceea superioară beneficiind doar 2% din totalul populaţiei şcolare a judeţului[99]. În anul 1938 numărul şcolilor primare creşte la 432. Existau de asemenea şi 64 grădiniţe de stat[100]. Problema şcolară va fi gestionată de Revizoratul Şcolar al Judeţului Bihor, care în urma Dictatului de la Viena s-a mutat la Beiuş. O parte din şcolile româneşti au supravieţuit, dar românii au fost nevoiţi să înveţe din nou în limba maghiară[101].

În ceea ce priveşte învăţământul secundar, majoritatea gimnaziilor şi liceelor înfiinţate în secolul al XIX-lea şi în primii ani ai secolului XX, îşi menţin existenţa. Unele dintre acestea vor avea o evoluţie aparte.

b. Învăţământul secundar

Gimnaziul din Salonta

Funcţionează ca liceu maghiar până în anul 1919, când este preluat de statul român şi ia fiinţă o secţie română[102]. În aniii 1927-1928 secţia maghiară se transformă în gimnaziu cu 4 clase iar pentru secţia română ia fiinţă un gimnaziu pe lângă liceul agricol. Liceul agricol şi gimnaziul au funcţionat în actuala clădire a liceului Arany Ianos. În anul 1931 liceul este desfiinţat şi a mai funcţionat un an ca liceu extrabugetar. Din anul 1932 devine gimnaziu[103].

În timpul războiului clădirea liceului a fost folosită ca spital, redevenind liceu în anul 1945. În anul 1948 a fost transformat în Şcoală Medie Tehnică Agricolă

Liceul Samuil Vulcan din Beiuş

În anul 1918 episcopul Radu reintroduce limba română în liceu, după o absenţă de 3o de ani. Între anii 1924-1925, administrarea internatului este încredinţată călugărilor Asomţionişti iar gospodăria călugăriţelor din ordinul Oblates l'Asomption[104]. Începând cu anul 1927, corpul profesoral este plătit de stat. Între anii 1919-1933 a avut aproximativ 350-500 de elevi, care au primit o educaţie religioasă. Elevii făceau parte din două aasociaţii religioase. Elevii greco-catolici erau grupaţi în asociaţia *Sf. Maria* iar cei ortodocşi în asociaţia *Sf. Pavel.* Biblioteca liceului avea în perioada interbelică 15000 volume, plus alte 6500 de volume de literatură didactică. De asemenea, a fost dotat cu laboratoare moderne de ştiinţe fizice şi biologice[105].

---

95 Aurel Tripon, *op. cit.,* p. 63

96 Ion Zainea, *Economie şi societate în Bihor. De la Marea Unire până la dictatul de la Viena*, Ed. Arca, Oradea, 2007, p. 216

97 *Istoria oraşului Oradea*, p. 358

98 Aurel Tripon, *op. cit.,* p. 63

99 Ion Zainea, op. cit., p. 216-217

100 *Ibidem*, p. 217

101 *Ibidem*, p. 220

102 Aurel Tripon, *op. cit*, 66

103 *Ibidem*, p. 67-68

104 Aurel Tripon, *op. cit.,* p. 76

105 *Ibidem*, p. 676

Gimnaziul de băieți Alexandru Roman

Este continuatorul Gimnaziului de băieți. În anul 1928 este transformat în gimnaziu de tip B cu 6 clase, iar în anul 1932 în gimnaziu de tip A, cu 4 clase. Limba de predare era maghiara, până în anul 1921, când se trece la predarea în limba română[106].

Şcoala normală unită din Oradea

În perioada interbelică avea 10 profersori şi 3 institutori la şcoala de aplicaţie. În anul 1926 şi-a deschis un cinematograf iar în anul 1930 şi-a înfiinţat o fanfară[107]. Elevii aveau de asemenea o orchestră simfonică. În anul 1934, cu ocazia sărbătoririi a 150 de ani de existenţă ai şcolii, a fost inaugurat noul sediu, unde astăzi funcţionează Liceul greco-catolic. În anul 1936 şcoala avea încadraţi 16 profesori şi 3 învăţători la şcoala se aplicaţie[108].

Gimnaziul izraelit ortodox din Oradea

În anul şcolar 1922/1923 limba de predare devine limba română[109]. După dictatul de la Viena şcoala este desfiinţată iar între anii 1943-1944, localul şcolii de băieţi devine ghetou[110]. Şcoala îşi reia activitatea în octombrie 1945, împreună cu o grădiniţă de copii. Începând cu anul şcolar 1948/1949, devine şcoală de stat, cu două cicluri[111].

Liceul de băieți Emanuil Gojdu

În anul 1919, liceul real este preluat de statul român. În anul 1920 cele 4 clase reale ale liceului fuzionează cu liceul clasic-modern *Emanuil Gojdu,* înfiinţat în anul 1919 şi care funcţiona în localui şcolii greco-catolice de fete. În anul 1923 ia fiinţă secţia maghiară, care preia elevii de la liceul Premonstratens, ce fusese desfiinţat. În perioada interbelică, numărul liceenilor varia între 350-750 de elevi, dintre care în jur de 60% erau români, 30% maghiari şi 10% evrei[112]. Liceul a devenit una dintre cele mai presdtigioase şcoli secundare orădene, fiind dotat de asemenea cu sală de gimnastică, de muzică, desen şi două bibliteci[113].

[106] *Ibidem*, , p. 66

[107] A. Tripon, *op. cit.*, p. 70-71

[108] *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008p. 362

[109] *Ibidem* 1933-1934; 1937-1938

[110] *Ibidem* 1942-1943

[111] *Matricole pe anii școlari* 1940-1946; 1947-1948

[112] Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 76-80

[113] *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 360-361

Şcoala greco-catolică de fete din Beiuş

În anul 1919, la insistenţele episcopului D. Radu, corpul profesoral este încadrat la stat şi plătit de la buget iar şcoala primeşte ajutor financiar. Gimnaziul este completat cu clasele superioare de liceu şi primeşte dreptul de a organiza examen de bacalaureat. Internatul liceului va fi administrat începând cu anul 1923 de către călugăriţele greco-catolice ale ordinului Notre - Dame de Sion, iar din anul 1929 de către cele din ordinul francez Asumptionist. Întrucât şcoala primea şi fete ortodoxe, Societatea Femeilor Ortodoxe din Beiuş au înfiinţat un internat pentru elevele ortodoxe[114]. Pe lângă acestea, iau fiinţă, ca urmare a necesităţilor de educaţie, noi şcoli secundare şi superioare.

Şcoala normală pentru fete ***Doamna Stanca*** **din Oradea**

A lut fiinţă în anul 1920, având şi internat. La reforma agrară a primit 45 de iugăre de pământ, lucrat în regie proprie, pentru a se putea întreţine[115]. În anul 1923 primeşte numele de *Doamna Stanca*. A început cu 6 clase şi 25 de eleve[116]. Între anii 1920-1940 a fost frecventată de 4592 de eleve. În timpul crizei economice este în pragul desfiinţării, dar este salvată prin intervenţia la guvern a episcopului Roman Ciorogariu şi a protopopului Ştefan Munteanu, preşedintele comitetului şcolar. Pentru practica pedagogică a fetelor a avut şi o şcoală de aplicaţie, cu trei învăţătoare[117]. În perioada stăpânirii hortiste a fost evacuată la Arad, de unde revine în anul 1945, fiind transformată în Şcoală Pedagogică de Fete. A început cu 19 cadre didactice, ajungând la 22. În perioada interbelică a avut 4592 de eleve[118].

Şcoala normală de stat pentru băieţi ***Iosif Vulcan***

A fost înfiinţată la 1 septembrie 1920, primul ei director fiind C. Sudeţeanu. Sediul a fost pus la dispoziţi de către primărie, în localul şcolii civile comunale de dinainte de unire[119]. A funcţionat în regim de internat, cu 5 clase. Pentru întreţinere i s-au alocat 54 iugăre de pământ arabil., pe care l-a lucrat în regie proprie. Toţi

[114] Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 73-74

[115] *Ibidem*, p. 70

[116] Ion Zainea, *op. cit.,* p. 220

[117] *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 362

[118] Ion Zainea, *op. cit.,* p. 228-233

[119] *Ibidem*, p. 361

elevii erau bursieri. În anul 1932 devine extrabugetară şi traversează o perioadă dificilă. Este salvată de ministrul instrucţiunii publice G. Angelescu, care o reintegrează la buget. De asemenea, primeşte sprijin şi de la Camera Agricolă şi Prefectură, care fac donaţii în bani şi alimente[120]. Şcoala a fost încadrată cu 18-20 de profesori. Până în anul 1935 a dat peste 500 de absolvenţi[121]. Şi aceasta s-a mutat la Arad pe perioada stăpânirii hortiste, de unde revine în anul 1945[122].

Şcoala normală de învăţătoare din Beiuş

Este deschisă de statul român în anul 1922, din iniţiativa dr. G. Cosma, avocatului T. N. Cosma şi a protopopului P. E. Pap. Şcoala avea şase clase, după tipul celorlalte şcoli normale din România. În anul 1926 se deschide şi o secţie pentru conducătoare de grădiniţe de copii, care este desfiinţată însă în anul 1930. Elevele acestei şcoli au înfiinţat societatea *Sf. Gheorghe*[123]. La înfiinţare a avut 18 profesoare şi aproximativ 4114 eleve în perioada interbelică[124].

Dată fiind importanţa şcolilor pedagogice pentru ridicarea culturală a locuitorilor judeţului, statul român a asigurat elevilor de la aceste şcoli, în funcţie de situaţia economică numeroase burse de studiu, destul de consistente, ajungând uneori până la 50% din numărul total al elevilor[125]. Şcolile erau frecventate de copii de toate condiţiile sociale şi naţionalităţile, accesul la burse fiind nediscriminatoriu[126].

Liceul evreiesc pentru băieţi dr. Kecskeméti Lipót

A fost înfiinţat în anul 1920 , cu limba de predare maghiară, apoi cu limba de predare română. În anul şcolar 1933/1934, liceul avea un număr de 246 de elevi[127]. De asemenea, între anii 1925-1931, a funcţionat şi un liceu particular evreiesc.

Liceul de fete Oltea Doamna

Corpurile clădirii în care a funcţionat acest liceu au fost construite de primăria oraşului Oradea în anul 1820 pentru folosinţă proprie. La puţin timp, localul a fost cedat Şcolii Civile de Stat care a funcţionat cu patru clase. Între anii 1897 – 1901 s-a construit încă un corp de clădire. În timpul primului război mondial şcoala a funcţionat ca spital. După război devine liceu, funcţionând cu trei clase. Din 23 iulie 1919, liceul a funcţionat cu opt clase, 12 profesori şi 332 de elevi. În anul 1921 primeşte denumirea de *Liceul de fete „Oltea Doamna”* având un număr de 303 eleve. După Dictatul de la Viena (1940), funcţionează ca liceu maghiar. În anul următor o mare parte a liceului este cedată bisericii reformate, iar alta devine spital. Eliberarea oraşului (12 octombrie 1944), duce la redeschiderea liceului. În anul 1948 i se schimbă denumirea în *Liceul de fete nr. 1*, iar în anul 1959 se unifică cu liceul nr. 4 (actualul liceu „Mihai Eminescu”). Clasele superioare trec la noul liceu, iar clasele gimnaziale rămân în sediul vechiului liceu, sub denumirea de *Şcoala generală nr. 4*, situată în Parcul Traian nr. 4.

Institutul Notre Dame de Sion

A fost înfiinţat în anul 1930 în clădire cumpărată de guvern de la Şcoala Superioară de Comerţ de Băieţi. A fost deschisă prin strădania episcopului unit Traian Frenţiu. Avea o grădiniţă, şase clase primare şi liceu. Predarea se făcea în limba franceză[128]. Alături de aceasta, funcţionau în Oradea, două gimnazii evreieşti şi un gimnaziu calvin pentru fete[129].

În perioada interbelică, au funcţionat la Oradea şi o serie de şcoli militare: Şcoala de Jandarmi(1918-1940); Şcoala Superioară de Cavalerie (1919-1920); Şcoala Militară de Ofiţeri de Administraţie (1921-1923) şi Şcoala Militară de Subofiţeri de Infanterie (1923-1930).

În perioada stăpânirii hortiste au fost înfiinţate o serie de şcoli, printre care **Şcoala comercială Zrinyi Irina** care a funcţionat între anii 1940-1944; **Liceul Industrial Romano-Catolic de fete Oradea** sau **Şcoala Medie Tehnico-Profesională Maghiară nr. 2** a funcţionat între anii 1940-1949; **Liceul Arany Ianos din Salonta** şi **Liceul Szent laszlo din Oradea**.

[120] Aurel Tripon, *op. cit.,* p. 71-72

[121] *Istoria oraşului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 362

[122] Ion Zainea, *op. cit.,* p. 225

[123] Aurel Tripon, *op. cit.,* p. 69

[124] Ion Zainea, *op. cit.,* p. 231

[125] *Ibidem*, p. 234-236

[126] *Ibidem,* p. 237-238

[127] *Istoria oraşului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 361

[128] *Ibidem*, p. 65-66

[129] *Istoria oraşului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 360

c. Învăţământul profesional

În ceea ce priveşte **învăţământul profesional**, se menţin şcolile existente şi apar unele noi. **Şcoala Superioară de Comerţ pentru Fete** a fost înfiinţată la 1 septembrie 1920, primul director fiind Paul Voştinariu. Până în anul 1925 a funcţionat în localul liceului de fete *Oltea Doamna*, după care funcţionează în localul camerei de Comerţ şi Industrie, de pe strada V. Alecsandri, azi str. Primăriei (sediul regiei de apă-canal)[130]. A fost singura şcoală superioară comercială de fete din vestul României. A avut în jur de 60-70 eleve[131]. **Şcoala Superioară de Comerţ pentru Băieţi a** fost înfiinţată în anul 1927, cu 2 cursuri: elementar şi superior.Avea 10 profesori şi între 150-200 de elevi. În anul 1933 cursul elementar a fost desfiinţat. Primul director al şcolii a fost Gh. Spălăţelu[132].

În afară de şcolile comerciale finanţate de stat, au existat şi două **Şcoli Superioare Comerciale Societare**, care aparţineau Asociaţiei Comercianţilor. Erau sprijinite de Hala de Comerţ şi Camera de Comerţ şi Industrie[133].

d. Învăţământul superior

Academia de teologie greco-catolică

A fost înfiinţată în anul 1922. Construcţia sediului şcolii începe în anul 1914 şi se termină în anul 1924, fiind inaugurată de episcopul Frenţiu[134].

Academia de teologie ortodoxă română

A fost deschisă la 1 octombrie 1923, ca urmare a demersurilor făcute pe lângă ministerul cultelor şi instrucţiunii publice de către episcopul Roman Ciorogariu Neavând un sediu propriu, în primul an a funcţionat în vechea reşedinţă vicarială, iar în anul 1924 s-a mutat la etajul al treilea al Facultăţii de Drept. Tot în acel an a primit cazarma Markovitz, pentru a amenaja un internat pentru cazarea studenţilor, internatul fiind inaugurat la data de 6 decembrie 1924[135]. Cursurile aveau o durată de patru ani, fiind organizată administrativ după modelul Facultăţii de Teologie din Cernăuţi iar educaţional după cel al Institutului Teologic-Pedagogic din Arad. Academia avea o bibliotecă de peste 2500 de volume. Studenţii erau organizaţi în societatea de lectură *Sf. Atanasie cel Mare*. Studenţii au înfiinţat şi un cor, condus de profesorul Cornel Givulescu. Primul rector a fost Andrei Magier Crişanu, care a fost ales în anul 1925 episcop de Arad. Dintre cadrele didactice mai amintim pe Lazăr Iacob (profresor de drept bisericesc şi civil la Academia de drept), Teodor Savu şi Nicolae Firu. În toamna anului 1940 s-a refugiat la Timişoara[136]. Biserica catolică a susţinut şi ea un **Seminar Teologic Romano-Catolic.**

Facultatea de drept *Carol al II-lea*

Este continuatoarea Academiei Regale înfiinţate în anul 1740 de Maria Tereza. În anul 1920 a fost preluată de statul român. La începutul erei româneşti avea 70 de studenţi[137]. Treptat numărul studenţilor a ajuns la aproximativ 800, din tot vestul ţării. Printre profesorii academiei s-au munărat jurişti de excepţie cum ar fi: C. Petrescu-Ercea (drept comercial şi cambial); Hoványi Gyula (drept penal şi procedură penală); Eugeniu Speranţia (sociologia şi filosofia dreptului); Tiberiu Moşoiu (drept roman); Gheorghe Sofronie (drept internaţional public) ş. a. Pentru cazarea studenţilor a fost cedat internatul liceului de fete Oltea Doamna. În anul 1932, prin noua lege a învăţământului universitar, Academia de Drept din Oradea a primit denumirea de **Facultatea de Drept** *Regele Carol al II-lea* şi a fost afiliată Universităţii din Bucureşti[138]. În anul 1934, din raţiuni financiare a fost mutată la Cluj-Napoca, contopindu-se cu Facultatea de Drept de acolo[139].

V. ÎNVĂŢĂMÂNTUL ÎN PERIOADA COMUNISTĂ

Preluarea puterii de către comunişti, în martie 1945, a produs ample mutaţii în societatea rroomânească. Cum era de aşteptat, nici învăţământul nu a scăpat de aceste mutaţii. În perioada 1945-1948 au avut loc desfiinţări, comasări şi înfiinţări de

---

[130] *Ibidem,* p. 363
[131] Aurel Tripon, *op. cit.,* p. 73
[132] *Ibidem.,* p. 72
[133] *Istoria oraşului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 363
[134] *Ibidem,* p. 83
[135] Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 83-85
[136] *Istoria oraşului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 365
[137] Aurel Tripon, Monografia almanah a Crişanei, p. 85
[138] *Istoria oraşului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 363-364
[139] Aurel Tripon, Monografia almanah a Crişanei, p. 85

şcoli. Momentul de cotitură pentru învăţământ îl reprezintă *reforma învățământului* adoptată în august 1848. Prin această lege, învăţământul este pus în slujba intereselor comuniste de sovietizare a ţării. Se schimbă structura anului şcolar, sistemul de notare, orotgrafia, se introduce obligativitatea studierii limbii ruse. Legea învăţământului a fost însoţită de 106 dispoziţii şi decrete prin care se urmărea reorganizarea totală a învăţământului. Toate şcolile au fost naţionalizate şi reorganizate conform noilor principii[140]. Între anii 1950-1955 în localul Liceului de băieţi va funcţiona **Academia Muncitorească**. Aceasta a funcţionat ca învăţământ superior, cu 7 apoi 12 seminarii. Diplomele eliberate erau echivalente cu certificatul de absolvire al liceului. Începând cu anul 1953 şi până la căderea comunismului, este înlocuită cu **Şcoala Interjudeţeană de partid**, care furnizaa activişti în toate domeniile. Revenind la prevederile legii din 1948, toate programele şcolare se schimbă, astfel încât să fie studiate doar acele tematici care se încadrează în directivele partidului. Se introduc manualele unice, un loc important în cadrul acestei politici revenind manualelor de istorie, rescrise aproape în întregime ("celebrul" manual al lui Roller). Învăţământul devine puternic ideologizat. Principiile marxist-leniniste devin dogmă pentru învăţământul românesc. Cadrele didactice care nu se conformau noii politici educaţionale, erau epurate din învăţământ. Moartea lui Stalin nu a adus schimbări în România. Din contră, Constituţia adoptată în anul 1952 era copia fidelă a constituţiei staliniste. Cu prilejul congresului al al II-lea al P.M.R., în decembrie 1955, se insistă asupra sporirii rolului ideologic al învăţământului şi eliminării influenţelor burgheze din formarea dascălilor. Ca urmare, trebuia făcută o selecţie a cadrelor din învăţământ, pentru a fi depistate *elementele retrograde din învățământ și cultură.* Pe baza acestor fundamente teoretice, partidul a promovat un vast program de epurare pe criterii politice a cadrelor didactice. Baza legală este dată de legea şi regulamentul adoptate în anul 1956: *Legea privind calificarea, perfecționarea și stabilizarea cadrelor didactice din învățământ* şi regulamentul *privind Numirea, transferarea și eliberarea din funcție a cadrelor didactice*[141]. Potrivit acestora, învăţătorii şi profesorii erau scutiţi de la o serie de munci obşteşti, cu condiţia de a acorda o atenţie deosebită muncii de propagandă. De asemenea, nu pueau intra în învăţământ decât cei care aveau origine sănătoasă, adică erau comunişti convinşi, nu au făcut altă politică înainte de 1948, să nu aibă studii teologice, să fie din categoria ţăranilor săraci sau muncitorilor. Verificările cadrelor intrau în atribuţia secţiilor de învăţământ raionale şi regionale. În cursul anului 1954, secţia de cadre a Sfatului Popular al Regiunii Crişana a primit spre verificare 131 de dosare. Au fost verificaţi chiar şi cei 34 de responsabili regionali cu propaganda. În această primă etapă nu se fac epurări masive. Doar 7 responsabili îşi pierd postul, iar în rândul celor de la catedră epurările sunt izolate. După o perioadă de acalmie relativă, între anii 1957-1960, începe al II-lea val de epurări politice în învăţământ, chiar şi cu preţul fabricării probelor împotriva unor profesori. Astfel, în această perioadă sunt epurate 162 de cadre didactice, pe baza recomandărilor organizaţiilor locale de partid: 11 din oraşul Oradea; 19 din Beiuş; 46 din regiunea Oradea; 11 din raionul Şimleu; 24 din raionul Vaşcău şi 51 din regiunea Aleşd[142]. Toţi erau buni specialişti, dar nu se încadrau în criteriile stabilite de partid. Din caracterizările lor spicuim: ...nu s-a străduit să facă un învăţământ realist - ştiinţific; ...este slab pregătit ideologic, ...a făcut politică duşmănoasă; ...este chiabur; ...în discuţiile cu colegii a declarat că nu are nevoie de partid şi că tov. Prim-secretar al raionului Marghita să plece în Patagonia, că azi el este la putere, iar mâine vor fi alţii; ...împiedică dezvoltarea sectorului socialist, etc[143].

Paralel se desfăşoară un proces de alfabetizare a populaţiei[144]. Procesul a început în anul 1946 şi se va termina în anul 1953[145]. În ceea ce priveşte numărul de grădiniţe şi şcoli, acesta a crescut, chiar dacă din punct de vedere calitativ, procesul educativ a fost viciat de directivele politicii comuniste. De asemenea, în anul 1964 s-a generalizat învăţământul de 8 ani.

---

140 Radu Milian, *Contribuții privind sovietizarea învățământului în Bihor între anii 1948-1959*, p. 593, în *Începuturile epocii staliniste în Nord – Vestul României. Recuperări istorice*, Biblioteca Crisia, nr. XVIII, Oradea, 2000; mai vezi: Idem, *Epurări politice în învățământul bihorean între anii 1954-1960*, în *Analele Sighet 8. Anii 1954-1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului*, Fundaţia Academia Civică, 2000, p. 836-857

141 I*bidem*, p. 594

142 *Ibidem*, p. 595-596

143 Idem, *Epurări politice...*, p. 842-457

144 AN SJ. Bh, *Regiunea Cișana, secția învățământ, cultură*, dos. 7,8/1950-1951

145 *Monografia județului Bihor*, ed. Sport-Turism, Bucureşti, 1979, p. 166

Școala generală nr. 14, actuală "Dacia"

Astfel, în anul şcolar 1967/1968, în regiunea Crişana existau 440 de grădinţe, cu 853 de cadre didactice. Erau înscrişi la grădiniţă un număr de 19547 de copi. Dintre aceştie 18856 erau români, 4336 maghiari, 321 germani şi 35 slovaci. În mediul urban existau 83 de grădiniţe, cu un număr de 317 cadre didactice. Numărul copiilor înscrişi era de 5214, dintre care 4267 de români şi 947 de maghiari. În mediul rural existau 357 de grădiniţe, cu 317 cadre didactice. Numărul copiilor înscrişi era de 14333, dintre care 10558 de români, 3389 maghiari, 321 germani şi 35 de slovaci[146].

În ceea ce priveşte şcolile, situaţia se prezenta astfel: Existau 294 de şcoli cu clasele I-IV, având un număr de 45827 de elevi; 282 de şcoli cu clasele V-VIII, cu un număr de 46086 de elevi şi 25 de licee, cu un număr total de 9464 de elevi. Cele mai multe licee erau industriale, dar funcţionau şi licee de cultură generală, pedagogice, cu profil sportiv şi de artă[147].

În anul şcolar 1969-1970 s-a decis generalizarea învăţământului de 10 ani. În anul 1973 s-a decis ca toţi copii preşcolari să fie înscrişi la grădiniţe. În anul şcolar 1977/1978 existau 478 de grădiniţe, cu un număr de 26259 de copii şi 1216 educatoare. Dintre acestea, 148 erau grupe de limba maghiară, cu 4179 de copii şi 7 grupe cu limba de predare slovacă, cu 195 de copii. Pentru învăţământul primar funcţionau 313 şcoli cu 47549 de elevi şi 1916 învăţători; învăţământul gimnazial era reprezentat de 235 de şcoli cu 33740 de elevi şi 37 de şcoli generale cu treapta I de liceu. Dintre acestea, 109 erau şcoli şi secţii maghiare, cu 22004 elevi şi 8 şcoli generale slovace, cu 102 elevi. Existau de asemenea 22 de licee, dintre care 13 industriale, 2 agro-industriale, unul economic; unul sanitar, unul pedagogic, 3 de matematică-fizică și unul de filologie-istorie. Dinte aceste licee, 10 sunt licee sau secţii cu limba de predare maghiară. Din totalul de aproximativ 8000 de liceeni, 2231 sunt la secţia maghiară, având 1815 cadre didactice. Existau de asemenea şi 23 de şcoli profesionale şi 3 licee fără frecvenţă[148].

Începând cu deceniul opt al secolului trecut, s-a terecut la generalizarea şi obligativitatea învăţământului de cultură generală de 12 ani, sau 10 clase plus şcoală profesională[149]. Dacă din punct de vedere al numărului de şcoli şi licee se constată un real progres, ideologizarea conţinutului învăţământului şi introducerea cultului personalităţii conducătorului reprezentau tarele învăţământului românesc în perioada comunistă. O problemă o constituia şi teoretizarea excesivă a învăţământului, chiar dacă în mediile educaţionale se vorbea des de îmbinarea învăţământului cu practica. Totuși, și în atare condiții, şcoala bihoreană a dat numeroşi olimpici, precum şi specialişti de top în diverse domenii.

Începând cu anul 1963 este înfiinţat la Oradea un Institut Pedagogic de trei ani, care să pregătească cadrele didactice necesare în această parte de ţară. Institutul a fost înfiinţat în baza ordinului nr. 83/15 septembrie 1963, cu două facultăţi: Filologie şi Matematică-Fizică. În anul următor se mai înfiinţează două facultăţi: Facultatea de Educaţie Fizică şi de Istorie-Geografie. În anul şcolar 1972/73, Institutul intră în declin, iar în anul 1983 este desfiinţat, fiind înlocuit cu un institut de subingineri[150].

146 AN SJ. Bh, *Regiunea Cişana, secţia învăţământ, cultură*, dos. 587/1967-1968, f. 23

147 *Ibidem,* dos. 587/1967-1968, f. 39

148 *Monografia judeţului Bihor*, ed. Sport-Turism, Bucureşti, 1979, p. 165-167

149 *Istoria oraşului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 414

150 *Ibidem*, p. 415 - 416

VI. ÎNVĂȚĂMÂNTUL DUPĂ CĂDEREA COMUNISMULUI

a. Învățământul preuniversitar

După anul 1990 s-a revenit asupra obligativității învățământului de 12 ani, în prezent obligativitatea învățământului se rezumă la 8 clase[151]. De asemenea au fost construite o serie de şcoli şi laboratoare, s-a încercat modernizarea bazei materiale a şcolilor. Fondurile insuficiente au trenat însă în multe locuri lucrurile. Prin legi succesive s-a trecut la democratizarea procesului de învățământ. Programele au fost adaptate la noile realități. Au re-apărut manualele alternative. S-a reintrodus religia în şcoli. În municipiul Oradea de exemplu, au fost extinse o serie de şcoli, cum ar fi şcoala nr. 3 din cartierul Nufărul, devenită în anul 1995 Liceul *Onisifor Ghibu*. În anul 1990 apare liceul Aurel Lazăr, cu sediul în localul fostei Şcoli Interjudețene de Partid. Noul liceu a luat ființă din secția română a liceului Ady Endre (fost Alexandru Moghioroş), secție eliminată din liceul maghiar. În anul 1992, apare Liceul Teoretic Lucian Blaga, prin transformarea Şcolii nr. 15. În anul 1995, după cum am arătat mai sus, apare Liceul Teoretic Onisifor Ghibu. De asemenea, sunt reînființate şcolile confesionale[152].

În anul 2010, rețeaua şcolară a județului Bihor arată astfel: În municipiul Oradea există 15 şcoli generale cu clasele I - VIII; 21 de licee şi colegii, precum şi 6 licee teologice; 2 şcoli de arte şi meserii şi trei şcoli speciale. În Oradea şi în județ mai există 6 palate şi cluburi ale copiilor. În mediul rural există de asemenea 92 de şcoli cu personalitate juridică, la care sunt arondate şi cele din satele aparținătoare centrului de comună. În mediul urban sunt 41 de grădinițe[153]. Dintre liceele bihorene câteva se detaşează prin tradiție şi calitate. Este vorba de Colegiile Naționale: *Mihai Eminescu* (ştiințe umaniste); *Emanuil Gojdu* (profil real); *Iosif Vulcan* (pedagogic), Colegiul Economic *Partenie Cosma* din Oradea şi *Samuil Vulcan* din Beiuş. Un rol important pentru formarea cadrelor medii sanitare îl are şi Grupul şcolar cu profil sanitar *Vasile Voiculescu* din Oradea. Ca urmare a calității actului didactic şi a rezultatelor, şi alte trei licee din județ au primit titulatura de Colegii Naționale: este vorba de liceele *Octavian Goga* din Marghita; *Avram Iancu* din Ştei şi *Arany Ianos* din Salonta. Alături de aceste Colegii Naționale, un rol important în actul educațional îl au şi celelalte colegii şi licee teoretice din Oradea şi județ. În Oradea funcționează următoarele licee teoretice: *Liceul de artă*, Liceul cu program sportiv *Bihorul*, Liceul *Ady Endre* (liceu maghiar, fost *Moghioroş*), Liceul *Lucian Blaga*, Liceul *Octavian Ghibu*, Liceul German *Friedrich Schiller*, precum şi Liceele particulare *Georgiana* şi *Henri Coandă*. Ca licee teoretice în județ mai funcționează Liceul Pedagogic *N. Bolcaş* din Beiuş, *Jozef Kozacek* din Budoi (liceu slovac), Liceul *Petofi Sandor* din Săcuieni (maghiar), Liceul *Nicolae Jiga* din Tinca şi *Liceul din Bratca*. Pregătirea tehnică este efectuată în cele şase Colegii Tehnice din Oradea (*Traian Vuia, Mihai Vitezul, Dimitrie Leonida, Constantin Brâncuşi, Andrei Şaguna, Transilvania*), precum şi cele patru din județ: *Alexandru Roman* din Aleşd, *Ioan Ciordaş* din Beiuş; *Unirea* din Ştei *şi C.T. din Vadu Crişului*. În Oradea şi județ mai există 4 şcoli de arte şi

Grupul şcolar Sanitar Vasile Voiculescu din Oradea

Liceul Lucian Blaga din Oradea

---

151 *Ibidem*, p. 414

152 *Ibidem*, p. 415

153 ISJ Bh., *rețeaua şcolară 2010*

meserii. Nu lipsite de importanţă sunt şi Grupurile şcolare Agricole de la Marghita, Salonta şi Sălard, precum şi Grupurile şcolare Industriale de la Suplacu de Barcău şi Popeşti. În ceea ce priveşte învăţământul confesional, este bine reprezentat de următoarele licee confesionale din Oradea: Liceul ortodox *Roman Ciorogariu*; *Liceul Greco-Catolic*, romano-catolic *Don Orione* şi *Szent Laszlo*(maghiar); baptist *Emanuel*; penticostal *Betel* şi reformat *Lorantffy Zsuzsana*.

Biblioteca Universității din Oradea

b. Învăţământul universitar

Oradea redevine oraş universitar după 1990, când prin H.G. nr. 460/2 mai 1990, Institutul de Subingineri se transformă în *Universitatea Tehnică din Oradea*. Între anii 1990-1992 sunt înfiinţate şi specializări umaniste, astfel încât în anul şcolar 1992/1993 Universitatea Tehnică se transformă în Universitatea din Oradea, primul rector fiind profesorul Teodor Maghiar. Universitatea s-a extins rapid, în prezent având urmptoarele facultăţi şi colegii universitare: *Facultatea de Ştiinţe Socio-Umane; Facultatea de Istorie – Geografie; Facultatea de Ştiinţe; Facultatea de Litere; Facultatea de Ştiinţe Economice; Facultatea de Ştiinţe Juridice; Facultatea de Ştiinţe Politice şi Ştiinţele Comunicării; Facultatea de Medicină şi Farmacie; Facultatea de Protecţia Mediului; Facultatea de Teologie Ortodoxă; Facultatea de Muzică; Facultatea de Arte Vizuale; Facultatea de Educaţie Fizică şi Sport; Facultatea de Electrotehnică şi Informatică; Facultatea de Energetică; Facultatea de Inginerie Managerială şi Tehnologică; Facultatea de Arhitectură şi Construcţii; Colegiul de Institutori din Oradea; Colegiul de Institutori din Beiuş; Colegiul Universitar Tehnic, Economic şi de Administraţie; Colegiul Universitar Medical.* Toate facultăţile au programe de masterat, multe dintre ele chiar şi programe de doctorat[154]. În Oradea au fost înfiinţate după 1990 şi trei universităţi particulare: Universitatea *Agora;* Universitatea *Emanuel* şi Universitatea *Parţium*. Universitatea *Agora* a luat fiinţă prin decizia din 17 martie 2000 a Comitetului director al Fundaţiei Agora. Universitatea are patru specializări acreditate: *Drept, Management; Contabilitate şi Informatică de Gestiune; Informatică Economică*. Universitatea *Emanuel* funcţionează din anul 2002, în

Universitatea Oradea

Universitatea Agora din Oradea

[154] *Istoria oraşului Oradea*, ed. Arca. 2008, p. 417

Universitatea Emanuel Oradea

anul următor primind acreditare provizorie pentru toate specializările. Are două facultăţi: *Facultatea de Teologie Baptistă (didactică, pastorală, muzicală şi asistenţă*

Universitatea Partium

socială, precum şi în colaborare cu Facultatea de Litere din cadrul Universităţii Oradea, ca secţie a facultăţii de Litere, specializarea *Teologie Baptistă-Litere*) şi *Facultatea de Management*. Universitatea Creştină *Parţium* a fost înfiinţată în anul 2000, prin restructurarea Şcolii Superioare Reformate *Sulyok István,* înfiinţată în anul 1990 şi a primit acreditare definitivî în anul 2004. Are următoarele specializări: *Teologie Didactică-Asistenţă Socială; Management; Turism, Grafică Publicitară; Literatură Engleză; Engleză-Română; Sociologie; Limba şi Literatura Germană; Pedagogie Muzicală; Institutori-Limbă străină*[155].

De asemenea în Oradea mai funcţionează şi un departament al *Facultăţii de Teologie Greco - Catolică* a Universităţii *Babeş-Bolyai din* Cluj-Napoca. Învăţământul superior greco-catolic a reapărut la Oradea în anul 1991, în baza H.G. 1221/1990. Iniţial s-a înfiinţat un *Institut Teologic Greco - Catolic* cu o singură specializare: *Teologie pastorală*. Ulterior au apărut şi specializările : *Teologie - Istorie; Teologie - Didactică şi Teologie –Filozofie*. Institutul s-a afiliat în anul şcolar 1998/1999 Universităţii Babeş – Bolyai, devenind departament al Facultăţii de Teologie Greco – Catolică din cadrul acestei Universităţi. Începând cu anul şcolar 2006/2007 se revine la o singură specializare, aceea de *Teologie Greco-catolică – Didactică*[156].

---

155 *Ibidem*, p. 415 - 417

156 www. Seminaruoradea.ro/index.php/ro.facultatea

DIN ISTORIA INSTITUȚIILOR CULTURALE

Radu ROMÎNAŞU, Gabriel MOISA

ASPECTE ALE EVOLUŢIEI VIEŢII CULTURALE BIHORENE ÎN EPOCA MODERNĂ

Societăţi culturale româneşti

Până la Unirea din 1918 cultura a reprezentat unul dintre cele mai puternice mijloace de afirmare naţională. Românii din monarhia bicefală au desfăşurat o activitate susţinută în sensul dinamizării vieţii spirituale prin constituirea de societăţi de lectură şi asociaţii culturale, cu scopul de a conserva „tradiţiile şi limba română..., de a contribui la progresul culturii şi pentru a rezista tendinţelor de deznaţionalizare. De la Oradea şi Satu Mare până în Braşov şi Sibiu, din Timişoara în Maramureş şi peste munţi în Suceava şi Siret, românii din teritoriile de sub stăpânirea habsburgică şi apoi austro-ungară îşi crează astfel de aşezăminte naţional-culturale care devin, treptat, focare de cultură şi mici fortăreţe ale renaşterii româneşti"[1].

Primele încercări ale tineretului român studios din Oradea de a se asocia într-o grupare literară s-au concretizat în anul 1843. Autorităţile habsburgice s-au alarmat în faţa unor asemenea iniţiative, acţiunea culturală de la Oradea nefiind materializată datorită obstacolelor impuse de autorităţi. După îndelungate tergiversări, tineretul studios de pe lângă Academia de Drept din Oradea s-a organizat într-o societate de lectură, a cărei statute au fost aprobate abia la 21 martie 1852. Scopul acesteia a fost învăţarea limbii române prin intermediul lucrărilor poetice, gramaticale, filosofice etc. Societatea a fost condusă de personalităţi remarcabile ale culturii româneşti locale, precum Iosif Roman şi Iustin Popfiu.

Principalele forme de activitate, concretizate în societatea românească locală şi regională, au fost: susţinerea de disertaţii şi a altor lucrări originale, declamări de versuri în şedinţele publice, editarea de creaţii literare (culegeri de versuri: *Viorele* - 1852, *Sentimente filiale* - 1853, *Sentimente de bucurie* – 1854; redactarea unei antologii de versuri intitulată *Versuinţii români*, care grupa poezia din perioada 1838-1854; proză şi versuri: volumul *Diorile Bihorului*, cu nuvelele *Cămârzana* – I. Brenduşian, *Cursoriul lui Horea şi Cloşca* – D. Sfura, almanahul *Fenice*, cu nuvelele *Fata pădurii* şi *Fiica lui Menumorut*), colaborări la presa timpului (*Gazeta Transilvaniei* şi suplimentul ei literar *Foaie pentru inimă, minte şi literatură*, *Aurora Română*, *Concordia*, *Federaţiunea*, *Albina*, *Familia*), preocupări folclorice şi etnografice, constituirea de biblioteci etc[2].

FAMILIA.

Beletristica, sciintie, arte, viétia sociala, moda.

Pest'a Domineca 23 aug. / 4 sept.	Va esi in fia-care domineca, cu portrete si alte ilustratiuni; ca premiu se dau tablouri pompóse. La fia-care numeru se alatura o cóla de romanu.	Pretiulu pentru Austri'a pe jul.—dec. 5 fl. pentru tablou 80 cr. Pentru Romani'a pe jul.—dec. unu galbenu, pentru tablou trei sfanti.	Nr. 34.	Cancelari'a redactiunii Strat'a sierpelui Nr. 2, unde sunt a se adresá manuscriptele si banii de prenumeratiune.	Prenumeratiunile se potu face la tóte postele. Pentru Romani'a in librari'a dloru Socecu et comp. in Bucuresci.	Anulu VI. 1870

Pagină din prima serie a revistei"Familia"

Activitatea culturală a Societăţii de lectură a fost continuată de corul "Hilaria" a cărui apariţie,

[1] V. Curticăpeanu, *Mişcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, p. 23

[2] Viorel Faur, *Societatea de lectură din Oradea*, 1852-1875 (studiu monografic), Oradea, 1978, p. 110-161

Corul "Hilaria" la Lăzăreni (1904)

Reuniunea de cântări "Hilaria" s-a angajat, cu acest prilej, să pregătească un program cultural-artistic corespunzător momentului. Membrii corului au dorit să-şi exprime, cu această ocazie, stima faţă de Iosif Vulcan, personalitate marcantă a vieţii spirituale transilvănene.

Programul a fost alcătuit din două părţi distincte şi s-a desfăşurat în sala mare a hotelului "Arborele Verde". El a fost inaugurat de corul "Hilaria", care a interpretat o melodie de T. Lugojan, având ca şi text o poezie scrisă de Iosif Vulcan. După o serie de declamări şi compoziţii muzicale interpretate la pian,

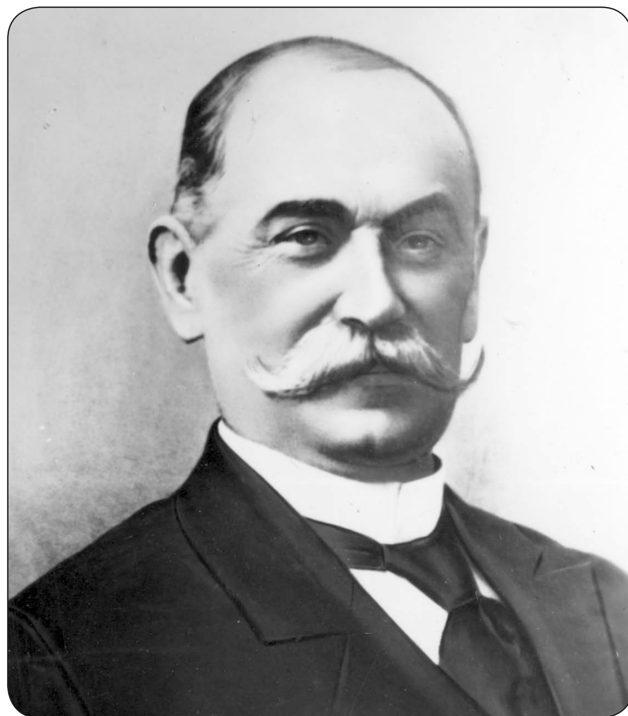
în anul 1875, s-a datorat unui grup de tineri români cursanţi ai Arhigimnaziului şi Academiei de Drept din Oradea, dornici de a promova o viaţă cultural-naţională autentică în rândurile românilor din Crişana[3].

Societatea corală, încă de la începuturile sale, a fost o mică redută culturală şi naţională care s-a străduit să promoveze, prin intermediul cântecului, în condiţii neprielnice, dragostea de limbă românească în rândurile populaţiei din acest colţ de ţară.

Până în anul 1900 nu există documente care să ne permită o analiză temeinică a activităţii sale, nepăstrându-se nici un proces-verbal din care să surprindem primele acţiuni culturale desfăşurate de "Hilaria". După acest an, s-a evidenţiat o activitate culturală notabilă, concretizată mai ales prin organizarea unor numeroase concerte. Este momentul în care se afirmă Nicolae Firu, noul dirijor al corului, care a condus destinele Reuniunii timp de 40 de ani (1900-1940). De numele său sunt legate cele mai semnificative succese ale corului.

Din activitatea desfăşurată de Reuniune până la Marea Unire din 1918, spicuim doar aspectele cele mai semnificative.

În anul 1905, cu ocazia sărbătoririi a patru decenii de apariţie neîntreruptă a revistei *Familia*, au fost organizate festivităţi cultural-artistice jubiliare.

Iosif Vulcan (1841-1907), redactorul revistei de cultură „Familia"

reuniunea corală s-a evidenţiat în comedia populară *Ruga de la Chiseteu*, scrisă de Vulcan, în care a susţinut partea muzicală prevăzută în textul acesteia.

Peste doi ani, în vara anului 1906, Societatea corală "Carmen" condusă de compozitorul D. G. Kiriac a organizat, în „Arenele Romane" din capitală, un mare festival coral la care

---

3 *Prefaţă*, în *Reuniunea de cântări "Hilaria" din Oradea (1875-1975*), Comitetul de Cultură şi Educaţie Socialistă al Judeţului Bihor, Oradea, 1975, p. 5

au participat 25 de coruri din Transilvania, Banat, Bucovina şi România. A fost un eveniment muzical cu rezonanţă în istoria culturală românească, care a contribuit la consolidarea ideii de unitate culturală românească.

Reuniunea de cântări orădeană a fost invitată la acest festival, desfăşurat în intervalul 18-26 august, prin intermediul "Reuniunii de cânt şi muzică din Lugoj".

În cadrul programului muzical, "Hilaria" a executat melodiile *Doină, doiniţă* şi *Dorul înstrăinatului*, iar împreună cu celelalte ansambluri corale, a interpretat *Imnul regal*, *Pui de lei* şi *Pe-al nostru steag*. Aceste bucăţi muzicale au fost cântate şi la Sinaia în faţa perechii regale. Bihorul a fost reprezentat şi de Reuniunea de cântări "Lira" din Beiuş, sub conducerea profesorului I. Buşiţa, ceea ce a dovedit dorinţa fermă a românilor din această parte de ţară de a stabili o legătură firească cu fraţii lor de peste Carpaţi. Pentru întreaga sa prestaţie, juriul special a acordat corului diploma de onoare cu medalie de aur, fapt care a consolidat prestigiul şi încrederea de sine a membrilor săi.

Un concert memorabil s-a desfăşurat la 25 februarie/10 martie 1910 în sala hotelului "Vulturul Negru", cea mai mare din Oradea, care dispunea şi de o scenă adecvată pentru organizarea unui asemenea eveniment cultural. La reuşita acestuia şi-au dat concursul coriştii din Sibiu şi Oradea. A urmat Viora Ciordaş, soţia luptătorului naţional Ioan Ciordaş din Beiuş, care a citit poemul *Deşteptarea Bihorului*, o creaţie proprie. În continuare, Tiberiu Brediceanu a dirijat compoziţia sa *La şezătoare*, partea finală aparţinând corului "Hilaria", care a interpretat cântecul *Pui de lei* de Ion Vidu. Manifestarea muzicală a fost cea mai reuşită dintre cele organizate de membrii "Hilariei". Ea s-a bucurat de aprecierea auditorului, ceea ce venea să demonstreze evoluţia sub raport calitativ a Reuniunii.

Schimbări importante în activitatea corului bărbătesc orădean s-a produs în iarna anului 1913/1914, când conducerea societăţii a adresat un apel populaţiei feminine a oraşului pentru a se înscrie ca membre, urmărindu-se constituirea unui cor mixt.

Conducerea Reuniunii şi-a propus să organizeze un concert în data 26 februarie 1914, în Hala de comerţ din localitate, cu concursul artistelor Lucreţia Păşcuţiu, Lucia Zigre, Nora Hossu şi Delia Plopu. La manifestare au fost invitaţi toţi intelectualii români din Bihor şi zonele limitrofe.

Orchestra militară din oraş a deschis programul muzical, ea fiind urmată de corul mixt "Hilaria" care a cântat *Pui de lei*, *Fântână cu trei izvoare* (de G. Dima), *Sfânt, Sfânt…Heruvicul* (de G. Musicescu), *Negruţa* (de Ion Vidu) şi *Mama lui Ştefan cel Mare* (de G. Dima, cu solo de sopran şi de bariton). Nora Hossu a executat la pian *Grand vals* (de Chopin), o arie din *Rigoletto* (de Verdi) şi *Jocuri româneşti* (de Tiberiu Brediceanu).

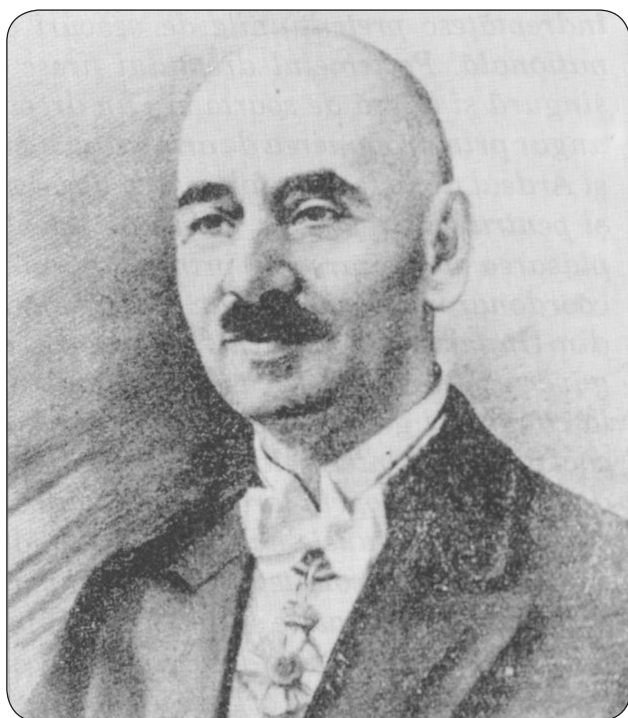
Reliefând cele mai reprezentative momente din vasta activitate a Reuniunii de cântări "Hilaria" care s-au concretizat până la izbucnirea primului război mondial, se poate observa dorinţa clară şi conştientă a acestei societăţi corale de a-şi îndeplini misiunea pentru care a fost înfiinţată şi anume aceea de a consolida prin cânt şi vers sentimentul naţional al românilor bihoreni, acest deziderat fiind dublat şi de o dorinţă de culturalizare a maselor româneşti, în condiţii nu întotdeauna fireşti şi favorabile dezvoltării unei vieţi culturale proprii[4].

Din punct de vedere organizatoric, în anul 1905, s-a produs o reorganizare a corului. Preşedinte al Reuniunii a fost ales Florian Duma, iar vicepreşedinte devine Aurel Lazăr care a văzut în acest cor "sinteza naţionalismului nostru până la 1914". Funcţiile de secretar şi dirijor au rămas sub coordonarea personalităţii lui Nicolae Firu. Promovarea limbii şi literaturii române prin intermediul „Hilariei" s-au materializat odată cu venirea la conducere a lui Aurel Lazăr, în urma decesului lui Florian Duma, în noiembrie 1907. Noul preşedinte s-a arătat preocupat de cerinţele culturale ale românilor bihoreni, sub preşedinţia sa Reuniunea reuşind să dezvolte o activitate literară intensă.

"Hilaria" a fost, în decursul timpului, şi o societate de binefacere, ea acordând din veniturile concertelor sale sume însemnate pentru "masa aca-

---

[4] Arhivele Naţionale-Direcţia Judeţeană Bihor (în continuare: AN-DJBh), *fond Reuniunea de cântări "Hilaria" din Oradea*, dos. 13, f. 5-12; Viorel Faur, *Cultura românilor din Bihor 1849-1918,* Fundaţia Culturală "Cele Trei Crişuri", Oradea, 1992 (în continuare: *Cultura*…), p. 72; Idem, *Pagini din viaţa muzicală a Bihorului între anii 1849-1918*, în *Reuniunea de cântări "Hilaria" din Oradea (1875-1975)*, Comitetul pentru Cultură şi Educaţie Socialistă al Judeţului Bihor, Oradea, 1975, p. 124-127, 134-135, 141, 152-154, 160-163; Florin Iatan, *Reuniunea de cântări "Hilaria" . Istoric* , în *Familia*, 1970, nr. 8, p. 14; Teodor Neş, *Oameni din Bihor*, Oradea, 1927, p. 423

Avocatul și omul politic dr. Aurel Lazăr (1872-1930)

demică" înființată în octombrie 1905 la inițiativa lui Coriolan Pop și Aurel Lazăr, pentru studenții de la Academia de Drept din Oradea.

Izbucnirea primului război mondial a stopat aceste frumoase inițiative, paralizând activitatea Reuniunii, ai cărei membrii au fost mobilizați și trimiși pe front, inclusiv dirijorul Nicolae Firu.

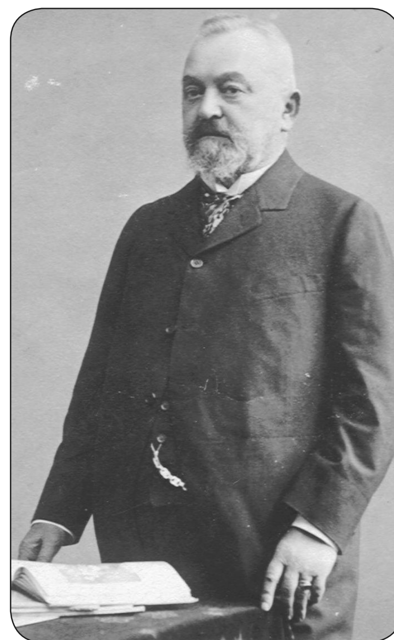
Animați de aceleași idealuri culturale ca și confrații din Oradea, intelectualitatea beiușeană a acționat în vederea organizării unei societăți cultural-literare a elevilor de la gimnaziul românesc înființat aici de episcopul greco-catolic Samuil Vulcan, în anul 1828. Depășind toate obstacolele impuse de autorități în calea acestei năzuințe spirituale, directorul gimnaziului Teodor Chioreanul a reușit să obțină, după a doua solicitare, validarea statutelor, la 31 mai 1862. Scopul noii înjghebări culturale din orașul de pe Crișul Negru a fost formulat în următorii termeni: „dezvoltarea mai amplă în limba și literatura română". Activitatea societății beiușene până la Marea Unire din 1918 a cunoscut momente de efervescență, secundate și de perioade mai puțin faste, care se circumscriu unor factori, cel mai adesea de natură exterioară.

Principalele forme de acțiune au vizat discuțiile angajate pe marginea unor creații originale ale membrilor (poezii, schițe, nuvele, fragmente de roman, dizertații, lucrări istoriografice și etnografice etc.), elevi ai gimnaziului din clasele superioare (a VII-a și a VIII-a). Cele mai reușite lucrări erau prezentate în cadrul ședințelor publice, la care participau, de regulă, un numeros public. De asemenea, au fost susținute numeroase dizertații cu o tematică diversă, ponderea având-o folclorul și literaura românească, problemele de limbă și de istorie națională, toate dublate de declamarea a sute de poezii, cele mai multe cu un mesaj patriotic. Alte forme de activitate au vizat organizarea de spectacole teatrale și muzicale, organizarea unei biblioteci proprii, care deținea în anul 1917 peste 1000 de volume[5].

Tot în Beiuș s-a evidențiat, cu rezultate notabile, și Casina română înființată în anul 1871, prin străduințele unui grup de intelectuali locali, în frunte cu Partenie Cosma. Scopul asociației a fost „dezvoltarea intelectuală prin citire și conversare modestă și susținerea conțelegerii frățești"[6].

De altfel, Beiușul epocii moderne a devenit un loc cu valoare referențială pentru mișcarea națională a românilor din Crișana. Edificarea unei casine care să grupeze pe toți românii din localitate și din areale mai largi, a conferit locului și regiunii vestice un statut aparte în lupta pentru concretizarea procesului de constituire a statului național unitar român.

Ea a reprezentat un vector de modernizare, iar intelectualii grupați în astfel de așezăminte au fost socotiți veritabili agenți ai

Avocatul și omul politic Partenie Cosma (1837-1924)

[5] Viorel Faur, *Cultura...*, p. 44-56

[6] Gavril Hădăreanu, *Afirmarea Beiușului în plan cultural*, în *Beiușul și lumea lui. Studiu monografic*, vol. II, Editura Primus, Oradea, 2008, p. 525

Clădirea din Beiuș ce găzduia întâlnirile "Casinei"

„noului", cei care au asigurat difuzarea în spaţiul public a modelelor europene, şi în egală măsură, a actelor de rezistenţă în faţa numeroaselor acţiuni de deznaţionalizare iniţiate de monarhia bicefală.

În localul Casinei se discutau afaceri şi politică, îndeosebi pe tema dezideratelor naţionale, se servea cafea, se lecturau pasaje din periodicele epocii etc.

Scopul declarat a fost crearea unui cadru cultural adecvat desfăşurării unor activităţi educaţionale, artistice şi sociale. Membrii asociaţiei s-au implicat în organizarea unor veritabile manifestări culturale, destinate atât locuitorilor din mediul urban, cât şi celor de la sate. Memoria acestor activităţi (organizarea de conferinţe, prelegeri şi dizertaţii cu tematică diversă, de la educaţie şi cultură generală la pedagogie, şedinţe social-literare, baluri de socializare şi convenirile sociale prin care tinerii aveau posibilitatea să se manifeste public, spectacole cultural-artistice, acţiuni filantropice etc.) este păstrată de numeroasele documente ale vremii.

Instituţia a devenit în scurt timp un club democratic, care a respins de la început xenofobia. Ca membri s-au înscris numeroşi intelectuali: preoţi, avocaţi, notari, învăţători, funcţionari de bancă, judecători etc.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului următor, la nivelul Transilvaniei se pot identifica preocupări mai intense în vederea constituirii de reuniuni ale învăţătorilor români. Această realitate a fost sesizabilă şi în Bihor, unde, începând din anul 1875, a funcţionat o reuniune a învăţătorilor români din districtul protopopesc Leta-Mare, care aparţinea de Dieceza greco-catolică de Oradea.

Încă din debutul activităţii sale, sub preşedinţia protopopului Nicolae Vulcan, Reuniunea şi-a propus să atragă în rândurile sale şi pe învăţătorii din districtele învecinate. Activitatea propriu-zisă a acesteia s-a desfăşurat în perioada 1875-1880 şi s-a concentrat, în special, în adunările generale care s-au susţinut de două ori pe an. Problemele abordate în cadrul acestora au fost chestiuni profesionale şi metodice, la care s-au adăugat discuţii legate de educaţia elevilor, rolul şcolii în formarea caracterelor umane, dotarea bibliotecilor şcolare etc.

Deşi şi-a încetat activitatea în anul 1881, odată cu plecarea din localitate a preşedintelui Reuniunii, acţiunile ei au influenţat modul de gândire şi acţiune a intelectualităţii din zonă. Relevantă în acest sens a fost iniţiativa învăţătorului Alexandru Mureşian din acelaşi district protopopesc care, în anul 1891, a publicat în coloanele revistei *Unirea* din Blaj un apel adresat tuturor învăţătorilor greco-catolici din Bihor în scopul înfiinţării unei mari reuniuni.

Datorită disputelor confesionale nu s-a putut ajunge la constituirea unei reuniuni unice a cadrelor didactice. Această problemă a fost reluată de mai multe ori pe parcursul anilor 1893 şi 1895[7].

Şi învăţătorii de confesiune ortodoxă au acţionat pentru organizarea unei reuniuni a dascălilor români din districtul şcolar orădean. În acest sens, a fost întrunită o conferinţă în anul 1888, însă demersurile de înfiinţare s-au prelungit până în toamna anului 1889, când s-a reuşit finalizarea prevederile statutare.

La 30 septembrie 1889 au început lucrările conferinţei învăţătorilor din districtul şcolar Oradea prezidate de inspectorul şcolar Toma Păcală. În urma dezbaterilor au fost aprobate statutele cu mici modificări. Scopul Reuniunii era clar formulat: "înaintarea învăţământului, promovarea culturii poporale, lărgirea cunoaşterii pe teren ştiinţific, pedagogic, îmbunătăţirea stării materiale a învăţătorilor, înfiinţarea unui fond învăţătoresc…"[8].

[7] Iudita Căluşer, Ana Ilea, *Repere privind asociaţiile şi reuniunile profesionale ale cadrelor didactice greco-catolice din comitatul Bihor (1875-1923)*, în *Crisia*, 1993, p. 215-218

[8] Rafila Faur, Viorel Faur, *Demersurile pentru constituirea Reuniunii învăţătorilor români din Bihor (1888-1891*), în *Acta Musei Napocensis*, 1981, p. 545

Aceste obiective au avut drept scop dinamizarea vieţii şi activităţii învăţătorilor români, care trebuiau să devină adevăraţi animatori ai vieţii naţionale şi culturale din satele româneşti. Astfel, aceste reuniuni îşi propuneau să devină - într-un timp cât mai scurt - adevărate instrumente de propagare a progresului atât în viaţa şcolară, cât şi în cea cultural-socială[9].

Au urmat noi acţiuni îndreptate în direcţia constituirii unei reuniuni a învăţătorilor români ortodocşi de la şcolile ortodoxe din districtul orădean. În acest sens s-au derulat o serie de conferinţe ale dascălilor români din Cefa, tractul Peşteşului, Beliu, Vaşcău şi Tinca. Astfel, pregătirile din anii 1888-1889, înfiinţarea în anul 1889 de filiale ale Reuniunii, în urma conferinţelor amintite, s-au finalizat prin adunarea de constituire a reuniunii, desfăşurată în ziua de 6 mai 1891 la Oradea. Preşedinte a fost ales Nicolae Zigre, personalitate a vieţii politice şi culturale a românilor bihoreni[10].

Avocatul Nicolae Zigre (1844-1918)

Reuniunea a funcţionat fără statute până în anul 1906, când, după îndelungate eforturi, acestea au fost aprobate de autorităţile austro-ungare. Activitatea sa a fost orientată cu prioritate spre problemele metodico-pedagogice şi de educaţie socială[11].

Asociaţiunea transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român (ASTRA) a reprezentat, încă de la constituirea ei, în anul 1861, o adevărată falangă culturală, care a militat pentru unitatea tuturor românilor prin intermediul culturii, instrumentul viabil ce a rămas la îndemâna intelectualităţii româneşti transilvănene pentru câştigarea de drepturi naţionale. „Astra" a reprezentat dintotdeauna focarul preocupărilor culturale, fiind o pepinieră a oamenilor de cultură care s-a grupat sub steagurile *Asociației* pentru "lăţirea culturii şi literaturii româneşti" în toate segmentele societăţii.

La masa verde a „Astrei" au fost invitaţi toţi aceia care, indiferent de confesiune sau viziune politică, erau conştienţi că trebuie să strângă rândurile pentru o acţiune comună pusă în slujba românilor de pretutindeni.

Organizarea unui despărţământ cultural al „Astrei" în Bihor s-a reuşit după aproape patru decenii de la înfiinţarea societăţii din Sibiu[12].

După ce procesul de constituire de noi despărţăminte ale „Astrei" la nivelul întregii Transilvanii a luat un avânt considerabil, Bihorul a reclamat necesitatea existenţei unui asemenea aşezământ, care urma să deţină un rol important în procesul de promovare a culturii pe plan local. Soluţia cea mai potrivită era organizarea unei viitoare adunări generale a „Astrei" la Oradea sau Beiuş, mai ales că *Asociația* avea deja o experienţă în sensul răspândirii programului său în cât mai multe centre româneşti din Transilvania, care încorporau o populaţie majoritar românească[13].

În cele din urmă, Beiuşul a avut câştig de cauză, preconizata adunare urmând să se desfăşoare în zilele de 27 şi 28 august 1898.

Paul Papp, în cuvântul de deschidere a adunării, a informat auditoriul că a fost delegat să acţioneze pentru constituirea unui despărţământ al „Astrei" la Beiuş. S-a procedat, apoi, la înscrierea de membri. La închiderea listei s-au numărat 61 de persoane, din care 59 erau membri ordinari, unul fondator şi unul pe viaţă. Din Bihor erau 60 de membri, iar unul era din Maramureş. Preşedinte al aşezământului a fost ales protopopul Augustin Antal.

Acesta şi-a desfăşurat activitatea în localul *Casinei Române* din Beiuş, care a fost sediul unor numeroase acţiuni culturale organizate atât până la Marea Unire, cât şi în anii interbelici[14].

---

9 *Ibidem*, p. 546

10 *Ibidem*, p. 546-554

11 Viorel Faur, *Cultura*…, p. 78-81

12 Ion Bradu, *Începuturile și activitatea "Astrei" în Bihor*, în *Contribuții culturale bihorene*, Comitetul de Cultură şi Educaţie Socialistă al Judeţului Bihor, Oradea, 1974, p. 107

13 *Ibidem*, p. 110-111

14 Viorel Faur, *Istoricul constituirii despărțământului beiușean al*

Primul despărţământ bihorean al "Astrei" a reuşit să înfiinţeze, în anul 1905, Reuniunea română de cântări şi muzică din localitate, „Lyra", care a participat la festivalul corurilor româneşti de la Bucureşti, desfăşurat în anul 1906, alături de sora sa mai mare „Hilaria" din Oradea[15].

Pe listele de membri ai despărţământului beiuşean al "Astrei" s-au înscris şi orădeni, care şi-au propus să organizeze un organism cultural similar cu sediul în oraşul de pe Crişul Repede. Avocatul Nicolae Zigre a fost împuternicit de conducerea centrală să organizeze despărţământul orădean al *Astrei,* fapt concretizat la 26 februarie 1900, când s-a desfăşurat adunarea constituantă a acestuia. Preşedinte a fost ales acelaşi Nicolae Zigre în şedinţa din 26 aprilie.

Un bun prilej de prezentare a scopurilor urmărite de *Astra* a fost organizarea adunărilor generale ale despărţământului în comune ale judeţului, precum Bratca (8 septembrie 1901), Nojorid (6 august 1905), Sânicolaul Român (16 septembrie 1906), Săcădat (8 septembrie 1907) şi Ortiteag (16 ianuarie 1910)[16].

Anul 1907 a adus o serie de modificări la nivelul conducerii despărţământului, fiind ales ca director dr. Aurel Lazăr "într-un moment în care populaţia românească din Transilvania a trecut prin şocul provocat de aplicarea unei legislaţii şcolare deosebit de aspre şi discriminatorii"[17].

Preocupările culturale ale despărţământului orădean au vizat multiple direcţii, care s-au finalizat în urma unor considerabile eforturi. În şedinţa din 17 iunie 1900 s-a luat decizia organizării unei biblioteci centrale a despărţământului. Aceasta a început să funcţioneze în luna martie a anului 1904, reprezentând un episod notabil din activitatea culturală a despărţământului orădean.

Pentru locuitorii satelor s-au organizat biblioteci ambulante care cuprindeau sute de exemplare din tipăriturile *Astrei*, donate cu multă generozitate. Potrivit unor surse documentare, în anul l908, funcţionau la nivelul despărţământului 20 de biblioteci poporale (ambulante), fiecare având câte 25 de volume. Unele dintre acestea s-au abonat la o serie de publicaţii ale timpului: *Foaia poporului, Tribuna, Bunul econom, Gazeta de Duminică* etc.

Prelegerile poporale au fost, de asemenea, în atenţia membrilor despărţământului. Subiectele abordate au fost diverse, însă s-au distins cele cu tematică istorică, literară şi economică.

La 9 iunie 1904 despărţământul a organizat un festival prin intermediul căruia a fost sărbătorit Iosif Vulcan, redactorul revistei *Familia.* Cu acelaşi prilej s-a oferit un banchet participanţilor, în final audiindu-se un concert, completat de un spectacol teatral în care s-a jucat piesa *Ruga de la Chizătău* [18].

Dincolo de aceste acţiuni culturale, activitatea despărţământului până la izbucnirea primei conflagraţii mondiale nu a cunoscut prea multe momente semnificative[19].

Ceica, următorul despărţământ organizat în Bihor sub auspiciile *Astrei*, a făcut parte, iniţial, din filiala beiuşeană care avea sub coordonarea sa şi cercurile administrative Vaşcău şi Beiuş.

Evenimentul s-a petrecut la 28 martie 1910 sub preşedinţia lui Vasile Papp din Topa de Sus. Tot atunci s-a decis ca organismul ceican al *Astrei* să-şi desfăşoare activitatea în cele 49 de sate ale cercului pretorial.

La 12 iulie 1911 despărţământul a organizat prima sa adunare generală în localitatea Tăşad. Aici s-a înfiinţat o agentură a *Astrei* şi au fost susţinute două prelegeri poporale: *Astra jubiliară* (de Victor Andrei) şi *Fragmente din igiena poporală* (de dr. I. Comşa).

La începutul anului 1912 s-a produs un salt calitativ în activitatea filialei. În primul rând a fost conceput un plan al prelegerilor pe întregul an. S-a hotărât, de asemenea, înfiinţarea unui fond cultural din contribuţii voluntare. Printr-o acţiune energică au fost înfiinţate alte patru agenturi care au deţinut, fiecare, câte o bibliotecă proprie: Vintere (cu 29 de cărţi), Lazuri (cu 29 de cărţi), Drăgeşti (cu 30 de cărţi) şi Sâmbăta (cu 35 de cărţi). Accentul a căzut însă pe promovarea prelegerile poporale al căror număr a fost de 22.

Izbucnirea primului război mondial a determinat ca activitatea filialei din Ceica să se reducă într-un mod considerabil, fenomen care s-a manifestat într-un mod asenănător şi în cazul celorlalte despărţăminte bihorene[20].

"Astrei"(1897-1898), în *Crisia*, 1977, p. 394-401

15 Idem, *Cultura....*, p. 96

16 Idem, *Despărțământul orădean al "Astrei"(1900-1918)* (în continuare: *Despărțământul orădean...*), în *Crisia*, 1975, p. 280-281

17 Ion Zainea, *Aurel Lazăr (1872-1930) viața și activitatea*, Editura Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 331

18 Viorel Faur, *Despărțământul orădean…*, p. 281-285

19 Ion Zainea, *op.cit.,* p. 333-334

20 Viorel Faur, *Înființarea și activitatea despărțământului din Ceica*

În ordine cronologică, despărţământul din Marghita al *Astrei* a fost următorul despărţământ bihorean al *Astrei*. Constituirea acestuia poate fi analizată şi din perspectiva desfăşurării unei adunări generale din 14 iulie 1910, în urma căreia s-a inaugurarat institutul financiar "Luncana" din localitate. La această manifestare au participat intelectuali şi ţărani români din Marghita şi împrejurimi care au cerut constituirea unui nou despărţământ al *Astrei* în localitate. Dionisie Stoica a fost cel care a primit aprobarea din partea Centralei din Sibiu pentru ţinerea adunării de constituire, fapt concretizat la 16 octombrie 1910. După alegerea comitetului de conducere, despărţământul şi-a început activitatea propriuzisă la 25 aprilie 1911, când a organizat o serbare culturală în şcoala confesională din Cheţ.

O interesantă adunare poporală a avut loc în şcoala din Popeşti la 12 iunie 1911. Cu acest prilej D. Stoica a citit un raport care conţinea principalele acţiuni culturale desfăşurate de despărţământ: propagandă activă în vederea susţinerii intelectualităţii şi a ţărănimii, mai ales din punct de vedere moral şi material, înfiinţarea de coruri săteşti, măsuri pentru combaterea alcoolismului, abonarea agenturilor la ziarele şi revistele româneşti, stimularea procesului de învăţământ prin împărţirea de broşuri şi participarea la examenele poporale, acordarea de premii pentru stimularea ţăranilor români, organizarea în comune a agenturilor culturale etc.

La a doua adunare generală care s-a desfăşurat la 28 august 1912 la Cheţ, a fost deschisă o listă de subscriere pentru Aeroplanul Vlaicu III, directorul despărţământului insistând asupra succesului inginerului român la Aspern. În finalul manifestărilor s-a reuşit strângerea sumei de 100 de coroane[21].

La începutul secolului al XX-lea s-au adăugat noi despărţăminte, în paralel continuându-se acţiunea de înfiinţare a unor asemenea organisme culturale, care aveau posibilitatea să stabilească un contact strâns cu pătura populaţiei rurale româneşti.

Astfel, în intervalul de timp menţionat, se pot identifica eforturile de constituire a despărţământului Tinca, dar şi primele demersuri pentru înfiinţarea unor instituţii identice la Salonta şi Vaşcău.

al "Astrei" între anii 1910-1914, în *Crisia*, 1976, p. 266-271

[21] Idem, *Activitatea despărţământului din Marghita al "Astrei" (1910-1914),* în *Crisia*, 1977, p. 481-490

La Tinca, despărţământul a fost înfiinţat la 28 februarie 1912, prin strădania avocatului Andrei Ille. Acesta a inclus 59 de aşezări din împrejurimile Beliului, Salontei şi Tincăi. Noua filială bihoreană a *Astrei* a început să activeze din primăvara anului 1912 prin organizarea a 7 agenturi (la Batăr, Căpâlna, Cociuba, Giriş, Husasău, Tăut şi Tulca) şi a unor biblioteci poporale. O manifestare artistică demnă de menţionat a fost serata de la Husasău unde a fost pusă în scenă, de tinerii satului, o piesă de teatru. În program a figurat şi corul de ţărani instruit de dr. Teodor Ristin. Acestei acţiuni i se adaugă, în mod firesc, susţinerea de prelegeri poporale în şase aşezări din apropierea Tincăi.

În preajma primului război mondial, pe teritoriul despărţământului, au funcţionat 14 biblioteci poporale care dispuneau de 611 volume şi broşuri, majoritatea provenite de la Sibiu.

Până în 1914 s-au mai înregistrat o serie de iniţiative în direcţia constituirii de noi despărţăminte bihorene ale *Astrei*. Menţionăm eforturile comitetului astral tincan de a organiza un despărţământ la Salonta, care urma să înglobeze aşezările din cercurile Salonta şi Cefa. Avocatul Moise Coş a fost însărcinat cu înfiinţarea noii filiale, însă interesele locale mărunte, dublate de o mentalitate îngustă, au zădărnicit concretizarea acestei cerinţe imperative de emancipare spirituală a populaţiei din satele celor două cercuri amintite. La acelaşi rezultat s-a ajuns, din păcate, şi în cazul tentativelor de organizare a despărţământului din Vaşcău. Împrejurările tulburi ale primei conflagraţii mondiale au stopat toate demersurile în această direcţie, deşi s-au făcut eforturi stăruitoare în acest sens[22].

Presa românească

Şi în Bihor progresele înregistrate de românii crişeni vor fi popularizate, în epoca la care ne referim, prin periodicele proprii care încep să apară. Ele se circumscriu strădaniilor populaţiei româneşti din Transilvania de a-şi manifesta disponibilităţile spirituale, în ciuda unor împrejurări deloc nefavorabile. Cu atât mai lăudabil şi demn de interes este ceea ce

[22] Idem, *Contribuţii la cunoaşterea acţiunii de constituire a despărţământului din Tinca al "Astrei" şi a primelor demersuri pentru înfiinţarea celor din Salonta şi Vaşcău (1912-1914),* în *Crisia*, 1978, p. 613-624

s-a întâmplat în Crişana unde condiţiile social-politice erau grele şi nu permiteau desfăşurarea unor cativităţi culturale intense. De la începuturile timide, reprezentate prin intermediul „foilor” manuscrise, precum *Deşteaptă-te române* (scrisă de Iosif Vulcan aproximativ între anii 1857-1859), *Muza Crişanei* (română) editată de membrii Societăţii „Samuil Vulcan” din Beiuş, în urma hotărârii din 15 mai 1867 schimbându-şi denumirea în *Aurora* din anul 1883, se ajunge la tipărirea unor reviste. Astfel, apare revista *Amvonul* (1868-1871), cu un caracter ecleziastic, *Familia* (apărută la Pesta la 1/13 iunie 1865, fiind subintitulată „Foaie enciclopedică şi beletristică cu ilustraţiuni”, proprietarul, redactorul şi editorul ei va fi timp de 42 de ani Iosif Vulcan, care din aprilie 1880 îi va transfera redacţia la Oradea). Ea a fost una dintre cele mai citite publicaţii româneşti, având un număr apreciabil de abonaţi. Odată cu mutarea la Oradea, *Familia* se transformă îmtr-o autentică tribună de luptă şi de propagare a sentimentului naţional şi patriotic românesc. Începând cu data de 1 mai 1880 a fost tipărită la Oradea şi revista *Şezătoarea*, al cărei redactor responsabil, editor şi proprietar a fost tot publicistul şi scriitorul bihorean Iosif Vulcan.

FAMILIA

ORADEA-MARE (NAGYVÁRAD) Dumineca 27 Aprile st. v. / 9 Maiu st. n. | Va esi joi'a si dumineca'a. Redactiunea în Kôzép-utcza nr. 365. | Nr. 32. ANUL XVI. 1880. | Pretiul pe unu anu 10 fl. Pe 1/2 de anu 5 fl.; pe 1/4 de anu 2 fl. 70 cr. Pentru Români'a 2 galbeni.

Noul mitropolitu al Bucovinei.

Dumineca, la 9 maiu, catedral'a din Cernauti va avé o mare serbatóre, atunce se va serbá instalarea noului mitropolitu al Bucovinei si Dalmației. Dorimu si noi a contribuí la esprimarea bucuríei generale, deci înzestràmu acésta pagina tocmai pe dîu'a aceca cu portretul archipastorului salutatu cu entusiasmu din tóte pàrtile.

Silvestru (Samuil) Morariu Andreeviciu s'a nascutu la 14 nov. 1818 în Mitocul-Dragomirnei, satu in Bucovina, unde parintele seu a fost preotu. Studiile liceale, filosofice si teologice le-a facutu în Cernauti, terminàndu-le la 1843 cu succesul celu mai bunu. Apoi se însurà si funcționà 20 de ani cá preotu în Ceahor, lânga Cernauti; într'aceste înse i muri soçi'a, si dênsul remase veduvu de timpuriu.

La 1862 fu înaintatu de referendaru al consistoriului, conducêndu totu-odata si învetíamêntul tipicului si al cântàrilor bisericesci la seminaru si la șcól'a de musica vocala bisericésca.

La 1866 reorganisându-se consistoriul, fu numitu consiliaru al consistoriului, unde apoi i se deschise unu terenu largu de activitate, si sustinêndu în consistoriu o lupta desperata în contra episcopului Hacman, îsi atrase stim'a tuturor românilor; dar Hacman îl destituí, dimpreuna înca cu unu consiliaru românu, si ambii suferira multe persecuțiuni, în urma înse dênsii

Silvestru Morariu Andreeviciu.

Revista “Familia”. Primul număr apărut la Oradea

Nr. 9. Budapesta 1 septemvre 1875. Anulu I.

ESE ODATA IN LUNA. Redactiunea in strad'a Havas nr. 1.

SIEDIETÓREA.

FÓI'A POPORULUI ROMANU.

PRETIULU pe unu anu 1 fl. Unu esemplariu 10 cr.

Scii carte, Ai parte!

Nu scii carte, Nu ai parte.

Nu te teme, mei Romane!

Nu te teme, mei Romane,
Nu te teme cà-i perí;
Càci unu bratiu vênjosu te tine,
Fostu-ai vecinicu si vei fi!

Multe vécuri de durere
Ne-au strivitu pe noi mereu;
Dar Romanulu totu nu piere,
Cà-lu scutesce Dumnedieu.

Lu-scutesca, cà-lu iubesce,
Càci e vrednicu de iubitu:
S'a portatu totu voinicesce,
A invinsu séu a muritu.

Si iubí-lu-va totu-de-una,
De-a fi vrednicu de scutiri,
Si-si va câstigá cunun'a
Totu pe campulu de mariri.

Unu poporu ce cu mandría
Si-iubesce limb'a sa:
E menitu in veci sè fía,
Toti sè-lu póta laudá!

Unu poporu ce pentru tiéra
Este gata a murí,
Nici odata n'o sè piéra,
Totu mai multu va inflori.

Unu poporu ce totu lucréza
Pentru viitorulu seu,
Stralucesce ca si-o radia,
Cà-lu ajuta Dumnedieu!

Nu te teme dar Romane,
Nu te teme cà-i perí;
Càci ai scutulu ce sustine,
Fostu-ai vecinicu si vei fi!

Iosifu Vulcanu.

Cum am invetiatu io a scríe si a cetí.

Domnule redactoru!

Am vediutu cu bucuría, cà dta si de la plugarii satesci primesci câte ceva spre intiparire, numai sè ne indemnàmu unulu din altulu la cetire, invetiare, serguintia, lucru si intieleptiune.

Cetindu numerulu 7 din „Siedietóre“, mi-luai si io indemnu din intemplarea fetiorului de plugaru dusu in catane, sè scríu si io, ce s'a intemplatu cu mine in viéti'a mea; din care, cugetu, cà si mai multi se voru indemná la invetiatura, fara care omulu e cu ochi si nu vede, cu urechi si nu aude, cu gura si nu scíe vorbí.

Te rogu dara asculta! De candu e satulu nostru, nici betranii inca nu si-aducu a minte, sè fía invetiatu carte cine-va la noi a casa, cu atâtu mai pucinu sè cante in strana tóte cantàrile, graiurile, cá unu cantoru deplinu. Sunt 15 ani, de candu venì la noi in satu D. preotu de acuma, care precum spune, insusi fiindu fíu de plugaru seracu, díce, cà si elu s'a indemnatu a merge la scólele cele mari la Beiusiu, la Orade, si la Budapesta din alti prunci de plugari din satulu nascerii sale.

9

Subintitulată „foaia poporului român”, revista a apărut mai întâi la Budapesta, începând cu 1 ianuarie 1875. *Siedietorea*, conform scrierii etimologizante a epocii, a militat pentru ridicarea nivelului cultural al lumii rurale cu orice mijloace, făcând chiar rabat faţă de valoarea estetică.

Interesul manifestat de publicul bihorean pentru presa culturală a stimulat iniţiativa pentru diversificarea şi specializarea acesteia. Astfel, la 10 ani după ce *Şezătoarea* lui Vulcan îşi încetează apariţia, apare la Oradea o publicaţie de factură umoristico-satirică, întitulată sugestiv *Vulturul*. Redactor responsabil a fost Iustin Ardelean, student la Academia de Drept din Oradea. Primul număr a văzut lumina tiparului la 13 ianuarie 1892, continuându-şi tipărirea în oraşul de pe Crişul Repede până la 1 septembrie 1905. Revista va face, în Crişana, un serviciu de pionierat, pus în slujba cauzei naţionale şi a justiţiei sociale.

Peisajul presei culturale bihorene se întregeşte, la sfârşitul secolului al XIX-lea, cu *Foia literară* apărută la 18 aprilie 1897. A

Anul I. Oradea-mare la 25. Decemvrie v. 1918. (7. Januarie n. 1919.) Nr. 1.

Inv. 5804

Tribuna Bihorului

Redacţia şi Administraţia: Casa comitatului. Széchenyi-tér 5. Telefon: 17-03. Articoli nepublicaţi nu se înapoiază. Scrisori nefrancate se refuză.	Organul poporal al Consiliului naţional românesc din Oradea-mare. Apare: Duminica. Editor şi redactor responsabil: Gh. TULBURE.	Abonament: Pe an . . . . 20 Cor. Pe jumătate de an 10 Cor. Pe un pătrar 5 Cor. Un număr 30 fil. (bani) Abonamente, inserţiuni şi reclame se primesc la administraţia ziarului şi se socotesc după tarifă

LUAŢI LUMINĂ!

este cuvântul cel dintăi, care-l rosteşte preotul în biserica mitropoliei din Bucureşti, înainte de a'ncepe slujba Sfintei Învieri. În tăcere adâncă s'apropie atunci credinciosii şi toţi îşi aprind luminiţele la făclia din mâna preotului.

Luaţi lumină! este cuvântul nostru cel dintăi cătră **poporul**, pentru care scriem această gazetă.

Cătră voi se'ndreaptă rostul nostru, cinstiţi plugari români din satele Bihorului şi ale celorlalte ţinuturi dela marginea pământului strămoşesc.

Din vremi bătrâne vă fărâmaţi traiul săpând ogoare streine şi secerând pe moşia altora. Cu lacrimi aţi sfinţit ţărâna plaiurilor voastre, în sudori s'a dospit bucătura voastră de pâne. Streini aţi fost în ţara voastră, pentrucă stăpânii erau streini de durerea inimii voastre Şi nu era duh în gura lor. Şi nu era milă în sufletul lor. Belşugul agonisit cu sfânta trudă a oaselor voastre vi-l răsplăteau cu fiere amară. Flămânzi aţi fost şi nu v'au săturat. Setoşi aţi fost şi nu v'au adăpat. Goi aţi fost şi nu v'au îmbrăcat.

Când sufletul vostru cerea lumină, stăpânii vă'mbiiau otravă. V'au dat cârmuire streină, v'au dat şcoală streină, v'au dat cu deasila limbă şi'nvăţătură streină. Din cancelarii cu batjocuri v'au isgonit, la judecată cu strâmbătatea v'au strivit, la toate gările cu hulă v'au îmbrâncit. Lipsiţi de povaţa slovei româneşti, copleşiţi de puhoiul altor

avut ca intenţie programatică emanciparea culturală a populaţiei din Crişana şi Transilvania, difuzarea culturii în cercuri cât mai largi şi stimularea creaţiei originale[23].

În ultimul său pătrar, secolul al XIX-lea românesc a cunoscut o efervescenţă spirituală şi gazetărească considerabilă, politica devinind, treptat, o cale „regală" de realizare a idealurilor naţionale. Timpul era în cumpănă, Europa se mişca, de aceea românii au fost conştienţi de vectorul nou vehiculat în direcţia libertăţii, independenţei, progresului social-politic şi, în consecinţă, au acţionat în cunoştinţă de cauză.

Din asemenea considerente apare la Oradea, la 25 decembrie 1918, primul număr al periodicului românesc intitulat *Tribuna Bihorului*. Ziarul a apărut ca Organ poporal al Consiliului Naţional Românesc din Oradea-mare. Editor şi responsabil al acestuia a fost Gheorghe Tulbure, un cărturar sibian venit în Oradea la începul secolului XX. Principala menire a ziarului a fost de a informa cititorii români despre evenimentul major consumat la Alba Iulia, la 1 decembrie 1918, care i-a transformat pe cetăţenii bihoreni în cetăţeni ai României întregite[24].

Presa maghiară

Perioada care a urmat compromisului austro-ungar de la 1867 este caracterizată de un avânt considerabil al presei maghiare din Transilvania.

Primul ziar apărut în perioada luată în discuţie a fost *Bihar* (Bihor), care a văzut lumina tiparului la 2 octombrie 1862 şi îşi va înceta activitatea la 30 octombrie 1863[25] datorită presiunii şi tracasărilor permanente ale administraţiei austriece[26]. Anul 1867 aduce cu sine relansarea acestui ziar (15 iunie), la început păstrându-şi orientarea paşoptistă (Partidul Paşoptist), pentru ca din anul 1875 să devină de orientare liberală[27]. A apărut de două ori pe săptămână, iar în cele din urmă a devenit cotidian[28]. În prima perioadă a existenţei sale i-a avut ca şi redactori pe Györffy Gyula, iar ulterior pe Gyalókay Lajos. În cea de a doua perioadă a fost condus de Sólyom Fekete Ferenc, Juhász Gyula, Hollósy Lajos, Riskó Sándor şi Gyalókay Lajos. Îşi va înceta activitatea în iunie 1884. Întrucât acest ziar a avut o poziţie partizană faţă de aspectele vieţii politice şi sociale, s-a decis înfiinţarea unui nou ziar care să-l contrabalanseze.

După unii istorici, apariţia ziarului *Nagyváradi Lapok* (Gazeta de Oradea Mare) a reprezentat începutul jurnalismului maghiar profesionist orădean[29]. Acesta a apărut la 2 mai 1868 ca oficios al Partidului Petiţiei condus de Deák Ferenc[30], intitulându-se „organ politic, social, comercial şi economic"[31], având o frecvenţă de două numere pe săptămână[32]. Editorii acestuia au fost Gyalókai Lajos şi tipograful Hügel Ottó, iar ca redactor îl amintim pe dr. Sipos Árpád. A avut o existenţă scurtă, încetându-şi apariţia în 30 decembrie

[23] Viorel Faur, *Cultura*..., p. 146-184; *Foaia literară*, 1897, nr. 1, p. 6

[24] Viorel Faur, *Tribuna Bihorului – important periodic al Unirii*, în *Cele trei Crişuri*, 1993, nr. 9-10, p. 6

[25] Borovszky Samu, *Bihar Vármegye és Nagyvárad (Comitatul Bihor şi Oradea)*, Budapesta, 1901, p. 386

[26] *Istoria Oraşului Oradea* (coordonatori: Liviu Borcea, Gheorghe Gorun) (în continuare: *Istoria Oraşului Oradea…)*, Ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Editura Arca, Oradea, 2007, p. 296

[27] Borovszky Samu, *op.cit.,* p. 386

[28] *Istoria Oraşului Oradea*…, p. 296

[29] Fleisz János, *Város kinek nem látni mását (Oraşul fără de pereche)* (în continuare: *Város kinek*...), Editura Bihari Napló, Oradea, 1996, p. 158

[30] Borovszky Samu, *op.cit.,* p. 386

[31] Indig Ottó, *Presa literară maghiară din Oradea la sfârşitul secolului al XIX-lea*, Oradea, 1975 rezumatul tezei de doctorat

[32] Dezsényi Béla, Nemes György, *A magyar sajtó 250 éve (Cei 250 de ani ai presei maghiare)*, I kötet, Müvelt Nép Könyvkiadó, Budapesta, 1954, p. 177

Nagyvárad, 1901. XXXII. évfolyam 5. szám. Vasárnap, január 6.

Szerkesztőség: Nagyvárad, Úri-utcza 702.

NAGYVÁRAD

POLITIKAI NAPILAP.

Előfizetés Nagyváradon: Egész évre ... 24 korona. Félévre ... 12 » Negyed évre ... 6 » Egy hóra ... 2 »

Postai küldéssel: Egész évre ... 28 korona. Félévre ... 14 » Negyed évre ... 7 » Egy hóra 2 korona 40 fillér.

Egyes szám ára 10 fillér.

Önerő és függetlenség.

Irta: Beksics Gusztáv.

Az idők mesgyéjén gondoljon a magyar nemzet létkérdésére. Ne feledje, hogy létproblémájáért még mindig küzdenie kell s hogy a megoldást csak önereje hozhatja létre.

Csak az erős népeké az öröklét. Egyáltalán csak az erősek függetlenek, a gyönpék mindig másoktól függnek. Poli- az apróbb világok és nem megforditva. A gyönge népeket, a gravitáció törvényénél fogva, elsodorják a nagyoknak politikai és gazdasági bonyodalmai.

A politikai válságok kihatásával a gyönge népekre telve van Európa története. A gazdasági válságokat kevesebb éles szem figyelte meg és jegyezte fel. De napjaink története duzzad mégis az idevonatkozó tényektől. Sokáig emlékezetes marad a gazdasági viszonyoknak jö- meg nemzeti és állami hivatását. Épp ezért a legközelebbi jövőben gazdasági kérdések kell, hogy foglalkoztassák nemzetünket. E kérdések szoros kapcsolatban állanak az önálló, vagy külön vámterület problémájával. De főleg erre nézve áll kiinduló tételünk, hogy nem a külső forma határoz, hanem a belső erőtartalom. Egyáltalán nem a mai nap eszmefejtegetéseinek körébe tartozik a közös, vagy külön vámterület fejtegetésére.

după nouă ani, timp în care ziarul s-a declarat apolitic și independent, devine cotidian politic, intrând în slujba Partidului Liberal[37]. Această stare de fapt a durat opt ani când cu toate că își păstrează orientarea politică, locul său, ca și oficios al partidului amintit, este ocupat de ziarul *Szabadság* (Libertatea)[38] apărut la 1 iunie 1875. Editorul

1870. Cauza principală a fost tipărirea, începând din 3 iulie 1870, a unui nou ziar de orientare independentă, la inițiativa aceluiași Hügel Ottó. Întemeietor este considerat Rácz Mihály (1845-1909), notarul șef al orașului, și Rádl Ödön (1848-1916), președintele Societății „Szigligeti", împreună cu dr. Bodor Károly, dr. Bozóky Alajos, Dus László, Ritoók Zsigmond, Bercsényi Béla, Nogely István și Rimler Károly[33].

Primul redactor al ziarului *Nagyvárad* (Oradea Mare), avocatul Báttaszéki Lajos, împreună cu editorul Hügel Ottó au declarat, încă de la apariția primului număr, că ziarul „dorește să servească interesele spirituale și materiale ale comitatului Bihor și orașului Oradea, prin excluderea hotărâtă și totală a politicii"[34]. Lui Báttaszéki Lajos i-au urmat ca și redactori, Rácz Mihály (1871-1873), Hügel Ottó (1873-1890), Iványi Ödön (1891-1893), Sass Ede (1893-1895, 1898-1907), Láng József (1895-1898), Márton Manó (1907-1912)[35]. Ziarul informa populația, printre altele, despre ședințele orășenești și comitatense, despre evenimentele din țară și din Budapesta, dar conținea și articole culturale (cronici teatrale, publicarea unor dări de seamă a Societății de arheologie și istorie, povestiri originale sau în traducere), noutăți zilnice, relatări despre târgurile săptămânale, cursul zilnic de la bursă și de la Hala Comercială orădeană etc.[36]. O schimbare importantă s-a petrecut în anul 1879 când,

noului ziar a fost Laszky Ármin, iar printre redactori îi găsim pe Dus László, Szunyogh Szabolcs și Hegyesi Márton. A avut și câteva suplimente dintre care amintim: *Szünóra* (Vacanța) (1876-1877), *Csarnok* (Galeria) (1879-1881)[39]. Va sfârși prin a se contopi cu ziarul *Nagyvárad* la 11 septembrie 1921[40].

Revenind la ziarul *Nagyvárad,* acesta va fi nevoit, conform unor dispoziții, să-și modifice numele în anul 1934, purtând din acel an, până la desființarea sa, în anul 1940, numele de *Szabadság*[41].

La cumpăna dintre secole apar alte trei ziare: *Nagyváradi Napló* (Jurnalul de Oradea Mare) (1898), *Tiszántúl* (1895) și *Nagyváradi Friss Ujság* (Ziarul proaspăt de Oradea Mare) (1902). Primul a avut la început o orientare independentă, având în concepția lui Fehér Dezső, întemeietorul ziarului, intenția de a fi o „gazetă a gazetarilor"[42]. Dintre redactori îi amintim pe: Fehér Dezső, Lovassy Andor, Hegedüs Nándor și Ligeti Ernő[43]. În paginile ziarului și-au dovedit măestria în arta scrisului oameni de cultură precum: Bródy Sándor, Kenedy Géza, Heltay Jenő, dr. Nagy Mihály, Juhász Gyula, Gárdonyi Géza, Benedek Elek, Miklós Jutka și nu în ultimul rând poetul Ady Endre care s-a stabilit în Oradea în anul

33 *Istoria Orașului Oradea…,* p. 296

34 Dezsényi Béla, Nemes György, *op.cit.,* p. 178

35 *A „Nagyvárad" hatvanéves jubileumi albuma 1870-1930 (Albumul jubiliar de 60 de ani al ziarului „Nagyvárad")*, Oradea, 1930, p. 5-18

36 Fehér Dezső, *Bihor-Biharmegye, Oradea-Nagyvárad kulturtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve*, Oradea, 1933-1937; Ioan Tóth, *Începuturile activității muzeografice din Bihor oglindite în ziarul Nagyvárad*, în *Centenar Muzeal Orădean*, Oradea, 1972, p. 77-82

37 Láng József, *A „Nagyvárad" politikai napilap huszonhat éve (Cei 26 de ani ai cotidianului politic „Nagyvárad")*, Oradea, 1896, p. 6

38 *Ibidem*

39 Borovszky Samu, *op.cit.,* p. 386

40 Fleisz János, *Egy város átalakulása. Nagyvárad a két világháború között 1919-1940 (Metamorfoza unui oraș. Oradea în perioada interbelică 1919-1940)* (în continuare: *Egy város átalakulása...*) Editura Literator, Oradea, 2005, p. 190

41 *Ibidem*, p. 193

42 *Istoria Orașului Oradea…,* p. 297

43 Fehér Dezső, *op.cit.,* p. 165-166

Egyes szám ára: 12 fillér.

Negyvennegyedik évfolyam. Nagyvárad, 1917 szombat, január 6. 5-ik szám.

SZABADSÁG

POLITIKAI NAPILAP.

Alapította: LASZKY ÁRMIN. Felelős szerkesztő: HEGEDŰS NÁNDOR.

Nagyvárad, 1898. I. évfolyam. 4. szám. Szerda, október 5.

NAGYVÁRADI NAPLÓ

Előfizetési feltételek: ... Megjelenik mindennap, hétfő és ünnep után való napok kivételével. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Bémer-tér, Mayr-ház I. emelet, a hova úgy az előfizetési pénzek, hirdetések, valamint a lap szellemi részét illető levelek küldendők.

Magyar katonák.

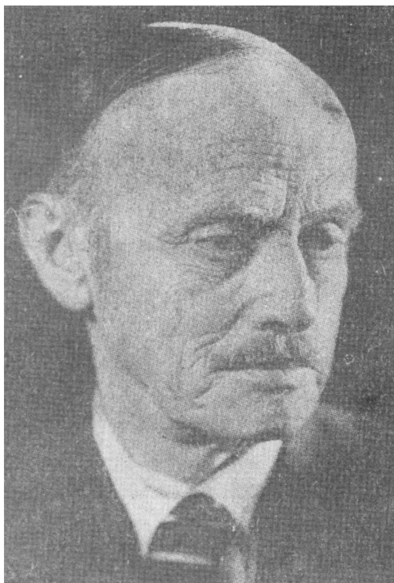
— A magyar honvédhadapród iskola megnyitása —

Nagyvárad, okt. 1.

Hangosabban dobogott minden magyar sziv, láttára a nagyváradi magyar katona-lést, hirnevet és dicsőséget szereznek a »magyar honvéd« névnek.

Azzal a szeretettel üdvözli Nagyvárad polgársága az uj honvéd hadapród-iskola növendékeit, a melyet mindenkor érzett a jövő reménysége iránt, mely megnyugtatta, ...

De ne ábrándozzunk ma a magyar katonáknak és a hazaszeretetnek ezen a szép ünnepén. A most pompázó apotheo-zist ne homályositsuk e a mi vágyakozá-sainkkal és sóvárgásainkkal, hanem gyö-nyörködjünk benne, mint egy szép tün-déri látványosságban, melynek képei olyan ...

Scriitorul şi jurnalistul maghiar Fehér Dezsö (1869-1935)

1900, fiind iniţial colaborator la ziarele *Szabadság* şi *Nagyváradi Napló*[44]. Începând cu anul 1934, acest ziar a apărut sub numele de *Napló* (Jurnal)[45].

Tiszántúl a fost un cotidian de factură politică care a aparţinut clerului catolic. A apărut în 1894 sub redacţia lui Persz Adolf, iar mai apoi s-a aflat sub conducerea lui Vucskovics Gyula. Şi-a încetat activitatea în anul 1920[46].

Nagyváradi Friss Ujság (Ziarul proaspăt de Oradea Mare) a fost primul ziar politic numit „cu crăiţari", adică foarte ieftin, fiind înfiinţat de Boros Jenő. Primul său redactor a fost dr. Halász Lajos, iar redactorul adjunct Pásztor Ede[47].

Dintre ziarele de orientare socialistă şi social-democrată amintim: A Jövő (Viitorul), *Munkás* (Muncitorul), *Nagyváradi Munkás Ujság* (Gazeta muncitorului din Oradea Mare) şi *Előre* (Înainte).

Foi cu o existenţă efemeră au fost următoarele: *Magyar Szó* (Cuvânt maghiar) redactat de Váradi Zsigmond, *Független Ujság* (Ziar Independent) şi *Nagyváradi Hirlap*, redactor Paksy Gusztáv, iar mai târziu K. Nagy Benő, Keledy József şi Persz Adolf; ziarul *Polgár* (Cetăţeanul) a fost înfiinţat la 22 aprilie 1874 de către Holnapi Ákos[48]; ziarul *Érmellék*, mai târziu *Érmellék és Vidéke* apărute la Valea lui Mihai, precum şi foaia *Nagy-Szalonta és Vidéke*, devenită ulterior *Szalontai Lapok*[49].

Au apărut şi ziare umoristice, aşa cum au fost *Darázs* (Viespele) apărut în anul 1891 sub redacţia lui Fehér Dezső şi *Bagoly* (Bufniţa), condus de Lovassy Andor. Mai târziu, cele două ziare au fuzionat, dar după doi ani şi jumătate ele au dispărut din peisajul gazetăresc bihorean[50].

Societăţi şi asociaţii culturale maghiare

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, viaţa culturală din Ungaria a intrat într-o nouă etapă a existenţei sale, în care s-au realizat mutaţii radicale în structura peisajului spiritual şi ştiinţific. Faptul se datorează atât instituţiilor statale de specialitate, care în urma dualismului austro-ungar din vara anului 1867 au beneficiat la maximum de noul context politic, cât şi societăţii civile, care prin activităţi particulare şi colective, a urmărit înfiinţarea unor noi organisme culturale în concordanţă cu spiritul epocii.

44 *Ibidem*

45 Fleisz János, *Egy város átalakulása...*, p. 198

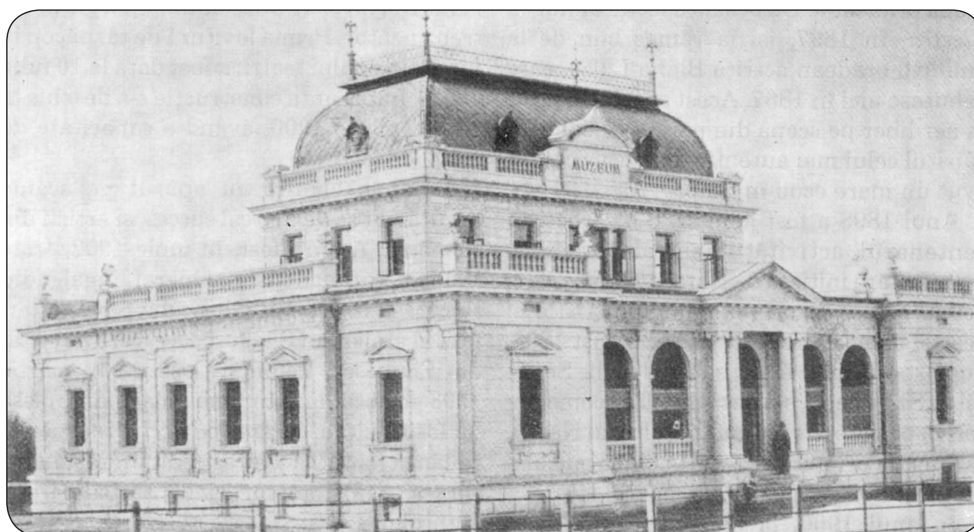
46 Fehér Dezső, *op.cit.*, p. 167

47 *Ibidem*

48 Borovszky Samu, *op.cit.*, p. 386

49 *Ibidem*

50 Fehér Dezső, *op.cit.*, p. 167

Clădirea Societății de arheologie și istorie a comitatului Bihor

Se poate vorbi de realizarea unei adevărate infrastructuri culturale care a cuprins instituţii şi organizaţii culturale, academii, şcoli, muzee, biblioteci, arhive, asociaţii culturale, literare, ştiinţifice, artistice, cercuri culturale, teatre şi trupe de actori, orchestre permanente, edituri, tipografii etc[51].

Această efervescenţă culturală este vizibilă şi în Bihorul epocii la care facem referire. Populaţia maghiară a fostului comitat a acţionat energic pentru concretizarea unei veritabile vieţi culturale.

Astfel, o activitatea intensă a desfăşurat, în epocă, *Casina Naţională Maghiară din Bihor* (Bihari Nemzeti Kaszinó), societate înfiinţată în anul 1833, avându-l ca preşedinte pe Fényes Károly şi ca vicepreşedinte pe Reviczky Frigyes. Între anii 1858-1890 funcţia de preşedinte al societăţii este deţinută de către baronul Gerliczy Felix, după care a fost ales în fruntea ei deputatul de Oradea Tisza Kálman[52]. Încă din anul 1849 *Casina Maghiară din Bihor* a avut o bibliotecă bine înzestrată, care însă a fost distrusă sau înstrăinată, dar în 1863 a fost refăcută, în jurul anului 1900 având 3200 de volume, dintre care 2300 de literatură. Asociaţia a alocat anual circa 1200 de coroane pentru tipărirea ziarelor maghiare, fiind abonată la 48 de ziare germane, engleze şi franceze[53].

Societatea *Cercul civic* (Polgári Kör) a fost înfiinţată în anul 1868 şi a reunit meseriaşi care şi-au propus scopuri cultural-distractive desfăşurând şi activităţi de popularizare a informaţiilor din sfera vieţii politice. În 1875 avea 570 de membri şi dispunea de o bibliotecă cu 1439 volume[54]. Preşedinte al societăţii a fost multă vreme Mezey Mihály, notar public regal[55].

Cercul popular din Oradea-Velenţa şi Oradea-Subcetate (Váradvelence - és váralyai népkör) s-a constituit la 28 februarie 1870 la iniţiativa localnicilor din Oradea-Velenţa şi Oradea-Subcetate[56]. El a fost condus de avocatul dr. Dési Géza[57].

Înfiinţarea şi organizarea *Societăţii de arheologie şi istorie a comitatului Bihor* (Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egyesület) este legată de numele unor personalităţi ca Rómer Flóris, Bölönyi Sándor şi Gyalókay Lajos. Şedinţa de constituire a avut loc la data de 28 august 1872, în cadrul căreia a fost ales preşedinte Dóry József iar ca vicepreşedinte Gyalókay Lajos[58]. Societatea a mai avut în fruntea sa pe Rómer Flóris (din 1885), Bunyitai Vince (din 1891), Beőthy László şi Karácsonyi János. Din anul 1890 aceasta îşi schimbă denumirea în *Societatea de arheologie şi istorie a comitatului Bihor şi a oraşului Oradea*[59]. Conform prevederilor statutare, avea drept scop descoperirea şi colectarea obiectelor arheologice şi a mărturiilor istorice de pe teritoriul judeţului sau din alte areale limitrofe, precum şi înfiinţarea unui muzeu de antichităţi la Oradea[60].

[51] Katus Lászlo, *A polgári kultúra intézményrendszerének kiépülése Magyarországon a XIX. Században* (Realizarea infrastructurii instituționale a culturii burgheze pe teritoriul Ungariei în secolul al XIX-lea), în *Társadalom és kúltura Magyarországon a XVII-XIX században*, Pécs, 2003, p. 12

[52] Fehér Dezső, *Bihor-Biharmegye, Oradea-Nagyvárad kulturtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve*, Oradea, 1933-1937, p. 200

[53] Borovszky Samu, *Bihar Vármegye és Nagyvárad (Comitatul Bihor și Oradea),* Budapesta, 1901, p. 348

[54] *Istoria Orașului Oradea…*, p. 264

[55] Fehér Dezső, *op.cit.,* p. 200

[56] *Ibidem*

[57] *Istoria Orașului Oradea…,* p. 349

[58] Fehér Dezső, *op.cit.,* p. 204

[59] Fleisz János, *Város kinek…*, p. 144

[60] Letiția Roșu, *Istoricul primului edificiu stabil al muzeului orădean*, în *Centenar Muzeal Orădean*, 1972, Oradea, p. 83

Acest ultim deziderat a fost atins în anul 1896, când s-a dat în folosință clădirea proiectată și executată de către Rimanóczy Kálmán[61]. În trei din cele nouă săli au fost expuse materialele de istorie și arheologie, iar în celelalte colecția episcopului Ipolyi Arnold (521 picturi în ulei, 26 goblenuri, 83 de covoare orientale, 77 mobile vechi, 219 obiecte de aur, 518 vase antice) lăsată prin testament orașului de pe malul Crișului Repede[62].

La 2 octombrie 1892 s-a înființat *Societatea „Szigligeti”* (Szigligeti Társaság), avându-l ca președinte pe avocatul Rádl Ödön și ca vicepreședinte pe inspectorul școlar Sípos Orbán. În această societate au activat poeți și scriitori de talia lui Biró Lajos, Nagy Endre, Juhász Gyula, Dutka Ákos precum și scriitori tineri orădeni. Printre membri remarcanți ai societății îi găsim și pe Iosif Vulcan, iar din 1900 pe poetul Ady Endre. Asociația n-a fost gândită cu rosturi exclusiv literare ci s-a preocupat și de artele plastice, în rândurile ei fiind primiți și artiști plastici sau critici de artă[63]. De numele societății se leagă și implicarea în acțiunea de construire a teatrului orădean, ridicarea statuii lui Szigligeti Ede, organizarea unor expoziții de artă plastică, înființarea de „biblioteci populare” publice. Timp de douăzeci de ani, pe teritoriul orașului au funcționat patru asemenea biblioteci. Nu lipsită de importanță este și activitatea editorială a societății. Numai în primii zece ani de existență, pentru editarea anuarelor societății și a altor publicații, s-au cheltuit 1604,46 de coroane, la care s-au adăugat ajutoarele bănești acordate pentru tipărirea unor studii și opere ale membrilor[64]. În anul 1919, societatea și-a încetat activitatea, dar în 1922 a fost reînființată, fiind ales președinte episcopul dr. Karácsonyi János.

Mâine (Holnap) a fost o societate literară de elită, creată la Oradea, în 1908, de un grup de tineri gazetari care se întruneau în cafeneaua „Emke” (azi „Astoria”)[65]. Localul era frecventat și de Ady Endre, Juhász Gyula, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Babits Mihály, Balázs Béla, Miklós Jutka. Discuțiile angajate în acest cadru au vizat revigorarea liricii maghiare pe baze moderne, mai apropiată de pulsul societății contemporane[66].

Poetul Ady Endre (1877-1919)

Ideea înființării Societății „Ady Endre” s-a cristalizat în zilele imediat următoare morții poetului (27 ianuarie 1919). Ședința de constituire a avut loc la 19 februarie 1919, fiind ales președinte Antal Sándor, unul dintre promotorii mișcării literare moderne de la Oradea din cadrul Societății literare „Holnap”. Societatea și-a propus organizarea unor seminarii științifice pe diverse teme, a unei serbări Ady, planificată să aibă loc la teatrul orădean, pornind cu acest prilej și o campanie susținută în vederea ridicării unei statui a poetului. Datorită unor divergențe personale, precum și a evenimentelor istorice din primăvara anului 1919, când Oradea ajunge în zona operațiunilor militare, pe teritoriul orașului decretându-se stare de urgență, activitatea societății a fost suspendată. Ea nu a mai reușit să se reorganizeze, obiectivele ei culturale fiind preluate de Societatea „Szigligeti”[67].

Loja francmasonică „Regele Ladislau” a fost înființată în 1876 la inițiativa dr. Berkovits Zsigmond și a avut drept scop încurajarea culturii și artei[68]. La începutul

---

[61] Fleisz János, *Város kinek…*, p. 144

[62] *Ibidem*, p. 144 -145

[63] Tóth János, *Contribuții la cunoașterea activității societăților culturale orădene în a doua jumătate a sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea*, în *Crisia*, 1981, p. 185

[64] *Ibidem*, p. 188

[65] *Istoria Orașului Oradea…*, p. 268

[66] *Ibidem*

[67] Tóth János, *Societatea „Ady Endre” din Oradea*, în *Crisia* , 1994, p. 431-433

[68] Fehér Dezső, *op.cit.,* p. 201

Poetul Ady Endre la "Emke"

secolului al XX-lea în fruntea organizației s-a aflat dr. Várady Zsigmond[69].

Asociația pentru cultivarea frumosului (Szépítési egyesület) a fost înființată în anul 1883, primul președinte al acesteia fiind Jereniczky Ferencz, acesta fiind urmat de baronul Dőry József și de dr. Beőthy László[70]. A depus eforturi considerabile pentru revitalizarea vieții spirituale orădene.

În fine, amintim *Asociația prietenilor muzicii din Oradea* (Nagyváradi Zenekedvelők Egyesülete) care a fost înființată în anul 1890 la inițiativa notarului public regal Mezey Mihály. Societatea a avut drept scop organizarea de concerte, spectacole, serate muzicale, dar mai ales înființarea unei școli de muzică. Aceasta a fost deschisă în anul 1896 și a funcționat zece ani[71].

VIAȚA SPIRITUALĂ ÎN BIHORUL INTERBELIC

Asociaționismul cultural românesc

Unirea din 1918 a inaugurat o etapă distinctă în istoria românilor, în care s-au deschis noi orizonturi vieții culturale. Prin înlăturarea barierelor politico-naționale, România întregită a beneficiat de contribuția tuturor provinciilor istorice românești, care au alcătuit un singur corp politic, economic și cultural. În noile condiții create, statul român unitar a fost preocupat de realizarea unei solidarități a provinciilor sale, precum și de o participare activă la viața economico-culturală a tuturor cetățenilor, indiferent de etnie, limbă și confesiune[72].

În această "nouă epocă de cultură", pe care o preconiza istoricul Nicolae Iorga[73] încă de la începutul secolului al XX-lea, spațiul bihorean a căutat să se integreze eficient, încercând să reliefeze componentele sale socio-culturale specifice, prin intermediul cărora să contribuie nemijlocit la procesul de culturalizare inițiat de statul național unitar român.

Racordarea Bihorului la obiectivele culturale naționale s-a realizat printr-o colaborare strânsă a asociațiilor locale cu capitala țării, dar și cu alte orașe importante ale țării, precum Iași, Timișoara, Cluj-Napoca, Brașov, Constanța, Galați, Cernăuți și Chișinău.

Au fost organizate numeroase momente cultural-artistice, conferințe, expoziții, manifestări muzicale și teatrale, cu mare impact în societatea civilă, care au determinat omogenizarea culturală.

Imediat după Marea Unire, acest spațiu a beneficiat și de prezența constantă a turneelor de propagandă național-culturală inițiate de Teatrele Naționale din țară, mai ales cele din București și Cluj. Asemenea acțiuni au fost înregistrate și anterior momentului 1918, astfel că reluarea acestora, în condiții mult mai favorabile, a fost salutată cu speranță și bucurie de intelectualitatea și societatea locală. Turneele teatrale au adus pe scenele bihorene valorile dramaturgiei românești, dar și pe cele consacrate în patrimoniul universal. Prezența acestora a reprezentat un câștig cultural indiscutabil pentru locuitorii județului Bihor .

Toate aceste realități interbelice au reclamat dinamizarea vieții culturale, care a intrat într-o nouă etapă a existenței sale, cu intenția declarată de a moderniza și culturaliza întreaga societate bihoreană. Treptat, acest deziderat a fost îmbrățișat și amplificat de grupările intelectuale locale, care s-au străduit,

[69] Borovszky Samu, *op.cit.,* p. 353

[70] *Ibidem*, p. 350

[71] *Ibidem*

[72] *Istoria românilor,* coordonator Ioan Scurtu, Academia Română, Editura Enciclopedică, București, 2003, vol. VIII, p. 639-641; I. Găvănescul, *La o răspântie a istoriei naționale. Orientare asupra politicei culturale a României întregite*, Tipografia „Junimea Moldovei", Iași, 1923, p. 19

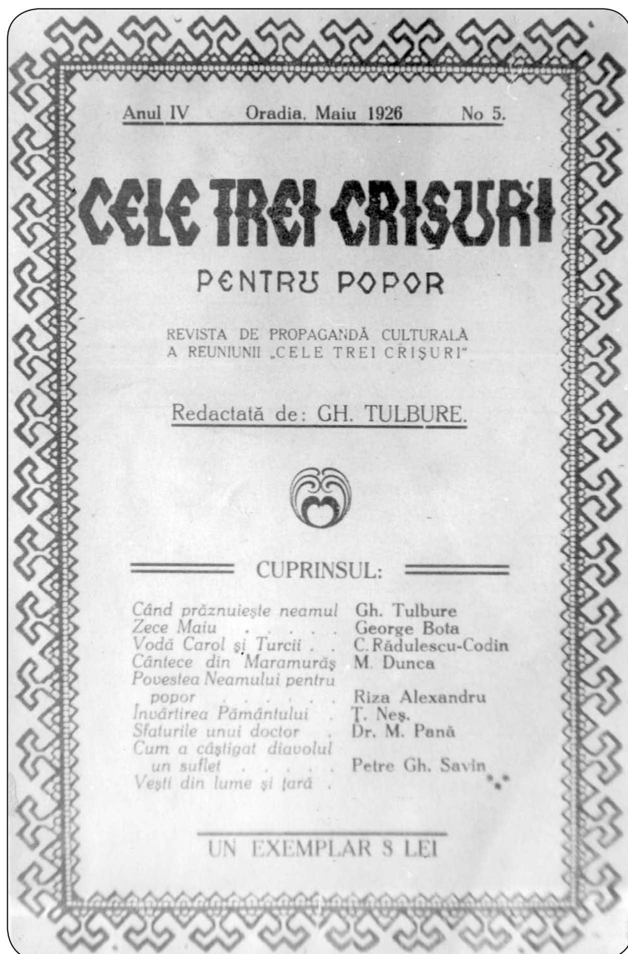
[73] Nicolae Iorga, *O nouă epocă de cultură*, Editura Fundației "România de Mâine", București, 2000, p. 21-24

pe tot parcursul perioadei dintre cele două conflagraţii mondiale, printr-o legătură neîntreruptă cu organismele culturale naționale, să practice o deschidere largă spre toţi locuitorii, indiferent de statutul lor social, acest fenomen reprezentând o cale sigură spre difuzarea generalizată a actului de cultură atât în mediul rural, cât şi în cel urban.

Printre cele mai importante asociaţii culturale româneşti care şi-au desfăşurat activitatea în Bihorul interbelic amintim pe Marea Reuniune culturală „Cele Trei Crişuri”, *Casa Naţională a Judeţului Bihor*, despărţămintele bihorene ale „Astrei”, Reuniunea de cântări „Hilaria” din Oradea, susţinută din 1922 în activitea muzicală de Societatea corală „Unirea” (condusă de Francisc Hubic din 1924), *Societatea Filarmonică din Oradea*, *Reuniunea Femeilor Române din Oradea și împrejurimi*, *Reuniuniea Femeilor Române din Beiuș și jur*, *Reuniunea Meseriașilor români* etc. Alături de acestea, au activat şi alte reuniuni similare, precum *Reuniunea învăţătorilor români din Bihor*, asociaţiile cultural-religioase şi filantropice organizate în biserica ortodoxă (”Oastea Domnului”, „Sfântul Gheorghe”, Frăţia Ortodoxă Română, Asociaţia clerului „Andrei Şaguna”- filialele locale ş.a.) şi cea greco-catolică (Asociaţia Generală a Românilor Uniţi, Reuniunile Mariane, „Preasfânta inimă a lui Iisus” ş.a.) etc.

Sediul “Casei Naționale” din Oradea

Anul IV Oradia, Maiu 1926 No 5.

CELE TREI CRIŞURI

PENTRU POPOR

REVISTA DE PROPAGANDĂ CULTURALĂ A REUNIUNII „CELE TREI CRIŞURI"

Redactată de: GH. TULBURE.

CUPRINSUL:

Când prăznuieşte neamul Gh. Tulbure
Zece Maiu . . . . . George Bota
Vodă Carol şi Turcii . . C. Rădulescu-Codin
Cântece din Maramurăş M. Dunca
Povestea Neamului pentru popor . . . . . . Riza Alexandru
Învârtirea Pământului . Ţ. Neş.
Sfaturile unui doctor . Dr. M. Pană
Cum a câştigat diavolul un suflet . . . . . Petre Gh. Savin
Veşti din lume şi ţară . ***

UN EXEMPLAR 8 LEI

Din punct de vedere organizatoric, Marea Reuniune şi-a desfăşurat activitatea începând din anul 1919, prin intermediul a trei secţiuni. Prima dintre acestea a fost Salonul de artă permanent “Crişul Alb”, la care s-a asociat şi sucursala “Amicii Muzicii” din Bucureşti. Aceasta a fost, de fapt, o expoziţie permanentă de pictură, sculptură, caricatură, cusături şi costume naţionale, broderii şi artă decorativă[74]. Este evident faptul că Reuniunea a încercat - prin intermediul secţiunii - să contribuie la apropierea culturală a tuturor artiştilor, indiferent de naţionalitate, pentru o colaborare unitară în cadrul culturii naţionale[75].

Secţiunea de propagandă “Crişul Negru”, cea de-a doua componentă a Reuniunii, a acţionat în domeniul publicaţiilor, bibliotecilor, conferinţelor, şezătorilor, reprezentaţiilor teatrale, cinematogra-

---

[74] *Marea Reuniune „Cele Trei Crișuri” din Județul Bihor și Oradea Mare. Statute* (în continuare: *Marea Reuniune*…), Tipografia Societăţii pe acţiuni A. Sommenfeld, Oradea-Mare, 1919, p. 4

[75] *Cele trei Crișuri*, 1928, nr. 11-12, p. 183

fului etc[76].

Casele Naţionale "Crişul Repede", ca secţie a Reuniunii, cu sucursale în diferite localităţi rurale şi urbane ale judeţului, au corespuns propagandei culturale la sate. Aceasta urma să se concretizeze prin răspândirea unor publicaţii destinate lumii rurale, construirea unor aşezăminte proprii, în care să se organizeze momente culturale diverse: serbări şi dansuri naţionale, concursuri pe diferite teme, spectacole teatrale şi cinematografice, expoziţii agricole şi etnografice etc. În acest mod, s-a urmărit asigurarea unei legături între populaţia rurală şi cea urbană, încurajarea muncii, dezvoltarea artei tradiţionale româneşti etc[77].

Totuşi spectrul larg al mijloacelor culturale utilizate (şezători artistico-culturale, prelegeri, conferinţe, expoziţii, spectacole muzicale, organizarea de biblioteci, cursuri pentru adulţi, ridicarea unor monumente etc.)[78] au reuşit să pătrundă în medii sociale din ce în ce mai largi, atât în pătura urbană, cât şi în cea rurală. În ambele cazuri s-au obţinut rezultate notabile din perspectiva culturalizării şi consolidării contactului între cele două medii de locuire.

Toate formele de activitate s-au manifestat unitar, încercându-se propagarea culturii în toate straturile sociale ale populaţiei.

Au fost solicitate pentru edificarea acestei vaste acţiuni de culturalizare toate personalităţile vremii, indiferent de naţionalitate. Exclusivismul, provincialismul şi xenofobia nu şi-au găsit rostul în cadrul unei asociaţii culturale, care dorea să grupeze într-o singură forţă toate energiile creatoare de cultură.

Casa Naţională a Judeţului Bihor, organizată în anul 1929 la Oradea, a fost o societate care a înţeles cerinţele timpului său. Ea nu s-a baricadat într-un provincialism obtuz, ci a fost receptivă la fenomenul de deschidere, de comunicare, de dialog intercultural. Saloanele sale au devenit, într-un scurt timp, spaţiul de coeziune a tuturor bihorenilor şi a tuturor cetăţenilor României sosiţi din orice colţ de ţară, pentru a organiza diverse manifestări socio-culturale aflate sub înaltul patronaj al instituţiei bihorene. Ceaiurile dansante, seratele muzical-artistice, concertele, conferinţele, audiţiile radiofonice şi şezătorile culturale au reprezentat prilejuri de manifestare unitară a sufletului românesc la graniţa apuseană a ţării.

Promotoare a dezideratelor culturale la graniţa de vest, *Casa Naţională a Judeţului Bihor* şi-a desfăşurat activitatea pe secţiuni distincte, fiecare dintre ele funcţionând pe o anumită coordonată culturală.

Prima secţiune înscrisă în planul de activitate a fost cea pentru cultură şi propagandă naţională, condusă de Gheorghe Tulbure. Aceasta, la rândul ei, a încorporat trei subsecţii: de propagandă externă, care şi-a propus să editeze cărţi şi broşuri pentru persoanele străine care vizitează România, elaborarea unor monografii, elaborarea unui album de fotografii al bisericilor de lemn, promovarea industriei casnice, a portului popular românesc, a muzicii şi poeziei populare peste graniţele ţării; una de propagandă internă, care a militat pentru informarea opiniei publice cu privire la unele chestiuni de interes naţional, în acelaşi timp acţionând pentru editarea de broşuri şi ziare, cercetarea ziarelor europene; cea de cultură a activat pentru înfiinţarea unei biblioteci a *Casei Naţionale*, coordonarea celorlalte societăţi culturale din judeţ şi acordarea de sprijin moral şi material, patronarea diferitelor expoziţii de artă, definitivarea procesului de federalizare a societăţilor culturale româneşti din judeţ.

A doua secţie, cea pentru etnografie, a fost condusă de Teodor Neş, ea concentrându-şi activitatea în jurul acţiunii de organizare a muzeului etnografic judeţean. *Casa Naţională* s-a preocupat şi de muzica naţională, organizând o secţiune specială pentru coordonarea acesteia în tot judeţul. Scopurile propuse au vizat înfiinţarea de coruri şi fanfare româneşti, a şcolilor de muzică (conservator) pentru prelucrarea ariilor populare, invitarea societăţilor corale din ţară, în vederea susţinerii unor concerte la Oradea şi în judeţ.

Colonelul Atanasie Negulescu a condus secţia economică a *Casei Naţionale*, care a sprijinit iniţiativa particulară, acţionând pentru răspândirea în mediul rural a cărţilor şi broşurilor cu conţinut divers din domeniul economic, agricol, bancar etc.

La iniţiativa lui Andrei Crişanul s-a format secţia medico-sanitară, care a desfăşurat o energică propagandă împotriva bolilor sociale, pentru prevenirea epidemiilor, acordarea de sfaturi privind problemele igienice şi de creştere a nou-născuţilor,

---

76 *Marea Reuniune*…, p. 5

77 *Ibidem*, p. 5-6

78 AN-DJBh, *fond Reuniunea Culturală "Cele Trei Crişuri"*, dos. 7, f. 15; *Cele trei Crişuri*, 1920, nr. 8, p. 29; *Ibidem*, 1921, nr. 7, p. 224-225; *Ibidem*, 1924, nr. 11-12, p. 182

atât în mediul urban, cât şi în cel rural.

A şasea secţiune, cea industrial-comercială, a urmărit ajutorarea şi susţinerea elementului românesc în viaţa comercială şi industrială a judeţului. Preşedintele Iuliu Muth şi-a fixat drept obiectiv procurarea de localuri pentru organizarea de ateliere şi prăvălii, în care să fie angajaţi muncitori români.

Ultima secţiune şi-a extins acţiunea asupra educaţiei fizice şi a sportului în general, preşedintele Camil Manoilă susţinând, alături de alţi factori locali, organizarea unor cluburi sportive româneşti în toate centrele importante ale judeţului[79].

S-a urmărit cu consecvenţă concretizarea unei veritabile emulaţii spirituale, care să conducă cu necesitate la consolidarea sentimentului naţional şi la promovarea valorilor culturii româneşti.

Realizarea statului naţional unitar român a reprezentat şi pentru despărţămintele bihorene ale *Astrei*, începutul unei noi etape din istoria culturală locală. De aceea, despărţămintele bihorene au fost nevoite să răspundă adecvat noilor necesităţi printr-o permanentă readaptare la provocările solicitate de realităţile timpului. Inovaţia a câştigat din ce în ce mai mult teren, ajungându-se la o situaţie care a reclamat o restructurare din mers a programelor tradiţionale[80].

Programul cultural iniţiat a vizat mai ales mediul rural, ţărănimea română fiind angajată şi ea în procesul de transformare a societăţii, mai ales în urma introducerii votului universal şi a reformei agrare. Prin organizarea şcolilor ţărăneşti (22 de cursuri desfăşurate între anii 1934-1940)[81] s-a dorit o reaşezare a ţăranului român pe alte coordonate culturale şi mentale, care să fie în concordanţă cu noile realităţi ale timpului. Nu a fost ignorată nici noua gândire economică, în rândurile populaţiei rurale avansându-se ideea cooperaţiei, mai ales prin intermediul conferinţelor poporale. Eforturi s-au înregistrat şi în sensul apropierii săteanului de cuvântul tipărit al gazetelor sau al cărţilor, încercându-se promovarea "gustului de carte" prin înfiinţarea bibliotecilor poporale în cât mai multe sate bihorene. Acestea aveau menirea de a informa ţăranul, de a lărgi universul spiritual al acestuia şi nu în ultimul rând de a-l transforma într-un factor activ al noii societăţi româneşti. Un bun prilej pentru concretizarea acestui fapt a fost prezenţa ţăranului în corurile săteşti, ceea ce a condus spre o coeziune socială şi naţională, detectabilă mai ales din repertoriul bogat în cântece de factură patriotică.

Demersurile pentru constituirea unui muzeu etnografic al Bihorului (organizat, în cele din urmă, în anul 1934, sub egida *Casei Naţionale a Judeţului Bihor*), precum şi cele cu privire la redactarea unui organ de presă al despărţământului central bihorean, s-au înscris într-un program tradiţional, care de multe ori a fost nevoit să se adapteze necontenit inovaţiei.

În noul context, vechile forme tradiţionale nu s-au cramponat de eficacitatea lor dovedită practic, ci au lăsat loc şi altor elemente culturalizatoare novatoare cum ar fi radioul, diafilmul, cinematograful etc. Toate acestea au fost avansate mai ales după constituirea căminelor culturale, care au încercat să coordoneze întreaga viaţă a satelor.

Reuniunea de cântări „Hilaria", activă încă din anul 1875, a intrat şi ea într-o nouă etapă a istoriei şi activităţii sale în perioada interbelică. Scopul său a rămas acelaşi şi anume de a întări conştiinţa naţională, de a milita pentru interesele românilor din acest spaţiu, la acestea adăugându-se dorinţa de a participa cu întregul său fond de acumulări spirituale la vasta acţiune de culturalizare a satelor româneşti iniţiată de tânărul stat unitar român[82].

Această acţiune de îmbogăţire a repertoriului reiese şi din colaborarea constantă iniţiată de "Hilaria" cu alte organisme similare, detaşându-se legăturile artistice cu corurile bănăţene şi bucureştene, conduse de mari oameni de muzică, compozitori de marcă precum Ion Vidu, Sabin V. Drăgoi, D. G. Kiriac etc[83].

Activitatea interbelică a *Reuniunii învăţătorilor români din Bihor* s-a înscris şi ea pe aceeaşi coordonată de dezvoltare a vieţii spirituale din Crişana care a fost

79 AN-DJBh, *fond Casa Naţională a Judeţului Bihor,* dos. 1, f. 74-81

80 Lucia Cornea, *Principalele direcţii de activitate ale Astrei bihorene în perioada interbelică*, în *Crisia*, 1994, p. 189-190*; Raportul dintre Astra şi stat, în Transilvania*, 1930, nr. 1-6, p. 113

81 Lucia Cornea, Barbu Ştefănescu, *Şcolile ţărăneşti organizate de Astra bihoreană în perioada interbelică*, în *Crisia*, 1982, p. 202-203

82 AN-DJBh, *fond Reuniunea de cântări „Hilaria" din Oradea*, dos. 13, f. 5

83 *Ibidem*, dos. 4, f. 97, 102, 103; Avram Florea, *Creaţia corală românească din Banat în perioada interbelică*, Editura Mirton, Timişoara, 2004, p. 46

urmărită de toate reuniunile şi societăţile culturale locale ale timpului. În paralel cu acest demers comun, Reuniunea a promovat şi o serie de acţiuni specifice care au ţinut de latura educaţională şi metodologico-pedagogică. Astfel, s-a urmărit adoptarea şi aplicarea unor metode pedagogice moderne cât mai eficiente în cadrul procesului educativ, promovarea limbii şi literaturii române în procesul de învăţământ, dobândirea unei vaste culturi pentru învăţătorii români prin intermediul cursurilor de perfecţionare şi de pregătire profesională, reorganizarea şcolii şi înzestrarea acesteia cu bibliotecă şi material didactic adecvat, sprijinirea acţiunilor care au vizat construirea unor noi clădiri destinate învăţământului[84].

La rândul lor, toate reuniunile şi asociaţiile feministe bihorene au încercat prin activitatea lor să susţină procesul de culturalizare iniţiat de instituţiile statului şi organismele culturale ale timpului. Ele şi-au dovedit eficacitatea mai ales în planul vieţii sociale, unde au dezvoltat, în funcţie de posibilităţi, o însemnată activitate filantropică şi caritabilă. Balurile, serbările, seratele, şezătorile artistico-culturale, au captat atenţia societăţii civile bihorene, oferind un teren propice de receptare şi consolidare a ideilor care promovau sentimentul sociabil şi caritabil, valorile culturii şi literaturii române, maghiare şi evreieşti, într-o zonă de graniţă în care viaţa socială, culturală şi economică pulsa într-un ritm fecund pentru recuperarea decalajul faţă de mediul occidental[85].

Fiind expresia particulară a fenomenului general de evoluţie spirituală românească declanşată după 1918, manifestările teatrale au continuat direcţiile anterioare, impunându-se totodată prin caracterul lor ofensiv la graniţa de vest a ţării. Spectacolul teatral şi-a adus contribuţia la vasta şi complexa operă de educaţie naţională prin intermediul promovării limbii române şi a principalelor produse literare autohtone pe scenele teatrale din ţară.

Demersurile culturale au vizat, în final, obiective identice cu cele ale altor societăţi şi instituţii locale şi naţionale, permanentele raporturi de colaborare reprezentând dovada unei nealterate confraternităţi.

Asociaţia Vestul Românesc (înfiinţată la începutul anului 1928) care a îmbrăţişat ideea constituirii unui *Teatru de Vest*, a înţeles noua realitate interbelică şi de aceea, alături de celelalte societăţi culturale, a iniţiat de-a lungul graniţei de vest o muncă de formare a conştiinţelor în spiritul noilor idei, segmentul social

Teatrul din Oradea, vedere din perioada interbelică

[84] Ioan Roşu, *Cercurile culturale*, în *Beiuşul*, 1924, nr. 5, p. 3; *Şcoala nouă*, 1923, nr. 3-4, p. 1; *Noua Gazetă de Vest*, 1939, nr. 920, p. 3

[85] Ghizela Cosma, *Femeile şi politica în România. Evoluţia dreptului de vot în perioada interbelică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 140

ce s-a dorit a fi modelat fiind larg (de la tineretul studios şi până la locuitorii satelor)[86].

Fiind confruntat cu lipsuri materiale, care au fost neîndurătoare în perioada crizei economice din anii 1929–1933, *Teatrul de Vest* a continuat opera de propagandă naţională, conştient fiind de faptul că acest obiectiv trebuie purtat ca un adevărat stindard naţional[87].

Turneele teatrelor Naţionale din Cluj şi Bucureşti veneau să compenseze, în momentele de criză ale *Teatrului de Vest*, lipsa reprezentaţiilor teatrale în limba română. Din păcate, oficialităţile vremii nu au susţinut financiar în mod corespunzător eforturile proprii ale intelectualităţii pentru realizarea unui teatru românesc stabil[88].

Semnificaţiile *Teatrului de Vest* au fost multiple. Pentru localnici, el a reprezentat o cale eficientă de acces spre valorile dramaturgiei româneşti, dar şi un focar dinamic de cultură capabil să culturalizeze.

Societăţile culturale din Bihorul interbelic s-au lovit pe tot parcursul epocii de un adevărat obstacol, cel financiar, care a condus uneori la stoparea unor iniţiative socio-culturale şi la diminuarea ritmului de concretizare a actului cultural.

Totuşi presa locală a avertizat în repetate rânduri că dincolo de greutăţile vieţii cotidiene o parte a societăţii româneşti manifestă o nepăsare vădită faţă de actul de cultură, element care a condus la diminuarea sau nefinalizarea unor activităţi culturale.

Dincolo de aceste limite şi neajunsuri, putem conchide că toate instituţiile şi reuniunile culturale bihorene din Crişana interbelică, deşi s-au confruntat cu diverse probleme, au reuşit să fie utile societăţii integrându-se cu rezultate notabile în peisajul cultural zonal transilvănean, dar şi în contextul general al spiritualităţii naţionale. Ele au contribuit în mod direct la difuzarea fenomenului cultural în toate segmentele vieţii sociale modelând şi mentalul colectiv al acesteia. Românii din Bihor, alături de maghiari, evrei, slovaci şi alte etnii conlocuitoare, au reuşit în perioada interbelică să dezvolte o viaţă culturală proprie ale cărei realizări s-au integrat într-un mod organic în circuitul valorilor naţionale, care au dat consistenţă statului român angajat într-o dezvoltare social-politică, economică şi culturală atât pe plan intern, cât şi în cadrul relaţiilor internaţionale.

Presa românească şi maghiară

Aceasta a urmărit, printr-un efor exemplar, îmbogăţirea şi lărgirea orizontului cultural al tuturor păturilor sociale, fiind vorba, de fapt, de conceptul de „educaţie permanentă" care, în secolul al XIX-lea, a reuşit să mobilizeze generaţii de intelectuali, sub deviza generoasă de *luminare a poporului*.

Parcurgând revistele culturale ale vremii, observăm că transpare concepţia potrivit căreia culturalizarea societăţii trebuie să primeze în faţa oricărei alte preocupări deoarece, potrivit opticii de atunci, „cultura trebuie să fie avuţie obştească şi nu concentrată şi izolată în câteva capete"[89].

Potrivit acestui deziderat, în Bihor, activitatea editorială a cunoscut o dezvoltare fără precedent, îndeosebi în domeniul presei. Motivaţiile stringente au avut în vedere, dincolo de conştiinţa aportului intelectualilor, nevoia de a aşeza România întregită în concertul statelor europene. În acest sens, Marea Reuniune culturală „Cele Trei Crişuri" şi *Casa Naţională a Judeţului Bihor*, au devenit cei mai importanţi editori care au acţionat în vederea tipăriri unor reviste, broşuri şi ziare pentru societatea bihoreană interbelică.

Pentru perioada analizată cele mai importante periodice culturale româneşti rămân următoarele reviste: *Cele trei Crişuri* (Oradea, 1920-1944), cu variantele sale pentru lumea satelor *Cele trei Crişuri pentru popor* (tipărită începând din 18 martie 1923 sub conducerea lui George Bacaloglu, avînd ca director general pe Gheorghe Tulbure) şi *Revista satel*or (apărută în anul 1927 cu o structură identică), *Familia*, seriile a doua (1926-1929) şi a treia (1934-1940), *Rânduri* (Beiuş, apărută între anii 1934-1936, editată de Revizoratul şcolar din localitate, fiind o revistă literară şi cultural-pedagogică) continuată prin revista

[86] AN-DJBh, *fond Asociaţia Vestul Românesc*, dos. 1, f. 7; *Cum a luat fiinţă Teatrul de Vest*, în *Frontiera de Vest*, 1928, nr. 34, p. 2-3; Viorel Faur, Ioan Popovici, *Momente din istoria teatrului românesc în perioada interbelică. Preocupări bihorene pentru organizarea unei trupe stabile la Oradea*, în *Centenarul societăţii pentru crearea unui fond de teatru român*, Comitetul pentru Cultură şi Educaţie Socialistă al Judeţului Bihor, Oradea, 1972, p. 173-193

[87] AN-DJBh, *fond Asociaţia Vestul Românesc*, dos. 3, f. 265; *Tribuna*, 1928, nr. 21, p. 2; Lucian Drimba, *Teatrul de Vest din Oradea*, în *Lucrări ştiinţifice*, Seria Literatură, 1973, p. 16

[88] AN-DJBh, *fond Asociaţia Vestul Românesc*, dos. 4, f. 145; Idem, *fond Primăria oraşului Beiuş*, dos. 80, f. 83-84

[89] Teodor Neş, *Propaganda culturală*, în *Familia,* 1926, nr. 3, p. 1

Crişul Negru (primul număr tipărit în 1936 sub egida Revizoratului şcolar Beiuş; a fost elaborată cu efortul şi susţinerea exemplară a dăscălimii din zonă). Şi cele două biserici româneşti şi-au constituit propriile publicaţii: *Legea românească* (1920-1948) editată de Episcopia Ortodoxă Română de Oradea, respectiv *Vestitorul* a Episcopiei greco-catolice.

Presa culturală a înregistrat şi o serie de apariţii de scurtă respiraţie, cum au fost *Aurora* (tipărită la Oradea, în intervalul decembrie 1922-iunie 1923, cu un conţinut literar, artistic, teatral şi social, într-o redactare bilingvă româno-maghiară; îşi propunea să publice cât mai multe traduceri din ambele literaturi; de asemenea, revista a urmărit publicarea de articole, cronici şi recenzii despre arta şi teatrul român şi maghiar), *Muguri Noui* (1932), *Flori de Crâng* (1933-1934), *Astra Bihariei* (editată sub egida despărţământului central-judeţean al „Astrei" în intervalul 6 martie -15 mai 1932), *Foaia Şcolară* (a surprins preocupările educaţionale şi culturale ale cadrelor didactice bihorene; începând din luna mai a anului 1937 publicaţia, care avea o apariţie lunară, şi-a schimbat denumirea în *Şcoala Bihorului*, revistă pedagogico-culturală a corpului didactic primar din judeţ, susţinută şi editată de Reuniunea învăţătorilor, Revizoratul şcolar şi Comitetul şcolar judeţean) etc[90].

În coloanele revistei *Cele trei Crişuri* s-au abordat subiecte dintre cele mai variate. Au fost publicate numeroase articole istorice şi literare, întregite cu ilustraţii desprinse din viaţa cotidiană interbelică şi din peisajul românesc. De asemenea, nu au fost neglijate evenimentele politice, sociale şi culturale consumate în ţară şi străinătate, apariţia diverselor reviste culturale din România, cărţile tipărite de unele edituri româneşti şi internaţionale, toate informaţiile fiind analizate şi comentate într-un spirit echilibrat şi profesionist[91].

Fiecare număr al revistei cuprindea o anumită temă, desfăşurată şi susţinută prin articole semnate de scriitori din întreaga ţară. Astfel, s-a prefigurat o emulaţie spirituală, de care a beneficiat nu numai populaţia din zona graniţei de vest, ci şi cea din restul ţării[92].

În cele două decenii de existenţă a acesteia, se pot evidenţia două perioade: una este cuprinsă între anii 1920 şi 1933, iar cealaltă se desfăşoară între 1933 şi 1940. Revista a apărut sporadic la Bucureşti şi în intervalul ianuarie-februarie 1941 - martie-aprilie 1944. Începând din anul 1933, revista a fost marcată de transformarea profilului ei în *Anale culturale*, deoarece rubricile sale s-au specializat în probleme care necesitau numai intervenţii docte[93].

La rândul ei, revista *Familia*, ajunsă la seria a doua, a căutat să promoveze unitatea spirituală a tuturor românilor. Reapărută în peisajul orădean cultural în martie 1926, revista a rămas una de cultură, tipărită din iniţiativa unor intelectuali „dornici de a lupta pentru cultura românească"[94]. S-a avut în vedere „luminarea poporului" şi „culturalizarea poporului", concepte care au stat la temelia activităţilor culturale interbelice, potrivit cărora deţinătorii de cunoştinţe aveau datoria de a le răspândi în societate. Din această perspectivă, accentul a căzut pe ideea naţională, redactorii noii serii fiind interesaţi de viaţa spirituală a oraşului Oradea. Paginile publicaţiei sunt ample pledoarii pentru înfiinţarea unui teatru românesc la Oradea, în vreme ce trupa de teatru maghiară se confrunta şi ea cu serioase dificultăţi materiale[95]. De altfel, emanciparea culturală a societăţii orădene a fost o preocupare permanentă a *Familiei*. Redactorul responsabil M.G. Samarineanu a depus eforturi semnificative pentru a obţine colaborările lui Victor Eftimiu, Cezar Petrescu şi Tabéry Géza. Tot el a

---

[90] *Cele trei Crişuri*, 1923, nr. 3, p. 48 ; *Revista satelor "Cele trei Crişuri"*, 1928, nr. 10, p. 1-16 ; Lucia Cornea, *Activitatea editorială românească în Bihor în perioada interbelică*, în *Crisia*, 1986, p. 97-115; Mircea, Gh., Popa, *"Cele trei Crişuri" şi apropierea româno-maghiară*, în *Cele trei Crişuri*, 1991, nr. 6, p. 11 ; Idem, *Revista "Cele Trei Crişuri"*, în *Cele trei Crişuri*, 2004, nr. 4-6, p. 21-27 ; Gavril Hădăreanu, *Înflorirea culturii în perioada interbelică* (în continuare: *Înflorirea culturii...*), în *Beiuşul şi lumea lui. Studiu monografic*, vol. II, Editura Primus, Oradea, 2008, p. 673; *Astra Bihariei*, 1932, nr. 1, p. 1; G. Bacaloglu, *Programul nostru*, în *Aurora*, 1922, nr. 1, p. 1; Nae Antonescu, *Reviste din Transilvania*, Biblioteca revistei „Familia", Oradea, 2001, p. 291-292; *Crişul Negru*, 1936, nr. 1, p. 1, 17-40; nr. 2, p. 3-9; *Şcoala Bihorului*, 1938, nr. 1, p. 1, 5-9, 16-46

[91] *Cele trei Crişuri*, nr. 9-10, p. 155

[92] *Ibidem*, 1931, nr. 5-6, p. 75

[93] Viorel Horj, *Semicentenarul revistei "Cele trei Crişuri"*, în *Crişana*, 1970, nr. 80, p. 2; I. Hangiu, *Dicţionar al presei literare româneşti (1790-1982)*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1987, p. 74; Nae Antonescu, *Scriitori şi reviste din perioada interbelică*, Editura revistei „Convorbiri literare", Iaşi, 2001, p. 42

[94] *Familia*, 1926, nr. 1, p. 16

[95] Tiron Albani, *Criza teatrului maghiar din Oradea*, în *Familia*, 1926, nr. 2, p. 14-15

organizat numeroase şezători literare cu scriitorii din Bucureşti şi a găzduit în paginile revistei dările de seamă ale Universităţii „Emanoil Gojdu". O preocupare importantă a revistei a fost legată şi de ideea constituirii unei organizaţii profesionale a ziariştilor. Astfel, s-a înfiinţat cercul ziariştilor din Oradea, cu reprezentanţi români şi unguri: Gheorghe Tulbure, Tabéry Géza, George A. Petre, M.G. Samarinenanu, Katona Béla, Hegedus Sandor etc.

După trei ani de strădanii, a doua serie a revistei *Familia* îşi încetează apariţia, urmând ca experienţa dobândită anterior să rodească într-o nouă serie, cea de-a treia, sub coordonarea lui M.G. Samarineanu. Perioada cuprinsă între martie 1934 şi august-septembrie 1940 a fost una de excepţie pentru revista lui Vulcan atât din punct de vedere al modernităţii, al contactului direct cu literatura momentului, cât şi al apropierii fecunde faţă de ideile culturii româneşti şi europene interbelice.

Dintre revistele maghiare de cultură amintim *Magyar Szó* (Cuvânt maghiar) redactată de scriitorul şi ziaristul Tabéry Géza şi *Tavasz* (Primăvara), care au apărut între anii 1919-1920.

Cea mai semnificativă publicaţie apărută în Beiuşul interbelic a fost fără îndoială săptămânalul *Beiuşul* (seria I – în perioada anilor 1921-1930, seria a II-a – 1942-1945), un ziar de propagandă naţională condus de Nerva Traian Cosma. El a tratat în paginile sale probleme diverse de viaţă culturală, economică, socială, politică şi chestiuni de ştiinţă, literatură, istorie şi etnografie. *Observatorul* a fost o revistă culturală, socială şi religioasă având o orientare greco-catolică. A debutat în peisajul revuistic local în martie 1928, având în frunte pe profesorii Ioan Teiuşean şi Louis Barral şi Iréné Merloz. *Cuvântul Bihorului*, cu o existenţă efemeră (10 martie – 12 mai 1929), a fost o gazetă săptămânală condusă de Iosif Maiorescu[96].

Între anii 1923-1925 a apărut la Oradea ziarul *Vestul Românesc*, condus de Ştefan Mărcuş, care se declara apolitic. Singurul cotidian românesc care s-a menţinut o perioadă mai lungă a fost *Gazeta de Vest* (1929-1936), intitulat „ziar politic independent", sub redacţia unui grup de intelectuali condus de George A. Petre, continuat de *Noua Gazetă de Vest* (1936-1940). Mai amintim şi o serie de publicaţii cu apariţii de scurtă durată: *Santinela de Vest* (1924-1925), *Deşteptarea poporului* (1926-1928), *Timpul* (1931), *Steagul nostru* (1929-1938), *Străjerul* (1934), *Nădejdea poporului* (1932-1933) şi altele.

Presa cotidiană de limbă maghiară şi-a continuat existenţa prolifică şi după momentul 1918. La Oradea erau tipărite opt cotidiene maghiare de diverse orientări. *Nagyváradi Napló* (Jurnal Orădean) a fost un important cotidian politic maghiar care, alături de *Nagyvárad* (Oradea), intitulat, din 27 ianuarie 1934, *Szabadság* (Libertatea) şi *Nagyváradi Friss Ujság* (Ştiri proaspete orădene), se încadra în jurnalele de dimineaţă. După-amiaza era tipărit *Nagyváradi Estilap* (Foaia de seară orădeană), sub redacţia lui Katona Béla[97].

În domeniul presei politice remarcăm apariţia, la Salonta, a ziarului *Szalonta és Vidéke* (Salonta şi împrejurimile), cu o existenţă scurtă în presa locală, vechiul cotidian politic *Szalontai Lapok* (Foaia de Salonta), tipărit cu întreruperi până în anul 1929 şi *Az Újság* (Ziarul) – ziar politic independent, devenit mai târziu *Nagyszalontai Ujság* (Ziarul de Salonta). Amintim şi publicaţia oficială a primăriei salontane intitulată *Buletinul oraşului Salonta*, alături de alte ziare cu o apariţie vremelnică, precum *Szemle*, *Futár*, *Kék Madár* şi *România*[98].

Societăţi culturale maghiare

Alături de asociaţiile culturale româneşti, în Bihorul interbelic, şi-au continuat existenţa o serie de reuniuni culturale maghiare care au fost amintite mai sus. În Oradea, în anul 1920, s-a încercat reorganizarea Societăţii literare *Ady Andre*, fapt care a eşuat. În consecinţă, scopul acesteia a fost preluat, pe la mijlocul deceniului al treilea, de Societatea *Szigligeti*, o mai veche asociaţie culturală maghiară care îşi reîncepuse activitatea în anul 1922

Societăţile culturale maghiare au avut un rol important şi în dezvoltarea vieţii spirituale a oraşu-

[96] Gavril Hădăreanu, *Înflorirea culturii...*, p. 665-668, 671, 672; Gabriel Moisa, *Oradea anilor '20 ai secolului trecut. Repere demografice, politice, economice şi spirituale*, în vol. *Aurel Lazăr şi epoca sa*, Editura Muzeului Ţării Crişurilor, Oradea, 2007, p. 83-84

[97] Gabriel Moisa, *op.cit.*, p. 83 ; Lucia Cornea, *Repertoriul periodicelor româneşti editate în Bihor în perioada interbelică*, în *Crisia*, 1987, p. 71-72

[98] Lucia Cornea, *Contribuţii la o istorie a oraşului Salonta în perioada interbelică*. 1919-1945 (în continuare: *Contribuţii*...), Editura Muzeului Ţării Crişurilor Oradea, Oradea, 2005, p. 141-143

lui Salonta, care a rămas şi după 1919 pregnant de expresie maghiară. Cele mai multe, în noua ordine politică şi culturală inaugurată în cadrele României întregite, au găsit un sprijin substanţial în biserica reformată şi romano-catolică, cele două fiind principalele instituţii ecleziastice care au contribuit la conservarea vieţii spirituale a populaţiei maghiare din localitate.

La Salonta şi-au continuat existenţa *Corporația industrială*, *Cercul Comercianților* sau *Clubul Comercianților* reînfiinţat în iunie 1923, Reuniunea „*Cultul lui Aranny*", *Casina Maghiară*, care în 1921 s-a unificat cu *Casina Română*, *Căminul Industriașilor* - o asociaţie profesională, culturală şi filantropică care avea organizat şi un cor, încă din 1884, sub denumirea de „corul industriaşilor", *Clubul Proprietarilor* - o mai veche asociaţie reactivată în perioada interbelică[99].

Toate instituţiile şi reuniunile culturale (româneşti, maghiare etc.) din Crişana interbelică, deşi s-au confruntat cu diverse probleme, au reuşit să fie utile societăţii, integrându-se cu rezultate notabile în peisajul cultural zonal transilvănean, dar şi în contextul general al spiritualităţii naţionale. Ele au contribuit în mod direct la difuzarea fenomenului cultural în toate segmentele vieţii sociale, modelând şi mentalul colectiv al acesteia.

REPERE PRIVIND VIAȚA CULTURALĂ POSTBELICĂ

Viaţa culturală a oraşului şi judeţului Bihor s-a înscris în trendul general românesc al perioadei postbelice, purtând desigur, amprenta specifică a locului. După o perioadă neagră, în care actul veritabil de cultură îşi făcea loc cu greu în peisajul cultural orădean, începând cu anii '60 lucrurile au început să se schimbe, într-un context politic intern ceva mai relaxat. Însă, abia după 1989, eliberată de orice constrângere ideologică, cultura orădeană s-a putut manifesta cu adevărat liber.

După război, viaţa culturală orădeană a încercat să revină la normalitate. Acest lucru nu s-a putut, evident. Vechile instituţii culturale interbelice au fost suprimate. Totul era subsumat noilor realităţi. Cultura trebuia să devină una de masă. De fapt, imediat după instaurarea administraţiei civile s-au luat măsuri în vederea masificării culturii şi de ţinere a acesteia sub control. Este vorba. în primul rând. despre crearea "*Ateneului Muncitoresc*", sub egida căruia trebuia să se desfăşoare întreaga viaţă culturală a oraşului[100]. Sub îndrumarea sa, în 1945 şi-a reluat activitatea Teatrul Maghiar şi, vreme de doi ani, între 1946-1948, până ce actorii români au fost transferaţi la Arad, şi Teatrul de Vest în limba română. Inclusiv activitatea muzeistică orădeană în primii săi ani a stat sub semnul "*Ateneului Muncitoresc*".

Cu toate acestea Oradea şi Bihorul au beneficiat de o viaţă culturală activă, exceptând poate deceniul şase al secolului trecut. Aceasta s-a manifestat mai ales prin intermediul unor instituţii culturale de prestigiu precum: Muzeul Regional Crişana, anterior (1947-1950) Muzeul Petőfi-Bălcescu, ulterior (din 1971), Muzeul Ţării Crişurilor, cu Muzeele memoriale Iosif Vulcan, Ady Endre şi Aurel Lazăr, dar şi Muzeul orăşenesc Beiuş, Muzeul Arany Janos din Salonta, Teatrul de Stat din Oradea cu cele două secţii, română şi maghiară, precum şi cel de păpuşi şi Filarmonica de Stat din Oradea.

Muzeul Ţării Crişurilor

În Oradea au existat antecedente de organizare a unui muzeu încă din secolul al XIX-lea. Între 1872 şi 1896, aici a funcţionat Muzeul Societăţii de Istorie şi Arheologie a Judeţului Bihor. În 1896 a avut loc deschiderea Muzeului în local propriu, iar în 1921 a fost redeschis, după ce, pe perioada primului război mondial, fusese închis. Anul 1948 a însemnat şi pentru instituţia orădeană intrarea în proprietatea statului. Între 1950-1970 muzeul a funcţionat sub mai multe denumiri: Muzeul Regional Crişana şi Muzeul Judeţean Bihor. În 17 ianuarie 1971, sub numele de Muzeul Ţării Crişurilor, instituţia şi-a mutat sediul în clădirea Palatului Baroc, construit în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, clădire în care mai funcţionează şi în prezent[101]. Alături de acesta şi-au mai deschis porţile în Oradea şi două muzee memoriale: Muzeul memorial *Iosif Vulcan*, în 1964, şi Muzeul memorial *Ady Endre*, în 1955, ambele făcând parte din Complexul Muzeal Orădean.

[99] Gabriel Moisa, *op. cit.*, p. 80-81; Lucia Cornea, *Contribuții...*, p. 127-134

[100] L. Drimba,1969, p. 90

[101] *Ghidul*, 2000, p. 52-53

În perioada postbelică, la conducerea instituției muzeale s-au aflat următorii directori: S. Ştirban (1947-1948), Vlad Spoială (1948-1961), L. Galamb şi T. Jurcsak (1961-1965), Virgil Giurcă (1965-1974), Sever Dumitraşcu (1974-1990), Barbu Ştefănescu (1990-1994), Aurel Chiriac din 1994 până în prezent, ultimul cu realizări remarcabile într-un context în care destinul instituției nu a fost unul foarte lin. De numele său se leagă, între altele, obținerea şi realizarea noului sediu al Muzeului Țării Crişurilor din Oradea.

Prestigioasă instituție locală de cultură, muzeul orădean a beneficiat în această perioadă de specialişti de excepție, pasionați de cunoaşterea istoriei locului. Paleta ştiințifică abordată a fost una foarte largă, orientată în mai multe direcții, acoperind toate epocile istorice, de la antichitate la contemporaneitate. După 1990, muzeul orădean şi-a dezvoltat constant o nouă dimensiune, aceea a dialogului cu alte instituții de profil din lume, îndeosebi din centrul Europei, precum Debrețin, Kosice, Lublin, St. Gallen, Trento, Vîrşet etc.

În domeniul arheologiei şi istoriei vechi au ieşit în evidență prin cercetările efectuate şi materialele publicate de Ivan Ordentlich, Nicolae Chidioşan şi Sever Dumitraşcu. În zona evului mediu semnalăm contribuțiile semnate de Liviu Borcea şi Gheorghe Gorun, iar în cel al epocilor modernă şi contemporană pe cele ale istoricilor Lucia Cornea, Viorel Faur şi Blaga Mihoc. O nouă generație de tineri muzeografi se afirmă cu tărie după 1990. Între aceştia îi pomenim pe Doru Marta, Gabriel Moisa, Gruia Fazecaş, Călin Ghemiş, Florina Ciure, Corina Toma.

Expoziție Muzeu

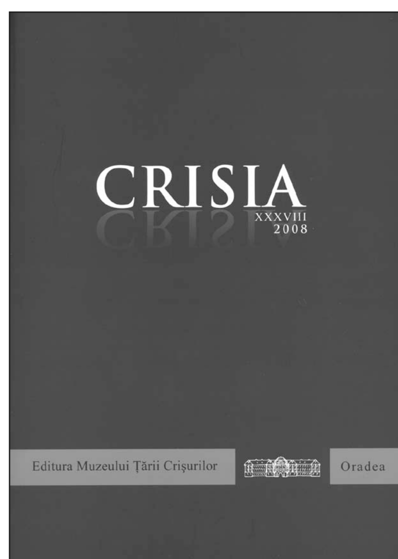
În câmpul etnografiei şi etnologiei s-au remarcat specialişti de prestigiu, între care îi amintim pe: Tereza Mozeş, Aurel Chiriac, Barbu Ştefănescu şi Ioan Godea. Toți şi-au lăsat serios amprenta asupra cunoaşterii istoriei Bihorului şi nu numai, datorită contribuțiilor de substanță consacrate istoriei artei, cazul lui Aurel Chiriac, şi etnografiei, datorate lui Barbu Ştefănescu. Ioan Godea s-a aplecat îndeosebi asupra istoriei artei bisericeşti şi etnologiei.

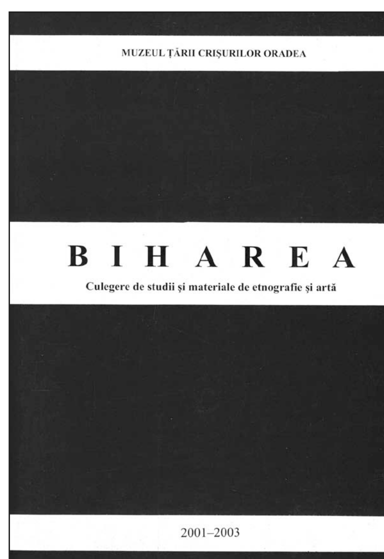
În domeniul artei s-au remarcat Coriolan Hora şi Aurel Roşu, iar în cel al ştiințelor naturale Tiberiu Jurksac, Mircea Paina sau Márton Venczel. Cu toții şi-au adus un aport serios la creşterea prestigiului instituției culturale orădene.

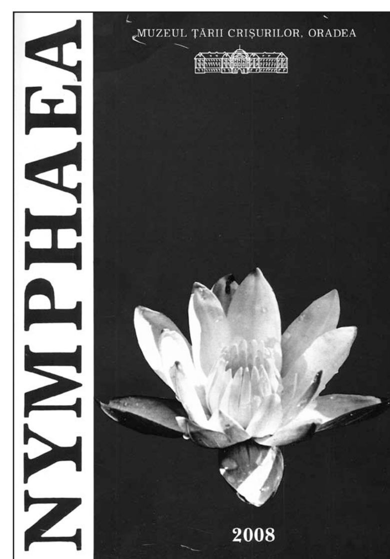
Muzeul Țării Crişurilor din Oradea are o veche tradiție publicistică. Cea mai cunoscută tipăritură este, desigur, anuarul *Crisia,* apărut în 1971. Înainte de aceasta au mai existat însă o serie de publicații, în primul rând ale ale Secției de Istorie şi, mai înainte, ale Societății de Arheologie şi Istorie a Oradiei şi Comitatului Bihor. Chiar dacă nu au avut ritmicitatea aparițională a *Crisiei,* acestea merită pomenite. Astfel, la finele secolului al XIX-lea au apărut, sub egida Societății de Arheologie şi Istorie a Oradiei şi Comitatului Bihor, mai multe publicații, între care amintim: *A Biharvármegyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet Jelentése az 1888/92 évekről, A Biharvármegyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet 1896/97-iki évkönyve*.

În perioada interbelică, slujitorii muzeului orădean nu au reuşit să reînvie tradiția publicistică antebelică. Cu toate acestea, ei făceau cunoscute rezultatele cercetărilor lor în principalele reviste culturale orădene: *Familia* şi *Cele Trei Crişuri*.

După cel de-al doilea război mondial, preocuparea pentru cercetarea ştiințifică a fost tot mai prezentă, începând mai ales cu mijlocul anilor '60, într-un context politic intern favorabil. Acest lucru s-a concretizat prin apariția primelor publicații ale muzeului orădean, începând cu anul 1966. Este vorba despre cunoscutele *Caiete* unde muzeografii orădeni puteau aduce la cunoştința comunității ştiințifice şi nu numai rezultatele propriilor cercetări. *Caietele* şi-au încetat apariția la cel de-al nouălea număr, în 1971. Cauza a fost una fericită pentru breasla muze-

"Crisia", "Biharia" și "Nymphaea", periodicele editate de Muzeul Țării Crișurilor

ografilor istorici orădeni: apariția anuarului *Crisia*.

Crisia este publicația Muzeului Țării Crișurilor din Oradea. Inițial aceasta nu a fost revista muzeului orădean, ci a Facultății de istorie-geografie din cadrul Institutului pedagogic din Oradea și l-a avut ca fondator pe istoricul Sever Dumitrașcu.

Cum facultatea orădeană avea deja un un periodic cu oarecare tradiție, *Lucrări științifice*, odată cu numirea profesorului Sever Dumitrașcu în funcția de director al Muzeului Țării Crișurilor din Oradea, *Crisia* a devenit publicația științifică a colectivului de istorie de la această instituție de cultură.

Din 1973 apar încă două publicații aferente Secțiilor de Etnografie și Artă, *Biharia*, și Științe Naturale, *Nymphaea*. Ele au fost, alături de *Crisia*, volumele în care muzeografii orădeni au putut să-și publice cele mai noi rezultate ale cercetării științifice. Fondatorii acestora au fost: Sever Dumitrașcu, pentru *Nymphaea*, și Ioan Godea și Sever Dumitrașcu, pentru *Biharia*.

1984 a fost un an important în evoluția tipăriturilor patronate de instituție. Atunci au avut loc modificări substanțiale în regimul anuarelor muzeului, prin reorganizarea întregii activități publicistice. Ca urmare a constrîngerilor epocii, *Nymphaea* și *Biharia* au fost nevoite să-și înceteze apariția, singurul anuar care a rămas pe mai departe a fost *Crisia*, revista colectivului de la Secția de Istorie. Cu toate acestea s-au făcut eforturi serioase pentru permanentizarea apariției celor două publicații. Astfel, în paginile *Crisiei* au continuat să apară studii și articole de artă, etnografie și științe naturale. Acestea au apărut apoi sub formă de extrase copertate, care continuau, de fapt seriile care și-au încetat apariția.

Practic, anuarele orădene au cunoscut trei etape distincte în evoluția lor: 1971 (1973)-1983, 1984-1989 și 1990 până astăzi. În prima perioadă, *Crisia* a fost exclusiv o publicație a colectivului Secției de istorie, cu excepția primelor două numere. Între 1984 și 1989, prin desființarea celorlalte reviste ale muzeului, *Biharea*, a Secțiilor de Etnografie și Artă, *Nymphaea*, a Secției de Științele naturii, *Crisia* a devenit singurul anuar al instituției în care publicau specialiștii tuturor secțiilor. După 1990, lucrurile au revenit la situația de dinainte de 1983.

Scopul declarat al revistelor a fost acela de a publica rezultatele cercetărilor de istorie și arheologie, artă, etnografie și științele naturii, prin studii și materiale referitoare, în principal, la județul Bihor. Toate cele trei anuare au fost prin excelență publicații locale. Acest lucru nu a impietat cu nimic asupra importanței acestora. Prin valorificarea unor informații inedite și interesante, acestea și-au adus o contribuție importantă la dezvoltarea istoriografiei transilvănene.

Anii '90 au însemnat o creștere a valorii științifice a revistelor, nemaiexistând nici o reticență vizavi de abordarea subiectelor științifice. *Crisia* a revenit la situația de anuar separat, la fel ca și de celelalte două, *Biharea* și *Nymphaea*. Colectivele redacționale ale celor trei reviste s-au schimbat fundamental datorită infuziei de tineri muzeografi din primul deceniu postdecembrist.

Clădirea Muzeului Militar din Oradea

Statistic, între 1971 şi 2010 există un număr impresionant de anuare tipărite, în toate cele trei cazuri: *Crisia* - 40 de volume, B*iharia* - 25 de volume, *Nimphaea* - 24 de volume

În paralel cu tipărirea anuarelor, între 1971 şi 2010, în Editura Muzeului Ţării Crişurilor din Oradea au mai fost publicate numeroase cărţi de autor aparţinând muzeografilor şi cercetătorilor ştiinţifici de la cele patru secţii ale instituţiei muzeale.

În Oradea mai funcţionează într-un edificiu construit în 1895, Muzeul Militar Naţional. Filiala Oradea. Deschiderea acestuia a avut loc la 26 decembrie 1971. Patrimoniul muzeului este alcătuit din documente şi obiecte donate de veterani ai Diviziei 11 Infanterie (fosta Divizie 11 Mecanizată din Oradea) şi de familiile acestora, precum şi din exponate aduse de la Muzeul Militar Naţional din Bucureşti.

Muzeele memoriale din Oradea şi judeţul Bihor, parte componentă a Complexului "Muzeul Ţării Crişurilor", joacă un rol important în viaţa culturală a comunităţilor. Acestea sunt relevante pentru trecutul şi prezentul locuitorilor din acest areal. Muzeul Memorial „Iosif Vulcan" a fost inaugurat în anul 1965, cu prilejul organizării festivităţilor de aniversare a unui secol de la apariţia revistei *Familia*, în Oradea, şi funcţionează în casa marelui om de cultură Iosif Vulcan, reprezentant de seamă al românilor din Oradea la sfârşitul secolului al XIX-lea. Acesta adăposteşte obiecte şi efecte personale aparţinând lui Iosif Vulcan, fiind un loc vizitat de mulţi orădeni şi bihoreni.

Muzeul memorial "Iosif Vulcan" Oradea

Muzeul memorial "Ady Endre" Oradea

Muzeul Memorial „Ady Endre", a fost inaugurat în anul 1955, în locul unei cafenele unde poetul Ady Endre obişnuia să se întâlnească cu elita maghiară şi românească a oraşului Oradea. Muzeul este dedicat acestei personalităţi care şi-a lăsat o amprentă serioasă asupra oraşului.

Muzeul Memorial „Aurel Lazăr" este cel mai nou din salba de instituţii de acest gen. Inaugurat la 1 Decembrie 2008, la 90 de ani de la momentul semnării în casa lui Aurel lazăr a Declaraţiei de autodeterminare a românilor din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş. Muzeul este organizat pe două dimensiuni istorice: una prezintă viaţa şi activitatea lui Aurel Lazar, iar a doua vizează unele valori ale artei romanesti interbelice, din colectia Muzeului Tarii Crisurilor, valori care au patruns in spatiul transilvan dupa anul 1918. O noutate muzeala va fi sala de proiectii cu filme

Muzeul memorial “Aurel Lazăr” Oradea

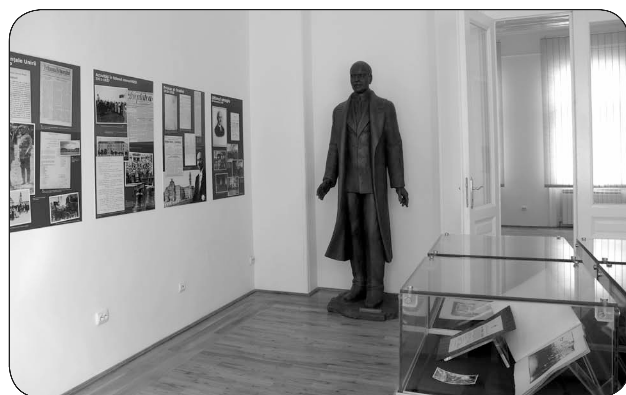
documentare privind evenimentele din preajma datei de 1 Decembrie 1918.

Muzeul “Arany Janos” din Salonta şi Muzeul orăşenesc Beiuş sunt alte două instituţii care reprezintă importante focare de cultură în cele două oraşe ale judeţului Bihor.

Teatrele

Teatrul de Stat din Oradea Secţia română

Viaţa culturală a Oradiei în primii ani postbelici a fost marcată de urmările războiului. La finele anului 1944, în cel mai pur spirit al epocii, lua fiinţă la Oradea un “*Ateneu muncitoresc*”, care a preluat întreaga activitate culturală a oraşului. În acest context, în noiembrie 1945, se înfiinţează o asociaţie numită *Prietenii teatrului,* în frunte cu generalul Paul Alexiu. Scopul principal al asociaţiei era acela de a conlucra la crearea unui teatru în limba română[102]. O lună mai tîrziu, în 15 decembrie 1945, lua fiinţă teatrul românesc la Oradea sub conducerea actorului Ştefan Iordănescu, societar la Teatrul Naţional din Craiova[103], sub numele de Teatrul de Vest, nume purtat o un timp şi în perioada interbelică.

Aspect din expoziţia permanentă aMuzeului memorial “Aurel Lazăr”

Pornit cu entuziasm la drum la începutul anului 1946, treptat, teatrul românesc din Oradea şi-a pierdut din avânt, astfel că, în 1948, ca urmare a neasigurării bazei materiale şi a lipsei publicului românesc lipsit de solidaritate culturală, Teatrul de Vest s-a mutat la Arad[104]. Vreme de şapte ani, până în 1955, când a luat fiinţă Teatrul de Stat din Oradea cu două secţii, română şi maghiară, publicul românesc din Oradea nu a mai avut un teatru al său[105]. Atmosfera proletcultistă a epocii a adus în fruntea teatrului orădean pentru şapte ani

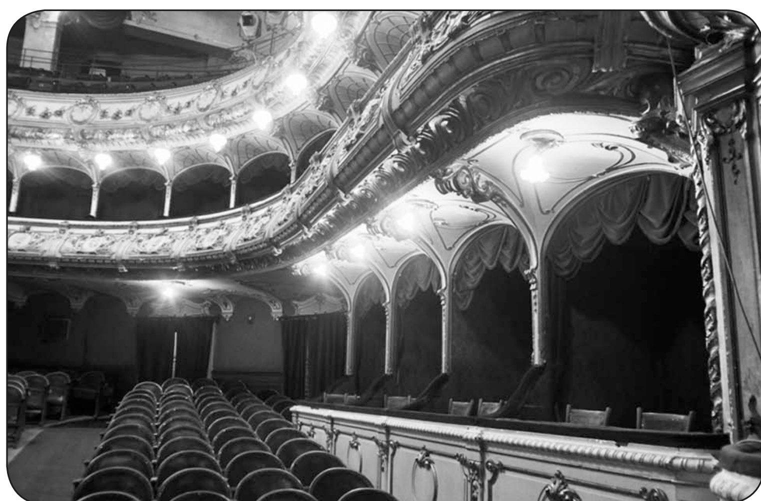
Muzeul “Arany Janos” Salonta

102 T. Călugăru, 1949, p. 1

103 *Teatrul românesc*, 2001, p. 72.

104 *Ibidem*, p. 80

105 *Ibidem*, p. 81

Teatrul de Stat din Oradea - detaliu de interior

devenind unul dintre cele mai bine cotate la nivel naţional şi nu numai. Nume mari ale scenei româneşti au jucat în piese montate la Oradea. Între acestea amintim doar câteva: Radu Beligan, Marin Moraru, Dina Cocea, Mihai Fotino, Ion Marinescu, Octavian Cotescu, Ştefan Iordache, Mircea Diaconu, Tamara Buciuceanu, Dorel Vişan, Olga Tudorache, Adrian Pintea, Maia Morgenstern şi mulţi alţii.

de zile un muncitor pantofar, Molnár János[106]. În septembrie 1955, pe scena teatrului orădean reîncepeau repetiţiile pentru spectacolele în limba română. Primul colectiv a fost format din actori cu vechi state de activitate, dar şi din proaspeţi absolvenţi din promoţia 1955, nouă la număr, ai Institutului de Teatru şi Artă Cinematografică "I.L. Caragiale" din Bucureşti între care şi Eugen Ţugulea, viitor director al teatrului orădean[107].

După o perioadă de glorie a teatrului românesc, la Oradea, vreme de 10 ani, până în 1965, la înfiinţarea revistei "*Familia*", această instituţie a fost nucleul dur al culturii orădene. Ulterior a urmat o perioadă de oarecare criză în activitatea teatrului[108]. Plecarea din Oradea a unor regizori bine cotaţi la nivel naţional, precum Radu Penciulescu şi Valeriu Moisescu şi-a lăsat serios amprenta asupra valorii reprezentaţiilor.

Situaţia s-a schimbat însă de la un an la altul şi, mai ales în perioada directoratului lui Mircea Bradu, între 1977-1992 secţia română a teatrului orădean a cunoscut mari succese,

Teatrul orădean a organizat, începând din 1976, un festival de teatru intitulat "Săptămâna teatrului scurt". În momentul debutului festivalului acesta era singular în România. După un început mai timid, manifestarea s-a impus în peisajul teatral românesc şi internaţional, tot mai mult de la o ediţie la alta[109]. După 1990, festivalul s-a dezvoltat, păstrându-şi şi caracterul internaţional.

Teatrul de Stat din Oradea - detaliu de interior

Secţia maghiară

Teatrul maghiar a fost mai prezent în viaţa

[106] *Ibidem*, p. 222

[107] *Ibidem*, p. 86

[108] *Ibidem*, p. 124

[109] *Ibidem*, p. 258

culturală a oraşului în primii ani de după război. Sub egida "Ateneului Muncitoresc", în cursul anului 1945, Teatrul Maghiar şi-a reluat activitatea sub conducerea directorului Farkas Sándor[110].

Imagine din spectacolul "Tango", de Slawomir Mrojek (secția maghiară)

După reforma teatrelor din România din 1948, teatrul în limba maghiară a rămas să funcționeze mai departe, cel românesc dispărând din peisajul cultural pentru o vreme. Colectivul teatrului maghiar din Oradea a fost unul valoros, ceea ce, combinat cu susținerea din partea publicului prin prezența în număr mare la spectacolele puse în scenă, a făcut ca secția maghiară să nu dispară în 1948. Acest specific al teatrului maghiar orădean se menține şi astăzi.

Colectivul de actori şi regizori a oferit publicului iubitor de teatru de-a lungul timpului piese de teatru remarcabile. Şi în viața acestei secții au fost plusuri şi minusuri, însă, în general, trupa maghiară a fost una care şi-a mulțumit publicul[111]. După 1990, secția maghiară a Teatrului de Stat, denumita şi trupa Szigligeti Ede, a devenit foarte activă.

Începând cu anul 2011 lucrurile s-au schimbat în ceea ce priveşte funcționarea Teatrului de Stat din Oradea. Ca urmare a unor decizii ale legislativului bihorean, din februarie 2011, se prevedeau infiintarea a două instituții de spectacole, cea romana, denumită Iosif Vulcan, si cea maghiara, Szigligeti Szinhaz. Din prima urma sa faca parte sectia romana de teatru, Teatrul pentru Copii si Tineret Arcadia si Ansamblul Folcloric Crişana, in timp ce cea de-a doua ar urma sa preia sectia maghiara a Teatrului de Stat si Ansamblul Folcloric Nagyvarad. Ulterior lucrurile s-au nuanțat în sensul că urma să se înfiinţeze Teatrului Maghiar, iar Teatrul Arcadia urma să fie absorbit de Teatrul de Stat.

Noua formula viza de fapt constituirea a două instituții separate, una românească (Teatrul Oradea) şi una maghiară. În fruntea instituției româneşti a fost numit, cu titlu interimar Daniel Vulcu,iar în cea maghiară Zvikker Katalin[112].

Teatrul de Stat pentru copii şi tineret "Arcadia" Oradea

La 1 februarie 1950, Comitetului Provizoriu al Comunei Urbane Oradea decidea înfiinţarea la Oradea a unui Teatru de păpuşi[113]. Iniţiativa înfiinţării acestei instituţii i-a revenit conducerii Teatrului maghiar din Oradea[114], iar spectacolele se ţineau atât în limba română, cât şi în maghiară. De-a lungul timpului, trupa de actori, regizori şi scenografi şi-a câştigat un bun renume printre micuţii spectatori. Începând cu 1 iunie 1955, printr-o decizie a Sfatului popular al oraşului Oradea, secţia de păpuşi a Teatrului maghiar din Oradea a devenit unitate independentă, dată la care Teatrul de Păpuşi, ca denumire oficială, s-a mutat în lăcaşul actual din cadrul Complexului "*Vulturul Negru*" din str. Vasile Alecsandri[115].

Odată cu trecerea anilor, prin consolidarea an de an a repertoriului prezentat, actorii de la teatrul de păpuşi orădean au format o echipă cotată ca fiind printre cele mai bune din ţară[116]. În acelaşi timp, atelierele de pictură, grafică, tâmplărie etc. în ciuda unor greutăţi cauzate de lipsurile tot mai acute în ceea ce priveşte dotarea cu cele necesare recuzitei spectacolelor, au realizat lucruri la înălţime.

După 1990, evoluţia ascendentă a instituţiei a fost remarcată de tinerii spectatori. La aniversarea a 50 de ani de păpuşerie în Oradea, începând cu anul 1999, teatrul orădean şi-a schimbat numele din Teatrul de Stat de Păpuşi din Oradea în Teatrul de Stat pentru Copii şi Tineret "Arcadia" Oradea,

---

110 *Istoria*, 1995, p. 426

111 Nagy B., 1998, passim

112 http://www.citynews.ro/bihor/eveniment-29/cj-bihor-a-reinfiintat-teatrele-din-oradea-121193/

113 *Teatrul Arcadia.*, 2000, p. 2

114 *Fáklya*, 15 februarie, 1950, p. 2

115 *Teatrul Arcadia.*, 2000, p. 3

116 R. Boureanu, 1961, p. 3

pentru a reflecta, se spunea în argumentaţie, genul de spectacole ce se prezintă cât şi categoriile de spectatori care le urmăresc.

Filarmonica de Stat din Oradea

Preocupările muzicale orădene sunt reluate după cel de-al doilea război mondial sub egida aceluiaşi "*Ateneu Muncitoresc*". Orchestra filarmonică şi-a reluat activitatea în 1945, întrunind un colectiv de instrumentişti conduşi de dirijorul Romulus I. Botto[117]. În 1949, Societatea filarmonică devine instituţie de stat, funcţionând sub numele de Filarmonica de Stat din Oradea. Din acest moment, devenind instituţie de stat, se supunea rigorilor culturale ale vremii. Tocmai din această cauză, în primii ani de după 1949 programele concertelor erau destul de eterogene ca şi compoziţie reflectând ingerinţele politicului. Nu de puţine ori, Filarmonica era nevoită să execute o serie de programe de promenadă, care se adresau de fapt clasei muncitoare, mai puţin familiarizată cu concertele simfonice[118].

Începând cu anul 1953 s-a observat o revigorare a vieții muzicale orădene. Din acel an au sosit la Oradea o serie de absolvenți de specialitate și dirijori, care au ridicat treptat nivelul reprezentațiilor. Cel mai cunoscut nume sosit la Oradea în 1953 a fost cel al dirijorului Aurel Popa. El a fost urmat patru ani mai târziu de alte nume devenite celebre

[117] Al. Firez, I. Bradu, 1973, p. 61

[118] *Ibidem*, p. 62

Intrarea la Teatrul "Arcadia"

Intrarea la Teatrul "Arcadia"

precum: Miron Raţiu şi Remus Georgescu, iar din anii'60 de Ervin Acél[119].

Conducerea Filarmonicii s-a preocupat constant de lărgirea repertoriului. Începând cu stagiunea 1956-1957, în fiecare seară de luni erau prezentate cu regularitate concerte. Încet, încet s-a format şi un public iubitor de muzică de acest gen, care frecventa cu regularitate concertele de lunea seara. Rigorile epocii au făcut ca instrumentiştii să fie nevoiţi să participe la acţiuni de culturalizare a maselor. Astfel, erau organizate concerte în unităţi militare, cămine culturale, case de cultură, şcoli şi chiar fabrici, unde erau aduşi, desigur că fără prea mare entuziasm, elevi, militari şi "*oameni ai muncii*". Pentru diversificarea ofertei de programe a Filarmonicii au fost organizate cvartetul orchestrei şi mai multe formaţii camerale. În organizarea acestora a jucat un rol important maestrul de concert Lori István[120].

Filarmonica de Stat din Oradea a avut colaborări cu nume importante ale vieţii muzicale româneşti şi internaţionale. Pe scena orădeană au fost prezenţi de-a lungul timpului artişti şi dirijori de prestigiu. Anul 1989 a adus o deschidere importantă din acest punct de vedere. Instrumentiştii şi dirijorii orădeni au fost tot mai mult prezenţi pe marile scene internaţionale. Din Europa până în Asia şi America Centrală şi de Sud, Filarmonica de Stat din Oradea şi-a făcut auzit "glasul".

În cadrul Filarmonicii de Stat din Oradea funcţionează încă din 1950 Orchestra de muzică populară "*Crişana*"[121]. Aceasta a fost de-a lungul timpului unul dintre cei mai redutabili ambasadori ai Oradiei şi Bihorului, ai folclorului bihorean, atât în ţară, cât şi peste hotare. Au fost organizate spectacole pe scenele orădene, turnee în ţară şi străinătate, iar prezenţele la radio şi televiziune erau un lucru absolut obişnuit.

Tot în cadrul acestei instituţii funcţionează corul Camerata Felix, condus de dirijorul Avram Geoldeş până în 2005, la trecerea acestuia în nefiinţă. Acesta a avut o prestigioasă activitate de-a lungul timpului. În anul 1997, pornind de la nucleul oferit de Camerata Felix, caruia i s-au adaugat studenti ai Facultatii de Muzica de la Universitatea din Oradea, artişti lirici cu pregatire profesionala superioara, a luat naştere Corul Filarmonicii din Oradea. Din toamna anului 2006 până în prezent la cârma Corului Filarmonicii îl regăsim pe dirijorul Laszloffy Zsolt.

Alte aspecte culturale

În toată această perioadă în Judeţul Bihor, în speţă Oradea, a funcţionat şi Şcoala Populară de Artă. Încă din 1925-1926, un grup de artişti muzicieni, în frunte cu compozitorul şi dirijorul Francisc Hubic, a încercat să să înfiinţeze un Conservator de muzică după modelul celor din Bucureşti, Cluj şi Timişoara. După cel de-al doilea război mondial acesta a primit titulatura de Conservatorul de Muzică şi Artă Dramatică. Tot în anul 1945, la iniţiativa unor artişti plastici orădeni, în frunte cu pictorul Roman Mottl senior, a luat naştere Şcoala de Arte Frumoase.

Conservatorul de Muzică şi Artă Dramatică s-a unificat cu Şcoala de Arte Frumoase la data de 7 Noiembrie 1954 sub denumirea de Şcoala Populară de Artă. Până în anul 1947, la conducerea Conservatorului s-a aflat chiar Francisc Hubic, apoi până în 1952, va fi director, dirijorul Romulus Botto. Din anul 1952, destinele Şcolii Populare de Artă vor fi preluate până în 1982, cu o întrerupere de doi ani, 1959-1961, când a fost directoare Ecaterina Mihaly, de către Rea Silvia Pop D. Popa, de numele căreia se leagă deosebite succese în activitatea profesorilor şi elevilor şcolii şi multe împliniri artistice. În toată această perioadă s-au remarcat câteva nume de rezonanţă ale unor absolvenţi ai şcolii: Aurel Mirişan, decan al Conservatorului „Gh. Dima" – Cluj Napoca, violoncelistul Radu Aldulescu, violonistul Gheorghe Hamza, solist şi concert maistru asl operei din Bucureşti, Domniţa Munteanu, regizor şi redactor la Televiziunea Română, actorii Ana Szeles şi Adrian pintea, solistele de muzică populară Florica Ungur, Florica Duma, Florica Zaha, Maria Haiduc şi mulţi alţii. Între anii 1982 şi 1988 au fost directori ai şcolii Ersilia Geoldeş şi Crăciun parasca, iar din 1988 până în prezent Marian Boboia. Din 1990, Şcoala Populară de Artă a primit numele celui care a creat-o, Francisc Hubic[122].

Alături de aceste instituţii culturale orădene şi bihorene, viaţa culturală a pulsat şi prin prestigioase

[119] *Istoria*, 1995, p. 428

[120] Al. Firez, I. Bradu, 1973, p. 75

[121] *Ibidem*, p. 99

[122] *Şcoala de arte*, 2005

reviste de cultură. Este vorba, în primul rând, de revista *Familia*. Începând cu 1 septembrie 1965, după o întrerupere de câteva decenii, reapărea aşadar, la Oradea, revista *Familia,* seria a V-a, redactor şef fiind poetul Alexandru Andriţoiu.

Publicaţie de o incontestabilă respiraţie culturală, dar şi de mare tradiţie, aceasta a acordat o atenţie deosebită culturii locale şi nu numai[123]. Revista a construit în Oradea un spaţiu spiritual excepţional.

Apare la Oradea

Nucleul dur al revistei, constituit de redactorul şef Al. Andriţoiu, format din Ovidiu Cotruş, Nicolae Balotă şi Radu Enescu, alături de alţi membri de prim rang, dar mai tineri, avea un orizont cultural extraordinar. Cei trei pomeniţi mai sus veniseră din Cercul Literar de la Sibiu şi trăiseră alături de mari personalităţi ale culturii româneşti: Lucian Blaga şi D.D. Roşca[124]. *Familia* era, tocmai din această cauză, altceva în peisajul publicistic românesc al vremii, iar apariţia ei a fost în sine un fapt excepţional. Din noua redacţie a *Familiei* mai făceau parte: S. Vasilescu, F. Pamfil, D. Chirilă, M. Bradu, C. Bejan şi Ghe. Grigurcu[125].

Altă revistă cu rădăcini în perioada interbelică, reapărută însă după 1989, a fost *Cele Trei Crişuri*. De apariţia acesteia şi-a legat numele istoricul orădean Viorel Faur. Publicaţie culturală de prestigiu, ea s-a ancorat temeinic în peisajul cultural orădean.

În perioada postbelică, în peisajul cultural bihorean un loc distinct l-a ocupat Biblioteca orăşenească. Înfiinţată încă din 1911, după ce a avut mai multe locaţii, din 1951 ea este găzduită de fostul sediu al Episcopiei greco-catolice de Oradea[126], sediu pierdut în 2005 în favoarea proprietarului, noul sediu al instituţiei fiind în Piaţa Independenţei. În decursul timpului aceasta a avut mai multe denumiri, în funcţie şi de organizarea administrativ-teritorială a ţării. Astfel, în 1950, aceasta a fost Bibliotecă regională, ea devenind din acel moment cu adevărat publică prin desfiinţarea taxelor. După reorganizarea administrativ teritorială din 1968, biblioteca a devenit municipală, iar din 1974 – judeţeană[127]. Din 15 noiembrie 1991, prin decizia Prefecturii judeţului Bihor, Bibliotecii Judeţene Bihor i s-a atribuit denumirea “Gheorghe Şincai”.

Dacă până în 1989 principala funcţie a bibliotecii a fost, în primul rând, aceea de a-i deservi pe cititorii săi, după această data instituţia s-a implicat mai activ în viaţa culturală a cetăţii, graţie mai ales directorului său, Constantin Mălinaş, inclusiv prin publicarea unei reviste de cultură intitulată “*Familia română*”, unde în prim plan sunt prezentate aspecte din viaţa românilor din afara graniţelor ţării.

Creaţia literară orădeană a continuat tradiţiile oraşului şi sub acest aspect. Mai multe nume s-au impus în circuitul literar naţional în perioada postbelică. Între acestea le amintim pe cele ale lui Titus Popovici, Ana Blandiana, Horvath Imre, Alexandru Andriţoiu, Dumitru Radu Popescu, Gheorghe Grigurcu, Mircea Bradu.

Arta plastică orădeană a fost, de asemenea, prezentă într-o anumită măsură în întreaga perioadă. Încă în 1945 s-a deschis, aşa cum am mai spus, la Oradea Şcoala de Belle-Arte, devenită apoi Şcoala Populară de Artă. În 1946 s-a înfiinţat secţia locală

---

123 L. Cornea, 1978, p. 204-212 ; *Idem,* 1980, p. 703-732; *Idem,*1978, b, p. 667-703; *Idem,* 1979, p. 847-865

124 *Ziaristul,* 2005, p. 11

125 E. Engel, 2005, p. 125-140

126 Gh. Suciu, 1992, p. 4

127 *Ibidem*

Biblioteca Județeană "Gheorghe Șincai" din Oradea

a Sindicatului Mixt al Artiştilor, Scriitorilor şi Ziariştilor[128], din care s-a desprins în 1947 Cenaclul Artiştilor Plastici, viitoarea Filială a Uniunii Artiştilor Plastici. În 1948, de asemenea, a fost organizat Fondul Plastic, în fruntea sa regăsindu-l pe cunoscutul sculptor orădean Iosif Fekete[129].

Oradea a beneficiat de artişti de valoare care au participat la numeroase saloane naţionale şi internaţionale, câştigând numeroase premii. Între cele mai reprezentative nume amintim aici pe: Makalik Alfred, Iosif Fekete, Coriolan Hora, Traian Goga, Mottl Roman, Aurel Pop, Kristofi Janos, Jakobovits Marta, Nistor Coita, Gheorghe Gherman, Aurel Roşu, Ioan Augustin Mureşan, Nicolae Perjovschi, Gheorghe Praja şi mulţi alţii.

Alături de arta profesionistă a mai existat şi o mişcare artistică de amatori, desigur fără pretenţii majore, dar activând în marele concert naţional proletcultist intitulat "*Cântarea României*".

În Bihor a funcţionat încă din primii ani postbelici Casa de Creaţie a regiunii Crişana, ulterior casa de Creaţie a judeţului Bihor, o instituţie responsabilă cu activitatea culturală din arealul judeţului. În present, aceast poartă denumirea de Centrul National pentru Conservarea si Promovarea Culturii Traditionale (C.N.C.P.C.T.) şi este urmaşul direct al Casei de Creaţie a judeţului Bihor, şi, din 2003, al Centrului National de Conservare si Valorificare a Tradiţiei si Creaţiei Populare, instituţie infiinţată in anul 1990, prin Hotararea Guvernului Romaniei nr. 605/24.05.1990.

După o prima etapă de organizare, din 1992, printr-un nou statut, instituţia este recunoscută ca aşezămant de specialitate.

Printre atribuţiile cele mai importante ale C.J.C.P.C.T.Bihor, sunt: coordonează şi îndrumă din punct de vedere metodologic în plan judeţean activitatea aşezămintelor culturale, sprijină activitatea aşezămintelor culturale în domeniul formării formaţiilor şi al perfecţionării personalului de specialitate, editează şi difuzează publicaţii în domeniul culturii, realizează programe de educaţie permanentă în parteneriat cu instituţiile de specialitate din ţară şi străinătate, iniţiază şi aplică programe pentru conservarea şi protejarea obiceiurilor tradiţiilor populare, asigură asistenţă de specialitate , formaţiilor artistice, cercetează stadiul actual al tradiţiilor şi al creaţiilor populare, specifice fiecărei zone etno-folclorice, dezvoltarea schimburilor culturale pe plan judeţean, naţional şi internaţional, organizează manifestări cultural-artistice specifice instituţiilor de cultură ca de exemplu: festivaluri, concursuri, gale, serbări câmpeneşti, târguri, expoziţii, concerte, etc. cu scopul stimulării tinerelor talente şi a creativităţii în toate genurile artei , muzică, literatură , arte plastice folclor etc.

După 1989 a luat fiinţă în România Ordinul Arhitecţilor. Acesta a fost înfiinţat în iunie 2001, în baza legii nr. 184 privind organizarea şi exercitarea profesiei de arhitect. Filiala Bihor a Ordinului Arhitecţilor din România s-a înfiinţat în 27 septembrie 2001 ca urmare a Conferinţei de constituire, filiala având până în prezent în componenţa sa 68 de membri dintre care arhitecţi, conductori arhitecţi şi arhitecţi stagiari.

---

[128] *Crişana*, 10 decembrie 1946, p. 2

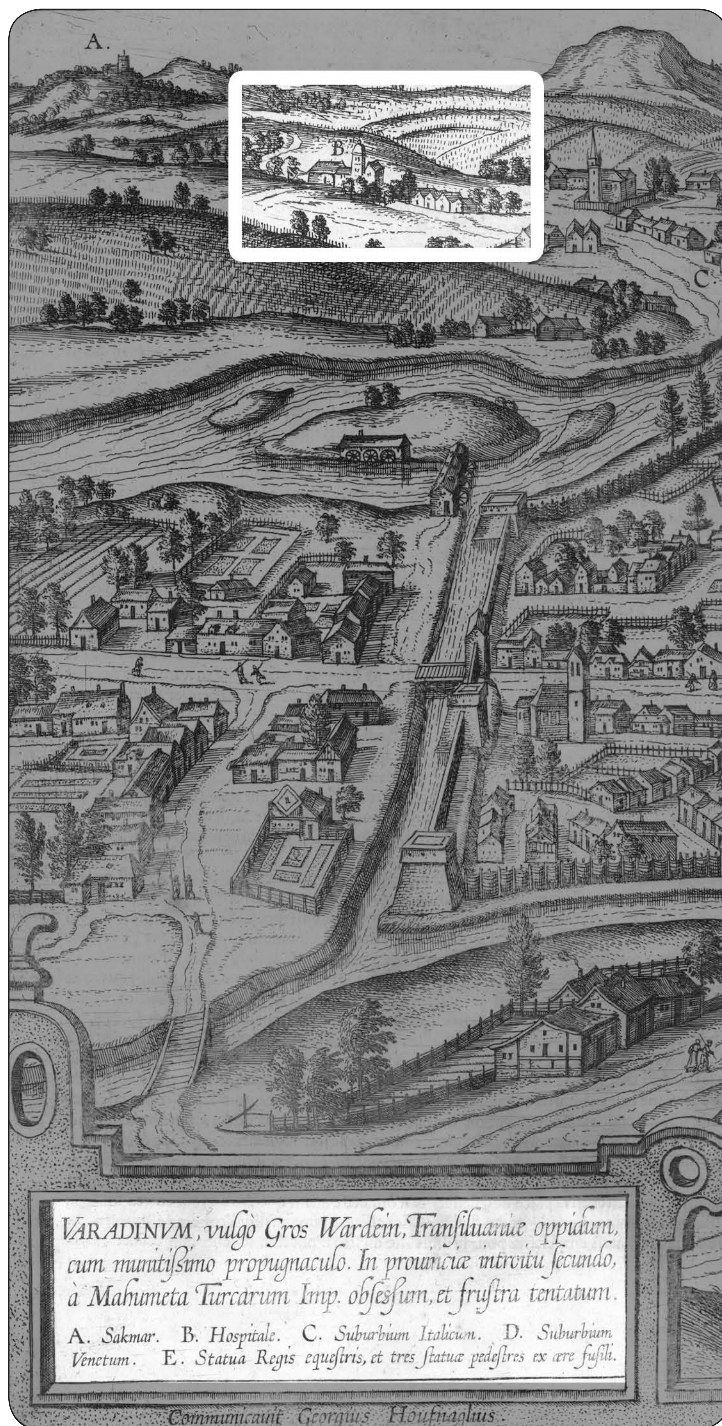
[129] M. Ţoca, 1983, p. 8

REPERE ISTORICE CU PRIVIRE LA EVOLUȚIA AŞEZĂMINTELOR DE SĂNĂTATE PUBLICĂ

Petru Aurel Babeş, Augustin Țărău

În introducerea monografiei închinate învățământului sanitar din Oradea, regretatul medic, şi profesor, dr. Carol Mozes afirmă că primele dovezi legate de practica medicală din această parte a țării sunt plasate temporal în Epoca bronzului. „*Dintre documentele scoase la suprafață, piesa cea mai importantă este un craniu trepanat găsit la Sălacea și păstrat în secția de istorie a Muzeului Țării Crișurilor* – subliniază dascălul – *Însuși trepanația constituie o intervenția chirurgicală serioasă, dar osteogeneza din jurul orificiului de trepanare atestă că bolnavul a supraviețuit intervenției și, după toate probabilitățile, a necesitat o oarecare îngrijire până la vindecare sau moarte*”[1].

Detaliu din gravura lui Georg Hufnagel, (1598), cu menționarea "B. Hospitale"

Alte săpături arheologice au scos la iveală diferite obiecte aparținând instrumentarului chirurgical roman care, deşi zona Crişanei a rămas în perimetrul dacilor liberi, au ajuns pe acest teritoriu prin intermediul medicilor latini itineranți. Mărturii ale unor practici medicale antice sunt furnizate şi de inventarul câtorva necropole în care au fost descoperite schelete ce prezentau semne de sutură ale unor fracturi asupra cărora s-a intervenit medical.

În Evul mediu serviciile medicale au constituit monopolul instituțiilor ecleziastice. Diverse ordine călugăreşti au întemeiat pe lângă mănăstirile şi bisericile lor aşezăminte specializate în îngrijirea bolnavilor nevoiaşi, a neputincioşilor şi pentru găzduirea pelerinilor. În secolul al XII-lea este menționată prezența călugărilor ioaniți la Sântion, cu

---

[1] Carol Mózes, *Istoria învățământului mediu sanitar din Oradea*, Editura Arca, Oradea, 2007, p. 13

sarcina de a se îngriji de soarta bolnavilor din împrejurimi, în 1339 este pomenit vechiul „spital" al călugărilor benedictini din Tileagd, iar istoricul Bunytai Vincze vorbeşte în lucrarea dedicată istoriei Episcopiei Romano-Catolice de Oradea despre leprozeria (*leprosorium*) edificată în 1340 de catolici în podgoriile de lângă Oradea.

Pe la 1374, statutele Capitlului Romano-Catolic fac şi ele referire la existenţa unui aşezământ spitalicesc pe raza oraşului, pe care-l asociază cu băile de lângă Oradea, iar conţinutul unei diplome din 1407 localizează acest aşezământ undeva pe malul stâng al Crişului Repede. Coroborate cu alte surse documentare, informaţiile izvorâte din sursele ecleziastice ne întăresc convingerea că este vorba despre două aşezăminte spitaliceşti diferite. Aşa de pildă, în 1351 un anume Artandi Balázs a lăsat moştenire o vie în folosul bolnavilor spitalului din Băile Oradiei (*thermes varadiensis*), apoi în 1405 Papa Inocenţiu al VII-lea a emis scrisori de iertăciune pentru toţi credincioşii care au participat regulat la slujbele oficiate în capela spitalului din Băile „Sfântul Ladislau" (azi Băile 1 Mai). Celălalt aşezământ este menţionat din nou în 1516, sub numele Spitalul „Sfânta Elisabeta", de data aceasta fiind indicată mai precis locaţia acestuia, „în faţa Cetăţii", probabil dincolo de al doilea brâu de fortificaţii al cetăţii[2].

Pe gravura ce înfățișează orașul, executată în jurul anului 1598 de către geograful Georg Hufnagel, este reprezentată și o clădire cu destinație spitalicească pe malul drept al Crișului, în extrema vestică a Orașului Latin (Olosig), notată în legenda gravurii sub numele (*Hospitale*)[3].

Documentele de arhivă mai atestă și prezența unor persoane specializate în medicină la Oradea încă din prima jumătate a veacului al XIV-lea. Sunt amintiți astfel medicul regal Eugubioi András, în 1345, și medicul regal Demendi László, în 1378, care în anii următori va ocupa funcția de episcop romano-catolic al Oradiei. După cum arată însăşi titulaturile purtate, de serviciile acestora se bucurau numai reprezentanţii claselor înstărite[4]. Populaţia de rând era, în marea ei majoritate, exclusă de la beneficiul practicilor medicale ale vremii, cu excepţia celor care locuiau prin preajma unor lăcaşuri monahale specializate în îngrijirea bolnavilor. În rest, mai ales ţărănimea, făcea apel la serviciile moaşelor şi vrăjitoarelor de prin sate care, în ciuda interdicţiilor şi a pedepselor draconice care le însoţeau, continuau să se îndeletnicească cu diferite practici oculte în cadrul cărora cunoştinţele de medicină naturistă erau însoţite de invocaţii, descântece şi incantaţii de factură păgână.

În acest context, în competența scaunul de judecată al Capitlului Romano-Catolic din Oradea au fost înscrise de-a lungul timpului mai multe procese de vrăjitorie, toate îndreptate împotriva unor femei, măsura dovedirii vinovăției celor acuzate fiind proba ordalică. Aceasta însemna că în cadrul procesului învinuitul trebuia să poarte în mână, pe o distanță de opt pași, o bucată de fier înroșit în foc, după care i se bandaja palma vreme de o săptămână, termen la care rana vindecată avea darul de a indica nevinovăția celui reclamat.

Judecata ordalică a fierului înroșit

Procesele de vrăjitorie apar consemnate în „*Registrul de la Oradea*" începând cu anul 1213. În primul caz de acest fel, un sătean i-a pârât pe doi vecini ai săi la comitele curial de Dobâca pentru furt. La rândul lor, cei doi au denunţat-o pe mama reclamantului la arhidiaconul Ioan. Învinuiţii şi-au dovedit însă nevinovăţia purtând fierul roşu, după care reclamanţii au recunoscut că au învinuit-o

---

[2] *Ibidem,* p. 14-15

[3] Arhivele Naţionale-Direcţia Judeţeană Bihor (în continuare AN-DJBh), fond *Colecția de planșe și hărți*, planşa 153

[4] V. Munteanu, A. Bálint, I. Kende, A. Pop, C. Mózes, *Istoricul Spitalului de stat și a Societății Medicale Științifice din Oradea*, în **** 150 de ani de existență a Spitalului Județean Oradea*, 1956, p. 3

în chip mincinos pe femeie. In acelaşi an avem însă şi prima condamnare la pedeapsa capitală. Un sătean Birtin a învinuit-o pe consăteana sa Benedicta de vrăjitorie. A fost judecată de vice-arhidiaconul Beniamin, fiind arsă – consemnează documentul[5].

Aşezămintele moderne destinate îngrijirii bolnavilor au apărut mult mai târziu şi au fost orientate către îngrijirea bolnavilor proveniţi din pătura săracă a societăţii, pentru că bogătaşii, în virtutea tradiţiei, se tratau la propriile domicilii. „*În ce priveşte starea sanitară a oraşului* – avea să sublinieze în acest sens arhivarul Lakos Lajos – *magistratura a rămas complet insensibilă*". Primele semne ale unei activităţii medicale organizate se vor face simţite de abia în 1745, când împărăteasa Maria Terezia confirmă funcţionarea „*Societăţii Nobile a Bărbierilor*", ştiut fiind că la acea vreme în sfera de competenţă a acestor meseriaşi se înscriau şi o serie de practici medico-sanitare. În fruntea breslei se situau maeştri Felix János, Ştef Papp, Ioan Öresko, Michael Turkovici, Casparus Obersderffer şi Gerhardus Dassas[6].

Din motive ce ţineau de raţiuni profilactice, atunci când au fost înfiinţate, toate instituţiile spitaliceşti au fost amplasate în mărginimile ariilor intravilane ce vor alcătui după 1850 oraşul Oradea Mare. Spitalul Ordinului Călugăresc al Mizericordienilor, fondat în 1760, va fi ridicat la extremitatea vestică a Oraşului Latin (Olosig), încadrat de unghiul format de „Uliţa Ţării" (*Ország Ut*), astăzi strada Republicii, cu vadul pârâul Paris, pe atunci necanalizat (astăzi strada Pasteur). Naşterea aşezământului spitalicesc este legată de măsurile dictate de Curtea de la Viena în direcţia eficientizării activităţii ordinelor călugăreşti din imperiu, normative prin care acestea aveau obligaţia să susţină material instituţii şcolare, cantine, aziluri, spitale şi alte stabilimente cu destinaţie socială[7]. Cei dintâi medici care şi-au desfăşurat activitatea aici au fost Gyöngyösi György, Gaşpar Pavel şi Löfler Ioan.

Spitalul Mizericordienilor

Comunitatea evreiască a oraşului îşi va ridica în 1786 un staţionar la marginea Oraşului Subcetate (*Váralja*), astăzi Velenţa, în apropierea malului Crişului. În jurul acestui aşezământ se va dezvolta în anii următori Spitalul Evreiesc, cel care sub regimul comunist va deveni Spital de Obstetrică şi Ginecologie, cunoscut populaţiei sub numele generic „Maternitatea"[8]. În 1944, sub regimul fascist Szállasy-Imredi, odată cu deportarea în lagărele de exterminare a populaţiei evreieşti din oraş a fost devastat şi spitalul construit şi gestionat de această comunitate. El va fi repus în funcţiune după 1945 de un grup de muncitori sanitari comunişti condus de dr. Deutsch Elemér[9].

Medicul oftalmolog Grosz Frigyes înfiinţează în 1830 „Institutul Orbilor Săraci", care va deveni apoi „Institutul Curativ de Oftalmologie". Odată cu extinderea Spitalului judeţean, institutul va fi înglobat în structura acestuia ca secţie de oftalmologie[10].

Spitalul „Sfântul Iosif" a fost edificat în 1931 în extremitatea sudică a parcului dendrologic din jurul

---

[5] *** *Documente privind Istoria României,* Veacul XI, XII şi XIII, Seria C. Transilvania, vol. I 1075-1250, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1951

[6] V. Munteanu, A. Bálint, I. Kende, A. Pop, C. Mózes, *op. cit.*, p. 3

[7] Ordinele călugăreşti admise să deţină proprietăţi au fost: Ordinul monahal Kalmadul şi Ordinul Trinitar, în scopul răscumpărării prizonierilor (cruciaţi) – conform art. CII/1715; Ordinul Ospitalierilor Cruciaţi ai Stelei Roşii, Capucinii, Fraţii Mizericordieni, Servitorii Sfintei Fecioare Maria, Carmeliţii încălţaţi şi desculţi, Ordinul Paulian şi Corporaţia Ursulinelor Virgine; Ordinul monahal mic provincial al Franciscanilor Serafini închinaţi Sfintei Elisabeta – conform art. II/1765; Ordinul monahal al Virginelor Ursuline organizate după regulamentul Sfântului Augustin, dar fără capacitatea de posesiune, conform art. XLIII/1765. Cf. Georgiu Plopu, *Părţi alese din dreptul privat ungar*, Tomul I, Tipografia „Ateneul" Societatea Anonimă, Oradea-Mare, 1929, p. 336

[8] V. Munteanu, A. Bálint, I. Kende, A. Pop, C. Mózes, *op. cit.*, p. 4

[9] *Ibidem,*p. 12

[10] *Ibidem,* p. 5

palatului Episcopiei Romano-Catolice (azi Muzeul Ţării Crişurilor), la capătul „Uliţei Pietrarilor" (*Kömüves Ut*), azi Parcul Creangă, ce marca la acea vreme limita oraşului. Acesta a funcţionat în regim de sanatoriu, fiind destinat clasei avute de confesiune catolică din oraş[11].

Spitalul "Lazaretum"

În ce priveşte accesul larg al populaţiei la serviciile de sănătate, indiferent de confesiunea acesteia, administraţia locală a judeţului a început să-şi manifeste interesul pentru edificarea unui stabiliment spitalicesc public de prin 1783, când au început să fie strânse fonduri prin colectă publică. În 1806 primarul Oraşului Subcetate, Szábo Ioan, donează 600 de florini, bani necesari achiziţionării unui teren, de la proprietarul Boronkai Gaspár, situat la marginea Oraşului Latin (Olosig), încadrat de „Uliţa Ţării" (*Ország Ut*), astăzi strada Republicii, şi malul drept al pârâului Paris, astăzi strada Pasteur.

Precizările în legătură cu destinaţia aşezământului şi categoriile sociale beneficiare se regăsesc în conţinutul protocolului şedinţei Consiliului comitatens, întrunit în acest scop, în care se subliniază că „*spitalul trebuie să servească drept adăpost celor care se zbat în lungă mizerie, dezorientaţi, neajutoraţi, nebuni şi turbaţi*" – şi că – „*întrucât acest spital a fost înfiinţat prin contribuţia benevolă a persoanelor de toate condiţiile, faptul acesta, ca şi dragostea creştinească şi cea faţă de aproapele, pretinde ca în acest spital, tot fără deosebire de credinţă să fie îngrijiţi nenorociţii şi bolnavii, ca ei să-şi găsească adăpost ăi îngrijire acum şi în timpurile viitoare*". Administrarea instituţiei urma să fie asigurată de o comisie alcătuită din al doilea comite al judeţului, în calitate de preşedinte, casierul judeţului, avocatul judeţului, directorul spitalului, şi medicii care formau corpul profesional al spitalului. Primul director a fost dr. Sándorfi Iosif, apoi dr. Sztárovecky Carol.

Spitalul, cu numele „*Lazaretum*", îşi va deschide porţile la 18 iunie 1806, la data respectivă cu o capacitate de 12 paturi, dotare ce în anul următor va spori la 24 de paturi. Pe parcursul deceniilor care au urmat donaţiile băneşti au sporit constant, încât se poate vorbi despre o adevărată emulaţie printre donatori.

[11] *Ibidem,* p. 12

Episcopul greco-catolic Samuil Vulcan s-a numărat printre mecenaţii de frunte ai vremii. În 1850, guvernatorul districtual Zichy Herman numeşte pe lângă consiliul de administraţie şi un comisar al guvernului, demers necesar pentru obţinerea statutului de instituţie publică cu finanţare de la bugetul stat, privilegiu de care se va bucura începând cu anul 1853.

Aporturile băneşti s-au regăsit în noile corpuri de clădire care au îmbogăţit zestrea materială a aşezământului. Între anii 1853-1860 a fost supraedificată vechea clădire, în 1873 a fost ridicat pavilionul cu etaj din curte, parterul fiind destinat bolnavilor mintali, iar etajul celor atinşi de boli venerice, în 1895 a fost clădită morga şi aripa dreaptă a pavilionului principal, apoi, tot în curte, compartimentul economic, care din 1897 va găzdui şi surorile de caritate venite din Bavaria. În 1899 a fost zidită aripa stângă a pavilionului principal, la etajul căreia va fi amenajat blocul operator. Spitalul dispune acum de patru secţii: Interne, Chirurgie, Boli mintale şi Boli venerice.

În curând însă el se va degreva de o serie dintre aceste servicii. Bolnavii contagioşi vor fi mutaţi în nou înfiinţatul Spital Epidemic, construit în spatele Tribunalului, iar bolnavii mintal în noul aşezământ de specialitate ridicat în 1903 în amonte pe malul drept al pârâului Paris (astăzi strada Pasteur). În 1913 sunt construite două barăci de lemn la marginea curţii spitalului, una destinată bolnavilor venerici, cealaltă bolnavilor cu afecţiuni oftalmologice, în 1919 este adăugat pavilionului central o anexă în care au fost organizate biroul de primire al bolnavilor şi baia serviciului de primire. În 1923 dr. Alexandru

Pop, medicul primar chirurg al spitalului, amenajează terasa de la etaj pentru cura de soare necesară tratamentului tuberculozei osoase, în 1924 este achiziționat imobilul vecin, al Episcopiei Romano-Catolice, cu scopul de a construi aici noua bucătărie și magaziile[12]. O parte a produselor alimentare necesare erau furnizate de gospodăria proprie a spitalului, adică de cele 12 jugăre de livadă de pe Dealul Orăzii și cele 15 jugăre de arabil din Sântandrei.

Oradea a fost dintotdeauna receptivă la nou, inclusiv la achizițiile mai puțin benefice furnizate Europei de către conchistadorii spanioli în urma călătoriilor efectuate în „Lumea nouă". În acest context, în 1568 tiparnița orașului va imprima una dintre primele lucrări medicale dedicate descrieri și tratării sifilisului sub semnătura medicului Juhász Meliusz.

Numărul îmbolnăvirilor a crescut simțitor în secolele XVII-XVIII, pe măsură ce zonele de interes economic ale Transilvaniei au început să fie racordate tot mai intens polului de putere de la Viena. În Banat, cumplita boală va pătrunde prin intermediul prostituatelor care au însoțit corpul ofițeresc austriac adus aici în vederea organizării Regimentului Grăniceresc Banatic. Intervalul anilor 1762-1769 a rămas cunoscut în analele medicinii locale ca reprezentând vârful atins de epidemie, perioada coincizând cu maximul activității navale ale *Wasserschub*-urilor care asigurau legătura între capitala imperiului și regiunea timișană. În Crișana vectorul ascendent al infecțiilor va fi întreținut de soldații francezi, căzuți prizonieri în urma războaielor napoleoniene, internați în 1809 în pușcăria Cetății Oradea.

O structură menită să aibă preocupări specifice tratamentului sifilisului va fi organizată însă destul de târziu în oraș din pricina penuriei de spații spitalicești. De abia în 1853 începe supraedificarea clădirii Spitalului județean, iar în 1873 zidirea corpului din curtea acestuia, cel care va găzdui la parter Secția de boli nervoase iar la etaj secția „*femeilor atinse de boli venerice*".

În 1913 bolnavii secției vor fi mutați într-o baracă de lemn alăturată Spitalului, pentru ca în 1918 să capete o identitate aparte de restul așezământului sub numele „*Bör és Bujakoros osztály*" (Secția de Dermatologie și Ușuratici), cu o capacitate de 80 de paturi pentru femei și 40 pentru bărbați. Edificiul a fost distrus de bombardamentele din toamna anului 1944 așa încât serviciul a funcționat provizoriu pentru o vreme într-unul dintre pavilioanele Spitalului de boli nervoase situat în amonte pe strada Louis Pasteur[13].

În ce privește sporul demografic, pe la începutul secolului al XIX-lea se înregistrau în Oradea în jur de 1.000 de nașteri pe an. Dinamica demografică va înregistra un curs sinuos de-a lungul vremii, perioadele de minimă natalitate suprapunându-se peste anii crizelor sociale sau politice care au marcat istoria recentă, așa după cum s-a întâmplat pe parcursul celor două războaie mondiale ori pe vreme marii crize economice de la jumătatea epocii interbelice.

Asistența medicală a femeilor însărcinate a fost asigurată până către sfârșitul veacului la domiciliul acestora de către moașe și de către medicii cu pregătire universală, în ciuda faptului că din 18 iunie 1806 orașul beneficia de serviciile secției de chirurgie a Spitalului județean. Primii specialiștii în materie au fost dr. Dudek, dr. Sándorfi, dr. Lukáts Iosif și asistentul acestuia, dr. Fuchs Iosif. De numele primului se leagă în ființarea în 1823

Spitalul Clinic de Neurologie și Psihiatrie Oradea

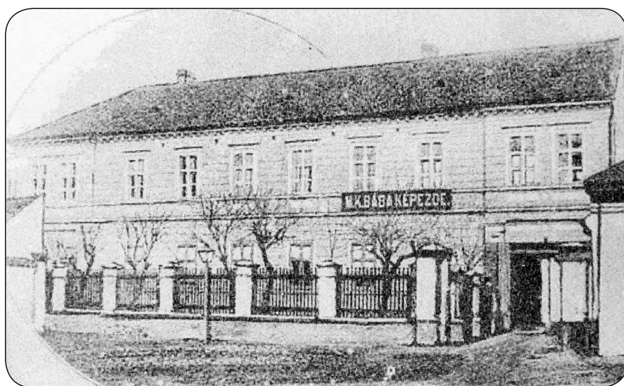
[12] *Ibidem,* p. 4-5

a „*Căminului femeilor pățite*”, instituţie finanţată de fundaţia inimosului orădean. În jurul aşezământului se vor dezvolta mai târziu „*Casa de naşteri*” şi viitoare „*Şcoală de moaşe*”[14].

Începând cu 7 ianuarie 1873, pregătirea personalului specializat în îngrijirea gravidelor şi asistenţa naşterilor a îmbrăcat forme instituţionalizate. Graţie dăruirii de care a dat dovadă dr. Konrad Mark şi sprijinului material oferit de Fundaţia „Dudek” şi de Primăria Oradea, la această dată îşi va deschide porţile prima şcoală de moaşe din oraş, dotată şi cu o secţie de naşteri, amplasate în două camere şi un şopron din incinta actualului Spital de Boli Infecţioase. De la două saloane cu 12 paturi, secţia se va extinde la şapte saloane cu 80 de paturi până în 1943, prin grija directorilor dr. Alexandru Nemeş (1920-1940) şi Vajna Gábor (1940-1944)[15].

Sub directoratul doctorului Alexandru Nemeş este introdusă şi este aplicată ştiinţa obstetricii moderne, sunt edificate acum bazele cercetării ştiinţifice în instituţie şi sunt publicate rezultatele acestei munci într-un număr de 60 de lucrări de specialitate[16].

Vechea Maternitate și Școală de moașe

În ce priveşte componenta pregătirii profesionale, în primul an au ieşit de pe băncile şcolii un număr de 37 de moaşe pentru ca în 1897 să obţină diploma de absolvire 127 de tinere. Până în 1944 media şcolarizării s-a cifrat la 80 de specialiste pe an. Ele au acoperit necesarul de cadre de specialitate în judeţele Bihor, Békés, Hajdu, Sălaj, Szabolcs, Satu Mare şi Timiş. Până în 1902 limba de predare în şcoală a fost numai cea maghiară, după care autorităţile au încuviinţat predarea şi în limba maternă pentru elevele românce sub îndrumarea dr. Nicolae Popovici, cel care a şi tradus în româneşte manualele şi cursurile necesare instruirii[17].

Sub patronajul doctorului Molnár Vilmos, directorul Spitalului Evreiesc „Chevra Kadisa”, la 18 iunie 1929 va fi inaugurată secţia de obstetrică a spitalului în cauză, condusă la început de dr. Schwartz Ilyés iar mai târziu de dr. Markovits Paul[18].

Într-o analiză asupra evoluţiei ştiinţei medicale româneşti, profesorul V. Bologa surprinde mai multe etape definitorii pentru conturarea profilului serviciilor de sănătate publică de astăzi. Ca importanţă, perioada „*Davila*” va constitui epoca în care o adevărată pleiadă de medici români, de pe ambele versante ale Carpaţilor, se vor coaliza în jurul idealului de a contribui la desăvârşirea procesului de modernizare a tânărului Regat al României până către finele veacului al XIX-lea. Din părţile noastre sunt demne de amintit numele unor specialişti, precum cel al bănăţeanului Constantin Pomuţiu, întemeietorul învăţământului psihiatric din Ungaria, şi al bihoreanului Dimitrie Nedelcu, primul profesor de stomatologie din Budapesta, amândoi consecvenţi colaboratori ai profesorului Carol Davila, pionier al învăţământului medical românesc[19]. Pilda lor va fi urmată de alţi corifei, cum au fost cei din triumviratul Piuariu, Vasile Papp şi Vicor Babeş, despre acesta din urmă afirmându-se fără tăgadă că întruchipat geniul care a „*îndrumat medicina românească spre faza de creațiune și de afirmare universală*”[20].

Revenind la evoluţia Spitalului judeţean, la cedarea Ardealului de Nord în favoarea Ungariei, în 30 august 1940, acesta dispunea 340 de paturi, un personal ce număra 21 medici şi două farmaciste şi era structurat pe opt secţii: chirurgia, condusă de dr. Mircea Haliţa, ginecologia (înfiinţată în 1932), condusă de dr. Romulus Costa, dermato-venerice,

[14] Gheorghe Purje, *Asistența nașterilor în Oradea pe perioada de 150 ani (1806-1956)*, în **** 150 de ani de existență a Spitalului Județean Oradea*, 1956, p. 130

[15] *Ibidem,* p. 132

[16] *Ibidem,*, p. 137

[17] *Ibidem,*, p. 133

[18] *Ibidem,* p. 134

[19] V. Bologa, *Ajutorul Ardealului și Banatului la începuturile medicinei românești*, în **** 150 de ani de existență a Spitalului Județean Oradea*, 1956, p. 46

[20] *Ibidem*, p. 47

Victor Babeș

condusă de dr. Dionisie Szábo, oftalmologia, condusă de dr. Valer Munteanu, otorinolaringologia, condusă de dr. Gheorghe Chidioşan, radiologia (înfiinţată în 1928), condusă de dr. Dumitru Găldău, şi urologia, condusă de dr. Iosif Bulboacă.

La 11 octombrie 1940, generalul Petrovicescu, noul ministru al internelor, a cerut Prefecturii mutate la Beiuş să întocmească o dare de seamă asupra situaţiei reţelei sanitare din judeţ, şi să înainteze eventualele propuneri menite să reabiliteze sistemul sanitar. Din păcate, reţeaua sanitară bihoreană era deficitară. Principalele instituţii de gen, spitale, clinici, laboratoare şi dispensare, se găseau la Oradea, căzută acum în teritoriul cedat Ungariei, şi aşa după cum relata medicul-şef în raportul său – „*evacuarea acestui serviciu de la Oradea a fost împiedicată de către gărzile maghiare înarmate deja din ziua a doua de evacuare*”.

Spitalul din Beiuş nu dispunea decât de 80 de paturi, iar în localităţile rurale existau prea puţine dispensare. În această situaţie, medicul şef al judeţului a propus suplimentarea sumelor din bugetul de stat al anului 1941, pentru a putea construi încă trei corpuri de clădire în cadrul spitalului şi pentru a clădi dispensare la sate şi locuinţe pentru medicii din mediul rural. De asemenea, el a mai solicitat şi o autosalvare, legăturile pe calea ferată fiind anevoioase, mai ales pentru că un număr 13 comune, cu sediul medical Şerghiş, au rămas fără putinţă de comunicare cu centrul de la Beiuş. Oricum, pentru racordarea acestor localităţi trebuiau demarate urgent lucrările de construcţie a şoselei înspre Tăşad sau Bucuroaia-Ceica-Beiuş[21].

Administraţia legionară beiuşană s-a ocupat şi de organizarea unor cantine şi a unui cămin pentru refugiaţi şi expulzaţi, în regim de tranzit, judeţul neavând capacitatea economică de a asigura subzistenţa celor peste 30.000 de astfel de nenorociţi care au tranzitat Beiuşul în cei patru ani de ocupaţie horthystă a Ardealului de Nord. Până în luna octombrie 1940 au intrat pe porţile căminului un număr de 3.026 de refugiaţi. Au fost încartiruite şi hrănite 2.024 de persoane şi o sumă de 145.182 lei a fost distribuită sub formă de ajutoare băneşti. S-a acordat asistenţă medicală pentru 839 de bolnavi, iar nouă dintre ei au fost spitalizaţi[22].

Către sfârşitul războiului, în iunie 1944 aripa dinspre strada Pasteur a spitalului orădean a fost distrusă aproape în întregime de bombardamentele aliate, situaţie ce a perturbat grav funcţionarea instituţiei, dificultăţile sporind şi datorită afluxului de soldaţi răniţi care au fost internaţi în toamna aceluiaşi an. Reconstrucţia clădirii s-a întins pe parcursul anilor 1945-1946 sub îndrumarea comunistului Csordas János, preşedintele Casei de Asigurări Sociale, în bună parte prin muncă patriotică[23].

Spitalul “Episcop Nicolae Popoviciu” din Beiuș

Războiul, ocupaţia sovietică care urmat şi afluxul forţei de muncă înspre exploatările de uraniu ale Sovrom-Kvarţit de la

21 AN-DJBh, fond *Prefectura județului Bihor-Beiuș*, dosar 3/19312/1940, f. 32-42

22 Idem, dosar 59/17502/1942-1943

23 V. Munteanu, A. Bálint, I. Kende, A. Pop, C. Mózes, *op. cit.*, p. 12

Ştei şi Băiţa şi-au adus contribuţia la înmulţirea cazurilor de infecţie cu sifilis în primii ani ai regimului comunist. În 1946 au fost spitalizate 340 de cazuri de sifilis florid, în condiţiile în care secţia era desrvită de un medic primar, un medic consultant, o infirmieră, un îngrijitor şi 2 angajaţi auxiliari.

Pentru a putea face faţă dinamicii epidemiei, în 1951 secţia fuzionează cu Dispensarul dermatoveneric al oraşului, împreună alcătuind un spital de profil cu sediul în sediul în clădirea vechii „Policlinici Mari" de pe strada Republicii[24]. Rezultatele pozitive au început să se facă vizibile în primii ani de la reorganizarea pe baze moderne a serviciului, încât de la 1283 de cazuri cât fuseseră depistate în 1952 în Oradea, numărul bolnavilor să scadă la 216 în 1956[25].

Dosarul naționalizării unităților sanitare

Arhiva Comitetului Regional P. M. R. Oradea
Arhiva de partid
Dos. nr. 255
FONDUL Nr.3
Comitetul judetean PMR
Secţia
Sectorul
CONTINUTUL
Început la 10.01.1948
Terminat la 08.11.1948
Total file 62

La 1 noiembrie 1948 regimul comunist a decretat naţionalizarea tuturor instituţiilor de sănătate din ţară. În acest scop, în zilele care au premers actului naţionalizării conducerile organizaţiilor judeţene ale partidului comunist au întocmit liste ale viitorilor directori care urmau să preia şefia instituţiilor spitaliceşti. Totodată, au fost constituite echipe înarmate de preluare a aşezămintelor, însărcinate cu inventarierea bunurilor naţionalizate şi cu asigurarea pazei edificiilor. Pentru facilitarea operaţiunilor, noii directori trebuiau să stabilească imediat legătura cu oamenii de legătură, membri de partid, infiltraţi deja în colectivele spitalelor vizate. „*Imediat ce aţi primit instrucţiunile şi materialul de la Comisiunea Judeţeană de Naţionalizare, vă veţi prezenta la instituţia unde aţi fost numit director sau administrator, stabilind în prealabil cu colaboratorii dumneavoastră (secretarul organizaţiei PMR şi preşedintele comitetului de instituţie) detaliile acţiunii ce urmează s-o efectuaţi*" – se preciza în broşura cu instrucţiuni, atrăgându-se atenţia asupra vigilenţei ce trebuia manifestată faţă de ocupanţii posturilor cheie din fiecare unitate – „*medici primari, secundari, administratori, infirmieri, casieri, contabili, magazioneri, portari etc.*" – care trebuiau înlocuiţi cu oameni de încredere[26].

Dealtfel, fondul documentar informativ al comuniştilor conţinea date despre fiecare dintre specialiştii cu funcţii de conducere din vechiul sistem, care au fot puse la dispoziţia noilor directori sub forma unor scurte caracterizări. „*Are activitate politică democratică, serviciul şi-l îndeplineşte bine, în munca sindicală ia parte activă*" – se relata despre dr. Tiberiu Cipău, prim-medic al Policlinicii, însă nu toate notele au fost întocmite într-un limbaj la fel de pozitiv. „*Şovinist, şeful medicilor reacţionari, caută mereu să înlăture pe subalternii săi democraţi sau minoritari*" – sună caracterizarea făcută medicului Valer Petrovici, şeful Policlinicii CFR[27].

Au trecut în proprietatea statului 50 de dispensare rurale, 59 de cabinete medicale rurale, dispensarul Fabricii de Ghete „Carmen", al Fabricii de Blănuri, al Fabricii de Bere „Dreher-Hagenmaker", al Fabricii de Ghete „Topanka", al Fabricii de Spirt „Moskovits", al uzinelor „Melloco", al morii „Lesko", al fabricii „Ortex", Spitalul Evreiesc, Spi-

[24] I. Dejenariu, *op. cit.*, p. 172-173

[25] *Ibidem,* p. 175

[26] *Instrucţiuni pentru directorii şi administratorii instituţiilor sanitare naţionalizate*, în AN-DJBh, fond *Comitetul Judeţean Bihor al PCR*, dosar 255/1948, f. 68

[27] *Ibidem*, f. 19

talul Mizericordienilor şi Spitalul Sf. Iosif[28]

Serviciile de sănătate publică urmau acum să fie reorganizate conform modelului sovietic, un prim pas pe această cale fiind procesul de unificare a unităţilor spitaliceşti. Sarcina a revenit doctorului Zoltán Şerbu, numit director general, care a reuşit să-şi îndeplinească sarcinile până în noiembrie 1950 când a pierit într-un accident. Procesul a continuat sub conducerea adjunctului acestuia, dr. Augustin Pop, şi a şefului secţiei sanitare orăşeneşti, dr. Vasile Spineanu, şi a fost desăvârşit la 1 iulie 1951. noul sistem era alcătuit din şase reţele de specialitate. Până în 1957 numărul paturilor a crescut cu un procent de 53%, iar cel al personalului mediu-sanitar calificat cu 55%, la acest din urmă aspect aducându-şi contribuţia o serie de medici consacraţi ai oraşului, precum dr. Kurt Wolgemut, dr. Iosif Kende, dr. Deutsch Elmér, dr. Valer Munteanu, dr. Paul Meer, dr. Filofteia Diaconu, dr. Paul Solomon, dr. Aurel Codrea, dr. Leonida Dragomir etc[29].

Sub regimul comunist Spitalul „Maternitate" îşi sporeşte capacitatea de internare ajungând în 1951 la 110 paturi, iar în 1956 la 300 de paturi. Numărul angajaţilor creşte şi el, de la 30 în 1944 la 178 în 1956, dintre care 22 erau medici specialişti. În afara asistenţei pe care personalul calificat o acorda în regim spitalicesc, echipa putea acoperi un procent de 40% din nevoile zonei rurale a judeţului[30].

Staţionarul specializat în pneumoftiziologie îşi va mări şi el capacitatea de internare, îşi va lărgi raza de acoperire teritorială prin înfiinţarea unor subunităţi subordonate, precum Dispensarul TBC din Oradea[31] (Aleea Strandului)[32] şi Sanatoriul de la Gheghie, comuna Auşeu, dar şi gama procedurilor de diagnosticare şi tratament a bolilor aparatului respirator[33].

Regimul comunist este criticabil pentru un larg evantai de motive, majoritatea ţinând de nerespectarea drepturilor şi libertăţilor omului. Cu toate acestea el a devansat sistemul capitalist, cel puţin formal sau cantitativ, în anumite domenii ale vieţii sociale, printre care şi cel al sănătăţii. Atât sub guvernarea Gheorghiu-Dej, cât şi sub cea a lui Ceauşescu, reţeaua instituţiilor de sănătate s-a îmbogăţit constant cu noi unităţi spitaliceşti şi de ocrotire, fie prin adaptarea unor imobile naţionalizate, fie prin clădirea din temelii a unor unităţi moderne, proces resimţit şi în judeţul nostru.

Spitalul de Copii din Oradea, acum Spitalul Clinic Municipal „Dr. Gavril Curteanu" Oradea, a fost ridicat între anii 1965-1969, fiind dat în folosinţă în mai 1969. Clădirea, în forma literei T, este alcătuită dintr-un pavilion cu 10 etaje şi un altul cu 5 etaje care găzduiesc Secţia de antestezie-terapie intensivă, Blocul operator, serviciile de radiologie, explorări funcţionale, fiziokinetoterapie şi gimnastică medicală şi laboratorul. La extremitatea blocului turn se găsesc cabinetele de specialitate ale ambulatoriului. Unitatea deserveşte medical în jur de 600 mii de locuitori din Bihor şi judeţele învecinate prin cele 25 de secţii ale

Spitalul Clinic "Dr. Gavril Curteanu" din Oradea

[28] *Ibidem*, f. 4, 5-6, 30, 33, 36, 41

[29] V. Munteanu, A. Bálint, I. Kende, A. Pop, C. Mózes, *op. cit.*, p. 14

[30] Gheorghe Purje, *op. cit.*, p. 138-139

[31] Pneumoftiziologie-Oradea/Sectia-Pneumoftiziologie-Gheghie.html

[32] http://www.sfatulmedicului.ro/spitale/spitalul-de-pneumoftiziologie-oradea_193

[33] http://www.sfatulmedicului.ro/spitale/spitalul-de-pneumoftiziologie-oradea_193

sale, după cum urmează: Secţia anestezie-terapie intensivă, Secţia clinică hematologie, Secţia clinică de chirurgie şi ortopedie pediatrică, Secţia clinică medicină internă, Secţia clinică nefrologie, Secţii clinice pediatrie, Secţii clinice psihiatrie, Secţia clinică neurologie, Secţia clinică recuperare neurologicală, Secţia clinică pneumologie-TBC, Compartimentul neurologie pediatrică, Compartimentul psihiatrie pediatrică, Compartimentul îngrijiri paleative, Secţia clinică boli infecţioase, Spitalizare de zi şi Însoţitori. În 1994 instituţia a fost ridicată la rangul de spital clinic, în 20 noiembrie 2007 a primit numele profesorului bihorean dr. Gavril Curteanu, iar în martie 2008 şi-a început funcţionarea Centrul de Dializă şi Centrul de Primire Urgenţe Pediatrice. Începând cu 1 ianuarie 2011 Spitalul Clinic Municipal s-a unificat cu secţiile fostelor spitale de Neuropsihiatrie şi de Pneumoftiziologie., ajungând la o capacitate apreciabilă. . Merită menţionată activitatea de înaltă performanţă a dr. G. Curteanu, Prof. dr. R. Spineanu, Prof. dr. M. Bembea (membru al Academiei de Ştiinţe Medicale din România), Conf. dr. L. Ritli (director de Direcţie Sanitară).

Spitalul Judeţean din Oradea

Spitalul Judeţean Bihor, acum Spitalul Clinic Judeţean de Urgenţă Oradea, a fost inaugurat în anul 1985. A fost clădit după planurile arhitecţilor Magdalena Teraik şi Mihai Sirescu, şi proiectele structurale ale unei pleiade de ingineri şi tehnicieni angajaţi ai Centrului de Proiectare Bihor şi ai Trustului de Construcţii Bihor. Iniţiativa înfiinţării unei unităţi spitaliceşti cu o capacitate de 700 de paturi datează de prin 1968, în condiţiile revenirii ţării, din punct de vedere administrativ-teritorial, la vechea împărţire pe judeţe[34]. De-a lungul anilor şi-au adus închinat activitatea în slujba salvării vieţilor semenilor lor şi a alinării suferinţei acestora, o adevărată galerie de cadre sanitare, medici, asistente şi angajaţi auxiliari, dedicate nobilei slujiri a celor doborâţi de boli

În structura actuală, spitalul are în componenţă Staţionarul I (Str. Gheorghe Doja), Staţionarul II (Str. Republicii nr. 37) şi Staţionarul III (fost Cpitalul Clinic de obstetrică şi ginecologie din Calea Clujului) care dispune de un centru de hemodializă, laboratoare, ambulatoriu de spital, medicina muncii, policlinica pentru sportivi, dispensare medicale şcolare, dispensar medical studenţesc, servicii tehnico-administrative, serviciu de primire şi triaj urgenţe medicale, chirurgicale şi stomatologice şi serviciu de medicină legală, este compartimentat pe secţii de specialitate, precum secţii clinice de medicină internă, neurologie, diabet, boli de nutriţie şi metabolice, endocrinologie, reumatologie şi recuperare, medicină fizică şi balneologie, gastroenterologie, compartimentul cardiologie, terapie intensivă coronarieni, chirurgie generală, chirurgie plastică şi microchirurgie reparatorie arşi, chirurgie orală şi maxilofacială, neurochirurgie, ortopedie şi traumatologie, urologie, ATI, ORL, oftalmologie, oncologie, radioterapie, chirurgie toracică, dermato-venerologie, boli infecţioase, boli infecţioase II - HIV/SIDA şi dispune de laboratoare de specialitate, laborator de analize medicale, laborator de radiology şi imagistică, laborator de anatomie patologică, laborator de explorări funcţionale, laborator de radioterapie, laborator de medicină nucleară, laborator de recuperare, medicină fizică şi balneologică, compartiment de endoscopie digestivă, compartiment de endoscopie bronşică şi compartiment de explorări funcţionale invasive,

[34] *** *Spitalul Clinic Judeţean Oradea. Decenal 1985-1995*, Oradea, 1995, p. 9

angiografie şi cateterismie cardiacă[35].

În ultimii 50 de ani s-au remarcat medicii dr. Popa Ioan şi dr. Pop Eugen, directori ai Direcţiei Sanitare Judeţene Bihor prin progresele realizate. Spitalele au fost încadrate cu medici şi personal mediu sanitar de înaltă calificare, generând o dezvoltare calitativă în multe specialităţi: medicină internă (dr. Cornel Cutuş, dr. Traian Micle), chirurgie (dr. Zoltan Krisar, dr. Iosif Coş), ortopedie-traumatologie (dr. Traian Micle, dr. Ioan Micle, Prof. dr. I. Mateuţă), cardiologie (dr. Lucia Roman, Prof. dr. Aurel Lazăr), anestezie terapie intensivă (dr. A. Dobjanschi, Prof. dr. Ladislau Szegedi), oftalmologie (dr. N. Segal, dr. Liana Spineanu), radiologie (dr. A. Georgescu), oncologie (dr. C. Mihailov), O.R.L. (dr. Sirban, Prof. dr. E. Mărgineanu), laborator clinic (dr. Paula Mircea, Chim. D. Bolcaş), dermato-venerice (dr. E. Bălaş, Conf. dr. F. Benedek), boli infecţioase (dr. Carol Mozes), pediatrie (dr. G. Curteanu), pneumologie-ftiologie (dr. T. Cipău), obstretica-ginecologie (dr. E. Petca, dr. M. Erdei, dr. T. Nemeş, dr. Novak), neurologie (dr. Traian Mircea), anatomie patologică (dr. A. Codrea). În deceniile 70-80 se înfiinţează primul centru antidiabetic judeţean şi secţia de diabet, nutriţie, boli metabolice (Prof. dr. Aurel Babeş), iar în anii ’80 dr. Florin Mircea înfiinţează primul laborator de echografie generală.

În 1991 se înfiinţează Facultatea de Medicină şi Farmacie în cadrul Universităţii din Oradea (la acea dată Rector Prof. dr. ing. T. Maghiar si Decan Prof. dr. M. Ifrim). Apariţia învăţământului superior medical schimbă din temelii conceptele asistenţei medicale în judeţul Bihor. Sediul Facultăţii îşi are sediul într-o clădire impozantă (P-ţa 1 Decembrie, nr.10), iar activităţile clinice şi paraclinice se desfăşoară în spitalele din Oradea, care pe rând, cresc în rangul de „clinică universitară”, cu activitate integrată de învăţământ, cercetare, asistenţă medicală. Universităţile medicale tradiţionale (Bucureşti, Cluj, Timişoara) vin în ajutorul noii Facultăţi de Medicină şi Farmacie În prezent toţi profesorii şi conferenţiarii sunt titulari ai Universităţii din Oradea. De remarcat este faptul că activitatea de conducere a doctoratelor are o pondere mare în şcoala doctorală a Universităţii din Oradea, din totalul de 18 profesori conducători de doctorate, 12 profesori sunt cadre autohtone proveniţi din medicii spitalelor din Oradea.

La Spitalul Clinic Judeţean de Urgenţă Oradea a luat fiinţă primul laborator de tomografie computerizată, din fondurile Universităţii Oradea (dr. Liana Toc, Conf. dr. O. Straciuc), s-au pus la punct noi tehnologii şi metode de diagnostic şi tratament în urologie (Prof. Dr. G. Bumbu), chirurgie (Prof. dr. A. Maghiar, Conf. dr. M. Pop), a luat fiinţă Serviciul S.M.U.R.D., al doilea în România (dr. Hadrian Borcea). În 2009 ia fiinţă – din fondurile Ministerului Sănătăţii - un compartiment modern de terapie intensiva-coronarieni (Conf. dr. Katalin Babeş), conform normelor europene şi în 2010 compartimentul de angiografie şi cateterism cardiac (dr. Virgil Popa, dr. Vlad Babeş, Prof. dr. A. Lenghel, Conf. dr. O. Frăţilă), gastroenterologie (Prof. dr. V. Porumb, Conf. dr. C. Brisc), neurochirurgie (Conf. dr. D. Mohan şi C. Miron), medicina internă (Conf. dr. I. Vancsik, Conf. dr. O. Burtă), cardiologie (Prof. dr. M. Popescu, Conf. dr. Adriana Sălăjan), chirurgie plastică şi reparatorie (dr. I. Urda, Conf. dr. F. Bodog), chirurgie bucomaxilofacială (Prof. dr. C. Romanul), nefrologie (Conf. dr. G. Bako), ATI (prof. dr.Szegedi Ladislau şi dr. Marcel Negrău).

În procesul de modernizare şi restructurare în sănătate, Spitalul Clinic Judeţean de Urgenţă Oradea, este clasificat şi evaluat de către Ministerul Sănătăţii în gradul 2 de competenţă, în imediata apropiere a celor mai performante unităţi sanitare din ţară.

Spitalul din Beiuş este amintit documentar în anul 1903 când, printr-un act de donaţie, este înzestrat cu o clădire şi terenul aferent ce va găzdui mai târziu Staţionarul II. În 1938 dispunea de 92 de paturi, capacitate ce va spori la 100 de paturi în 1944. Sub regimul comunist, în 1952, va îmbrăca forma de organizare de tip sovietic, sub numele Spitalul Unificat Beiuş, care va avea 425 de paturi. Vor funcţiona Secţia de medicină internă încadrată cu 5 medici, 12 asistente şi personal de serviciu, Secţia chirurgie, deservită de 4 medici, 12 asistente şi personal auxiliar, Secţia pediatrie, cu 2 medici, 10 asistente şi personal de serviciu, Secţia obstetrică-ginecologie, cu 1 medic, 13 asistente şi personal auxiliar, Secţia boli infecţioase, cu 1 medic, 10 asistente şi personal de serviciu, Secţia ORL, cu 1 medic şi 4 asistente, Secţia TBC, cu 1 medic şi 8 asistente şi Secţia dermato-venerice, cu 1 medic şi 3 asistente. Ca şi capacitate şi încadrare cu personal de specialitate, la vremea respectivă

[35] http://www.sfatulmedicului.ro/spitale/spitalul-clinic-de-urgenta-judetean-oradea_189

instituția se situa pe al doilea loc în regiune, loc pe care și-l va păstra și în anii următori. În 1952 se dă în folosință pavilionul Secției de boli infecțioase, în 1954 se înființează Serviciul de salvare, dotat cu 3 autospeciale deservite de 4 asistente, în 1959 este inaugurată clădirea Staționarului I, care va găzdui secțiile de interne, chirurgie, ORL, serviciul administrativ, blocul alimentar și spălătoria, iar în 1960 este finalizată clădirea Policlinicii în care vor funcționa cabinetele de interne, chirurgie, pediatrie, obstetrică-ginecologie, ORL, radiologie, dermatologie, stomatologie, neurologie, psihiatrie, laborator, tratamente și fișier. Tot acum este pusă în funcțiune centrala termică. Prin Decizia nr. 1593 din 10 decembrie 1967, Sfatul Popular al Regiunii Crișana hotărăște ridicarea spitalului la nivelul de ordonator de credite și intrarea în subordinea acestuia a 4 dispensare din oraș, 25 dispensare sătești, 5 dispensare de întreprindere, 2 policlinici, 4 creșe, 14 case de naștere, 4 staționare de copii și 12 cabinete stomatologice, sfera sa de competență materială și teritorială acoperind nevoile a peste 111 mii de locuitori din zonă.

Între anii 1968-1975 unitatea a funcționat cu 8 secții, 3 laboratoare, Stația de salvare, cu 15 autosanitare și 12 asistenți, Staționarul din orașul Dr. Petru Groza, cu 1 medic și 3 asistente, 4 creșe, cu 150 de locuri în Beiuș, 100 în orașul Dr. Petru Groza, 40 în Nucet și 20 în Dobrești, 14 case de naștere și 4 staționare de copii, toate deservite de 92 medici, 381 asistente și 373 angajați auxiliari. După înființarea Spitalului Unificat Teritorial Dr. Petru Groza, unitatea din Beiuș va fi restructurată în sensul restrângerii ariei sale de competență teritorială la nevoile medicale a 88 de mii de locuitori și îndrumarea activității din 21 de dispensare sătești, 1 dispensar urban, 1 dispensar școlar, 3 dispensare de întreprindere, 2 creșe, 10 case de naștere și 3 staționare de copii, având o încadrare de 88 medici, 315 asistente și 236 angajați auxiliari. Sunt deschise acum noi dispensare la Căbești, Remetea, Finiș, Tărcaia, Răbăgani, Drăgănești și Lazuri. În mai 1953 unitatea va primi numele de Spitalul Orășenesc „Episcop Nicolae Popovici" Beiuș, în cinstea episcopului ortodox al Oradiei care în perioada ocupației horthyste a Ardealului de Nord și-a stabilit reședința la Beiuș și a contribuit financiar la dezvoltarea așezământului[36].

Spitalul din Nucet

Spitalul din Nucet s-a născut în 1952, odată cu înființarea coloniei muncitorești a exploatării de uraniu „Sovrom Kvarțit" Băița, din necesitatea autorităților comuniste de a asigura asistența medicală necesară celor 11 mii de persoane stabilite aici pentru a-și pune la dispoziție forța de muncă. La început, sub numele „Serviciul Sanitar 16", așezământul a funcționat în barăcile Ministerului Minelor-Direcția Metale Rare, cu o structură alcătuită din 5 secții, chirurgie, obstetrică-ginecologie, pediatrie și boli contagioase, laborator clinic, farmacie, radiologie, policlinică și stație de salvare. În 1957 unitatea se mută într-o locație nouă, cu patru pavilioane, și primește numele Spitalul Unificat Nucet, cu Secție de interne, Secție chirurgie, Secție de obstetrică-ginecologie, Secție de pediatrie, Secție de boli contagioase, Secție dermato-venerice, Secție de ftiziologie și Secție ORL, compartimente încadrate cu 23 medici, 74 surori medicale și 207 angajați aixiliari, ce urmau să se ocupe de sănătatea populației fostului raion Lunca Vașcăului.

Începând cu 1 martie 1963 instituția se reprofilează, își va diminua structura până la 3 secții, interne, chirurgie și ftiziologie, proces care se va repeta în 1967, când organigrama va mai cuprinde doar două secții, ftiziologie și interne și în 1968, când se va specializa în ftiziologie. În 1974, după ce Spitalul de Psihiatrie din Ștei (Petrileni) va fi încadrat ca unitate cu regim special, 200 de bolnavi de aici vor fi transferați la Nucet. La 1 octombrie 1977, spitalul va primi specializare unică în psihiatrie, deservind încă nouă județe ardelene, ocazie cu care bolnavii ftizici vor fi transferați la Sanatoriul de Nevroze din Balc. În 1991

[36] http://www.spitalulbeius.ro/

structura unității va cuprinde 3 secții de psihiatrie, una dintre ele destinate copiilor aduși de la centrele din Cighid și Cadea, în 1994 ea va spori la 5 secții de psihiatrie. În 1997, grație finan-

Spitalul din Marghita

țării întreținute de familia Max din Germania, sunt renovate și unite pavilioanele 3 și 4[37].

Spitalul de Neuropsihiatrie din Ștei (Petrileni) a fost înființat, ca unitate de sine stătătoare, în 1975, odată cu desprinderea secției omonime din structura Spitalului Unificat Teritorial Beiuș. Așezământul a existat însă și înainte de acest moment, de prin 1957, și a avut o destinație specială. Aici erau internați bolnavii psihici periculoși pentru care justiția hotăra măsuri speciale de siguranță judiciară. Din păcate regimul comunist s-a folosit uneori de acest statut special conferit de lege instituției pentru a scoate din viața publică diverși opozanți ai sistemului, disidenți și alte persoane devenite indezirabile în optica puterii. La Ștei și în alte trei astfel de spitale, au fost internați și și-au găsit sfârșitul o serie de oameni care nu s-au făcut vinovați de altceva decât de culpa de a fi criticat regimul totalitar. Așezământul oferă servicii medicale preventive, curative și de psihiatrie judiciară, dispune de specialiști în evaluarea, diagnosticarea și tratamentul afecțiunilor psihice la adulți, linie de gardă pentru urgențe psihiatrice, cabinet de psihiatrie, ambulatoriu integrat, cabinet de psihologie, psihoterapie, consiliere și testare psihologică și atelier de terapie ocupațională și recuperare[38].

Spitalul din Marghita, situat la 45 km de Oradea, a fost înființat prin Decizia nr. 1592 din 30 decembrie 1967, la scurtă vreme după ce comuna Marghita a fost ridicată la rangul de oraș, prin unificarea, cu data de 1 ianuarie 1968, a Spitalului Unificat Teritorial Marghita cu Policlinica Marghita, Stația de Salvare Marghita, Comisia de Expertiză Medicală Marghita, Policlinica Derna, Clinica Sanatorială pentru Copii Pădurea Neagră, dispensarele de întreprindere din Tătăruși și Voivozi, circumscripțiile sanitare urbane din Marghita și cu cele rurale din fostul raion Marghita[39]. În anul 1970 capacitatea spitalului se mărește prin construirea clădirii care adăpostește Ambulatorul de specialitate și Secția chirurgie și ATI. Tot acum este organizată Colonia de la Pădurea Neagră, având destinație de tabără pentru copii și loc de agrement pentru angajații unității[40].

În octombrie 1995 Ministerul Sănătății atribuie unității numele „Dr. Pop Mircea", în memoria ilustrului medic bihorean, fondatorul așezământului, cel care a condus destinele instituției vreme de 30 de ani. Prin dispoziția 321din 25 iunie 2004, în urma ridicării orașului la rang de municipiu, unitatea își va schimba numele în Spitalul Municipal Marghita „Dr. Pop Mircea", se va reorganiza pe 10 secții, pentru a deservi nevoile medicale pentru 100 de mi de locuitori cu domicilii în sfera sa de competență teritorială, după cum urmează: Secția medicină internă, Secția psihiatrie, Secția oftalmologie, Secția ATI, Secția chirurgie, Secția ginecologie, Secția ORL, Secția pediatrie, Secția obstetrică și Secția reumatologie. Sunt subordonate spitalului Secția de pneumoftiziologie de la Popești și secțiile externe de la Popești și Valea lui Mihai[41].

Spitalul Orășenesc Ștei, a devenit unitate de sănătate cu personalitate juridică în 1975 în urma descentralizării serviciilor spitalicești din fostul raion Beiuș, ocazie cu care a ieșit din subordinea Spitalului Unificat Teritorial Beiuș, împreună cu dispensarele muncitorești, școlare și sătești din amonte de localitatea Sudrigiu. Instituția a dispus de servicii de spitalizare continuă în specializările medicină internă, pediatrie, recuperare și medicină fizică, specializare de zi în specializările medicină internă și pediatrie, laboratoare de analize medicale, radiologie și imagistică, iar Ambulatoriul de specialitate

[37] http://www.spitalnucet.ro/

[38] http://www.hpsihiatriestei.ro/

[39] http://www.spitalulmarghita.ro/

[40] http://www.spitalmrdslink.ro

[41] http://www.spitalulmarghita.ro/

de cabinete specializate în chirurgie generală, ORL, medicină internă, oftalmologie, dermato-venerice şi pediatrie[42].

Spitalul din Salonta, situat la 40 km de Oradea, a fost înfiinţat prin Decizia nr. 359 din 7 iulie 1973, sub numele „Spitalul Unificat Teritorial Salonta", pentru a deservi nevoile medicale a unui segment de populaţie cifrat la 60.000 locuitori din oraş şi localităţile sudului judeţului. În ianuarie 2002 îşi va schimba numele în „Spitalul Municipal Salonta", ca urmare a ridicării urbei la rangul de municipiu.

În 2008, Ministerul Sănătăţii a dispus reorganizarea structurii instituţiei, alcătuită din Secţia medicină internă, compartimentul diabet, nutriţie şi boli metabolice, compartimentul obstetrică-ginecologie, compartimentul neonatologie; Secţia chirurgie, compartimentul ATI, compartimentul pediatrie, compartimentul dermato-venerologie; camera de gardă şi spitalizare de zi, farmacie, laborator de analize, laborator de radiologie şi imagistică, compartiment de recuperare, medicină fizică şi balneologie, cabinet de planificare familială, cabinet de diabet, nutriţie şi boli metabolice, dispensar TBC şi cabinet medical şcolar. Ambulatorul integrat are cabinete de medicină interne, chirurgie generală, ortopedie şi traumatologie, ORL, obstetrică-ginecologie şi oftalmologie[43].

Spitalul Orăşenesc Aleşd, situat la 40 km de Oradea este destinat necesităţilor medicale ale celor 60.000 de locuitori domiciliaţi în raza sa de competenţă teritorială. După ce în anii 2003-2004 unitatea era pe punctul de a fi desfiinţată, datorită performanţelor slabe, în 2007 s-a reuşit dotarea instituţiei cu aparatură modernă, încadrarea unor specialişti cu o bună pregătire şi contractarea a 5 cabinete ambulatorii cu Casa de Asigurări şi Sănătate. Secţia de medicină internă ,compartimentului de neurologie, Secţia chirurgie generală, compartimentul ATI, Secţia obstetrică, compartimentul neonatologie, Secţia pediatrie, Secţia de pneumologie TBC, aceasta având locaţia în localitatea Gheghie, Secţia de îngrijiri paleative.. În structura unităţii mai sunt incluse: farmacia, laboratorul de analize, laboratorul de radiologie şi imagistică, cabinetul de planificare familială, cabinetul de diabet zaharat, boli nutritive şi metabolice, dispensarul TBC, cabinetul medical şcolar Aleşd, cabinetul medical şcolar Vadu Crişului şi cameră de gardă[44].

Spitalul din Aleșd

Spitalul din Bratca a fost înfiinţat la începutul anilor '70 pe fondul dezvoltării exploatărilor miniere din zonă şi a afluxului de populaţie care a însoţit procesul. Portofoliul unităţii a

Spitalul din Bratca

[42] http://www.sfatulmedicului.ro/spitale/spital-orasenesc-stei_199

[43] http://www.spitalulsalonta.ro/despre-spital/istoric.html

[44] http://www.spitalalesd.ro/index.html

Spitalul de recuperare din Băile Felix

avut în conținutul său servicii de spitalizare continuă în specializările medicină internă, pentru bolnavi cu afecțiuni acute și cronice, psihiatrie, pentru bolnavi irecuperabili și obstetrică-ginecologie. Ambulatoriul de specialitate dispunea de cabinete specializate în medicină internă, pediatrie, obstetrică-ginecologie, laborator de analize medicale și farmacie[45].

Centrul de Permanență, din aceeași localitate, dispune de o cameră de urgență, dotată cu defribilator, resuscitator, pulsoximetru, trusă de intubație și aparat EKG, două farmacii, la Bratca și Beznea, un centru de recuperare pentru persoanele cu handicap, un centru, de tip familial, pentru copii și 4 case de copii, care funcționează în cadrul programului „White Cross", deservite de 4 medici care asigură asistență medicală de urgență. În noiembrie 2004, în colaborare cu fundația germană „Alsterdorf", Centrul a pus în funcțiune două ateliere de ergoterapie și de kinetoterapie pentru uzul pacienților cronici ai Secției de psihiatrie[46].

Spitalul de Recuperare din Băile Felix a fost inaugurat la 28 octombrie 1988, cu toate că ideea și proiectul edificării unui atare așezământ a prins contur în 1976. La vremea aceea Direcția Sanitară a Județului Bihor dispunea atât de fondurile bănești necesare, cât și de sprijinul Institutului de Medicină Fizică, Balneologie și Recuperare Medicală din București, pentru a demara construcția unei unități cu o capacitate de 150 de paturi. În ciuda acestor facilități, și a faptului că proiectul a fost avizat încă din 1976, lucrările au fost amânate până în 1982 și s-au întins pe o perioadă de șase ani. După 1989 structura spitalului a suferit mai multe modificări. În 1992 instituția a luat în subordine cele două secții de copii ale Sanatoriului din Băile 1 Mai, din vecinătate, iar în iulie 1998 a fost ridicat la rangul de spital clinic al Universității din Oradea. Profilul cazuistic al tratamentelor este alcătuit din boli ale aparatului locomotor, etiologie reumatică (inflamator sau degenerativ), boli ale sistemului nervos central și periferic (în principal hemiplegii de diverse cauze, paraplegii, tetraplegii de etiologie posttraumatică, sau boli eredodegenerative ale măduvei spinării), sechele posttraumatice și patologia asociată acestora. Este structurat pe 3 secții, Secția clinică recuperare, medicină fizică și balneologie I compartiment de recuperare neurologică, Secția clinică recuperare, medicină fizică și balneologie II compartiment de recuperare neurologică și compartiment de recuperare cardiovasculară, Secția recuperare, medicină fizică și balneologie copii Băile 1 Mai, dispune de 4 laboratoare, laborator recuperare, medicină fizică și balneologie, laborator de analize medicale, laborator radiologie și imagistică medicală și laborator explorări funcționale, Ambulatoriu, cabinete de specialitate în hotelurile Crișana și Ceres și în Băile Tinca[47].

Căminul de Bătrâni din Ciutelec este poate cea mai veche instituție specializată din județ, în îngrijirea vârstnicilor. Instalată după 1949 în castelul baronului Werthemstein unitatea a asigurat de-a lungul timpului cazarea, subzistența și tratamentul celor pe care i-a găzduit. În 2006, în urma colaborării cu administrația comunei Bech-Luxemburg, căminul a beneficiat de un proiect caritativ, negociat de Antanta Societăților, în urma căruia a fost înființat un cabinet medical, au fost îmbunătățite

[45] http://www.sfatulmedicului.ro/spitale/centrul-de-sanatate-bratca_203

[46] *Ibidem*

[47] http://www.sfatulmedicului.ro/spitale/spitalul-clinic-de-recuperare-medicala-felix_201

Căminul de bătrâni din Ciutelec

condiţiile de trai şi tratament ale aşezământului şi a fost renovată şcoala din sat[48]. În 2010 instituţia găzduia 112 persoane adulte cu dizabilităţi[49].

Printre proiectele pilot ale judeţului se numără Căminul de Bătrâni din Sălard, amplasat în castelul Barcsay, aşezământ înfiinţat în 1992 de către Fundaţia „Filadelfia Noom" a comunităţilor baptiste din România. El adăposteşte 24 de vârstnici, dar din 2013 capacitatea sa va spori la 49 de persoane graţie proiectului european de reabilitare şi extindere a unităţii[50].

Centrul de Recuperare din Tinca

Centrul de Îngrijire şi Asistenţă a Persoanelor cu Dizabilităţi din Tinca a fost înfiinţat în martie 2007, valoarea investiţiei fiind suportată de către Consiliul Judeţean Bihor. El se adresează îngrijirii şi tratării pacienţilor cu dizabilităţi foarte grave, prin servicii de terapie educaţională, fiziokinetoterapie, meloterapie, activităţi de socializare şi asistenţă medicală permanentă, primii beneficiari fiind bolnavii transferaţi de la Centrul din Cighid ca urmare a restructurării acestui aşezământ. El va avea în subordine o unitate similară la Râpa, pentru 43 de persoane cu handicap, ce urmează să fie dată în folosinţă în curând[51].

Centrul de Recuperare şi Reabilitare pentru Persoanele cu Handicap din Râpa

Centrul de recuperare şi reabilitare pentru persoanele cu handicap din Râpa şi-a deschis porţile în mai 2007, investiţie realizată cu fonduri PHARE, în proporţie de 90%, iar restul cu finanţare de la Consiliului Judeţean Bihor. Proiectul urmăreşte înlocuirea condiţiilor „de tip vechi" specifice fostelor aşezăminte de gen. Va găzdui 40 de persoane, care se vor bucura de asistenţă medicală curentă şi de specialitate, recuperare, îngrijire şi supraveghere permanentă, servicii de ergoterapie, activităţi psihosociale şi culturale[52].

În martie 2010 a luat fiinţă Centrul de îngrijire la domiciliu din Săcueni, aşezământ destinat ajutorării şi îngrijirii persoanelor vârstnice şi nevoiaşe, indiferent de etnie, sex sau religie. Sub patronajul Asociaţiei „Caritas Catolica" mai funcţionează în judeţ, începând cu 1997, alte şase asemenea centre, la Oradea, Salonta, Oşorhei, Aleşd, Valea lui Mihai şi Marghita, toate în parteneriat şi cu sprijinul auto-

48 http://puschabecker.blogspot.com/p/cabinet-medical-ciutelec.html

49 ttp://www.oron.ro/stiri/anterioare/stiri_Un_nou_centru_de_reabilitare_pentru_persoanele_cu_handicap_-_DGASPC_Bihor_317804.html

50 Bogdan Oniţa, *Proiect de modernizare a azilului din Sălard*, în *Crişana* din 24 iulie 2011

51 http://www.romedic.ro/centru-de-ingrijire-si-asistenta-a-persoanelor-cu-dizabilitati-la-tinca-0N3257

52 *** *Un nou centru de reabilitare pentru persoane cu handicap*, în *Crişana* din 18 mai 2007

rităților locale din localitățile respective[53]. Serviciile prestate de voluntarii asociației constau în vizite efectuate zilnic sau după necesități, săptămânal, lunar, după nevoile pacienţilor. Activitatea centrelor se desfăşoară la domiciliul pacienţilor şi constau din efectuări de pansamente, injecţii, perfuzii, măsurări de tensiune şi a glicemiei, mobilizări, gimnastică medicală, igienizarea bolnavului, în funcţie de indicaţia medicului şi de starea bolnavului şi în acelaşi timp ajutor gospodăresc, precum curăţenie generală, cumpărături, plata facturilor etc. Centrul are la dispoziţie toate materialele necesare îngrijirii, material consumabil şi instrumente ajutătoare[54].

Centrul de îngrijire pentru persoane vârstnice de la Băiţa a fost inaugurat în aprilie 2010, în urma demersurilor demarate în 2007 de Asociaţia de Asistenţă Socială „Episcop Nicolae Popovici". În 2008 asociaţia a obţinut finanţarea proiectului şi, printr-un parteneriat cu DGASPC Bihor, acesta a prins viaţă. Centrul se adresează îngrijirii şi tratării unui număr de 40 de persoane vârstnice rămase fără familie sau ale căror rude nu le pot asigura subzistenţa. Pe lângă hrană şi cazare, beneficiarii se bucură de asistenţă medicală permanentă, servicii de recuperare şi readaptare, activităţi de ergoterapie, asistenţă socială şi psihologică[55].

Asociaţia „Caritas Catolica" a mai deschis în octombrie 2010 Căminul de Bătrâni „Sf. Martin" din Săcueni, destinat vârstnicilor care necesită o atenţie sporită. Aceștia sunt antrenaţi în programe organizate de personalul căminului sau de diferite cluburi şi asociaţii din oraş, cum ar fi activităţi de lucru de mână, lectură, cusut, jocuri de societate, sau frecventarea teatrului şi a altor spectacole[56].

Asistenţa medicală şi socială a copiilor nu a fost nici ea neglijată, autoritatea de profil din Bihor, în colaborare cu diverse fundaţii şi asociaţii, îngrijindu-se de dezvoltarea reţelei acestor aşezăminte,care astăzi este alcătuită din: Centrul de Plasament Nr. 2 Oradea (str. Feldioarei), Centrul de Plasament Popeşti, Subunitatea 1 Oradea, Centrul de plasament de tip familial „Casa Fluturaşilor" Oradea (str. Piscului), Centrul de plasament de tip familial „Casa Muguraşi" Oradea (str. Pădurii), Centrul de plasament de tip familial „Casa Licuricii" Oradea (str. Şanţului), Centrul de plasament de tip familial „Casa Miracolelor" Oradea (str. Şanţului), Centrul de plasament de tip familial „Casa Steaua Norocoasă" Oradea (str. Thomas Morus), Centrul de plasament de tip familial „Casa Albinuţelor" Oradea (str. Albinelor), Centrul de plasament de tip familial „Casa Pasărea Măiastră" Oradea (str. Gh. Pop de Băseşti), Centrul de plasament de tip familial „Casa Trinitata" Oradea (str. Înfrățirii), Centrul de plasament de tip familial „Casa Noastră" Oradea (str. Ion Buşiţia), Centrul de plasament de tip familial „Casa Inimioarelor" Oradea (str. Bihorului), Subunitatea 2 Oradea, Centrul de plasament de tip familial „Casa Ciupercuţelor" Oradea (str. Făcliei), Centrul de plasament de tip familial „Casa Piticii" Oradea (str. Cornului), Centrul de plasament de tip familial „Casa Albăstrelelor" Oradea (str. Cornului), Centrul de plasament de tip familial „Casa Ghioceii" Oradea (str. Nojoridului), Centrul de plasament de tip familial „Casa Iepuraşii" Oradea (str. Biruinţei), Centrul de plasament de tip familial „Casa Hamburg" Oradea (str. Sucevei), Centrul de plasament de tip familial „Casa Buburuzelor" Oradea (str. Filatov), Centrul de plasament de tip familial „Casa Curcubeul" Oradea (str. Partenie Cosma), Centrul de plasament de tip familial „Casa Peştişorul Auriu" Oradea (str. Averescu), Centrul de plasament de tip familial „Casa Bratca", Centrul de plasament de tip familial „Casa Primăvara" Valea Crişului, Subunitatea 3 Oradea, Centrul de plasament de tip familial „Casa Iulia" Tinca (str. Victoriei), Centrul de plasament de tip familial „Casa Dalia" Tinca (str. M. Viteazu), Centrul de plasament de tip familial „Casa Sf. Nicolae" Tinca (str. Armatei Române), Centrul de plasament de tip familial „Casa Micul Prinţ" Tinca (str. A. Şaguna), Subunitatea 4 Oradea, Centrul de plasament de tip familial „Casa Speranţa" Tinca (str. Republicii), Centrul de plasament de tip familial „Casa Haiducii" Husasău de Tinca, Centrul de plasament de tip familial „CPTF Casa Cireşarii" Tinca (str. Traian), Centrul de plasament de tip familial „Casa Arc" Beiuş (str. Burgundia Mare), Centrul de primire în

[53] Crina Dobocan, *Un nou Centru de Îngrijiri la Domiciliu*, în *Bihoreanul* din 21 martie 2010

[54] http://www.caritascatolica-radea.ro/ro/index.php?option=com_content&view=article&id=57&Itemid=73

[55] Claudia Bonchiş, *Primul cămin pentru persoane vârstnice din mediul rural*, în *Crișana* din 27 aprilie 2010

[56] http://www.caritascatolica-radea.ro/ro/index.php?option=com_content&view=article&id=57&Itemid=73

regim de urgență pentru copiii străzii, Centrul de recuperare pentru copii cu dizabilități Oradea (str. Traian Lalescu), Centrul de recuperare pentru copii cu dizabilitățti Tinca (str. Armatei Române), Complex de servicii comunitare „Plopii fără soț" Oradea (str. Ion Alexi), Centrul maternal „Phoenix" Oradea (str. Traian Lalescu), Centrul de consiliere părinți și copii Oradea (str. Ion Alexi), Centrul de primire în regim de urgență pentru copilul abuzat, neglijat, exploatat Oradea și Centrul de Educație Timpurie (str. Ion Alexi)[57].

În ultimii 21 de ani au fost înființate câteva sute de cabinete medicale, policlinici și unități spitalicești private.

---

57 http://www.dgaspcbihor.ro/contact_copii.html

ISTORIA ARTELOR PLASTICE

Maria Zintz

Oradea nu se compară în plan artistic cu oraşe ca Baia Mare sau Cluj, a existat aici încă de la pe la 1850 o bogată viaţă culturală şi artistică despre care am scris pe larg într-o carte apărută în 2009[1]. Unii dintre artiştii plastici activi la Oradea s-au născut aici, alţii au venit din alte locuri încă din tinereţe şi au lucrat în oraşul de pe Crişul Repede în cea mai mare parte a vieţii lor. Pot fi enumeraţi, printre alţii, Jancsö Jenö, Mikes Odön, Tibor Ernö, Barát Moric, Balogh István, Udvardy Ignac, Macalik Alfréd, Váradi Albert, Leon Alex, Grünbaum Ernö, Mottl Paul Román, Fleischer Miklos, Nicolae Irimie, Zsigmond Bella, Pozsonyi Jenö. Unii – după o perioadă de timp petrecută la Oradea – deşi au plecat, s-au întors aici, ca Ruzicskay György, Kara Mihaly, Zsigmond Bella. Alţii au trăit la Oradea doar o existenţă pasageră, ca Mund Hugó, Dömötör Gizella, Szenes Fülöp, Karácsonyi Geza, Földes Imre, Coriolan Munteanu.

Trebuie menţionat că încă în secolul al XIX-lea se născuseră în Bihor artişti care s-au remarcat sub aspect creator. Îi numesc pe Mezey Lajos, Böhm Pall, Bihary Sándor, Endrey Sandor. Cu excepţia lui Mezey Lajos, toţi s-au născut, aproximativ, după 1850 şi au studiat la Budapesta, Munchen, Viena. Călătoriile la Paris, contactul cu arta modernă le-a influenţat opera – deşi unii erau încă apropiaţi de academism – şi o tratare cu accent pe naţionalism şi plein-airism, se făcea simţită în opera lor. Între artiştii care au lucrat în secolul al XIX-lea, primul pe care-l numesc este **Mezey Lajos** (1820 Oradea, -1880), care este considerat în materialele de specialitate un pictor academist, deşi el nu s-a format în academii de artă, neavând această posibilitate din cauza situaţiei sale precare sub aspect pecuniar. Bazele meseriei sale au fost puse în atelierele unor fotografi şi pictori care se bucurau de apreciere în epocă. A primit în 1841, la cei 21 de ani ai săi, o comandă importantă, pictura de altar *Mater dolorosa* din Biserica Premonstratens. În 1862 a devenit profesorul cunoscutului pictor maghiar Szinyei Merse Pál (1844-1920). Tablourile lui Mezey Lajos ne dezvăluie calităţile sale de colorist.

Mai cunoscut şi apreciat a fost **Bőhm Pál** (1839-1905). Provenea dintr-o familie de mici industriaşi din Oradea, probabil germani. A început prin a fi ucenic la un pictor de firme, familiarizându-se cu pensulele, culorile, învăţând aici primele secrete ale picturii. La un moment dat s-a stabilit la Pesta, unde lucra pentru a-şi strânge banii necesari plecării la München. Reuşeşte în 1871 să ajungă la München şi să-şi aprofundeze studiile artistice. Istoricul de artă Lika Karoly (1869-1965)[2] aprecia că Böhm Pál era cel mai valoros dintre pictorii maghiari care s-au stabilit la München.

Chiar dacă nu s-a născut la Oradea, ci la Băiţa, în judeţul Bihor, **Bihari Sándor**(1856-1906) aparţine acestor locuri[3]. A fost atras de mic de arta plastică, dar familia nu avea posibilităţi materiale, la început fiind nevoit să intre într-un atelier de fotografie ca retuşier. Cu banii câştigaţi, tânărul Bihari a plecat la Viena, pentru a studia arta. Nu a reuşit să-şi termine studiile din motive pecuniare, fiind nevoit să se întoarcă la Oradea, unde şi-a deschis un atelier de portrete cu scopul de a câştiga suficienţi bani pentru a călători în străinătate. A ajuns la Paris, unde a studiat la Şcoala liberă a lui Jean Paul Laurens. Peisajele sale pun în evidenţă şi dorinţa artistului de a-şi aerisi paleta, pictând în aer liber, într-o pensulaţie densă, dar şi cu tuşe mai libere, uşoare în unele zone ale pânzei.

Endrey Sandor (1867-1940) s-a născut la Oradea dar s-a stabilit la Budapesta. A fost cunoscut mai ales ca portretist, având comenzi importante şi în oraşul natal. A pictat portrete de episcopi

---

[1] Maria Zintz, *Artişti plastici la Oradea 1850-1950*, Editura Muzeul Ţării Crişurilor, Oradea, 2009

[2] Lika Karoly, *Magyar Müvész etélet Műncheben, (Viaţa artiştilor maghiari din München) 1867-1896,* Budapesta, 1953, p 15

[3] Feher Dezső, *op. cit,* p 185.

catolici, dar şi portretul episcopului greco-catolic Valer Frenţiu, sau pe cele ale unor oameni de vază al oraşului. Endrey a lucrat şi la Bucureşti, iar între 1926-1927 a călătorit în America.

Szenes Fülöp (1863-1944) nu a fost orădean (a locuit la Budapesta), dar a lucrat la Oradea şi chiar s-a stabilit aici pentru perioade scurte. Szenes era faimos mai ales pentru portretele sale, fiind invitat în toate oraşele mai importante să-i picteze pe unii dintre oamenii marcanţi ai vremii[4]. În 1918 s-a întors la Oradea, după o absenţă de cinci ani, pentru a pregăti în toamna acelui an o expoziţie personală [5]. La Oradea revenea mereu, aşa cum s-a întâmplat şi în vara anului 1920, când Szenes s-a întors pentru a-şi amenaja şi un atelier[6]. Notorietatea lui Szenes depăşea cadrul strict al artei maghiare, creaţiile sale fiind văzute în multe dintre centrele culturale ale Europei. La Paris a câştigat patru medalii de aur, a fost premiat la Veneţia, a fost sărbătorit la Londra, împreună cu Laszló Fülöp. Szenes Fülöp a călătorit de altfel şi la Bucureşti, dorind să contribuie la stabilirea unor bune raporturi între români şi maghiari.

Un pictor care a apărut meteoric în arta orădeană de la începutul secolului al XX-lea, a fost **Jancsó Jenő** (1870-?). Începuse să picteze sub influenţa lui Réti István şi Ferenczy Karoly, a primilor profesori de la Şcoala de Baia Mare, dar călătoriile de studii la Paris i-au schimbat viziunea artistică, renunţând la formulele academiste şi naturaliste în favoarea unei palete cromatice mai intense. După terminarea studiilor, s-a întors la Oradea, fiind numit profesor de desen la un Liceu industrial, la fel ca un alt pictor orădean, Mikes Ődőn. A dorit ca Oradea să devină un centru artistic, având ca model Şcoala de la Baia Mare. În acest scop, a făcut parte din grupul organizatoric care a avut iniţiativa de a întemeia o şcoală de pictură în jurul Oradiei, eventual la Băile Felix sau Băile Episcopale ori chiar la Vadul Crişului, în zona Bihorului. Proiectul nu s-a finalizat, dar Jancsó a deschis, totuşi, în anul 1906 împreună cu Mikes Ödön. o Şcoală de artă[7]. Jancsó a fost sensibil la înnoirile apărute în arta maghiară, sub influenţa curentelor de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. Culorile se intensifică sub influenţa impresionismului, a fovismului, câştigă în intensitate[8]. Jancsó, datorită sejururilor sale pariziene era în contact mai îndelung cu pictura impresionistă şi postimpresionistă, iar arta sa era marcată de influenţe postimpresioniste.

Tibor Ernő (1884-1945) – pe numele adevărat, Fischer Tibor – a fost un artist interesant fără a abuza de modernitate. Creaţia bogată a lui Tibor Ernő s-a bucurat de aprecierea comentatorilor de artă care i-au subliniat trăsăturile distincte în paginile multor ziare, consemnându-i nota originală, modernitatea, începând chiar cu prima sa expoziţie personală la Oradea, din anul 1907[9] şi până în primii ani ai deceniului cinci, când discriminarea rasistă şi războiul, cu tragicele sale orori, au pus capăt întâi manifestărilor sale artistice în public şi apoi vieţii, până atunci atât de intense.

Evoluţia sa marcată de contactul cu marii maeştri ai artei, prilejuit de numeroasele călătorii de studii în Franţa, Italia şi la Marea Neagră (la Balcic), în multe alte locuri, nu s-a desfăşurat sub semnul unor contradicţii fundamentale, chiar dacă se pot distinge câteva etape în creaţia sa. Tibor Ernő a primit în anul

Tibor Ernö, Țărani prășind

[4] *Nagyvárad,* 1911, octombrie 8, p 5.

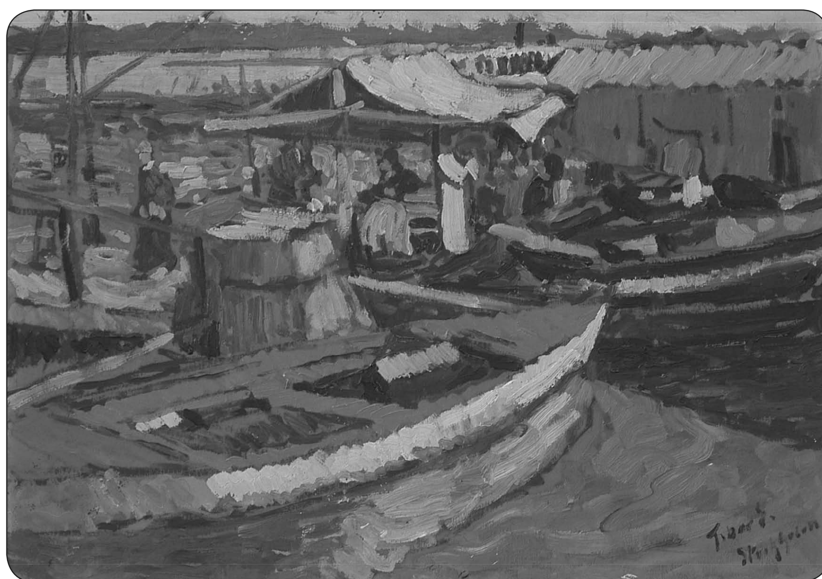
[5] *Nagyvárad,* 1915, martie 2, nr. 67, p 8.

[6] *Nagyváradi Napló,* 1920, septembrie 22, an XXIII, nr. 197, p 3.

[7] *Nagyváradi Napló*, 1906, noiembrie 3, an IX, nr. 214, p 5; În pavilionul parcului orăşenesc, unde şi-a amenajat şi un atelier.

[8] *Nagyváradi Napló*, 1906, august 22, an IX, nr. 194, p 3.

[9] Antal Sándor, *Expoziţia lui Tibor Ernő,* în *Nagyváradi Napló*, 1907 octombrie 2, p.3.

Tibor Ernö, Malul Mării Negre

1906 o bursă din partea orașului Oradea pentru a studia la Paris. Perioada petrecută la Paris, între anii 1906-1907, îi facilitează contactul direct cu pictura impresionistă, cu efervescența artistică din cel mai important centru cultural al Europei acelor ani.

A lucrat mult, a pictat într-un ritm incredibil, iar modalitățile impresioniste şi apoi cele postimpresioniste îi conveneau, se potriveau cu structura sa temperamentală, prietenoasă, mereu surâzătoare, într-un contact direct şi permanent cu lumea. A făcut dese călătorii la Paris pe vremea când marile curente ale începutului de secol XX, se manifestau plenar – cubism, fovism, futurism. A fost marcat de albastrul azuriu şi de verdele în atâtea tonalităţi, culori prezente în pictura băimăreană datorate peisajului cu specific maramureşean. Prin călătoriile la Bucureşti, a avut ocazia să cunoască pictura românească, iar contactul cu aerul marin de la Marea Neagră după 1928 şi cu colonia de pictură de la Balcic a însemnat o îmbogăţire şi o luminare mai pronunțată a picturii sale. A fost un liric, dar un liric care s-a ferit de excese. A iubit culorile aşternute rapid pe pânze, dar când îi înfăţişa pe oameni, le fixa contururile prin linii datorate unui desen ferm, sintetic, ce avea ceva şi din spiritul creaţiei cèzanniene, ştiind să descopere poezia în spaţii organizate riguros.

Anii fascismului i-au îngrădit tot mai mult activitatea creatoare, deşi la sfârşitul anului 1941 a fost numit membru al Uniunii Naționale a Pictorilor Maghiari. Confraţii de breaslă au dorit să-l ajute, să-l protejeze, astfel, de prigoana fascistă. Dar abia mai poate să participe, la insistenţele prietenilor săi, în anul 1942, la o expoziţie organizată la Oradea, alături de Balogh István şi Macalik Alfréd şi la Cluj, într-o expoziţie de grup. Aceasta a fost şi ultima manifestare publică a lui Tibor Ernő. La 30 mai 1944, Tibor Ernő, la fel ca zeci şi zeci de mii de oameni nevinovaţi, a fost deportat la Auschwitz, apoi la Kauferingen, o filială a lagărului de la Dachau, unde a murit cu 12 zile înainte de eliberare, în primăvara anului 1945. Din cartea semnată de Rónai Ernő am putut afla că Tibor Ernő a încercat să lucreze, să deseneze şi să facă schiţe din lagăr, în cele mai cumplite condiţii.[10]

Nicolae Irimie (1890-1971) a lucrat la Oradea în perioada dintre cele două Războaie Mondiale şi s-a bucurat de aprecierea publicului. În anul 1911 s-a înscris la Şcoala Superioară pentru pregătirea profesorilor de desen din Budapesta, unde a obţinut în 1918 diploma de profesor de desen artistic şi geometric. Şi-a început activitatea de pedagog şi dascăl la Şcoala Normală de băieţi din Arad, continuată la Şcoala de Arte şi Meserii din Satu Mare, iar din anul 1920 la Liceul Emanoil Gojdu din Oradea, unde va rămâne până în anul 1940[11].

Irimie este cunoscut mai ales ca pictor de peisaje şi naturi moarte cu flori şi fructe, deşi a pictat şi portrete. L-a atras apa Crişului Repede, cu malurile sale, în toate anotimpurile, dar mai ales la începutul toamnei. Multe dintre tablourile lui sunt şi documente ale epocii, pentru că nici podul ce-şi arcuia balustradele în elegantul *stil 1900*, traversând Crişul şi nici căsuţele pitoreşti de pe celălalt mal nu mai există, fiind înlocuite de alte construcţii, mai înalte şi cu blocurile uniforme şi monontone de pe strada Magheru.

[10] E. Rónai, *Örök szégyen regény* (Ruşine veşnică), Budapesta, 1947, p. 268-270.

[11] Teodor Neş, Iosif Sălăjan, Emil I. Roșescu, *Monografia Liceului Emanoil Gojdu la 50 de ani*, Oradea, 1971, p.51

Coriolan Munteanu (1905-1991) nu a fost artist orădean, dar în perioada în care a lucrat aici, între anii 1935-1940, a creat lucrări valoroase, admirate cu prilejul expozițiilor personale şi de grup. La Oradea viaţa artistică era animată, lucrând aici artişti apreciaţi. Expoziţiile erau numeroase, comentate în presa vremii, existau iubitori de artă care cumpărau tablouri şi nu odată erau achiziționate toate lucrările chiar din expoziție. Coriolan Munteanu a manifestat interes pentru o tematică diversă: portrete, compoziţii, peisaje de gen, pictură murală.

Mikes (Münich) Ödön (1878-?) este un artist orădean despre care de la sfârşitul deceniului patru nu mai avem informaţii, deşi activitatea sa în prima parte a secolului al XX-lea a fost apreciată. A urmat studii de artă la Şcoala Superioară de Desen din Budapesta. Nu era însă mulţumit cu ceea ce i se oferea acolo, de aceea a hotărât să-şi continue studiile la Şcoala Liberă de Artă a lui Simon Hollóssy, mult mai permisivă noului în artă. Hollósy înfiinţase Şcoala în 1886 şi era frecventată anual de zeci de cursanţi din întreaga Europă.

La Oradea s-a dedicat picturii de şevalet dar, din considerente materiale, a fost şi profesor la Liceul industrial. În 1931, Mikes (după încercări făcute cu Jancsó Jenő şi apoi cu Tibor Ernő) a deschis din nou o Şcoală de Artă, împreună cu Mottl Roman Paul, Nicolae Irimie, Pozsonyi Jenő, iar evenimentul a fost consemnat în presă[12]. Tot din presă aflăm că Mikes a fost şi autorul unor lucrări cu teme biblice şi al unor miniaturi fantastice, inspirate din Quatrocento, unele expuse la Salonul de primăvară a Asociaţiei Artelor Frumoase, în anul 1934, când 16 artişti au expus aproximativ 200 de tablouri în Sala festivă a Prefecturii[13]. Era apreciat şi pentru interioarele sale intimiste şi naturile statice cu flori şi obiecte evocatoare.

Printre artiştii care au lucrat la Oradea de-a lungul multor ani, s-a numărat şi **Udvardy Ignác Ödön** (1877-1961), creaţia desfăşurând-o de-a lungul a peste 60 de ani, la Oradea, Baia Mare, Budapesta şi în localitatea natală Zalaegerszeg. Chiar dacă nu este considerat de talia unor artişti ca Tibor Ernő, Mund Hugó sau a celor din Baia Mare, Udvardy Ignác a fost apreciat la Oradea, cel puţin în perioada de până la cel de-al doilea război mondial.

După absolvirea Şcolii din Budapesta, în anul 1901, a fost numit profesor de desen la Gimnaziul Premonstrantens din Oradea. Devenise o personalitate marcantă a vieţii culturale şi artistice a oraşului Oradea, făcând parte din cercul de prieteni al poetului Ady Endre. S-a mutat la Baia Mare, unde a fost impresionat de peisaj, dar şi de viaţa artistică a Coloniei de pictură, de atmosfera locului, de tradiţia ei creatoare. Din păcate, datorită situaţie materiale precare, în anul 1940 Udvardy s-a mutat la Budapesta, nu înainte de a organiza o expoziţie de adio în atelierul din Gimnaziul Premonstratens, unde activase aproape 20 de ani[14]. În timpul războiului, majoritatea tablourilor sale au fost distruse. După război a continuat să lucreze, stabilindu-se în localitatea Zalaegerszeg.

Barát Móric (1880-1945) a fost respectat ca pictor, ca profesor de pictură, dar şi ca proprietar al unei importante librării din Oradea. A studiat pictura la Budapesta, la Academia de Arte Frumoase, terminându-şi studiile între 1906-1907. A continuat la Academia de Artă din München, apoi la Baia Mare, dar a lucrat ca grafician şi la Berlin. O vreme a locuit la Târgu Mureş unde a fost profesor, apoi în 1918 s-a stabilit la Oradea, ca profesor la Şcoala profesională de metalurgie şi prelucrarea lemnului[15]şi a trăit aici până în ziua deportării, în mai 1944. A pictat, deopotrivă, peisaje, interioare, naturi moarte, în ulei, acuarelă, pastel şi putem afirma că imaginile create de Barát Móric dezvăluie asimilarea unor influenţe ale diverselor mişcări artistice ale timpului, uneori fiind mai pregnante potenţările cromatice expresioniste, alteori influenţe fove ori ale unor artişti băimăreni, studiile întreprinse la Paris familiarizându-l şi cu pictura impresionistă şi postimpresionistă.

În iulie 1932 s-a înfiinţat Asociaţia Artiştilor Plastici din Oradea. Preşedinte –administrativ a fost ales Barát Moric, iar vicepreşedinţi Tibor Ernö şi Nicolae Irimie, ceea ce însemna că pictorul se bucura de respect în rândul artiştilor orădeni[16]. La sfârşitul

[12] *Nagyvárad,* 1931, august 30, an LXI, nr. 200, p 30.

[13] *Szabadság*, 1934, aprilie q, p 16.

[14] Tabéry Géza, Despre *Udvardy Ignác,* în *Nagyvárad,* 1940, octombrie 23, p 2.

[15] Fehér Dezső, op.cit., p 187. Murádin Jenő, Erdélyi művészek (*Artişti ardeleni),* Editura Kriterion, Bucureşti

[16] *Erdélyi Lapok,* 1932, iulie 26, an I, nr. 164, p 4;*Nagyváradi Napló,* 1924, aprilie 13, p 9, alături de Tibor Ernö, Mikes Ödön, Udvardy Ignác; *Nagyváradi Napló,* 1920, octombrie, an XXIII, nr. 215, p 3; *Nagyváradi Napló,* 1920, mai 17, an XXIII, nr. 107, p 5; Idem, 1925, decembrie 20, an XXVIII,

anului Barát Móric a răspuns invitaţiei de a participa la o amplă expoziţie de pictură sub coordonarea *Asociaţiei Artelor Frumoase*, în sala mare a Prefecturii[17], iar în anul 1933 a deschis o expoziţie personală la Târgu Mureş, unde fusese profesor[18]. În 1939, la sfârşitul anului, s-a organizat o mare expoziţie personală la edificiul „Bazar" din Oradea, care a putut fi vizionată şi la începutul anului 1940, an când artistul a împlinit 60 de ani[19]. Din păcate, aceasta a fost şi ultima manifestare expoziţională importantă a lui Barát Móric, care cu experienţa acumulată, cu talentul său, cu meşteşugul bine stăpânit ar fi putut să ofere încă multe lucrări dacă ura şi furia oarbă, absurdă, nu i-ar fi curmat avântul creator şi până la urmă, atât de brutal şi viaţa.

Macalik Alfréd (1888-1979) a avut şansa unei vieţi lungi şi bine gestionate. A creat mult, a desenat şi pictat cu convingerea că timpul este bunul cel mai de preţ, iar aprofundarea meşteşugului nu este niciodată finalizată, a avut un cult al muncii şi o mare dragoste pentru artă. Fascinat de avatarurile liniei, a abordat posibilităţile ei, dar şi ale culorilor, mai curând atent să nu depăşească măsura, o măsură ce ţinea de temperamentul său, de modul său de a reflecta şi a comunica cu lumea.

În anul 1930, în 10 septembrie, redeschide Şcoala de artă, în Palatul Ullman, la etajul IV[20], care va funcţiona alături de cele ale lui Tibor Ernö, Barat Moric şi Roman Paul Mottl. În decembrie 1930, participă la o expoziţie colectivă de Crăciun, alături de Tibor Ernö, Fleicher Miklos şi Pásztor Ágnes[21]. A ajuns la maturitatea sa creatoare, iar coloritul a devenit mai bogat, mai intens, degajând o mai caldă respiraţie armonică, limbajul mai diversificat, la fel şi tematica. Artistul continuă să picteze în sânul naturii, la poalele unor dealuri, în câmpiile întinse ale pustei, de asemenea, peisaje rurale băimărene, cu munţii cu coamele molcome la orizont. Luminozitatea unor accente solare ce scăldau colinele transilvane, provocând o ardenţă a tonurilor, se interfera cu sobra materialitate a unor registre dense, saturate de culoare. Dar niciodată nu depăşea măsura, nu depăşea limita ce l-ar fi transformat într-un pictor al postmodernismului care să privească spre avangardă. Culorile sale sunt cele locale, iar construcţia mai tranşantă a imaginii (în multe lucrări), dezinvoltura şi siguranţa pensulaţiei continuă în respectul pentru motiv, fără nici o violentare ori transfigurare a realului, pentru a sugera stări intense, neliniştitoare ori raţionalist obiectuale.

Macalik Alfréd, Natură statică

Macalik Alfred, Circ

Printre artiştii reconsideraţi în ultima vreme, căruia i-a fost dedicată o carte, în cadrul proiec-

nr 275, p 7.

17 *Idem*, 1932, decembrie 8, nr. 277, p 3

18 *Erdélyi Lapok,* 1933, decembrie21,p 8.

19 *Gazeta de Vest*, 1939, decembrie 10, p 7.

20 *Nagyvárad,* 1930, septembrie 2, p 4.

21 *Nagyvárad*, 1930, decembrie 19, p 10.

tului *Nagy Bánya Könyvek*, atât de binevenit pentru a cunoaşte creaţia unor artişti care au reprezentat avangarda în arta maghiară, iniţiat de *Mission Art Galeria* din Miskolc în colaborare cu Magyar Nemzeti Galeria (Galeria Naţională Maghiară) din Budapesta, se numără **Mund Hugo**[22] **(**1892-1961**)**. Pentru o perioadă scurtă de timp, între 1921-1924, a locuit la Oradea, dar prezenţa sa aici, prin organizarea unor expoziţii personale sau prin participarea la expoziţii de grup[23], s-a făcut simţită pe tot parcursul activităţii creatoare, până la plecarea sa în Argentina, împreună cu soţia, Dőmőtőr Gizella, pictoriţă şi graficiană.

În lucrările lui Mund Hugo sunt topite influenţe cézanniene, nabiste, simboliste, ale noului clasicism, datorat Noii Obiectivităţi şi doar uneori expresioniste, pentru că în bună măsură, în creaţia sa predomină viziunea raţionalistă, un desen cu linia adesea accentuată, puternică, iar culoarea a fost aşternută în pete compacte, într-o pensulaţie fără împăstări senzualiste.

Numele lui **Biró József** (1907-1945) este unul de referinţă când e vorba despre istoria arhitecturii din Transilvania. Toţi istoricii de artă care au cercetat monumentele transilvănene au avut la îndemână studiile aprofundate ale lui Biró József. Când urmăreşti impresionanta activitate de cercetare ai impresia că este vorba de un om care ajunsese la o vârstă venerabilă. De fapt, el a avut în momentul în care a fost ucis doar 37 de ani! Este cu atât mai regretabil sfârşitul tragic şi atât de nedrept al acestui istoric de artă cu o personalitate de excepţie care ar fi putut oferi lumii încă lucrări de referinţă. Lumea ştiinţifică a pierdut un om şi un cercetător de excepţie, atunci, în 6 ianuarie 1945, când a fost împuşcat împreună cu tatăl său, Biró Marc, la Budapesta, pe malul Dunării în faţa clădirii Academiei de Ştiinţe, de către fasciştii maghiari fideli Germaniei.

Chiar dacă nu au avut prestanţa lui Tibor Ernő sau a lui Macalik Alfréd, în a doua jumătate a secolului al XX-lea au fost activi şi pictori peste care a căzut apoi cortina uitării, deşi valoarea artistică a puţinelor lucrări prezente încă în colecţii este evidentă. Este şi cazul lui **Pozsonyi Jenő** (1885-1936), autor de picturi în ulei, pasteluri şi acuarele, care s-a dovedit un colorist sensibil, elev a lui Tibor Ernő în anul 1908 şi 1910. A avut şansa de a expune în 1911, alături de pictorii patronaţi de Societatea MIÉNK, împreună cu Tibor Ernö şi Balogh István, ceea ce a însemnat o recunoaştere a talentului său.[24] În presa interbelică s-au făcut referiri la creaţia lui Pozsonyi Jenő, mai ales cu ocazia expoziţiilor personale ori a celor de grup unde adeseori era prezent şi el cu lucrări.

Zsigmond Béla (?-?) este un pictor despre care s-a scris doar în presa orădeană din prima jumătate a secolului al XX-lea. Nu-i cunoaştem etapele vieţii, nici cele creatoare, decât din cele relatate în cotidienele orădene cu prilejul expoziţiilor sale şi pe baza puţinelor lucrări văzute de noi, iar acum nu mai există nici cei care l-au cunoscut şi ar fi putut să ne spună câte ceva despre el, dar ştim că s-a format ca artist la Baia Mare şi că şi-a început ucenicia ca pictor în şcoala lui Tibor Ernő. Subiectele tablourilor sale, ca şi informaţiile din presa orădeană din primele decenii ale secolului

Zsigmond Béla, Iarna, spre casă

[22] Bajkay Éva – Murádin Jenö, *Dőmőtőr Gizella, Mund Hugo, Nagybanyatol Buenos Aireszig*, Nagybánya könyvek 6., (*Dőmőtőr Gizella, Mund Hugo, De la Baia Mare la Buenos Aires, în Baia Mare)*, Mission Art Galleria, Miskolc, 1996.

[23] *Artă*, *Müvészet*, Mund Hugo şi Dőmőtőr Gizella*,* în *Aurora...* I, nr. 1, 24 decembrie 1922, p 9-11

[24] E.T.(Emöd Tamas), *Vernisage a Megyeházan*, în *Nagyváradi Napló*, 191ö, august 23, p 3

trecut ne dezvăluie faptul că a călătorit mult în Italia, Germania, Olanda, Orientul Apropiat (Turcia), în nordul Europei, iar peisajele şi oamenii din acele locuri l-au inspirat, pictând şi expunând tablouri create acolo.

Balogh István (1890-1956) este unul dintre cei mai valoroşi reprezentanţi ai creaţiei orădene din prima jumătate a secolului al XX –lea. La moartea sa, în 1956, Taberi Géza, prietenul său de-o viaţă, pe atunci custode al Muzeului *Ady Endre* din Oradea, a organizat o expoziţie, atrăgând atenţia asupra valorii şi frumuseţii deosebite a creaţiei lui Balogh István, fascinantă, uimitor de diversă. Tabery Géza aprecia, pe baza celor spuse de însuşi autorul, că Balogh István a creat aproximativ 2000 de lucrări, dar cele mai multe s-au risipit, s-au pierdut[25]. Balogh István a fost admirat pentru lucrările sale încă pe când avea doar 19 ani. Imediat după ce a dat examenul de bacalaureat, în 1909 s-a înscris la Facultatea de Drept din Cluj, când a devenit şi membru al Societăţii literare *A Holnap*.

Balogh István, Apus de soare

Tânărul Balogh a avut chiar la Oradea modele la care a putut să adere structural, deşi la formarea sa artistică au contribuit şi prietenii săi din Asociaţia *Holnap*, atmosfera îmbibată de poezie, trăirea intensă a discuţiilor purtate, a dezbaterilor despre creaţie, despre literatură. Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula erau cei care scriau în presa orădeană despre curentele artistice din marile capitale europene. Faptul că era atât de tânăr când ilustra poeme de Ady Endre, când executa ex-librisuri, când lucra pentru o mare tipografie europeană, cum era tipografia „Sonnenfeld”, că se regăsea în acea lume de poeţi şi literaţi, că îşi găsise modele în plan artistic pe care nu le va repudia niciodată a însemnat pentru Balogh totul, mai ales că trăia într-un oraş în care se înălţaseră aproape dintr-odată atâtea clădiri proiectate în stil secession de către unii dintre cei mai mari arhitecţi recunoscuţi în Europa.

Eliberat de orice intenţie de imitaţie, Balogh, în singurătatea atelierului său, combina mereu semnele sale, petele de culoare pentru a obţine emoţii poetice pure şi pentru a da formă gândurilor sale, întrebărilor legate de drumul omului, peregrin prin lumea terestră.

În panorama artistică orădeană din perioada interbelică un loc important l-au avut Mund Hugo şi **Dőmőtőr Gizella** (1894-1984), chiar dacă ei au locuit aici doar câţiva ani. Dőmőtőr Gizella şi-a aflat drumul propriu ceva mai devreme decât Mund şi nu l-a abandonat niciodată în cei peste 60 de ani de creaţie, chiar dacă, după plecarea la Baia Mare, în 1924, apar unele schimbări prin prezenţa unor forme de peisaj local şi, apoi, în Argentina, după anul 1930, influenţe ale peisajului din America Latină, ale luminii, ale locului, ale oamenilor şi, desigur, ale evoluţiei artei în lume. Este vorba de o viziune care ne arată cu câtă plăcere răspundea artista provocărilor, pe măsura forţei propriului său subconştient, nelipsind tensiunea, fiind vorba de o libertate a imaginaţiei, de reminiscenţe simboliste, cu

Balogh István, Singur

[25] *Ibidem*, p 32

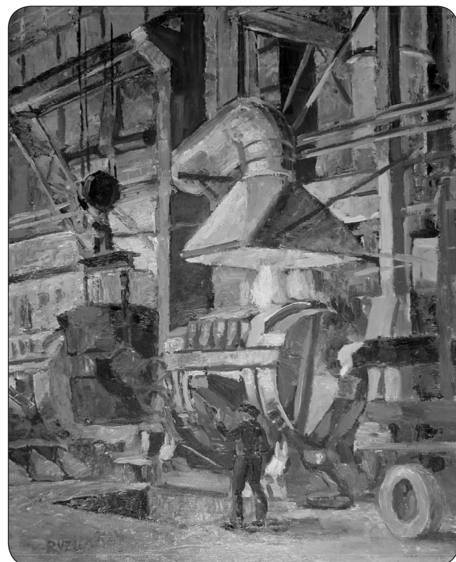
anticiparea suprarealismului.

Ruzicskay György (1896-1993) a avut şansa unei vieţi lungi şi a lucrat până aproape la capătul ei, încât şi creaţia sa este bogată şi mai ales diversă. Pentru el totul însemna schimbare, transformare, în căutarea unor alte şi alte forme prin care voia să exprime dorinţa de adevăr, având în centrul atenţiei omul, fiind convins de efemeritatea şi în acelaşi timp de nesfârşita valoare a existenţei, conştient că binele şi răul – pe care ar fi vrut să-l înlăture – sunt nume schimbătoare ale aceloraşi realităţi, că umbra, inevitabil, va întuneca lumina, că existenţa nu poate fi lipsită de suferinţă. Ruzicskay a început prin a picta figurativ, inspirându-se de la motive din natură, atent să înveţe de la Barát Móric, admirându-i şi pe reprezentanţii Şcolii de la Baia Mare. Călătoria de studiu la München a schimbat definitiv modul de exprimare a lui Ruzicskay care nu va mai reveni la agreabilele modalităţi figurativ-naturaliste şi astfel nici la pictura după motiv. Lucrările sale au imagini încifrate parţial, încercând să propună un statut iconic propriu, pentru a realiza cicluri tematice. Chiar dacă el nu a aderat la suprarealism, era la curent cu noile libertăţi creatoare care se propuneau la Paris.

Ruzicskay György, Compoziţie

Ruzicskay György, Interior de fabrică

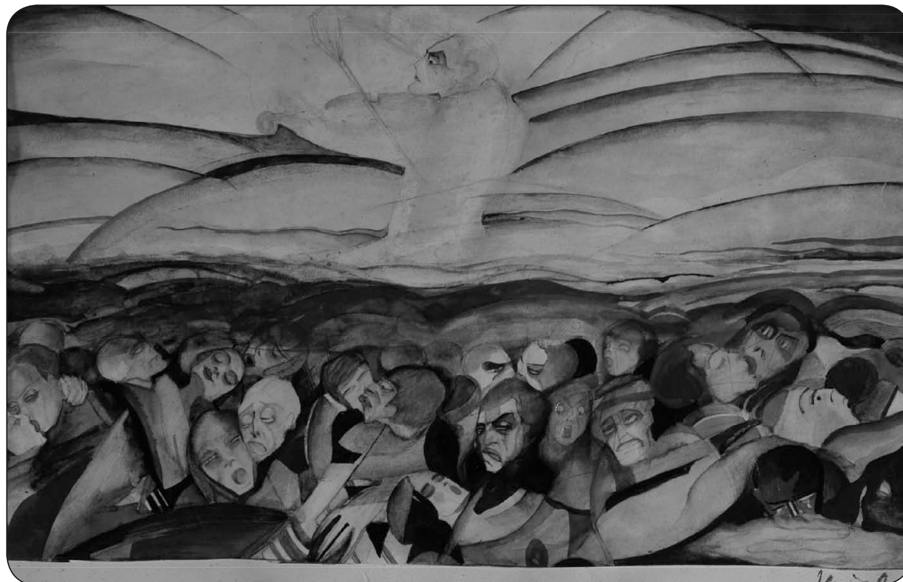
Leon Alex (1907-1944), chiar dacă nu s-a născut la Oradea, s-a format ca artist în oraşul de pe Crişul Repede. S-a întors mereu la Oradea, unde a trăit până în momentul când a fost obligat să meargă în tabere de muncă forţată, până în anul de tragică amintire pentru milioanele de evrei, anul 1944.

Faţă de Tibor Ernö şi Barát Móric, pictori şi profesori de artă, ce nu duceau lipsă de comenzi şi aveau un public constant şi numeros, Leon Alex a învăţat şi şi-a perfecţionat mijloacele de creaţie – desen şi gravură, în special şi mai apoi acuarelă şi guaşă – în cele mai modeste şi grele condiţii materiale. De la început şi-a ales fără ezitare modalităţile de exprimare într-o viziune expresionistă. Lucrările sale, în tehnici grafice pe suprafeţe de mici dimensiuni, cu teme aflate la antipodul concepţiei despre frumos a acelor ce-şi permiteau să cumpere artă, erau expuse mai ales în cluburile unor ziare.

Leon Alex, Sărăcia

Leon Alex era conştient că pentru a se face mai bine cunoscut trebuia să-şi litografieze o parte din lucrări, realizând în acest scop o mapă, pusă în circulaţie pentru vânzare. Va proceda la fel în 1936 cu lucrările expuse în anul 1934, iar din vânzarea celor două mape a reuşit să-şi adune o sumă de bani cu care va pleca la Paris în acelaşi an (1936). Studiază la École Ranson, are fericitul prilej de a-i cunoaşte pe André Lhote (1885-1952) şi pe sculptorul Aristide Maillol (1861-1944). Inginerul Vámos Dezső, primul care l-a ajutat să plece, l-a vizitat şi la Paris[26]. Aici Leon Alex are şansa să-l cunoască şi pe Marc Chagall (1887-1985), să-i arate lucrări, între ei stabilindu-se o legătură sufletească. Leon Alex era apreciat pentru sinceritatea şi autenticitatea lucrărilor sale şi a primit invitaţia de a expune în Scandinavia şi America Latină. Dar un om cu simţul responsabilităţii atât de puternic trebuia să se întoarcă acasă, la Oradea. Vremurile erau tulburi, deja marcate de evenimente tragice, de acţiuni îndreptate împotriva evreilor. Imagini ale foamei, ale prigoanei, ale războiului, cărora le-a dat expresie în viziuni ale catastrofelor, ale morţii, ale înfrângerilor, ale lagărelor, imagini cu îndrăgostiţi, atâtea imagini au pierit în acea vreme care a transpus în realitate viziunea cumplită a lucrărilor lui Leon Alex.

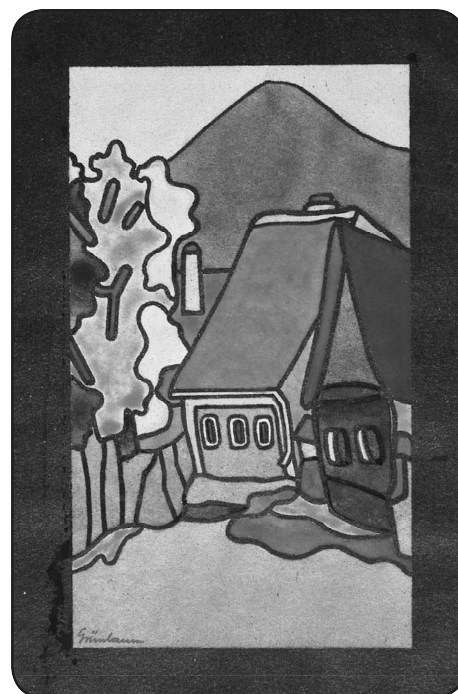

Fleischer Miklos, Judecata

[26] *Szabadság*, 1937 mai 4, p 14; *Nagyváradi Napló*, 1937 noiembrie 4, p 4.

În prima jumătate a secolului al XX-lea au creat la Oradea artişti plastici care s-au bucurat de apreciere în timpul vieţii lor. Cel de-al doilea război mondial a perturbat viaţa artistică, iar marile schimbări de după război au încetinit pe moment viaţa artistică la Oradea. Tibor Ernő, Barát Móric, Leon Alex, Grünbaun Ernő, au pierit, victime ale Holocaustului necruţător. Unii artişti au plecat din Oradea, ca Udvardy Ignác şi Ruzicskay Győrgy în Ungaria sau Irimie la Deva. Alţii au reuşit să supravieţuiască deportărilor, printre ei, **Fleischer Miklós** (1894-1958), care s-a întors la Oradea, devenind profesor la nou înfiinţata Şcoala Populară de Artă, încercând să-şi refacă viaţa, să continue să picteze.

Grünbaum Ernő (1908-1945) s-a născut la Oradea, într-o familie de evrei care, mai ales după moartea tatălui, se zbătea în mari greutăţi materiale. Acest fapt a însemnat pentru Grünbaum Ernő, înzestrat cu talent pentru desen şi culoare, ca studiul în şcoli de formare intelectuală şi artistică să nu fie posibil. A lucrat la început într-un atelier de pielărie, apoi ca tâmplar, pentru ca în cele din urmă, să aibă ocazia de a se angaja la Tipografia „Sonnenfeld" şi să înveţe

Grümbaum Ernő, Peisaj

meseria de tipograf[27]. La Tipografia „Sonnenfeld" a fost prieten şi coleg de muncă cu Leon Alex, dar nu s-a lăsat influenţat de personalitatea puternică şi viziunea expresionistă a acestuia. Se cunosc prea puţine lucrări de Grünbaum, deşi a desenat mereu pentru a-şi perfecţiona mijloacele de exprimare, dar şi pentru a da viaţă trăirilor sale, uneori deosebit de intense, în imagini expuse constant la Clubul Ziariştilor din Oradea. În vara lui 1932 era prezent şi el la întemeierea *Asociaţiei Artelor Frumoase*[28] şi a participat la expoziţiile sale[29]. Perioada războiului nu avea cum să-i fie favorabilă, iar la vârsta de 38 de ani, drumul, ascensiunea îi sunt retezate prin deportarea din mai 1944. Nu s-a mai întors.

Printre artiştii apreciaţi încă de la începutul carierei lor artistice a fost şi **Váradi Albert** (1896-1925), marcat de influenţele simboliste şi ale curentului Art Nouveau, grafician şi gravor delicat, un poet al liniei expresive. A studiat la Budapesta şi până în 1918 a ilustrat deja câteva cărţi. A dorit să participe la viaţa artistică a Oradiei, să ajute la înfiinţarea unei şcoli de artă. În 3 februarie 1919 a fost inaugurată Şcoala de pictură fondată de Barát Móric, Mottl Paul Roman şi Váradi Albert. Váradi Albert a fost şi autor de ex-librisuri foarte apreciate, fiind solicitat adesea să execute asemenea mici lucrări de artă nu numai la Oradea, ci şi la Budapesta, Viena, Paris şi Berlin.

Váradi Albert, Dansatori

Un rol important în viaţa artistică din Oradea, prin grafica sa, dar şi ca pedagog, l-a avut **Mottl Román Paul** (1892-1979), mai ales prin eleganţa, prin calitatea artistică a gravurilor şi a desenelor, a lucrărilor de ex-libris, fiind deosebit de solicitat de iubitorii de carte. Mottl Román Paul i-a îndrumat cu aceeaşi competenţă, răbdare şi seriozitate pe toţi elevii săi, consacrându-se carierei didactice. Cu toate că se implica zilnic în activitatea didactică, care-i acapara mult timp, Mottl a continuat să creeze, participând la prima expoziţie de artă importantă din Oradea, după război, în septembrie 1919, alături de Tibor Ernő, Balogh István, Macalik Alfréd, Pozsonyi Jenö, etc. Expoziţia a beneficiat de un catalog, iar afişul a fost executat chiar de Mottl Román Paul[30].

Mottl Román Paul, conştient de calităţile sale de dascăl, cu entuziasmul tinereţii, pe lângă cursurile la şcoala industrială, a întemeiat în 1920 împreună cu Barát Moric şi Váradi Albert o şcoală de artă de vară. considerată o „piatră de temelie pentru o colonie de pictură". În anul 1932, devine membru al Asociaţiei Artelor Frumoase, participând la întemeierea ei[31], fiind prezent cu lucrări în expoziţiile Asociaţiei Artelor Frumoase, organizate anual. În 1931, participă din nou la înfiinţarea unei Şcoli de Artă, condusă de Mikes Ödön, Pozsonyi Jenő[32]. Lucrările sale au fost prezente şi în Expoziţia tinerilor artişti, organizată în 1933[33]. mai târziu, după război, a fost ales preşedinte al Sindicatului artiştilor plastici[34]. În acelaşi an, 1945 s-a înfiinţat la Oradea Şcoala Populară de Aartă, la organizarea căreia a participat şi Mottl Román Paul, numit director al acestei prestigioase instituţii de artă. Mottl Román se va implica în această activitatea vreme de 20 de ani, cu răbdarea şi rigoarea sa binecunoscută. În tot acest timp a continuat să creeze, să expună, iar în anul 1964, anul pensionării,

[27] Fehér Dezső, *op.cit,.* p 193

[28] *S-a înfiinţat Asociaţia Artelor Frumoase*, în *Nagyvárad,* 1932 iulie 26, p 2.

[29] *Erdélyi Lapok*, 1932, decembrie 6, an I, nr. 275, p 4; *Nagyvárad*, 1934, aprilie 15, p 4*; Erdélyi Lapok,* 1934 martie 31, p 4.

[30] *Azi se deschide expoziţia pictorilor orădeni*, în *Nagyváradi Napló*, 1919, septembrie 7, p 2, Mottl a realizat afişul expoziţiei.

[31] *S-a înfiinţat Asociaţia Artelor Frmoase*, *Nagyváradi Napló*, 1932 iulie 26, nr. 168, p 2; *Erdélyi Lapók*, 1932, an I, nr. 275, p 4.

[32] *Nagyvárad*, 1931, octombrie 18, p 9: Şcoala de artă de la Oradea condusă de Mikes Ödön, Pozsonyi Jenő, Mottl Paul Román.

[33] *Expoziţia Artiştilor tineri din Oradea*, în *Gazeta de Vest*, 1933, noiembrie 5, p 5. „*Roman Mottl a fost remarcat acum câteva luni de Asociaţia internaţională de grafică mică şi ex-libris. A participat cu 30 de lucrări linogravuri şi xilogravuri). Dl. Roman Mottl a fost premiat şi a reprezentat România la expoziţia internaţională din America*"; *Erdélyi Lapok*, 1933, octombrie, 19, an II, nr. 236, p 9;*Nagyváradi Napló,* 1933, noiembrie, 5, p 5.

[34] Gabor Dénes, în *Könyvtár*, 1977, Művelődés 1977.

a reluat şi executarea de ex-librisuri.

Földes Imre (1881-?) s-a născut la Budapesta, unde şi-a făcut şi studiile, continuând la Şcoala Superioară de Desen, apoi la Berlin. Preocupat de adâncirea profesionalismului în realizarea de afişe, a făcut călătorii de studii, la început în Italia. A fost, de altfel, cunoscut mai ales ca grafician, autor de afişe, dar a pictat şi în ulei. A venit la Oradea şi a lucrat ca proiectant în atelierul grafic al Tipografiei Sonnenfeld. Pentru puţină vreme, a condus tipografia *Helikon* din Timişoara, dar s-a întors la Budapesta, fiind apreciat pentru afişele sale de valoare europeană[35].

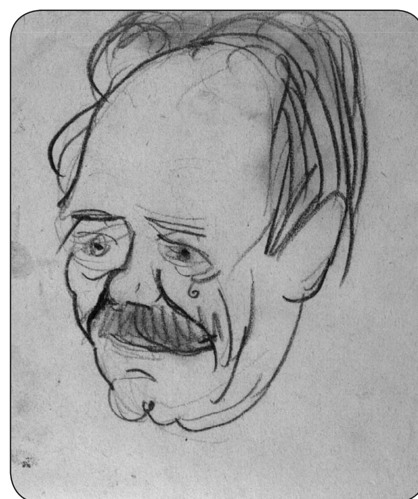
Karácsony Géza (?-?) este considerat primul sculptor care a lucrat la Oradea. A venit de la Budapesta, atras de interesul locuitorilor oraşului pentru artă.

Expoziţia sa de debut la Oradea, a avut loc în anul 1909, în restaurantul Bazar[36] şi de atunci şi până la plecarea sa în Ungaria, în 1920, Karácsony a avut aicio intensă activitate expoziţională. Karácsony Géza a fost solicitat să realizeze şi lucrări de monumente funerare, primind comenzi de la familiile cele mai de vază din Oradea.

Kara (Kronn) Mihály (1892-1961) a studiat sculptura la Academia de Arte din Budapesta, apoi la Academia din Florenţa. Sculptorul Kara Mihály a fost un om activ şi s-a implicat în viaţa culturală a oraşului Oradea, prima semnalare a prezenţei sale la Oradea datând din 1911, când participa la o expoziţie de grup[37]. Regăsim numele său în presă abia în noiembrie 1920, când face parte din grupul de artişti care au propus deschiderea unei Şcoli de artă decorativă cu ateliere de pictură decorativă, decoraţiuni interioare, ceramică, grafică, plastică mică, aliaje[38]. Kara Mihály a devenit sculptorul oficial al Casei regale de la Bucureşti şi a creat două monumente la Oradea, al regelui Ferdinand şi al reginei Maria.

După 1930 pleacă în Serbia unde va lucra cu sculptorul Mestrovici, stabilindu-se apoi în Palestina. Se stinge din viaţă la Haifa.

După sfârşitul celui de-al doilea război mondial are loc o reanimare a artelor plastice la Oradea, atât de variată, de interesantă, de intensă, până la începutul deceniului al V-lea. Îşi continuă activitatea Macalik Alfred (1888-1979), una dintre cele mai prezente personalităţi artistice în perioada interbelică. A preferat în continuare un limbaj ancorat în figurativ, o pictură după motiv, fără tensiuni şi contraste, dar filtrată prin viziunea sa panoramică. Mottl Paul Roman (1892-1979) desenator de mare rafinament, cu vocaţie de profesor, a avut un rol important în întemeierea Şcolii Populară de Artă în anul 1947, invitându-l să-i fie alături pe Balogh István (1890-1956), despre care intelectualii interbelici afirmau că era cel mai mare miniaturist al Ardealului. De altfel, la Şcoala Populară de Artă activau şi alţi creatori valoroşi din Oradea: Macalik Alfred, Fleischer Miklos (1894-1958), pictor care a avut şansa să se întoarcă din lagărele de exterminare naziste, dar şi tineri artişti care au sosit rând pe rând la Oradea după absolvirea institutelor de artă din România. Numărul lor devenea tot mai mare, se alăturau celor care participaseră la expoziţiile colective şi personale înainte de război: Macalik Alfred, Balogh István, Fleischer Miklos, Mottl Paul Roman, Vanyai Imré, Mathé Iosif, Szabó Joszéf. A venit la Oradea Iosif Fekete (1903-1979) al cărui nume era deja cunoscut. Elev al lui Paciurea la Şcoala de arte Frumoase din Bucureşti, în perioada interbelică şi-a legat numele de făurirea unor însemnate opere de artă monumentale între care, în primul rând, *Monumentul aviatorilor*, *Monumentul Horia, Cloşca şi Crişan* din Alba Iulia (1937), *Monumentul Alexandru Sahia* din comuna Mănăstirea (1939).

Kara Mihaly, Mikes Ödön

În jurul anului 1950 şi imediat după această dată au venit la Oradea tineri absolvenţi care se vor afirma ca artişti consacraţi, de mare valoare de-a lungul timpului. **Traian Goga** (1917-1989), absolvent al Academiei de Artă din Bucureşti, a sosit la

---

35 Fehér Dezső, *op. cit.*, p 193

36 Fehér Dezső, *op. cit., p 191*

37 *Nagyváradi Napló*, 1911, decembrie 13, an XIV, nr. 284, p 7.

38 *Szabadság*, 1920, noiembrie 20, an XXXXVII, nr. 249, p 4.

Oradea în 1945. Spirit activ, a avut un rol important în viaţa artistică orădeană, nu numai ca profesor la Liceul de Artă, fiind preşedintele U.A.P. Bihor vreme de mulţi ani. Pânzele de atunci reţineau imaginea unor ample întinderi, cu îndepărtate şi evocatoare orizonturi. Sobră, chiar gravă, gama cromatică era dominată de brunuri calde, învăluind tandru toate elementele cadrului, coerent şi cu frapări echilibrate, discursul plastic releva virtuţile unui limbaj făurit cu discernământ, în anii petrecuţi sub îndrumarea lui Camil Ressu la academia bucureşteană de arte frumoase absolvită în 1945.

Coriolan Hora (1917-1992) şi-a câştigat repede un loc însemnat în arta plastică românească. A studiat pictura la Institutul „Ion Andreescu" din Cluj-Napoca (1948-1950) şi a avut şansa aprofundării meşteşugului la Institutul „I. E. Repin" din Leningrad.

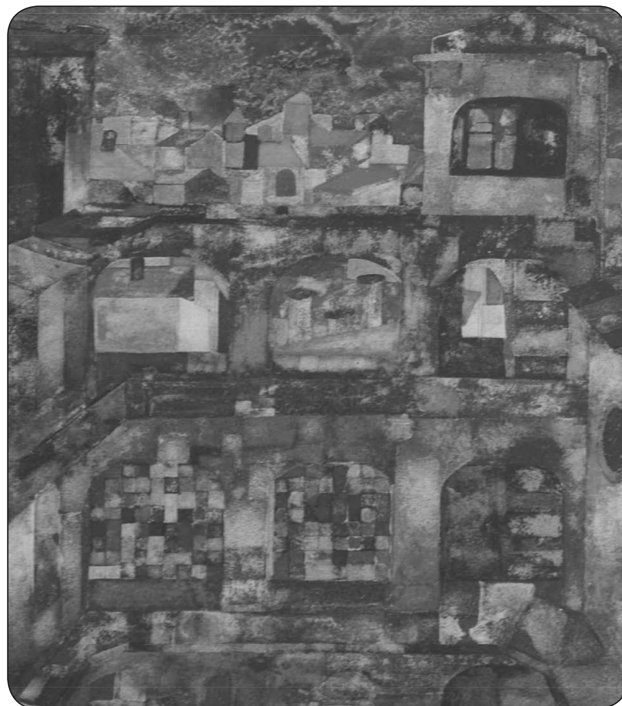

Traian Goga, Câmpenească

Viziunea sa creatoare era dominată pe atunci de eposul monumental, tablourile sale – unele de mari dimensiuni – emanau forţă, o tensiune deosebită, exprimând un omagiu adus muncii, omului surprins în timpul unor activităţi, aveau un sens viguros constructiv. În 1966 Hora a venit în faţa publicului cu o expoziţie personală. Simţea că se încheiase o etapă, că venise timpul decantărilor, al sintezelor, al simplificării formale. Hora le conferea peisajelor sale, solid construite şi un aspect decorativ datorită jocului de porţiuni diferit valorate, liniilor şerpuitoare, alternării de variate forme şi vibraţii lirice.

În 1978 Hora a făcut o călătorie de studii în Cuba şi Spania. Întâlnirea cu gravitatea artei vechilor indieni, cu cultura sud-americană, dar mai ales cu creaţia marilor artişti spanioli şi cu oraşul Toledo, văzut şi prin pictura lui El Greco, a avut un impact deosebit asupra creaţiei lui Hora.

Mottl Roman (1921-1991), fiul lui Mottl

Roman Paul, a fost un artist ce a dat o importanţă deosebită compoziţiei în ansamblu, fiind însă atent şi la toate detaliile ei, la toate amănuntele regiei, chiar şi în ultima etapă a creaţiei sale, când totul părea că se iveşte uşor şi spontan. El şi a început studiile într-o manieră riguroasă, avându-i ca profesori în anii adolescenţei pe Macalik Alffred şi Barat Moricz. Grafician de mare valoare, folosindu-se de posibilităţile oferite de monotipie, linogravură, litogravură, va realiza şi lucrări remarcabile în tempera şi acuarelă. Peisaje, naturi moarte şi flori, portrete, dar şi icoane pe lemn ori pe sticlă – au fost temele pe care Mottl Roman le-a dezvoltat folosindu-se, după cum spunea chiar el, de „izvorul nesecat" al spiritualităţii populare.

Aurel Pop (1921-2004), a absolvit Academia de Arte Frumoase din Bucureşti în 1947 avându-i profesori pe pictorii Jean Al. Steriadi şi Nicolae Dărăteu, dar a fost şi bursier la Academia de Artă din Budapesta unde a studiat cu pictorul Szönyi

Aurel Pop, *Case vechi*

István. În 1950 a revenit la Oradea, fiind profesor între 1951-1957 la Şcoala Populară de Artă. Într-un interviu în ziarul Crişana din 1980[39], Aurel Pop afirma că „(…). Mi-am dat definitiv seama că în pictură eboşa nu are valoare. Un tablou trebuie construit, elaborat cu trudă şi întotdeauna terminat (…). Iubesc îndeosebi peisajul, natura statică, portretul, greu de realizat şi prefer culorile reci neomiţând tonurile calde. Un tablou trebuie imaginat muzical, ca o simfonie armonios concepută şi într-o anumită tonalitate (…)".

Mihai Tompa (1936-1983): Deşi născut la Turda, după absolvirea Institutului „Ion Andreescu" din Cluj în 1956 s-a stabilit la Oradea, la început fiind instructor la Casa Creației Populare, apoi din 1960 profesor la Liceul de Muzică şi Arte Plastice, până la sfârşitul vieții. Privind retrospectiv creația lui Mihai Tompa se poate observa că, indiferent de perioadă, un accent expresionist, mai puțin sau mai mult voalat, marchează constant opera sa, iar agresivitatea ori tensiunea angulară a liniilor şi asociațiilor cromatice, uneori gata să explodeze, apar frecvent după momente şi soluții de aplanare ori de aparente înăbuşiri ale conflictelor interioare. Astfel, tablourile se vor supune, în mod egal, naturii exigențelor motivului ales, real, dar şi exigențelor „motivării" de a crea, deci stărilor sufleteşti în aflarea acelui „peisaj interior", ochiul său fiind deschis asupra propriei sale vieți, iar urechea sa aplecată spre vocea cerințelor interioare.

Mihai Tompa, *Peisaj*

Ioan Kristófi (n.1925) a venit la Oradea după absolvirea Institutului de Artă „Ion Andreescu" din Cluj, în 1959. Privindu-i lucrările retrospectiv, putem spune că lumea dinafară, realitatea obiectivă a rămas pentru Kristófi o certitudine, un punct de pornire în realizarea imaginii care a trecut, apoi, prin diferite faze, senzațiile din fața motivului fiind supuse, cu timpul, unui proces de decantare. De la o pictură în tonuri mai închise, sobre uneori aproape monocrome, a trecut la un colorit mai cald, fără să renunțe la tonalitățile potolite şi la lumina blândă,

Kristóffi Janos, Peisaj orădean

[39] Teodor Crişan, *Convorbire cu pictorul orădean Aurel Pop,* în *Crişana*, 15 octombrie 1980, p. 2

de cele mai multe ori difuză. Aşa cum nu cred să fi ridicat vreodată tonul într-o conversaţie, nu a folosit niciodată culori prea intense, încercând în numeroase tablouri o valoare a tonurilor mai crude prin griuri fine. A preferat legătura sigură cu tradiţia, modalităţile figurative de transfigurare a realului, a concretului.

Lucrările lui **József Bartovics (-)** s-au remarcat în expoziţiile judeţene prin decantarea formelor, prin deformări expresive, prin sonorităţile puternice ale culorilor. Nu a părăsit contactul cu realul dar evoluţia sa evocă preocupările pentru obţinerea unor efecte picturale puternice, prin ritmul sincopat al formelor. Bartovics a fost preocupat de arhitecturarea energică a imaginilor, construcţiile sale plastice punând în evidenţă soliditatea desenului, ce relevă un temperament voluntar, viziunea sa sintetizatoare, vizibilul nefiind restrictiv, dar culorile au sonorităţi adânci.

Kiss Alexe (1938-2005) a sosit la Oradea în 1965, la un an de la absolvirea Institutului „Ioan Andreescu" din Cluj, fiind considerat un înnoitor al picturii orădene. Expoziţia personală din 1975 deschisă la Oradea confirma necesitatea acestui artist de a investiga, de a găsi noi forme plastice şi noi tehnici, în acord cu fantezia sa creatoare, cu nevoia sa de construcţie, de acţiune. Compoziţiile sunt eliberate de atributele descrierii sau ale enunţului anecdotic, interpretarea datelor vieţii având loc printr-un limbaj pur plastic. Pentru aflarea unor forme expresive, artistul investighează natura, mai curând viaţa, dar cel mai adesea tabloul devine locul rezolvărilor unor contradicţii lăuntrice, formele născându-se din dezlănţuirea energetică (gestuală) căreia, însă, i se asociază voinţa de organizare raţională, de elaborare, caracteristică şi necesară unui explorator în lumea formelor plastice.

Creaţiile lui **Fux Pál** (n.1922) s-au bucurat încă de la începuturile sale artistice de aprecierea cunoscătorilor de artă aducând în expoziţii un timbru personal, datorat imaginaţiei sale fertilizatoare. Până la plecarea sa în Israel, în 1972, Fux a fost şi scenograf la Teatrul de păpuşi din Oradea, unde a adus un suflu proaspăt, o viziune modernă în spectacolele pentru copii, având succese în Europa la expoziţia teatrelor de păpuşi de la Dresda în Germania. A semnat şi scenografii, dar a ilustrat de-a lungul timpului cărţi de literatură, mai ales de poezie, fiind cunoscut şi ca autor a unor reclame şi lucrări de artă aplicată, unde se observă amprenta unui vizionar. Multe din lucrările sale se înscriau într-o notă expresionistă, erau străbătute de o tensiune care avea darul de a-l smulge pe privitor din comodităţile în care omul are tendinţa de a se feri de bântuirile neliniştitoare, de întrebări incomode.

Fux Paul, După masă

Kádár Zoltan (n.1935) În expoziţiile judeţene din Oradea puteau fi văzute şi lucrările graficianului Kádár Zoltan. A absolvit Institutul de Artă „Ion Andreescu" din Cluj, secţia grafică, în anul 1962, lucrând apoi la Teatrul de Păpuşi din Oradea. Dacă la început era surprinsă o notă de lirism, iar cu timpul şi-a făcut apariţia neliniştea, tensiuni care se înscriu apoi în raporturile formale, au apărut schimbări de optică, de tematică, mai ales după 1970.

Lucrările **Anei Maria Barbonța** (n. 1935) au fost create sub aripa învăluitoare a lirismului, a libertăţii visării, a dorului de ceva fără de care existenţa noastră nu este împlinită.

Din 1958 a expus ani de-a rândul la expoziţiile judeţene din Oradea. Lucrările din ciclul *Arlechin pe plajă*, au însemnat un moment important în creaţia sa, prin nota optimistă, prin echilibrul compoziţional, deşi ele sugerau spaţii ample, deschise. Privindu-le, ai impresia că acolo, pe malul mării, au loc ritualuri consacrate soarelui, includ o poezie ce ţine de mitologia greacă, de începuturile lumii, de Arcadia imaginată, dorită de Ana Maria Barbonța.

Francois Pamfil (n.1940) şi-a desfăşurat o mare parte a activităţii creatoare la Oradea. Personalitate complexă, a avut un drum distinct în

François Pamfil, Omagiu memoriei lui Garcia Lorca

arta orădeană. Suportul conceptual a lucrărilor sale era acela al instituirii unei realităţi cu încărcătură semantică şi emoţională mai densă decât cea a scenei stop-cadru (cum apare adesea, dar numai aparent) dintr-un proces în curs, pornind totdeauna de la realitatea concretă şi valorificând experienţa personală şi culturală. Mijloacele de expresie tindeau către o nouă picturalitate, mizând pe eleganţa caligrafiei lapidare şi pe concentrarea câmpurilor cromatice în două sau trei dominante.

Înzestrat cu o inteligenţă şi o cultură care-l definea ca pe un artist intelectual, s-a impus şi ca un critic de artă ce avea condei cu temeinice cunoştinţe de istoria şi teoria artei. Nici o temă nu era abordată fără să fie trecută prin filtrul experimentatorului, al cunoscătorului de artă, fără să o îmbibe de intelectualitate.

Szabo Barna (n.1935) a fost un grafician sensibil, prezent constant pe simezele expoziţiilor oradeane. A fost scenograf la Teatrul de păpuşi din Oradea, care după cum considera chiar el i-a influenţat şi creaţia grafică, în special în tehnica linogravurii, în modalităţi figurative, remarcate în cronicile expoziţiilor anuale. Dorea să imprime în lucrările sale tensiuni, o dinamică compoziţională, să sugereze o atmosferă prin raporturile formale.

Jakobovits Miklós (n.1936). În 1959, după absolvirea Institutului de Artă „Ion Andreescu", a venit la Oradea şi vreme de 2 ani a lucrat ca scenograf la Teatrul de Stat. A urmat apoi o perioadă de care îşi aminteşte cu plăcerea şi mândria celui care ştie că a realizat ceva valoros, nu numai ca artist. Se organiza atunci Muzeul Ţării Crişurilor în noul sediu, Palatul Baroc, şi era nevoie de cunoscători de artă, care să îmbogăţească colecţiile muzeului cu valori de artă universală şi românească.

Semnificativă pentru demersul său a fost exprimarea tot mai laconică, ajungând cu timpul la esenţializare, dominată de preocuparea de a epura conţinutul de tot ce i se părea inutil. Jakobovits a ales să subordoneze inteligenţei şi raţiunii elanurile sensibilităţii, valurile emoţiei, dar să nu o rupă cu rădăcinile ancestrale, să nu întrerupă acel şuvoi care vine din adâncurile fiinţei noastre, ceea ce înseamnă concentrare, dar şi deschidere spre valoare. De aceea consideră el că nu este un pictor abstract şi se referă la *meta-realitate*, ordonarea emoţiei nefiind decât o modalitate de a o face mai perceptibilă, mai frumoasă din punct de vedere plastic.

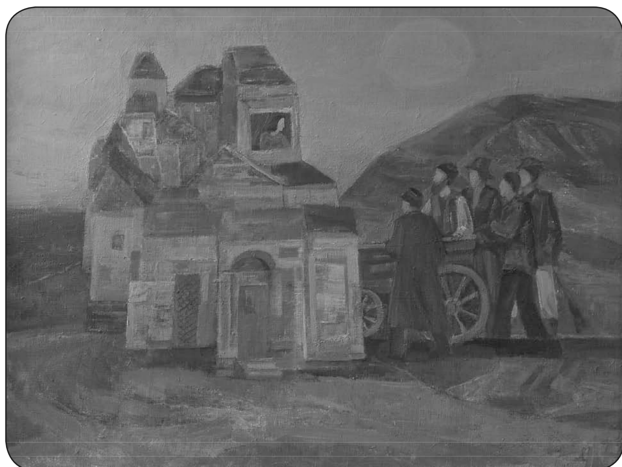

Jakobovits Miklós, Materie magică

Farkas József (n.1936) a avut o activitate artistică multilaterală, fiind sculptor, grafician, dar şi autorul unor lucrări decorative. Într-un interviu din 1973 el mărturisea că se consideră în primul rând sculptor, dar pentru a-şi crea lucrările de sculptură avea nevoie de numeroase desene, schiţe, detalii. Dintre materiale lemnul îi era cel mai aproape[40].

Încă din anii de studiu **Bölönyi Vilmos** (n.), era cunoscut ca un pasionat adept şi priceput mânuitor al tehnicilor gravurii în metal. Dar, la câţiva ani după

[40] Köteles Pál, *Farkas József*, în Faklya, 25 noiembrie 1973, p. 3

Gheorghe Gherman, Întâmpinare

absolvirea institutului, o expoziţie personală îl înfăţişa având o pasiune nouă, culoarea. O organizare logică a câmpurilor dedusă din marea lecţie a artei lui Klee, o respiraţie discret lirică, precum şi buna întrebuinţare a desenului, atât a celui de sugestie figurativă cât şi a grafismului în sine, recomandă canoanele tânărului artist.

Gheorghe Gherman (n. 1948), absolvent al Institutului de Artă „Ion Andreescu" din Cluj, în 1973, a fost remarcat încă de la debut pentru calităţile sale de constructor al formelor plastice investite cu inteligenţă şi multă sensibilitate, desenul său fiind proces mental dar şi gest expresiv. Imaginile au avut întotdeauna un corespondent în realitatea familiară artistului, numai că interpretarea realului este depăşită de sensibila stăpânire a liniei, de prezenţa unei mitologii personale, ceea ce a făcut ca atmosfera, poezia, sugestia psihologică, lumina, culorile să ajungă dincolo de tema obiectivă propriu-zisă. Întâlnim de-a lungul timpului, aproape aceleaşi teme în creaţia sa, compoziţii în peisaj, natură statică dar mai ales peisaje create printr-un funciar ataşament faţă de natură, într-o generoasă desfăşurare panoramică, cu un aer rural, dar în care nu se insinuează nici un atribut pitoresc al realităţii.

Pe **Aurel Roşu** (n.1948) tocmai ambiţia de se fi smuls din mrejele până la un moment dat tentante ale modelelor din atelier, unele chiar la îndemână, dorinţa de a-şi afirma timbrul propriu, l-a ajutat să-şi afle un drum al său. Această dorinţă de a-şi afla un anume specific al demersului plastic i-a permis o detaşare de maeştrii săi de până atunci. Forţa evocatoare rezidă în primul rând în capacitatea artistului de a recrea lumea interioară din elementele ei disparate. De fiecare dată aceste elemente sunt subordonate întregului. În unele lucrări renunţă aproape total la anecdotic, punând în discuţie o iconografie a semnelor tradusă în structuri abstracte, unele de extracţie temperat expresionistă, cu nelinişti existenţiale, altele ascunse într-o undă de umor, disimulate sau făcând aluzie la o luare în posesiune a realităţii pentru a-i descifra intimitatea structurii logice, la sublimarea operată asupra imaginii, până la valoarea de semn.

Aurel Roşu, Iarna

Ovidiu Budurean (n.1952), discret ca prezenţă, fără manifestări zgomotoase, deloc preocupat să teoretizeze în jurul artei sale, a absolvit Institutul de Arte Plastice „Ion Andreescu" din Cluj, secţia pictură, în 1976. Îmi amintesc lucrările expuse de el în primii ani după absolvirea institutului, în culori puternice, predominând cele primare, îndeosebi albastrul şi roşul, alburi luminoase preferând figurativul sintetic, cu formele conturate perfect, pensulaţia nervoasă subliniind energic liniile ferme, chiar dacă erau ascunse în pasta densă.

După dialogul fructuos cu profesorul său clujean, Paul Sima, în universul picturii, plăcerea de a pătrunde în lumea mirifică a culorilor a devenit tot mai puternică, exprimându-se fără inhibiţii, fascinat de posibilităţile nelimitate de a transmite stări, sen-

timente, momente de meditaţie.

Maria Urszinyi (n.1949), absolventă în 1976 a Institutului „Ion Andreescu" din Cluj-Napoca, a fost remarcată încă din anii studenţiei ca o pictoriţă care iubeşte culoarea, făcând din actul de creaţie un mod de a exista. A creat o sinteză personală între formă şi culoare, încărcată de vitalitate, respectând „motivul" pictural, animat de pulsaţia vieţii, pentru că, pentru ea el înseamnă şi eveniment existenţial. Dar este în egală măsură şi o desenatoare care fascinează, linia fiind marcată energic, adesea convertită în culoare – prin intuiţia expresivităţii dorite de ea. Picturile sale se apropie adesea de arta naivă prin sinceritatea lor – deşi e departe de aceasta prin stăpânirea meşteşugului – picturalitatea fiind identificată în spaţiul cotidianului.

Elena Kruch (n), absolventă a Institutului de Artă „Ion Andreescu" din Cluj-Napoca în 1977, soţia sculptorului Nicolae Kruch şi-a deschis prima sa expoziţie personală încă în anul următor. Expunea atunci peisaje şi naturi moarte, afirmând primatul culorii în exprimarea plastică. Deşi lucrările se înscriau în figurativul lizibil, păstrând contactul direct cu realul, spaţiul lor plastic era re-organizat în vederea unei expresivităţi picturale autonome.

Hortensia Mottl (1920-?), era o prezenţă constantă în expoziţiile judeţului cu lucrări de grafică, apreciate în special pentru decorativismul lor. Atrasă de desen, a lucrat ca desenator tehnic la Budapesta, apoi la Oradea, unde a venit după ce s-a căsătorit cu Mottl Roman, în 1948. La Oradea, contribuie la înfiinţarea Cooperativei de artă decorativă, unde a şi fost vreme de 8 ani director tehnic. Nu a abandonat însă prima sa pasiune, participând din 1952, an de an, la expoziţiile artiştilor plastici orădeni, cu lucrări de grafică.

În lucrările de grafică ale lui **Nistor Coita** (n -), adeseori echivalenţele plastice iau forme ciudate prin detaliile anatomice umane si animaliere ce par nişte fiinţe ambigue fabuloase, într-o mişcare plină de vervă şi metamorfozate continuu, printr-o acţiune concomitentă a mai multor „cîmpuri de tensiune", ce se vor eliberate, pornite dintr-o simultaneitate de stări, prin dramatice juxtapuneri, prin dezmembrare şi recombinare, surprinse, ca într-un film de animaţie, cu uimire şi cu o curiozitate uneori amuzată de însuşi creatorul lor. Scrutarea necunoscutelor universului interior, contemplarea misterelor naturii şi ale creaţiei presupune o libertate fără complexe a gestului de creaţie, „totul fiind posibil, atâta vreme cât creaţia este posibilă".

Iosif Fekete (1903-1979) a devenit repede cunoscut în lumea culturii şi a artei din România, în primul rând prin *Monumentul aviatorilor* din Bucureşti, realizat în 1928-1929 împreună cu Lydia Kotzebue, apoi *Monumentul Horia, Cloşca şi Crişan* din Alba Iulia (1937), prin colaborarea cu arhitectul Octavian Mihălţianu, *Monumentul Sahia* (1939) din comuna Mănăstirea. Este autorul şi a altor monumente: *Bustul lui Mark Twain* (parcul Herăstrău, Bucureşti), *Bustul Dr. Petru Groza* (în oraşul Ştei, judeţul Bihor), *Bustul lui Iosif Vulcan* (1964) şi *Monumentul Nicolae Bălcescu* (1968) din Oradea. Iosif Fekete a donat un număr mare de lucrări Muzeului Ţării Crişurilor din Oradea, unde s-a stabilit după 1950, având un rol important în coagularea unei vieţi artistice active, de calitate, fiind un timp preşedintele U.A.P. din Oradea. A stăpânit cu o mare siguranţă tehnicile sculpturii, expoziţia retrospectivă din 1979 punând în lumină disponibilităţile sale artistice, de la realismul viguros, prezent mai ales în lucrările de tinereţe, până la forme gravi-abstractă din ultima perioadă, la care a ajuns prin stilizări succesive.

Printre artiştii care s-au impus, nu numai în creaţia orădeană, a fost **Rodica Stanca Pamfil** (1936-2005) ale cărei sculpturi au atras atenţia criticii încă din 1955, când a termiant Facultatea de Geologie-Geografie din Cluj. Ea a absolvit apoi în 1963 şi Institutul de Artă „In Andrescu", secţia sculptură, dar era deja un artist matur, stăpân pe o gamă largă de mijloace de expresie. A avut vocaţia monumentalului, realizând compoziţii şi portrete de mari dimensiuni, la început modul de a trata materialul amintind de structuri geologice. După 1967, Rodica Stanca Pamfil va pune accent în lucrările sale pe o logică a structurilor primare, pe perenitatea formelor naturale ale materiei, pe ritmul volumelor care condensează mişcarea generată de dezvoltarea în spaţii diverse, în timp ce suprafaţa dobândeşte efecte de remarcabilă mobilitate (*Avânt*, aluminiu inoxidabil, 1971, amplasat în zona de vest a Oradiei)[41].

---

[41] Idem, *Rodica Stanca Pamfil,* în *Familia*, nr. 3, martie 1977, p. 13

Rodica Ungureanu (n.1940) şi-a aflat repede propriul drum, fiind autoarea unor admirabile compoziţii monumentale – multe pe tema *Maternităţii*, a exploatat ingenios raportul dintre plin şi gol[42], cele mai izbutite soluţii derivând din armonioasa îmbinare a elementelor formale şi tensiunea de ansamblu, într-un sens al verticalităţii, cu tandreţea gestului ce conţine eleganţă, rafinament (*Maternitate, Înger*)[43]. Este şi autoarea unor apreciate basoreliefuri (maternităţi, cupluri, totemuri), tot mai stilizate, până la sugerarea unor tensiuni, întrepătrunderi, tendinţe contrare. A preferat lemnul pentru a-l transforma în opere de artă, cu o particulară ştiinţă a îmbinării planurilor curbe cu acelea în unghiuri drepte, a punerii în valoare a vieţii materialului.

Îi amintesc de asemenea pe: **Mathe Jozsef** (1907-?) care s-a manifestat creator încă în perioada interbelică, expunând pentru prima oară în 1932, la Salonul de artă a tinerilor din Oradea. A învăţat să sculpteze vreme de cinci ani cu sculptorul Kara Mihaly. A expus şi la Bucureşti, în 1942 la Szeget, la Budapesta. După cel de-al doilea război mondial a continuat să lucreze la Oradea, fiind prezent în expoziţiile judeţene; **Szabó Jozsef** (1907-?), ca şi confratele său de breaslă Mathe Jozsef a fost (între 1925-1927) elevul lui Kara Mihaly. În 1927 a fost admis la Academia de Arte Frumoase din Budapesta, fără să poată începe studii academice de artă. A aprofundat totuşi studiul desenului, făcând numeroase lucrări având ca temă corpul uman la Şcoala de pictură a lui Vaszary János, la Budapesta; **Lechner Iulia** (-) a cărei sculptură pornind de la figurativ a ajuns să aibă calităţi decorative, cu forme stilizate elegant, incluzând în îmbinările lor căldura feminină.

Printre cei care s-au impus în cadrul artei româneşti se aflǎ **Marta Jakobovits** (n.1944). După absolvirea Şcolii Tehnice de Arhitectură din Oradea (1961-1964), pentru că marea sa pasiune era arta a studiat între 1965-1971 la Institutul „Ion Andreescu" din Cluj-Napoca, secţia ceramică. A urmat apoi sute de participări la expoziţii colective, a organizat expoziţii personale, dintr-o dorinţă imensă de a comunica ceva semenilor săi. De la început preocupările Martei Jakobovits s-au îndreptat spre două direcţii, ale căutărilor expresiv formale şi cele ale artei decorative şi utilitare. A renunţat la reprezentarea figurativă în favoarea formelor tot mai apropiate de cele din natură, impregnate de semnele, de semnalele datorate credinţei sale în ceea ce este sacru în noi, în natură. A continuat să lucreze pe cicluri, pe familii de forme ce sugerează diversitatea şi continuitatea, eternitatea. Tocmai pentru că priveşte natura ca pe o criptogramă plină de semne, artista începe demersul creator de la regulat la inform şi expresiv, sau de la abstracţiune la informal.

Josefina Fekete Orban (-) a lucrat la Oradea până la plecarea sa în Belgia. Atât sculpturile cât şi plăcile plăcile de ceramică sau compoziţiile în alb-negru, demonstrau disponibilităţile artistei pentru diferite genuri şi însemnau mai mult decât nişte prestigioase şi elegante exerciţii la diferite instrumente, dacă remarcăm că există aici un numitor comun al plăcerii unor stilizări graţioase, al pasiunii unor forme simple epurate, atât în sculpturi cât şi în lucrările de grafică, de cele ce le-ar putea scoate din ecuaţia echilibrului lor oarecum impersonal şi esenţial decorativ.

Cornel Durgheu (n.1945) este cunoscut mai ales prin monumentele sale din Oradea şi din judeţul Bihor, despre care Viorel Horj, poet şi comentator sensibil al vieţii cultural artistice din Bihor scria: „consecvent sieşi, deschis spre o tematică predilectă inspirată din istoria noastră naţională n-a traversat experienţe artistice radicale, nu şi-a destructurat imaginea din dorinţa de a fi modern cu orice preţ, ci şi-a adăugat pe temelia unei formule artistice constante, uşor recognoscibile, noi nuanţe expresive"[44]. Revenind la lucrările monumentale, observăm că este vorba de portrete, *Avram Iancu* (Oradea, 1995 şi în Salonta, 2002), *Horea*, Marghita (1996), *Monumentul Martirilor Ciordaș și Bolcaș*, Beiuş (1994), compoziţia *Monumentul eroilor pompieri*, Oradea (1996), dar şi alte busturi, *Alexandru Roman*, Auşeu, judeţul Bihor (1998), *Teodor Neş*, Salonta (2001), *Bustul Mitropolitului Nicolae Bălan*, Sibiu (2002) etc.

În jurul anului 1980, a apărut la Oradea o nouă generaţie de artişti – mulţi absolvenţi ai Institutelor de artă din Cluj-Napoca şi Bucureşti, după ce fuseseră elevii Liceului de Artă din Oradea, unde

---

42 Idem, *Artiști orădeni*, Ed. Meridiane, 1983, p. 23

43 Maria Zintz, Catalog Expoziţia personală Rodica Ungureanu, Muzeul Ţării Crişurilor, Oradea, 1981

44 Viorel Horj, Oradea, martie 1996

îi avuseseră profesori pe pictorii de mare forţă creatoare Traian Goga şi Mihai Tompa. Perioada anilor ’80 devenea tot mai critică sub aspectul libertăţii creatoare. Dar căutările plastice atât de fervente datorate unor legături mai permisive cu Occidentul, cu marea artă europeană, nu mai puteau fi eliminate. Tinerii artişti, numeroşi la Oradea, au adus cu ei un spirit de frondă. Ei îşi afirmau direct dorinţa de a exprima ceea ce simţeau şi ceea ce gândeau în faţa zăgazuri impuse prin directivele partidului. Unii au ales să plece în acei ani în Vest şi acolo s-au afirmat creator, cei mai mulţi au format o grupare numită atunci Atelier 35, hotărâtă să reziste şi să creeze, exprimându-şi fără rezerve opţiunile artistice.

Dintre cei care s-au lansat şi apoi s-au împlinit în gruparea „optzeciştilor" îi numesc pe Ioan Aurel Mureşan, Maria Mureşan, Dorel Găină Gerendi, Aniko Găină Gerendi, Laszlo Ujvarossy, Egyed Judith, Rudolf Bone, Nicolae Onucsan, Ioan Augustin Pop, Vioara Bara, Ioan Bunus, Zoltan Zsaka, Gina Hora, Dana Perjovschi, Iulian Anghel, Aursulesei, Cornel Abrudan, Maria Abrudan etc. Multe manifestări artistice aveau (la prima vedere) aerul unui joc, formele de exprimare se întrepătrundeau cu poezia, cu muzica, se metamorfozau, tranzitau efemerul.

Atelier 35 Oradea a fost întemeiat în 1981, când s-au înfiinţat Cenacluri Atelier 35 în întreaga ţară. Au fost organizate expoziţii tematice. Prima chiar în 1981, apoi în 1983 expoziţia *Desen (I).* În 1984 Atelier 35 Oradea a organizat prima expoziţie de anvergură naţională: *Mobilul: fotografia*. Din 38 de participanţi 22 erau orădeni, şi tot în acelaşi an orădenii s-au remarcat la Expoziţia Tineretului organizată de Atelier 35 Cluj la Alba-Iulia. „Oglinda", „Expresia corpului uman" au constituit teme cu care s-au confruntat artiştii tineri orădeni într-o expoziţie organizată la Baia Mare în 1985. Grupul orădean era tot mai puternic, mai numeros, încât artiştii Atelier 35 Oradea s-au impus firesc şi în 1986, când ei au fost prezenţi în la Timişoara.

Trebuie menţionat că a existat o deschidere spre arta tinerilor din partea Muzeului Ţării Crişurilor care a sprijinit ori chiar a iniţiat organizarea unor expoziţii care să pună în valoare noile modalităţi creatoare. În 1987 a fost organizată expoziţia *Pro natura*, cu participare naţională şi tot atunci e prima expoziţie, cu caracter naţional: *Designul în lumea copiilor*, într-o vreme în care în România designul încă nu-şi aflase locul în lumea industrială şi de consum. Expoziţia *Tinerii şi pacea în lume*, a concentrat lucrări de mare diversitate din România, grupul Atelier 35 din Oradea impunându-se binemeritat. De altfel, prezenţa lui în marea expoziţie *Tineretul şi contemporaneitatea* de la Timişoara a impresionat prin calitatea lucrărilor. Apogeul a avut loc în 1989 la *Expoziţia tineretului* de la Baia Mare, unde Atelier ’35 Oradea a fost considerat „atelier etalon". Aşa cum observa Ramona Novicov, la Expoziţia Tineretului s-a văzut limpede preferinţa manifestată de majoritatea artiştilor orădeni pentru limbajul intermedia, ce permite traversarea limitelor picturii, sculpturii, artelor decorative şi orientarea lor predilectă spre poezia vizuală[45]. În acelaşi an a fost organizată a treia ediţie a *Mobilului: fotografia* (97 de participanţi – 29 orădeni, 68 din ţară).

Entuziasmul era mobilizator iar tinerii artişti orădeni, având ca „motor" al grupului pe Dorel şi Aniko Gerendi Găină, pe Vioara Bara, Dan Perjovschi, Ramona Novicov (critic), Ladislau Ujvarossy, Rudolf Bone, Ioan Bunus (până la plecarea sa în Germania), constituiau revelaţia expoziţiilor naţionale. În decembrie 1988 şi în ianuarie 1989 a avut loc marea expoziţie Atelier 35 Oradea la Bucureşti, în trei galerii – Căminul Artei, Orizont, Hanul cu Tei, valoarea grupului fiind recunoscută în lumea artei. De la Bucureşti a fost itinerată la Cluj, unde a avut loc şi un simpozion cu tema *Arta tânără*, unde s-a subliniat valoarea grupului orădean. Ca urmare, cinci tineri orădeni, Rudolf Bone, Gina Hora, Lia Perjovschi, Dan Perjovschi, Sorin Vreme au inaugurat Galeria experimentală, cu o expoziţie-eveniment.

Grupul Atelier 35 a participat şi la alte manifestări expoziţionale, la Bacău, Bistriţa etc, la care trebuie menţionate expoziţiile personale Vioara Bara, Ioan Aurel Mureşan, Ioan Augustin Pop, Rudolf Bone, Dorel Gerendi Găină, Aniko Gerendi Găină, Dan Perjovschi.

În expoziţiile lor erau prezente materiale perisabile, aşa cum nota Dorel Găină Gerendi în catalogul din 1995. „A renunţa la bronz şi marmură pentru a folosi hârtie, nisip, sfoară, lucruri abandonate (…)". Aniko Gerendi Găină era apropiată de filosofia orientală, rotundul fiind formă ideală a unui etern

[45] Ramona Novicov, *Atelier 35, Experiment Oradea-Cluj*, Editura Muzeului Ţării Crişurilor, Oradea, 2007, p. 51

început, a armoniei, a lumii perfecte. Folosea hârtia ca material principal pentru a-şi exprima trăirile într-un spaţiu artistic prin înscrisuri personale prin care ideea de un continuu nesfârşit şi de precaritate se află într-un echilibru care trebuie mereu susţinut, mereu apărat. Vioara Bara a apărut în lumea artistică orădeană plină de forţă, de feminitate, vitală, afirmând: „Vreau a lucrările mele să trăiască, nu să fie frumoase". Lumea tablourilor sale cuprinde forme ce vorbesc despre aşteptări, visări, carnalitate, erotism, un univers feminin care-şi cere drepturile, creându-şi propriul imaginar cu o simbolică care şochează prin dimensiuni, prin trimiterile erotice, prin cromatica plină de vitalitate, agresivă chiar, dar sinceră, ea primind în anul 1989 premiul pentru cea mai bună expoziţie de tineret.

Ioan Aurel Mureşan a fost un colorist valoros chiar de la început. Imediat după absolvire picta în culori ce sugerau frământările pământului, unele apărând ca înaintea dezlănţuirii unui vulcan, pentru ca apoi ele să devină mai „colorate", mai vii, la un moment dat dramatice, pentru a ne aminti de Apocalipsa lui Ioan din Patmos, aflând momente de liniştire pentru a porni în călătoriile contelui d'Ivry, călătorie magică, în care culorile, formele, suportă avatarurile prea-plinului fanteziei artistului „nebun" după culoare. Astăzi Ioan Aurel Mureşan şi Dorel Găină Gerendi sunt la rândul lor profesori la Universitatea de artă din Cluj, În pictura Ioan Augustin Pop, profesor la Universitatea de Artă din Timişoara, surprindeam accente expresioniste, nelinişti, frământări, solicitând culoarea să devină calea de a transfigura datele realului, de a le translata în spaţii purificate.

Într-o altă direcţie şi totuşi apropiate ca sens se îndreptau preocupările lui Rudolf Bone ce se îndepărta de figurativ printr-o „dematerializare" a formelor, pentru a ajunge la idee, dar fără a înlătura sentimentul, dorit mai curat. Este sculptor, dar la un moment dat a hotărât că figuralul nu poate exprima viaţa spirituală, a pornit o luptă iconoclastă chiar cu propriile lucrări, pentru a ajunge la un alt fel de zidire. Şi Nicolae Onucşan dorea să se apropie de sacru, de evanescent, tânjind după asceză şi mai sigur tocmai prin interioritatea lui.

Căutarea unor simboluri, a unor forme perene ce ne reprezintă în timp a constituit o vreme preocupările lui Ladislau Ujvarossy, artist care s-a apropiat apoi de multimedia, de posibilitatea de a folosi mijloacele tehnicii în exprimarea unor aspiraţii personale prin forme efemere. Gyongy Ujvalossy s-a simţit apropiată de ceea ce înseamnă viaţa în natură, pornind de la vegetal pentru a transmite sensuri vitale, convertite în forme decorative delicate şi palpitând de o viaţă secretă. Cornel Abrudan de la un moment dat a expus mai rar, concentrat asupra proiectelor sale, în atelier sau arta monumentală. Dar când a făcut-o – mă gândesc la ciclurile sale tematice, peştele, scoica, naturile statice cu propriile obiecte şi unelte din atelier – a reuşit să transgreseze realul, să-l aducă într-o stare magică, datorită predominanţei unor griuri şi rafinate, uneori vagi colorate, cu accente de negru, de alb, a unui abur de taină, dincolo de un timp concret. Alături de el, Maria Abrudan, împreună, temperamente care se completează reciproc. Gheorghe Aursulesei uimea privitorul prin formele sale din sticlă, unele aducând un sens al monumentalului, deşi erau în acelaşi timp fragile, atât de perisabile. Hollo Barna expunea tapiserii şi simţea bucuria creaţiei, în sensul verticalităţii, al dinamicii ascensionale ale formelor dorite cât mai minimale. Dar îşi impuneau prezenţa şi alţi artişti, chiar dacă nu prin manifestări încărcate de tensiune, de voinţa de a riposta la un prezent pe care-l simţeau coercitiv, limitativ dar până la urmă propice declanşării stării de a sparge barierele: Florian Heredea, Ovidiu Sălăgean. Egyed Judith a preferat formele robuste, degajând o vitalitate impregnată de senzualitate, adeseori primară, frustă, dar şi cu simboluri ce ne trimitea la altare păgâne. În alte lucrări ea reda figuri umane de o mare diversitate tipologică, evocând anumite atmosfere şi stări[46]. Doina Tătar a optat pentru formele abstracte, preferate pentru libertatea oferită în ansambluri ce sugerează o dinamică continuă a unor tensiuni contradictorii, ce-şi împlinesc destinul formal în compoziţii cu vocaţia monumentalului. Mihele Ioan (n.1955) a absolvit în 1984 Institutul „Ion Andreescu" din Cluj, secţia sculptură. Este autorul a numeroase lucrări de sculptură monumentală, preferând portretul. A realizat portretele unor oameni de seamă ai istoriei şi culturii româneşti. Dintre lucrările monumentale cu caracter public

[46] Mircea Țoca, *Artiști orădeni,* p. 30

amintim: *Portretul lui Octavian Goga*, bronz, Zalău, *Mihai Eminescu*, bust, beton, Zalău*, Iuliu Maniu,* bust, beton, Bădăcin (județul Sălaj), *Corneliu Coposu*, bust, bronz, Bobota (județul Sălaj), *Aurel Lazăr(* 2007*),* statuie monumentală, bronz, Oradea.

Numărul artiştilor plastici care au activat sau activează la Oradea este cu mult mai mare decât numărul celor pe care i-am menționat până acum. Din considerentul economiei de spațiu tipografic, îi mai amintim doar pe Gheorghe Iovian, Ioan Bunus, Akos Ladislau, Kocsis Nagy, Margit Etelka, Torkos Ştefan, Dumitru Paina, Gheorghe Praja, Damaschin Ioan, Paul Blânda, Jákab Agnes, Gina Hora, Lazin Csaka, Gyulay Ştefan, Deak Arpád, Maria David, Zsemkenyi Csaba, Zsakó Zoltán, Ferenczy Karoly.

În anul 1996 s-a înfiinţat Facultatea de Arte Vizuale în Cadrul Universității din Oradea, care a avut un rol important nu numai în formarea viitorilor creatori de frumos. Unii dintre artiştii plastici orădeni au devenit şi profesori în cadrul facultăţii: Cornel Durgheu, decan, Rudolf Bone, Maria Abrudan, Cornel Abrudan, Ovidiu Budurean, Ioan Aurel Mureşan, Ovidiu Sălăjean, Vioara Bara, Ioan Mihele, Dumitru Paina, Bihari Varnava, Dorin Sandru, Hollo Barna, Lia Brândaş Rusu. Acestor valoroşi plasticieni li s-au alăturat şi tineri abslovenţi ai Universităţii de Arte din Cluj: Elena Câmpian, Amalia Judea, Corina Andor, Corina Baciu Urzică, Mihaela Tătulescu. Nu după multă vreme, tineri absolvenţi ai Facultăţii orădene au mărit numărul cadrelor de specialitate, ca Teofil Ştiop, Cantemir Constantin, Constantin Costea (managerul unei galerii de artă din Oradea), expunând în manifestări artistice locale dar şi naţionale sau internaţionale, dorind să-şi definească propriul drum creator. Numărul expoziţiilor personale a crescut în ultimii ani, există o atmosferă stimulativă, provocatoare, care contribuie şi la undialog mai dinamic cu iubitorii de artă, dialog atât de necesar într-o vreme în care se poate vorbi de nevoia de frumos, de armonie într-o lume traversată de nelinişte. Expoziţiile anuale ale absolvenţilor Facultăţii de Arte Vizuale din Oradea au pus în evidenţă calitatea lucrărilor expuse, ceea ce înseamnă un debut promiţător şi o speranţă pentru ca la Oradea să existe în continuare o activitate creatoare variată şi valoroasă.

ARTA PLASTICĂ LA BEIUŞ

Beiuşul a fost unul dintre centrele care s-au afirmat mai puternic, începând chiar cu sfârşitul secolului al XIX –lea, devenind tot mai bogat în manifestări culturale odată cu începutul secolului al XX –lea.

Ioan Buşiţia (1875-1953), absolvent al Şcolii Superioare de desen din Budapesta în anul 1898, a fost numit profesor la Liceul din Beiuş, unde a rămas până la sfârşitul vieţii. A avut un rol major în afirmarea Beiuşului ca centru cultural apreciat. Este uimitor că Ioan Buşiţia, prezent mereu în primul rând şi de multe ori primul ca întemeietor ori organizator de manifestări culturale şi artistice, nu a avut nici o expoziţie personală, deşi, prezenţa sa în expoziţii colective era însoțită de comentarii favorabile în presă[47]. Din păcate, cele mai multe tablouri „care împodobeau casele prietenilor" s-au risipit şi s-au pierdut şi acele admirate peisaje inspirate de natura bihoreană. A pictat portrete, naturi moarte, peisaje. Buşiţia a fost un bun portretist, un bun desenator care a ştiut să-i confere liniei putere de expresie, a ştiut să folosească clar-obscurul pentru a pune în valoare trăsăturile definitorii ale peisajelor. Portretele sunt pictate într-o viziune academistă, dar însuflețite de temperamentul puternic al artistului şi prin asimilarea unor influenţe ale realismului european.

Ioan Buşiţia a descoperit şi a îndrumat ca profesor dar şi în timpul liber pe câţiva tineri din zona Beiuşului, care au devenit mai apoi artişti plastici. Îi amintim pe **Dănilă Andriţoiu** din Vaşcău (pe care l-a descoperit la Vaşcău, ucenic de pietrar) care a studiat la Academia de Arte Frumoase din Bucureşti. Drept recunoştinţă, Andriţoiu a realizat bustul lui Buşiţia de la monumentul funerar al acestuia[48]; **Gheorghe Sura** din Moneasa, îndrumat spre studii la Paris şi Roma; **Niculiţă Papp** (1907-1995), cel mai re-

[47] *Gazeta de Vest*, 5 febr. 1933, p 5; *În Beiuș pictează profesorul Ioan Bușiția acele peisagii minunate care sporesc bogăția unui atelier, dar rămân necunoscute. Unul din aceste peisagii a avut norocul nu demult să-și primească locul de cinste pe un perete din salonul prefecturii din Oradea.*

[48] Ioan Hădărean, *Beiușul și lumea lui*, Vol III, p 815

prezentativ urmaş al maestrului Buşiţia, care a fost apreciat încă din timpul studiilor la Cluj ca un valoros desenator. Din păcate, drumul artistic i-a fost întrerupt de război. Ajuns prizonier, a fost închis ani grei în temniţele comuniste din Siberia, deportat apoi cu domiciliu forţat în Bărăgan, iar după eliberare (în 1964) a trebuit să-şi câştige existenţa ca muncitor necalificat. Nu a abandonat însă pictura. A desenat, a pictat, sursa de inspirație fiind lumea transilvană, satele bihorene, oamenii din Ţara moţilor, târgurile de ţară, teme statornice ale tablourilor sale. Desenator împătimit, în anii'80 a devenit interesat de grafica mică, de ex-libris.

În cadrul generaţiilor mai tinere s-a remarcat **Stela Vesa,** absolventă a Institutului de arte plastice din Timişoara în 1967, cu o intensă activitate expoziţională în ţară şi în străinătate, preferând la început modalităţi cubiste şi constructive, deşi este şi o sensibilă coloristă cu o împletire de accente expresioniste şi chiar suprarealiste. A organizat o expoziție permanentă în propria locuinţă, oferită spre vizitare iubitorilor de artă[49]; **Ioan Miklos**, absolvent al Institutului de Arte Plastice din Cluj, grafician despre care Mircea Ţoca nota că: „lumea interioară se lasă definită predilect prin linie (....). Forme involte, concise, monumentale, cele mai relevabile fiind cele puse sub semnul unei aspre aceze (....)".

O Prezenţă activă în viaţa artistică a Beiuşului au avut-o şi profesorii **Marossy Adalbert**, **Kristo Paraschiva**, **Sandu Găvruţa**, **Liana Dale**. Datorită, în special, eforturilor profesorilor **Anton Naghiu** şi **Ioan Miklos**, în 1982 a fost inaugurată o sală de expoziţii. Se cuvine să-l amintim şi pe sculptorul **Alexandru Crăciun**, care a realizat bustul episcopului Samuil Vulcan, un basorelief cu portretul dr. Nicolae Bolcaş (în sediul Liceului Pedagogic), obeliscul închinat memoriei foştilor deţinuţi politici. Tot el este autorul machetelor celor două ansambluri ce marchează intrarea în Beiuş dinspre Oradea şi Ştei.

---

[49] Ibidem, vol IV, p 269

DIN ISTORIA SPORTULUI

Victor Mihalcea

Începuturi

Primele mişcări sportive ale Bihorului sunt raportate la acţiuni individuale ale câtorva intelectuali, reîntorşi acasă după absolvirea studiilor în occident şi cu deosebire la Budapesta, capitala de atunci a ţării. Prima grupare sportivă ia fiinţă în anul 1901 cu secţia principală atletism dar şi fotbal. Primul teren sportiv este câmpul din livada Parcului Bunyittay. Printre principalii practicanţi ai sportului se numără maghiarii şi evreii, dintre care sunt amintiţi de cronicile vremurilor domnii Lovenstein, Pasztor, Bertalan, Miklo Bela, dr. Steiner Ervin şi alţii. Dintre români, primii sportivi au fost doctorii N. Zigre şi Ioan Pelle. 1 iunie 1902, aceasta este data de referinţă a fotbalului bihorean, ziua în care, pe terenul din Parcul Rhedei (actualul Stadion al Tineretului), arbitrul Jelenik Geza fluiera debutul primului joc de fotbal cu spectatori, disputat la Oradea. Meciul s-a disputat între două echipe locale, îmbrăcate în tricouri roşii respectiv albastre, de aici survenind şi culorile viitoarelor cluburi bihorene.

Primul club sportiv din Oradea este NSE (Nagyvaradi Sport Egylet) şi apoi NAC, în varianta românească CAO (Clubul Atletic Oradea), Egyetertes (Înţelegerea), Torekves (Stăruinţa), cluburi minoritare. Abia în anul 1920 ia fiinţă primul club românesc „Bihorul” iar primul teren sportiv a fost construit de municipalitatea orădeană în Parcul Rhedei, actualul Stadion „Tineretului”. Printre membri fondatori ai grupării sportive se regăsesc dr. Nicolae Zigre, dr. Teodor Roxin, Teodor Vaşca, dr. Triff Titu, Gavril Chidioşan, dr. Ioan Pop, dr. Duţu Popoviciu, Roman Romul şi A. Şimoc. Mai târziu, în conducerea clubului se vor afla toţi românii de seamă ai Oradiei.

În 1923, săriturile în apă sunt prezente în „Concursul naţional de înot”,organizat la Băile Felix, iar programul cuprindea, în terminologia acelor vremuri „salturi”, adică 3 impuse si unul ales. Oradea a fost una dintre primele localităţi, alături de Sibiu şi Bucureşti, unde s-au desfăşurat competiţii de sărituri în apă.

Sigle ale unor cluburi sportive bihorene interbelice

Al doilea club românesc din Oradea a fost CS CFR, înfiinţat în 1925 de către amatori ai sportului, funcţionari CFR şi anume Gavril Bodor, Traian Silaghi, Coloman Kiss, Emanoil Băloiu – şef al gării mari în acei ani, Ioan Chromec, Adalbert Koch etc. La iniţiativa sportivilor dr. Nicolae Zigre, dr. Teodor Roxin, dr. Ioan Pelle şi dr. Teofil Morariu se construieşte un nou teren sportiv în Oradea „Arena Regele Carol

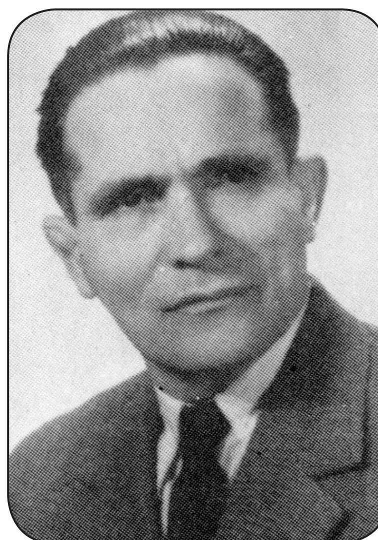
Sigle ale unor cluburi sportive bihorene interbelice

II", o minunăție pentru acele vremuri, construcția fiind considerată una dintre cele mai frumoase opere românești din Oradea. Suma necesară la ridicarea edificiului sportiv a fost colectată de la amatorii de mișcare sportivă.

La numai doi ani după înființarea CS CFR Oradea, datorită crizei financiare și a dezinteresului publicului din Oradea, cele două cluburi românești, CFR Și Bihorul sunt nevoite să fuzioneze noul club purtând denumirea de Clubul Sportiv Românesc Bihorul CFR Oradea. Conducătorii clubului fac eforturi uriașe pentru a menține entitatea sportivă, pentru susținerea financiară însă, după doi ani clubul se desființează ne mai având nicio sursă materială și nefiind sprijinit deloc de autoritățile locale și de populație. În anii în care Bihorul CFR se zbătea să supraviețuiască, se înființase un nou club, „Amateure", prezidat de dr. Teofil Morariu și dr. Gheorghe Chidioșan iar clubul numără printre sportivi personalități ca Emeric Firez și Iosif Fechete. Iubitorii fotbalului de la clubul defunct, Bihorul CFR, în frunte cu Traian Silaghi și Ioan Chromec au hotărât desființarea clubului „Amateure" și înființarea în locul lui a unui club pur românesc, „Crișana" care ia ființă în anul competițional 1928-1929. Dr. Teofil Morariu este primul președinte al clubului, fiindu-i recunoscute astfel meritele de fost sportiv și renumit arbitru de fotbal. La noul club, Crișana, Teofil Morariu este ajutat de Gheorghe Chidioșan, Achim Berdac, Trăian Silaghi, Ioan Chromec, prof. Iosif Silaghi, Iosif Fechete pentru ca, mai târziu, să intre în conducerea clubului Gavril Pop, Gheorghe Iova, dr. C. Manoilă, dr. Vasile Gherman, M. Poenariu, Teodor Vașca, Teodor Papudoff, col. Gheorghe Stavrescu cpt. I. Petică, etc. Alături de fotbal, Clubul Crișana număra și secții de atletism și ciclism. În primele două sezoane Crișana a câștigat titlul de campioană a Districtului Oradea și apoi al Ligii de Nord, obținând numai victorii în fața celorlalte echipe din Ligă: CAO, Universitatea Cluj, Stăruința, etc. Celelalte două secții au avut parte numai de triumfuri. Secția de atletism a câștigat pe District aproape toate probele iar la ciclism echipa Crișana a devenit chiar campioană națională. Echipa de fotbal Crișana Oradea a întreprins un turneu peste hotare, în Austria și Germania (3 victorii, 3 înfrângeri și 1 meci egal).

Clubul Stăruința a fost primul din cariera unui mare fotbalist, pe numele său Iuliu Bartky, fiul unui măcelar din cartierul Velența. A fost considerat „minunea blondă" a fotbalului românesc. La 14 ani era deja o certitudine iar la 18 ani a fost transferat la CAO de unde în 1930 pleacă la Hungaria Budapesta, echipă la care activează patru sezoane. A revenit la Oradea, dar la Crișana pentru a-și continua prestigioasa activitate la Rapid (CFR) București, unde evoluează opt sezoane. A marcat 100 de goluri în campionatul României.

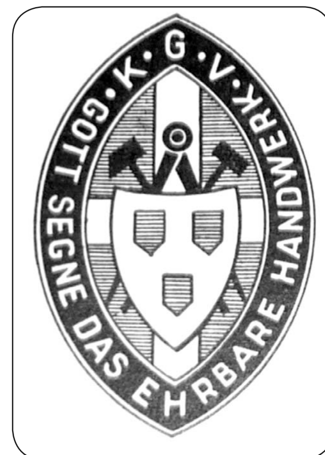
În 1928 se înființa, la Oradea, Federația Română de Lupte, orașul de pe Crișul Repede fiind „ales" datorită pleiadei de campioni naționali

Jozsef Tozser

Sigle ale unor cluburi sportive bihorene interbelice

daţi în acele vremuri: Nicoale Bogdan (67,5 kg) şi W. Meynhardt (82 kg) (1923), Ioan Arcai (1930) şi I. Denderle şi Tozser Jozsef (1932). După primul titlu, cucerit la categoria „pană", orădeanul Tozser a fost de neînvins în România, câştigând 18 titluri consecutive de campion naţional! În anul 1934, devine şi campion balcanic, la Istanbul, reeditând performanţa în 1935. Însă Jozsef Tozser devine în 1936, primul orădean participant la Jocurile Olimpice (Berlin 1936) unde ratează de puţin o medalie olimpică, situându-se pe locul V, la fel ca un alt bihorean, Dumitru Cuc din Calea Mare. La Campionatul European din 1940, desfăşurat în Franţa, se clasează pe locul VI, cu puţin timp înainte ca „Panzerele" hitleriste să treacă pe sub Arcul de Triumf de pe Champs Elisee. După mai bine de două decenii de înaltă performanţă, Tozser devine, în 1950, antrenor-pedagog, umplând în mod fericit golul lăsat de dispariţia regretatului antrenor al Stăruinţei Oradea, Gustav Mansberger. Au urmat alţi ani de satisfacţii, finul tehnician formând nu doar o serie de campioni naţionali, ci şi una de profesori de sport, motto-ul lui favorit fiind: „una e sportul, alta e şcoala". Printre elevii care i-au dus tradiţia mai departe se numără Mihai Benea, Viorel Reteanu, Tiberiu Acs, Aurel Horgoş, Cornel Surlă şi Laci Kiss.

Sportul - parte integrantă a societăţii bihorene

Între anii 1940 şi 1960 atletismul orădean este reprezentat cu brio de sportivi ca Irma Kiss (săritura în înălţime), Lassel Margareta (80 m garduri), Ladislau Kiss (decatlon), Karandy Iuliu (400 m), Ferenyz Jozsef (400 m garduri), Krupka Karol (decatlon) şi Şudrigean Traian (800 m). În deceniul dintre anii 1960-1970 avea să se remarce viitorul reputat profesor universitar al Facultăţii de Educaţie Fizică şi Sport, Dinu Drăgan (săritura în lungime) dar şi Margareta Costin (100 m), Nicu Macovei (110 m garduri), Andrei Deac (200 m – viitor director la Direcţie de Tineret şi sport Bihor după 1990) şi Sasz Karol (înălţime). Perioada anilor 1970-1980 a scos în evidenţă rezultatele atleţilor Korodi Jozsef (400 m garduri, multiplu campion naţional), Giurgiu Mariana (înălţime), David Liviu (suliţă), Antal Karol (înalţime), Meşter Mircea (suliţă) şi Chifiriuc Dumitru (ciocan). Apoi, perioada anilor 1980-1990 aduce în atenţia iubitorilor de atletism rezultatele obţinute de Pop Doina (10.000 m) Miclăuş Doina (maraton), Motorca Gheorghe (10.000 m), Boroş Csaba (triplu salt), Marcel Băliban (800 m), Nemeş Agneta (marş), Cristea Lucica (lungime), Lucian Liliana (înălţime), Fazekaş Mircea şi Fazekaş Alexandru (ambii la ciocan). După

Cornelia Deac

Decembrie 89 rezultatele sunt peste așteptări, îndeosebi cele ale săritorilor, pregătiți de soții Mariana și Virgil Preda, care se remarcă de la nivel național până la cel mondial, cum a fost cazul Corneliei Deac (săritura în lungime) sau al Ligei Grozav, devenită la data de 8 iulie 2011 campioană mondială de tineret la săritura în înălțime, la la Trabzon, în Turcia. Elevii acestora cuceresc peste 500 de medalii la competițiile atletice prin Șebestyen Edward și Iona

Bianca Lazăr Fazekas

Vasile (înălțime), Borşi Imre şi Pasztai Zoltan (lungime), Toth Monika (triplu salt), Andrea Ispan (înălțime) Halai Erika (triplu salt), Lenard Norbert (înălțime). Apar la rampă și aruncătorii prin Cubleşan Maria (disc), Sasz Reka (greutate) Pop Adrian, Meheş Alexandru şi Bianca Lazăr Fazekas (toți la ciocan) dar şi sprinterul Korodi Cristian (200 m), cu toții campioni naționali.

Facultatea de Educație Fizică și Sport a fost înființată în 1964, funcționând în cadrul vechiului Institut Pedagogic de 3 ani din Oradea, transformat în Institutul de Învățământ Superior. Datorita reducerii de activitate facultatea este desființată în 1983 însă, o dată cu înființarea Universității Tehnice Oradea din anul 1990, transformată peste câțiva ani în Universitatea din Oradea, se reia activitatea la profilul educație fizică și sport. Din anul 1999, prin Hotărâre de Guvern, activitatea profilului educație fizică și sport se desfășoară în cadrul Facultății de Educaţie Fizică şi Sport. Funcţia de decan a aparţinut profesorului Iacob Hanţiu care, devenit prorector al Universității, a fost urmat la conducere de Octavian Bâc. Cadrele facultății coordonează și activitatea Clubului Sportiv Universitar Oradea, cu rezultate remarcabile la atletism (antrenori Dinu Drăgan, Călin Mateaş, Marius Marinău, Gheorghe Lucaciu), tir (antrenori Iacob Hanţiu şi Vasile Leţ) unde se remarcă sportive ca A. Drăgan şi Alexandra Keri sau Ioana Rusu, gimnastică (Janos Fekete), gimnastică ritmică (Maria Brata şi Anca Bara Sabău, aceasta din urmă fostă multiplă campioană a României), baschet, natație etc.

De altfel tirul orădean a ieşit în evidență nu numai prin performanţele celor de la CSU Oradea ci şi prin munca depusă la ASA Armata Oradea de reputatul şi totodată regretatul antrenor emerit Jean Stănescu.

La finele anilor 1950 profesorul Hadadea aduce în Oradea primele porți de handbal. În 1958 echipa masculină Rapid Oradea este înscrisă direct în Divizia A, acestea fiind începuturile unui sport care avea să aducă României şapte titluri mondiale, patru la masculin şi trei la feminin. Inclusiv handbalul feminin avea să aibă reprezentare la nivelul primei ligi în anii 60 însă a urmat o perioadă de anonimat întreruptă de apariția unor tehnicieni ca Biro Francisc (profesor universitar la FEFS Oradea) sau Nicolae Haiduc. În 1977 echipa Constructorul Oradea evolua în campionatul județean însă, după un parcurs de excepție echipa a promovat în 1981 în primul eşalon, sub bagheta antrenorului Gigi Ionescu. Avea să joace în Divizia A până în 1987, printre jucătorii de atunci amintindu-i pe Tudor Gheorghe, Szoke, Mureşan, Vali Cristea, Adrian Rus, Croitoru, Vasile Oprea, Cristache, Giura, Kapornay, Mârza, Nicu Vaşadi, Porumb, Popa, Florea Vranău, Sabin Dacău, Robert Petrovan, Haiduc. Au urmat 12 ani de activitate în

Antonio Alexe

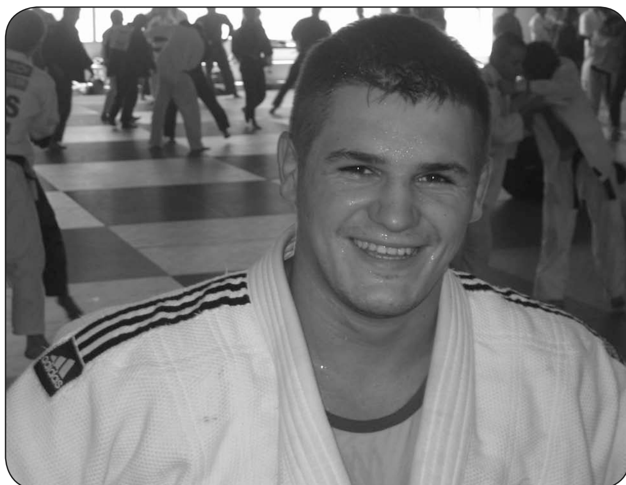
liga secundă timp în care echipa își schimbă denumirea în mai multe rânduri. În 1999 sub denumirea de CSU Repcon se reușește promovarea în prima divizie, din echipă făcând parte jucători ca Tomi Marchiș, Albici, Horațiu Gal, Vașadi, Cian, Sebi Tudor sau Tertelici. Numai două sezoane a rezistat echipa în prima ligă după care, aflată în Divizia B, gruparea a fost preluată în 2003 sub aripa noului club CSM Oradea. Echipa a oscilat între prima și a doua ligă pentru ca în 2010, cu Sebastian Tudor pe bancă, să se reușească promovarea în Liga 1. Dintre antrenorii care au condus echipa de handbal: Gheorghe Ionescu, Brio Francisc, Sabin Dacău, Constantin Jude, Sorin Toacsen, Dumitru Berbec.

După 1950 iese în evidență și activitatea baschetbalistă. Primul mare baschetbalist al Bihorului este Titus Tarău, născut la Săcădat și component al echipei României, locul 5 la Campionatele Europene din 1957. Oradea se remarcă în acest sport prin mai multe generații, cea a anilor 50-70, compusă din Nagy Liviu, Zizi Vanea, Tibor Szuhay, Ștefan Hupoiu, Gigi Leitner, Iuliu Hofmann, Traian Dolhan sau frații Hotya. A urmat generația următoare cu jucători ca Ilie Costel, Carol Szabo, Zoli Gellert (timp de 11 ani jucător al echipei orădene), Daniel Antohi, Dan Cristea, Zoli Kosa, August Schuller, Molnar Laszlo, Nagy Zolt și Szep Zoli urmată de generația anilor 80-90, compusă din Doru Rădulescu, Gheorghe Pascu, Horia Nicoară, Adrian Flaundra, Gabriel Șarlă, Toni Alexe, Șerban Sere, Attila Vereș, Titus Nicoară, Lecente Sijarto și Rareș Apostol. În 2005, o dată cu re-promovarea echipei în Divizia A, echipa de baschet este cooptată în Clubul Sportiv Municipal iar în următoarele sezoane apar în echipă jucători străini, cu preponderență ex-iugoslavi și americani. Dacă în primii ani a fost destul de greu, în sezonul 2010-2011 echipa s-a calificat în play off. De specificat faptul că din 2010, echipa a fost susținută permanent de fostul baschetbalist Gyuri Vajai. Prosper om de afaceri, Vajai s-a implicat și financiar și moral în viața echipei orădene. De altfel tot el a intervenit și a salvat de la faliment, în două rânduri, între 1996 și 1999, tocmai echipa de fotbal FC Bihor. Tot Vajai este cel care organizează după 2000 cel mai puternic turneu de tenis din istoria Oradiei, Trofeul Gavella, dotat cu premii de 10.000 de dolari. Echipa masculină s-a numit la început Carmen, apoi Dinamo, Universitatea, CAO și în cele din urmă CSM.

Anii 70 aveau să aducă în atenția iubitorilor de sport o disciplină în care Oradea avea să exceleze, judo-ul. Activitatea a fost demarată de profesorul Florian Velici care împreună cu Alexandru Chirilă, Radu Sărac, Ioan Hălmăgean iar mai apoi Marius Vizer, au dus judo-ul orădean pe primul loc în România. Astfel, în anii 80, cele trei

Horia Nicoară

Daniel Matei

echipe orădene din prima ligă de judo: Tricolorul TCI, Spartac şi Rapid Constructorul se băteau între ele pentru titlul naţional. Nu au absentat nici performanţele la individual. Nagy Istvan a devenit medaliat la europene atât la seniori cât şi la juniori, Zoli Teszari (unul dintre viitorii magnaţi ai României) a devenit vicecampion european de tineret, Nicolae Iosif a luat bronzul la europene la fel ca Florin Lascău, care avea să devină chiar campion mondial, dar după ce a obţinut cetăţenia germană. În 1994, Alexandru Lungu reuşea, în decurs de numai două săptămâni, să cucerească atât titlul mondial (la Cairo) cât şi pe cel european la tineret (la Lisabona), la categoria +100 kg. Datorită sărăciei federaţiei de judo, sportivul a participat la competiţii pe cont propriu, din banii săi şi ai unor sponsori.

După anul 2000, o dată cu crearea la Oradea a Centrului Naţional de Judo, sportivii de la LPS Bihorul şi JC Liberty au strâns medalii şi titluri continentale sau medalii la campionate mondiale la cadeţi, juniori şi tineret prin sportivi ca Dan Fâşie, Cristian Brata, Adrian Merge, Cezar Rusu, Daniel Matei şi sora acestuia, Ioana Matei.

Perioada anilor 80 este una dintre cele mai fructuoase pentru echipele bihorene. Oradea avea echipe în primul eşalon la fotbal (FC Bihor), handbal masculin (Constructorul Oradea) , baschet masculin (Dinamo Oradea), baschet feminin (Crişul Oradea iar mai apoi Universitatea Oradea), volei masculin (Alumina Oradea), rugby, popice feminin (Voinţa), tenis de masă feminin (Eternit Oradea) ultimele patru desfiinţate în perioada 1990-1994 iar Şteiul deţinea echipă de volei în primul eşalon.

La 1 septembrie 1977, prin adresa nr.1229 din 10 iunie 1977, emisă la Ministerul Educaţiei şi Învăţământului, s-a înfiinţat Şcoala generală nr.20 din Oradea. Scopul înfiinţării acestei şcoli a fost şcolarizarea elevilor care fac sport de performanţă la Clubul Sportiv Şcolar nr.1 Oradea (fostă Şcoala sportivă de elevi – Oradea, înfiinţată în 1954) şi la Clubul Sportiv Şcolar "Bihorul" Oradea înfiinţat în 1979. Începând cu 1 septembrie 1993, prin dispoziţia nr.96/1993 a Inspectoratului Şcolar Judeţean Bihor, Liceul cu Program de Educaţie Fizică şi Sport "Bihorul" îşi schimbă numele în Liceul cu Program Sportiv "Bihorul" Oradea. Profesorul Bulc Ioan Gheorghe devine directorul instituţiei de la 1 septembrie 1979 fiind urmat în 2008 de un alt coleg de la catedra fotbal, profesorul Dan Matei.

Motociclismul orădean a ieşit în evidenţă prin prestaţiile sportivilor de la Voinţa Oradea din anii

Pentek Laszlo jr.

70, când fraţii Viktor Arpad (500 cmc) şi Attila (250 cmc), antrenaţi de tatăl lor, dominau întrecerile naţionale. Alţi mari

performeri în această ramură au fost Stanca (50 cmc şi 125 cmc), Laszlo Ferenczi (50 şi 125 cmc), Berke Karol (50 cmc sport), Ceteraş (125 cmc) Pentek Laszlo sr (250 cmc şi 500 cmc). După 2000, Pentek Laszlo jr reuşeşte să câştige mai multe titluri naţionale devenind reprezentantul de frunte al motociclismului românesc în Europa prin prestaţiile de la clasa 600 cmc.

De asemenea, o performanţă remarcabilă este reuşită în perioada 1994-1997de echipa de fotbal feminin Motorul Oradea care câştigă de trei ori titlul naţional.

Imediat după 1990 au apărut multe entităţi sportive în discipline interzise în regimul comunist. Anii postdecembrişti s-au remarcat prin apariţia unor cluburi de karate: kyokushin, modern, tradiţional, taekwon-do, whu-shu, kung-fu etc. În 1994, la Treviso, Pavel Vancea, antrenat de Ioan Ujvari, devine primul karateka român, campion mondial, la karate tradiţional. Între timp, sub coordonarea profesorului Alexandru Chirilă se demarează activitatea de karate kyokushin kay unde excelează Anca Walmen Chirilă, care, după multitudinea de titluri naţionale, avea să devină multiplă campioană europeană şi să participe la Cupa Mondială cu echipa Europei. S-au mai remarcat Haris Walmen, Marius Ilaş şi Viviana Chirilă, şi ea la rândul ei campioană continentală. Dar profesorul Chirilă avea să revină după 2000 în judo, dar în ramura judo-kata (exerciţiu de formă) şi să conducă în 2008 tandemul orădean Iulian Surlă – Aurelian Fleisz spre titlul mondial. Francisc Tripa se remarcă la taekwon-do, devenind vicecampion european iar Tunde Vaida - Mezei şi Ioan Vaida s-au remarcat la karate modern, prin performanţele eleviilor. În 1991 la Oradea lua fiinţă Federaţia Română de Dans, sub coordonarea Valeria Mangra iar perechea Noemi Tarr – Istvan Toth cucerea de patru ori consecutiv titlul naţional şi Cupa României la dans sportiv. Nu a fost singura federaţie cu sediul la Oradea. De-a lungul anilor aici având sediul federaţiile naţionale de lupte, tenis de masă şi judo. Gimnastica ritmică a avut un alt rol important în salba de medalii pentru Bihor, cucerite de sportivele de la LPS Bihorul (antrenor Carmina Popescu) şi CSU Oradea, Anca Bara Sabău, Teodora Lăzurean şi după 2000 Andrada Anton reuşind să facă cucerească titluri naţionale.

În 1996 are loc, la Ştrandul Ioşia, prima ediţie a turneului naţional de volei pe plajă de la Oradea.

Pavel Vancea

Avea să devină cel mai important turneu din voleiul pe plajă din România. Între timp competiţia s-a mutat la Ştrandul Municipal. Tandemul orădean Marius Mascovits – Cătălin Lelea avea să cucerească titlul naţional de cinci ori consecutiv între anii: 2006-2010.

Toate oraşele judeţului Bihor s-au remarcat printr-o vastă activitate sportivă. Spre exemplu Salonta s-a evidenţiat de-a lungul anilor prin performanţele echipei de baschet feminin, care a ajuns chiar să evolueze în prima ligă, dar şi cu excelentele rezultate ale pugiliştilor de la Metalul. Tradiţia a continuat şi după 1990, accentul fiind pus pe secţia de box şi cea de kick box. Din 2004 la Salonta se înfiinţează Centrul de Fotbal Liberty, unul dintre cele mai puternice centre de copii şi juniori din România. Beiuşul s-a remarcat în istorie ca un oraş boem, în care sportul a avut locul său bine conturat. La puţin timp după Marea Unire de la Alba Iulia, beiuşenii au creat clubul de fotbal Aurora, devenit mai apoi Bihorul Beiuş. Cu un stadion cochet, dotat cu pistă de atletism omologată, Beiuşul a ieşit în evidenţă prin atleţii săi, crescuţi la şcoala lui Francisc Matei, care, printre alţii, a avut ca elevi peste 100 de viitori profesori de educaţie fizică şi sport! Beiuşenii au bătut la porţile elaşoanelor superioare prin echipa de fotbal, condusă la un moment dat de generalul Mihail Corneliu Lungu, dar şi prin cele de volei,

handbal sau atletism. În domneniul fotbalului sunt de reţinut numele lui Traian şi Remus Ganea, tatăl şi fiul, fotbalişti pur sânge, cel al lui Dumitru Ile, devenit apoi un idol în tricoul lui FC Bihor, Sorin Nan, descoperit în satul Cresuia şi devenit căpitanul naţionalei de juniori în anii 80 dar şi antrenorilor Traian Horge, Nicolae Mihalcea, Teodor Moruţ sau Nicolae Munteanu. Teodor Pătcaş a condus destinele sportului beiuşean aproape trei decenii, iar în domeniul atletismului au excelat elevii lui Geta Odobasianu şi cei ai soţilor Zeno şi Maria David. La Ştei (fostul oraş Dr. Petru Groza) s-a construit în anii 80 una dintre cele mai frumoase săli de sport din România la acea vreme, „Lioara", ajunsă în paragină după 1990. Cele mai mari performanţe sunt trecute în dreptul echipei locale de volei masculin, una dintre protagonistele Diviziei A înainte de 1989. Pe plan fotbalistic oraşul a fost ani la rând marcat de rivalitatea dintre echipele locale Minerul şi Oţelul, ambele cu stadioane excelente la acea vreme. Fotbalul a predominat în oraşele Marghita şi Aleşd unde au activat Bihoreana respectiv Crişul. De altfel, nu a existat comună sau oraş din Bihor fără club sportiv şi echipă de fotbal.

Înainte de 1989, Consiliul Judeţean de Educaţie Fizică şi Sport Bihor, creat pentru a coordona activitatea sportivă a judeţului a fost condus de profesorul Câmpeanu urmat de domnul David iar apoi instituţia l-a avut mult timp în frunte pe Mera Bujor urmat la conducere de Petre Şandor. După Decembrie 1989, instituţia îşi schimbă numele în Direcţia Judeţeană pentru Tineret şi Sport, fiind condusă de Andrei Deac Dragomireşti, Ioan Hălmăgean, Marius Chipurici. Separată de tineret, numele direcţiei devine, după 2000, Direcţia Judeţeană de Sport şi este condusă de Ionel Bungău iar apoi de Sorin Buhaş.

Fotbalul - mărire şi decadenţă

Revenind la CAO, acesta este clubul care, înfiinţat în 1910, avea să devină celebru în sportul românesc. În perioada dinaintea primului război mondial a activat pe plan regional şi local. După 1920 participă, de asemenea, în campionatul regiunii pe care îl câştigă în anul competiţional 1923-1924 calificându-se, după ce a eliminat pe Universitatea Cluj şi Jahn Cernăuţi, în finala campionatului naţional, în care a întâlnit pe Chinezul Timişoara, pierzând în faţa bănăţenilor cu 1-4. În sezonul 1924-1925 câştigă din nou campionatul regiunii, se califică în turneul final al campionatului, dar nu mai reuşeşte să repete performanţa anterioară, fiind eliminată de Braşovia în sferturile de finală. Până în anul 1932 echipa nu se mai impune nici pe plan regional, deşi în această perioadă activau mulţi jucători de mare valoare. În 1932 conducerea clubului este preluată de dr. Bernad Graunstein, preşedinte de onoare, Ştefan Covaci, preşedinte executiv, Alex Klein, secretar general şi Iuliu Grunstein, şef al secţiei fotbal. În anul 1931, la data de 8 noiembrie, combinata CAO- Stăruinţa a învins cu 4-2 celebra echipă Ferencvaros Budapesta. În anul următor CAO întreprinde primul turneu peste hotare, în Franţa (2-1 cu Racing Club Strasbourg, 5-2 cu Lille, 10-1 cu Tours) şi Elveţia, disputând în total de 12 jocuri, dintre care câştigă şase, remizează de două ori şi pierde patru jocuri însă golaverajul a fost unul foarte bun: 41- 21. Acesta a fost doar începutul unei excelente propagande făcută de CAO fotbalului românesc. Datorita rezultatelor excelente obţinute în 1931, CAO efectuează în 1933 un foarte lung turneu în Franţa şi Africa de Nord disputând 25 de partide fără să cunoască înfrângerea! Bilanţul a fost de-a dreptul senzaţional: 21 de victorii si 4 jocuri egale, golaveraj 110- 23. De altfel între anii 1932 şi 1938 CAO a devenit o adevărată forţă în primul eşalon fotbalistic din România prin următoarele performanţe: locul II în serie (1932-

Iuliu Bodola

1933 şi 1933- 1934), locul II în clasamentul general al Diviziei A, organizat într-o serie unică (1934-1935), locul IV (1935-1936), locul VI (1936-1937), locul VII (1937-1938) în seria I. Din lot au făcut parte în acea perioadă: Czinczer, Miko, Stettner, Stemberg, Kadar, Weichelt, Glanczmann, Mosko, N. Covaci, Ronnay, Bodola, Cocis, Chendrean, M. David, Bartha, Chiroiu, Kraus, Iuhasz, Szarkadi, Siko, Halatay, Borgea, Covaci II, Szanislo I, Orza, Spielmann, Pop, Varzan. A urmat perioada celui de-al doilea război mondial. Evoluând în campionatul Ungariei sub numele de Nagyvaradi Atletikai Club (NAC), reuşeşte să câştige titlul de campioană (ediția 1943-1944), utilizând următoarea echipă de bază: Vecsei (Toth) - Meszaros, Onodi (Lorand) - Demetrovici (Simatoc), Iuhasz, Petschovschi - Covaci II, Stibinger, Spielmann, Bodola, Toth III (Fernback- Ferenczi).

Imagine dintr-un meci al echipei FC Bihor

Unul dintre cei mai valoroşi atacanți ai Europei era la acea vreme Iuliu Bodola, care a jucat în echipa națională de fotbal a României la campionatele mondiale de fotbal din 1934 (Italia) şi 1938 (Franța), precum şi pentru echipa națională de fotbal a Ungariei în perioada 1940-1948. Atacant cu un redutabil simț al golului, Bodola a fost o perioadă îndelungată (50 de ani) golgheterul absolut al echipei naționale de fotbal a României, cu 30 de goluri. Ulterior a fost depăşit doar de Gheorghe Hagi, cu 35 de goluri marcate. Iuliu Bodola a fost golgheter al României în 1939 şi 1940 şi golgheter al Ungariei în 1944.

După război, vechiul CAO se va regăsi, în 1945, sub denumirea de Libertatea ocupând locul VIII în sezonul 1946-1947 şi locul VI în 1947-1948. Din sezonul 1948-1949 Libertatea devine ICO şi aceasta, cu formula standard: Vecsei - Ion Vasile, Melan - Bodo, Zilahi, Serfozo - Covaci II, Stielman, Vaczi, Tudose, Turcuş, câştigă titlul de campioană națională şi în România.

În 1951 ICO işi schimbă denumirea în Progresul ICO reuşind să ocupe locul III, după care începe declinul: locul VI (1952), locul XI (1953), locul XIV (1954) şi retrogradarea. În sezonul imediat următor Progresul ICO (antrenor L. Zilahi) revine în prima

Echipa FC Bihor (2010 - 2011)

divizie şi mai mult, accede în finala Cupei României pe care o pierde, la Bucureşti, cu 3-6, după prelungiri, în faţa echipei CCA Bucureşti. Însă orădenii îşi iau revanşa în 1956 când, sub comanda lui C. Schertz, câştigă Cupa României, după 2-0 în finala cu Energia Câmpia Turzii, disputată pe Stadionul Republicii din Bucureşti. Echipa câştigătoare a trofeului a arătat astfel: Gebner - Kromely, Barcu - Bartha, Ţiriac, Cuc - Toth, Koszegi, Caricaş, Vlad, Meszaros. Urmează doi ani de incertitudini şi rezultate contradictorii iar echipa retrogradează în liga secundă schimbându-şi şi denumirea în CS Oradea. Abia în 1961 se revine la tradiţionala denumire de Crişana dar în 1963 echipa retrogradează în Divizia B şi cedează locul echipei Flamura Roșie iar activitatea fotbalistică avea să fie preluată de CS Crişul Oradea.

Echipa de fotbal Crişul Oradea a debutat în 1958 în campionatul orăşenesc iar apoi a jucat în cel regional. În 1960 Crişul a fuzionat cu echipa fabricii de încălţăminte "Solidaritatea" şi a câştigat primul loc în campionatul regional 1960-1961, reuşind promovarea în Divizia B. În sezonul 1962-1963, clasându-se pe primul loc în serie, echipa promovează în Divizia A, sub conducerea antrenorului L. Zilahi. Au urmat trei ani în prima divizie după care. În 1968, echipa retrogradează din nou în B dar revine repede în prima ligă, anul următor. Episodul cu promovarea-retrogradarea se repetă de câteva ori la rând şi obligă oficialii să ia decizia organizării în club eminamente de fotbal. Astfel, din 1972, Crişul devine FC Bihor care Promovează în Divizia A în sezonul 1974-75 şi rămâne acolo patru sezoane, până în 1979. Conducerea clubului, era asigurată de ing. Horea Cosma, ca preşedinte de onoare. Revenirea în primul eşalon are loc în 1982. A urmat o nouă perioadă de navetă între primele două ligi însă, în 1989 echipa încheie campionatul pe locul 7 pentru primul retur de după Decembrie 89 să găsească gruparea orădeană pe un incredibil loc 3-4, cu Robert Cosmoc antrenor şi Dan Matei preşedinte. La câteva luni după Revoluţie clubul, ajuns al nimănui, s-a divizat. Mai mult, în 1996 FC Bihor ajunge pe ultimul loc în Liga III dar este salvat de la faliment de fraţii Attila şi Armand Borşi, oameni de afaceri. În 1998, clubul a fost preluat de Viorel Ştiube, care în decurs de 2 ani, a bătut la porţile promovării dar clubul a ajuns din nou în criză fiind salvat de CJ Bihor. În 2001 prin implicarea Grupului de firme Liberty, fotbalul bihorean a intrat din nou pe drumul normalităţii. În vara anului 2003, în urma câştigării barajului cu Otelul Galaţi, FC Bihor revenea, după o pauză de 12 ani, pe prima scena a fotbalului românesc. Un rol aparte l-a avut în această performanţă managerul Gigi Alexandrescu şi preşedintele Ioan Lucian. Însă imediat după promovare s-a produs retragerea lui Marius Vizer şi a lui Liberty acţiunile fiind preluate de către Consiliul Local Oradea si Consiliul Judeţean Bihor, organisme care au devenit astfel finanţatorii echipei. Bihorul nu a rezistat în A decât un sezon. Au urmat ani de secetă la nivel de rezultate (excepţie 2006 când FC Bihor pierde barajul de promovare cu Unirea Urziceni şi Forex Braşov) însă nu şi la juniori unde, în 2009 orădenii au cucerit două titluri naţionale, la juniori mari şi juniori mici. În acest timp, la Salonta, Marius Vizer a creat Centrul de Fotbal Liberty care avea să câştige mai multe titluri şi medalii naţionale cu echipele de juniori, în 2008 cucerind titlul la juniori B iar în 2010 la juniorii mari, dar să şi promoveze în prima ligă, în 2006, cedând însă locul celor de la UTA. La data de 1 iulie 2010 destinele celor de la FC Bihor şi CF Liberty se reîntâlnesc, Marius Vizer preluând din nou managementul clubului orădean sub sloganul: „FC Bihor, mai mult decât fotbal". Dintre sutele de jucători de marcă iată doar câteva dintre numele jucătorilor care au evoluat de-a lungul anilor la FC Bihor: Atilla Kun, Gică Georgescu, Ioan Zare, Vladimir Tămaş, Nicolae Mureşan, Paul Popovici, Alexandru Sătmăreanu, Marcel Puşcaş, Eugen Pozsonyi, Adalbert Serfozo, Marin Buiuc, Ştefan Balogh, Eugen Nagy, Ioan Tomeş, Gheorghe Dărăban, Arpad Szucs, Ştefan Harşani, Ioan Sărac, Mircea Neşu. Ioan Naom, Iosif Vigu, Lajos Sătmăreanu, Zeno Bundea, Cosmin Bărcăuan, Ovidiu Lazăr, Claudiu Keseru. Iată câţiva dintre antrenorii care au pregătit echipa orădeană: Ladislau Zilahi, Ştefan Hittner, Constantin Woronk, Iosif Brata, Anton Ferencz, Ion Reinhardt, Anton Fernbach, Ladislau Vlad, Iosif Buda, Gheorghe Dărăban, Emeric Jenei, Gheorghe Staicu, Victor Stănculescu, Ştefan Coidum, Constantin Teaşcă, Paul Popovici, Viorel Kraus, Kun Attila, Viorel Abrudan, Alexandru Muta, Viorel Mateianu, Robert Cosmoc, Ionuţ Popa, Dumitru Dumitriu şi Muzsnay Zsolt.

CS Crişul - ani la rând clubul fanion

Clubul Sportiv Crişul Oradea a fost înfiinţat în anul 1958 avându-l la conducere pe Mera Bujor până în anul 1971. Din 1971 până în 1990 C.S.Crisul a fost condus de Tordai Alexandru pentru ca, imediat după Decembrie 89, la conducere să fie instalat Ioan Alexandrescu. Din 2006 şi până în prezent funcţia de director coordonator al CS Crişul a revenit lui Gheorghe Frenţ. Clubul are în componenţă 14 secţii de performanţă: atletism, arte marţiale, aeromodelism, box, baschet, haltere, handbal, înot, judo, polo pe apă, radioamatorism, şah, scrimă şi fotbal-tenis. Este unul dintre cele mai importante cluburi din istoria sportului orădean. Printre ramurile sportive ale clubului s-a numărat şi fotbalul de primă divizie, până în anul 1972, când echipa de fotbal s-a transformat în FC Bihor. Performanţele sportivilor de la Crişul au fost de notorietate de-a lungul anilor astfel că merită amintite câteva dintre ele. Daniela Popa a reuşit să cucerească titlul de vicecampioană europeană la Roma. În 1981, Mihai Micloş, legitimat la Crişul Oradea, devenea primul pugilist bihorean care cucereşte titlul naţional de seniori. Avea să fie urmat, în 1983, de Nicolae Talpoş, singurul sportiv salontan care a reprezentat municipiul de lângă graniţă la o ediţie a Jocurilor Olimpice de Vară, Los Angeles 1984. Nicolae Talpoş a decedat în 1990, în urma unui tragic accident rutier. Abia ce împlinise 28 de ani. În schimb Mihai Micloş avea să îmbrace treningul de antrenor şi să aducă alte două titluri naţionale de seniori prin elevii săi, fraţii Stanca: Adrian (categoria grea, în 2001) şi Amilian (semimijlocie, în 2005). Pe plan internaţional pugilismul orădean, condus de maestrul emerit Acs Tiberiu (într-o perioadă vicepreşedinte al CS Crişul) şi de discipolii acestuia, a adus multe medalii internaţionale. Adrian Stanca (71 kg) a deschis drumul participărilor la Campionatul Mondial, apoi a cucerit argintul la „europene” pentru ca, în 1998 să fie imitat de Claudiu Florea, medaliat cu bronz la Campionatul European şi locul cinci la Campionatul Mondial din Ungaria, în anul 2000. Amilian Stanca a continuat reprezentaţia scrimei cu pumnii la devenind campion european de cadeţi în 2003. Nici judo-ul feminin nu putea absenta din lista cu prezenţe la marile competiţii mondiale graţie Olimpiei Ianc şi Ioanei Matei în perioada 2003-2009. Atleţii au ieşit în evidenţă mai ales după 2000. Astfel, Livia Meheş a devenit campioană europeană indoor, la aruncarea greutăţii, în 2000 iar, în 2007, discobolul Adrian Pop a cucerit medalia de argint la europenele de juniori după ce în 2003 ocupase locul 8 iar în 2005 locul 4, dar la Campionatul Mondial. În fine, Bianca Lazăr Fazekaş a reuşit să obţină în 2009 medalia de bronz la Festivalul Olimpic al Tineretului. Fără a minimaliza absolut deloc celelalte ramuri, cu sute de medalii la campionatele naţionale iese în evidenţă victoria echipei de baschet feminin în Campionatul Naţional, ediţia 1979 când echipa condusă de Ţuţu Constantinescu, compusă din jucătoare ca Mirela Casetti, Lica Leitner, Constantinescu, Adriana Niculescu, Elena Tabără, Funkenhausen, Elisabeta Boca, Ecaterina Szabo, Ileana Chvatal şi Luciana Sere, cucereşte titlul naţional. Dincolo de gloria naţională adusă de echipa feminină de baschet, marile performanţe la nivel de echipă sunt trecute în dreptul poloiştilor şi al scrimerilor. De altfel poloul este considerat „sportul naţional al bihorenilor” însă au existat şi oameni de sport care au susţinut că, pe plan individual acest titlu îi poate reveni judo-ului.

Echipa CSM Oradea

CSM ORadea, clubul secolului XXI

Clubul Sportiv Municipal Oradea este o instituţie publică creată în anul 2003 prin voinţa aleşilor locali de la acea vreme şi care are ca principal obiect de activitate sportul de performanţă din Oradea. Încă de la începutul activităţii sale CSM Oradea şi-a propus obiective îndrăzneţe, unele dintre ele fiind atinse în special prin activitatea şi rezultatele secţiilor de judo şi polo, două sporturi cu tradiţie în Oradea şi rezultate pe plan intern şi internaţional, obţinute de JC Liberty respectiv CS Crişul, cluburi de la care CSM Oradea a preluat secţiile de seniori. Clubul s-a înfiinţat graţie diligenţelor purtate pe lângă oficialităţile locale de către Ioan Alexandrescu. Dacă la început clubul număra secţiile de polo, judo şi handbal, avea să fie cooptată în club şi secţia de baschet masculin iar după 2008 au fost cooptate secţiile de seniori la scrimă şi atletism de la Crişul, LPS, CSU, pentru a existat continuitate la nivel de seniori. Rezultatele nu s-au lăsat aşteptate. Echipa de judo, devine campioană în perioada anilor 1996-2003 cu o singură excepţie. Apoi a cucerit între ani 2003-2010, toate titlurile naţionale la nivel de echipă, sub conducerea antrenorilor Emil Morar, Alexandru Lungu, Aurelian Fleisz şi Iulian Surlă, având în echipă sportivi medaliaţi la europene şi mondiale ca Daneil Fâşie, Claudiu Baştea sau Alexandru Lungu. Port-drapelul sporturilor de echipă orădene, echipa de polo CSM Oradea, a reuşit să se aboneze la titlul naţional, pe care l-a câştigat, sub magica baghetă a antrenorului Cornel Gordan, în sezoanele: 2006-2007, 2007-2008, 2008-2009, 2009-2010 şi 2010-2011, la cest din urmă titlu orădenii au încheiat campionatul cu un punctaj record: 109 puncte din 111 posibile. CSM Oradea a reuşit să câştige 36 de jocuri din cele 37 disputate, unul fiind încheiat la egaliate. La finele aceluiaşi sezon, poloiştii orădeni au fost la o lovitură de depratajare de semifinalele Cupei LEN, dar au pierdut la 5 metri în faţa celor de la Honved după o dublă manşă dramatică. Absolut surprinzător, la puţin timp după excelentele performanţe, antrenorul Cornel Gordan a fost înlocuit din funcţie cu maghiarul Toth Laszlo.. Din lot au făcut parte de-a lungul acestor ani, portarii: Ferenc Barat, Dorin Creţu, Peter Kuna, jucătorii de câmp Mircea Samuilă, Cosmin Baidoc, Nicuşor Diaconu, Bogdan Câmpianu, Alex Popoviciu, George Tarnoveţchi, Attila Kincses, Andrei Creţu, Attila Monostori, Kadar Kalman, Tiberiu Negrean, Ramiro Georgescu, Ghiţă Dunca, Cosmin Goina. În toată această perioadă CSM Oradea a jucat în Liga Campionilor şi în Cupa LEN, în sezonul 2009-2010 fiind la un pas de a accede în turneul final al Cupei LEN dar a pierdut dramatic, în sferturi, la un gol diferenţă, în faţa campioanei Germaniei, Spandau Berlin. De asemenea, după ce a trecut de la Crişul la CSM Oradea, echipa masculină de spadă a cucerit toate titlurile naţionale din 2000 până în 2010. Între 2003 şi 2010 clubul a fost condus de Petruţ Drăgan, Ionel Bungău, Nicuşor Vaşadi (interimar) şi Florin Birta.

Liberty Oradea

Marile performanţe ale echipelor de club

Poloul nu numai orădean ci şi românesc îşi leagă amintirile de echipa Crişul Oradea care, în noiembrie 1981 avea să dispute marea finală de la Split, a Cupei Cupelor, tocmai împotriva echipei gazdă, POSK. După ce au trecut de toate fazele preliminare eliminând echipe din Italia, Spania, Germania, Olanda, Grecia şi Ungaria, Crişul a disputat turneul final la Split alături de Szentes (Ungaria), Montjuic Barcelona (Spania) şi POSK Split (Iugoslavia). Crişul a câştigat atât cu Szentes cât şi cu Barcelona, dar ace-

laşi lucru îl reuşiseră şi iugoslavii. Astfel ultimul meci al turneului a reprezentat practic finala. Sârbo-croaţii au învins cu 11-9 dar numai după prelungiri. Lotul echipei Crişul Oradea a fost compus din: Kiss Csaba, Mişi Rada – portari; Ivan Feher (căpitan), Claudiu Rusu, Vaslie Ungureanu, Liviu Garofeanu, Cornel Gordan, Dorin Costrăş, Petre Raţ, Emil Fărcuţa, Roberto Pantea, Gabi Harabagiu, Zoli Illes – jucători de câmp. Cei doi antrenori au fost regretaţii Nicolae Rujinschi şi Ioan Alexandrescu.

Pe 26 martie 2007, echipa de spadă, Crişul Oradea, antrenată de Nicolae Ille, a reuşit să acceadă în finala Cupei Campionilor Europeni, desfăşurată în Germania, la Heidenheim. În componenţa Nyisztor Alexandru, Bertalan Arkosi, Radu Andrei, Adrian Pop şi Andrei Timoce, orădenii au cedat în ultimul act, în faţa campioanei Franţei, Levallois, cu scorul de 36-45. Orădenii au avut un parcurs de excepţie la Heidenheim. După un prim tur liber, echipa antrenată de Nicolae Ille a învins în optimi de finală, cu 44-29, campioana Israelului, Askhelon. În sferturi, orădenii s-au impus cu 45-31 în faţa echipei din Oslo pentru ca, după un meci dramatic, în semifinale Crişul să treacă de Zvezda Zvenigorod, nimeni alta decât campioana Rusiei şi marea favorită la titlul continental cu 45-44. A fost o victorie datorată şi tradiţiei scrimei orădene, cu secţii încă din anii 60 atât la nivel de şcoală sportivă, unde activa ca antrenor Gyula Falvyi cât şi la CS Crişul iar tradiţia continuă şi în 2010 cu aceleaşi secţii.

La data de 6 noiembrie 1999, la Oradea s-a desfăşurat turneul final al Cupei Campionilor Europeni la judo. Liberty a ajuns să lupte pentru marele trofeu după ce a trecut de US Orleans (Franţa) cu 6-1, TSV Abensberg, scor 5-2 şi Istanbul Buyuk, 2-5 în tur şi 5-1 în retur.

Echipele calificate la turneul final au fost Dnepr (Ucraina), Mytnyk (Ucraina), Kenamju Amsterdam (Olanda) şi Liberty Oradea. În prima semifinală, Liberty a spulberat rapid team-ul ucrainean Mytnyk, consemnând o victorie la un scor categoric: 7-0. În cea de-a doua semifinală, deţinătoarea trofeului, marea favorită, Kenamju Harlem a fost învinsă, la mare luptă de Taifun Dnepr, o surpriză de proporţii. În finala mică olandezii au reuşit să-şi revină, dar era târziu, 7-0 cu Mytnyk. A urmat marea finală, în care Liberty a avut o evoluţie superbă şi s-a impus cu 6-0 în faţa celor de la Dnepr şi a cucerit cel mai important trofeu european: Cupa Campionilor. Celebra victorie, considerată cea mai mare din istoria sportului orădean, i se datorează lui Marius Vizer care a creat o adevărată echipă de vis la Oradea selecţionând câţiva dintre cei mai valoroşi sportivi ai lumii în acei ani.

Librety „Echipa de vis”:

60 kg: Iulian Surlă, Kenji Uematsu (Spania)

66 kg: Kyoshi Uematsu (Spania)

73 kg: Gheorghi Revazashvili (Georgia), Denis Ogienko (Spania)

81 kg: Sergio Domenech (Spania)

90 kg: Aleksei Mihaliov (Rusia)

100 kg: Kovacs Antal (Ungaria), Aleksandr Mikhalin (Rusia)

+100 kg: Alexandru Lungu

Antrenori: Mircea Frăţică şi Veaceslav Bacal

Baze sporitve

Stadionul Iuliu Bodola a fost construit în 1924 iar de-a lungul anilor a suportat mai multe

Imagine de pe Stadionul Iuliu Bodola

Sala Sporturilor “Antonio Alexe” din Oradea

lucrări de modernizare. Pe acesta arenă, în sezonul 1948-1949, echipa fanion a Bihorului, ICO, câştiga unicul titlu de Campioană a României. Este un stadion de „tip britanic”, fără pistă de atletism, astfel că tribunele sunt foarte aproape de gazon iar atmosfera este una specială. La data de 27 noiembrie 2008, Stadionul Municipal, a fost botezat după fosta glorie a fotbalului românesc, Iuliu Bodola. Capacitatea stadionului era de 24.500 locuri. Unul din cele mai importante meciuri disputate pe acest stadion a fost amicalul dintre România şi Israel (scor 0-0) în 1984, meci la care au asistat 30.000 de spectatori. În vara anului 2003, la meciul de baraj dintre FC Bihor şi Oţelul Galaţi (scor 3-1), au asistat 27.000 de spectatori. Baza cuprinde un teren de antrenament, unul sintetic, sală de forţă, vestiare, saună, cabinete medicale.

Pentru că poloul pe apă este considerat un „sport” naţional al orădenilor, la iniţiativa profesorului Ioan Alexandrescu, la Oradea a fost construit în 2006 cel mai modern **Bazin Olimpic** din România, lucrare care a costat peste 5,5 milioane de euro. Bazinul a fost dotat cu un sistem de filtrare şi recirculare a apei realizat cu tehnologii de ultimă generaţie, similar cu cel folosit la Jocurile Olimpice de la Sydney 2000. Construit din structuri metalice uşoare, în formă de arc de cerc, acoperişul bazinului este mobil şi are o deschidere a arcadelor de 51 de metri. Ca o atestare a unui bazin de calitate la Oradea, s-a organizat în iulie 2006, când bazinul nu era încă acoperit, turneul final al Campionatului European de polo pentru juniori. În martie 2008 a găzduit turneul final de calificare la jocurile olimpice din Beijing 2008. iar în 2010 aici a fost organizat turneul Cupei Mondiale cu participarea celor mai valoroase echipe reprezentative ale lumii. Denumit iniţial Bazinul Olimpic, edificiul sportiv poartă numele de Bazinul Olimpic „Ioan Alexandrescu”

Sala Sporturilor din Oradea, amplasată în cartierul Ioşia, pe strada Cazaban nr. 3, a fost construită în perioada 1973-1978, după proiectul realizat de arhitectul Vladimir Ionescu. O frumuseţe ale acelor ani, Sala Sporturilor are o capacitate de 2.500 de locuri şi a fost inaugurată în anul 1979. De atunci a fost gazda unor competiţii majore gen campionate mondiale, europene, turnee internaţionale. Aici îşi dispută partidele echipele de sală ale oraşului. Din 2005, conform unei hotărâri a CL Oradea, edificiul se numeşte Arena „Antonio Alexe” după numele regretatului baschetbalist Toni Alexe care a decedat în dimineaţa zilei de 21 ianuarie 2005, în urma unui groaznic accident rutier petrecut la intrarea în Sinaia. Alexe a debutat în Divizia A la Dinamo Oradea în 1988 şi a jucat la echipa orădeană până în 1993 fiind considerat unul dintre cei mai valoroşi baschetbalişti din istoria ţării. Dincolo de suita de finale de campionate sau cupe naţionale găzduite la mai toate disciplinele sportive de către

Bazinul Olimpic

Cu o suprafață de 17.000 mp, baza sportivă a **Universității Oradea** are o dublă destinație, constituind locul de antrenament și de desfășurare al activităților didactice pentru studenții Facultății de Educație Fizică și Sport, de antrenament pentru studenții de la alte facultăți, și de agrement și practicare din plăcere a sportului pentru studenți și profesori. Baza cuprinde terenuri de rugby, fotbal, volei, volei pe plajă, handbal, tenis de câmp, baschet, atletism plus săli de gimnastică, atletism și forță. De asemenea CSU Oradea beneficiază de o sală ultra-modernă dată în folosință în 2009.

Bazinul Acoperit Crișul a fost leagănul natației orădene postbelice. A fost construit în anul 1958 aici disputându-și meciurile echipele de primă ligă Crișul Oradea și Progresul Oradea. Capacitatea este de circa 3-400 de spectatori. Poate găzdui meciuri oficiale de polo și concursuri de natație în bazin de dimensiuni reduse. După anul 2000 a fost reamenajat la standarde internaționale fiind o bijuterie în materie. Pe lângă competițiile de polo și concursurile de natație, bazinul a fost, este și va fi folosit la cursurile de inițiere în înot. De asemenea, majoritatea echipelor orădene de polo, campioane naționale de juniori, Crișul și Dinamo Oradea, au susținut partidele în acest bazin, la fel ca celebra generație a lui Feher, Gordan, Garofeanu, Costraș etc, finalistă în 1981 a Cupei Cupelor.

Oradea, orașul de pe Crișul Repede se remarcă prin organizarea unor competiții de înalt nivel. În anii 70-80 Sala Sporturilor a fost gazda mai multor ediții ale Trofeului „Carpați" la handbal masculin și a Trofeului „Felix" la volei masculin, cu participarea echipelor naționale. De asemenea tot Sala Sporturilor a găzduit în 1996 turneul final al Campionatului European de handbal masculin pentru tineret iar peste doi ani „casa sportului" găzduia finala Campionatului European de karate kiokushin-kay. În 1999 aici a avut loc finala Cupei Campionilor Europeni câștigată de JC Liberty Oradea.

Cladirea administrativă din baza sportivă "Tineretului"

Baza Sportivă „Tineretului”, arondată pe lângă Liceul Sportiv Bihorul, deţine cel mai vechi teren de fotbal din Bihor, dotat cu tribune de 5.000 de locuri şi pistă omologată de atletism. Pe lângă stadion se găsesc două terenuri sintetice, o sală modernă de jocuri sportive, cea mai modernă sală de judo din ţară, sală de gimnastică şi sală de lupte, toate fiind folosite de elevii instituției în procesul de pregătire.

Nu lipsesc din peisajul sportiv bazele de tenis: Voința, situată chiar în centrul oraşului, Sănătatea (lângă Palatul Baroc) şi Precon (lângă Sala Sporturilor). Apar după 1996 şi terenurile sintetice iar Sălile de Culturism şi Fitness împânzesc oraşul. Fost campion de culturism cu echipa Rapid, în 1981 şi vicecampion naţional de seniori, Ion Marin construieşte, renovează şi administrează între 1995 şi 2010 nu mai puţin de opt săli de întreţinere de fitness şi body building. În 2011, Ion Marin revine în competiţii şi reuşeşte să câştige titlul naţional la masters. De asemenea, ies în evidenţă baza sportivă a Centrului de Fotbal Liberty, de la Salonta, construită în perioada 2004-2007 şi cea de la Paleu, construită în perioada 2007-2010 de primăria comunei în colaborare cu omul de afaceri Alexandru Kiss.